HONDERD JAAR GEESTELIJK LEVEN

IN DEN

ROMEINSCHEN KEIZERTIJD

DOOR

J. J. HARTMAN
Hoogleeraar te Leiden

SALUTEM CONSECTOR
UENTIS DEDITUS LABORIBUSQUE

LEIDEN — S. C. VAN DOESBURGH — 1918

Plinius, Epistulae I-IX: 247-555
Plinius, Epistulae X, deels: 32-54

Seneca, Apocolocyntosis: 203-219

Lucianus, Philopseudes: 113-135
Lucianus, Symposium: 95-113

Aan mijn vrouw wijd ik dit boek

In dankbare herinnering aan

14 December 1893

EEN PAAR WOORDEN VOORAF.

Er heerscht in dit boek een groote incongruiteit: het laatste hoofdstuk is een eind langer dan de zes voorafgaande te zamen. Zoo dat een groote fout is, vraag ik er vergiffenis voor: ze is nu eenmaal niet meer te herstellen. Anders wil ik haar wel graag eens verklaren.

Ik wou mijn letterkundige landgenooten, die geen Latijn kennen, eens weer wat moois uit de Latijnsche literatuur te lezen geven. Daarvoor had ik al lang de brieven van Plinius bestemd. Ik had me daarmee jaren lang bezig gehouden, er college over gegeven, ze voor mij zelven nauwkeurig bestudeerd, en was tot het besluit gekomen dat men bezwaarlijk in eenige literatuur iets zou kunnen vinden zóó fijn, zóó smaakvol, zóó door en door beschaafd en hoffelijk. Mocht ook de inhoud niet altijd zoo heel belangrijk zijn, de toon die er in heerscht leek mij wel in de allerhoogste mate de toon eener „groote wereld" en daarbij eener goede wereld. Daarom trok ik aan 't vertalen: dat kan ik nu eenmaal niet laten, als ik iets gelezen heb dat mij bizonder bekoorde. Maar dat was in dit geval een moeilijk werk, althans een werk dat veel zorg vereischte en veel tijd kostte. En nog ben ik bang dat mij hier en daar een finesse is ontgaan. Hoe 't zij, op een gegeven oogenblik lag de geheele correspondentie klaar in een vertaling, zoo goed als ik die maar krijgen kon.

Wat er mee te doen? Haar afzonderlijk uitgeven? Daartoe kon ik niet besluiten. Want, al is niet iedere brief afzonderlijk zoo heel belangrijk van inhoud, de correspondentie in haar geheel genomen is het wel: zij geeft namelijk een vrij aardig denkbeeld van wat er in de gemoederen van het „denkend deel" der menschheid omging in den tijd dat het Christendom zoo ongeveer

voor het eerst openlijk optrad in het Romeinsche Rijk, dus wel in het allerbelangrijkst tijdperk der wereldgeschiedenis. Doch, wilde ik in het geestelijk leven van dat tijdperk mijn lezers, ook maar eenigermate, inleiden, dan moest er meer bij, bij die brieven van Plinius. En dan moest, en kon er ook zoo heel gemakkelijk, nog bovendien het een en ander verteld worden wat aan die brieven relief gaf en ze plaatste in 't licht van hun tijd. En daarom ging ik van allerlei schrijvers, die mij in eenig rapport tot Plinius schenen te staan, vertellen wat mij in den geest kwam, en hield naar eigen keus en goedvinden eenige bespiegelingen, die én de brieven van Plinius én al wat ik verder voor deze gelegenheid had vertaald uit het Latijn en uit het Grieksch, met elkaar in verband brachten. Dat een en ander vulde de zes hoofdstukken: 't zou voor de hand hebben gelegen nu van de brieven en van de zes losse hoofdstukken twee afzonderlijke deelen te maken, maar om technische redenen was het wenschelijk ze in één deel te vereenigen: ze vormen toch één geheel.

Nu nog een enkel woord ter orienteering. De correspondentie tusschen Plinius en Trajanus vindt men in het groote, laatste hoofdstuk niet: ik achtte het verkieselijk d a a r o v e r te vertellen en er wat uit aan te halen. Vooral van ambtelijke briefwisselingen moet men niet te veel krijgen.

De volgorde der brieven is die van de Teubner-edities. Daarom leek het mij onnoodig een naamregister der geadresseerden aan dit boek toe te voegen. Een paar vergissingen v a n m i j z e l v e n wil de lezer wel vooraf corrigeeren: pag. 115 regel 6 staat Spartanen *in plaats van* Sparten *en pag. 180 regel 5* iusta *in plaats van* victa. *Echte d r u k f o u t e n als* Pristus *in plaats van* Priscus *(pag. 297 regel 16) zullen er nog wel heel wat zijn blijven staan. Maar die hinderen niet, integendeel ze houden den lezer wakker en geven hem zoo nu en dan het prettig gevoel van zelf iets te doen en het beter te weten dan een ander.*

INHOUD.

	Pag.
EERSTE HOOFDSTUK. Het „Wezen" des Heidendoms . . .	1
TWEEDE HOOFDSTUK. De echtheid der correspondentie over de Christenen	30
DERDE HOOFDSTUK. Sofisten en Philosofen	61
VIERDE HOOFDSTUK. Lucianus	88
VIJFDE HOOFDSTUK. Dio Chrysostomus	136
ZESDE HOOFDSTUK. Seneca als prediker	189
ZEVENDE HOOFDSTUK. De Brieven van Plinius	247

EERSTE HOOFDSTUK.

Het „Wezen" des Heidendoms.

Tijdens de regeering van keizer Trajanus, dus tusschen 98 en 117 van onze jaartelling, moet Ignatius, bisschop van Antiochië, veroordeeld zijn om aan verscheurende dieren in 't strijdperk te worden prijsgegeven, en dien gruwelijken dood ook werkelijk voor het geloof hebben ondergaan.

Hem zouden wij dus den eersten officieelen Christenmartelaar mogen noemen. Toch zou, wie niet geheel onkundig is omtrent de hoofdpersonen der wereldgeschiedenis, wel eens de geloofwaardigheid van dit bericht kunnen gaan betwijfelen.

„Hoe nu", zou hij kunnen vragen, „Trajanus, misschien wel de allerbeste, alleredelste keizer, die ooit het Romeinsche wereldrijk heeft bestuurd, een man niet minder groot in vrede dan in oorlog, voortreffelijk legeraanvoerder maar even voortreffelijk regent, als mensch wijs en bezadigd, ernstig maar ook zachtmoedig, daarbij geenszins ongeletterd, althans bevriend met de hoogstbeschaafde mannen en vrouwen van zijnen tijd, zou die zulk een barbaarschen gruwel niet alleen hebben veroorloofd maar zelfs gelast, zou hij het hoofd eener godsdienstige vereeniging, waarvan hij wist dat ze niets kwaads bedreef of beoogde, voor zijn rechterstoel hebben gedaagd en hem, gesteld al dat hij hem gevaarlijk had geacht voor de rust des rijks, in plaats van hem bij voorbeeld naar een afgelegen eiland te verbannen — de gewone straf voor staatsmisdadigers — hem hebben veroordeeld tot een zoo smadelijken en smartelijken ondergang, een vermaak voor het uitvaagsel der hoofdstad!

Zóó voorgesteld — ik moet het bekennen — komt ook mij de zaak ongeloofelijk voor. Maar het wezenlijke

van het bericht dat lijkt mij aan niet den minsten twijfel onderhevig. En het wezenlijke is dat onze bisschop in ernstig conflict met de Romeinsche overheid is geraakt en dat dit conflict ten slotte op 's mans veroordeeling is uitgeloopen.

Dat neem ik niet alleen aan als waar, maar ik acht het — wat niet van alle waarheid kan gezegd worden — zelfs in de hoogste mate waarschijnlijk. En wel juist om hetgeen wij van den voortreffelijken keizer Trajanus met volstrekte zekerheid weten en dat is zeer veel.

Wij kennen hem het best uit de geschriften van den man, die ongetwijfeld onder die beschaafde en begaafde vrienden des keizers de eerste plaats bekleedt. Die man is Plinius de jongere, zusterszoon en adoptiefzoon van den meer algemeen bekenden encyclopedist Plinius, die bij de groote uitbarsting van den Vesuvius slachtoffer is geworden zijner weetgierigheid.

Ik vermeld hier van dien Plinius in de eerste plaats dat geschrift, dat van alle geschriften, die uit de oudheid tot ons zijn gekomen, misschien wel in den slechtsten naam staat: zijn lofrede op keizer Trajanus. Hij heeft haar gehouden in den Senaat, maar haar naderhand aanmerkelijk uitgebreid. „Gelukkig" zegt een later criticus „dat de keizer dat alles niet heeft behoeven aan te hooren: de man zou 't bestorven zijn."

Laten wij billijk wezen: ook mij verveelt dat kunstproduct uitermate, 't is mij bijna onmogelijk die meer dan 80 bladzijden druks achtereen door te lezen. Maar... de Senaat heeft de rede in haar korteren vorm toegejuicht en toen de redenaar naderhand het omgewerkte en uitgewerkte stuk in een kring van letterkundigen wilde gaan voordragen, toen stroomden de belangstellenden toe, hoewel er niet de minste pressie op hen uitgeoefend en hoewel 't noodweer was; na 't aanhooren van het eerste deel smeekten ze om het tweede, en toen hun dat genot was geschonken riepen ze met nog uitbundiger verlangen om het laatste. Gedurende drie zittingen verleenden ze aan Plinius' meesterwerk hun eerbiedige aandacht en hun ingespannen belangstelling. Zoo was dus het oordeel der tijdgenooten.

En nu ja, de lof van den keizer moge overladen zijn, kruiperige laaghartigheid bespeurt men nergens. Die lof komt neer op wat tijdgenooten en nakomelingen steeds omtrent Trajanus hebben betuigd en wat Plinius' ietwat oudere vriend, de „groote geschiedschrijver" Tacitus, heeft samengevat in vier woorden, waarmede hij, na over Trajanus' voorganger, den „tyran" Domitianus te hebben gesproken, vol blijdschap en dankbaarheid uitroept: „we mogen weer ademhalen". Daarbij vergete men niet dat de keizer Plinius' boezemvriend is. Wanneer ettelijke jaren later Plinius naar zijn verafgelegen provincie Bithynië op reis gaat, gevoelt de keizer en betoont hij een werkelijk vaderlijke bezorgdheid voor de zwakke gezondheid van zijn lieven gunsteling, die misschien de vermoeienissen der reis niet zal kunnen doorstaan. En nogmaals: wat Plinius in den keizer roemt en prijst, stemt volkomen overeen met het tot op onzen tijd vaststaand oordeel over Trajanus, een oordeel gunstiger misschien dan er ooit over een vorst is geveld met zoo groote eenstemmigheid. „Niets is meer zooals het vroeger was" juicht de lofredenaar „alles is verbeterd". „Ik spreek niet over een tyran maar over een medeburger, niet over een meester maar over een vader" verklaart hij, met volle verzekerdheid van de hartelijke instemming zijner hoorders.

Maar wat ons het volste recht geeft om deze, naar onzen smaak zoo veel te veel opgesierde lofrede als een zuivere bron voor onze kennis der geschiedenis van dit tijdvak te gebruiken, is wel het feit dat Plinius in deze oratie niet zoozeer een monument opricht voor den door hem gehuldigden vorst als voor zichzelven. Hij zou heel wat meer groote en schoone daden van den keizer hebben kunnen opsommen maar blijkbaar heeft hij juist die uitgekozen die hem, den spreker, gelegenheid gaven de bewondering van zijn gehoor te wekken door klinkende tirades, door kleurige stijlbloemen.

Ik kies de voornaamste uit.

Jarenlang was Rome en 't geheele Romeinsche wereldrijk afhankelijk van . . . Aegypte. Dat land toch voorzag stad en rijk van graan, geschenk van den op gezette tijden overstroomenden, onafzienbare landstreken vruchtbaar

makenden Nijl. Wat bij menschenheugenis nooit was voorgekomen dat gebeurde ééns onder de regeering van Trajanus: de was van den Nijl was uitgebleven, geheel Aegypte verdroogd en, zou men zoo denken, prijsgegeven aan den hongerdood. Doch zoo voortreffelijk waren 's keizers maatregelen van korenvoorziening geweest dat niet alleen Rome geen gebrek leed maar dat het zelfs het benarde Aegypte kon te hulp komen. Zeker een maatregel waarvoor het menschdom dezen keizer niet dankbaar genoeg kon zijn, maar de grootste reden van dankbaarheid had wel zijn lofredenaar voor de heerlijke gelegenheid hem geboden om zijn oratorische gaven te doen schitteren voor aller oogen. Wat een prachtige tegenstelling: eertijds den Nijl afvarende, rijkbeladen schepen die Rome kwamen voeden, en thans even rijk beladen Romeinsche schepen den Nijl opvarend om Aegypte voor gebrek aan 't dagelijksch brood te bewaren!

Een even pakkende tegenstelling dankte Plinius aan een minder zachtzinnigen maatregel des keizers. Het grootste onheil dat onder Trajanus' voorganger, den „tyran" Domitianus, voortdurend de burgerij bedreigde, was de aanklacht van majesteitsschennis, en wat dat onheil het dreigendst maakte was dit dat er met het indienen van zulk een aanklacht veel geld was te verdienen. Groot was dan ook in die jaren het getal der beroeps-aanklagers, en luid was de kreet om wraak op die snoodaards, zoodra maar eenmaal het gehate juk was afgeschud. Trajanus verzon er iets zeer eigenaardigs op om aan den wensch van 't lang verdrukte volk te gemoet te komen. Hij liet de veroordeelde aanbrengers — 't moeten naar Plinius' voorstelling wel eenige honderden geweest zijn — op schepen zetten, die zonder roer aan wind en zee werden prijsgegeven. Zeker een harde straf, maar kon er een *geestiger* straf bedacht worden voor het verachtelijk volk van spionnen en verraders? Zeker niet in de oogen van Plinius, die aldus een heerlijke gelegenheid vond om in klinkende frazes te declameeren over den, ook in dit opzicht, slechten ouden en den goeden nieuwen tijd. Toen werden onschuldigen weggevoerd naar onherbergzame eilandjes, niet veel meer dan kale rotsen, nu zullen waar-

schijnlijk dergelijke klippen het jammerlijk verblijf worden van schuldigen, van onder algemeen vreugdbetoon veroordeelden.

En ten slotte nog een derde antithese door onzen vindingrijken pronkredenaar met bizonder welbehagen uitgewerkt. Die rampzalige slachtoffers der aanbrengers verloren vaak niet alleen het leven maar ook hun goed, hun nalatenschap werd vervallen verklaard aan den fiscus, de keizerlijke schatkist, ze werd geconfiskeerd. Maar Trajanus heeft allerlei belastingen op erfenissen, belastingen ook bestemd ten bate van den fiscus, afgeschaft als in zijn oogen te hard, dus allereerst belastingen op erfenissen in de rechte lijn. Domitianus verrijkte zijn fiscus met onrechtmatig verworven inkomsten, Trajanus benam aan zijn fiscus ook die inkomsten, waarop hij volgens wet en streng recht aanspraak maken mocht.

We kunnen 't ons ten slotte best begrijpen dat die geheele lofrede op keizer Trajanus door Plinius' tijdgenooten hoogelijk is geprezen, niet alleen omdat de ons zoo buiten mate vervelende uitweidingen in overeenstemming waren met den toenmaligen smaak der fijne kunstrechters, maar ook, en wel bovenmate, omdat de inhoud van hetgeen de gevierde redenaar daar sprak volkomen in overeenstemming was met de waarheid hun bij ervaring zoo wel bekend. Trajanus moet, dat leert ons de lof hem door Plinius gebracht, ook in binnenlandsche aangelegenheden een voortreffelijk regent zijn geweest, een regent vol zorg voor het welzijn en vooral voor de rust en veiligheid zijner onderdanen. Maar ook die, overigens zoo prijzenswaardige, zorg heeft hare keerzijde gehad en op deze wil ik nu de aandacht vestigen om aan te toonen waarom het zoo even over bisschop Ignatius vermelde, mij voorkomt in principe zoo uiterst geloofwaardig te zijn.

Ik sprak reeds van Plinius' stadhouderschap over de provincie Bithynië. Uit dat tijdvak hebben wij een correspondentie over tusschen den landvoogd en zijn keizerlijken lastgever. Over de echtheid dier correspondentie is wel eens getwijfeld en die twijfel heeft heel wat pennen in beweging gebracht, heel wat gemoederen ontroerd, heel wat heftige vijandschap gewekt. Want er

komt in voor de brief over de Christenen, met het antwoord des keizers op Plinius' vraag hoe tegenover hen te handelen. Brief en antwoord zijn van 't jaar 112, zij vormen dus het oudste getuigenis dat over het Christendom bij een Heidenschen schrijver te vinden is. Gij begrijpt hoe licht een gedachtenwisseling over de echtheid of onechtheid dezer correspondentie kon overslaan in den bitteren en heftigen toon van een theologisch dispuut. Welnu, ik ga niet disputeeren maar verklaar beslist het navolgende: van alle zijden heb ik deze kwestie beschouwd en .... heb ten slotte voor mij de wiskundige zekerheid verworven dat zoo er iets echt is in 't geen uit de oudheid tot ons is gekomen het wel dat, thans gewoonlijk zoo betitelde, tiende boek der brieven van Plinius is, een boek brieven bevattend van Plinius aan Trajanus en bijna even vele van Trajanus aan Plinius. Te zamen zijn het er 121.

Dus die beschuldiging van onechtheid is valsch. En in gelijke mate onbillijk is de beschuldiging tegen Plinius vaak door oppervlakkige lezers dier correspondentie ingebracht. „Wat een flauwhartig, wat een kleingeestig-schroomvallig landvoogd" zoo roept men veelal uit, „geven ons die brieven van Plinius aan zijn keizer te zien! Niets durft hij nu eens op eigen verantwoording ook maar voorloopig beginnen. Voor alles moet hij den keizer om vergunning vragen: in niets heeft hij zelf inzicht, nooit bestuurt hij, steeds wordt hij bestuurd, steeds loopt hij aan den leiband".

Ze is, zei ik, hoogst onbillijk die beschuldiging. Ware zij het niet, dan zou zeker wel eens ergens de keizer eenig ongeduld toonen, voor het minst zou hij wel eens een enkele maal heel vriendelijk hebben geantwoord: „mijn lieve vriend, dat moet ge nu maar eens zelf weten en zelf uitmaken". Doch van zulk een ongeduld des keizers vindt men nergens een spoor.

De reden is dat de keizer met die besluiteloosheid van zijnen stadhouder ten hoogste is ingenomen. Hij wil zelf regeeren, ook in het kleinste. Eerst dan, meent hij, zal er eenheid in 't regiment zijn en daardoor vrede en rust in het rijk. Want vrede, rust, veiligheid onder alle burgers dat is het streven van dezen krijgsheld. Het is als-

of hij daarvoor al die oorlogen ver in 't buitenland heeft gevoerd, daarvoor meermalen eigen leven heeft gewaagd in gevechten met barbaren om toch maar te beter te kunnen zorgen dat binnen de grenzen des rijks alles zijn geregelden, nooit gestoorden, gang kan gaan. En ligt het niet in den aard der zaak dat juist een aan orde en tucht gewend legerhoofd, zoodra hij het burgerlijk bestuur ter hand neemt, in tegenspraak gaat handelen met het „le roi règne mais ne gouverne pas", dat hij zich in alles, in 't kleinste zoowel als in het grootste punctueeler betoont aan de op zijn bureaustoel meest vergrijsde ambtenaar? Moest niet zulk een generaal-administrateur gekant zijn tegen alle eigenmachtig optreden zijner ondergeschikten, kon hij hun ooit, ook waar dit door bizondere omstandigheden nog zoo zeer geboden was, vergunnen van den eenmaal vastgestelden algemeenen regel af te wijken, zonder dat hij, de keizer, die bizondere omstandigheid behoorlijk had overwogen en de noodzakelijkheid der afwijking ingezien?

Hoe zwaartillend keizer Trajanus wel is in 't geven van toestemming tot de kleinste onregelmatigheden kan blijken uit de volgende voorbeelden.

Plinius dankt leven en gezondheid aan een Aegyptischen masseur en op verzoek van Plinius heeft de keizer aan dien bekwamen arts het Romeinsche burgerrecht verleend. Maar, o wee, daar ontdekt Plinius dat de zaak niet in orde is: de Aegyptenaar had eerst Alexandrijnsch burger moeten worden alvorens het Romeinsche burgerrecht te mogen verwerven. Wat te doen? Onder een minder nauwgezet bewind had hij zeker de zaak gelaten zooals ze was, de masseur had nu eenmaal het hoogste bereikt! Maar Plinius weet dat hij er daarmee niet af is: hij bekent den keizer het door hem begaan verzuim en deze antwoordt „nu, mijn waarde Plinius, om u genoegen te doen, heb ik uwen arts dan maar (alsnog) ook het Alexandrijnsche burgerrecht verleend, maar in 't algemeen vind ik dat wij met die gunst spaarzaam moeten zijn".

Zoo zijn vaak de zaken, waarom het in deze correspondentie gaat, hoogst onbelangrijk. Behalve recommandaties voor eer- en gunstbewijzen, zal Plinius b.v. den

keizer vragen of hij 't goed vindt dat zijn reis naar Bithynië wegens 't stormachtige weer en zijn zwakke gezondheid niet geheel over zee gaat maar door een stuk landreis wordt onderbroken. En de keizer antwoordt zonder eenig ongeduld dat hij dat reisplan niet alleen goed maar zelfs voortreffelijk vindt.

De grootvader van Plinius' vrouw is gestorven en Plinius' vrouw wil zoo gaarne haar tante ten spoedigste gaan condoleeren met den dood haars vaders. Daartoe vergunt haar man haar gebruik te maken van de keizerlijke post .... maar tot nader approbatie, en hij verzuimt niet die approbatie aan te vragen. Als gezegde dame waarschijnlijk al lang weer tehuis is, komt er een briefje van den keizer, waarin wel te lezen staat: „dat hadt gij mij nu eigenlijk niet behoeven te vragen: gij kent mij genoeg'', maar dat ons toch ook te verstaan geeft hoe ingenomen de keizer is met zijn schroomvalligen landvoogd van Bithynië.

Bij den verjaardag van 's keizers bewind komen afgezanten der verschillende gemeenten hem geluk wenschen. Plinius heeft ditmaal de voor zulk een gezantschap vereischte uitgaven voor één bepaalde gemeente (nogal voor de groote stad Byzantium, het latere Constantinopel) wat al te bezwarend geacht en haar daarom vergund het met een officieel schrijven af te doen: hij verzuimt echter niet deze bezuiniging in een brief aan den keizer te rechtvaardigen .... en de keizer verwaardigt zich gaarne dezen maatregel in een brief van antwoord goed te keuren. Trouwens, zooals we zien zullen, is dit een zaak die door den keizer tot de belangrijke wordt gerekend.

Dat kon de keizer niet vinden van de navolgende, geheel op zich zelf staande, aangelegenheid. Een huurling-bakkersknecht is door zijn huurders in slavernij gehouden, maar heeft zich onder de bescherming van 's keizers standbeeld gesteld en een beroep op den landvoogd gedaan. Plinius zendt den man zelven naar den keizer niet zonder met heel wat moeite en ten koste van veel oponthoud eenige bewijsstukken te hebben bijeengebracht, getuigend van 's mans vroegeren levensloop.

Maar er komen ook belangrijker onderwerpen in die brieven voor, onderwerpen belangrijker vooral in de oogen

van dezen keizer met zijn eigenaardige, scrupuleuze opvatting van zijn regentenplicht. Want scrupuleus in de hoogste mate is de wijze waarop Trajanus zijn ambt en zijn plicht opvat.

Daar komen in de verschillende gemeenten nog al eens opstootjes voor. Plinius doet zijn keizer het, zeer voor de hand liggend, verzoek om in zulke gevallen de politie te versterken met soldaten. De keizer willigt zulk een verzoek óf in 't geheel niet óf zeer noode in: hij ziet er in 't algemeen groot bezwaar in de militairen van hun vaandels weg te roepen.

Plinius neemt in de verschillende gemeenten allerlei maatregelen in 't belang der openbare gezondheid: waterleidingen laat hij aanleggen, vuile grachtjes dempen, badhuizen bouwen en zoo meer, maar hij doet dat nooit zonder keizerlijk consent. En dat consent wordt steeds gegeven, maar ook steeds met de ernstige aanmaning er bij: „Zie toch toe dat een dergelijk werk de financieele draagkracht der gemeente niet te boven gaat!" Want misschien, ik duidde daar reeds vroeger op, is er niets wat den vaderlijken vorst meer ter harte gaat dan de municipale budgetten.

Gemeenten verkeerden vaak en verkeeren vaak in oogenblikkelijken geldnood. Maar 't kan ook voorkomen dat een gemeente niet weet hoe ze haar batige saldos rentabel maken zal. Zeker kwam dat tijdens Plinius' goevernementeel bewind veelvuldig voor — misschien wel een heilzaam gevolg van 's landvoogds nauwlettend toezicht op de geldmiddelen. „Wat moet ik" vraagt Plinius „met al dat geld aanvangen? Land is niet te krijgen, de gebruikelijke rente van 12 % vinden de bemiddelden te hoog. Zal ik het op voordeelige voorwaarden te leen aanbieden aan soliede schuldenaars? Of wel, als ook dat niet lukt, zal ik de leden van den Raad dwingen om tegen die verminderde rente geld van den Staat op te nemen?" Het antwoord des keizers luidt dat hij dien laatsten dwangmaatregel absoluut afkeurt, maar dat hij zelf er ook al niet anders op ziet dan den rentevoet te verlagen.

Plinius schijnt zich bizonder op de waterbouwkunde te hebben toegelegd. Nu bestaat er wenschelijkheid om een

zeker meer met een zekere rivier in verbinding te brengen. De keizer heeft daarin een zwaar hoofd, en geeft dat zijn landvoogd te kennen. Plinius ontwerpt een vernuftig plan om 's keizers bezwaren te ondervangen, maar hij denkt er niet aan dat plan op eigen gezag ten uitvoer te leggen: hij onderwerpt het aan des keizers oordeel en doet tevens het verzoek om toezending van een vakman uit Rome. De keizer twijfelt niet aan 's landvoogds inzicht en nauwlettendheid maar wil hem toch wel gaarne een vakman uit Rome toegevoegd zien, „hoewel" voegt hij er bij in volle verzekerdheid dat overal alles in orde is „'t daar bij u ook niet aan deskundigen ontbreekt".

Dat, wanneer eenig bouwwerk het overbrengen van graven vereischt, dáártoe noch door Plinius lichtvaardiglijk wordt overgegaan noch ook door den keizer zoo maar toestemming wordt verleend begrijpen wij gemakkelijk. Dat is een zaak van de grootste heiligheid.

Maar of dat veel in Bithynië is voorgekomen dat vrijgeboren te vondeling gelegde kinderen door dengene die ze had opgenomen als slaven zijn grootgebracht mogen wij ondanks Plinius' verzekering betwijfelen. Toch hebben wij ook over één dergelijk geval een ernstige briefwisseling tusschen keizer en landvoogd.

Zeker is dit een geheel op zich zelf staande gebeurtenis: Plinius is door een rijk heer tot erfgenaam ingesteld met dien verstande dat hij de geheele nalatenschap moet besteden om in twee gemeenten ter eere van Trajanus 't zij openbare gebouwen te stichten 't zij spelen in te stellen, terwijl hij dan voor zijn moeite zich het matig sommetje van *f* 5000 mag toeleggen. Hier, zou men zeggen, is Plinius nu toch eens heer en meester. Hij zelf verbeeldt zich dat geenszins maar vraagt zijn keizer wat hij voor de hem ter beschikking blijvende som zal doen. En wel laat de keizer aan hem de keus en prijst hij de wijsheid des erflaters die zijn nalatenschap aan zoo veilige handen heeft toevertrouwd, maar blijkbaar vindt hij 't wát goed dat hij ook in deze particuliere aangelegenheid is gekend geworden.

't Een en ander wat ik u hier uit die correspondentie tusschen keizer en goeverneur opsomde kan u althans

eenig denkbeeld ervan geven hoe vele zaken, die thans tot de zorg der regeering behooren, ook toen in 't Romeinsche rijk tot in zijn uiterste uiteinden met de grootste nauwlettendheid werden behandeld. Maar ten volle kan er u uit blijken wat een zorgvuldig regent die Trajanus wel is geweest. Waarlijk hij is een levend bewijs dat de „verlichte despoot" niet alleen in Utopia voorkomt.

Ik kan nog veel verder gaan en verklaren: zeker, Plinius *was* schroomvallig en zwaartillend, maar zijn vorst was het nog veel meer. Niets, letterlijk niets, is er waarvan hij, ook zelfs in de provincie die hij aan een zóó nauwlettend landvoogd als Plinius heeft toevertrouwd, nu eens *niet* ducht hetzij gevaar, hetzij het opkomen van een bedenkelijk antecedent, hetzij voor het minst onnoodige onkosten.

Waarlijk de keizer „gaat niet over één nacht ijs". Ik kies opzettelijk die, u hier misschien wat vreemd klinkende, beeldspraak omdat ze mij nog eens brengt op die lofrede die ik in den aanvang behandelde. Keizer Trajanus heeft bij zijn tijdgenooten misschien wel den allergrootsten roem verworven door éénmaal *wel* over 't ijs te gaan, maar waarlijk niet over ijs van één nacht: de geheele Donau lag stijfbevroren en daaroverheen voerde Trajanus zijn legerbenden het vijandelijk land binnen om eens voor goed ook aan die zijde het rijk te beveiligen tegen telkens en telkens weer aldaar dreigende barbareninvallen. Trajanus' voorganger, de „tyran" Domitianus, heeft ook een Donau-expeditie ondernomen maar die heeft niets uitgeleverd en de keizer is langs den Donau teruggekeerd. Toen lag de Donau niet dicht, want de reis geschiedde.... per trekschuit. Wat alweer een heerlijke tegenstelling voor den op stijlbloemen belusten declamator: de edele keizer van nu over 't ijs van den Donau heen de barbaren te lijf gaand, en de verworpeling van weleer rustigjes zich aan alle krijgsgevaar onttrekkend door plaats te nemen in een vaartuig dat dien zelfden stroom werd opgesleept, waarschijnlijk door een muildier!

Doch (om ten spoedigste tot onze correspondentie terug te keeren) in alles, zeide ik, heeft de keizer een zwaar hoofd. Maar één werkelijke angst is er die hem nacht

noch dag rust gunt: de angst voor vereenigingen en genootschappen, die, hoedanig ze ook zijn, zoo licht kunnen ontaarden (althans zoo stelt de keizer het zich voor) in politieke clubs, gevaarlijk en hinderlijk voor de boven alles te handhaven vrede en rust in 't rijk, zijn provinciën, steden, dorpen.

„Nicomedia" schrijft Plinius „is alweer door brand geteisterd: Zouden wij er niet een brandweer instellen?" En de keizer antwoordt: „O neen, als 't eenigszins kan vermeden worden, vermijd het. Laten particulieren zich van brandemmers en spuiten voorzien, of wel zich in geval van brand door 't publiek laten helpen, maar geen brandweer! Werklieden-vereenigingen, tot welk doel ook ingesteld, ontaarden zoo licht in politieke genootschappen. En bedenk wat een rumoerige en oproerige stad dat Nicomedia is!"

Nu dat is alleszins begrijpelijk dat de keizer gevaar vreest van een militairement georganiseerden troep, als een brandweer, maar die niet staat onder het militaire oppergezag van den aanvoerder aller legerscharen. Maar ook tegen werklieden-corporaties is hij gekant, al zijn ze met geen ander doel gesticht dan wederkeerig hulpbetoon in ongunstige tijdsomstandigheden, en hij geeft tot het oprichten van dergelijke vereenigingen alleen verlof wanneer hem deugdelijk is gebleken dat aan de betreffende gemeente het privilegie is verleend van ze toe te laten en wanneer hij zich ten volle overtuigd houdt dat in dit of dat bizondere geval van de vereeniging waarvoor consent wordt aangevraagd geen troebelen of onlusten zijn te duchten.

Zoo kom ik vanzelf weer op de correspondentie van Plinius en Trajanus over de Christenen en daarmede op het geval van bisschop Ignatius terug.

Plinius is bepaaldelijk gezonden om orde te stellen op allerlei wat door zijn voorgangers in het bewind over Bithynië is verzuimd. Laat mij deze gevallen noemen.

Het kwam veelvuldig voor dat tot dwangarbeid of zelfs tot strijden in de arena veroordeelden zich in de rijen der staatswerklieden (wel slaven maar zeer gepriviligeerde slaven) hadden laten inlijven en als zoodanig zelfs een tractement genoten. Op Plinius' vraag hoe met deze

lieden te handelen antwoordt de keizer dat, wie nog geen 10 jaar in die gunstige conditie verkeeren moeten worden teruggebracht tot den staat waartoe ze zijn verwezen, en dat de ouderen aan dusdanige werkzaamheden moeten worden gezet die weinig van dwangarbeid verschillen, als daar zijn: het schoonhouden der openbare baden, het herstellen der cloaken, het onderhouden van wegen en straten.

Plinius wil de rekeningen der gemeente Apamea nazien. Hij krijgt ten antwoord: aan u willen wij dat met het grootste genoegen vergunnen, maar uwe voorgangers hebben het nooit gedaan doch ons vrijelijk het voorrecht van self-government gelaten. De keizer, deswege geraadpleegd, adviseert Plinius van die vergunning gebruik te maken bij wijze van een bijzondere onderscheiding voor de betreffende gemeente, en zóó dat zij gevoelt dat er op haar privilegie geen inbreuk wordt gemaakt.

Er loopen in de provincie eenige door Plinius' voorgangers verbannenen nog maar altijd vrijelijk rond en onder hen is zelfs een voor levenslang verbannene. De keizer belooft, hieromtrent geraadpleegd, te zullen onderzoeken wat die personen kunnen aanvoeren als grond van hun handelwijze. Middelerwijl moet Plinius dien eenen voor levenslang verbannene, zoo hij gedurende de inmiddels verloopene 2 jaren niet van de gelegenheid heeft gebruik gemaakt om de onrechtmatigheid der verbanning te bewijzen, geboeid naar Rome zenden waar hij dan wel door den krijgsraad tot een zwaardere straf zal worden veroordeeld.

Volkomen in overeenstemming met die laatst aangehaalde vragen en antwoorden is de veel besproken correspondentie over de Christenen. Zoo echt als het geheele tiende boek is ook deze. 't Is hier de plaats niet u de bewijzen voor deze stelling voor te leggen: laat het genoeg zijn te herhalen dat die echtheid bij mij na gezet onderzoek wiskundig-zeker vast staat. En ook het geval zelf laat zich zeer wel begrijpen, het past volmaakt in het kader der pas genoemde gevallen. Plinius verneemt van de samenkomsten der Christenen, zijn voorgangers hebben verzuimd aan deze zaak hun aandacht te wijden, nu verontrust hem de veelvuldigheid dier samen-

komsten en de groote toeloop er heen, ook is in wat hem ter oore komt omtrent hetgeen daar plaats grijpt heel wat dat hem niet alleen vreemd en zonderling voorkomt maar ook schijnt te wijzen op kwade bedoelingen: zeker verstoren zij de gebruikelijke orde van zaken op bedenkelijke wijze. Hij besluit aan het wassend kwaad paal en perk te stellen en doet dit op een wijze die naar hij vertrouwt in den geest des keizers is en verneemt dan ook dat hij zich in dat vertrouwen niet heeft vergist. En wel gewaagt de geschiedenis niet van een groote Christenvervolging toen ter tijd in Bithynië ingesteld, maar is 't niet zeer waarschijnlijk dat het bezadigd optreden van den landvoogd, een optreden door den keizer gebillijkt, de Christenen heeft genoopt voor 't minst den uiterlijken schijn van onderwerping aan de nieuwe geboden aan te nemen, nieuwe geboden maar waarvan ook zij zeer goed wisten dat hun beginsel niet nieuw was maar als 't ware voortvloeide uit de constitutie des Romeinschen rijks? Wij prijzen den keizer dat hij zijn landvoogd verbiedt in te gaan op anonyme beschuldigingen, den landvoogd dat hij alle middelen van overreding in 't werk stelt om de aangeklaagden tot „inkeer" (want zoo moet hij 't wel noemen zoo een Christen Christus verloochent en smaadt, maar den keizer goddelijke eer bewijst) te brengen, maar „zoo ze hardnekkig verzet toonen *puniendi sunt*" heeft de keizer gerescribeerd", dat kan niet anders beteekenen dan: zij moeten ter dood gebracht worden, aan het kruis, in de arena of op welke smadelijke wijze ook.

Welnu, te Antiochië is een geordende Christengemeente onder een bisschop door die gemeente officieel aangesteld. Moest die niet, gelijk ik het zoo even uitdrukte, in conflict komen met de burgerlijke overheid, zoo deze op grond van het algemeen geldend keizerlijk verbod van 't stichten van corporaties en het houden van bijeenkomsten, ook kerkelijke vergaderingen, kerkelijke feesten, kerkelijke gedachtenisvieringen tegenging? En bleef zulk een kerkvorst weigerachtig om een eind te maken aan al die op zijn gezag plaatsgrijpende onwettigheden, wat bleef dan den landvoogd over — vooral zoo die ook

maar iets doortastender was dan Plinius, — dan den weerbarstige eindelijk en ten laatste ter dood te veroordeelen en hem als ter dood veroordeelde naar Rome op te zenden? Mij komt zelfs dit niet ongeloofelijk voor dat daar in de hoofdstad de vrome bisschop te zamen met de groote menigte der gewone misdadigers aan de verscheurende dieren prijsgegeven is, aan den dood, dien deze oude, in den striksten zin des woords eerste, martelaar voor 't geloof zich bij zijn afreis en onderweg voorstelt als de heerlijkste genieting? Eerste, althans eerste door een Romeinschen magistraat veroordeelde, door een magistraat handelend op last van den vaderlijken vorst Trajanus. Want een vaderlijk vorst was Trajanus en wilde hij zijn. Hij, de knappe, beleidvolle generaal, wilde in zijn omgeving waarnemen hoe goed zijn landskinderen het hadden, dank zij de krachtdadige maatregelen door hem genomen tegen alle van buiten de grenzen des rijks dreigende gevaren. In zijn omgeving, zeide ik, want wel verwachtte hij ook uit de provinciën, zelfs uit de verst verwijderde, goede berichten omtrent het welzijn en de rust der inwoners, maar te Rome zelf moest het in de eerste plaats blijken dat zijn bewind vrede had gebracht, en rust en een behagelijk gevoel van veiligheid. Nu, en dat heeft het gedaan. Men spreekt wel eens van den gouden tijd onder Trajanus en van het door hem bestuurde rijk als van een hemel op aarde. En al wat wij uit dien tijd en over dien tijd te lezen krijgen getuigt dat aan zulke uitingen heel wat wel bewezen waarheid ten grondslag ligt. Bovenal getuigt daarvan het derde werk van Plinius, waarvan ik thans ga spreken, zijn hoofdwerk, de negen boeken brieven aan particuliere vrienden, vriendinnen en familiebetrekkingen.

Doch nog een enkel woord vooraf, ontleend aan het vroeger behandelde.

Aan de correspondentie tusschen Plinius en Trajanus is ten gevolge van dien nu eenmaal opgekomen twijfel aan hare echtheid nooit volledige belangstelling gewijd. Men heeft haar nooit beschouwd van literair standpunt. Anders zou er wel eens bewondering zijn geuit voor de volmaakte, de zeldzame elegantie waarmede zoowel de

brieven des keizers als die van zijnen landvoogd zijn geschreven. 't Zijn alle brieven over zaken, zakelijk en kort, maar wat een gratie ligt er over die kortheid en zakelijkheid! Waarlijk 't is een exquis letterkundig genot die brieven te lezen, zoo glashelder zijn ze, zoo keurig en juist is alles uitgedrukt. Vergelijkt men dat tiende boek met de negen voorafgaande, dan moet men wel uitroepen: hier overtreft Plinius zich zelven. En nu juist dat boek, dat, zouden wij kunnen zeggen, zoo hyper Pliniaansch is, zou onecht zijn!

Want gratie en elegantie zijn ook van die negen boeken het treffend en sprekend kenmerk. En ze geven ons bovendien antwoord op de alsnu voor de hand liggende vraag: hoe gebruikten die rijkgezegende onderzaten van Trajanus hun zoo ten volle vrijen tijd, hun rust?

Om een woord, door Tacitus aan Seneca in den mond gelegd te gebruiken: zij besteedden hun tijd aan hun ziel, althans aan hun geest.

Het is een allerbehagelijkst, allergenoegelijkst wereldje waarin ons die brieven van Plinius verplaatsen, en, laat ik er dat aanstonds bijvoegen, 't is een hoogst honorabel wereldje. Die brieven, hoe smaakvol ook gesteld, hoezeer ook voor 't meerendeel getuigend van de prettige stemming des schrijvers, ze doen nooit, ook maar in de verte, denken aan laakbare dartelheid, aan een levensgedrag dat niet ten volle strookt met de eischen der burgerlijke moraal, wat meer is, alles in die brieven getuigt van een frissche, fleurige gezondheid die al wat maar eenigszins lijkt op zedelijk wangedrag ten eenenmale buitensluit.

Natuurlijk is de stemming des schrijvers niet steeds dezelfde, maar 't meest van alle komt bij hem boven 't gevoel van dankbaarheid, opgewekt door de herinnering aan den boozen tijd onder Domitianus „den dwingeland" doorleefd. En wat de door Plinius behandelde onderwerpen aangaat, ze zijn van allerlei aard, maar naar verhouding tot de rest vrij aanzienlijk is 't getal dergene die betrekking hebben op de veraangenaming des levens en van den omgang met vrienden. Want al is hij in den gebruikelijken (geenszins in den waren) zin des woords

een Epicureër, laat die naam u nooit aan eenig egoisme doen denken! Plinius mag graag prettig uit logeeren gaan, maar nog meer gaat het hem ter harte dat zijn logés bij hem de hoogste mate van comfort vinden; voor zich zelven leeft hij eenvoudig maar bovenal met het oog op de gezelligheid, die niet bestaanbaar is als men voor zijn gasten veel drukte en omslag maakt. 't Is alleraardigst hem te hooren keuvelen over de onhebbelijkheid van sommige rijke parvenus die de kostelijkste spijzen en wijnen opdisschen voor zichzelf en hun aanzienlijke gasten, terwijl ze voor hun ondergeschikten van alles er mindere kwaliteiten op na houden en wel in afdalende reeks naar gelang der nederiger positie hunner invités. „Bij mij aan tafel, zegt hij, krijgt ieder hetzelfde; en vraagt gij mij of mij dat niet heel duur komt, dan antwoord ik: neen, juist goedkoop, want niet mijn bedienden eten en drinken hetzelfde als ik, maar ik eet en drink hetzelfde als mijn bedienden."

Plinius moet puissant rijk zijn geweest, want zijn landhuizen en parken, die hij met zooveel welbehagen beschrijft, lijken wat omvang en capaciteit betreft wel heele tuinsteden, maar hij heeft dat alles laten bouwen en aanleggen vooral om er zijn familie en vrienden van te laten genieten en overal geriefelijke vertrekken en liefelijke plekjes groen te hebben waar hij nu met dezen dan met genen kan keuvelen over literatuur, geschiedenis, philosophie.

Maar zijn zorg voor het welzijn en genoegen van anderen strekt zich heel wat verder uit dan tot zijn engeren kring. Alle belangen zijner medebewoners van het liefelijk Como, maar vooral hun geestelijk welzijn neemt hij ter harte. Ik noem b.v. dien alleraardigsten brief (I, 9) waaruit ons zoo duidelijk en op zoo genoegelijke wijze blijkt hoe goed Plinius de kunst verstaat van tegelijkertijd anderen van nut (van zoowel praktisch als edel nut) te zijn en te voldoen aan eigen verlangen naar wat betamelijken roem en eer. Want waarlijk van ijdelheid, zij 't ook een geenszins hinderlijke ijdelheid, zal ik mijn goeden vriend Plinius niet vrijpleiten! Plinius heeft aan zijn vaderstad een heele bibliotheek present gegeven en bij de inwijding daarvan heeft hij een redevoering gehouden. Want dat moet Plinius

er van hebben van zijn milddadigheid dat hij een oratorisch kunststukje mag ten beste geven! Maar in die redevoering heeft hij weer toezegging gedaan van een school voor behoeftige kinderen uit den deftigen stand, een school waar niet alleen het onderwijs kosteloos zal zijn maar waar nog bovendien gratis schoolkindervoeding zal plaats vinden, 't een en ander echter in 't vertrouwen op den geldelijken steun van andere vermogenden.

Het onderwijs, zoowel het openbare als het bizondere, is voorwerp van Plinius' voortdurende zorg; tot heele universiteiten toe sticht hij (IV, 13) en wint bij de meest bevoegden aanbevelingen voor professoren in, maar ook is hij steeds in de weer om uit te zien naar geschikte onderwijzers voor de kinderen zijner vrienden.

En dan: steun verleenen aan behoeftigen. Mild zijn voor lieden die zelf wederkeerig milddadigheid kunnen betoonen dat vindt hij een verachtelijke jacht op voordeel, het ware is hun met zijn geldmiddelen ten dienste staan die in werkelijk benarde omstandigheden verkeeren (IX, 30).

En onder dezen bekleeden een belangrijke plaats behoeftige letterkundigen. Een merkwaardig voorbeeld van dit genre is de guitige dichter Martialis, dien wij uit zijn talrijke epigrammen zoo goed kennen, maar dien we ook, zoo wij geen regel van hem over hadden, zouden kunnen leeren kennen uit wat Plinius omtrent hem mededeelt. (III, 21). Die brief, naar aanleiding van Martialis' dood geschreven, geeft ons tevens een aardigen blik op 't karakter van Plinius zelven. Martialis is een vermakelijke guit, maar 't is hem ondanks zijn talenten niet meegeloopen in de wereld. Spanjaard van geboorte is hij naar Rome gekomen om fortuin te maken door zijn dichtergaven, maar bovenal door den steun van zijn landsman, den toen oppermachtigen opvoeder van Nero, Seneca. Doch nauwelijks is hij te Rome of hij verneemt dat Seneca is gevallen en nu moet hij den steun zoeken van andere patroons. Dat schijnt hem noch onder Vespasianus noch onder Titus te zijn gelukt, en zeker niet onder Domitianus, hoewel hij er genoeg zijn best voor heeft gedaan, want nooit is een vorst door een aspirant hof-poeet

zoo verheerlijkt als deze „tyran" door dezen epigrammendichter. De door Martialis zoo vurig begeerde post was vergeven en wel aan een ook werkelijk veel hooger staanden dichter Statius, den auteur van het aan schitterende, ontroerende passages zoo rijke heldendicht over den Thebaanschen oorlog, den man door Dante beschouwd als Virgilius' evenknie, den schepper van dat ongeevenaard schoone gedichtje waarin de aan slapeloosheid lijdende jongeling de genade inroept van den rust gevenden god. Martialis schijnt niet in den smaak van den somber gestemden Domitianus te zijn gevallen, en op 's keizers voorbeeld hebben andere aanzienlijken zich zijn lot weinig aangetrokken, zoodat hij, als hij in arren moede naar zijn vaderland terugkeert, van Plinius een reispenning moet aannemen. En Plinius zal hem daarvóór ook wel bij vele gelegenheden hebben gesteund. Want Plinius was wel met hem ingenomen, voornamelijk (gelijk hij zelf bekent) omdat hij door Martialis zoo aardig was bezongen als redenaar ternauwernood de mindere van Cicero den grootsten aller redenaars.

In 't algemeen begeert Plinius zijn tijd goed te besteden ten nutte van anderen maar veel meer van zich zelf: lezen wil hij en aanteekenen, schrijven en zich prepareeren en daarom ontvliedt hij zooveel mogelijk het stadsgedruisch; want in de stad, gelijk hij 't zoo aardig beschrijft (I, 9), kan men zich wel rekenschap geven van iederen dag afzonderlijk, althans men verbeeldt zich dat te kunnen, maar niet van eenige dagen bij elkaar. Daarom jammert hij (II, 8) over al die drukke bezigheden die hem verhinderen naar Lago di Como te gaan (II, 8) waar hij zoo heerlijk kan genieten en in waarheid leven, terwijl hij nu er genoegen mee moet nemen geleefd te worden.

Een echte buitenman is Plinius evenwel nooit geworden. Voor uitspanning doet hij wel eens wat aan 't edel jachtvermaak, maar daarover spreekt hij nooit dan op ironischen toon, wel het aardigst in dit slot van een brief. (V, 18):

„Ik ben hier in Toscane aan 't jagen en aan 't studeeren: dat doe ik nu eens om beurten, dan weer allebei tegelijk.

Maar ik kan er mij nog niet met zekerheid over uitlaten wat ik moeielijker vind een stuk wild buit maken of iets op schrift stellen".

Maar een goed deel van zijn tijd gaat er te Como zoowel als te Rome aan 't behartigen der belangen van anderen. En als Plinius dat doet dan heeft hij er heel wat voor over: hij neemt al de kwade posten over die Calvina van haren vader heeft geërfd (II, 4), en dat terwijl hij haar bij haar huwelijk reeds *f* 10,000 als bruidschat had toegelegd nog boven de som die, zegt hij: „uw vader u, om zoo te zeggen, voor mijn rekening had toegewezen, want dat geld moest uit mijn kas komen" en terwijl hij 't zelf op 't oogenblik niet breed heeft.

Voor Rusticus, den grooten Stoicynschen martelaar uit den tijd van Domitianus, zoekt hij een waardigen schoonzoon, een werk dat groote toewijding vereischt. Gelukkig heeft hij een voortreffelijken candidaat in een zijner kweekelingen (in 't vak der oratorie). Men krijgt een aardig kijkje op de levensopvattingen van den deftigen burgerstand uit dien tijd, wanneer men leest wat Plinius, na eerst over 's jongelings deugden en gaven te hebben uitgeweid, daar nog aan toevoegt (I, 14):

„zijn gezicht is edel, gezond, kleurig: 't is over 't geheel een knappe verschijning, op en top een heer. Dat acht ik geenszins gering: dat is het welverdiend loon van een jonge dame van onberispelijk gedrag. Mag ik hier nog bijvoegen dat zijn vader zeer vermogend is? Als ik mij de familie voorstel, waarin ik dat huwelijk wil tot stand brengen, dan lijkt het mij soms beter van geldmiddelen geen gewag te maken, maar ga ik na hoe tegenwoordig het leven is ingericht, ja hoe de maatschappelijke wetten van onzen tijd zelfs boven alles rekening houden met iemands aanslag, dan meen ik die toch ook niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan. Vooral bij de gedachte aan kinderen, liefst zooveel mogelijk, mag men met het vermogen wel rekening houden."

Aan den waarschijnlijk deftigen maar verarmden Quintianus biedt hij voor diens dochter een bruidschat aan van *f* 5000, en doet dat in een briefje zoo keurig van vorm (VI, 32) dat het zelfs hem, den wijdvermaarden stilist,

heel wat tijd en moeite moet hebben gekost zoo'n kunststukje op te stellen.

Wil men echter al dadelijk voor minstens de helft een zeer kort maar toch bevredigend antwoord hebben op de vraag: „waarmede hield de keur van vader Trajanus onderdanen, onder wie zeker Plinius een der edelsten was, zich van dag tot dag bezig?" dan zou dat moeten luiden: „met practische politiek". Dat antwoord klinkt bevreemdend: „en" zal men zeggen „Trajanus deed alles zelf en deelde zijn regeeringstaak met niemand." Zeer juist opgemerkt, maar meer dan één zijner voorgangers, meer dan zelfs keizer Augustus, bewaarde Trajanus, zooals men dat noemt, „den schijn van het oude." Met buitengemeen talent waakte hij er voor dat ook de verstandigste en minst ijdele man van invloed zich kon verbeelden nog te leven in de vrije republiek.

Verkiezingen voor de hooge staatsambten vinden plaats in den Senaat, de Senaat is weinig meer dan 's keizers hofraad, en wien de keizer consul of praetor wil zien worden die wordt het. Maar als electoraal lichaam krijgt de Senaat al het uiterlijk van de vroegere volksvergadering. Er worden candidaten gesteld, er bestaan kiesvereenigingen, men werft stemmen, neemt invloedrijke Senatoren in den arm om weer andere Senatoren te winnen, kortom 't is een geloop en gedraaf, een gepraat en geschrijf zoo druk als maar ooit te voren, zelfs waar de keizer eigenlijk persoonlijk een ambt aan een lieven vriend present geeft, zooals geschiedde met het consulaat door Plinius verworven. De keizer zelf was voor het heele jaar benoemd, maar aan Plinius en Tertullus stond hij het laatste kwartaal af. Voor dat geschenk dankt Plinius den keizer, en die dankbetuiging is de aanleiding tot het reeds meermalen besproken chef d'oeuvre, de lofrede op keizer Trajanus, waarin Plinius uitbundig maar in vollen ernst er over uitweidt hoe de keizer hem candidaat heeft gesteld en stemmen voor hem geworven.

En Trajanus had succes met zijn streven. Niet alleen was elk weldenkende tevreden met zijn regiment en schikte zich in den bestaanden toestand, neen ieder eergierige meende nog heel wat in het staatsbestuur te zeggen te

hebben. Een alleraardigst staaltje hiervan leveren ons een paar brieven van Plinius (III, 20 en IV, 25).

Er wordt door den senaat besloten voortaan geheime stemmingen te houden. Plinius maakt zich over dien nieuwen maatregel ernstig ongerust, hij ducht er allerlei onordelijkheden van. En zijn vrees blijkt niet ijdel, want bij de eerstvolgende verkiezing komen er briefjes uit de bus met allerlei flauwe en onbetamelijke grappen er op; één der senatoren heeft zich zoozeer vergeten dat hij in plaats van de namen der candidaten die van 't bestuur der kiesvereeniging op zijn biljet heeft geschreven. Plinius uit over die onwaardige handelwijze zijn toorn in de strengste bewoordingen, gelijk hij vroeger zijn vrees dat zoo iets zou geschieden heeft te kennen gegeven op een toon alsof de zaak van 't grootste belang en niet een leege formaliteit was. Zoozeer is ieder ernstig senator er van overtuigd dat zoo'n verkiezing in den keizerlijken hofraad een ernstige verkiezing is, waarbij 't gaat om beginselen en niet om het verleenen van waardelooze onderscheidingen aan protégés des keizers.

Dus met stemmenwerven voor regeeringscandidaten heeft Plinius het druk, ja hij strekt zijn zorg zelfs uit tot het leger en doet zijn best om aan vriendjes, vooral aan ijverige leerlingen in de oratorie, officierspostjes te verschaffen.

Voor de uitwendige glorie van alle mogelijke bekenden weert Plinius zich met onverdroten ijver. Ik wil hier als voorbeeld een, zoo men hem goed beschouwt, allergenoegelijksten brief vermelden (I, 19). Plinius doet een lid van den raad van Como opnemen in den ridderstand en biedt hem, om zijn vermogen op het daartoe vereischte peil te brengen, een geschenk aan van niet minder dan *f* 30.000. Maar nu maant hij hem dan ook aan op te passen dat hij zijn stadgenooten niet de oogen uitsteekt met zijn nieuwe waardigheid, een aanmaning die den oppervlakkigen lezer wel eens ongepast kon schijnen, daar 't is alsof Plinius zijnen vriend de hem bewezen weldaad verwijt. Maar vertalen wij den brief goed, dat is, brengen wij hem over in onzen tijd, dan krijgen wij vóór ons een boerenburgemeester die van den minister, eertijds op de dorpsschool zijn kameraad, een ridderorde heeft gekregen.

Een treffend staaltje van 's keizers inschikkelijkheid op het punt van vrijheid van denken, en zoo ver doenlijk ook van 't uiten zijner gedachten is wel dit dat een der vrienden van zijn boezemvriend Plinius althans in zijn huis (buitenshuis ging dat toch waarlijk niet!) de beelden heeft staan der republikeinsche vrijheidshelden Brutus en Cassius. Uit den brief (I, 17) waarin hij dat feit vermeldt, blijkt ons tevens dat er van die inschikkelijkheid des keizers druk gebruik werd gemaakt zoodat hij vaak (want het daar vermelde geval is zeker niet het eenige geweest) werd aangezocht om vergunning tot het oprichten van een standbeeld voor dezen of genen die als slachtoffer was gevallen van de tyrannie eens vroegeren keizers.

Maar er zijn ook wel belangrijker dingen te verrichten vooral voor wie zich nog als Romein van den ouden stempel wenscht te gedragen. Zeker zijn er twee takken van bestuur waarmede in den keizertijd meer ernst werd gemaakt dan in den tijd der zoogenaamd vrije republiek, dat wil zeggen van die republiek, die een speelbal was geworden in de handen van eenige weinige regentenfamilies: het beheer der provincies en het rechtswezen, vooral de uitoefening van het strafrecht en wel bepaaldelijk van dat strafrecht dat betrekking heeft op provinciaal wanbeheer. Talrijk zijn de brieven waaruit ons blijkt dat een bekwaam rechtsgeleerde en vaardig spreker als Plinius het druk genoeg kon hebben met aanklachten van afpersingen, maar vooral merkwaardig is de brief (VIII, 24) aan den toekomstigen landvoogd van Achaja over de zware en heilige verplichtingen van al wie een provincie, vooral een zoo belangrijke provincie, te beheeren krijgt. En civiele zaken staan natuurlijk nooit stil: schurken die gestraft, onschuldigen die verdedigd moeten worden komen er in den keizertijd evenzeer voor als ten tijde der republiek. Dus aan de rechtbank heeft een Plinius zijn vast, zijn dagelijksch, zijn nooit stilstaand werk. En 't is juist daarom dat hij er zoo naar snakt al die stedelijke bemoeiingen eens eindelijk te kunnen vaarwel zeggen en zich in landelijke rust te kunnen wijden aan lectuur en overdenking en .... aan zijn familie.

Want 't is wel voornamelijk van het familieleven in dien

tijd dat we door Plinius' brieven een bizonder gunstigen indruk krijgen. Ik noem bepaaldelijk de brieven aan de oudere verwanten zijner vrouw, vooral die aan haren grootvader (zie den index nominum op *Calpurnius Fabatus*), den man wiens terechtwijzingen door Plinius zoo gaarne worden aanvaard, neen hij verzoekt er dringend om ze hem in 't vervolg niet te onthouden! Die vrouw, zijn derde, Calpurnia is hem, zouden wij haast zeggen, minder tot echtgenoot gegeven dan toevertrouwd als kweekeling En hij heeft haar gemaakt tot een echte priesteres van den huiselijken haard, een vrouw uitmuntend in allerlei voortreffelijkheden, ook in kennis van de literatuur, bepaald van de door haar man geschapen literatuur. De brieven tot haar gericht, vooral tijdens haar verblijf buiten wegens langdurige ziekte, zijn aandoenlijk van innige en toch bezadigde teederheid. En wat hij aan haren grootvader en hare tante schrijft (VIII, 10 en 11) wanneer de stellige verwachting van huwelijkszegen is teleurgesteld, dat vormt een stukje literatuur eenig van gratie zoowel als van diep gevoel.

Ook voor zijn onderhoorigen legt Plinius een nooit rustende zorg aan den dag (V, 18; VI, 3; IX, 21 en 24). Bizonder merkwaardig is in dit opzicht het feit dat Plinius' deernis met den beklagenswaardigen staat zijner pachters hem de uitvinding heeft aan de hand gedaan van het colonaat, de erfhoorigheid (V, 19), een conditie, waarvan in den veel lateren keizertijd wordt melding gemaakt.

En in zijn vrijen tijd, in dien tijd waarin hij zelf vindt eerst recht te leven op menschwaardige wijze, interesseert zich Plinius, evenals al zijn tijdgenooten, die hij zijn omgang waardig acht, voor allerlei schoone en belangrijke zaken: voor de natuur en voor natuurkundige vraagstukken (IV, 30), maar meer nog voor historie (zie vooral den merkwaardigen brief IX, 19). Maar geen belang stelt hij in wedstrijden (IV, 22 en IX, 6). Hij gaat te keer tegen potsenmakers aan den disch (IX, 17) zoowel als tegen erfenisjagers (zie vooral den aardigen brief II, 20), waarschuwt tegen de gevaren die den heer van de zijde zijner slaven bedreigen (III, 14) en heeft 't in zijn correspondentie met zijn vrienden druk over mirakeltjes, voorgevoelens en

voorspellingen op een wijze die sterk doet denken aan de wijsheid die hieromtrent in onze dagen wordt ten beste gegeven (VII, 27 en IX, 33)....

Kortom er is zóóveel te doen dat een ernstig mensch die alles wil bijhouden wel duchtig orde op zijn zaken dient te stellen. Het veiligst is maar om, gelijk Plinius' adoptiefvader deed, te leven als een uurwerk. Nu, dat voorbeeld volgt de adoptiefzoon trouw na (IX, 36). En waarvoor al die ijver? Om boeken te schrijven. Een merkwaardig voorbeeld van dat naarstig streven om toch maar door een paar flinke deelen zich een zekere onsterfelijkheid te verwerven is wel Silius Italicus (zie III, 7). We hebben van hem een gedicht over dat in 17 boeken den oorlog met Hannibal behandelt. 't Is wel wat overijld om daarvan zoo maar dadelijk te verklaren wat ik eens hoorde beweren: dat kan geen goed gedicht wezen! Wie maakt er nu een epos in 17 zangen? Want er is ook in dit werk als in alle werken van dien tijd veel schoons, maar wat langdradig is het wel. Men krijgt zoo den indruk dat 't den dichter er om te doen is geweest toch vooral niet beneden de maat van Virgilius te blijven. Want de Virgilius van zijn tijd te worden dat was wel 's mans ideaal. Daarom kocht hij dan ook het stuk land waarop Virgilius' grafmonument stond en.... het vroegere huis van Cicero. Want Silius was tevens redenaar als Cicero, met wien hij nog iets merkwaardigs gemeen had. Cicero had na den dood van Julius Caesar de republiek hersteld, Silius was Consul toen Keizer Nero werd vermoord, en vertegenwoordigde dus op zijn manier ook de republiek. Dat vermaak om ook naar het uiterlijk 't een en ander te hebben van zijn groote voorgangers in de literatuur kenschetst zeer treffend de eigenaardige ijdelheid dier dagen.

Men schrijft en dicht niet alleen om te schrijven of te dichten maar wil graag ook om het onbelangrijkst, het onbeholpenst prulletje geprezen worden en vindt het de moeite waard ieder wie 't vernemen wil een trouw verslag te doen van de wordingsgeschiedenis van wat men alzoo op de verschillende terreinen der poezie heeft gepraesteerd (VII, 3). Men draagt redevoeringen voor om ze in 't licht te geven, behoorlijk verbeterd en gepolijst

naar aanleiding van de gehoorde opmerkingen, (V, 12 of 13), of ook wel geeft men ze in 't licht om ze voor een behoorlijk geprepareerd publiek voor te dragen. En middelerwijl disputeert men schriftelijk of mondeling met gezaghebbende kenners over de theorie der welsprekendheid. Zoo hebben wij van Plinius een brief waarin de vrij onnoozel schijnende vraag wordt opgeworpen (I, 20) of een oratie bij voorkeur lang of kort moet zijn. Opgeworpen? Neen, Plinius heeft over die belangrijke kwestie al meermalen met de eerste letterkundigen geredeneerd, nu legt hij haar met groote plechtstatigheid ter beslissing voor aan niemand minder dan Tacitus en wel op een toon waaruit wij mogen opmaken dat hij van Tacitus een uitvoerig, diepgaand antwoord verwacht. Onaardig is die brief anders lang niet. Er komt één argument in voor dat werkelijk guitig bedacht mag heeten. Plinius is voor lange redevoeringen (getuige zijn lofrede op Trajanus) o. a. op dezen grond: ieder is met wat hij zelf bedacht heeft het meest ingenomen. Een hoorder denkt natuurlijk telkens: „nu moet er dit komen". Komt dat dan ook werkelijk, dan is degene die zoo goed voorspeld heeft verrukt over de door hem zoo slim verwachte passage. Wilt gij dus den meesten kans hebben op vele teekenen van goedkeuring, wees dan lang! Applaus, zie daar het doel. Op werkelijk schoonen vorm of rijken inhoud zal minder gelet worden.

Trouwens niet allen stellen in die recieten van redenaars en dichters zóóveel belang als Plinius, die verklaart er haast nooit een te hebben verzuimd (wel te verstaan wanneer hij in de stad was) althans hij klaagt (I, 13) over den verminderenden toeloop. Maar men behoefde er niet voor uit te gaan om mede te werken op het wijde en vruchtbare veld der welsprekendheid. Men kon ook elkaars werken na *lezing* critiseeren (III, 15). Plinius verwacht zelfs dat de edele generaal Spurinna en zijn vrouw (III, 10) hem dien dienst zullen willen bewijzen ten opzichte van twee pronkstukjes door hem vervaardigd, ter herinnering aan hun pas overleden veelbelovenden zoon: hen toch acht hij de beste beoordeelaars.

En dan: men dicht van allerlei, tot dartele liedekens

toe: zelfs onze ernstige schrijver gaat zich daaraan wel eens te buiten, want, zoo zegt hij Catullus na (IV, 14):

> den dichter zelf past zedigheid;
> zijn versjes? kom — och heermijntijd
> die vindt men aardig pas en fijn,
> wanneer ze wat ondeugend zijn.

Ja hij voelt zich zelfs wàt gestreeld door wat een kunstbroeder omtrent hem heeft gedicht (IV, 27):

> 'k Zing liedekens in kleine maat
> als d'ouden eens: mijn kameraad
> Catullus, Calvus en zoo voort,
> waaraan geen mensch van nu zich stoort.
> Wat geef ik om die oude heeren?
> 'k kan 't even goed van Plinius leeren:
> die gaat ook liefst wat versjes maken,
> wanneer 't gedaan is met de zaken
> van beurs en rechtbank, en beweert:
> „Ik ben verliefd en word begeerd".
> wie zal voortaan t'erkennen schromen
> dat Venus hem heeft beet genomen,
> door Plinius zelfs niet veracht,
> zoo'n Cato in de n^{de} macht?

Van allerlei schrijven en dichten de deftige heeren van dien tijd. Virgilius Romanus (VI, 21) evenaart Menander in de Comedie de moeurs, en durft zich terecht met Aristophanes meten in de politieke comedie (verbeeld u: politieke comedie in den Romeinschen keizertijd!). Ja, de wonderlijk-veelzijdige Saturninus (I, 16) heeft zelfs zijn vrouw zoo ver weten te brengen in 't vak dat ze brieven kon schrijven, waarvan men moest denken dat 't Plautus of Terentius in proza was.

En was 't alles prulwerk wat daar zoo in overstelpende menigte op papier werd gebracht? Waarlijk ik zou 't niet wagen zoo iets te beweren. Want ik bedenk dat de groote Tacitus, later algemeen als geschiedschrijver bewonderd, een is uit den kring van Plinius, dus eigenlijk ook een bel esprit, een „letterkundige", een pronkredenaar, en breng mij voor den geest dien aardigen brief (IX, 23)

waarin Plinius vertelt hoe een buitenlander, met wien hij in gesprek over de literatuur was geraakt op eens de vraag tot hem richtte: „met wien heb ik de eer te spreken, met Plinius of met Tacitus?"

Zeker denkt Plinius niet gering over de literatuur van zijn tijd. Slechts tweemaal toont hij zich uit zijn humeur: eens als de wijze Mauricus hem in zijn villa aan 't strand te logeeren vraagt (VI, 14) onder voorspiegeling van velerlei wereldsche vermaken, alsof hij, Plinius, niet veel liever door dezen gastheer op philosophische genietingen werd onthaald, een ander maal wanneer een zijner vrienden hem toeschijnt niet den noodigen tijd over te hebben voor zijn kunstproducten. En over een welgeslaagde voordracht spreekt hij als over een heldendaad die 't vaderland tot eeuwigen roem strekt (V, 17 en 21), overtuigd dat alle tot oordeelen bevoegde tijdgenooten er zoo over denken.

O 't zijn beste brave menschen onder wie Plinius leeft en door wie hij als een edel voorbeeld ter navolging wordt vereerd. Rijk zijn ze aan alle burgerlijke en maatschappelijke deugden, bovenal aan die meest in 't oog vallende van stipte eerlijkheid en onbaatzuchtigheid. Zoo'n Plinius zal als erfgenaam, wanneer hij de *bedoeling* des erflaters begrijpt, alle door dezen besproken legaten tot den laatsten penning uitkeeren, ook al is er een fout in den vorm der acte van erflating die hem ten volle berechtigt alles voor zich te houden (II, 16; IV, 10; V, 7). Alles hebben ze voor elkaar, voor hun woonplaats, voor hun provincie, voor hun land over, zij zorgen voor beschaving en ontwikkeling, steunen de armen, beschermen de verdrukten, bestrijden het onrecht, helpen orde en zedelijkheid handhaven en zijn zelve modellen van ordelijkheid en reinheid van zeden. Kortom we zouden haast geneigd zijn de maatschappij onder Trajanus' bewind zoo ongeveer een volmaakte, onberispelijke maatschappij te noemen.

Maar wat zijn diezelfde menschen arm aan gedachten, althans aan wat wij zoo in 't algemeen volkomen terecht, hoogere gedachten noemen. Wat gaat er in hun ziel om als zij denken aan de broosheid des levens (zie IV, 24;

V, 5, 4; VII, 26; VIII, 5)? Wel voornamelijk dit, om 't concreet uit te drukken: hoe jammer toch als iemand zoo plotseling wordt weggerukt, zonder dat hij die mooie oratie, dat pronkwerk, waarvan zooveel werd verwacht, heeft kunnen voltooien! En wat is het eind der wijsheid bij die veel-lezers, veel-schrijvers, veel-denkers? Nog altijd dat oude, dat zoo onzinnig wordt vertaald met: „philosophie is overdenking des doods", maar dat werkelijk beteekent (en naar de eischen der latijnsche taal niet anders beteekenen kan): „philosophie is het zich oefenen in de kunst van sterven", en die kunst van sterven bestaat in het op 't juiste moment en op waardige wijze zelf een eind aan zijn leven maken. (Zie I, 12 en 22).

Men begrijpt niet dat die menschen gelukkig leven kunnen. En toch doen zij dat op hunne wijze, dat wil zeggen: zij slapen den slaap der rechtvaardigen of liever zij dommelen rustig als zich van geen kwaad bewuste kinderen. Ze zijn kinderlijk tevreden, behalve als dood en rouw over hen komt: dan zijn ze waardiglijk bedroefd (IV, 21) en betoonen zelfs waren heldenmoed (zie het schoone verhaal over Arria III, 16). Maar 't is een droefheid en een moed zonder achtergrond.

En in dat genoegelijke, sympathieke, betrekkelijk onschuldige wereldje, treedt, kunnen wij zeggen, het Christendom voor 't eerst openlijk op. Plinius weet er maar weinig van te berichten en wat hij ervan heeft vernomen dat heeft hij maar half begrepen. Toch verkondigt ook zijn woord een nieuwen dageraad, een nieuw rijk heel wat hooger dan dat van den edelen keizer Trajanus, een rijk, bestuurd niet door eenige philosophische abstractie maar door een God die leeft en zich vertoont in menschelijke gestalte, een gestalte die de stem doet hooren:

Ontwaakt gij die slaapt, en ik, Christus, zal over u lichten!

TWEEDE HOOFDSTUK.

De echtheid der correspondentie over de Christenen.

„Voor de aardigheid" stel ik mij eens een *welwillenden* lezer voor. Ik weet waar die te vinden, ik weet, helaas, ook waar die niet te vinden zijn: een lezer die op het geheel en op de bedoeling des schrijvers let en alleen vraagt of hij zijn belofte behoorlijk is nagekomen. Zoo iemand zal, denk ik, aldus tot mij spreken: „daar hebt gij goed aan gedaan, dat gij in dat eerste hoofdstuk van u alleen wat losse trekken hebt gegeven en niet bij bizonderheden zijt blijven stilstaan. Daar was dat heele hoofdstuk naar. Maar één ding mogen wij nu met recht van u eischen: dat gij gaat bewijzen iets wat gij tot dusverre alleen maar hebt beweerd, en dat *iets* is: de echtheid van het brievenpaar over de Christenen."

Och hemel, bewijs nu eens iets wat je zeker weet! Zouden wij die kunst maar niet liever aan hen die er behagen in hebben, overlaten om haar toe te passen op datgene waarvan ze zeker weten dat het *niet* waar is? Ik bedoel natuurlijk *bewijzen* in den vulgairen zin van het woord. Want voor het bijbrengen van een ernstige *gemoedelijke* overtuiging, daarvoor heb ik allen eerbied. Maar dat meestal zoo genoemde bewijzen . . . . . als 't uit is met het „gezanik" van parallelplaatsen, van uit- en inwendige gronden, van „herkomst der stijlingredienten", van tabellen en statistieken, dan zegt een verstandig lezer, die weet wat hij wil: „zie zoo, laat mij nu mijn gang gaan, nu weet ik er genoeg van, van uw geleerdheid en van die van anderen."

Want in al zulke kwesties van echtheid of onechtheid, van juistheid of onjuistheid der overlevering, weet gij wat daar de beslissing moet geven? De indruk, mijnheer, de

indruk, de indruk, en vaak de eerste indruk, die toch is vaak de ware, de eenig ware en daardoor blijvende.

Betoog nu eens aan een verstandig mensch dat die of die corrupte lezing in een plaats van een ouden auteur „heel goed is", overstelp hem met zooveel wijsheid daaromtrent als gij maar wilt, hij zal wel suf worden en geen woord meer tegen u weten intebrengen, maar onder en na uw betoog zal hij denken: „en toch is 't *niet* waar wat gij zegt: Cobet (of Bentley of Peerlkamp) heeft *toch* gelijk."

Welnu, ik wil 't wel bekennen, een tijdlang heb ik neiging gevoeld om aan die briefwisseling tusschen Trajanus en Plinius alle autoriteit te ontzeggen. Ik wist dat er over de echtheid werd gestreden en ik voel altijd veel voor de uiterste linkerzijde: ik *ben* nu eenmaal van aanleg revolutionair of, wilt gij, anarchist. Maar toen ik, al dat geschrijf en gekijf van anderen ter zijde latend, eens rustig mij met mijn eigen oordeel alleen er achter zette, toen kreeg ik een indruk van echtheid zoo zuiver als kristal. En weet gij wat mij vooral dien indruk gaf? Juist die briefjes die mij bij oppervlakkige beschouwing het meest hadden doen twijfelen.

Want ziet, er zijn heel wat brieven en antwoorden in dat boek die mij onbelangrijk, die mij kinderachtig leken, maar vooral bij die korte felicitatietjes en antwoorden er op dacht ik eerst: is dat nu de moeite van 't schrijven waard?

„En" dacht ik verder „is dat de moeite van 't *bewaren* waard." Maar op dat zelfde oogenblik ging mij een licht op dat mij allen twijfel benam en de echtheid der brieven deed schitteren voor mijn oog. Toen zag ik het laadje, waarin Plinius, als heilige relieken, zijn brieven aan en van den keizer uit zijn Bithynischen tijd zorgvuldig had opgeborgen en daaronder zoo'n stuk of zes met een rood lintje er om heen: gelukwenschen aan den keizer bij zijne verjaring en die zijner regeering en antwoorden des keizers daarop. Legt niet ook een Rector Magnificus der Leidsche Akademie (zeg toch in Godsnaam niet Universiteit, al is dat de wettelijke naam) met eerbiedige ontroering het telegram, hem op 9 Februari van zijn ambtsjaar door onze Koningin gezonden om te danken voor den gelukwensch

den vorigen dag van het feestmaal tot H. M. gericht, weg in de portefeuille waarop hij den derden Dinsdag van September, met een *Soli Deo Gloria* in het hart zal neerschrijven *Rectoraat?* Laten ze maar komen de wijzen met hun vuilniskarren . . . . ik zie altijd dat roode bandje weer.

En wat mijn lezer betreft, tot hem mogen de brieven van dat tiende boek voor zich zelve spreken. Ik heb de, naar mij voorkwam, belangrijkste hier vertaald, zoo ongeveer in de volgorde waarin ik ze in Hoofdstuk I heb besproken. Ze zullen hem, hoop ik, overtuigen van hun echtheid maar ook van hun belangrijkheid. Want voor dien tijd, die omstandigheden, die personen zijn ze werkelijk zoo belangrijk als eenig document uit den tijd van Trajanus maar wezen kan.

X, 35.

De plechtige geloften, Sire, van het vorige jaar voor Uwen welstand, waarvan het welzijn van den staat afhankelijk is, hebben wij vervuld en tevens weer nieuwe uitgesproken, daarbij de goden biddend ons te vergunnen bij voortduring zulke geloften te mogen vervullen en wederom in een acte neder te leggen.

Antwoord van den keizer.

Met genoegen verneem ik, waarde Plinius, dat gij met uwe ingezetenen aan de onsterfelijke godin geloften hebt gedaan voor mijn behoud en welzijn en die van 't vorige jaar hebt vervuld.

X, 52.

Sire, den dag, waarop Gij het rijk hebt gered door het in Uwe hoede te nemen, hebben wij hier gevierd met een Uwer waardig vreugdebetoon. Wij hebben daarbij de goden gebeden om U in onverminderden welstand en bloei te bewaren voor het menschdom, welks handhaving en veiligheid op Uw welzijn berusten. Ook heb ik naar oud gebruik de manschappen hun krijgseed voorgelezen, die om strijd èn door hen èn door de burgerij is bezworen.

In de zelfde mate als de landvoogd hier wat expansiever is dan gewoonlijk, is 's keizers antwoord korter:

Met genoegen, waarde Plinius, verneem ik uit uw brief met wat een plechtigheid en vreugdebetoon op uw voorgang militairen en burgers den verjaardag van mijn bewind hebben gevierd.

X, 88.

Sire! ik wensch U toe dat deze Uw jaardag en nog vele daarna voor U allergelukkigste dagen mogen zijn, en dat gij met onverzwakte krachten steeds nieuwe daden moogt toevoegen aan de oude waardoor gij U onsterfelijken roem en eer hebt verworven.

Antwoord van den keizer.

Uw wensch, waarde Plinius, dat ik nog vele jaardagen moge beleven in welstand van mij zelven en van den staat, strookt geheel met Uwe mij bekende gevoelens.

X, 100.

Sire, met opgewekte blijdschap hebben wij de geloften van vroegere jaren vervuld en nieuwe uitgesproken, bij welke gelegenheid wederom manschappen en burgers wedijverden in eerbiedige dankbaarheid jegens U, en wij hebben de goden gebeden dat zij èn U èn den staat in onverminderden bloei mochten bewaren met die goedgunstigheid waarop gij, afgezien van Uw overige deugden, aanspraak moogt maken op grond van Uw vroomheid en Uw trouwe gehoorzaamheid aan de goden.

Antwoord van den keizer.

Met genoegen verneem ik, waarde Plinius, uit uwen brief dat op uw voorgang militairen en burgers in eenstemmige blijdschap hun geloften aan de goden voor mijn welstand hebben vervuld en voor de toekomst nieuwe uitgesproken.

X. 31.

Sire, daar gij mij vergund hebt over alles, waaromtrent ik in 't onzekere ben, uw advies in te winnen, is 't geen

misdrijf van mij tegen Uwe keizerlijke waardigheid, wanneer ik U verzoek even af te dalen tot mijne bemoeiingen.

In vele gemeenten, maar vooral te Nicomedia en te Nicaea komt het voor dat lieden, veroordeeld tot dwangarbeid, tot de arena en andere dergelijke straffen, de plaats gaan innemen en het werk verrichten van gemeentearbeiders, ja zelfs als zoodanig een jaarwedde genieten. Toen mij dat was ter oore gekomen, heb ik lang in groote onzekerheid verkeerd wat mij te doen stond. Het leek mij, aan den eenen kant hard hen in hun ouden toestand van veroordeelden terug te brengen en dat na langen tijd, terwijl velen al hoogbejaard waren geworden en, naar mij werd verzekerd, die menschen ordelijk en ingetogen leefden; maar aan den anderen kant achtte ik het in strijd met de waardigheid der gemeente om misdadigers in hun gemeentebetrekking te handhaven. Verder kwam het mij financieel onverdedigbaar voor hen, zonder dat ze daar iets voor deden, uit de gemeentekas te onderhouden, daarentegen zelfs gevaarlijk hen niet te onderhouden.

Ik bevond mij dus in de noodzakelijkheid van niets te beslissen maar de geheele zaak hangende te houden tot ik Uw meening zou hebben vernomen.

Gij zult misschien vragen hoe het mogelijk is geweest dat die menschen vrij kwamen van de straf waartoe ze waren veroordeeld. Daar heb ik onderzoek naar gedaan. Maar een beslist antwoord zou ik U niet kunnen geven. Ik heb wel vonnissen te zien gekregen waarbij ze zijn veroordeeld, maar geen enkel stuk waaruit bleek dat hun hun straf was kwijtgescholden. Er waren echter onder hen eenigen die beweerden dat ze een verzoek om gratie hadden gedaan en op last van landvoogden of onderlandvoogden kwijtschelding van straf hadden gekregen. En dat werd ook wel aannemelijk geacht. Want men kon niet gelooven dat iemand geheel eigenmachtig zoo iets zou hebben bestaan.

Antwoord van den keizer.

Laten wij niet vergeten dat uwe aanstelling in de provincie op dezen grond is geschied dat er daar, naar ons was gebleken, veel te verbeteren viel. En daartoe moet

zeker wel in de eerste plaats het door U vermelde feit worden gerekend dat menschen, die tot zware straf waren veroordeeld, zich niet alleen eigenmachtig aan die straf hebben onttrokken, maar zelfs in de conditie van rechtschapen arbeiders worden gebracht. Welnu, wie minder dan tien jaar geleden, hun vonnis hebben gekregen en, zonder dat hun daartoe door een bevoegd persoon het recht is verleend, vrij rondloopen, die moeten weer in hun ouden toestand van veroordeelden worden teruggebracht. Vindt men onder die veroordeelden bejaarden of hoog bejaarden, wier vonnis al meer dan tien jaar oud is, dan behooren die te worden aangewezen voor dergelijke dienstverrichtingen die niet veel van straf verschillen. 't Gebruik is dat zulke menschen worden aangesteld voor dienst in de openbare badhuizen, voor het schoonhouden van cloaken, alsmede voor weg- en straatwerk.

X, 47.

Sire, te Apamea heeft zich het volgende geval voorgedaan. Ik wilde mij op de hoogte stellen van de schuldvorderingen der gemeente, haar inkomsten en uitgaven en kreeg ten antwoord dat men het algemeen op hoogen prijs zou stellen, wanneer ik inzage nam van de rekeningen en verantwoordingen der gemeente, maar dat die nog nooit door een der vroegere landvoogden waren nagegaan: ze hadden steeds het voorrecht gehad van eigen bestuur en daarvan dan ook van oudsher gebruik gemaakt. Hierop heb ik hun mijn verlangen te kennen gegeven naar een officieel stuk, behelzende al wat zij mij mondeling en schriftelijk hadden voorgelegd. Dit stuk zend ik U bij dezen onveranderd toe, hoewel ik moet zeggen dat er heel wat in voorkomt dat buiten de kwestie omgaat. Heb de goedheid mij voor te schrijven hoe te handelen. Ik zou niet gaarne geacht willen worden in dezen te veel of te weinig te hebben gedaan.

Antwoord van den keizer.

De petitie der Apameers, die gij aan uw brief hebt toegevoegd, ontslaat mij van de verplichting om te overwegen hoedanige de gronden zijn waarop, naar *hun* be-

weren, de vroegere landvoogden der provincie zich onthouden hebben van het controleeren hunner rekeningen en verantwoordingen, terwijl ze er intusschen geen bezwaar tegen hebben gemaakt dat gij dat wel zoudt doen. Die openhartigheid verdient een belooning: ik wensch dat hun al aanstonds worde duidelijk gemaakt, dat gij, wel is waar, die rekeningen en verantwoordingen zult nagaan, maar op mijn uitdrukkelijken last en onverminderd hun privilegies.

X, 56.

Sire, ik betuig U mijn grooten dank dat gij te midden uwer belangrijke zorgen ook mij de eer van uwe leiding waardig keurt. Verleen mij die ook thans.

Ik heb namelijk bezoek gehad van iemand die mij kwam mededeelen dat persoonlijke vijanden van hem, die door den H. E. G. Heer Servilius Calvus voor drie jaar waren verbannen, zich nog steeds in de provincie ophielden. Die tegenstanders daarentegen beweerden dat zij door dien zelfden landvoogd in hun rechten waren hersteld en lazen mij een desbetreffende afkondiging voor. Dus heb ik mijzelven verplicht geacht de geheele zaak aan Uwe beslissing te onderwerpen. Eensdeels toch staat in Uwe instructie aan mij dat ik geen lieden in hun rechten mag herstellen die, hetzij door een ander hetzij door mij zelven, zijn verbannen geworden, maar anderdeels staat daarin niets vermeld omtrent personen die door een vroegeren landvoogd verbannen en in hun rechten hersteld zijn. Daarom moet ik mij tot U richten met de vraag waaraan gij wilt dat ik mij houden zal; dat geldt zoo goed van die personen als van degenen die, hoewel ze tot levenslange ballingschap veroordeeld en niet in hun rechten hersteld zijn, toch nog in mijn gewest worden aangetroffen. Want ook gevallen van dien aard zijn er aan mijn beslissing onderworpen geworden.

Er is namelijk al iemand bij mij voor geweest die door den vroegeren goeverneur Iulius Bassus tot levenslange ballingschap was veroordeeld. Nu wist ik dat alle besluiten van Bassus waren gecasseerd en dat aan degenen tegen wie hij eenig vonnis had geveld het recht was verleend

geworden om, binnen een tijdperk van twee jaren, opnieuw hun zaak te bepleiten; daarom vroeg ik dien man, die door Bassus met verbanning was gestraft of hij al bij den goeverneur was geweest. Het antwoord luidde ontkennend. Diensvolgens moet ik mij nu tot U wenden met de vraag of hij tot den staat van veroordeelde moet worden terug gebracht dan of gij ernstiger maatregelen met hem wenscht genomen te zien en zoo ja welke en dat niet alleen ten opzichte van dien éénen persoon maar ook van anderen die misschien bevonden mochten worden in het zelfde geval te verkeeren. Het door Calvus gewezen vonnis en de door hem gedane afkondiging, mitsgaders het vonnis van Bassus gaat hierbij.

Antwoord van den keizer.

Hoe er ten aanzien der personen, die door den goeverneur P. Servilius voor 3 jaar zijn verbannen en daarna, bij afkondiging van den zelfden in hun rechten hersteld, in uw gewest zijn blijven wonen, zal ik U weldra mijn besluit kenbaar maken na eerst aan Calvus opheldering van het geval te hebben gevraagd. De persoon die, door Bassus met levenslange ballingschap gestraft, na 2 jaar lang gelegenheid te hebben gehad zich te verdedigen voor 't geval dat hij meende ten onrechte verbannen te zijn, van die gelegenheid geen gebruik heeft gemaakt, die behoort geboeid te worden opgezonden aan den generaal commandant mijner lijfwacht. 't Is niet voldoende dat hij terug gebracht wordt in den toestand van veroordeelde, waaraan hij zich door verzet tegen wet en orde onttrokken heeft.

X, 6.

Bij dezen betuig ik U mijnen dank, Sire, dat gij aan de vrijgelatenen mijner verwanten vermeerdering van rechten hebt verleend en aan mijnen masseur Harpocras het Romeinsche burgerrecht hebt toegekend, 't een en ander zonder bezwaar of uitstel. Ik werd echter, toen ik leeftijd en vermogen van gezegden Harpocras, gelijk gij mij hadt gelast, opgaf, er door meer ervarenen op opmerkzaam gemaakt dat ik, aangezien hij Aegyptenaar was, eerst het

Alexandrynsch burgerrecht voor hem had moeten aanvragen. Daar ik namelijk in de meening verkeerde dat er geen verschil bestond tusschen Aegyptenaren en andere vreemdelingen had ik er mij mee vergenoegd in mijn schrijven aan U alleen dit te vermelden dat hij door een vreemdelinge was vrijgelaten en dat deze patrones sedert lang overleden was. Mijn onwetendheid heeft voor mij deze aangename zijde dat ik daardoor in de gelegenheid word gesteld ten tweede male omtrent de zelfde persoon Uw welwillendheid te ondervinden. Derhalve om van uwe goedgunstigheid het volle genot te hebben, verzoek ik U aan Harpocras zoowel het Alexandrynsche als het Romeinsche burgerrecht te verleenen. Aan Uwe mij door U aangewezen beambten doe ik ter zelfder tijd opgave van 's mans leeftijd en vermogen opdat niet wederom Uwe vorstelijke genade eenig oponthoud ondervinde.

Antwoord van den keizer.

Overeenkomstig het gebruik door vroegere keizers gevolgd had ik mij voorgenomen het Alexandrynsche burgerrecht niet lichtvaardiglijk te verleenen. Doch daar gij voor uwen masseur Harpocras reeds het Romeinsche burgerrecht hebt verworven, kan ik het niet over mij verkrijgen dit tweede verzoek van u te weerstaan Gij hebt mij dus nog op te geven tot welk district hij behoort, dan kan ik in uw belang hieromtrent een schrijven richten tot den goeverneur van Aegypte, mijn vriend Pompeius Planta.

X, 92.

Sire! de gemeente der Amisenen, een vrije gemeente van Romeinsche bondgenooten, geniet krachtens uwe vorstelijke welwillendheid het voorrecht van eigen wetgeving. Aldaar is mij een petitie ter hand gesteld aangaande genootschappen van wederkeerig hulpbetoon, welke ik aan dezen brief toevoeg opdat gij zoudt kunnen nagaan wat hun in dezen kan worden vergund, wat hun moet worden verboden, en hoever een dergelijke vergunning of een dergelijk verbod behoort te gaan.

Antwoord van den keizer.

Wanneer de Aminesen, wier petitie gij aan uwen brief hebt toegevoegd, overeenkomstig de bepalingen van het verdrag met ons vergunning hebben tot het instellen van zulke genootschappen, dan vind ik vrijheid mij tegen het laten voortbestaan daarvan niet te verzetten, en ik ben daartoe te eerder bereid, zoo zij de door hen opgebrachte contributies niet aanwenden voor troebelen en onwettige samenkomsten maar slechts tot onderstand aan behoeftigen. In andere gemeenten, die aan onze bepalingen gebonden zijn, behooren dusdanige zaken verboden te worden.

X, 33.

Tijdens mijn rondreis door een afgelegen gedeelte van mijn gewest brak er te Nicomedia een geweldige brand uit, waardoor, nog wel aan beide zijden van de straat, verscheiden particuliere woningen en twee openbare gebouwen, Gerusia en Iseum (de Raadszaal en de Isistempel) zijn verwoest. De groote uitbreiding van dit onheil was vooreerst het gevolg van een heftigen wind en ten tweede van de onverschilligheid der inwoners: men heeft genoegzaam kunnen constateeren dat de menschen rustig en zonder een hand uittesteken van het schouwspel van zoo'n ramp stonden te genieten. Bovendien bevindt zich nergens een gemeentespuit, brandemmer of welk ander brandbluschmiddel ook Nu, ik heb verordend dat daarvoor zorg zou worden gedragen en daar is men dan ook mee bezig. Maar ik kom met het verzoek tot U, Sire, om te overwegen of gij 't niet noodig acht aldaar een brandweer in te stellen van ten hoogste 150 man. Ik zal toezien dat daarin niemand wordt opgenomen die niet van 't vak is en dat niemand het verleende vereenigingsrecht tot andere doeleinden gebruikt: het zal niet moeilijk vallen een zoo kleinen troep in het oog te houden.

Antwoord van den keizer.

Het verwondert mij niet dat gij op het denkbeeld zijt gekomen van een brandweer te Nicomedia: er bestonden antecedenten. Maar laten wij in 't oog houden dat uw

provincie en vooral de gemeenten in die streek al vaak door zulke [1]) troebelen zijn verontrust. Menschen tot een zelfde doel bijeengebracht, wat dat doel dan ook zij en welken naam wij hun ook geven, vormen al spoedig politieke clubs. Het verdient dus de voorkeur dat er gezorgd wordt voor de aanwezigheid van al wat bij het beteugelen van een brand kan te pas komen en dat de eigenaars van panden worden aangemaand zelf het kwaad tegen te gaan en zich, als het noodig is, bedienen van de hulp der toestroomende menigte.

X, 18.

Mijn beste, brave Plinius, ik wenschte dat gij zonder bezwaartjes over uw dierbare gezondheid en die der uwen in Bithynië hadt mogen aankomen en dat uw tocht van Ephesus af in overeenstemming was geweest met uw zoo voorspoedige zeereis daarheen Den dag van uw aankomst heb ik uit uw brief vernomen. Nu, de ingezetenen zullen moeten erkennen dat ik goed voor hun belangen heb gezorgd. Immers gij zult ook uw best er voor doen dat zij duidelijk bemerken dat ik er bepaaldelijk u voor heb uitgezocht om u als mijn plaatsvervanger daarheen te zenden. Vooral zult gij de rekeningen en verantwoordingen der gemeenten hebben na te gaan, want 't is van genoegzame bekendheid dat het daarmee ook al niet in orde is. Bouwkundigen heb ik te Rome nauwelijks in voldoend aantal voor de werken die in of nabij de stad worden uitgevoerd. Maar er zijn in iedere provincie betrouwbare menschen te vinden, en dus zal 't ook u daaraan, als gij goed zoekt, niet ontbreken.

X, 15.

Sire! In de veronderstelling dat ik U omtrent mijn reisroute behoor op de hoogte te stellen, bericht ik U bij dezen dat ik met al de mijnen over zee om kaap Malea te Ephesus ben aangekomen, zeer belemmerd door tegenwind [2]). Nu ben ik van plan de verdere reis naar de

---

[1]) Plinius zelf heeft in de laatste woorden van zijn brief te kennen gegeven dat hij werkelijk politieke troebelen ducht.

[2]) Ik verplaats de punt en begin nieuwen zin bij *Nunc destino*. Aldus ook kukula.

provincie deels met kustvaarders deels per as te doen. De groote hitte verhindert een volledige land-, de passaatwinden verzetten zich tegen een volledige zeereis.

Antwoord van den keizer.

Mijn zeer waarde Plinius! Uw bericht was mij welkom, want ik behoor te weten welken weg gij neemt naar uw provincie. 't Is een verstandig plan om naar bevind van zaken deels te varen deels te rijden.

X, 120.

Tot nu toe, Sire, heb ik nooit aan iemand vergunning verleend om met de keizerlijke post te reizen, noch ook iemand uitgezonden tenzij in Uw belang. Een onvermijdelijk geval evenwel heeft mij gedwongen met die vaste gewoonte te breken. Op het vernemen van het overlijden van haar grootvader wilde mijn vrouw een bezoek gaan brengen aan haar tante en nu achtte ik het hard haar het gebruik van de post te weigeren, daar toch het welgevallige van zulk een bezoek hierin gelegen is, dat men het spoedig brengt, en daar ik wist dat gij de wijze zoudt goedkeuren waarop een reis werd afgelegd die haren grond ontleent aan genegenheid voor een oudere bloedverwant. Ik schrijf u dit omdat het mij ondankbaar scheen er geen gewag van te maken, dat ik behalve zoovele andere gunsten ook deze aan uw keizerlijke welwillendheid dankte dat ik in 't vertrouwen daarop onbeschroomd ook zonder U te raadplegen iets had gedaan waarmee ik te laat zou zijn gekomen zoo ik U wel geraadpleegd had.

Antwoord van den keizer.

Terecht hebt gij u op mijn gezindheid jegens u verlaten, mijn waarde Plinius; gij mocht niet wachten[1]) met te doen iets waar gij, zoo gij wel gewacht hadt, te laat mede zoudt zijn gekomen, zoo gij namelijk mij eerst hadt geraadpleegd, of gij u van het recht om vergunning te verleenen tot het gebruik maken van de keizerlijke post, welk recht ik aan uw ambt heb toegevoegd, mocht bedienen om de reis uwer vrouw te vergemakkelijken. Het

[1]) Ik lees met Mommsen: „Nec dubitandum fuit (libi faure quae sero fecisses) si exspectesses.

kwam er toch voor haar op aan om bij haar tante het aangename van haar bezoek door haar tijdige komst te verhoogen.

X, 45.

Sire, ik verzoek u mij te schrijven en mij daardoor uit de onzekerheid te redden, of gij wilt dat vergunningen tot reizen met de keizerlijke post, waarvan de termijn reeds is verstreken, nog wel mogen in acht genomen worden en, zoo ja, tot op welk tijdstip. Want ik zou niet gaarne door onwetendheid daaromtrent in een van twee fouten vervallen en of het ongeoorloofde bestendigen of eenige noodzakelijke reis vertragen.

Antwoord van den keizer.

Dusdanige vergunningen, waarvan de termijn is verstreken, behooren niet langer te worden gehonoreerd. Derhalve reken ik het tot mijn eerste verplichtingen u nieuwe stukken toe te zenden alvorens er behoefte aan blijkt te bestaan.

XLIII.

Bij 't nagaan der uitgaven van de gemeente Byzantium (en die zijn zeer hoog) ben ik te weten gekomen, Sire, dat van daar jaarlijks een afgevaardigde met een raadsbesluit wordt gezonden om U te begroeten en dat hem een toelage wordt verstrekt van *f* 1200. Gedachtig aan uw bezuinigingsplan heb ik gemeend dien gezant te moeten laten te huis blijven, maar U wel het raadsbesluit te doen toezenden: zoo zouden de onkosten worden verlicht en toch aan hun beleefdheidsplicht worden voldaan. Op kosten dier zelfde gemeente staan *f* 300, die als reisgeld plachten te worden gegeven aan een afgevaardigde om den landvoogd van Moesië te begroeten. Dien post heb ik gemeend voortaan te moeten schrappen. Ik verzoek U Sire, mij te antwoorden wat hieromtrent uw meening is en U aldus te verwaardigen of mij in mijn besluit te bevestigen of mijn dwaling te herstellen.

Antwoord van den keizer.

Gij hebt goed gehandeld, mijn waarde Plinius, met aan

de Byzantynen de *f* 1200 kwijt te schelden die er vroeger plachten ten koste gelegd te worden om mij door een gezant te doen begroeten. Zoo gij mij alleen het raadsbesluit doet toezenden, kan daarmede zeer wel worden volstaan. Ook zal de landvoogd van Moesië het niet euvel duiden zoo zij hem op minder kostbare wijze hulde betoonen.

X, 74.

Sire, de militair Appuleius, in garnizoen te Nicomedia, schrijft mij dat een zekere Callidromus, toen hij door de bakkers Maximus en Dionysius, bij wie hij zich had verhuurd, in slavernij werd gehouden, zijn toevlucht heeft genomen tot uw standbeeld en, voor den magistraat gebracht, heeft verklaard dat hij een tijdlang slaaf is geweest van Laberius Maximus, door Susages den veldheer van Decebalus gevankelijk uit Moesië is weggevoerd en door Decebalus ten geschenke gezonden aan den koning van Dacië Pacorus, bij wien hij zeide vele jaren te hebben gediend, dat hij daarna is ontvlucht en aldus aangekomen in Nicomedia. Vóór mij gebracht verklaarde hij hetzelfde, waarop ik besloten heb hem aan U op te zenden. Daartoe ben ik echter eerst nu overgegaan: er is eenige tijd verloopen met het opsporen van een steen die hem naar zijn zeggen was afhandig gemaakt, een steen met de beeltenis van Pacorus en zoo en zoo ingezet. Ik wilde U namelijk dien ook toezenden, zoo hij nog te vinden was, gelijk ik U hierbij een klompje erts doe toekomen dat de man beweerde te hebben medegebracht uit een mijn in Parthië. Ik heb daar mijn zegel opgezet, voorstellende een vierspan.

X, 21.

Sire, de praefect van de Pontische kust Gabius Bassus is met veel betuigingen van eerbied en onderdanigheid bij mij gekomen en heeft verscheidene dagen bij mij doorgebracht. Zoover ik heb kunnen nagaan is hij een uitstekend man, die wel aanspraak maken mag op uw welwillendheid. Ik heb hem te kennen gegeven dat hij zich volgens uw voorschrift moest tevreden stellen, wan-

neer ik van de militairen, die ik volgens uw goedvinden onder mijne bevelen had, hem toezond: twaalf man van de lijfwacht, twee ruiters en één kapitein. Hij antwoordde mij dat dat getal niet toereikend was en dat hij in dien geest ook aan U zou schrijven. Dat is de reden waarom ik heb gemeend niet aanstonds de manschappen te moeten terugroepen die hij boven dat getal bij zich heeft.

Antwoord van den keizer.

Gabius Bassus heeft mij ook geschreven dat hij niet genoeg had aan die soldaten die hem overeenkomstig mijn order mochten worden toegezonden. Aan dezen mijn brief heb ik ter uwer kennisneming mijn antwoord aan hem toegevoegd. Het maakt een groot onderscheid of iets is een eisch der omstandigheden dan wel of 't wijst op een poging van enkelen om hun bevoegdheid te overschrijden.

X, 98.

Sire, in de gemeente van Amastris, een schoone, sierlijke stad, is, behalve vele andere uitnemende bouwwerken een prachtige, zeer lange straat. Ter zijde daarvan loopt over de volle lengte, een beek, zooals het heet, maar in werkelijkheid is het een zeer vuile poel, een ontsiering voor het oog en afschuwelijk van reuk. 't Is dus zoowel voor de gezondheid als voor het gezicht van belang dat die wordt overdekt. Als gij het toestaat, zal ik daartoe order geven en toezien dat het niet ontbreekt aan de middelen voor dat werk, dat niet alleen groot maar ook noodzakelijk is.

Antwoord van den keizer.

Mijn waarde Plinius, als dat water, dat daar door Amastris loopt, zoolang het open ligt, werkelijk nadeelig is voor de gezondheid, dan ligt het in den aard der zaak dat het wordt overdekt. Ik ben overtuigd dat gij wel met uwe gewone nauwlettendheid zult toezien dat het aan de voor dat werk benoodigde geldmiddelen niet ontbreekt.

X, 37.

Sire, te Nicomedia heeft men *f* 300.000 uitgegeven voor een waterleiding, die men onvoltooid heeft laten liggen en zelfs weer afgebroken. Naderhand is voor datzelfde werk weer *f* 200.000 uitgetrokken. Nu heeft men dat weer laten liggen en moeten er nieuwe onkosten worden gemaakt, anders hebben ze na al die geldverkwisting nog geen water. Ik heb een bron gevonden van glashelder water, dat naar mij voorkomt voor een leiding moet worden gebruikt en wel, zooals de eerste opzet was, voor een boogleiding, want niet alleen de vlakke en lagere deelen der stad moeten er mede gebaat worden. Een paar bogen staan er nog, andere kunnen opgericht worden uit gehouwen steenen die er uit het vroegere werk zijn gehaald. Een deel zal naar mij voorkomt moeten worden uitgevoerd in baksteen: dat gaat gemakkelijker en kost minder. Vóór alles echter bestaat er noodzakelijkheid dat Gij mij een waterbouwkundige of een gewonen bouwkundige toezendt, dat zoo iets als nu geschied is niet weer voorkomt. Deze verzekering kan ik U alleen geven dat het nut en de schoonheid van het werk Uw regeering waardig zullen zijn.

Antwoord van den kcizer.

Dat er een waterleiding naar Nicomedia wordt aangelegd daarvoor moet worden gezorgd, en ik ben er volmaakt van overtuigd dat gij dat werk met de vereischte nauwgezetheid zult ter hand nemen. Ik behoef u echter wel niet te zeggen dat diezelfde nauwgezetheid medebrengt te onderzoeken wier schuld het is dat die gemeente zooveel geld heeft uitgegeven zonder eenig zichtbaar resultaat: of ze ook soms [1]) elkaar met dat gaan maken van waterleidingen en weer laten liggen van zulke werken hebben bevoordeeld. Wat gij hieromtrent te weten komt breng dat ter mijner kennis.

---

[1]) Ik geloof werkelijk met Doering dat *ne* hier in den zin van „of ook soms" staat. Anders zou na dat woord iets als *impune* moeten worden ingevoegd.

X, 70.

Bij mijn onderzoek naar een geschikte plaats voor een badhuis te Prusa, tot het oprichten waarvan gij uw vorstelijke toestemming hebt gegeven, viel mijn oog op een plek waar eertijds een, naar men zegt schoon, paleis heeft gestaan, nu is 't een onooglijke ruïne. Met daar te bouwen zullen we niet alleen maken dat wat een ontsiering was een sieraad wordt van de stad, maar ook dat de stad wordt vergroot zonder dat er gebouwen worden gesloopt: alleen wat door ouderdom is ineengestort zal tot betere doeleinden worden opgeruimd. De rechtspositie van dat paleis is als volgt. Claudius Polyaenus had het gelegateerd aan keizer Claudius met dien verstande dat in de zuilengang er om heen een tempel voor Claudius zou worden opgericht en de rest verhuurd. Daarvan trok de gemeente een tijdlang inkomsten, maar toen is dat paleis langzamerhand ten gevolge van plundering en verwaarloozing met zuilengang en al ingestort; nu is haast niets meer dan de grond ervan over. De gemeente, Sire, zal het als een groot geschenk aanvaarden zoo gij haar dien grond geeft of wel hem laat verkoopen. Nu is het mijn plan om, zoo gij dat toestaat, op het vrije gedeelte het badhuis te zetten, en het terrein dat bebouwd is geweest te omgeven met een zuilengang en met zitbanken en die te wijden aan U, aan wiens milddadigheid wij het zullen danken dat daar een sierlijk, uwer waardig bouwwerk komt. Ik zend u hierbij een copie van het testament van Polyaenus — hoewel het origineel vol fouten is. Gij zult daaruit tevens zien dat Polyaenus heel wat tot versiering van dat paleis heeft nagelaten, wat evenals het paleis zelf is te loor gegaan, maar ik zal het zooveel mogelijk laten opzoeken.

Antwoord van den keizer.

Er is geen bezwaar dat wij dat terrein, met het ingestorte paleis, waarvan gij schrijft dat het vrij is, gebruiken voor den bouw van het badhuis. Maar één ding is mij uit uw brief niet voldoende gebleken of er in de zuilengang er om heen werkelijk een tempel voor Claudius *is*

opgericht. Want als dat het geval is, al is die tempel dan ook ingestort, dan heeft de heiligheid daarvan zich meester gemaakt van het terrein.

X, 54.

Dank zij uw voorzorg, Sire, en door mijn bemoeiing is het door de gemeente uitgeleende geld reeds ten deele ingevorderd deels zal dat alsnog geschieden. Maar ik maak mij bezorgd dat het renteloos blijft liggen. Gelegenheid om vaste panden te koopen doen zich zelden of nooit voor en men vindt geen menschen die geld van een gemeente willen opnemen, ten minste niet voor 12 %, de gewone rente aan particulieren. Overweeg dus, Sire, of gij wilt dat wij de rente verlagen en aldus soliede schuldenaars trachten te krijgen, dan wel of wij het onder de raadsleden tegen behoorlijke borgstelling zullen verdeelen. Dat zal hun, al zijn ze er niet toe geneigd en verzetten zij zich daartegen, minder onaangenaam zijn wegens de lagere door ons vastgestelde rente.

Antwoord van den keizer.

Ik weet er ook niets anders op te vinden, mijn waarde Plinius, dan dat de rente wordt verlaagd, om aldus te beter gemeentegelden te kunnen plaatsen. Gij zult dan wel den rentevoet bepalen naar gelang van de draagkracht dergenen die geld van een gemeente opnemen. De menschen tegen hun zin dwingen om geld op te nemen, dat dan misschien renteloos bij hen blijft liggen, strookt niet met onze hedendaagsche inzichten van rechtvaardigheid.

X, 61.

Met uwe gewone waakzaamheid, Sire, maakt gij U bezorgd dat als het meer verbonden wordt met de rivier en aldus met de zee, dat meer zal droog loopen, maar ter plaatse zelve meen ik het middel te hebben gevonden om dat gevaar tegen te gaan. Door een kanaal kan het meer geleid worden tot aan de rivier zonder evenwel in de rivier te worden uitgelaten maar, doordat men een strook overlaat, van de rivier worden gescheiden en aldus vastgehouden. Aldus bereiken wij dit dat het niet door

vereeniging met de rivier zijn water verliest, en 't toch op 't zelfde neerkomt alsof het met de rivier werd vereenigd. Want 't gaat zonder bezwaar om over die smalle tusschenliggende strook de door 't kanaal aangevoerde vrachten over te dragen naar de rivier.

Op deze wijze zal het werk worden uitgevoerd indien daartoe noodzakelijkheid bestaat, maar het zal, naar ik hoop niet noodzakelijk wezen. Want niet alleen heeft het meer zelf de noodige diepte, maar 't laat ook naar den anderen kant een rivier uit. Als wij die afdammen en leiden waarheen wij willen kan die, zonder eenig verlies voor het meer, zooveel water als ze nu met zich voert, uitgieten (in het kanaal). Bovendien komen in die geheele streek, waardoor het kanaal moet worden geleid, beken voor; als die zorgvuldig worden opgevangen, zullen ze den watervoorraad, dien het meer geeft, vermeerderen.

Ja zelfs, zoo we mochten besluiten om het kanaal een langeren weg te laten nemen en door het dieper te graven op zeepeil te brengen èn het niet in de rivier maar in de zee zelve te laten uitloopen, dan zal de vloed tegenhouden en terug dringen al het water dat uit het meer komt. En al zou de gesteldheid van het terrein ons hierbij van geenerlei dienst zijn, dan zou 't gemakkelijk gaan den loop van het water door sluizen te regelen.

Maar om dit en wat er verder van dien aard is nategaan en te onderzoeken, daarvoor wordt de speurzin van een waterbouwkundige vereischt. Heb de goedheid, Sire, om overeenkomstig uwe belofte mij er een toe te zenden. De zaak is in overeenstemming met uwe keizerlijke waardigheid en verdient uw zorg. Middelerwijl heb ik aan Calpurnius Macer[1]), met uw vergunning, geschreven of hij mij ook in dezen zooveel mogelijk zou willen helpen.

Antwoord van den keizer.

Mijn waarde Plinius, ik heb volstrekte zekerheid dat gij het wat dat meer aangaat noch aan voorzorg noch aan nauwlettendheid hebt laten ontbreken daar gij zóó vele maatregelen hebt overwogen waardoor dat meer geen

---

[1]) Dat moet een landvoogd uit die streken wezen, maar ik kan hem niet identificeeren.

gevaar loopt van te worden droog gemaakt en ons van grooter nut wordt. Kies dus zelf dien maatregel uit die u de meest doelmatige zal blijken. Calpurnius Macer zal u wel van een waterbouwkundige voorzien: de provincies daar bij u in de buurt hebben aan dusdanige vakmannen geen gebrek.

X, 68.

Er zijn menschen bij ons geweest met 't verzoek hun overeenkomstig 't voorbeeld der vroegere [1]) landvoogden te vergunnen de overblijfselen hunner dooden over te brengen, 't zij wegens den ouderdom van het familiegraf, hetzij wegens overstrooming der rivier, of om welke reden ook. [2]) Daar ik wist dat men zich bij ons in de stad omtrent een dergelijk geval gemeenlijk vervoegt tot het college der opperpriesters heb ik gemeend U, Sire, als oppersten opperpriester te moeten vragen waaraan ik mij in dezen te houden heb.

Antwoord van den keizer.

Het is hard de ingezetenen te dwingen zich tot onze opperpriesters te wenden zoo ze om geldige redenen de overblijfselen hunner dooden naar een andere plaats willen overbrengen. Gij doet dus beter met het voorbeeld uwer voorgangers in 't provinciaal bewind te volgen en al of niet vergunning te verleenen naar gelang van de door ieder aangevoerde gronden.

X, 65.

Er doet zich een voor de geheele provincie belangrijke kwestie voor omtrent den staat en het onderhoud der zoogenaamde „opvoedkinderen". Ik heb mij de voorschriften der vroegere keizers laten voorlezen; maar daar ik in deze niets vond dat in 't bizonder op Bithynië betrekking had, noch ook iets algemeens wat op Bithynië kon worden toegepast, meende ik U te moeten vragen wat gij ver-

[1]) 't komt mij voor dat hier *priorum* is uitgevallen. Misschien schreef Plinius alleen *priorum* en is *proconsulum* daarvan een verklaring.
[2]) Het overgeleverde *quaecunque* lijkt mij zoo kwaad nog niet. Wat Kukula daarvoor in den tekst zet *quocunque* is zoo verkeerd als men maar kan bedenken.

langdet dat in dezen mijn gedragslijn wezen zou. Ik achtte mij niet gerechtigd mij met antecedenten tevreden te stellen in een zaak die uwe beslissing vereischte. Men heeft mij voorgelezen een uitvaardiging, naar het heette van keizer Augustus, die betrekking had op de provincie Azië, en verder een brief van keizer Vespasianus goddelijker nagedachtenis aan de Lacedaemoniers, van keizer Titus goddelijker nagedachtenis aan de zelfden en van Domitianus aan Avidius Nigrinus en aan Armenius Brocchus, wederom aan de Lacedaemoniers. Die stukken zend ik niet hierbij daar ze niet heel correct en sommige zelfs aan twijfel omtrent de echtheid onderhevig schenen en omdat ik meende te mogen veronderstellen dat de echte en verbeterde stukken zich in Uw archief bevinden.

Antwoord van den keizer.

De vraag omtrent kinderen die, vrij geboren, te vondeling zijn gelegd, vervolgens opgenomen door particulieren en in slavernij grootgebracht, is al vaak behandeld, maar in de bescheiden mijner voorgangers vindt men geen bepaling betrekking hebbende op alle provincies. Ja er zijn brieven van Domitianus aan Avidius Nigrinus en aan Armenius Brocchus, waaraan men zich misschien zoude moeten houden, maar onder de provincies waaromtrent Domitianus zijn beslissing heeft medegedeeld, bevindt zich Bithynië niet. Mijn oordeel is nu dat men aan hen, wier vrijheid op dezen grond wordt geeischt, het eischersrecht niet mag ontzeggen, maar dat aan den anderen kant ook de vrijheid niet mag worden gekocht door enkele restitutie der kosten van grootbrenging. [1])

X, 75.

Sire, Julius Largus uit Pontus, heeft mij, hoewel ik hem nooit had gezien en zelfs zijn naam nooit had gehoord — zeker heeft hij zich op Uw oordeel over mij verlaten —

---

[1]) Doering geeft hier een aanteekening die ik niet goed begrijp. Maar zooals ik het heb vertaald schijnt alles goed het origineel weer te geven en geheel in overeenstemming te zijn met Trajanus' voorzichtigheid: niet al te streng wezen maar toch ook waken tegen misbruik. Een volwassen *libertus* is licht meer waard dan de kosten der grootbrenging hebben bedragen.

de functie toevertrouwd van te zorgen voor een betuiging zijnerzijds van eerbied voor U en mij in dezen vrije beschikking over zekere geldmiddelen gelaten. Hij heeft mij namelijk bij acte van erflating verzocht zijn nalatenschap te aanvaarden en in bezit te nemen met dien verstande dat ik *f* 5000 zou vooruitnemen en het overblijvende aan de gemeenten Heraclea en Tiana uitkeeren, terwijl aan mij de vrije beschikking werd gelaten of daarvoor publieke werken zouden worden uitgevoerd ter uwer eere dan wel vijfjaarlijksche spelen ingesteld naar U genaamd. Ik heb gemeend dit ter uwer kennis te moeten brengen voornamelijk opdat gij zoudt overleggen hoedanig mijn keuze zijn moet.

Antwoord van den keizer.

Men zou zeggen dat Julius Largus u goed heeft gekend dat hij u tot zijn vertrouwensman heeft uitgekozen. Overweeg dus zelf, naar gelang der plaatselijke omstandigheden in beide steden, wat het doelmatigst is om zijn aandenken in blijvende eer te houden, en ga naar uw eigen inzicht in dezen te werk.

De correspondentie over de Christenen.

X, 95 vgl.

Sire, ik heb mij tot regel gesteld alles waarover ik in twijfel verkeer aan Uw oordeel te onderwerpen. Wie toch is meer in staat mij, hetzij den rechten weg te wijzen waar ik niet durf beslissen of wel mij in mijn onkunde te onderrichten?

De zaak is deze. Ik ben nooit bij een verhoor van Christenen tegenwoordig geweest en dus weet ik niet wat hier pleegt gestraft, wat onderzocht te worden en hoever die straf en dat onderzoek gaat. Ook was ik hieromtrent zeer in het onzekere of er eenig verschil van leeftijd wordt in acht genomen dan wel of er geen onderscheid bestaat tusschen de allerjongsten en volwassenen, of berouw een reden is tot kwijtschelding van straf dan wel of het hem

die eenmaal Christen is geweest van niet het minste voordeel is dat hij heeft opgehouden het te zijn; wat strafbaar wordt geacht, alleen het dragen van den Christennaam ook al zijn er geen misdrijven aanwezig dan wel de aan dien naam verbonden misdrijven.

Voorloopig ben ik ten opzichte van hen, die bij mij als Christenen werden aangebracht, dezen weg gevolgd. Ik heb hen zelven gevraagd of zij Christenen waren. Erkenden zij dat, dan heb ik tweemaal mijn vraag herhaald onder bedreiging van doodstraf. Bleven ze daarbij, dan heb ik hen naar de strafplaats laten brengen. Want ik verkeerde niet in twijfel of, van welken aard datgene waarvoor zij uitkwamen ook was, hun onverzettelijkheid en onbuigzame halsstarrigheid behoorden gestraft te worden. Er waren ook anderen van gelijke zinneloosheid, die ik, dewijl ze Romeinsche burgers waren, heb aangeteekend voor opzending naar de hoofdstad.

Mettertijd, toen, zooals dat pleegt te gaan, door de behandeling zelve de beschuldiging wijderen omvang aannam, deden zich verschillende soorten van schuldigen voor.

Er is namelijk een anonym stuk met vele namen van Christenen bekend gemaakt. Wie nu ontkenden Christenen te zijn of geweest te zijn, die heb ik, als ze op mijn voorgang de goden aanriepen en aan uwe beeltenis die ik voor dat doeleinde met beelden van goden had laten brengen, wijn en wierook offerden en bovendien Christus smaadden — handelingen, waartoe men zegt dat werkelijke Christenen nooit kunnen worden gedwongen — gemeend te moeten ontslaan.

Anderen, wier namen door een medeplichtige waren opgegeven, zeiden eerst dat ze Christenen waren, maar kort daarop ontkenden ze dat weer; ze waren het, zeiden zij, geweest, maar hadden daarmede opgehouden, sommigen drie, sommigen vijf, enkelen zelfs twintig jaar geleden. Ook die allen hebben uw beeltenis en de beelden der goden eer bewezen en Christus gesmaad. Zij verklaarden dat hun geheele schuld of dwaling hierop neerkwam dat ze gewoon waren op een bepaalden dag vóór zonsopgang samen te komen en Christus als god een beurtzang te zingen en dat ze zich bij eede verbonden niet tot eenige

misdaad maar om geen diefstal, roof of overspel te plegen, geen trouwbreuk te begaan, geen bewaargeving, die hun werd opgevraagd, te verloochenen. Na afloop daarvan gingen ze uiteen en kwamen weer samen om spijs te nuttigen, gewone, onschuldige spijs. Maar ook daarmede hadden ze opgehouden nadat ik het edict had uitgevaardigd waarbij ik overeenkomstig uwe orders het bestaan van genootschappen had verboden.

Dit was een reden voor mij om het noodwendig te achten twee slavinnen, die dienaressen bij de bijeenkomsten werden genoemd, ook pijnlijk te ondervragen wat de waarheid was. Ik vond niets dan een ziekelijk, overdreven bijgeloof.

Dus heb ik alle verder onderzoek gestaakt en ben er toe overgegaan uw raad in te roepen. Want het komt mij voor een zaak te zijn overlegging waardig, vooral van wege het groote aantal der bedreigden: allerlei menschen verschillend in leeftijd, verschillend in rang, verschillend van sexe komen in gevaar, en dat zal nog erger worden. De besmetting van dat bijgeloof heeft zich verbreid niet alleen over gemeenten maar ook over dorpen en landerijen. Toch geloof ik wel dat het nog tot staan kan worden gebracht. Althans men heeft kunnen constateeren dat bijna verlaten tempels weer beginnen bezocht te worden, dat vaste plechtigheden, die lang waren gestaakt weer worden hervat en dat er overal weer offervee ter markt komt, waarvoor vroeger haast geen koopers waren te vinden. [1]) Hieruit kan men opmaken hoe 'n menigte menschen van haar dwaling kan worden genezen als er maar rekening wordt gehouden met betoond berouw.

Antwoord van den keizer.

Mijn waarde Plinius! Gij zijt bij 't onderzoeken der gevallen van bij u aangebrachte Christenen den juisten weg gevolgd. Want een algemeene, als het ware in een vaste

---

[1]) Ik volg hier de lezing van Catanaeus, die zoo glashelder en zoo logisch is: geen offers dus geen koopers van offervee en dus ook geen verkoopers. Tegenwoordig discht men ons meestal den onzin op van aanbesteding en aanneming van het vetmesten van slachtvee. Waarom toch, in 's hemelsnaam? Ik denk, *omdat* het onzin is. Als er toch niet wordt geofferd, komt zoo'n heele aanbesteding en aanneming niet te pas.

formule neergelegde bepaling laat zich hieromtrent niet maken. Gezocht moeten die menschen niet worden: maar worden ze aangebracht en schuldig bevonden, dan moet er gestreng tegen hen worden opgetreden echter met dien verstande dat, wie ontkent Christen te zijn en die ontkenning door feiten staaft, namelijk door aan onze goden eer te bewijzen, hoe verdacht zijn verleden ook moge geweest zijn, genade erlange op grond van zijn betoond berouw. Anonyme stukken die u worden voorgelegd mogen nooit als beschuldiging gelden. Dat zou een zeer slecht antecedent zijn en 't is niet iets van onzen tijd.

Van deze correspondentie tusschen Plinius en Trajanus over de Christenen verscheen in de *Rotterdamsche kerkbode* een vertaling die ik meende hier te moeten overnemen. De zaak is van zóó veel gewicht dat ik niet anders denken kan of de belangstellende lezer wil hier gaarne alle middelen van contrôle tot zijn beschikking hebben. Welnu, hij zal kunnen constateeren dat in het feitelijke beide vertalingen hoegenaamd niet van elkander verschillen. Ook leek het mij wel aardig hier eens tegenover elkaar te stellen het Hollandsch van een in 't Latijn evenzeer als in de practijk des levens ervaren magistraat en dat van den professioneelen latinist. Vooraf mijn dank aan de redactie dier kerkbode voor de mij verleende vergunning.

XCVII.

C. Plinius aan keizer Trajanus.

Het is mijn gewoonte, Heer, mij in al waarin ik twijfel, tot U te wenden want wie kan beter leiding aan mijn onzekerheid geven of leering aan mijn onwetendheid?

Nooit ben ik nog in een gerechtelijk onderzoek aangaande de Christenen betrokken geweest, zoodat ik niet weet of en in hoeverre er gestraft of vervolgd moet worden.

Ook ben ik niet zeker, of er eenig onderscheid ten aanzien van den leeftijd moet worden gemaakt, dan wel of tegen zwakken en sterkeren op dezelfde wijze moet worden opgetreden; voorts of er, in geval van bekeering,

vergiffenis mag worden verleend, dan wel of het hem, die eenmaal Christen geweest is, niets zal baten als hij ophoudt het te zijn; en eindelijk of alleen reeds het feit dat men Christen is zal worden gestraft, ook zonder verkeerde daden, dan wel de verkeerde daden welke met dat feit mochten samengaan.

Inmiddels heb ik tegenover hen, die mij als Christenen werden aangegeven als volgt gehandeld. Ik heb hen gevraagd, of zij Christenen waren; als zij het erkenden, heb ik het ten 2den en ten 3den male gevraagd, hen daarbij met straf bedreigende; wanneer zij ook dan nog volhardden heb ik hen voor het gerecht laten brengen. Immers stond het bij mij vast dat, wat zij ook mochten zeggen, halsstarrigheid en onbuigzame hoofdigheid in ieder geval moesten worden gestraft.

Anderen weêr, denzelfden dwaalbegrippen toegedaan, heb ik, omdat zij Romeinsche burgers waren, voor terugzending naar Rome laten opschrijven.

Weldra hebben zich allerlei gevallen voorgedaan, toen, zooals dat gewoonlijk gaat, het gerechtelijke onderzoek door de behandeling zelve zich verbreidde. Zoo is er een anonym geschrift verschenen, waarin de namen voorkwamen van velen, waaronder die ontkenden Christenen te zijn of het geweest te zijn en die, terwijl ik hun voorging, de goden aanriepen en aan Uw beeltenis, welke ik met dit doel, evenals de godenbeelden had laten halen, met wierook en wijn eer bewezen en Christus vloekten: iets waartoe, naar men zegt, zij die werkelijk Christenen zijn, nimmer, ook niet met dwang, te bewegen zijn. Deze heb ik dus gemeend te moeten vrijlaten.

Anderen, die in de lijst waren genoemd, zeiden dat zij wel Christenen geweest waren, maar het thans niet meer waren: sommigen reeds sinds 3 jaren, anderen sinds nog langeren tijd, een enkele zelfs sinds 20 jaren. Al deze hebben Uw beeld en den beelden der goden eer bewezen en Christus gevloekt. Zij verzekerden intusschen dat hun schuld of hun dwaling hoogstens hierin had bestaan, dat zij gewoon waren geweest op een bepaalden dag, vóór zonsopgang samen te komen: om beurten een lied ter eere van Christus, als ware hij een God, te zingen en zich bij eede te ver-

binden, niet om eenig misdrijf te plegen, maar om niet te stelen of te rooven, geen echtbreuk te begaan, hun woord niet te breken, noch, daartoe gemaand, te loochenen iets in bewaring te hebben genomen. Daarna zou het hun gewoonte geweest zijn om uit elkander te gaan, om later weêr samen te komen voor een gemeenschappelijk, eenvoudig maal, hetgeen zij intusschen zouden hebben laten varen na het besluit, waarbij ik, overeenkomstig Uw opdracht, broederschappen had verboden.

Met het oog op een en ander, heb ik het noodig geacht twee slavenmeisjes, van wie gezegd werd dat zij haar diensten bij deze samenkomsten verleenden, naar de waarheid te laten ondervragen, als het moest onder pijniging. Maar ik heb niets anders gevonden, dan een verkeerd en onbegrensd bijgeloof, weshalve ik het gerechtelijk onderzoek heb uitgesteld en er mijn toevlucht toe heb genomen om U te raadplegen. De zaak schijnt mij daartoe belangrijk genoeg, vooral met het oog op het groot aantal van hen die er bij betrokken zijn. Want velen van elken leeftijd, elken stand en van beiderlei kunne worden en zullen worden in gevaar gebracht. De besmetting van dit bijgeloof toch heeft niet alleen de steden, maar ook de dorpen en het platteland aangetast.

Het komt mij voor dat dit tot staan gebracht en weder ten goede gekeerd kan worden.

Het staat vast dat tempels, welke reeds bijna verlaten waren, weêr bezocht worden, dat godsdienstige feesten, welke lang zijn nagelaten, weêr worden gevierd en dat overal weêr offerdieren worden te koop geboden, welke tot dusver zelden een kooper vonden. Daaruit is lichtelijk af te leiden, welk een groote menigte van menschen weêr op den goeden weg kan worden gebracht, wanneer er maar gelegenheid is zich te bekeeren

Trajanus aan Plinius.

Gij hebt, mijn waarde Secundus, in de behandeling der zaken van hen, die U als Christenen zijn aangegeven, gedaan wat Gij moest doen. Want het is niet mogelijk een gedragslijn vast te leggen, welke eens voor al en in elk geval moet worden gevolgd.

Ik acht het niet noodig, dat men de Christenen opspoort: worden zij bij U als zoodanig aangegeven en wordt de juistheid dier aangifte bewezen, dan moeten zij bestraft worden: altijd echter met dien verstande dat hij, die ontkent Christen te zijn en dat aannemelijk maakt door onze goden te aanbidden, vergiffenis moge verkrijgen uit hoofde van zijn bekeering, hoe verdacht hij ook vroeger moge geweest zijn.

Overigens moeten anonyme geschriften in geen strafzaak een rol spelen. Dat zou zeer slecht antecedent zijn en dat behoort in onzen tijd niet thuis.

Mag ik nu nog eens eerst even opmerkzaam maken op een extra finesse in de beide brieven, die ik aan de correspondentie over de Christenen vlak vooraf heb laten gaan?

Julius Largus heeft bij testament aan Plinius opgedragen om in een paar gemeenten van Bithynië 't een of ander te doen ter meerdere eere des keizers, 't zij spelen instellen naar Trajanus genoemd, 't zij gebouwen oprichten Trajanus' lof vermeldende. En hoe luidt 's keizers antwoord? Waar Plinius heeft gezegd: „ik heb dien Largus nooit gezien, zelfs nooit zijn naam hooren noemen; de man moet dus afgegaan zijn op Uw oordeel over mij," daar zegt Trajanus: „die Largus, zou men zoo zeggen, moet U goed gekend hebben dat hij U tot zijn vertrouweling heeft uitgekozen." Kan het gracieuzer? Ja nog heel wat, want dit is nog maar een beleefdheid tegenover een levende, dien hij als het ware in persoon toespreekt. Doch dan volgt er: „overweeg dus zelf wat het doelmatigst is om **zijn** aandenken in blijvende eere te houden."

Iets soortgelijks komt ook in de correspondentie over de Christenen voor. Plinius had gerapporteerd: „wie ontkenden Christenen te zijn of geweest te zijn, die heb ik als ze op mijn voorgang.... **aan uwe beeltenis** wijn en wierook offerden... gemeend te moeten ontslaan" en Trajanus antwoordt: „dat is een goed criterium voor de onschuld van een als Christen aangeklaagde dat hij aan **onze goden** eer bewijst."

Is dit verschil niet in de hoogste mate kenschetsend

voor 't karakter der beide briefschrijvers en in 't algemeen voor den geest des tijds? Betoont zich de keizer niet hier evenals in al zijn antwoorden nog wat omzichtiger en gematigder dan zijn schroomvallige stadhouder?

En wat staat er nu in die geheele correspondentie dat eenigen gerechtigden twijfel aan hare echtheid kan doen rijzen? Nu ja, als men de woorden *prope iam desolata templa coepisse celebrari et sacra sollemnia diu intermissa repeti* zóó opvat dat er reeds vóór 112 een tijd is geweest waarin 't Heidendom geheel door het Christendom was verdrongen, dan lijkt ons dat bericht ongeloofwaardig. Maar men bedenke dat hier maar van ééne provincie sprake is, en waarom zouden die Bithyniërs *geen* menschen hebben kunnen zijn van voorbijgaande bevliegingen, gelijk ze ons hier geschilderd worden? Klopt niet alles volkomen op elkaar: dat ééne dat wij zeker weten nl. dat er tijdens Plinius' bewind *geen* groote Christenvervolging in Bithynië heeft plaats gehad en alles wat Plinius mededeelt, vooral dat de aangeklaagden zich blijkbaar vrij gemakkelijk er toe lieten vinden om hun nieuw geloof te verzaken en dat, dank zijn maatregelen, de heidensche praktijken al aardig weer in eere begonnen te komen? Die *bijna verlaten tempels* en die *langen tijd gestaakte* (heidensche) *plechtigheden*, dat *kan* wat overdreven wezen, (geen Romeinsch schrijver is bang voor groote woorden), maar het behoeft het nog niet te zijn. Men zou kunnen denken aan zekere bepaalde tempeltjes, waar juist de meest devote heidenen hun dienst kwamen verrichten, gelijk ook het offeren van *offerdieren* zeker het werk was van de vurigste afgodendienaars. En is 't niet zeer begrijpelijk dat juist zulke vromen geen vrede bij de oude vroomheid hebben gevonden en het nu met een nieuwe zijn gaan beproeven, zij het ook (hetgeen nu eenmaal volgens Plinius' eigen mededeeling vast staat) bij wijze van een plotselinge bevlieging, een voorbijgaande dweeperij?

Kortom de correspondentie over de Christenen past volkomen in het kader van ons geheele tiende boek: wij zien er datzelfde tweetal in vóór ons en hooren hen met de ons reeds welbekende stem spreken in den zelfden

trant. En verschilt dat geheele tiende boek in eenig opzicht van de negen, die er in onze uitgaven aan vooraf gaan? Het lust mij niet in een zoo ernstige aangelegenheid woordjes te gaan tellen of syllaben af te meten. Die „methode" (zoo iets gelieft men een methode te noemen; „pro Juppiter" zegt de ijzervreter bij Ovidius) doet natuurlijk nooit iets af en hier wel 't allerminst. Gesteld al dat er iemand met een slap handje dit of dat woordje kwam aandragen dat alleen in 't tiende boek voorkomt, of wel zoo of zooveel die niet in 't tiende boek maar wel in de negen overige te vinden zijn, wat zou dat bewijzen? Om niet te zeggen: zoo hij u voorrekende dat de verhouding tusschen de zinnen die wel en die niet met deze of gene combinatie van versvoeten eindigen een andere is in 't tiende boek dan in de negen overige. Wie heeft geduld op dergelijk zielig gepeuter acht te geven? Opmerkingen van dien aard hebben alleen dan eenige waarde als ze gemaakt worden door een bevoegd lezer die zoo opeens, toevallig, getroffen wordt door een eigenaardigheid waarnaar hij *niet* heeft gezocht. Nu, ik weet zeker dat men nooit belangrijke discrepanties in taal of stijl tusschen boek X en boek I—IX gevonden heeft of vinden zal.

Zie nu voor wat een onmogelijk geval men te staan komt zoo men toch maar wil beweren dat boek X onecht is. 't Zou dan natuurlijk een *opzettelijke* falsificatie moeten zijn. Met welk doel begaan? Er is dunkt mij geen andere voorstelling ook maar denkbaar dan deze: een later levend Christen heeft het een onaangename gewaarwording gevonden dat er bij Heidensche schrijvers van (laat ik zeggen) vóór 150 zoo bitter weinig over Christenen te lezen staat, en om aan dat gebrek tegemoet te komen heeft hij een Christenvervolging, althans een dreigende Christenvervolging, in Bithynië verzonnen. Hij kende uit zijn lectuur keizer Trajanus en den landvoogd van Bithynië Plinius. Dien keizer en dien landvoogd laat hij nu over deze aangelegenheid correspondeeren, maar daar hij één zoo'n brief met een kort antwoord er op bezwaarlijk kon verspreid krijgen, heeft hij er om heen gemaakt een heele briefwisseling tusschen die beiden en

heeft daarbij zoo handig den stijl des landvoogds nagemaakt dat er geen twijfel rijzen kon of de vraag-brieven waren van hem.... en dus de antwoorden natuurlijk van den keizer.

Hoor eens, er zijn ten allen tijde rare „Christenen" geweest en er zijn er nog: menschen die van wege hun „geloof" zich het privilegie toekennen van het tegenover anderen, „ongeloovigen" en minder „geloovigen" niet zoo heel nauw te mogen nemen, en die dus tegen een enkel leugentje niet opzien. Maar een „vrome" die tevens zoo'n doortrapte schurk is, en daarbij (een lang niet te versmaden bijkomstigheid!) zóó'n fijn stilist in 't Latijn, dat lijkt me een monster dat niet voorkomen *kan*.

DERDE HOOFDSTUK.

Sofisten en philosofen.

Nu ga ik het gebied, waarop ik mij met mijn waarde hoorders wensch te bewegen, naar beide kanten uitbreiden en deel hun, om 't hun gemakkelijk te maken, maar dadelijk mee dat dit gebied aldus uitgebreid, zich uitstrekt over precies honderd jaar: het begint met het jaar 60 en loopt tot 160 na Christus. We kunnen die eeuw in tweeën deelen en de eerste helft nog eens weer, en krijgen dus de jaren 60, 85, 110, 160. Wat zeggen ons die jaren, waarom moeten die juist dienen als mijlpalen op onzen tocht?

Het jaar 60 duidt den bloeitijd aan van den algemeen bekenden Seneca, geboren iets vóór onze jaartelling. In 't jaar 65 werd hij, als medeplichtige aan de samenzwering van Piso, gedwongen aan zijn leven een einde te maken, dus was hij in 60 den dood reeds vrij nabij. Maar zijn beste geschriften dateeren van zijn ouden dag, in zijn brieven aan Lucilius, dat pronkstuk zijner letterkundige nalatenschap, spreekt hij van zich zelven als van een grijsaard, neen dat is hem nog lang niet genoeg, hij komt daar opzettelijk nog eens op terug en verklaart dat hij zich een afgeleefde gevoelt. Dus is dat jaar 60 niet kwaad gekozen om er den naam **Seneca** bij te zetten.

Bij het jaar 160 denken wij aan een geheel ander personage en wel aan den Semiet Lucianus; geboren te Samosata in Syrie, volgens sommigen in 115, volgens anderen in 125, is hij dus in 160 in zijn vollen fleur, en verspreidt met kwistige hand om zich heen de vaak kleurige en welriekende bloemen van zijn vruchtbaar talent, een bedrijf waarmede hij nog zal voortgaan onder de regeering van keizer Commodus (180—192).

Op het midden van den weg staat de even beminnelijke als achtbare dominee van Chaeronea, Plutarchus. Welwillend en voorkomend in alles heeft hij 't de nakomelingschap ook al gemakkelijk gemaakt zijn geboortejaar precies uit te rekenen en dat is het jaar 47. In al zijn beste geschriften doet hij zich aan ons voor als man van gevorderden leeftijd. Het schijnt wel dat hij als zestigjarige eerst recht aan 't schrijven is gegaan; althans 't is merkwaardig zoo vaak als ieder geschrift van hem dat eenige zekere gegevens omtrent den tijd der samenstelling bevat, ons het jaar 107 aanwijst als het jaar waarvan we zoo ongeveer in de buurt moeten wezen. En nu wil ik mijn lezers maar dadelijk waarschuwen dat ik 't ook nu vaak over Plutarchus zal hebben: 't spreekt dus van zelf dat ze weer heel wat vernemen wat ze ook wel in „de Avondzon des Heidendoms" kunnen vinden. Maar: „als twee hetzelfde doen is 't niet hetzelfde" zegt het latijnsche spreekwoord, een waar woord maar dat nog voor heel wat uitbreiding vatbaar is. Met nog veel meer recht kan men zeggen: „als twee menschen hetzelfde zeggen is 't niet hetzelfde." Immers de een zegt dat „zelfde" op dezen, de ander op dien toon, en de toon maakt niet alleen de muziek maar ook den zin van het gesprokene. Ja, wat meer is, als dezelfde mensch hetzelfde zegt maar bij verschillende gelegenheden, dan wordt het telkens iets anders. En bovendien, neen bovenal, ik schrijf niet voor vakgenooten: die zullen waarschijnlijk dit heele boek, 't zij dadelijk minachtend, 't zij na eenigen tijd teleurgesteld, op zijde schuiven omdat ze er „niets nieuws" in vinden, dat wil zeggen niets wat zij kunnen opteekenen op hun „fiches" waaruit zij zelve zich voorstellen hun boeken te vervaardigen. Het tweede deel, dat is wat anders: wel is ook dat hoofdzakelijk bestemd voor de gasten aan mijn nederigen disch, maar daar hoop ik dat ook de ervaren koks nauwlettend zullen toezien of ieder schoteltje naar den eisch is toebereid. En als ze mij hun aanmerkingen met de noodige bescheidenheid en welwillendheid komen voordragen en daarbij meer belangstelling betoonen in des schrijvers bedoeling dan in zijn bekendheid met dit of dat monumentale werk van geleerden onderzoeker A of diep-

zinnigen denker B, dan zal ik hen gaarne aanhooren. Trouwens zulke philologen en latinisten wensch ik als lezers ook gaarne toe aan mijn eerste deel.

En willen we nu de eerste helft van ons tijdvak nog eens weer in tweeën deelen, dan maakt de lezer kennis met een zekeren Dio, hem waarschijnlijk tot nog toe niet of weinig bekend. Eertijds mocht de man zich nogal in eenige populariteit verheugen, want men noemde hem, eeuwen lang, Dio Chrysostomus, en zoo'n Dio Guldemond, die mocht er wezen, evenals de later levende Jan Guldemond. Al had men dan ook nooit iets van hem gelezen, dien naam nam men gaarne op de lippen. Maar nu is dat anders geworden: nu heet hij Dio van Prusa. Wie weet er nu dat Prusa in Bithynië ligt en dat Dio Chrysostomus daar te huis behoort? Ik voor mij betreur steeds zulke, volmaakt onnutte, nieuwigheden. Natuurlijk, als 't een uitgemaakte zaak is dat de handschriften als vertrouwbare overlevering dien schrijver den naam Dio van Prusa geven, dan moet hij in een *uitgave* zijner werken ook zoo heeten, maar, om den man niet nog dooder te maken dan hij al is zou ik wenschen dat men bleef voortgaan te *spreken van* Dio Chrysostomus. Om die zelfde reden zie ik steeds met droefheid (niet in uitgaven zijner gedichten, dat is een heel ander geval!) den naam Vergilius opduiken; zóó genaamd wordt de Mantuaansche zwaan een mummie in 't museum der geleerde vakmannen. Maar Virgilius dat is voor ons Hollanders een levende persoonlijkheid evenals Virgile voor de Franschen, onze geestelijke verwanten en voorgangers op 't gebied van letteren en goeden smaak. Nu, die Dio Chrysostomus heeft aan den eenen kant wel iets van Plutarchus (of wilt gij Seneca?), aan den anderen van Lucianus, maar in diepte van gedachten staat hij verre beneden den eerste, of de eersten, in vernuft en talent verre beneden den tweede.

Zie zoo, nu weten we waar we zijn, we zijn georienteerd. Dus kunnen we gerust en prettig uit wandelen gaan.

In dat tijdvak dan van 60—160 na Christus hooren wij herhaaldelijk van sofisten en van philosofen. „Die benamingen komen ook in vroegere en latere perioden veelvuldig voor" zegt bij zich zelven een in zijn beroep ervaren

kriticus, haalt zijn potloodje voor den dag, zet een nijdige kras aan den kant.... en klaar is hij met zijn taak voor het tijdschrift dat hem mijn boek „ter recensie" heeft toegezonden. Eén woordje vooraf over „vérités de monsieur De La Pélisse" dat ééne zinnetje van mij geciteerd met een uitroepingsteeken tusschen haakjes er achter.... en het vonnis is geveld.

Maar, mijn hooggeachte menschenvriend, die 't anderen gemakkelijk wilt maken door hun alle moeite van zelf lezen uit te winnen, over andere tijdvakken heb ik het *niet;* ik spreek alleen van het tijdvak 60—160 en acht het nu juist voor dit tijdvak niet onbelangrijk de beteekenis dier twee benamingen en haar geschiedenis na te gaan.

Wat is een sofist? Een ijverig scholier steekt hier zijn vingertje op en roept: „dat weet ik: een sofist is een *drogredenaar.*"

Dat antwoord doet mij nu denken aan dat zevenjarig knaapje van buiten dat voor het eerst een poosje uit logeeren was in Amsterdam. Oom wandelde den heelen dag met hem rond, toonde hem alle merkwaardigheden onzer verrukkelijke hoofdstad en maakte hem attent op alles. Maar tevreden was het ventje niet; hij wou bovenal graag zien: de straat waarin de dieven, en de straat waarin de moordenaars woonden. Drogredenaars, is dat een bepaald soort van menschen of kan 't een iegelijk onzer wel eens overkomen dat hij, om zich er uit te redden of tegen beter weten in vol te houden, zich bedient van een fraaie redeneering die tegen de logica niet bestand is?

En wat is een philosoof? Het parate antwoord luidt: „een philosoof is een *wijsgeer.*" Zeg dat woord *wijsgeer* eens hardop, geachte lezer, en gij moet, dunkt me, *hooren* wat een onzinnig woord dat is. En denkt gij er een poosje over na, dan *ziet* gij ook wel *in* dat er nooit een woord is gefabriceerd dat meer in strijd was met de eischen der Hollandsche taal. Want, ik bid U, is dat nu Hollandsch om iemand die *wijsheid begeert* een wijsgeer te noemen?

Hoe 't zij, noch de drogredenaar noch de wijsgeer maken ons de zaak helderder. We doen, geloof ik, het best die woorden *philosoof* en *sofist* te zamen te beschouwen en dan bepaaldelijk eerst te denken aan den tijd van Socrates.

Dat doet eigenlijk ieder al van zelf. Want wie is er die nooit gehoord heeft van Socrates den vijand der sofisten, den, waarschijnlijk allermeest door hun schuld, veroordeelde?

Welnu, sofisten zoowel als philosofen geven onderricht. En om de tegenstelling dier twee soorten van opvoeders (want 't zijn meer opvoeders dan onderwijzers) in een paar woorden samen te vatten, zou ik mij kunnen bedienen van deze korte formule:

„de philosoof leert *denken*, de sofist leert *bedenken*."

De philosoof spreekt met zijn leerlingen over de hoogste, de diepste, de moeilijkste vraagstukken: over de wetten van denken en redeneeren, over schepping en schepper, over recht en onrecht, over leven, dood, onsterfelijkheid, over de godheid en haar verhouding tot natuur en menschen, over vraagstukken die, hoe belangrijk en verheven ze ook zijn, geen nut, althans geen onmiddellijk nut afwerpen voor het gewone dagelijksch leven en zijn eischen. De philosoof is in één woord *theoreticus*.

Maar de sofist leert *praten* en dat was in de democratische republiek van oud Athene de kunst die, in het dagelijksch leven wel van het allergrootste, het meest in het oog vallend, nut was. De vrije burger was trouw bezoeker der volksvergaderingen, hij kon door 't lot tot raadsheer worden aangewezen en in raad zoowel als in volksvergadering moest hij kunnen *praten*, wilde hij er iets „te zeggen" hebben. 't Is juist de gewone klacht van het denkend deel der natie dat over iedere aangelegenheid het drukst wordt meegepraat door wie er het minst verstand van heeft. Meer bepaaldelijk is het de schoenmaker die, telkens waar de spot wordt gedreven met de democratie, dienst moet doen als het type van den onkundige, die zijn stem doet hooren in beraadslagingen over vrede en oorlog, over de inrichting van leger en vloot, over de aanstelling van artsen, over financieele maatregelen en wat niet al. Het komt er dus maar op aan dat ieder staatsburger bij tijds de vaardigheid verwerft om in het steekspel der openbare vergaderingen met de wapenen te kunnen omgaan. Wie wil er niet graag het woord voeren waar iedereen het woord voert?

Doch het meepraten over de politiek is nog maar een

veraangenaming des levens. Er is een andere plaats, waar men het ter *beveiliging* des levens herhaaldelijk noodig heeft zijn tegenstander met woorden te verslaan of af te weren de rechtszaal. En wat de onontwikkelde burger te zeggen heeft in een rechtsgeding dat laat hij zich wel is waar door een geoefend pleiter opstellen, maar hij moet het zelf voordragen en 't is gemakkelijk te begrijpen dat niemand eens andermans rede naar den eisch kan ten gehoore brengen, die nooit een behoorlijk onderricht in „uiterlijke welsprekendheid" heeft genoten. Leest maar eens dat allerkostelijkst stuk van den grooten pleidooien-schrijver Lysias „verdediging van den invalide." Iets aardigers, iets levendigers en pakkenders is er nooit op papier gezet. Een kreupele stakkert geniet uit de schatkist een ondersteuning van een paar stuivers daags, maar de doodsvijand, die hem die kleinigheid misgunt, komt met de beschuldiging voor 't gerecht dat die toelage misplaatst is, dat de man die haar geniet „het best doen kan," dat hij zelfs wel paard rijdt en zich wat niet al meer veroorlooft. Maar hoort nu eens onzen invalide zich verdedigen, dan zult gij zeker den opsteller van dat handig, karakteristiek, plastisch betoog bewonderen maar ook verbaasd staan dat een man uit het volk zoo'n pronkjuweeltje behoorlijk uit het hoofd heeft kunnen voordragen. En dat moet toch zeker het geval geweest zijn, ook in andere dergelijke processen. Maak nu eens van de redevoering „voor den invalide" een Hollandsche vertaling; wie Hollandsch kent en weet wat vertalen is zou er iets heel aardigs van kunnen maken, maar ik weet dat er op de tien „ontwikkelden" van onzen tijd geen zes zijn die haar, ik zeg niet zou kunnen voordragen, maar zonder valsche intonaties voorlezen van een papier. Trouwens wie maalt er in onzen tijd nog om welsprekendheid! Met de jongeren is 't al zoo ver gekomen dat ze niet alleen niet spreken maar zelfs niet meer praten kunnen: ze stooten maar zoo wat geluiden uit, maar wat die geluiden ieder voor zich moeten beteekenen, ze vinden dat dat er niet toe doet.

Om te kennen te geven dat ze iets aangenaam vinden hebben ze maar één woord, *leuk*, geen ongeval is zóó droevig, geen toestand zóó hartroerend dat hún kwalificatie

gaat boven *vervelend* of *saai*, een spijs of drank die het verhemelte streelt schromen ze niet *zalig* te noemen. Maar het ergst van alles is wel dat afschuwelijke „'t is *een* type'' als men spreekt van iemand die nu eens iets heel bizonders is, iemand zooals er ternauwernood nog één gevonden wordt, kortom iemand die nu eens juist géén type is. Neen, daarmee niet tevreden, spreken sommigen al van „een tiep,'' kan 't idioter? Denkt toch eens na over dat zinnetje dat we zoo vaak te hooren krijgen: „'t is een goeie vent *maar* 't is een tiep!'' en zegt mij: wordt 't ook tijd dat de overheid ingrijpt? 't Zal toch wel waar zijn dat (zooals Plato zegt) zich slecht uitdrukken leidt tot slecht denken, en van slecht denken komt slecht gevoelen. Zoo 't onbehouwen spreken van onzen tijd niet reeds een bewijs is van verruwing der zeden, 't zal er zeker toe leiden.

Ter zake! Ook de Atheensche burgerman moest het woord kunnen voeren vooral voor de rechtbank. En men krijgt uit de Grieksche literatuur zoo den indruk dat hem daar die bedrevenheid dag aan dag te pas kwam.

Kent gij „Diophanes'' van van Limburg Brouwer? Ik denk wel niet.... want dat is een aardig boek, niets diepzinnig, geheimzinnig of onzinnig; een mensch wordt er niet naar van, krijgt er geen ingebeelde lichaams- of zielsziekten van, raakt er niet door aan 't twijfelen aan wat hij vroeger heeft geloofd en waarop hij vroeger heeft vertrouwd, kortom 't is een genoegelijk, onderhoudend boek en nog wel een nuttig boek ook want de lezer onthoudt het.... en zoo'n taaie, psychologische roman van den laatsten tijd, vertel daar maar eens iets van na! Tusschen twee haakjes: die mooie Indische roman Akbar (een boek dat ook wel niet veel meer gelezen wordt) is van den jongen van Limburg Brouwer; diens vader, de schrijver van Diophanes, was professor te Groningen, een achtbaar Graecus, al is door 't schitterend licht van Cobet het zijne wel was verduisterd: zijn studiën over de Grieksche tragici en zijn *Histoire de la Civilisation* zijn nog altijd het lezen waard.

Nu dan: die Diophanes is een jong mensch uit Creta, den geboortegrond van wetten en voorschriften. Hij heeft

veel over *vrijheid* hooren spreken, maar er in zijn vaderland nooit veel van bemerkt. Nu gaat hij heel Griekenland bereizen of hij ook ergens die heerlijke zegening zal kunnen aantreffen en genieten. Zijn eerste verblijfplaats is Sparta, dat zoo kloek de Grieksche vrijheid tegen Perzische dwingelandij heeft verdedigd. Maar, o wee, nauwelijks heeft hij er een voet aan wal gezet of de politie zet hem wegens een of ander verzuim in 't cachot. Zoo mogelijk nog ongunstiger is de indruk dien hij opdoet in de democratische republiek van Athene. Daar maakt hij kennis met een vernuftig systeem van terrorisme en knevelarij waarvan hij in zijn vaderland zelfs niet had gedroomd. Eén tafreel vooral heeft diepen indruk op hem gemaakt.

Onze jonge man gaat in de stad der wijsheid en der wijsbegeerte natuurlijk college houden. Hij heeft er al één beet: over *één* en *zijn*: 't is hem daarbij te moede geworden alsof hij een klap met een hamer op zijn hersenpan had gekregen. Te huis gekomen is hij getuige van een zonderling tafreel. Zijn huisbaas en huisvrouw (lees hier, waarde lezer, in gedachte de gebruikelijke studententermen) loopen handenwringend en jammerend rond, terwijl hun inboedel stuk voor stuk wordt weggedragen. Hij had hen altijd voor doodarme menschen gehouden, daarvoor hadden ze zich uitgegeven, maar nu komt er allerlei moois voor den dag, vooral kostbare japonnen van de juffrouw, en dat alles wordt verwisseld met jammerlijke prullariën.

Dat is de toepassing van het Atheensch instituut der *antidosis*.

In plaats van geregelde belastingen te heffen wees men de vermogendste burgers aan 't zij om een geldsom op te brengen, 't zij om eenig publiek werk (uitrusting van een oorlogsschip, levering van een geoefend zangkoor of tooneelgezelschap) voor hun rekening te nemen. Daarvoor werden lijsten aangelegd van „de rijken." Meende nu iemand dat hij ten onrechte op zoo'n lijst was geplaatst, dan kon hij zich komen beklagen maar moest dan tevens een ander aanwijzen die meer in de termen viel om die eer te worden waardig geacht en tegen dien ander een actie instellen waarbij hij hem de keus liet tusschen overneming van de plicht des rijken, of wel ruiling van vermogen met hem

den, naar zijn meening onrechtvaardig, hoogst aangeslagene. Feitelijk zal 't wel zelden tot een ruiling zijn gekomen maar meestal zijn gebleven bij een wederkeerige in beslag neming van vaste goederen: dat was voldoende om hem die van de twee werkelijk de rijkste *was* (en dat zelf ook wel wist) te doen berusten in de hem opgelegde verplichting. Hoe 't zij, de angst, de spanning, de verwarring, die van zulk een vordering het gevolg was, is door van Limburg Brouwer levendig en geestig beschreven en doet ons zien hoe een Athener dier dagen telkens en telkens weer in 't geval kon komen dat hij den rechtsbijstand van een handigen pleitbezorger noodig had. Want de antidosis was waarlijk niet het eenige gevaar van juridieken aard dat den burger bedreigde. En tot handig pleitbezorger opleiden dat was de taak der sofisten, misschien wel hun belangrijkste taak.

Nogmaals, ten tijde van Socrates (en nog een heelen tijd daarna) was de philosoof de man van de theorie, de sofist de man van de praktijk.

In ons tijdvak bestaat nog steeds die tegenstelling van philosoof en sofist en nog steeds leert de philosoof *denken*, de sofist *bedenken*, maar in zeker opzicht zijn de rollen omgekeerd. Wat men van den sofist leert bedenken dat moge tot veraangenaming en verfraaiing des levens dienen, nut voor het leven heeft men er niet van. De sofist leert pronken met fraaie redevoerinkjes over gefingeerde onderwerpen, onderwerpen die meestal met de praktijk des levens in niet het minste verband staan; hij leert hoe die moeten worden opgezet, ingedeeld, gestileerd, voorgedragen in letterlievende kringen.

Maar de philosoof is voornamelijk moralist geworden. Hij leert leven en wat van nog meer belang geacht wordt hij leert .... sterven.

Het lijkt mij hier de juiste plaats om even mijn betoog en verhaal af te breken en een reeds vroeger door mij geschreven hoofdstuk in te lasschen dat reeds elders gedrukt staat en wel in „Vragen van den Dag" 31e jaargang, Mei-aflevering. De lezer van dit boek heeft misschien op het oogenblik dat tijdschrift niet bij de hand en 't is nú voor hem de aangewezen tijd voor kennismaking met dat artikel.

Ik handel immers over de periode waarin het Christendom voor 't eerst openlijk zijn intocht deed in de Heidenwereld. De lezer dient dus vooraf eenig denkbeeld te hebben van wat naar mijn inzien feitelijk en praktisch *het* groote onderscheid tusschen Heidendom en Christendom is.

Vooraf echter mijn hartelijken dank aan den uitgever van „Vragen van den Dag" den Heer S. L. van Looy voor de bereidvaardige welwillendheid, waarmede hij mij heeft vergund gezegd opstel in dit boek over te nemen!

Hoe een heiden en hoe een christen over het leven denkt.

Er is een tijd geweest, dat „men" het uiterst wijs en voornaam vond zich „heiden" te noemen Hoe lang die tijd heeft geduurd en of hij misschien nog heden ten dage voortduurt, laat ik thans daar. Zeker is het, dat ouderen onder ons er nog een heel stuk van hebben beleefd. Ik althans herinner mij zeer goed hoe, om en nabij het jaar onzes Heeren 1880, een onzer eerste schrijvers en kunstrechters — wie 't nu juist geweest is, daar zou ik geen eed op durven doen — meende een zeer gewichtige, hem zelven in de hoogste mate vereerende, mededeeling te doen, toen hij zijn lezers verhaalde hoe hij in 't Louvre te Parijs was neergeknield voor... de Venus van Milo. Dat in toongevende kringen toen ter tijd dat verhaal groote ergernis heeft verwekt, herinner ik mij niet, maar dat er aldaar geen duidelijk verneembare kreet van verontwaardiging over is opgegaan, ja, dat het veelal met een zeker welgevallen is aangehoord, dat weet ik maar al te zeker. Nu, dat was maar één uiting van één man, zij 't ook een man van gezag. Maar die heele Goethevereering, die nu gelukkig duidelijk aan het tanen is, maar toen haast tot aanbidding was gestegen, waarin had ze haren grond anders dan in den naam van „den grooten Heiden", veelal eershalve aan Goethe toegekend? Want wie kan of kon er met recht zeggen Goethe gelezen te hebben? Ja, de schrijver van dit korte opstel, die heeft

hem dermate doorgewerkt, dat hij 't bij zijn verhuizing naar een kleinere woning niet noodig achtte ook die veertig deelen mee te sleepen. Maar overigens? een paar hemeltergende uitlatingen uit den eersten Faust, daar blijft en bleef het meestal bij.

Dat onbezonnen, dat eenzijdig gedweep met de klassieke Oudheid, wie weet hoeveel kwaad het reeds heeft gedaan aan godsvrucht en vroomheid? Maar om te beginnen heeft het aan wat wij klassieke beschaving noemen onberekenbare schade toegebracht. Te hoog gespannen verwachtingen doen, als ze zijn teleurgesteld, met minachting wegwerpen dat, wat ons niet heeft geschonken hetgeen wij hoopten, al bergt het ook nog zooveel goeds van anderen aard. Wie aan de Oudheid inhoud heeft gevraagd voor zijn leven en denken, die moet en zal bedrogen uitkomen, daarna zal hij zich vijandig van haar afwenden, eindelijk anderen veel liever voor haar waarschuwen, dan haar aan jongeren ter kennismaking aanbevelen. Neen, klassieke vorming is een heerlijk middel tot het bereiken van veel voortreffelijks, maar dat wij, Christenmenschen, er naar zouden moeten streven om zelf Grieksche of Romeinsche Heidenen te worden, dat wij aan Horatius of Seneca, aan Plato, Aeschylus of Pindarus zouden moeten vragen onze gidsen en leidslieden te worden op onzen levensweg, dat voor iemand onzer de studie der oudheid haar doel in zich zelve zou hebben, kom, wij weten beter Verwarring van middel en doel, dat is naar mijn innige overtuiging *de* oorzaak van alle ellende, die ooit over het menschdom is gekomen, ook van den huidigen oorlog. De Christen kent maar één doel: het eeuwig heil zijner onsterfelijke ziel; en allerlei schoone zaken heeft hij hartelijk lief, niet om haar zelve, maar omdat hij er gaven in ziet van zijn Hemelschen Vader. Aldus beschouwt de vrome zijn vreugde en zijn genoegens, aldus ook kunst en wetenschap; zoo hij zich aan deze wijdt, hij brengt haar geen offerande, allerminst het offer zijner ziel en zijner persoonlijkheid.

Doch, is 't misschien wat te streng en te hard die moderne voorliefde voor Heidendom een goddeloosheid, een godverloochening, een godverzaking te noemen — een

onbezonnenheid, een lichtvaardigheid is zij zeker. In een Christenwereld zijn zij geboren, een Christelijke opvoeding hebben zij gehad, die dusgenaamde Heidenen, die zich dien naam toeëigenen of laten welgevallen. Zij konden en moesten dus weten, ze hadden het b. v. van Boissier kunnen leeren, dat er tusschen Heidendom en Christendom een afgrond gaapt; ze hadden zich nooit in het hoofd moeten halen, dat de menschheid het wel zonder Christendom had kunnen stellen, zoo ze maar een gewillig oor had willen leenen aan wat de beste Heidenen haar reeds eeuwen lang hadden verkondigd. Geen vrees voor star dogmatisme had hen ooit afkeerig moeten maken van het woord „openbaring", ja zelfs van de woorden „bizondere openbaring", want het evangelie van „God onze Vader, wij Zijn kinderen" is een openbaring, een zeer bizondere zelfs; neen, niet uit het Heidendom heeft het zich ontwikkeld als een bloem uit den knop, of zelfs als de boom uit een zaadkorrel; het wonder*woord* „evolutie", verklaart niets, maar het wonder van Gods hoogste openbaring in den menschen-zoon Jezus van Nazareth verklaart alles, ja verklaart: het beredeneert en bewijst niets door ontleding en samenvoeging, neen 't werpt het licht des Hemels over de duisternissen van den chaos. O, ik ontken niet, dat het evangelie reeds in zijn eersten tijd gepredikt is aan daarvoor ontvankelijke gemoederen, dat wij in de eerste eeuw onzer jaartelling treffende bewijzen vinden van hunkeren en smachten naar hooger, naar reiner licht, dat er door Heidenen veel is gezegd wat in de verte aan Christendom denken doet. Ik aarzel geen oogenblik Plutarchus een vroom man te noemen, wiens hoogste wijsheid wel zal zijn de verklaring van de letter E, aangebracht aan den ingang van Delphi's tempel; daarmee, zegt hij, is aangeduid het woord „gij zijt", want aldus beantwoordt de binnentredende mensch den God, die hem vermaant: „ken u zelve" met deze bekentenis: „ik *ben* in 't geheel niet, ik word, verander, verga, het ware *zijn* komt alleen aan U toe, o God". Er komt wel degelijk een eenigermate Christelijke aandoening over mij, wanneer ik hem de heerlijkheid van een tempelfeest hoor beschrijven, als daarom boven alle andere vreugde uit-

muntend, omdat de tempelganger dan niet alleen allerlei genietingen smaakt, maar daarbij het duidelijk bewustzijn in zich voelt, dat hem dat alles wordt voorgezet door een liefderijken God. En bij wie er Heidenscher zijn dan deze Heiden-predikant van Chaeronea neem ik telkens en telkens weer waar, dat ze zich *niet* gelukkig gevoelen, dat ze, al kunnen zij 't niet geheel naar behooren uitspreken, *weten*, dat er iets hoogers zijn *moet* dan ook het allerbeste wat zij uit hun beste wijsgeeren hebben saamgelezen. Doch dat alles zijn slechts stemmingen, die ook zelfs bij Plutarchus niet van verre naderen tot het *ik weet* van den Christen. En het komt mij voor, en hoe meer ik hem lees, hoe duidelijker het mij voorkomt, dat Plutarchus in zijn tijd een eenige verschijning is. Vergelijk eens met zijn beschouwing van God en Zijn wereldbestuur die van Seneca, waarlijk toch wel een ernstig heiden. Hoe ontbreekt het *hem* vaak aan al wat wij met den besten wil vroomheid kunnen noemen! Is er een gestalte denkbaar, die voor den ook maar eenigermate godsdienstig voelenden mensch ergerlijker is dan die volmaakt wijze der Stoici, dien hij — nog wel in 't boek *over de Voorzienigheid* — aldus toespreekt: „Gij, en uwsgelijken, gij overtreft God, want God staat buiten het lijden, gij er boven". Wat is er, dat alle gedachte aan God, ja aan alles wat op een God gelijkt, meer volstrekt uitsluit dan die Voorzienigheid dier zelfde wijzen; de bekrompenste materialist heeft nooit een „natuurwet" gehuldigd harder, wreeder, goddeloozer dan deze zoogenaamd Goddelijke macht. Hun voorbeschikking, ze is een fatum, gevoelloozer dan dat der Mohamedanen, heel wat kouder dan de, laten wij hopen nooit door iemand gepredikte, uiterste consequentie van de praedestinatie der Calvinisten. Wij kunnen gerust zeggen: de Epicureërs hebben den naam van goddeloosheid, maar de Stoicijnen de daad. De eersten laten hun goden blijde en welgemoed leven ergens in een sfeer, waar zij met de menschen in geen de minste aanraking komen, doch de laatsten trekken hen neer naar de aarde, om het arme menschdom te verdrukken, te kwellen, te plagen, althans zóó lang te oefenen en te harden, totdat alle zachtheid is geweken en het menschenhart geworden

is een keisteen, een ijsklomp. Men kent hen het best uit sommige hunner uitspraken: „de wijze, wel te verstaan onze, Stoische wijze alleen is vrij, is verstandig, is koning, alle anderen zijn slaven, krankzinnigen, onmachtigen. De wijze kent geen medelijden, ja, wat erger is, geen berouw. Er bestaan geen graden in de deugd; van volmaakt dwaas en slecht wordt men opeens volmaakt wijs en goed. Het dier is redeloos, dat wil zeggen volmaakt redeloos, het mist dus datgene, wat het verwant aan den mensch zou kunnen maken, de rede; dus heeft de mensch op het dier in 't geheel geen betrekking, hij mag er mee doen al wat hem belieft of tot voordeel kan zijn: Cato had groot gelijk, dat hij zijn rijpaard verkocht toen hij het niet meer op een veldtocht kon gebruiken, zijn slaven, toen ze te oud en stram voor veldarbeid waren geworden." Weer kom ik met mijn Plutarchus aan: „wat een barbaarschheid", roept deze uit, „om zoo om te springen met een mensch, ja met een beest: ik veroordeel zelfs de weetgierigheid van den man der wetenschap, die een wespennest doorsnijdt om de structuur er van nauwkeurig te leeren kennen. Dan wil ik die structuur maar liever niet zoo nauwkeurig leeren kennen, maar er over redeneeren hoe ze wel zou kunnen wezen . . . en intusschen die arme beestjes met vrede laten. En zouden er geen vorderingen in de deugd zijn? Kom, gij weet wel beter: of is 't u nooit overkomen, dat gij bij u zelven dacht: hoe jammer, dat mijn vader niet meer leeft, dan kon de brave man zien, dat ik dit of dat gebrek, waartegen hij mij zoo gewaarschuwd heeft, toch wel een beetje ben te boven gekomen? Nu, dan hebt gij 't gevoeld, dat er vorderingen in de deugd bestaan en dat gevoel is onbedriegelijker dan de strengste redeneering."

Maar wederom: Plutarchus lijkt mij een in de oudheid zooal niet eenige, dan toch geheel bizondere figuur.

Is dat dan nu die afgrond, die er gaapt tusschen Heidenen en Christenen, hun verschillende godsbeschouwing en wereldbeschouwing? och, hier vernemen wij slechts het stamelen van den zwakken mensch. Wat zijn eigenlijke meening, de gezindheid zijns harten is, dat begrijpt alleen degene, die gewoon is zich van dezelfde termen te bedienen.

Over het wereldraadsel en het godsbestuur spreekt ook de Calvinist uit de 18e eeuw anders dan wij, moderne Christenen der 20e. Kent gij „Julien" van Bungener? Neen, natuurlijk niet; er zijn van die boeken, die wel te goed schijnen te zijn om gelezen te worden. Ik denk nu bepaald aan twee: de gedichten van *Soera Rana* en 't reeds genoemde *Julien ou la fin d'un siècle* van *Felix Bungener*. Maar slaat dan toch voor 't minst dat dagboek van den Hugenoot in de Bastille op, of liever nog het sterfbed van Marie Durand. O zeker, de uitdrukkingen van dien gevangene, van die stervende en haren leeraar Rabaud, ze doen ons denken aan een dogmatiek, die wij moderne Christenen niet meer de onze kunnen noemen, aan een kathechismus, waaruit wij blij zijn niet geleerd te hebben, maar spreekt hier niet tot ons een godsdienstige gezindheid des harten, die wij God bidden ook ons te schenken?

Neen, wil men dien afgrond werkelijk peilen, dan moet men een Heiden hooren spreken over hetgeen hij werkelijk kent, over hetgeen vatbaar is om in menschentaal te worden omschreven en tot volle klaarheid te worden gebracht. Dan vragen wij den Heiden niet wat zijn voorstelling is van God en Schepping, maar van 's menschen levenslot. Dan moeten wij vragen naar zijn *levensbeschouwing* en daaromtrent kunnen wij vaak van hem een volledig antwoord krijgen. Want ook wat hij niet zegt, maar diep gevoelt, schemert door zijn woorden heen.

Beatus Ille Toen ik aan mijn boek over Horatius dien titel gaf, bedoelde ik dit: Wie nu eens een in zijn soort gelukkigen Heiden wil leeren kennen, leze deze bladzijden. Want zoo gelukkig als een Heiden maar zijn kon is Horatius geweest: een onbekommerd bestaan, een niet al te slechte gezondheid, een open oog voor al wat in natuur en menschenwereld het hart streelt en aangenaam aandoet, genegenheid van de besten, waardeering bij de meest bevoegden, dat alles is zijn deel geweest, en hij *zegt*, dat hij niets meer begeert. Maar we voelen door alles heen, dat hem juist datgene heeft ontbroken wat aan al die voorrechten waarde geeft. We hebben ten slotte, juist als hij beweert, dat hij niet zou weten wat meer te verlangen, diep medelijden met hem.

Waarlijk, wie Plato leest meer om hetgeen hij gezegd heeft, dan om den heerlijken dichterlijken vorm, waarin hij zijn gedachten heeft gekleed, wie de hoogste wijsheid denkt te vinden in Pindarus en Aeschylus, hij zal bedrogen uitkomen of van zijn ontdekkingsreis als een volmaakte dwaas terugkeeren. En klopt hij bij den wijsten aller oude wijzen, bij Aristoteles aan, nog grooter zal zijn teleurstelling zijn. Want daar verneemt hij als het eind der wijsheid dit: „Wat doet God? natuurlijk het hoogste wat een redelijk wezen doen kan: denken. Waarover denkt God? Natuurlijk over het hoogste. Wat is het hoogste? God. Dus: God doet niets dan denken over Zichzelven". Voed daarmee uw ziel, o sterveling, verhef daarmede uw hart! Ja zeker, de wijsbegeerte der Heidenen, zij verheft den mensch in reine, hooge sferen, waar het *verstandelijk* uitzicht onbeperkt is, maar ze geeft — die van Plato niet uitgezonderd — geen hoop, geen steun, geen troost. Doch *kan* bespiegeling over het hoogste, over het voor den mensch nu eenmaal onbereikbare die ooit geven? Handelt de mensch niet onredelijk, die van *haar* zoo iets verwacht? Daarentegen, welke verwachting is redelijker en ligt meer voor de hand dan deze: dat een ware levenskunstenaar onder de Heidenen, daarbij de ons als mensch meest sympathieke Heiden — en dat *is* Horatius — ons een levensbeschouwing geven zal, waaraan we iets hebben kunnen? Welnu: Horatius geeft ons een levensbeschouwing, waaraan wij niets hebben, omdat er aan ontbreekt het eene noodige, het Christelijke.

Dat meen ik mijn lezers niet beter te kunnen doen zien en gevoelen dan door met hen ééne satire van Horatius te doorloopen, de meest bekende, want ze staat het meest vooraan. Maar daarbij misschien wel de meest onvolledig bekende. Om haar geheel te verstaan zijn vooreerst een paar kleine philologische manipulaties noodig, die ik hier niet behoef in het licht te stellen, en ten tweede de kunst van tusschen de regels door te lezen en die is hier, voorzoover ik heb kunnen ontdekken, nooit ten volle toegepast. Had men dat ooit naar behooren gedaan, men zou beter weten dan men gewoonlijk weet wat het onderscheid is, niet tusschen Christelijke theologie en Heidensche theologie, maar tusschen Heidendom en Christendom als *gemoeds-*

stemming, als beschouwing van datgene, wat voor den mensch kenbaar is, zijn leven. Ze staat vooraan, maar is stellig en zeker niet de oudste der satiren, anders zou men misschien tegen mij kunnen inbrengen, dat gebrek aan oefening den dichter heeft belet wat hij denkt ten volle en met volle klaarheid uit te drukken. Neen, ze heft aan als een opdracht aan Maecenas, misschien van het geheele, zeker van het halve eerste boek. Ik geef haar in vertaling, dat wil zeggen in wat naar mijn innigste overtuiging een vertaling moet zijn: een algeheele overbrenging van het oude in onzen nieuweren tijd. Wees er dus op voorbereid, lezer, dat, als gij hier of daar een ietwat gemeenzame, een ietwat burleske wending verneemt, er in 't oorspronkelijke „letterlijk" iets anders staat, maar iets dat op den ouden Romeinschen lezer denzelfden indruk heeft gemaakt als de Hollandsche woorden, die ik in de plaats der Latijnsche stel, op ons. Heb ik verkeerd begrepen, dan ligt de fout aan mij, aan de toepassing der door mij gehuldigde wijze van vertalen, niet aan die wijze van vertalen zelve. En ik geloof, nooit te hebben toegegrepen dan wanneer ik althans meende vóór mij te hebben wat nu juist te pas kwam.

Hor. S. I. 1.

Wat is dat toch, Maecenas, dat niemand zijn leven doorbrengt tevreden met het lot, dat volgens sommigen de Voorzienigheid hem heeft gegeven, volgens anderen het toeval hem heeft voorgeworpen, maar dat ieder hen prijst, wier loopbaan een andere is dan de zijne?

„Gelukkige handelaars", zegt onder den last zijner wapenrusting de krijgsman, door langen dienst geknakt. Maar de handelsman, wiens schip door den storm wordt geslingerd, zegt: „ik verkies het krijgsmansleven, want, niet waar, op eens komt òf een snelle dood, òf een blijde zegepraal".

De rechts- en wetgeleerde prijst, als vóór dag en dauw zijn cliënt bij hem aanklopt, den landman gelukkig; maar wie om zijn borgstelling niet te verliezen gedwongen is van buiten naar de stad te wandelen, verklaart dat alleen stedelingen gelukkig zijn.

Enzoovoort, enzoovoort — Fabius, de wijdloopige pre-

diker, zou 't moe worden, zoo talrijk zijn de voorbeelden. Ik mag u niet ophouden, hoor dus waar ik heen wil.

Stel een god zeide: „komaan, ik wil u uw zin geven: soldaat, gij wordt koopman; gij rechtsgeleerde, wordt boer: ruilt dus met elkaar en maakt allen dat gij wegkomt! Hoe heb ik 't met u? blijft gij staan?"

Zeker, ze zouden er voor bedanken, en toch ze konden nu zoo gelukkig worden.

Zou Jupiter geen gezicht tegen hen zetten om kinderen mee naar bed te jagen en zeggen: „dat is ééns; nooit meer zoo inschikkelijk!"

En dan, maar laat ik niet verder gekheid maken alsof 't een grap was — hoewel wat let lachend de waarheid te zeggen: zachtzinnige paedagogen geven ook wel kaakjes aan de kinderen om 't a b c mee te leeren — nu dan in ernstige taal zonder scherts: die man, die met zijn ploegijzer de zware aardkluiten omwoelt, die omzichtige rechtsgeleerde, die krijgsman, die schippers, die moedig alle zeeën doorklieven, ze zeggen allen, dat ze met hun arbeid alleen beoogen een rustigen en veiligen ouden dag, dat zeggen ze terwijl hun voorraadschuur al vol is, „net zooals de kleine, in 't werken groote, mier (want op die beroepen ze zich) met haar bek voortsleurt al wat ze kan machtig worden en bij den stapel voegt, dien ze opbouwt: ze is niet dom, ze denkt aan de toekomst."

Ja maar, diezelfde mier, weet gij wat die doet zoodra de Waterman het rondgeloopen jaar somber maakt? Dan komt ze heelemaal niet uit haar holletje, maar is zoo wijs om van haar opgestapelde schatten te genieten, terwijl *u* noch de zomerhitte, noch de winter, geen vuur of zee of zwaard doet afzien van uw verlangen naar voordeel en gij geen hinderpalen kent, als maar geen ander rijker is dan gij. Wat hebt gij er aan om geduchte vrachten zilver en goud angstig in alle stilte diep onder de aarde te begraven? „Wel, als je eenmaal er aan komt, dan blijft er weldra zoo goed als niets over." Maar als je er niet aan komt, wat is er dan voor moois aan zoo'n stapel? Al wordt er op uw dorschvloer ook nog zooveel graan gedorscht, uw maag kan niet meer bevatten dan de mijne; als gij onder een grooten stoet slaven alleen den heelen brood-

voorraad op uw schouders torscht, meer te eten dan de anderen krijgt gij toch niet. Een mensch moet zich nu eenmaal binnen de door de natuur gestelde grenzen houden, dus wat maakt het voor onderscheid of hij honderd of duizend bunder land bezit? „Wel, 't is zoo aangenaam om van een grooten stapel af te nemen." Als gij ons maar het vermogen laat om van een kleinen evenveel voor onszelven te nemen, waarom zouden dan uw pakhuizen meer waard zijn dan mijn graankisten? 't Is alsof gij één emmer of één beker water behoeft en zegt: „ik wil liever dezelfde hoeveelheid putten uit een groote rivier dan uit een bronnetje". Zoo komt het, dat wie meer verlangen dan hun toekomt, met oever en al door den geweldigen stroom worden meegesleurd. Maar wie tevreden is met het weinige, dat hij behoeft, die drinkt geen troebel water en verliest niet het leven in de golven.

Vele menschen echter, door bedriegelijke begeerlijkheid misleid, zeggen: „een mensch heeft nooit genoeg, want iemand wordt gewaardeerd naar 't geen hij heeft. Wat zul je met iemand, die zoo spreekt, aanvangen? Wel, hem aan zijn ongeluk overlaten, want hij heeft er behagen in. Men verhaalt van een man te Athene, even gierig als rijk, die aldus zijn minachting voor het oordeel der menschen uitsprak: „de menschen fluiten mij uit, maar ik juich mijzelven toe als ik kijk naar 't geld in mijn kist." Tantalus hapt dorstig naar 't water, dat hem vlak voor zijn lippen wegvloeit.... lach je? de naam is anders, maar gijzelf zijt de hoofdpersoon van ons verhaal: op uw rondom u opgehoopte geldzakken slaap je en hapt er naar in je slaap; je forceert je zelf om er niet aan te komen, als waren 't gewijde voorwerpen en verlustigt je er in alsof 't mooie schilderijen waren. Weet je wat de waarde en het nut van geld is? Dat je er brood voor koopt, groente, een kruik wijn... voeg daarbij hetgeen een mensch nu eenmaal niet gaarne missen wil. Of is dat uw genot om wakker te liggen van angst, nacht en dag je ongerust te maken voor booze dieven, brand, oneerlijke slaven? Nu, dat zijn voorrechten, waaraan ik altijd zoo arm mogelijk hoop te zijn.

Maar als je nu eens kou hebt gevat en pijn in je zijde hebt, of iets anders je op je bed houdt, heb je dan iemand,

die bij je zit, voor omslagen zorgt, den geneesheer verzoekt om je toch weer op de been te brengen en aan kinderen en verwanten terug te geven? Vrouw noch zoon wenschen uw herstel, alle menschen hebben een hekel aan je, buren en kennissen, jongens en meisjes: als gij alles minder acht dan geld, verbaast gij u dan dat niemand u de liefde betoont, waarvoor gij niets overhebt? Of denk je soms, dat je als je je verwanten, die de natuur u om niet heeft geschonken, te vriend wilt houden ook in je ongeluk, dat je dan moeite voor niet doet, evenals of je in de renbaan een koppigen ezel zoudt willen berijden?

Kortom, laat er een eind komen aan uw geldmakerij: wees naarmate je meer hebt, minder bang voor armoe, houd op met zwoegen, nu je hebt verworven wat je zoo vurig verlangde, wees niet als die Ummidius — daarvan moet ik je even met een paar woorden vertellen —: rijk dat hij was! hij gebruikte een korenmaat om zijn geld te tellen, maar gierig? Zijn plunje was als die van een slaaf, tot zijn laatsten ademtocht zat hij in angst om tot armoe te vervallen: wat is er met hem gebeurd? Zijn vrijgelatene, een tweede Clytaemnestra, nam een bijl en hakte hem het hoofd af."

„Raad je me dan om te leven als een Naevius of Nomentanus?" Houd nu op met je uiterste tegenstellingen: als ik zeg, dat je geen vrek moet worden, dan zeg ik daarmee niet: word een zuiplap of een losbol. Tanais of de schoonvader van Visellius daar is een midden-weg tusschen. In alle dingen is een maat, er zijn grenzen binnen en buiten welke geen deugd kan bestaan.

Maar ik keer tot mijn uitgangspunt terug: niemand (tenzij dan de woekeraar) is ingenomen met zijn eigen lot, ieder prijst dengene gelukkig, wiens loopbaan een andere is dan de zijne; ieder vergaat van verdriet omdat een andermans geit meer melk geeft; niemand vergelijkt zich met de menschen, die armer zijn dan hij, wier aantal toch zooveel grooter is; nu dezen, dan genen wil men vóór wezen, gelijk de wagenmenner als zijn ros, na 't openen der slagboomen, den wagen voortsleurt, altijd weer het oog gevestigd houdt op het span, dat vóór het zijne is, maar zich om het span, dat hij eenmaal is voorbijgesneld,

niet in 't allerminst bekommert — welnu, dàt is de reden dat wij zelden iemand kunnen vinden, die erkent gelukkig geleefd te hebben, en als zijn tijd voorbij is, het leven verlaat zooals men opstaat van den disch, wanneer men verzadigd is. Hier laat ik het bij en voeg er geen woord aan toe: je mocht anders eens denken, dat ik — omdat ik zoo slecht van gezicht ben — mij heb vergrepen aan de papieren van een of anderen lofredenaar der *ware deugd*.

't Is lang niet de meest geprezene der Horatiaansche „Sermoenen", die ik daar mijn lezers heb voorvertaald, maar 't is misschien wel de merkwaardigste en voor de vraag, de groote, de uiterst belangrijke vraag, die ons thans bezig houdt, misschien wel de gewichtigste van alle. Misschien kan 't echter ook zijn nut hebben er de zwakheid en leemten van aan te toonen.

Quam sibi sortem seu ratio dederit seu fors obiecerit. Is dat nu toch niet wel wat heel sterk? „Uw lot is u gegeven door de ratio", leeraart de Stoa en die *ratio*, wij weten het al, dat is haar zoo uitermate onbehagelijke „voorzienigheid". „Kom", roepen de Epicureërs daartegen in, „allemaal dwaasheid: uw lotsbedeeling en al wat er voorvalt is spel van het toeval: oneindig is het aantal atomen; sedert den aanvang bewegen deze zich op allerlei wijzen door elkaar, in dien onmetelijken tijdsduur moesten er dus wel allerlei gestalten, vormen en met deze allerlei toestanden ontstaan en tot deze behoort ook het levenslot van een iegelijk onzer."

„Grof materialisme en voorzienigheidsgeloof", zouden wij zoo zeggen. „Had Horatius geen keuze tusschen beide moeten doen? Getuigt het niet van wat al te groote onverschilligheid, ja van lichtvaardigheid, om zoo dadelijk in 't eerste stuk, dat hij bij wijze van een geloofsbelijdenis vooraan in zijn bundel plaatst, te verklaren: „of de Stoici dan wel de Epicureërs gelijk hebben, daar maal ik niet om"? Of zouden wij 't dan verkeerd inzien? Best mogelijk, neen ik acht dat zelfs zeer waarschijnlijk. Bij nader overwegen geloof ik, dat Horatius met zijn gewone „gezonde menschenverstand" — een artikel, dat tegenwoordig aan de beurs der wetenschap zoo bijster laag genoteerd staat — juist den spijker op den kop slaat. De *voorzienigheid* der

Stoici en het toeval (oftewel de natuurwet) der Epicureërs, 't is — ik kan 't niet beter uitdrukken dan met een zeer gemeenzame spreekwijze — „alles één pot nat", frazen zijn 't en klanken, waaraan noch de peinzende geest, noch het gevoelig hart iets heeft, vooral niet het hart van een dichter als Horatius, wien men, als men er lust in heeft, alles mag ontzeggen, als men hem maar laat een groote mate van gevoel en gemoedelijkheid.

Dus, wat we hier voor een gebrek aanzagen is misschien een deugd. Op een andere plaats missen wij wel degelijk iets en kunnen ons dat gevoel van gemis niet ontveinzen, want daar moeten wij weer denken aan.... Plutarchus, en wie zou 't niet moeten afleggen, waar hij op het terrein komt van onzen gemoedelijken zieleherder van Chaeronea? „De menschen", zegt Horatius, „zien met afgunst naar wie vóór hen zijn, maar omzien naar wie achteraan komen, daar denken ze niet aan." Dat is te kaal en schraal, zooiets moet tastbaarder en voelbaarder worden gemaakt. En dat doet de dominee van Chaeronea, waar hij zijn gemeente toeroept: „geliefde hoorders, gij benijdt den rijkaard, die daar langs u heengaat in zijn kostbaren draagstoel: zie toch ook eens naar die voeten, die onder 't gordijn te voorschijn komen en denk aan de arme tobbers, die dag aan dag dien last torschen; gij prijst den Perzischen koning gelukkig, op wiens bevel land tot zee wordt gemaakt, denkt aan de slaven, die halflijfs in 't water staande, onder zweepslagen de landengte doorgraven: zij zijn toch ook menschen."

Maar overigens, wat is 't een geestig gekeuvel, dat de vriendelijkste en genoeglijkste aller satirendichters ons te hooren geeft. Hij praat er maar op los en springt van den hak op den tak... zoo schijnt het, maar als we goed toeluisteren en een paar kleine hindernissen door de overlevering in den weg gesteld, opruimen, dan zien wij, dat onze causeur juist uitnemend voet bij stuk houdt en voortreffelijk betoogt wat hij wil betoogen; en dat is het volgende: „afgunst drijft de menschen voort, afgunst maakt het leven tot een wedren"... „afgunst belet het leven te genieten". Ja, zoo zouden wij, niet-Heidenen, als we nu eens deze beschouwing namen voor wat ze was en er niets

hoogers bij dachten, haar besluiten en er een doodgewone zedeles voor het alledaagsche leven van maken. Maar onze Heiden denkt op zijn standpunt door en zegt: „afgunst maakt, dat we zoo zelden iemand zien, die verklaart gelukkig *geleefd te hebben*". Laten we hierbij even stilstaan, want er komt nog wat en wel de hoofdzaak.

„Se vixisse beatum"... gelukkig geleefd te hebben? Neen, dat *beatus* zegt heel wat meer, zoo ongeveer: het leven volop te hebben genoten, het leven te hebben uitgeleefd.

Dus dat moet, volgens Horatius en zijn wijsbegeerte, ons doel in het leven zijn, dat we aan 't eind er van kunnen verklaren: „ik ben verzadigd van het leven, ik verlang van het leven niets meer".

O, er is in die beschouwing iets zeer natuurlijks, iets echt menschelijks. Een der aangrijpendste hoofdstukken van *Julien* is wel de beschrijving van het sterven van *Gilbert*. Die *Gilbert* is wat wij nu zouden noemen een zoekende ziel, iemand, die 't goed meent met zich zelven, maar geloof heeft hij niet mogen vinden. En wat maakt hem nu het sterven zoo zwaar, zoo smartelijk, zoo afgrijselijk? Dat hij nooit levensvreugde heeft gekend, dat zijn geheele bestaan niets is geweest dan een reeks van grauwe eentonigheden, van teleurstellingen, ontberingen, miskenningen.

Ik heb eens een voortreffelijk man op zijn feestdag tot zijn vrienden, die hem kwamen huldigen, hooren zeggen: „het is niet noodig, dat een mensch gelukkig is, 't is wel noodig, dat een mensch zijn plicht doet". Natuurlijk was dat uitstekend bedoeld en ook de vorm zal wel goed zijn geweest. Maar ik zou 't, om misverstand te voorkomen, liever anders uitdrukken. Plicht, nu ja, wat zegt mij dat woord? 't Heet wel mijn plicht, dat ik bij voorkomende gelegenheden een papiertje in een bus kom werpen, waarop ik verklaar, dat ik den heer A liever dan den heer B lid wil zien worden van de Tweede Kamer, de Provinciale Staten of den gemeenteraad, zelfs al zou ik alleen den heer C, dien ik niet mag kiezen, zulk een eereplaats waardig keuren. Nu, zoo opgevat, is plicht al iets zeer weinig verhevens. Maar vat dat woord zoo hoog op als

denkbaar is; geluk en plicht, is dat een tegenstelling? Neen, wel degelijk is 't noodig, dat een mensch gelukkig is, daartoe is hij, gelijk in 't kinderversje staat, geschapen en aangelegd. Maar er is slechts één geluk: zijn plicht doen, dat wil dan zeggen Gods gebod volbrengen, vrijwillig, neen met vreugde.

O, als eens iemand in zijn laatste ure naar waarheid kon verklaren: „Gods wil is steeds mijn vreugd geweest", wat zou dat een *beata mors* zijn, die zulk een *vita beata* te aanschouwen gaf aan het verhelderde oog. Maar dat is voor geen onzer weggelegd, dat Christelijk ideaal . . . waaraan de Heiden niet denkt. Allerminst Horatius, maar hij, de Epicureër, heeft althans dit op zijn Stoische broeders voor, dat hij er rond voor uitkomt zich niets wat daarop in de verste verte gelijkt, ook maar vluchtig te hebben voorgesteld.

Want welke verklaring geeft hij van dat *vixisse beatum*, van dat het leven uitgeleefd hebben? Deze, dat men zich verzadigd voelt en weggaat uit het leven als een gast, die van een welvoorzienen disch volop genoten heeft.

Hij, die *cedat uti conviva satur*, dat is de ware wijze, de volmaakt gelukkige. Daarop moet voor den Heiden alle wijsheid gericht zijn, dat hij op 't juiste oogenblik kan zeggen: welaan, nu is 't genoeg, nu ga ik heen uit het leven, dat mij niets meer geven kan wat begeerlijk voor mij is. Nu ga ik heen.

Nu ga ik heen, kalm en tevreden. Wat wil dat anders zeggen dan: daaraan erkent men den waren wijze, dat hij op den rechten tijd vastberaden en kalm zelf aan zijn leven een einde maakt, 't zij met dolk of venijn, 't zij meer naar Stoischen trant, door onthouding en een daarmede gepaard gaande eigenaardige suggestie?

En dus, vraagt gij mij wat dan nu eigenlijk die afgrond tusschen Heidendom en Christendom is, waarvan ik gewaagde, dan zou ik al wat van theologischen en metaphysischen aard is, ter zijde laten, en, mij uitsluitend tot de levensleer bepalend, antwoorden: die bij alle Heidensche wijsgeeren duidelijk waarneembare achtergrond van zelfmoord. Het Christendom veroordeelt dien volstrekt, zonder eenige toegevendheid of verontschuldiging, het Heidendom

ziet er de grootste heldendaad in van den mensch, die der volmaaktheid het meest is nabij gekomen. De Christen zegt: God heeft mij het leven toevertrouwd, Hem geef ik het willig en vol hoop terug als Hij het opeischt, de Heiden denkt: het leven is mij (zoo er een God is: Seu ratio dederit, seu fors obiecerit) door God gegeven om mee te doen wat ik wil en er een eind aan te maken zoodra ik den tijd gekomen acht. Κέκρικα zegt de Stoicus: ik heb het vonnis geveld, ik verlaat het leven. De Christen: neen, ik oordeel of vonnis niet, aan U, o God, alleen de beslissing, of ik nog een wijle hier zal blijven dan wel heengaan, heengaan tot U, mijn Schepper en mijn Vader.

Want dat beeld van den verzadigden gast, die opstaat van den disch zoodra hij geen eetlust meer heeft, niet alleen de Epicureër Lucretius heeft het vóór Horatius gebruikt, maar ook de, waarschijnlijk Cynische, prediker Bion van Borysthenes. Past het niet ook in de gedachtensfeer van den Stoicus bij Plinius die gevraagd, waarom hij zijn smartelijk lichaamslijden zoo lang verdroeg en er niet kort en goed een eind aan maakte, antwoordde: „ik wil eerst nog dien bandiet (hij bedoelde keizer Domitianus) zien sterven", en toen hij dan ook het uiteinde van den „tiran" had vernomen, zich neerzette om op te houden met leven.

Richten wij nu nog even onze aandacht op het vroomste geschrift, dat uit de oudheid tot ons is gekomen.

Ik verwijs daartoe mijnen lezer naar mijn boek

De Avondzon des Heidendoms.

In het tweede deel bladz. 354—356 (der tweede uitgave) vertaal en bespreek ik dat uiterst merkwaardig fragment van Plutarchus „over de ziel", waarin de onsterfelijkheid der ziel wordt bewezen met allerlei argumenten, maar niet het minst met argumenten aan woordafleidingskunst (etymologie) ontleent. Mijn geheele beschouwing van dat stuk eindig ik aldus:

„De waarde van iemands geloof wordt niet bepaald door die der argumenten, welke hij aanvoert; er is slechts één ding, waaruit die blijken kan, de innige, hartelijke toon, die er trilt in de stem van den man, die voor zijn

geloof opkomt. En de argumenten, hier aangevoerd, ze mogen voor ons *verstand* zoo ongerijmd mogelijk zijn, de heilige overtuiging, waarmede ze worden voorgedragen, geeft er kracht aan voor ons *gemoed*. Dat geldt van het geheele stuk; het grijpt ons aan met een wonderbare bekoring door de gewijde stemming, die ook in een vertaling niet verloren gaat. Plutarchus spreekt met een heilige overtuiging, omdat hij gevoelt te spreken over datgene, wat van alle godsdienstig geloof *de* hoofdzaak uitmaakt: de vaste verzekerdheid van de onsterfelijkheid van 's menschen ziel. Die verzekerheid is ten slotte het eenige wat den mensch kan staande houden, door haar berust hij blijmoedig en tevreden in *de raadselen van het godsbestuur*, wel wetende, dat die eenmaal zullen worden verklaard."

En nog steeds neem ik die woorden gaarne voor mijn rekening. Doch wat zijn de laatste woorden van den man zelven, die hier het woord voert, Timon, den broeder van Plutarchus, die ongetwijfeld spreekt in Plutarchus' geest? Hoort slechts:

„Haar eigen genietingen vermoeien de ziel nooit; doch waar ze in een omhelzing met het lichaam verkeert, daar gaat het haar als Odysseus. Want gelijk deze den wilden vijgeboom omhelsde en omklemde, niet uit liefde en genegenheid voor dien boom, maar uit vrees voor de Charybdis onder hem, zoo houdt, meen ik, de ziel het lichaam vast en omhelst het, niet uit liefde en genegenheid voor het lichaam, maar uit vrees voor de onzekerheid des doods.

De goden maken voor den mensch van 't leven een mysterie, zegt de wijze Hesiodus, niet zoozeer doordat ze de ziel aan 't lichaam hebben gebonden met vleeschelijke banden, maar meer door dien éénen band, waarmede zij haar hebben omstrengeld, dien éénen kerker, dien ze voor haar hebben uitgedacht; de onzekerheid en het ongeloof omtrent het hiernamaals. Want wie gelooven aan al het goede, dat de menschen wacht na hun dood... die kan, zooals Heraclitus het uitdrukt, niets vasthouden."

Dus: zelfs hier, waar zoo heerlijk het vast geloof aan de persoonlijke onsterfelijkheid des menschen zich hooren

laat, zelfs hier die gedachte: „niet op Gods tijd, maar op mijn tijd ga ik de eeuwige zaligheid in".

Maar Christendom en Plutarchus, dat is, strikt genomen, nog niet eens een tegenstelling. Al is aan Plutarchus het licht des Evangelies niet geopenbaard, een „blinde Heiden" mag men hem toch zeker niet noemen.

Dus nog eens tot Horatius terug: *hij* is Heiden van top tot teen. Zijn hoogste wijsheid is tot zich zelven te kunnen zeggen:

„genoeg gedarteld, genoeg gegeten, genoeg gedronken! Nu is het tijd om heen te gaan"

en dan ook heen te gaan, zonder wrok, maar evenzeer zonder hoop.

De Christen kent geen ander levensideaal dan eens het woord te mogen nastamelen, zijnen Koning en Broeder op de stervende lippen gelegd:

Vader! in Uwe handen beveel ik mijnen geest.

VIERDE HOOFDSTUK.

Lucianus.

Als we nu de vrijheid nemen van onder een „sofist" dier dagen een man te verstaan, die keurig en sierlijk weet te praten en te schrijven, die in die kunst onderricht geeft en met dat onderwijs zijn brood verdient, ja als 't wat meeloopt, er carrière mee maakt, soms zelfs een zeer goede carrière, dan is wel Lucianus *de* sofist bij uitnemendheid. Zelf zou hij misschien bezwaar maken die kwalificatie te aanvaarden, maar daar zullen we ons nu maar eens niet aan storen!

Hij mag dan overigens wezen wat hij wil, 't is een allercurieust kereltje. Zeker heeft hij door zijn taal en stijl aanspraak op onze oprechte bewondering, ja op onze stomme verbazing. Zie eens aan: de man komt uit 't Semietenland. Grieksch, behalve dan ambtelijk Grieksch, zal hij wel weinig hebben te hooren gekregen, en 't omgangs-grieksch dier dagen, de terecht steeds zoo genoemde koine, de gemeene taal aller natiën en tongen, die zich van 't Grieksch bedienden, moet uit den aard der zaak enorm hebben verschild van het vier- à vijfhonderd jaar oudere, waarin b.v. Xenophon zijn geschiedverhalen en Demosthenes zijn oraties opstelde. Nu, dat zoo veel eeuwen oudere Grieksch trachtten allen na te bootsen en ze deden dat met meer of minder succes. Er zijn maar een paar kleine Syntactische afwijkingen, waardoor men aanstonds den namaak-attischen schrijver, den *atticist*, van den echten attischen schrijver onderscheiden kan. Maar zoo als Lucianus Attisch schrijft! Van die paar afwijkingen afgezien, zou men zeggen dat attisch de taal is, die hij van zijn moeder tehuis heeft geleerd, waarin hij dagelijks heeft geconverseerd met huisgenooten, vrienden, kameraden. De taal van Lucianus is evenzeer een levende taal als b.v. het Latijn van Bentley

of Cobet. Wel een sprekende weerlegging van de stumperachtig-onwijze bewering dat het Latijn, waarvan wij Hollandsche philologen van den goeden ouden stempel gebruik maken bij ons spreken, schrijven, dichten een „doode" taal is omdat het maar een „aangeleerde" taal is. Welke taal, die niet geheel en al apentaal is, is nu *niet* aangeleerd? En toch, van zulke stompzinnigheden bedient „men" zich om uit de wereld te helpen wat „niet van onzen tijd" wordt geacht. Iemand had eens de uiterst verstandige opmerking gemaakt dat men, om de juistheid van een lezing b.v. bij Ovidius, of de echtheid eener strofe bij Horatius vast te stellen, zelf in 't Latijn moet hebben gedicht, omdat men eerst dan bij ervaring weet wat er aan het schrijven van een Latijnschen versregel vast is en wat dus een pruldichter wél doet, maar dat aan een eenigszins geoefende, die niet geheel van goeden smaak is verstoken, niet zou overkomen. Wat krijgt hij ten antwoord? Het deftig-domme: „maar die modern-latijnsche poezie is niets meer dan een kunstvaardigheid, die men zich met groote moeite heeft eigen gemaakt." Had de stumper, die zoo sprak, nooit van Pascoli gehoord, of verbeeldde hij zich dat Ovidius al in de wieg hexameters en pentameters had gemaakt?

En in dat Attisch, dat hij zich op school en door lectuur heeft eigen gemaakt, schrijft zoo'n Lucianus van alles. „Pro en contra schrijven ze . . . voor geld" zou een Romeinsche Pieter Stastok Sr. zeggen „die *Griekjes*". Want zoo noemen de deftige Senatoren en ridders al die grieksch-sprekende en grieksch-schrijvende buitenlanders, die naar Rome zijn gekomen om met hun tong en hun pen vooruit te komen in de wereld. En, nu ja, direct geld verdienen dat doen ze met hun voordrachten en voordrachtjes niet, maar indirect brengen ze hun heel wat op. Ze maken hen bekend als vertrouwbare onderwijzers in de welsprekendheid en in 't gebruik der sierlijke en gekuischte wereldtaal aller beschaafden, ze komen er door in kennis met rijke, aanzienlijke heeren wier weelderige gastmalen zij door hun tegenwoordigheid opluisteren en die er mettertijd heel wat voor zullen over hebben om hun naam te zien prijken op de eerste bladzijde van zoo'n Attisch geschrift, dat de heele wereld door van hand tot hand zal gaan.

En nu mogen latere handboeken over de grieksche literatuur in den Romeinschen keizertijd spreken van sofisten, philosofen, rhetoren en wat niet al, die genres loopen door elkaar. Wat wonder? Welk dominee ten onzent, die vlug de pen voert, zal schromen af en toe een novelle te schrijven, ja zich aan een heelen roman te vergapen? En hoe velen hebben niet met deze afwijking van hun eigenlijk genre welverdienden roem behaald? Betreedt niet wel de romanschrijver vaak het pad der philosofie? Sommigen doen dat meer dan den lezer lief is, want zoo'n psychologische roman wil wel eens criant vervelend wezen: 't verhaal alles behalve boeiend en de psychologie zonderling. Ga nu Plutarchus eens na, den man, die zich zoo goed met den lateren dominee laat vergelijken. Heeft niet ook hij zijn werkje „ook de dieren zijn met rede begaafd" geschreven, en is dat niet aan den éénen kant een practische aanmaning tot soberheid en zedigheid, en aan den anderen een kostelijk literair pronkstukje dat men ook wel louter voor zijn genoegen lezen kan? Is niet zijn *Septem sapientium convivium* een philosofische behandeling van allerlei diepzinnige vraagstukken, o.a. het wondergeloof en daarbij een boeiende vertelling uit het verleden? Zijn *Amatorius* is ongetwijfeld een poging om Plato in de kunst van componeeren en dramatiseeren te overtreffen en desgelijks zijn *De Genio Socratis*. Enfin, leest er *de Avondzon* (hoofdstuk „Sophisten en philosofen") maar eens op na (Deel I, hoofdstuk 2, pag. 51 en vlg. der nieuwe uitgave) en overtuigt u nog eens ten overvloede van de, eigenlijk van zelf sprekende, waarheid dat het in een tijd waarin veel geschreven en veel gelezen wordt een finale onmogelijkheid is de verschillende genres streng uiteen te houden.

Maar er komt voor den tijd, waarover wij nu handelen, nog iets bij, iets zeer gewichtigs, maar waaraan misschien niet altijd wordt gedacht.

In de tegenwoordige wereld is de eenige plaats voor de godsdienstig-philosofische toespraak en vermaning de kerk. Bij Protestanten is die vermaning zelfs het allervoornaamste deel der geheele kerkelijke samenkomst. Maar bij de Heidenen, bepaaldelijk bij de Romeinen, is de tempel het gebouw voor den staatsgodsdienst, de priester is staats-

man, die toezicht houdt op de getrouwe waarneming der religieuze verplichtingen van den staat. Het zou onzinnig zijn te veronderstellen dat hij ooit tot de vergaderde menigte het woord zou richten om haar te onderhouden over haar zedelijke verplichtingen tegenover de godheid, tegenover elkander, tegenover zich zelven. Wie zoo iets wil doen, die moet maar zien, evenals de musicus, de zanger, ja de potsenmaker aan een lokaal te komen, en vindt hij geen rijken patroon, die er hem een wil afstaan, dan zit er niet anders op dan dat hij er een huurt. Ook voor publiek heeft hij zelf te zorgen: hij moet in tijds invitaties rondzenden, soms in nederig-smeekende bewoordingen vervat. En die uitgenoodigden, nu ja, die weten 't wel zoo wat wie hen uitnoodigt en waarop ze zullen worden onthaald, maar het meerendeel der aanwezigen is maar zoo op goed avontuur binnengeloopen in afwachting van de dingen die komen zullen. En wie aan de deur staan of voorbijgaan, die hooren aan de uitingen van het publiek wat voor soort van spreker er aan het woord is. Laat Plutarchus u maar eens vertellen van de ergernis, die hij vaak ondervindt van hoorders, die zich niet eens behoorlijk weten te gedragen, maar naar de preek zitten te luisteren alsof het een comediestukje was. Het heele kostelijke boekje van hem *de recta ratione audiendi* staat besproken en vertaald in *de Avondzon*.

Het publiek scheert dus philosoof en sofist vrij wel over één kam. En een vaardig schrijver als Lucianus, die van alle markten tehuis is, maakt gaarne van dien eenmaal gegeven toestand gebruik.

Ik durf beweren dat een van zijn allerinteressantste, misschien wel *het* interessantste geschrift, dat wij aan zijn welversneden pen danken, veel meer van philosofischen dan van „sofistischen" d.i. zoowat belletristischen aard is, al is de bedoeling er van eer anti-philosofisch dan philosofisch. Ik bedoel den *Hermotimus*.

Lucianus (hier schuilgaand achter den naam Lycinus) knoopt een gesprek aan met Hermotimus, die nu al twintig jaar de philosofie beoefent en wel de Stoische, en vraagt hem waarom hij juist die philosofie heeft gekozen, hoe lang 't nog wel zal duren eer hij van deze ten volle op de

hoogte is en welk nut hij zich wel voorstelt dan daarvan te zullen hebben. En Hermotimus geeft op al die vragen antwoorden, die al zeer weinig bevredigen en die, wat het ergst is, door de feiten worden gelogenstraft: de meest vereerde leermeesters der philosofie zijn vaak uitermate inhalig, geldzuchtig en genotzuchtig, twisten en kibbelen met elkaar en gebruiken daarbij tot wapenen niet zoo zeer treffende argumenten als wel scheldwoorden, ja hun handen en al wat hun handen kunnen grijpen. 't Een en ander wordt door Lycinus met kostelijke redeneeringen en met nog kostelijker anecdoten opgehelderd. Vooral is zeer geschikt om de verachtelijkheid der toenmalige philosofen in 't licht te stellen het verhaal dat Lycinus doet tegen het einde: een zeker beroemd en als een heilige vereerd leeraar der philosofie ging, toen hij niet op tijd door zijn leerling was betaald geworden, heftig tegen dien leerling te keer. Op 't rumoer kwam de vader van den leerling af en vroeg: „wat heeft mijn jongen nu eigenlijk van u geleerd dat ik u ten slotte nog geld moet geven? Ons vervelen met zijn spitsvondige redeneeringen, ja, dat kan hij, maar tegen zijn ouders veroorlooft hij zich de schandelijkste oneerbiedigheid, haalt allerlei gemeene streken en liederlijkheden uit, kortom van die hoogste deugd, waartoe gij hem zoudt brengen, bespeuren wij niets." De zelf-verdediging van den philosofischen leidsman is zoo erbarmelijk mogelijk maar vooral koddig is het uiterste redmiddel door hem aangewend: „wat beteekent dat dat je jongen zijn moeder geslagen, de dochter van je buurman verleid en je buurvrouw wat huisraad afgestolen heeft? Als hij niet bij mij in de leer was geweest, hing hij al lang aan de galg."

Die Hermotimus is zeker een stuk literatuur, allergenoegelijkst om te lezen, handig ineen gezet en geestig uitgewerkt, maar is 't niet ook een stukje philosofie, althans practische philosofie, die ook zelfs voor onze dagen nog van nut kan zijn? Zie, men ontmoet tegenwoordig zoo vaak jonge menschen die ééne bepaalde philosofie met hart en ziel zijn toegedaan. 't Zou, dunkt me, geen kwaad kunnen hun eens toe te voegen: „'t lijkt mij onmogelijk dat gij in zóó korten tijd — 't is hoogstens een jaar dat

ik er u mee bezig zie — dat diepzinnig systeem behoorlijk hebt doorgewerkt: ik zelf, die nu al zoo veel heb gelezen en niet licht mij door moeilijkheden laat afschrikken, kan 't niet verder brengen dan tot bladzijde 8: dan wordt 't mij groen en geel voor de oogen. Gij zult dus met dat systeem, dat gij nu nog maar bewondert, heel wat jaren werk hebben eer gij 't behoorlijk kent. En dan? zult gij u dan daaraan houden als aan *de* waarheid? Zult gij 't niet met alle andere reeds bestaande of middelerwijl opkomende systemen moeten beproeven alvorens gij uit alle een keuze doet? En is uw keus bepaald, welke waarschijnlijkheid hebt gij dat uw verder leven dan nog voldoende zal zijn om uw systeem toe te passen, zoo al niet in uw gedrag en levenswandel dan ten minste op het gebied van eenige bepaalde studie? Of wel: als iemand nooit eenige philosofie theoretisch heeft geleerd, zal hij daarom een slecht literator, theoloog, jurist, medicus of natuuronderzoeker worden? Is 't u, om bij één sprekend voorbeeld te blijven, ooit gebleken dat iemand een verkeerde conjectuur op een Latijnschen of Griekschen schrijver heeft gemaakt, niet omdat hij de plaats in kwestie verkeerd heeft aangekeken of zich had bezondigd aan de grammatica, maar omdat hij nooit examen in de logica had behoeven afteleggen?"

Practische philosofie, moraal, dat gebied betreedt ieder belletrist, ieder novellist herhaaldelijk, ook zonder dat hij 't merkt. Hoevele onder Lucianus' genoeglijke, vlot-geschreven *doodengesprekken* handelen niet over op kluchtige wijze teleurgestelde erfenis-jagers en bestrijden dus op zeer doeltreffende wijze gouddorst en hebzucht? Die arme schoenmaker, die zich 's nachts door zijn met tooverkracht bedeelden haan de huizen der rijken laat binnenleiden en daar met eigen oogen ziet, met eigen ooren hoort hoe groote schatten vaak oorzaak zijn van de grootste ellende verkondigt hij niet luide: „beter eerlijke armoede dan onrechtmatig verkregen rijkdom?"

En zoo'n belletrist wordt uit den aard der zaak van tijd tot tijd journalist. Treft hem een bepaalde dwaasheid of verkeerdheid van zijnen tijd, hij schrijft er een pamflet tegen. Geen geestiger pamflet misschien dan dat 't welk Lucianus onder den titel: „hoe men geschiedenis schrijven

moet" gericht heeft tegen de schrijfmanie zijner dagen. 't Moest eigenlijk heeten „hoe men geschiedenis *niet* moet schrijven" want 't geeft ons een reeks van alleronzinnigste proeven van prulschrijverij. Misschien is dit van al de geestige geschriften van onzen Semitischen journalist wel het allergeestigste.

Er heeft zich een wonderdoener voorgedaan, de toovenaar Alexander, die langen tijd boeren, burgers en buitenlui in eerbiedige bewondering heeft doen opzien tot zijn bovenmenschelijke en bovennatuurlijke macht. Lucianus is er spoedig bij om hem te ontmaskeren en te vertellen hoe die bedrieger achter de geheimen der menschen wist te komen zoodat hij hun treffende orakels kon geven, die van goddelijke inspiratie schenen te getuigen.

Of wel er is een nieuwe cultus aan 't opkomen: vereering van den „heiligen" Peregrinus, die na reeds veel van zich te hebben doen hooren, bij 't feest te Olympia aankondigde dat hij zich over 5 jaar, als 't weer feest was, aldaar levend zou verbranden .... en die belofte ook werkelijk hield. Lucianus wijdt aan dien „heilige" een hekelschrift, waarin hij wel den indruk geeft van de waarheid te verdraaien, maar waarmede hij zeker dien nieuwen eeredienst een zwaren slag heeft toegebracht.

Kortom 't is een uiterst veelzijdig en uiterst handig scribent, die man uit Samosata, die daar te Rome en elders in Romeinsche kringen zijn leven lang aan 't schrijven is geweest. Want wel heeft hij zich door zijn journalistieke talenten ook een mooie, waarschijnlijk zeer winstgevende, betrekking in Aegypte weten te verwerven, maar die schijnt hij slechts kort te hebben bekleed en spoedig weer tot schrijftafel en gehoorzaal te zijn terug gekeerd. En wie zijn tijd wil leeren kennen, die dient *hem* goed te kennen want hij vertegenwoordigt op uitnemende wijze een groote groep der toenmaals toongevende mannen. Daartoe is 't niet voldoende iets, of zelfs veel *over* hem te lezen. Men moet hem zelf lezen. En nu heb ik er lang over nagedacht welke geschriften van hem ik voor mijn lezers in 't Hollandsch zou vertalen, maar deze overweging heeft ten slotte mijn keus bepaald. Zoo'n „sofist" komt natuurlijk telkens in conflict met de „philosofen", want èn sofisten

èn philosofen willen met hun talent van spreken en schrijven, en bovenal als onderwijzers en opvoeders der jeugd, geld verdienen. En bovendien betreden zij telkens elkaars terrein. Geen wonder dus dat de geestige en scherpe Lucianus dan het geestigst en het scherpst is als hij zijn concurrenten te lijf gaat. Dat doet hij misschien wel 't best in 1°. *het philosofenmaal* en 2°. *den liefhebber van nonsensverhalen*. Zeker zijn dat voor de zeden van dien tijd bij uitstek leerrijke satiren en 't zijn, in hun soort, meesterstukken van stijl.

Lucianus' philosofenmaal.

Handelende personen.

PHILO, LUCINUS.

Philo. Jelui moet daar, hoor ik, gisteren aan tafel bij Aristaenetus heel wat variatie van divertissement gehad hebben; daar zijn wijsgeerige disputen gehouden, die tot geduchte ruzie hebben aanleiding gegeven, en, als 't allemaal waar is wat Charinus me vertelde, dan zijn de gasten aan 't bakeleien geraakt en is er een eind aan 't feest gekomen doordat 't bijna op moord en doodslag uitliep.

Luc. Hoe kan Charinus daar nu iets van weten? Die hoorde niet tot de gasten.

Ph. Hij had er van gehoord, zei hij, van doctor Dionicus, en die is toch wel op het diner geweest.

Luc. Zeker, maar hij heeft het niet heelemaal van 't begin af aan bijgewoond. Hij kwam pas midden onder de vechtpartij, even voordat het bloedvergieten begon. Goed op de hoogte kan hij dus niet geweest zijn: dan had hij er getuige van moeten wezen hoe 't van een kibbelarij tot een formeel gevecht is gekomen.

Ph. Nu, Lucinus, dat zei Charinus ook: als ik precies wou weten hoe alles in zijn werk was gegaan, dan moest ik bij jou wezen. Dionicus had hem zelf gezegd dat hij niet overal bij geweest was, maar jij wist er alles van, jij kon de eigen woorden die er gesproken waren weergeven, want je pleegt bij zulke gelegenheden je ooren te

spitsen. Dus nu kom ik eens bij jou te gast, je kunt me heerlijk onthalen, vooral daar ik nuchter, zonder levensgevaar, en buiten schot, kan gaan smullen aan al wat jonge en oude gasten daar op dat feestmaal hebben uitgehaald, door den drank vervoerd tot allerlei daden en woorden, die hun dan al heel weinig pasten.

Luc. Dat is een onbescheiden verzoek, Philo, dat je me daar [1]) doet om, wat onder den invloed van den wijn is gebeurd, te verklappen en uitvoerig over te vertellen. Zoo iets moet je immers liever aan de vergetelheid prijs geven en denken: dat is allemaal het werk van den god [2]), die wel niemand heeft vergund geheel en al buiten den invloed van zijn macht te blijven. Vind je 't zelf geen kwaadwilligheid om zulke dingen nauwkeurig na te gaan in plaats van ze achter je te laten als je weggaat uit de feestzaal? De dichter zegt immers ook:

Ik haat een dischgenoot, die alles goed onthoudt.

Ik vind het niets aardig van Dionicus dat hij dat alles aan Charinus heeft verklapt en al die geleerde heeren uit hun roes wakker geroepen. Neen, hoor, van mij moet je zoo iets niet verwachten.

Ph. O, wat houd je je groot, Lucinus! Maar dat zou ik, als ik jou was, maar laten: ik weet maar al te goed dat jij nog veel verlangender bent om te vertellen dan ik om te luisteren. Als je niemand hadt om je te hooren, je zoudt, geloof ik, met plezier naar een of andere kolom of standbeeld loopen en daar je heele verhaal uitstorten zonder je den tijd te gunnen om op adem te komen. Ten minste als ik me nu eens uit de voeten wou maken, je zoudt me niet laten gaan zonder je aan te hooren, maar me vasthouden en met me meeloopen en vragen „luister toch asjeblieft!" Nu, ik zal me dan op mijn beurt eens groot houden tegenover jou: als je dat dan zoo wenscht, houd je mond, dan ga [3]) ik naar een ander om het te vernemen.

Luc. Neen, niet boos worden! Daar je 't dan zoo graag

---

[1]) *ἡμᾶς* en *ταῦτα* omgezet.
[2]) gedelgd *τοῦ Διονύσου*.
[3]) *ἄπιμεν* voor *ἀπίωμεν*.

wilt, zal ik 't je vertellen. Maar vertel 't nu niet aan iedereen.

Ph. Ik zou mijn vriend Lucinus al heel slecht moeten kennen, of daar zul je zelf veel beter voor zorgen; je zült 't wel zóó gauw aan iedereen vertellen dat ik er niet meer bij noodig ben. Maar begin nu maar met wat ik je vraag: was 't bij gelegenheid van het huwelijk van zijn zoon Zeno dat Aristaenetus jelui had geinviteerd?

Luc. Neen, bij gelegenheid van 't huwelijk van zijn dochter Cleanthis, die hij trouwen liet met den zoon van den bankier [1]) Eucritus, dien jongen die philosophie-studeert.

Ph. Een knap ventje, maar piepjong, wel wat al te jong om al bruigom te wezen.

Luc. Hij kon, dunkt me, geen beteren schoonzoon vinden: de jongen had een goeden naam, veel lust in de philosophie, daarom gaf hij hem de voorkeur boven anderen, en bovendien 't was de eenige zoon van den rijken Eucritus.

Ph. Dat is een gewichtige reden [2]). Maar kom aan, wie waren de gasten?

Luc. Ik behoef ze je natuurlijk niet allemaal te noemen. Je wilt zeker voornamelijk weten wie de geleerden en letterkundigen waren. Nu, daar hadt je den ouden heer Zenothemis, den Stoicus, en zijn collega Diphilus, bijgenaamd „het doolhof", den leermeester van Aristaenetus' zoon Zeno, en van de peripatetici Cleodemus, je weet wel, die nooit om een woord verlegen is en altijd de menschen met zijn redeneeringen verslaat: „zwaard" en „hakbijl" noemen hem zijn leerlingen. Dan was er de Epicureer Hermon; die was nauwelijks binnen gekomen of de Stoici zetten een leelijk gezicht, en wendden zich af: 't was duidelijk dat ze hem verfoeiden als ware 't een vadermoorder of een gevloekte. Nu, die vier waren vrienden en kennissen van Aristaenetus zelven met en benevens Histiaeus den taalgeleerde en Dionysodorus den redenaar. Ter eere van den bruigom Chaereas was Ion de Platonicus, Chaereas' leermeester, genoodigd, een man van een deftig, godzalig uiterlijk, een gezicht vol plecht-

[1]) *δανειστοῦ* voor *δανειστικοῦ*.
[2]) gedelgd *τὸ πλουτεῖν τὸν Εὔκριτον*.

statigheid. Uit bewondering voor zijn rechtzinnigheid noemt men hem gewoonlijk „het model".

Nou, toen die verscheen, stonden allen voor hem op, brachten hem als aan een meerdere een eeresaluut, in één woord: Io mee aan tafel, dat was alsof er een god uit den hemel op 't diner was gekomen. Toen de genoodigden zoowat allen present waren en men zijn plaats ging innemen, toen bezetten de dames ongeveer de heele bank rechts van den ingang, want er waren er heel wat, en onder deze de bruid, heel streng gesluierd en geheel ingesloten door haar bruidsjuffers. Aan den wand daartegenover het overige gezelschap, ieder naar gelang van zijn waardigheid, en wel over de dames eerst Eucritus, dan Aristaenetus. Nu was de kwestie wie er naast Aristaenetus moest zitten, Zenothemis de Stoicus van wege zijn jaren of Hermo de Epicureër: je moet weten die bekleedde een priesterambt in den tempel van Castor en Pollux en hoorde tot de eerste families in de stad. Maar Zenothemis maakte aan die kwestie een eind door te zeggen: „hoor eens, Aristaenetus, als je mij plaatst beneden dien mijnheer daar, die — meer hoef ik niet te zeggen — een Epicureër is, dan ga 'k heen en moet van je heele diner niets hebben." En meteen riep hij zijn knecht en begon al naar de deur te loopen. Maar Hermo zei: „ik laat u den voorrang, collega! 't zou je anders mooi hebben gestaan dien aan mij te laten, want al ben ik nu maar een Epicureër, ik ben toch ook priester". „Verbeeld je" antwoordde Zenothemis, „een Epicureër die priester is!" Met één nam hij zijn plaats in en Hermo dan toch maar naast hem, daarop [Cleodemus] de Peripateticus, dan Io, naast Io de bruigom, dan ik, na mij Diphilus, na Diphilus zijn leerling [Zeno], eindelijk de redenaar [Dionysodorus] en de taalgeleerde [Histiaeus] [1]).

Ph. Drommels, Lucinus, 't had wel wat van een Akademie van wetenschappen dat diner van, voor 't meerendeel, geleerden. 't Is toch maar een kranige vent die Aristaenetus, dat hij bij een diner ter eere van de vervulling van zijn hartewensch bij voorkeur de grootste

---

[1]) 't Lijkt mij veel eleganter de tusschen haakjes gezette eigennamen weg te laten.

wijzen uit de stad inviteerde; waarlijk hij had de fine fleur van de verschillende scholen uitgezocht en geen enkele school overgeslagen.

Luc. Ja, mijn waarde, Aristaenetus is niet als andere Nabobs, hij heeft hart voor de studie en gaat hoofdzakelijk met geleerden om.

Nu eerst zaten we rustig te eten, en er was van alles en nog wat. Maar ik zal je maar niet alles opsommen, de sauzen, de taarten, de knabbelarijen. Daar mankeerde niets aan. Maar onder 't eten fluisterde Cleodemus — zachtjes, maar ik kon het toch hooren — Io in: „zie je wel wat die oude heer daar (hij bedoelde Zenothemis) een vleesch naar binnen werkt, wat hij een saus op zijn jas heeft gemorst en wat een stukken hij overreikt aan zijn bediende, die achter hem staat; hij verbeeldt zich zeker dat niemand het ziet, en aan degenen die na hem komen denkt hij in 't geheel niet. Maak er Lucinus eens attent op, dan kan die 't ook getuigen." Nu, mij hoefde Io op niets attent te maken: ik had er lang een oogje op gehad.

Pas had Cleodemus uitgesproken of daar stormt ongenood de cynicus Alcidamas naar binnen met die bekende aardigheid dat bij Homerus Menelaus ook ongenoodigd komt op 't maal van Agamemnon. We vonden dat tamelijk onbeschaamd en mompelden zoo wat van:

„dwaas zijt gij, o Menelaus"

en:

„doch dat was niet naar den zin van Atreus' zoon Agamemnon" en andere grappen die bij 't geval pasten. Maar niemand durfde iets hardop zeggen. Ze waren allemaal bang voor Alcidamas, den „duchtigen roeper" oftewel den hardsten blaffer van alle hondsche wijsgeeren; dat was dan ook zijn grootste roem en maakte hem geducht voor alle andere menschen. Maar Aristaenetus heette hem vriendelijk welkom, en verzocht hem een stoel te nemen en naast Histiaeus en Dionysodorus te gaan zitten. „Kom, geen verwijfdheid" zei de ander: „op een stoel of een tabouret gaan zitten als jijlui, die daar bijna op je rug ligt in een zacht bed, met veelkleurige dekens onder je! Ik kan best staande eten, dan loop ik meteen de zaal eens rond, en word ik moe, dan ga 'k op den

grond liggen met mijn oude pijjekker onder me en leunend op mijn elleboog net als Heracles op 't schilderij." Wel zei Aristaenetus „als u dat liever is, ga uw gang." Nu, Alcidamas dineerde dan al rondloopende, hij verhuisde net als de Scythen telkens naar een vettere weide, met andere woorden, hij liep achter de knechts aan die de schotels ronddroegen.

Maar al etende weerde hij zich dapper, redeneerde over deugd en zonde en smaalde op goud en zilver. Ten minste hij vroeg aan Aristaenetus waartoe al die groote kostbare bekers dienden, of kommen van aardewerk niet even goed waren. Nu, toen dat den gastheer ging vervelen maakte hij er voor een poosje een eind aan door den knecht een teeken te geven om een grooten nap met klare te vullen en hem dien over te reiken. De gastheer meende dat hij daar heel slim aan deed, hij kon niet weten van wat een onheil die nap de oorzaak zou worden[1]. Om kort te gaan, Alcidamas pakte den nap aan, hield een tijdje zijn mond, smeet zich zelf neer op den grond en overeenkomstig zijn dreigement lag hij daar half naakt, zijn elleboog vastgeplant op den vloer, den beker in de hand, 't schilderij van Heracles bij Pholus.

Maar ook bij de anderen ging de beker rond, men dronk elkaar toe en er werd licht binnengebracht. Onderwijl merkte ik op hoe de schenker — een mooi knaapje — Cleodemus, bij wien hij stond, toelachte — ik mag je toch ook wel de hors d'oeuvres van het feest vertellen, vooral het pikante — en keek eens wat nader toe wat dat gegrinnik te beteekenen had. 't Duurde niet lang of die jongen kwam wat naderbij om de drinkschaal van Cleodemus over te nemen. Wat deed Cleodemus? hij streek hem over zijn vinger en stak hem gelijk met den beker een paar francs toe naar 't me voorkwam. Nu, de jongen grinnikte weer, toen hij over zijn vinger gestreken werd, maar dat geld dat zag hij zeker niet, ten minste hij pakte 't niet aan en de twee francs vielen (dat kon je duidelijk hooren) op den grond. Je kon zien dat beiden een kleur kregen. Van wien dat geld was konden de naastbijzittenden niet weten: de

---

[1]) Lees *ἐνδώσει* voor *ἐνεδεδώκει*.

jongen zei dat hij 't niet had laten vallen en Cleodemus, bij wien men 't had hooren vallen, deed alsof hij van niets afwist. Nu, men lette er dan ook maar verder niet op, de meesten hadden 't niet opgemerkt, maar Aristaenetus had 't blijkbaar wel gemerkt, ten minste een poosje later verwijderde hij onder een of ander voorwendsel dien jongen en gaf aan een knecht op jaren, een forschen vent, zijn vrachtrijder of stalknecht een teeken om Cleodemus te gaan staan bedienen.

Dat was dan zoowat van stapel geloopen: 't geval had anders voor onzen peripateticus een heel schandaal kunnen worden als 't ruchtbaar geworden was en niet door de handige manier, waarop de gastheer zoo'n onbetamelijkheid verdroeg, dadelijk in den doofpot was gedaan.

Inmiddels had de cynicus flink zijn nap aangesproken... en was er achter gekomen hoe de bruid heette. Luidkeels gelastte hij stilte, keek naar den kant waar de dames zaten en riep „Cleanthis, ik breng u den heilgroet van Heracles mijn stamvader." Algemeen gelach; „wat, jijlui rundvee" zei toen Alcidamas, „lach jelui daarom dat ik aan de bruid den heildronk van mijn beschermgod [1]) breng? Nu, weet dat wel, als ze den beker niet van mij aanneemt, dan krijgt ze nooit een zoon zooals ik ben, onverzettelijk van kracht, vrij van oordeel en zoo sterk gebouwd als je ziet." En hierbij trok hij zijn kleed nog hooger op: 't was werkelijk shocking! De gasten lachten nog eens, maar Alcidamas werd boos, keek norsch en half razend: je kon zien dat hij zich niet lang rustig zou houden. Misschien zou hij op dezen en genen zijn knuppel hebben laten neerkomen als er niet juist van pas een geduchte taart was binnen gebracht, op 't gezicht waarvan hij kalmeerde, zijn toorn liet varen en al met den knecht meeloopend zich duchtig te goed deed.

Langzamerhand hadden de meeste gasten al de hoogte gekregen en werd het diner rumoerig. De redenaar Dionysodorus kwam aan de beurt [2]) en reciteerde eenige frazes van eigen maaksel, wat de bedienden die achter

---

[1]) *τοῦ Ἡρακλέους* gedelgd.
[2]) *ἐν μέρει* voor *ἐν μέλει*.

hem stonden o zoo mooi vonden. Toen droeg Histiaeus de letterkundige een rhapsodie voor waarin hij verzen van Pindarus, Hesiodus, Anacreon dooreen koezemoesde tot een alleronwijst gedicht. Merkwaardig dat daar ook in voorkwam het Homerische

> toen stootten schilden op schilden

en

> toen kon men hooren 't gejuich, maar ook het gejammer der strijders

want dat leek een voorspelling van de dingen die komen zouden. En Zenothemis ging voorlezen uit een uiterst kriebelig geschreven handschrift, dat zijn knecht hem aanreikte.

Toen kwam er als naar gewoonte een kleine pauze in 't opdienen, maar Aristaenetus verzon er wat op om die niet nutteloos en zonder eenig amusement te laten voorbijgaan; hij gaf nl. last dat de clown moest binnenkomen en wat grappigs zeggen of doen tot meerder vermaak der genoodigden. Nu, daar kwam dan een leelijkert binnen, kaalgeschoren, met een paar haartjes recht overeind op zijn kruin. Die voerde een dans uit, waarbij hij tot verhooging van de pret zijn lichaam middendoor boog en verdraaide, zei met een Aegyptisch accent een ragout van anapaestische verzen op; eindelijk maakte hij grappen op de aanwezigen. En ieder die een aardigheid naar het hoofd kreeg lachte, maar toen hij ook een aardigheid zei van Alcidamas — hij noemde hem nl. een Malthezer schoothondje — toen werd hij boos — 't was toch al aan hem te zien dat hij den clown zijn succes en de aandacht die hij trok benijdde — gooide zijn pijjekker uit en wou met hem gaan worstelen, boksen enz., of anders zou hij hem raken met zijn knuppel. Zoo werd die arme duivel van een clown — Satyrio heette hij — handgemeen en begon een gevecht naar den eisch. Een liefelijk schouwspel: een wijsgeer die zich mat met een clown, klappen gaf, klappen kreeg. De toeschouwers vonden 't deels een schande, deels een vermaak, totdat Alcidamas zijn bekomst had van 't geranseld worden want zoo'n geramasseerd uitvaagsel des menschdoms daar moest hij 't leelijk tegen afleggen. Maar summa summarum gaf dat nommer van 't program heel wat vroolijkheid.

Kort na den afloop van dat concours kwam doctor Dionicus binnen. Hij was, vertelde hij, opgehouden bij een patiënt die een aanval van acuten waanzin had gekregen, nl. bij Polyprepon den fluitist. Hij deed daarover nog een kostelijk verhaal. Niet wetende dat de ziekte al was ingetreden, was hij binnen gekomen, maar de patiënt was haastig opgestaan, had de deur op slot gedaan, een dolk getrokken, hem zijn beide fluiten gegeven en hem gelast te gaan spelen. Toen hij zei dat hij dat niet kon had hij een riem genomen en was hem daarmee in de palm van de hand gaan slaan. Eindelijk was de doctor, voor wien 't er leelijk begon uit te zien, op dezen inval gekomen. Hij had hem tot een wedstrijd uitgedaagd, waarbij de verliezer een bepaald getal klappen zou krijgen, had toen eerst zelf wat gebroddeld, hem de fluiten ter hand gesteld en zelf van hem dolk en riem aangenomen; die had hij zoo gauw mogelijk door den lichtkoker gegooid op de binnenplaats en terwijl hij onderwijl — maar nu met minder gevaar — voortging zich tegen hem te weren, had hij de buren te hulp geroepen, die hadden de deur geforceerd en zóó was hij ontsnapt. Hij liet ons nog de builen zien en de krabben die hij in 't gezicht had gekregen.

De doctor, die met zijn verhaal niet minder succes had gehad dan de clown met zijn vertooningen, werkte zich naast Histiaeus er nog zoowat tusschen in en at van wat er over was. Hij was niet zonder goddelijke bestiering gekomen want hij zou zich weldra nog verdienstelijk kunnen maken. Je moet namelijk weten dat er een bediende kwam, compliment van mijnheer Hetoimocles, den stoicijn en daar was een brief van mijnheer, die moest hij aan de heeren en dames goed duidelijk voorlezen en dan heengaan zoo gauw als hij kon. „Ga je gang" zei de gastheer. De knecht ging met zijn brief naar de lamp en las. . . .

Ph. O, zeker een lofdicht op de bruid, een bruiloftslied of iets van dien aard!

Luc Ja dat dachten wij ook, maar 't leek er niet veel op. De inhoud was nl. als volgt:

„Brief aan den Heer Aristaenetus van Hetoimocles den wijsgeer.

Hoe ik denk over gastmalen, daarvan kan mijn geheele

vroegere leven getuigen. Want hoewel ik dagelijks met invitaties word lastig gevallen door lieden die veel rijker zijn dan gij, heb ik mijzelven nooit daartoe geleend, bekend als ik ben met het daar heerschend rumoer en de daar voorkomende uitgelatenheid. Maar op U ben ik, naar mij voorkomt terecht, verstoord dat gij, wien ik zoo langen tijd alle mogelijke beleefdheid heb betoond, mij niet mede onder uwe vrienden telt, maar mij dermate veronachtzaamt en dat nog wel terwijl ik uw buurman ben. Doch het doet mij vooral leed om u zelven dat gij u zoo ondankbaar betoont. Want voor mij is de gelukzaligheid niet gelegen in een stuk wild zwijn of haas of taart: zulke dingen krijg ik in overvloed van menschen die hun zedelijke plicht kennen. Van daag nog had ik bij mijn leerling Pammenes kunnen aanzitten aan een, naar men zegt, luisterrijk diner, maar, hoe hij mij ook smeekte, ik heb bedankt, mij zelven reserveerend voor u, dwaas die ik was! En gij . . . . gij slaat mij over en onthaalt anderen, geen wonder: want gij zijt nog niet in staat de zuivere rede te onderkennen en hebt geen begrip van het begrip. Maar ik weet aan wie ik dat te danken heb nl. aan die schitterende wijsgeeren, met wie gij gelieft om te gaan, Zenothemis en mijnheer Doolhof, wien ik, zonder grootspraak, met één sluitrede den mond zou kunnen snoeren. Laten ze maar eens zeggen wat wijsbegeerte is of — om een zeer elementaire vraag te doen — wat het onderscheid is tusschen geestelijke stemming en geestelijke gestemdheid. Want met moeilijke vraagstukken zal ik maar niet eens bij hen aankomen: dat van den gehoornde, van den stapel, van den oogster. Nu, geluk met zulke vrienden. Maar ik, die het goede alleen in het schoone gelegen acht, verduur met gelatenheid dezen smaad.

Om u evenwel de verontschuldiging te benemen dat gij in al die drukte het hebt vergeten . . . . tweemaal heb ik u van daag gesalueerd, van morgen vroeg toen gij aan uw voordeur stondt en later toen gij aan 't offeren waart in den tempel van Castor en Pollux.

Dit om mij bij uw gasten te verantwoorden.

Zoo gij meent dat ik boos ben omdat dat diner mij ontgaat, denk dan eens aan wat er met Oeneus is gebeurd,

dan zal 't u blijken dat Artemis vertoornd op hem was omdat hij, bij gelegenheid dat hij alle andere goden onthaalde, haar niet op het offermaal had genoodigd. Hieromtrent leest men bij Homerus:

Groot was zijn zonde, hetzij hij 't vergat hetzij hij 't verzuimde

en bij Euripides:

Dit is het land van Calydon, een vruchtbre beemd
aan d'overzijde vindt men Pelops' oud gebied

en Sophocles

Latonas dochter, de geduchte jageres,
zond in het veld van Oeneus een geweldig zwijn.

Ik zou nog veel meer kunnen citeeren, maar dit is genoeg om u te doen zien wien gij niet hebt genoodigd op het gastmaal waarop gij Diphilus ontvangt, wien gij uw zoon hebt toevertrouwd, geen wonder, want die is o zoo lief voor dat knaapje en heeft wat een plezier met hem. Als ik mij niet schaamde feiten te noemen, dan zou ik hieraan toevoegen wat je maar eens vragen moet aan Zopyrus, den opzichter van het ventje: die zal u de volle waarheid vertellen. Maar ik wil de bruiloft niet verstoren noch ook andere menschen in een kwaden naam brengen, vooral waar ze dien zoo ten volle verdienen. Want, al heeft Diphilus me ook nog zoo leelijk behandeld — hij heeft me al twee discipelen afhandig gemaakt — ik zal er van zwijgen om der wille der wijsbegeerte.

Mijn knecht heeft order om, als je hem een stuk wild zwijn of hert of pruimetaart mocht geven om mij te brengen als compensatie van uw verzuim, dat niet aan te nemen: je mocht eens denken dat ik hem daarvoor had gestuurd."

Mijn waarde vriend, ik kan je verklaren dat bij 't hooren voorlezen van dien brief het zweet mij van alle kanten uitbrak, ik had wel, zooals Homerus zegt, willen bidden dat de aarde zich voor me mocht openen, toen ik daar bij iedere passage de gasten in lachen zag uitbarsten, vooral degenen die Hetoimocles kenden, den grijsaard, die voor zoo'n achtbaar wijsgeer doorging. Ze waren verbaasd dat ze zich hadden laten foppen door zijn langen baard en strak gezicht, en nooit hadden gemerkt wat voor

iemand hij eigenlijk was. Ik meende dat Aristaenetus niet verzuimd had hem uit te noodigen, maar zich stellig had verbeeld dat hij het toch niet zou aannemen en zich nu niet aan de vrij zekere kans van een weigering had willen blootstellen : dat hij 't daarom maar niet eens had geprobeerd.

Nu dan, toen die pijnlijke voorlezing uit was, vestigde het heele gezelschap de oogen op Diphilus en Zeno, die daar angstig en bleek zaten te kijken en door hun zichtbare verlegenheid de waarheid bevestigden van wat Hetoimocles tegen hen had ingebracht. Aristaenetus zelf was ook ontdaan en confuus, maar hij verzocht ons den beker niet te laten rusten en trachtte met een lachend gezicht de zaak weer op orde te brengen. Den knecht van Hetoimocles liet hij heengaan met de boodschap dat alles in orde zou komen. Kort daarop ging Zeno stilletjes de kamer uit: zijn opzichter had hem een wenk gegeven dat zijn vader wou dat hij zich verwijderde.

Intusschen had Cleodemus al lang een aanleiding gezocht om met de Stoici handgemeen te worden en was zijn ongeduld niet meer meester dat hij niets geschikts bij de hand had; maar nu die brief hem aan den gang maakte, nu barstte hij los: „daar heb je nu het werk van den edelen Chrysippus, en den grooten Zeno en Cleanthes, menschen die niets van wijsgeeren hebben dan armzalige frazetjes, sluitredenen, stijlwendingen, maar overigens.... allemaal Hetoimoclessen! Wat een brief voor een oud man, en dan Aristaenetus-Oeneus, Hetoimocles-Artemis. Mooie voorteekenen bij een bruiloft." „Wel" zei Hermo, die naast hem zat, „hij had zeker gehoord dat Aristaenetus voor het diner een wild zwijn had laten braden, en nu achtte hij het niet ongepast gewag te maken van het Calydonische zwijn. Maar wat ik je bidden mag, Aristaenetus, zend hem zoo gauw mogelijk uwe eerstelingen, anders vergaat de oude heer nog van honger en kwijnt weg als Meleager. Maar 't zou zoo erg niet wezen, want al zulke dingen achtte Chrysippus zaken van geen aanbelang."

Toen richtte Zenothemis zich overeind en zette een geduchte keel op: „durf jijlui spreken van Chrysippus, en beoordeel je naar één zoo'n dillettant in de wijsbegeerte, zoo'n charlatan als Hetoimocles, wijze mannen als Clean-

thes en Zeno. Wie ben jelui zelf dat je zoo spreekt? Heb jij, Hermo, niet onlangs de gouden lokken van Castor en Pollux gestolen, waarvoor je weldra kennis zult maken met den scherprechter? En jij, Cleodenus, heb je geen echtbreuk bedreven met de vrouw van je leerling Sostratus, wat je heel duur is te staan gekomen, want je bent geattrapeerd? Houdt dus je mond, waar je je van zulke dingen bewust bent." „Nu maar," zei Cleodemus, „ik prostitueer ten minste niet mijn eigen vrouw, zooals jij, ik heb niet van een buitenlandschen student het kwartaal dat zijn vader hem had meegegeven in bewaring genomen en daarna bij al wat heilig was, gezworen dat ik er niets van wist, ik borg niet tegen 48 % in 't jaar en vlieg mijn studenten niet naar de keel als ze niet bij tijds hun collegegeld betalen." „Je zult," zei toen Zenothemis weer, „toch zeker niet willen heeten liegen dat Crito voor geld een giftdrank bij je heeft laten klaar maken om zijn vader toe te dienen." En met dat hij dat zei, gooide hij wat er in den beker over was, waaruit hij bezig was te drinken, ongeveer de helft, beiden over 't hoofd. Io, de onschuldige [1]) buurman, kreeg ook nog wat mee.

Nu, Hermo kamde zich, voorover gebogen, den droesem uit het haar en riep de aanwezigen tot getuigen van zoo'n behandeling. Maar Cleodemus draaide zich, bij gebrek aan een glas, naar Zenothemis om, spuwde hem in 't gezicht, greep hem met de linkerhand bij zijn baard en wou hem op zijn facie slaan, wat zeker den ouden heer het leven zou hebben gekost, maar de gastheer greep zijn hand, ging vóór Zenothemis langs en zette zich tusschen de twee in.

Terwijl dat alles plaats greep, kwamen er allerlei gedachten bij mij op, Philo, vooreerst wat voor de hand ligt dat 't niets baat de wetenschappen te hebben beoefend als men niet zijn leven behoorlijk regelt en in orde houdt. Immers, ik zag daar mannen uitmuntend in woorden zich blameeren door hun daden. En dan vroeg ik mij af of 't ook soms waar was wat de menschen zeggen dat al die geleerdheid den menschen het pad bijster maakt met dat eeuwig turen op boeken en de daarin vervatte diep-

---

[1]) Lees *οὐκ ἄξιος* voor *οὐκ ἀνάξιος*.

zinnigheden. Want van al de wijsgeeren op dat diner kon je er nu toch niet één aanwijzen die, al was 't ook maar bij toeval, zich nu eens niet misdroeg: wat de één zei en wat de ander deed, 't was alles even schandelijk. En aan den wijn kon ik de schuld ook al niet geven, waar ik bedacht wat Hetoimocles had *geschreven* terwijl hij zat zich van spijs en drank te onthouden. Neen, 't was de omgekeerde wereld: de gewone menschen zaten kalmpjes te smullen, waren niet dronken, deden niet onbetamelijk, ze lachten alleen maar wat om die anderen die ze om hun uiterlijk voor heel wat bizonders hadden gehouden en tegen wie ze hadden opgezien. Maar de wijzen, die waren onhebbelijk, overlaadden hun maag, schreeuwden en werden handgemeen. En wat de edele Alcidamas daar midden in de zaal ging staan doen, waar nota bene dames bij waren, dat durf ik niet met name noemen. Ik dacht zoo: „dat heele gastmaal heeft wel wat van 't verhaal over den twistappel." De twistgodin, die niet geinviteerd was op de bruiloft van Peleus gooide een appel onder de gasten, van daar de heele Trojaansche oorlog. Nu, zoo had Hetoimocles bij wijze van appel zijn brief onder de gasten gegooid, van daar onheilen om een heele Ilias mee te vullen.

Want — om met mijn verhaal voort te gaan — al zat Aristaenetus tusschen hen in, Zenothemis en Cleodemus hielden niet op met kibbelen. „'t Is nu genoeg bewezen" zoo sprak Cleodemus „wat een pummels jijlui bent, maar morgen dan zal ik alles op je verhalen zooals je verdient. Begin intusschen maar eens [1]), Zenothemis, of gij, brave Diphilus, met me te antwoorden, hoe gij dat rijmt dat gij 't bezit van geld tot de onverschillige dingen rekent en toch het op niets zoo zeer toelegt als om steeds meer te verwerven en daarvoor altijd de rijkelui naloopt, geld uitzet, rente kweekt en u voor uw lessen laat betalen, en, terwijl je 't genot haat en veel te zeggen hebt op de Epicureers, terwille van 't genot je de schandelijkste dingen laat welgevallen en je vernedert, je boos maakt als iemand je niet op een diner noodigt en, ben je wel genoodigd, zulke geduchte porties naar binnen werkt en je nog boven-

[1]) δ' οὖν voor οὖν (36).

dien zoo veel door je knechts laat nadragen" en met dat hij dat zei wou hij den knecht van Zenothemis zijn boezelaar afrukken, die vol vleesch was, los maken en alles op den grond laten vallen, maar dat lukte niet, zoo stevig hield de jongen 't vast.

„Goed zoo, Cleodemus", zei toen Hermo, „laten ze eens zeggen met welk recht zij zoo afgeven op het genot, terwijl ze zelf meer op genot gesteld zijn dan iemand anders. „Neen" zei Zenothemis, „vertel jij eens Cleodemus, met welk recht gij den rijkdom niet rekent tot het onverschillige." „Neen, vertel jij dat" zei de ander.

Dat ging zoo een poosje door, totdat Io zich voorover boog en zei: „hou jijlui je nu stil, dan zal ik, als de heeren 't goed vinden, een onderwerp entameeren dat bij dit feest past. En dan moet[1]) jijlui zonder gekibbel daarover met elkaar redetwisten, net zoo als het gaat bij onzen grooten meester: bij hem is immers ook discussie het voornaamste amusement aan tafel." Dit stond allen aan, vooral Aristaenetus en Eucritus, want dat leek hun een goede manier om van het gezanik af te komen, en Aristaenetus ging weer op zijn oude plaats zitten, hij dacht dat 't nu vrede was.

Tegelijkertijd was het zoogenaamd „volledig diner" binnengebracht: voor ieder een kip, een stuk wild zwijn, haas, gebraden visch, pruimetaart, knabbelarijen — alles om mee naar huis te nemen. Dat stond niet voor ieder op één schotel, maar voor Histiaeus[2]) en Eucritus samen op één tafel, en dan moest ieder nemen wat aan zijn kant lag; desgelijks voor den stoicus en den epicureer, dan voor Cleodemus en Io, vervolgens voor den bruigom en mij; Diphilus had een dubbele portie vóór zich staan[3]). Dat moet je goed onthouden Philo, dat is van belang voor mijn verder verhaal.

Ph. Ik zal mijn best doen.

Luc. Nu, Io begon en zei: „ik zal, als de heeren het goed vinden, het eerst het woord nemen." Toen wachtte hij een poosje en hief aldus aan:

---

[1]) § 37 na *ὑμεῖς δέ* ingevoegd *ὅπως*.

[2]) Aldus te lezen voor *'Αρισταινέτου* zie § 20. Of neemt de gastheer ook een stuk *mee naar huis?*

[3]) Del. *ὅ γὰρ Ζήνων ἀπεληλύθει.*

„in tegenwoordigheid van mannen als de hier aanwezigen moest ik misschien spreken over ideeën, over het onlichamelijke, over de onsterfelijkheid der ziel. Maar om geen tegenspraak uit te lokken van de zijde van hen die een andere richting volgen in de wijsbegeerte, zal ik mijne meening over het *huwelijk* ontvouwen. Het best zou zijn zoo men van 't huwelijk niet weten wilde maar zich hield aan de Platonische en Socratische liefde, want wie dat doen, die alleen kunnen de volmaakte deugd bereiken. Maar als 't niet gaat zonder vrouwen, dan moest de gemeenschap van vrouwen volgens de wetsbepalingen van Plato worden ingevoerd: dan zou er geen ijverzucht in de wereld zijn".

Algemeene hilariteit: zoo'n speech op een bruiloft!

„Schei uit met je hottentotsch" riep Dionysodorus. „*IJverzucht*, wie zegt er nou *ijverzucht* in dit verband? praat je moerstaal en zeg *jalousie*."

„Wat wou jij beweren, jou rund?" zei Io; en Dionysodorus, dat begrijp je, had ook de noodige scheldwoorden al klaar; maar die goede brave schoolmeester van een Histiaeus riep: „stilte als 't u blieft, ik zal u een bruiloftszang voorlezen". En meteen begon hij. Als mijn geheugen mij niet bedriegt waren 't deze elegische verzen:

In Aristaenetus' zalen daar groeide de schoone Cleanthis
  edele, godlijke spruit, plant met veel zorgen gekweekt;
nergens een maagd die zoo schoon was als zij, voor haar (moesten zwichten
  allen ook Helena, ja zelfs de lieftalge Venus.
Gij ook bruidegom wees mij gegroet, uwer makkeren sieraad.
  Nireus streeft gij voorbij, Thetis had zulk een zoon niet
Voor uw tweetal zullen wij *vaak* dit bruiloftslied zingen
  't bruiloftslied dat door ons wordt aan u beiden gewijd.

Nadat men — dat kun je je voorstellen — over dat lied had uitgelachen, was de tijd daar om in te pakken wat men vóór zich had liggen: Histiaeus[1]) en Eucritus namen ieder hun deel, en desgelijks Chaereas en ik en

---

[1]) *'Αριστειαίνετον* lees *'Ιστιαῖον*.

Io en Cleodemus. Diphilus verlangde dat hem het aandeel van Zeno, die weg [1]) was, zou worden toegewezen, hij beweerde dat dit daar voor hem was neergezet en verzette zich tegen de bedienden, en ze trokken van twee kanten aan de kip, alsof ze streden om het lijk van Patroclus; eindelijk moest hij 't opgeven en loslaten, tot groot vermaak voor de gasten, vooral toen hij daar zat met een gezicht als een oorwurm alsof hem 't grootste onrecht was geschied.

Zooals ik je heb verteld, Hermo en Zenothemis waren elkaars buren, aan 't boveneind Zenothemis, aan 't benedeneind Hermo. Wat vóór hen stond was op één ding na 't zelfde: de kip van Hermo was — dat zal wel toevallig geweest zijn — vetter. Nu ze moesten dan ook ieder zijn kip nemen. Zenothemis — en nu moet je goed opletten: we zijn aan 't hoofdmoment in 't verhaal — Zenothemis zeg ik liet zijn kip liggen en pakte die van Hermo, ik zei immers dat die vetter was. Maar Hermo pakte haar ook beet en riep: „eerlijk duurt het langst". Groot geschreeuw volgde hierop, de heeren grepen elkaar aan en sloegen elkaar in 't gezicht, liefst met de kippen, ze pakten elkaar bij den baard en riepen om assistentie; Hermo riep Cleodemus te hulp, Zenothemis Alcidamas en Diphilus, en allen kozen partij, de een voor dezen, de ander voor genen, behalve Io: die hield zich neutraal. De twee die slaags waren gingen voort; op eens nam Zenothemis een beker, die vóór Aristaenetus stond, van tafel en slingerde dien naar Hermo
maar hij miste zijn doel, de worp ging een anderen kant uit en gooide den bruigom een geducht gat in zijn hoofd. Gegil van de dames, die zich allen op het slagveld stortten, vóór allen de moeder van den jongen man, toen ze hem zoo zag bloeden. Ook de bruid vreesde voor hem het ergste. Inmiddels was Alcidamas nommer één in den strijd als bondgenoot van Zenothemis, verwondde met zijn knods Cleodemus aan zijn hoofd en Hermo aan zijn kaak en takelde ook de bedienden, die te hulp wilden komen, leelijk toe; maar de twee anderen gaven geen kamp:

---

[1]) *ἀπόντι* met den schol. voor *ἀπιόντι*.

Cleodemus stak met zijn éénen nagel Zenothemis in 't oog en beet hem in den neus en Hermo smeet Diphilus, die Zenothemis wou bijstaan, hals over kop op de kanapee. Ook de schoolmeester werd gewond, toen hij hen trachtte te scheiden: Cleodemus trapte hem de tanden uit den mond, ik denk [1]) in de meening dat het Diphilus was. Daar lag de arme man, hij had met Homerus kunnen zeggen „brakende bloed." Nu maar, ontzetting en gehuil alom, de vrouwen over Chaereas heengebogen maakten rouwmisbaar, eenige heeren trachtten ze te kalmeeren. Als een waar monster gedroeg zich Alcidamas, want nu hij eenmaal zijn tegenstanders had op de vlucht geslagen, ranselde hij er op los: waarlijk er zouden er velen zijn gesneuveld als zijn knods niet was gebroken. Ik stond tegen den muur aan, keek toe en mengde mij er niet in: Ik had van Histiaeus geleerd dat 't niet geraden is zulke vechtersbazen te willen scheiden. 't Was, in één woord, een gevecht van Centauren en Lapithen: omgegooide tafels, bloed vergieten, bekers vliegend door de lucht. Tot overmaat van ramp gooide Alcidamas de lamp om zoodat 't stikdonker werd, iets wat de zaak nog erger maakte. Want ander licht was niet gemakkelijk te krijgen en 't ging in de duisternis verschrikkelijk toe. En toen er eindelijk iemand met licht kwam toen kon je 't schouwspel waarnemen hoe Alcidamas op zijn manier werk maakte van de fluitspeelster. Dionysodorus werd op iets fraais van anderen aard betrapt: toen hij opstond viel er een (kostbare) beker uit de plooi van zijn mantel. Maar hij verdedigde zich met te zeggen dat Io dien beker in 't strijdgewoel opgenomen en aan hem gegeven had dat er geen ongeluk mee zou gebeuren. En Io was wel zoo vriendelijk om te verklaren dat 't werkelijk zoo was gekomen.

Hiermee werd het feest gesloten; na veel gejammer eindigde 't toch nog met vroolijkheid, vroolijkheid over Alcidamas en Dionysodorus en Io. De gewonden werden weg gedragen, ze waren er slecht aan toe vooral de oude heer Zenothemis, die met de eene hand zijn oog, met de andere zijn neus vasthield en schreeuwde dat hij verging

---

[1]) οἶμαι § 45 verplaatst naar 't eind van den zin.

van pijn, zoodat Hermo, met wien 't ook niet best gesteld was — er waren hem twee tanden uitgeslagen — hem als getuige tegen zich zelf opriep en zei „onthoud 't goed, Zenothemis, dat je pijn toch niet tot de onverschillige dingen rekent." De bruigom werd door Dionicus verbonden en naar huis vervoerd, 't hoofd heelemaal in de lappen, en dat op denzelfden wagen waarop hij zijn bruid zou hebben meegevoerd, die bruiloft zou den armen jongen heugen! Ook de anderen cureerde Dionicus zoo goed als 't ging en die werden ook naar huis en naar hun bed gebracht, 't was een walgelijk cortège. Alleen Alcidamas bleef waar hij was; ze konden den kerel er niet uit krijgen: hij had zich dwars over den vloer neergegooid en lag daar te slapen.

Ziedaar mijn waarde Philo het eind van het gastmaal. Of laat ik liever de slotverzen van de tragedie aanhalen:

Wat de godheid beschikt is van velerlei aard,
Zij volvoert zeer veel wat men niet had verwacht
En wat men verwachtte dat komt niet tot stand.

Want de afloop van 't gastmaal die was ook onverwacht. Eén ding heb ik al vast geleerd dat een gewoon mensch maar liever niet op een philosophen-diner moet komen.

Lucianus.

De liefhebber van nonsens-verhalen.

Handelende personen:

TYCHIADES (schuilnaam voor Lucianus), PHILOCLES.

Tychiades. Wat mag dat toch wezen, Philocles, dat de menschen zóó belust op leugens maakt, dat ze er zelf behagen in scheppen nonsens te vertellen en den meesten aandacht schenken aan de nonsens-verhalen van anderen?

Philocles. Wel, Tychiades, er komen allerlei aanleidingen voor om te liegen uit bestwil.

Tych. Dat slaat nou als een tang op een varken: menschen, die uit bestwil liegen, daar had ik het niet over. 't Is vergefelijk, ja 't is lofwaardig als men b.v. de vijanden

bedriegt, of voor lijfsbehoud dat middel aanwendt, zooals Ulysses vaak deed, „strijdend om d'eigene ziel en ook om de ziel zijner makkers." Neen, mijn waarde, ik had het over die menschen die, zonder daar iets bij te profiteeren, leugen om de leugen verre boven de waarheid verkiezen, menschen die schik hebben in de onwaarheid en zich zóó maar er in verkneuteren. Wat die menschen bezielt, dat zou ik wel eens willen weten.

Phil. Heb je dan wel eens menschen ontmoet wien zoo'n liefde voor onwaarheid is ingeboren?

Tych. Zeker, van die kracht zijn er heel wat.

Phil. Nu, die moeten dan gek wezen dat ze zoo aan het slechtste de voorkeur geven boven het beste.

Tych. In geenen deele. Ik zou je verscheiden menschen kunnen aanwijzen, overigens verstandige menschen, knappe koppen maar die nu juist met die éene kwaal behebt zijn. [1]) Het is me een ergernis dat vaak overigens voortreffelijke lieden er behagen in hebben zich zelf en anderen te bedotten. Daar hadje — je weet daar alles van — in den ouden tijd schrijvers als Herodotus en Ctesias en nog weer vroeger de dichters, vooraan Homerus, wijdvermaarde mannen: die stelden zelfs leugens te boek, met het doel om niet alleen hun tijdgenooten beet te hebben, maar om in heerlijke verzen de leugen te doen voortbestaan, zoodat die van het eene geslacht overging op het andere en eindelijk ons bereikte. Ik kan je zeggen, ik schaam mij vaak over hen, als ze daar vertellen van de verminking van Uranus, van den gekluisterden Prometheus, van den opstand der Giganten en van de verschrikkingen van de onderwereld, hoe Zeus verliefd werd en de gestalte aannam van een stier of een zwaan, hoe een vrouw veranderde in een vogel of een beerin, van de Chimaeren, Gorgos en Cyclopen en wat ze verder voor zonderlinge en rare verhaaltjes bedenken, geschikt om kleine kinderen, die nog bang zijn voor den wildeman en den weerwolf, mee naar bed te jagen. Nu, wat die dichters doen dat is misschien nog niet zoo heel erg, maar dat heele steden en landen er officieele staatsleugens op na houden is dat

---

[1]) Gedelgd καὶ φιλοψιυδεῖς ὄντας (2).

niet bespottelijk? B.v. de Kretensers schamen zich niet je het graf van Zeus te laten kijken en de Atheners vertellen dat Erichthonius en dat de eerste menschen net als spinazie en pieterselie uit den grond zijn opgekomen, wat trouwens een heel wat tammer[1]) verhaal is dan dat van de Thebanen over de uit drakentanden ontsproten Spartanen. En wie om zulke verhalen lacht, ze met zijn gezonde verstand nagaat en denkt: „je moet toch wel heelemaal suf wezen om te gelooven dat Triptolemus door de lucht is komen aanrijden op gevleugelde slangen of dat Pan uit Arcadie is gekomen om de Atheners bij te staan in den slag van Marathon, of dat Orithuia is geschaakt door den Noordewind," zoo iemand geldt bij hen voor een godloochenaar en een dwaas dat hij geen geloof hecht aan wat zoo klaarblijkelijk en waarachtig is. Zoo'n gezag heeft daar de leugen.

Phil. Nou, Tychiades, die dichters moet je 't niet kwalijk nemen dat ze in hun verhaal, ter wille van hun lezers, wat sprookjes invlechten, sprookjes zijn immers zoo vermakelijk en boeiend en de Atheners en Thebanen en andere volken ook al niet dat ze met leugentjes hun vaderstad wat ophemelen. Want neem je de fabeltjes uit Griekenland weg, dan kunnen Cook en Lissone hun affaire wel opdoeken: de naakte waarheid aanhooren daar bedanken de toeristen voor, ook al zou het hun niets kosten. Maar met het volste recht mag je 't mal vinden dat menschen, ook zonder zoo'n goeden grond, in leugens behagen hebben.

Tych. Zoo is het. Ik ben ten minste zoo net bij mijnheer Eucrates geweest — je kent hem, natuurlijk — en wat ik daar een ongeloofelijke sprookjes heb moeten aanhooren! Of liever ik ben midden onder al die verhalen weggeloopen; ik kon 't niet langer uithouden: met derlui malle wondervertellingen verjoegen ze me als de Furiën.

Phil. Hé, Eucrates dat is toch een geloofwaardig man: je kunt je niet verbeelden dat iemand met zoo'n langen baard, een zestiger, 't ook maar zou dulden dat een ander in zijn presentie zat te liegen, laat staan dan dat hij 't over zich zou kunnen verkrijgen 't zelf te doen.

---

[1]) Zoo iets als *ἡμερώτερον* moet er staan voor *σεμνότερσν* (3).

Tych. Mijn waarde heer, je weet niet wat hij al zoo verteld heeft, hoe hij instond voor de waarheid er van, ja 't bezwoer bij 't leven van zijn kinderen. Ik moest hem herhaaldelijk aankijken en denken: „je bent zeker van de wijs" of wel: „dat ik dat nooit gemerkt heb dat jij zoo'n bedrieger bent, een malle aap in een leeuwenhuid", zoo'n nonsens vertelde hij.

Phil. Maar wat dan toch wel in 's hemelsnaam? Ik brand van verlangen om te hooren wat een ijdelheid er school onder zijn langen baard.

Tych. Luister dan: ik kwam toch wel eens bij hem, als ik niets om handen had, maar van daag wou ik een visite gaan maken bij Leontichus — je weet wel, mijn vriend — maar de knecht zei dat hij op ziekenbezoek was bij Eucrates. Ik dacht dus: „twee vliegen in één klap, ik kan Leontichus te spreken krijgen en eens naar Eucrates komen kijken" (ik wist niet dat hij ziek was) en ging naar Eucrates. Daar trof ik... niet Leontichus, die was, hoorde[1]) ik, zoo juist weggegaan, maar verscheiden anderen: Cleodemus den Peripateticus en Dinomachus den Stoicus en Ion, je weet wel die specialiteit in Plato, die zich verbeeldt dat hij alleen Plato kent en als een Platopriester de gedachten van den grooten wijsgeer aan anderen kan verklaren. Wat een mannen hè, wijzen en vromen, de fine fleur van verschillende scholen, mannen achtbaar, ja geducht van voorkomen. Dan was er ook doctor Antigonus, die zeker bij den zieke was geroepen: hij vond dat 't goed ging met den patient, 't was weer zijn gewone aandoening: de kwade sappen waren hem in de voeten gezakt. Nu, Eucrates wenkte mij om naast hem te komen zitten, hij was zoodra hij mij zag, zoo'n beetje op ziekelijken toon gaan praten: bij 't binnenkomen had ik hem anders luidkeels beweringen hooren doen. Dat deed ik, ik ging naast hem zitten, heel voorzichtig om zijn voeten niet aan te raken, maar ik maakte eerst het gewone excuus, dat ik niets van zijn ongesteldheid had geweten maar nu dan ook op een drafje naar hem was toegekomen

---

1) ἔφασκεν lees ἔφασκον 6 fin.

De heeren hadden al wat over de ziekte gepraat en gingen daar nog mee voort, ieder deed een middeltje aan de hand. Cleodemus ten minste zei: „als je met je linkerhand de tand opraapt van een wezel, die op door mij beschreven manier is gedood, die doet in de pas afgestroopte huid van een leeuw, en dan die huid om je been bindt, dan houdt de pijn dadelijk op." „Neen", zei Dinomachus „'t moet, hoor ik, niet de huid zijn van een leeuw maar van een hinde, die nog maagdelijk is. En dat lijkt mij ook waarschijnlijk. Want een hert heeft zijn kracht vooral in zijn pooten. Een leeuw is ook wel sterk en zijn vet en rechterpoot en de rechte haren van zijn knevel die hebben ook wel groote geneeskracht als men ze goed aanwendt met de bij ieder van die lichaamsdeelen passende tooverspreuk, maar genezing van voeten moet je er niet van verwachten." „Ja" zei toen Cleodemus „dat dacht ik eerst ook, dat 't een hertenhuid moest wezen, omdat een hert zoo'n toonbeeld is van vlugheid. Maar onlangs heeft een man uit Africa, die van zulke dingen voortreffelijk op de hoogte is me beter onderricht, en geleerd dat leeuwen vlugger zijn dan herten. Je weet wel dat een leeuw een hert kan vangen." Allen prezen de wijsheid van dien man uit Africa.

„Geloof jelui dan" zei ik, „dat zulke kwalen door tooverspreuken tot staan worden gebracht, of door iets wat je van buiten omhangt terwijl de ziekte binnenin zit?" Algemeen gelach over die woorden. Ze vonden me blijkbaar erg dom dat ik iets zoo klaarblijkelijks, iets waaraan geen verstandig mensch kon twijfelen niet geloofde[1]. Alleen doctor Antigonus had, dacht me, schik in mijn vraag: op hem werd maar heelemaal niet gelet, terwijl hij den zieke met zijn raad wou helpen en hem voorschreef geen wijn te drinken, alleen groente te eten en al wat exciteert te vermijden. Cleodemus ten minste zei: „hoe nu, Tychiades, komt je dat ongeloofelijk voor dat zulke middelen wat kunnen baten tegen een ziekte?" „Ja zeker," antwoordde ik: „'t zou er raar in mijn hoofd moeten uitzien wou ik gelooven dat uitwendige dingen, die niet in aanraking

[1]) Zoon woord verwacht ik voor *ἐπιστaίμην* (§ 8).

komen met wat van binnen uit de ziekte opwekt, met jijlui tooverspreuken en goochelarijen genezing brengen als je ze er van buiten aanhangt. Zoo iets gebeurt niet al wou je zestien heele wezels in de huid van den Nemeischen leeuw stoppen. Och kom, ik heb wel eens een leeuw gezien die kreupel liep en pijn in zijn poot had, terwijl er niets aan zijn huid haperde."

„Ach" zei Dinomachus „jij weet er niks van, je hebt er nooit werk van gemaakt om tot het inzicht te komen volgens welk beginsel zulke dingen op de gezegde ziekte toegepast van nut zijn; jij zoudt, geloof ik, niet eens de allerklaarblijkelijkste feiten willen aannemen: het wegjagen van intermitteerende koortsen, het wegtooveren van kruipend gedierte, 't genezen van venerische aandoeningen en andere kunsten die nu de gewone heksen al verstaan; en als dat allemaal plaats vindt, waarom zou dan niet door gelijke middelen ook dat andere gebeuren?"

Gij maakt, zei ik toen weer, gevolgtrekkingen uit 't geen nog niet bewezen is, of, zooals 't spreekwoord zegt, je slaat den eenen spijker uit 't hout met den anderen, want ook datgene wat je daar noemt, daarvan staat 't volstrekt niet vast dat 't door toovermacht geschiedt. Als je me niet eerst overtuigt dat, en waarom het in de natuur ligt dat zulke[1]) dingen gebeuren, dat zoo'n koorts of zoo'n zwelling bang is voor een tooverwoord of voor bargoensche frazes, blijft al wat je genoemd hebt oudewijvenpraat." „Je moet wel" zei hierop Dinomachus „een godloochenaar zijn om zoo te spreken en niet te gelooven dat door gewijde spreuken genezingen kunnen geschieden." „Neen, mijn waarde," antwoordde ik, „zeg dat nu niet: niets belet dat er wel goden zijn en dat toch al wat jij daar vertelt onwaar is. Ten minste ik ben volstrekt geen ongeloovige want ik zie met eigen oogen hoe de goden kranken genezen en weldoen en ze door geneesmiddelen en met behulp der geneeskunst weer op de been helpen. Asclepius zelf en zijn zonen heelden wonden door 't opleggen van pijnstillende kruiden en niet door 't ombinden van leeuwenhuiden en wezeltanden."

---

[1]) οὕτω ingevoegd met Cod. 434.

„Bemoei u maar niet meer met hem daar", zei Io „laat ik liever aan de heeren een merkwaardig geval vertellen: ik was een joggie van ongeveer veertien jaar, toen er aan mijn vader de boodschap werd gebracht dat Midas, een van zijn arbeiders in den wijngaard, door een adder was gebeten en daar nu lag met een been heelemaal aangetast door koud vuur; hij was bezig geweest ranken op te binden en om de staken te leggen, toen was dat gedierte voor den dag gekomen, had hem in zijn grooten teen gebeten en was weer in zijn hol gekropen. En nu lag die arme kerel daar te kermen en te vergaan van pijn. Pas had hij uitgesproken of daar kwamen de kameraden met dien Midas aandragen, heelemaal opgezwollen, lijkkleurig, de kwade sappen siepelden uit zijn huid. Mijn vader was erg met hem begaan, maar een van de aanwezigen zei: „wacht maar, ik ga dadelijk dien man uit Babylonië halen, 't moet een van de Chaldaeers wezen, die zal den kerel wel gauw genezen". Om u niet lang op te houden, de Babylonier kwam en bracht Midas dadelijk weer op de been: door een tooverspreuk dreef hij het gif uit zijn lijf en paste bovendien nog dit middel toe: uit de grafzuil van een pas[1]) gestorven jonge maagd hakte hij een steen uit en bond dien om zijn voet. Nu, dat is nog niet zoo heel bizonder: intusschen die Midas nam dan toch maar de baar op, waarop ze hem waren komen aandragen en ging weer op zijn eigen beenen naar het veld, zoo groot was de uitwerking geweest van tooverspreuk en grafsteen. Maar wat hij verder deed dat was werkelijk wonderbaarlijk. 's Morgens vroeg ging hij naar het veld, las daar uit een oud boek zeven heilige woorden hardop, ging driemaal met brandend pek en zwavel het terrein rond en joeg al het kruipend gedierte weg dat zich binnen de grenzen ervan ophield. Door de tooverspreuk aangetrokken kwamen daar allerlei slangen te voorschijn en adders en kikvorschen en padden, maar er ontbrak één oude slang, denkelijk omdat hij van ouderdom niet uit zijn hol had kunnen komen, of dat hij de tooverspreuk niet goed had begrepen. Maar de toovenaar

[1]) *ἄρτι* vóór *τεθνηκυίας* ingevoegd.

zei dadelijk: „'t getal is niet compleet", koos onder de slangen de jongste uit en zond die als gezant om de slang te halen, die dan ook weldra kwam. En toen ze allen op een hoopje bijeen waren blies de Babylonier er over en dadelijk verteerden ze allen tot pulver. Wij stonden allemaal versteld er van!"

„Vertel mij eens Io" zei ik „die jonge slang, die gezant, kwam die met de oude aan een handje, of liep de oude heer met een krukje?" „Jij hebt makkelijk spotten" antwoordde Cleodemus, „ik was in der tijd nog veel ongelooviger dan jij en hield 't voor een onmogelijkheid dat ik ooit aan zulke dingen geloof zou slaan: maar van 't oogenblik af aan dat ik dien man uit verre landen — hij kwam, zei hij, van Nova Zembla — heb zien vliegen, toen moest ik mij wel gewonnen geven, al had ik lang weerstand geboden. Ik kon toch immers niet anders, toen ik hem daar op klaarlichten dag door de lucht zag zweven, en wandelen op het water en stapvoets gaan door de zee." „Heb je dat met eigen oogen gezien" vroeg ik „een vliegenden en over 't water wandelenden Eskimo?" „Zeker" zei hij „met waterlaarzen aan, zooals men daar gewoonlijk draagt. Over kleinere vertooningen die hij gaf zal ik je maar niet eens spreken: Amortjes zenden, duivels uit de hel halen, dooden, die al vergaan waren uit het graf roepen, Hecate in persoon doen verschijnen, de maan naar beneden halen. Neen [1]) ik wil je eens vertellen wat ik hem heb zien verrichten bij Glaucias den zoon van Alexicles. De oude heer was pas gestorven en Glaucias heer over 't vaderlijk goed. Daar werd Glaucias verliefd op Chrysis de dochter van Demaenetus. Ik was zijn leermeester in de wijsheid en als zijn liefje hem niet zoo veel tijd had gekost, dan was hij al achter de heele philosophie van Aristoteles geweest, want als jong mensch van 18 jaar loste hij vraagstukken op en kende het dictaat over physica van a tot z van buiten. Maar daar de liefde hem geen rust liet bekende hij mij alles. En ik deed wat mijn plicht was als opvoeder en bracht den man van Nova Zembla bij hem — voor 4 minen dadelijk (want er moesten voor het

---

[1]) 14 begin *δ'οὖν* voor *γοῦν*.

offer eenige onkosten worden gemaakt en 16 als Chrysis des jongelings wenschen vervulde. Nu, mijn noordelijke vriend wachtte volle maan af — dat is de gewone tijd voor zulke heilige verrichtingen — en groef toen omstreeks middernacht op een open binnenplaats een kuil en riep eerst den ouden heer op, die 7 maanden geleden was komen te sterven. De oude heer was eerst erg ontstemd en boos over die minnarij, maar ten slotte gaf hij er zijn vaderlijken zegen op. Daarna trok de man uit 't hooge Noorden Hecate uit de onderwereld met, in haar gevolg, Cerberus en Selene, een veelsoortige verschijning die zich nu zus, dan zoo voordeed. Want eerst vertoonde ze zich in de gestalte eener vrouw, toen van een zeer mooie koe, toen van een jong hondje. Eindelijk maakt hij een amortje van leem en zei „ga Chrysis halen". Het leemen poppetje vloog weg en weldra klopte Chrysis aan de deur, kwam binnen, omhelsde Glaucias met al de innigheid eener vurige liefde en bleef bij hen tot 't hanengekraai. Toen vloog de maangodin weer naar den hemel, Hecate dook onder de aarde, en al de andere gestalten verdwenen. Bij 't eerste morgenlicht deden wij Chrysis uitgeleide. Als je dat gezien hadt Tychiades, dan zou je 't niet meer in twijfel trekken dat wonderspreuken van groot nut kunnen zijn."

„Daar zeg je een waar woord," zei ik: „*als* ik het gezien had, zou ik het gelooven, maar nu is 't, dunkt me, vergefelijk .... dat ik, blijkbaar, voor zulk soort van dingen een minder scherp gezicht heb dan gij en uw vrienden. Intusschen: die Chrysis, waarvan gij vertelt, die ken ik: dat is een juffertje, van de liefde geenszins afkeerig en heel handelbaar. Ik begrijp niet waartoe bij haar die afgezant van pottebakkersleem noodig was en die toovenaar uit 't hooge noorden, ja zelfs de maangodin ... voor twintig francs hadt je haar naar de noordpool kunnen meekrijgen, want dat is een toovermiddel, waarvoor ze zeer gevoelig is: 't gaat haar net andersom als 't met spoken gaat: die zetten 't (ten minste zoo beweren jijlui) op een loopen als ze den klank van metaal hooren, maar zij komt, zoodra er met zilver wordt gerammeld, dadelijk op 't geluid af. En dan die toovenaar, ik begrijp niet dat die, terwijl hij in staat is zelf de liefde van de rijkste dames te winnen

en heele talenten van haar cadeau te krijgen, voor een sommetje van vier minen den jongenheer Glaucias succes in de liefde bezorgt."

„Je maakt je, eenvoudig belachelijk met je ongeloof," zei Io, „ik zou je wel eens willen vragen wat je dan wel denkt van het vermogen om bezetenen te verlossen: je ziet er immers de duivels bij hen uitvliegen. Daar hoef ik je niets van te vertellen; ieder kent dien Syrier uit Palaestina, die een specialiteit in dat vak is en weet hoevelen, die bij 't opkomen van de maan op den grond vielen, hun oogen verdraaiden en 't schuim op den mond hadden door hem zijn opgericht en volmaakt gezond naar huis gestuurd, en wat een geld hij er mee verdient met hen van hun schrikbeelden te bevrijden. Hij gaat maar bij zoo iemand, die daar op den grond ligt, staan en vraagt: „hoe is hij in dat lichaam gekomen?" Dan houdt de zieke zelf zijn mond, maar de geest antwoordt, naar gelang hij uit dit of uit dat land is, in 't Grieksch of in een vreemde taal, hoe en van waar hij den zieke is gaan bevangen. Daarop spreekt de toovenaar een formule, of, als de geest weerbarstig is, een bedreiging uit en jaagt hem weg. 'k Heb 't zelf bijgewoond dat zoo'n geest er uit kwam, net een rookwolk."

„Nu Io," zei ik, „dat jij zulke dingen ziet dat is geen wonder: jij kunt immers zelfs de ideeën van Plato waarnemen, een schouwspel waarvoor 't gezicht van ons gewone menschen veel te zwak is."

„O zoo," zei Eucrates, „verbeeldt je je dat Io de eenige is die zulke dingen ziet? Hoevele andere menschen hebben er geen geesten ontmoet, 't zij bij nacht, 't zij overdag? Ik zelf, ik heb niet eens maar duizendmaal zoo iets met eigen oogen gezien. Eerst ontstelde ik er van, maar nu ben ik 't zóó gewoon dat ik er niets vreemds meer in vind, vooral sedert ik van dien Arabier een ring heb gekregen gemaakt van ijzer van een galg en daarbij al die woorden van de tooverformule heb geleerd . . . maar misschien geloof je mij ook niet, Tychiades."

„Nou nou," zei ik, „zou ik Eucrates niet gelooven, den zoon van Dino, een wijs man en dat in zijn eigen huis, waar hij toch waarachtig wel zeggen mag al wat hem behaagt?"

Toen ging Eucrates voort: „dat van dat standbeeld dat

's nachts aan alle huisgenooten verschijnt, kinderen, jongen, ouden dat hoef je van mij niet te hooren, je kunt 't navragen bij allen hier in huis."

„Wat voor standbeeld?" zei ik.

„Heb je," was 't antwoord, „bij 't binnenkomen niet op het voorplein opgemerkt dat prachtige beeld, een werk van den beeldhouwer Demetrius?"

„Meen je," vroeg ik, „den discuswerper, die daar gebukt staat in de houding van juist den discus te zullen loslaten, 't gezicht gewend naar den knecht, die den discus aangeeft, een beetje neerhurkende op één been, alsof hij zoo gelijk met 't afgooien zal oprijzen?"

„Neen, dien niet," zei Eucrates, „dat is de beroemde discuswerper van Myron, ook niet dien daar naast, die zijn haar opbindt, dien mooien knaap. Dat is een werk van Polycletus. Je moet al die beelden rechts van den ingang voorbij, ook de tyrannendooders van Critias en Nesiotes. Maar bij de fontein zul je wel hebben zien staan zoo'n buikige figuur, slechts half door den doek dien hij om heeft bedekt, zijn baard gedeeltelijk in den wind, de aderen zichtbaar onder de huid, heelemaal een levend mensch. Dien meen ik: 't gaat door voor een beeld van Pellichus den krijgsman uit Corinthe."

„Ja ja," zei ik „rechts van Kronos, daar staat er een met linten en verdroogde kransen op 't hoofd, de borst vol opgeplakte blaadjes goud."

„Ja," zei Eucrates, „die blaadjes heb ik er zelf opgeplakt, toen hij mij had genezen van de derdendaagsche koorts, die me sloopte."

„Was die dappere generaal," voeg ik, „dan ook al geneesheer?"

„Zeker," zei Eucrates, „maak maar geen grappen over hem, anders zal hij je weldra met zijn wraak achterhalen. Ik weet hoe groot de macht is van dat beeld, waarmee jij den spot drijft. Of denk je soms dat, wie de macht heeft om de koude koorts te verdrijven, niet in staat zou zijn hem, aan wien hij wil, op 't lijf te gooien."

„Moge 't genadig en zachtzinnig voor me wezen," zei ik, „dat geduchte standbeeld! Maar vertel me, wat zien jelui allemaal hier in huis hem verder nog doen?"

„Zoodra 't nacht is," zei Eucrates, „stapt hij van 't voetstuk waarop hij staat af en loopt 't heele huis rond, en iedereen komt hem op zijn beurt tegen; soms loopt hij te zingen maar kwaad heeft hij nog nooit iemand gedaan, je moet maar even uit den weg gaan, dan gaat hij door en maakt 't je in 't geheel niet lastig. Vaak ook baadt hij zich en plast den heelen nacht in 't water zoodat je 't hoort klotsen."

„Wel," zei ik toen, „'t heeft er wat van dat dat geen Pellichus is maar Talos de Kretenser, de zoon van Minos; dat was ook een koperen beeld dat als bewaker Creta rondging. Als uw beeld niet van metaal was, Eucrates, maar van hout, dan zou je zoo denken dat 't geen werk was van Demetrius, maar een van de kunststukken van Daedalus, want, zooals je zegt, gaat hij er soms van door van zijn standbeeld af."

„Pas toch op, Tychiades," zei hij toen weer „dat je niet nog eens berouw hebt van je spotternij. Ik weet hoe 't mijn knecht gegaan is toen hij de muntstukjes had gestolen, die wij met iedere volle maan aan dat beeld brengen."

„Zeker verschrikkelijk," zei Io, „zooals 't zoo'n roover van heilige voorwerpen toekwam. Maar op hoe'n manier heeft 't beeld zich gewroken? Dat zou ik graag weten al gelooft hij daar er ook niets van."

„Wel," zei Eucrates „er lagen vóór zijn voeten verscheiden dubbeltjes, en andere zilveren munten waren op zijn heup geplakt, ex voto's van menschen die hij van de heete koorts genezen had. Nu had ik een Africaanschen bediende, een vloekwaardigen booswicht, mijn stalknecht. Die waagde 't 's nachts al die muntstukjes van den grond op te nemen en in zijn zak te steken. Daartoe wachtte hij den tijd af dat 't beeld van zijn voetstuk was gestegen. Maar zoodra Pellichus terug kwam en merkte dat hij bestolen was, hoe heeft hij toen op mijn Africaan wraak genomen en zijn misdaad aan 't licht gebracht? 't Is wel de moeite waard dat te vernemen. Den heelen nacht liep de rampzalige 't voorplein rond, hij kon er niet uitkomen, 't was of hij in een doolhof was geraakt. Bij 't aanbreken van den dag vonden wij hem met het gestolene bij zich. Nu, hij werd behoorlijk afgeranseld en overleefde 't geval

niet lang maar kwam op een rampzalige manier aan zijn eind: naar zijn eigen verklaring werd hij den heelen nacht door gegeeseld en 's morgens kon je nog de striemen op zijn lichaam zien. Maak jij nu maar, Tychiades, malligheden over Pellichus, en beweer dat ik zoo kindsch ben als ware ik tijdgenoot van Minos."

„Hoor eens, Eucrates," zei ik toen weer, „zoolang koper koper is en dat beeld het werk is van Demetrius uit Alopece, die geen goden vervaardigde maar menschenbeelden, zal ik voor het beeld van Pellichus nooit beducht wezen. Zelfs bij zijn leven zou ik niet bang zijn geworden als hij tegen mij was uitgevaren."

Hierop vertelde doctor Antigonus het volgende: „ik heb ook zoo iets, Eucrates, namelijk een bronsje van Hippocrates, ongeveer een el hoog. Zoodra de lamp uit is, gaat die 't heele huis rond met veel gedruisch, gooit mijn potjes om, roert al mijn medicijnen door elkaar, smijt den vijzel onderst boven, vooral als we wat laat zijn met de offerande die we hem jaarlijks plegen te brengen."

„Verlangt," vroeg ik toen, „Hippocrates, die niets meer dan een medicijnmeester was, een offerande, en is hij boos als niet op zijn tijd een rund voor hem wordt geslacht of een ander, door den priester gekeurd, dier? Hij mocht tevreden wezen als men hem nu en dan een doodenmaal voorzette, of wat melk en honing plengde op zijn graf, of een krans op zijn hoofd zette."

„Hoor dan nu eens," zei Eucrates, „wat ik vijf jaar geleden heb gezien: de getuigen zijn nog in leven. 't Was maaitijd; zoowat op den middag liet ik mijn arbeiders op 't veld hun gang gaan en wandelde in mijn eentje door 't bosch, mij bezig houdend met een of ander wijsgeerig vraagstuk. In 't dichtst van 't bosch gekomen hoorde ik eerst blaffen; ik dacht dat mijn jongen, Mnason, als naar gewoonte, met zijn kameraden 't bosch was ingegaan en zich daar vermaakte met de jacht. Dat was echter niet het geval, want kort daarop kwam er een aardbeving, een gedreun als van den donder en zag ik een vreeselijke vrouwengestalte op mij afkomen, zoowat honderd el hoog; in haar linkerhand had ze een fakkel, in haar rechter een zwaard van ongeveer 20 el, ze had slangenvoeten en

leek van boven op een Gorgo, ik bedoel wat haar oogen betreft en haar schrikwekkenden blik, in plaats van lokken had ze slangen om 't hoofd, die zich kronkelden om haar hals, en deels afhingen op haar schouders. Kijk maar eens, mijn waarde vrienden, hoe ik nu nog bij 't vertellen kippevel krijg" en meteen toonde hij ons hoe de haren op zijn arm overeind stonden van schrik. Nu, Io en Dinomachus en Cleodemus staarden hem met open mond aan, zulke oude kerels die zich zoo bij den neus lieten leiden, terwijl ze bij zich zelf zoo'n onmogelijken kolos zaten te aanbidden, een vrouw van bij de 100 meter met 't gezicht van wildeman of weerwolf. Maar ik kon de gedachte niet van me zetten wat dat toch eigenlijk voor volkje is die heeren, die zich aanmatigen om de jeugd op 't pad der wijsheid te begeleiden en tegen wie de groote menigte zoo opziet terwijl ze alleen door hun grijze koppen en lange baarden van kinderen verschillen maar overigens zich nog makkelijker dan kinderen alle mogelijke nonsens laten wijsmaken. Ten minste Dinomachus zei: „vertel me eens, Eucrates, de honden der godin, hoe groot waren die wel?" „Grooter dan Indische olifanten," luidde het antwoord, „ook zwart en dan waren ze harig, maar die haren waren leelijk en vuil. Om kort te gaan, ik bleef stilstaan en draaide meteen het zegel van den ring, dien de Arabische toovenaar mij had gegeven, naar den binnenkant van mijn hand; hierop trapte Hecate met haar drakenvoet op den grond en deed een groote opening ontstaan, groot genoeg voor een ingang in de onderwereld: weldra sprong ze daarin en verdween. Toen kreeg ik moed en bukte me over die opening heen me vast houdend aan een dichtbij staanden boom om niet draaierig te worden en hals over kop er in te vallen. En nou kreeg ik de heele onderwereld te zien, den Pyriphlegethon, den poel, den Cerberus, de dooden, zoo duidelijk dat ik sommigen er van herkende. Ten minste ik zag duidelijk mijn vader: hij had nog alles om en aan waarmee we hem hadden begraven." „En" vroeg toen Io, „wat voerden de schimmen uit Eucrates?" „Wel," zei hij, „ze hielden op de asphodelosweide een gastmaal met vrienden en verwanten ingedeeld in broederschappen en geslachten." „Laten nu," riep toen Io uit, „de Epicu-

reers den goddelijken Plato en zijn betoog over de onsterfelijkheid der ziel nog eens tegenspreken! Maar, apropos, zag je Socrates en Plato ook onder de dooden?" „Socrates wel," was 't antwoord, „maar niet heel duidelijk, ik herkende hem alleen aan zijn buikje en zijn kalen knikker. Maar Plato, neen, lieve vrienden, ik mag u niet misleiden, Plato herkende ik niet. 'k Had nauwelijks alles goed opgenomen of de opening sloot zich. Die was nog niet heelemaal dicht of eenige van mijn bedienden, die mij waren gaan zoeken, kwamen er bij, o. a. Pyrrhias, dien gij hier vóór u ziet. Zeg eens, Pyrrhias, is 't niet waar wat ik vertel?" „Wis en zeker," zei Pyrrhias, „ik kon 't geblaf van den Cerberus nog hooren en verbeeldde mij ook fakkellicht te zien." Dat leek mij uiterst vermakelijk dat de getuige er nog dat geblaf en dat licht op den koop bij gaf.

Toen sprak Cleodemus: „wat gij hebt gezien is niet vreemd, zoo iets hebben anderen ook wel bijgewoond. Zelf heb ik nog kort geleden, toen ik ziek was geworden, deze verschijning gehad. Voor medicus had ik onzen vriend Antigonus. 't Was de zevende dag en 't was een brandende koorts, neen erger: men had mij alleen gelaten, de deur gesloten en stond nu buiten te wachten. Zoo hadt gij 't verordend, Antigonus, in de hoop dat ik dan den slaap zou kunnen vatten. Nu, ik lag wakker, daar verscheen mij een beeldschoon jongeling met een wit kleed aan, die gelastte mij op te staan en voerde mij door een opening naar de onderwereld: dat merkte ik dadelijk, want ik zag Tantalus en Tityus en Sisyphus. En — ik zal 't maar kort maken — toen we bij 't doodengerecht waren aangekomen — daar had je Aeacus en Charon en de schikgodinnen en de wraakgodinnen — zag ik daar zoo'n soort van koning Pluto, die de lijst naging van de lui, die al dood hadden moeten wezen maar nog leefden over hun tijd. De jongeling plaatste mij vóór hem. Maar Pluto keek mijn geleider boos aan en zei: „zijn draad is nog niet afgesponnen, laat hem heengaan, maar breng mij Demulus den koperslager, die leeft al over den draad". Vroolijk liep ik weg weer naar boven, was koortsvrij en vertelde aan iedereen dat 't met Demulus gauw zou afloopen. Je moet weten, die Demulus

woonde in mijn buurt en ik had ook wel gehoord dat hij ziek was. Weldra hoorde ik dan ook weegeklaag en rouwbedrijf over Demulus." „Wat je daar vertelt" zei de doctor „is volstrekt niet vreemd; ik weet van iemand die 20 dagen na zijn begrafenis weer opgestaan is: ik heb zelf over hem gegaan vóór zijn dood en ook na zijn verrijzenis." „Kom nu" zei ik, „is in twintig dagen die doode niet tot ontbinding overgegaan, of, als 't geen doode was, is hij dan niet dood gegaan van honger? Of was die patient van je misschien een langslaper als Epimenides?"

Ik had nog niet uitgesproken of daar kwamen de jongens van Eucrates tehuis van het sportterrein, de een al een volwassen kerel, de ander een jongen van om en bij de 15. Ze groetten ons en gingen op de sofa naast hun vader zitten, voor mij werd er een stoel gebracht. 't Was alsof Eucrates op 't zien van die jongens zich iets bezon, ten minste hij zei, terwijl hij hun de hand op het hoofd legde „zoo waar moge ik in mijn kinderen gezegend worden, als 't geen ik je vertellen ga waar is. Ieder weet hoe ik mijn zalige vrouw, de moeder van deze jongens, heb liefgehad. Daarvan heb ik het bewijs gegeven niet alleen door al wat ik haar heb aangedaan bij haar leven maar ook door de zorg die ik voor haar heb gehad na haar dood; al de kostbaarheden, waar ze bij haar leven 't meest op gesteld was, heb ik haar meegegeven op den brandstapel. Nu, 't was de zevende dag van haar overlijden en ik zat als nu op de sofa en trachtte mij in mijn leed te troosten: ik las Platos Phaedo. Daar kwam Demaeneta binnen en ging naast me zitten waar nu Eucratides zit" en meteen wees hij op den jongste; die jongen zag toch al bleek bij 't verhaal, nu rezen hem de haren te berge. „Zoodra ik haar zag" — vervolgde Eucrates — „viel ik haar om den hals en snikte en huilde. Maar dat wou zij niet hebben, ze kwam me, zei ze, er alleen maar op opmerkzaam maken dat ik bij al wat ik haar meegegeven had, verzuimd had haar ééne vergulde pantoffel mee te verbranden. Die was, zei ze, onder de garderobe geschoven, daarom hadden we haar niet gezien en er maar één verbrand. We waren nog met elkaar aan 't spreken, toen dat verduivelde Maltezer leeuwtje van me

ging blaffen: op dat geblaf verdween zij. Maar die pantoffel die werd onder de garderobe gevonden en is dan ook behoorlijk verbrand. Durf je zulke feiten nog tegenspreken, Tychiades, feiten die zich iederen dag voordoen?" „Neen, waarlijk niet" antwoordde ik, „wie zoo onbeschaamd de waarheid heet liegen die verdient als een kleine jongen een afstraffing met de pantoffel."

Hierop kwam binnen: Arignotus, de Pythagoreer, de langharige met het eerbiedwaardig gelaat. Je kent hem wel den vermaarde wijze, den heilige bijgenaamd. Waarlijk, 't deed me goed dat ik hem zag: „daar heb je eindelijk" zei 'k bij mij zelven, „den houthakker in 't leugenbosch." Die zal hun met hun wonderverhalen wel den mond stoppen; in één woord dat leek me nu de verschijning van een god in de tragedie. Nu, Cleodemus ruimde hem zijn plaats in en hij ging zitten; eerst informeerde hij naar de ziekte, en toen hij hoorde dat 't al wat beter ging, vroeg hij „met welk onderwerp was jelui bezig? Ik hoorde zoowat bij 't binnenkomen, mij dunkt, je wilt het samenzijn aan een goed doel dienstbaar maken."

„Och" zei Eucrates „wij wilden dien verstokten zondaar hier" (en hierbij wees hij op mij) „overtuigen dat er geesten zijn, en dat er gestalten en schimmen van dooden rondwaren over de aarde en dat die verschijnen aan wie 't hun goed dunkt." Ik kreeg een kleur en keek uit eerbied voor Arignotus naar den grond. „Kan 't ook wezen Eucrates," vroeg toen Arignotus „dat Tychiades dit bedoelt dat alleen rondwaren de schimmen van menschen die een gewelddadigen dood zijn gestorven, b.v. van menschen die zich verhangen hebben, onthoofd of geempaleerd zijn en zoo uit het leven weggegaan, maar niet de schimmen dergenen, die een natuurlijken dood gestorven zijn. Als hij dat bedoelt dan kon hij wel eens gelijk hebben." „O neen", zei Dinomachus, „hij meent dat zoo iets in 't geheel niet gebeurt en dat zulke verschijningen niet werkelijk voorkomen." „Wat zeg je" zei Arignotus (en hierbij keek hij mij woedend aan) „geloof je niet dat zulke dingen gebeuren, terwijl toch, om zoo te zeggen, alle menschen ze zien gebeuren?" „Daar heb je nu juist" antwoordde ik, „mijn verdediging: ik geloof niet wat andere menschen

wel gelooven, want ik ben de eenige, die niet ziet, wat zij wel zien. Als ik 't zag, dan zou ik het zeker even goed gelooven als zij".

„Welnu," zei Arignotus, „als je ooit in Corinthe komt, vraag dan naar het huis van Eubatides, en als ze je dat hebben gewezen — het ligt in de buurt van 't Craneum — ga er heen en zeg aan den portier Tibius dat je graag de plaats zoudt willen zien waar Arignotus de Pythagoreer het lijk heeft opgegraven na eerst de schim te hebben verjaagd[1]) en aldus het huis bewoonbaar gemaakt." „Wat was dat voor geval Arignotus?" vroeg Eucrates. „Wel" zei hij „dat huis was langen tijd onbewoond van wege de spoken, en als er iemand zijn intrek nam, dan liep hij er aanstonds vol ontsteltenis uit weg, verjaagd door een vreeselijke geestverbijsterende verschijning. 't Huis begon dan ook te vervallen, het dak ging aan 't verzakken, kortom niemand had het hart er in te gaan. Toen ik dat had gehoord, nam ik mijn boeken (ik heb er nl. heel wat in 't Aegyptisch over dit onderwerp) en begaf mij tegen den nacht naar dat huis, hoezeer mijn gastheer me ook van dat plan trachtte af te brengen en mij wou vasthouden toen hij hoorde waar ik heenging, in mijn wis verderf, zooals hij meende. Maar ik ging naar binnen, geheel alleen, mijn lantaren in de hand, zette dien neer in 't grootste vertrek en ging op den grond zitten lezen. Daar verscheen de geest, hij dacht dat hij met den eersten den besten te doen had en verbeeldde zich mij ook wel bang te zullen maken, net zoo goed als anderen. Nu, hij kwam bij me staan en stelde mij op de proef, terwijl hij mij van alle kanten aanviel, of hij mij ook meester kon worden: nu eens nam hij de gedaante aan van een hond, dan van een stier, dan weer van een leeuw. Maar ik haalde mijn verschrikkelijkste vloek-formulier aan, op zijn Aegyptisch, en joeg hem, al verwenschende, in een hoek van een donker vertrek. En na mij te hebben vergewist, waar hij was ingekropen, sliep ik verder heel rustig 's Morgens, toen allen mij hadden opgegeven en meenden mij daar te zullen vinden dood liggen net als al

---

[1]) *ἀνώρυξεν ἀπελάσας* voor *ἀνορύξας ἀπήλασεν.*

de anderen, kwam ik tot verbazing der aanwezigen Eubatides mijn opwachting maken en feliciteerde hem met zijn schimmenvrij huis, waarin hij nu voortaan zonder angst zou kunnen wonen. En in gezelschap van hem zelven en vele anderen, want iedereen liep mee om 't wonder te aanschouwen, ging ik naar de plaats waar ik den geest onder den grond had zien verdwijnen en verzocht allen bijlen en houweelen te nemen en te gaan graven. Nu, dat deden ze en weldra werd zoowat een vaam onder den grond een geheel vergaan lijk gevonden, alleen 't gebeente lag nog bijeen. Nu, wij groeven den doode op en zetten hem behoorlijk bij; sedert dien tijd is de rust van 't huis nooit meer door spoken verstoord."

Toen Arignotus, een man van bewonderenswaardige wijsheid, een man zoo algemeen vereerd, dat verhaal had gedaan was er niemand onder de aanwezigen die er mij geen verwijt van maakte en me heel dwaas vond dat ik zoo iets niet wou gelooven, en dat nog wel op 't woord van Arignotus. Maar onvervaard en noch voor zijn lange haren noch voor den roem, die er van hem uitging, beducht zei ik: „hoe nu Arignotus, ben jij er ook al een van dat soort; ik had op u al mijn hoop gevestigd, maar jij bent ook al vol van ijdelheden en nonsens. 't Gaat me zooals 't spreekwoord zegt: ik meende een schat op te delven en vond niets dan doove kolen." „Welnu zei Arignotus, als je dan mij niet gelooft of Dinomachus of Cleodemus of zelfs onzen gastheer Eucrates, vertel dan eens wien je omtrent deze dingen wel gelooft, iemand die er in tegengestelden zin zich over uitlaat." „Dat is niet moeilijk" zei ik „ik kan je dadelijk een autoriteit noemen van den eersten rang en wel Democritus van Abdera. Die was er dan wel ter dege van overtuigd dat al zulke dingen onbestaanbaar zijn. Eens sloot hij zich zelf buiten de poort op in een graf en zat daar dag en nacht te schrijven en op te stellen, totdat een troepje jongelui, die hem in de maling wilden nemen en bang maken, in lijkgewaden en met maskers voor, die doodshoofden voorstelden, om hem heen kwamen staan dansen [1]), maar hij werd niet alleen

---

[1]) Wat, ter wereld, beteekent ὑπὸ πυκνῇ τῇ βάσει ἀναπηδῶντες.

niet bang voor die vertooning, maar hij keek niet eens op, ja al doorschrijvend zei hij eindelijk: „scheidt uit met je gekheden." Zoo vast was hij overtuigd dat zielen, eenmaal buiten 't lichaam gekomen, ophouden te bestaan.

„Dat moet dan ook een dwaas zijn geweest, die Democritus van u" zei Eucrates, als hij er zoo over dacht. Maar ik wil u nog eens iets vertellen wat mijzelven is overkomen. En als je dat hoort, Tychiades, dan wordt, denk ik, ook jij gedwongen de waarheid van 't verhaal te erkennen.

Toen ik als jong mensch in Aegypte was — mijn vader had me daarheen gezonden voor de studie — kreeg ik lust om den Nijl op te varen naar Koptos, en van daar te gaan naar 't Memnon-beeld en dat wonder aan te hooren, hoe dat beeld bij 't opkomen van de zon geluid gaat geven. Nu, dat beeld dat heb ik dan niet maar zoo als de eerste de beste een onverstaanbaren klank hooren uitstooten, neen Memnon in eigen persoon opende den mond en gaf mij een orakel in zeven versregels: ik zou ze nog kunnen opzeggen, maar dat is overbodig. Nu, en op den terugtocht had ik tot medereiziger een man uit Memphis, een heilige-schriftgeleerde, een man bewonderenswaardig in wijsheid en bekend met al de kennis der Aegyptenaren. Hij had, zei men, 23 jaar in verschillende heiligdommen onder den grond doorgebracht, door Isis zelf onderwezen wordend in de profetenkunst. „O," zei Arignotus, „je meent Pancrates, mijn leermeester, een heilig man, glad van gelaat, altijd in linnen gekleed, in gedachten verzonken, niet zuiver Grieksch sprekend, lang van stuk, stomp van neus, met vooruitstekende lippen en vrij dunne beenen." „Precies" zei Arignotus. „Nu, eerst wist ik niet wat voor iemand dat was, maar toen ik hem, als we eens aanlegden, allerlei wonderen zag verrichten (o. a. rijden op een krokodil en met die monsters meezwemmen, en wat een ontzag ze voor hem hadden en voor hem kwispelstaartten) toen begreep ik dat ik met een heilige te doen had, maakte hem me door allerlei beleefdheden te vriend en kreeg langzamerhand deel aan al zijn geheimenissen. Ten slotte overreedde hij mij al mijn bedienden in Memphis achter te laten en alleen met

hem mee te gaan, aan bedienden zou 't ons niet ontbreken. Nu, zoo gezegd, zoo gedaan.

En telkens als we een kwartier betrokken, nam hij de bout van de deur of een bezemsteel of een stamper, kleedde hem aan, sprak een tooverformulier en liet hem marcheeren net als een mensch. En dan ging zoo'n lat water scheppen, vleesch halen, de kamer doen enz. enz., keurig netjes. En als 't genoeg was, dan sprak hij weer een andere formule en bezem werd weer bezem en stamper stamper. Maar hoezeer ik hem daarom ook vroeg dat wou hij me niet leeren: zoo gul als hij was met het overige, dat gunde hij me blijkbaar niet. Maar eens op een dag ging ik ergens dichtbij in een duister hoekje staan en hoorde hem de tooverspreuk af — 't waren 3 syllaben — en hij ging er op uit na eerst aan den stamper zijn werk te hebben opgegeven. Den volgenden dag, toen hij weer voor zaken van huis was, nam ik den stamper, kleedde hem aan, sprak mijn drie syllabes en gelastte hem water te gaan halen. Toen hij één emmer had gebracht, zei ik: „genoeg, houd op met water dragen en word weer stamper." Maar nu wou hij mij niet meer gehoorzamen, maar ging voort met water dragen totdat hij 't heele huis liet onderloopen. 'k Wist niet wat ik zou beginnen: 'k was bang dat Pancrates tehuiskomen en boos wezen zou (nu dat gebeurde ook); daarom nam ik een bijl en hakte den stamper doormidden Maar nu namen beide stukken een emmer, en had ik twee waterdragers voor één. Inmiddels keerde Pancrates tehuis, begreep wat er was gebeurd, maakte er weer twee stokken van, maar zelf ging hij weg en verdween, waarheen is mij onbekend." „Dus dat kun je nu ook?" vroeg Dinomachus, „een stamper veranderen in een huisknecht". „Zeker" was het antwoord, „maar slechts voor de helft: in zijn ouden toestand terugbrengen kan ik hem niet: 't heele huis zou moeten onderloopen".

„Houdt nu op" zei ik „met jelui wondervertellingen: is dat nu iets voor menschen op uw leeftijd, of stelt althans ter wille van die jongens daar je absurde en angstwekkende verhalen uit tot lateren tijd: ze zouden nog 't hoofd vol krijgen van schrikbeelden en wonderbaarlijkheden.

Die jongens moest je ontzien en ze niet wennen te luisteren naar dingen, die hun hun heele leven bijblijven, verontrusten, zenuwachtig maken en vervullen van allerlei bijgeloof." „Goed dat je daar dat woord bijgeloof gebruikt," zei Eucrates. „Wat denkje dan wel van orakels, Tychiades, van godsspraken, van wat we menschen, door goddelijke inspiratie gedreven, hooren roepen, van stemmen uit heiligdommen, van een maagd die in verzen de toekomst voorspelt? Daar geloof je dan zeker ook niet aan. Nu, ik zal je maar niet vertellen van mijn eigen zegelring, een heiligen ring met 't beeld van Apollo er op en hoe die Apollo mij toespreekt, anders zeg je maar dat ik over mijzelven opsnijd en ongeloofelijkheden vertel. Maar ik wil je eens vertellen wat ik te Mallos hoorde in den tempel van Amphilochus, waar de god met mij sprak — niet in een droom! — en mij raad gaf in mijn aangelegenheden, en wat ik daar zag, en dan verder wat ik gezien en gehoord heb in Pergamum en in Patara. Je moet dan weten dat ik op mijn terugreis uit Aegypte vernam dat dat orakel te Mallos zoo buitengewoon duidelijk en waarachtig was en dat het precies woord voor woord beantwoordde wat men op een briefje schreef en den priester overreikte; welnu, 't leek me geschikt om in 't voorbijgaan eens de proef van dat orakel te nemen en den god omtrent toekomstige dingen te raadplegen."

Eucrates had nog niet uitgesproken of ik zag al waar het heenging: dat nu *het* onderwerp over de orakels aan de orde kwam. Nu, 'k had er geen lust in de eenige tegenspreker in 't gezelschap te wezen en liet Eucrates maar overvaren van Aegypte naar Mallos — ik begreep heel goed dat 't bijzijn van zoo'n anti-leugenaar hen hinderde — en zei, „kom ik ga, ik moet naar Leontichus. Heeren, je hebt blijkbaar niet genoeg aan 't menschelijke, haalt er nu de goden ook maar bij om je in je verhalen behulpzaam te wezen, bonjour!" Nu, dat kun je denken, ze waren wat blij dat ze van me af waren; nu konden ze naar hartelust elkaar onthalen op wonderbaarlijkheden en er zich aan te goed doen.

Ziedaar, mijn waarde, Philocles wat ik daar alzoo bij Eucrates heb aangehoord. Ik ben er misselijk van alsof

ik te veel most gedronken had, 'k Zou wel naar den apotheker willen loopen om een dubbeltje vergeet-pillen, want ik zou er wat van krijgen als 't me bijbleef. Ik zie al maar wondertjes en geesten en Hecates.

Ph. Mijn waarde Tychiades, 't gaat me net zoo. Dolheid en watervrees krijg je, hoor ik niet alleen als je door een dollen hond, maar ook als je door iemand, die door een dollen hond gebeten is, wordt gebeten. Welnu, jij bent daar bij Eucrates gebeten en nu heb je mij besmet: 'k zit heelemaal vol spoken.

Tych. Laten we ons maar niet ongerust maken, mijn waarde vriend: we hebben tegen die kwaal een goed tegengift nl. waarheidsliefde en gezond verstand. Als we dat gebruiken, dan bestaat er geen gevaar dat al dat gewauwel ons van streek zal brengen.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Dio Chrysostomus.

Op gevaar af van mijn lezers te vervelen ga ik nu in dit hoofdstuk eens heel wat ophalen wat ik reeds vroeger heb gezegd, 't zij in de voorafgaande hoofdstukken van dit boek, 't zij elders. En dan begin ik met nogmaals te vermelden dat het bij de beschrijving van het geestelijk leven in die eeuw van 60 tot 160 na Christus toch zoo uiterst moeilijk is om aangaande de verschillende geestelijke leidslieden dier dagen uit te maken wanneer wij met een philosoof en wanneer met een sofist te maken hebben.

Een éclatant voorbeeld: Plutarchus.

O zeker: philosoof is hij in de hoogste mate. Hij behandèlt de moeilijkste theoretisch-philosofische vraagstukken. Wel doet hij dat steeds om er een nuttige les uit te halen, heilzaam voor de zielsrust en de geestelijke gezondheid zijner lezers en hoorders, maar hij behandelt ze dan toch maar. En 't zij hij tracht uit te vorschen wat de *oorsprong der koude* is, aarde, water of lucht, 't zij hij het „mannetje in de maan'' bepeinst, niemand onzer, laat staan dan een zijner tijdgenooten, zal betwijfelen of hij wel diep genoeg in het onderhavig onderwerp is doorgedrongen. O zeker, als hij beredeneert waarom Plato niet spreekt over de *bol*, terwijl hij over de andere regelmatige lichamen zoo uitvoerig is, dan komt hij tot het besluit: „de bol is het volmaakte en het volmaakte is geen zaak van de gewone, menschelijke meetkunde, het behoort te huis in een hoogere wereldorde dan onze aardsche,'' een besluit meer vroom dan „wetenschappelijk'', maar wie zal ontkennen dat de redeneering, die aan dat besluit vooraf gaat, er eene is waarvoor geen mathematicus in optima forma zich behoeft te schamen? En hij is practisch-philosoof, maar dan

toch ook philosoof, wanneer hij voor zijn vriend den politiecommissaris Paccius op diens verzoek bij wijze van medicijn een geschrift bereidt zoo bij uitnemendheid geschikt om hem van zijn angst en onrust te genezen.

Maar schrijft hij nooit met het eenig doel om zijn lezers te vermaken en door vlotten, behagelijken stijl hun sympathie, kan 't zijn hun bewondering, te wekken? Ik zou 't niet durven beweren. Ja wel, er valt een zeer nuttige zedeles te trekken uit het koddig gesprek van Ulysses met zijn vroegeren kameraad Gryllus, die, door Circe in een varken gemetamorfoseerd, vriendelijk verzoekt niet weer in een mensch te worden omgetooverd, een mensch met zijn ongebreidelde hartstochten, zijn vraatzucht, zijn hebzucht, zijn vaak walgelijke wellustigheid, kwalen waaraan geen enkel dier ooit lijdt, zelfs niet het zoo verachte zwijn. Maar die zedeles moet er dan ook uit *getrokken* worden door den lezer, dien 't bepaald om zedelijke verbetering te doen is. Alle anderen zullen er niets bij gevoelen dan een literaire streeling, een genoegen voor 't oogenblik.

Waarlijk ik zal me wel in acht nemen om ook maar een enkele maal mijn goedigen, blijmoedigen, maar toch ook zoo hoog ernstigen „dominee van Chaeronea" een *sofist* (dat wil dan zeggen een belletrist, novellist of journalist) te noemen, maar blijkt het niet meermalen in zijn geschriften dat hij dat gevaar werkelijk heeft geducht? Waartoe dient anders dat uitvoerig, keurig gestileerd, aan afwisseling zoo rijke betoog dat Athene groot is geworden, niet door zijn letterkundigen en kunstenaars, maar door zijn *krijgshelden?* Is dat niet een *anti-sofistisch* pronkstuk van literaire, ja van journalistieke kunstvaardigheid?

Waarom kleedt Plutarchus zijn beschouwing over den *genius van Socrates* in in een gesprek van Epaminondas met allerlei beroemde tijdgenooten, een gesprek gehouden juist op den dag dat Thebe wordt verlost van het Spartaansche juk, een gebeurtenis in haar verloop zoo rijk aan gevaren en afwisselingen, waarvan zelfs het kort en zakelijk verhaal bij Xenophon ook nu nog in staat is den lezer te boeien en te schokken? Heeft niet dat gesprek bij Plutarchus, dank zij die met allerlei bijkomstigheden

opgesmukte gebeurtenis, een geheel bizonderen tint? Is niet hier Plutarchus' streven om Plato te overtreffen, zooal niet als philosoof dan toch als verteller, ja als dramatist duidelijk merkbaar? Is die bedoeling niet zoo mogelijk nog zichtbaarder in den *Amatorius?* Wil niet de schrijver daarvan een waardige pendant leveren van Plato's Symposion, kan 't zijn nog iets meer?

En als Plutarchus op de meest toevallige wijze alle groote denkers en fijne geesten van Griekenland samenbrengt om over 't geloof aan wonderen te redetwisten en hen aan die redetwist een eind doet maken door hun met eigen oogen te aanschouwen te geven dat allerongeloofelijkste wonder van den citherspeler Arion, door een dolfijn veilig en ongedeerd aan land gebracht, zou men dan niet zeggen dat hier althans zijn hoofddoel is geweest: zijn letterkundige talenten te doen schitteren voor alle fijne, literaire kunstkenners?

Nu, den philosoof in Plutarchus herkennen dat doet men al spoedig, maar niet licht zal men blind worden voor wat er ook aan sofistiek in zijn geschriften valt waar te nemen.

En Lucianus? Nu ja, voor een philosoof zal men hem niet licht houden. Maar in de philosofie bedreven is hij wel degelijk. Hij heeft in dat vak bepaald een zeer goede propaedeuse gehad. Ja 't is een antiphilosofisch betoog die Hermotimus, dat ik voor het belangrijkste van al zijn geschriften houd, die geestige demonstratie dat 't verreweg het verstandigst is nooit van zijn leven iets aan philosofie te doen, aangezien wie ook maar even dit terrein betreedt gevaar loopt al de jaren hem geschonken rond te dolen, wel niet doelloos maar reeds vooraf gedoemd om nooit eenig resultaat te bereiken. Maar *kan* iemand zoo schrijven die niet zelf heel wat heeft te zien gekregen niet alleen van de philosofie van zijn tijd, maar ook van de oude, echte, die van Aristoteles en Plato, van Heraclitus en Democritus? En de „bijvakken" der philosofie weet hij ze niet grondig te behandelen? Dat boekje dat den titel voert „hoe men geschiedenis moet schrijven," maar dat eigenlijk moest heeten „hoe men geschiedenis *niet* moet schrijven", men kan het lezen, louter voor zijn plezier," men kan er bij schateren van 't lachen, maar bespeurt

men achter al dien spot niet duidelijk den ernst van een man die, dank zij grondige studie, een verstandig inzicht heeft verworven in de plichten van den waren geschiedschrijver, van een man die door en door zijn Thucydides kent en zijn Xenophon, die hen weet te waardeeren en met elkaar te vergelijken, die eerbied heeft voor geschiedenis en haar liefheeft, die ook wel in staat zou zijn zijn lezers te leeren hoe geschiedenis dan *wel* behoort geschreven te worden? Zet hij niet met groote kunstvaardigheid en rijke kennis uiteen tot welk een ongeloofelijke hoogte de edele kunst der pantomimiek het heeft gebracht, een hoogte die misschien zelfs eene Duncan zou doen duizelen? En waar hij bedriegers aan de kaak stelt als Peregrinus of Alexander van Abonotichus, hooren wij daar niet in al die koddige beschrijvingen en verhalen de diepe verontwaardiging die ook den ernstigen philosoof moet bezielen tegenover die kwakzalvers die, wat hem zoo heilig is, onteeren en bezoedelen? En al heeft Lucianus weinig in 't licht gegeven van theoretisch philosofischen aard, is hij geen *practisch* philosoof, zedemeester, vermaner, zieleherder? Wat willen anders onder anderen die guitige doodengesprekken van en over bedrogen erfenisjagers? Waarschuwen ze niet tegen gouddorst en hebzucht? Geeft niet die *haan* een treffende zedeles, die haan die den armen en over zijn armoê jammerenden schoenmaker rondleidt in de huizen der rijken en hem met eigen oogen de jammeren en de ellende laat aanschouwen, waarvan veelal rijkdom de voornaamste, neen de eenige oorzaak is? De zedeles: „o mensch, wees toch tevreden met uw lot, maak het vooral niet ondragelijk door anderen te benijden, de ongeriefelijkheden van uw eigen bestaan die kent gij, denk toch niet dat wat anderen te dragen en te lijden hebben zoo veel lichter is. Gij moest maar eens in den toestand worden verplaatst van hen, die gij nu gelukkig acht, wat zoudt gij verlangen weer in uw ouden doen te worden hersteld!"

Neen, het valt niet te ontkennen, ze loopen in ons tijdvak dooreen die zoogenaamd zoo verschillende genres van philosoof, sofist, rhetor en wat niet al? Men weet er vaak geen raad mee. Maar wie er zeker geen raad mee geweten

heeft dat is de man aan wien hoofdzakelijk dit hoofdstuk wordt gewijd: Dio Chrysostomus uit Prusa in Bithynië.

Wat zeg ik? de man weet met zich zelven geen raad. Wie in ouderen en nieuweren tijd het vlijtigst zijn geschriften hebben bestudeerd nemen òf vier tijdperken in zijn leven aan: één waarin hij was sofist-philosoof, één waarin hij philosoof-sofist moest heeten, een derde is dan dat van den sofist-tout-court, een vierde dat van den philosoof-tout-court; òf wel zij aarzelen welke van die vier benamingen zij hem voor zijn heele leven moeten toekennen.

Kan ons dat eigenlijk wel verbazen, ten minste als we Dio en zijn heele „wezen van zijn" au serieux nemen? Want maar al te vaak komen wij in de verzoeking van dat *niet* te doen. Daarom wil ik nog eens even een kleine digressie maken en over een hoog-ernstig, een eerbiedwaardig persoon uit dezen zelfden tijd spreken, een man die door zijn tijdgenooten dan wel in de hoogste mate au serieux genomen is en dat in de hoogste mate verdient ook, den edelen Spanjaard Quintilianus. Het geestig vleiertje Martialis spreekt hem aldus toe (II, 90).... maar kom, laat ik dat epigrammatje met een maar in zijn geheel, in een eenvoudige prozavertaling weergeven: 't zijn niet meer dan tien regels en het heele dingetje werpt zoo'n aardig licht op het letterkundig leven en het leven der letterkundigen van dien tijd.

„Quintilianus *hoogste leider der wufte jongelingschap*, *luister der Romeinsche balie*, houd 't mij ten goede dat ik er wat spoed mee maak om het leven te genieten, terwijl ik nog arm ben en wel werken kan. Met het leven te genieten maakt nooit iemand spoed genoeg. Daarmee mag wachten hij die nog rijker wil worden dan zijn vader reeds is en zijn wachtzaal vol heeft van beelden zijner voorzaten; ik verlang niets meer dan een haardstede en een huis, waar de rook geen schade doet, een frissche bron en ordinaire groente, een knechtje dat genoeg te eten krijgt en een vrouw die nu eens niet aan literatuur doet, *nachten waarin ik kan uitslapen*, dagen zonder ruzie."

Daar hebt ge nu in levenden lijve vóór u twee aan elkaar tegenovergestelde voorbeelden van (in gunstigen zin zoo genoemde) fortuinzoekers dier dagen. Want fortuin

zoeken doen ze beiden, beiden willen „aan den kost komen", en wat spoedig (zoo 't wezen kan) van hun renten leven. Daarvoor verlaten beiden hun vaderland, het toen blijkbaar arme, Spanje en begeven zich naar Rome, de wereldstad met haar vele behoeften en emplooien. Maar de één, Martialis, treft het slecht en heeft waarschijnlijk wat te veel haast gemaakt. Hij heeft al zijn hoop gevestigd op de rijke en machtige Senatoren, die hij maar heeft te amuseeren om er bovenop geholpen te worden, in de eerste plaats op Seneca, Nero's opvoeder en een tijd lang Nero's eersten minister. Maar bij zijn aankomst is Seneca juist, ten gevolge der mislukte samenzwering van Piso (65 n. Chr.), gevallen, dus moet hij 't bij verschillende andere groote heeren beproeven. Doch daar schiet het niet op. Al maakt hij nog zulke grappige, soms hoogst behagelijke, epigrammen, al zwoegt en tobt hij den heelen dag door, al kijft en kibbelt hij met concurrenten, hij blijft de oude knecht. Geen rust valt hem ten deel, niet alleen niet 't behagelijk leventje van den goedgeborgen en goedverzorgden rentenier, maar zelfs geen nachtrust. En dat is 't wat zoo'n ondernemenden vreemdeling op den duur het zwaarst valt dat hij nooit eens behoorlijk kan uitslapen. Vóór dag en dauw moet hij er uit en het pad op om zijn opwachting te gaan maken bij de rijken, de „koningen" die hem misschien wel in hun hofhouding zullen willen opnemen. En zóó'n tocht door de stad dat is geen kleinigheid. Daarvoor moet de klient zich in plechtgewaad steken, hij moet de lastige Romeinsche toga aantrekken, die 't hem tegen den middag benauwd genoeg kan maken. En 't loopen alleen is al een heel werk. Ook nu nog, dat Rome op zeven heuvelen is gebouwd, dat ziet de reiziger nergens, maar hij voelt het ter dege aan zijn beenen als hij daar van 't forum het betrekkelijk kleine eindje naar S. Pietro in Vincoli aflegt om daarna S. Giovanni en Paolo te bezichtigen, vervolgens S. Maria Maggiore te bewonderen en eindelijk — waarlijk hij heeft 't wel noodig! — eens even op Monte Pincio uit te blazen. En wat is meestal het loon van al die inspanning? Op zijn allermooist een uitnoodiging tot een diner waar hij dan al met heel weinig égards zal worden behandeld: al strekt hij er niet tot

doelwit van de spotternijen der gehuurde potsenmakers en al mag hij zich behoorlijk verzadigen, hij krijgt niet mee van tarbot of van het „voor den maaltijd geboren" wild-zwijn; hij ziet Opimianer drinken, Falerner en Setiner, maar zelf krijgt hij soms een flaconnetje met „Vaticaansche azijn". Doch gewoonlijk kan hij niet meer dan aan de deur zijn mandje komen afhalen, en dat is lang geen canestrino, zooals vóór dezen gruweltijd aan de stations voor vier lire werd verkocht: een halve kip, een paar sappige coteletten, eenige heerlijke sneedjes prosciutto, een pittig stukje gorgonzola, brood, een sinasappel om te watertanden en een elegant bemand fleschje Chianti. Neen, 't zal dikwijls niet meer gekost hebben dan een kwart rijksdaalder, want de arme slokker kreeg vaak niet eens zijn draagbaar dinertje mee maar werd met een fooitje afgescheept en wij vinden vermeld dat dat wel eens uit 100 as bestond, vijf stooters of, „een schelling en een pietje" zooals onze vaderen zouden hebben gezegd. Om nog te zwijgen van de verplichting van met Mijnheer uit rijden of op reis te gaan, gekweld door 't opgejaagde stof of door de zanzare in een niet al te zindelijke dorpsherberg. En was dan zóó weer een dag in zorg en moeite doorgezwoegd, dan kon hij naar bed gaan, maar niet rustig, want hij wist dat hij er weer uit zou moeten terwijl hij er wel zijn heele bedelaarsdaghuur voor zou hebben willen geven om zich nog eens te mogen omdraaien.... maar de promotie, de kans op een vast, een voordeelig baantje van goeverneur of „heer van gezelschap"! Morgen maar weer het zelfde lieve leven van voren af aan! Breng op die manier maar eens een kapitaaltje bij elkaar om van te rentenieren of om af en toe je oude moeder of arme zuster wat toe te stoppen!

Deze beschrijving van het troosteloos clientenlot is aan onzen vermakelijken, soms al te ondeugenden Martialis ontleend, een van nature vroolijken klant, met een doorgaans goed humeur, dat toonen zijn vlotte, altijd even geestige en handige gedichtjes. Maar op den duur is 't hem te zwaar geworden. Onder de regeering der Flavii, vooral onder den strengen, zakelijken Domitianus heeft hij geen opgeld gedaan, en de wijze Traianus met zijn schare van letterlievende, ernstige philosofisch aangelegde vrienden moest blijkbaar

van zoo'n luchtig snaakje niets hebben; alleen bij 's keizers boezemvriend Plinius had hij 't zoover weten te brengen dat hij van hem ten slotte dan althans een reispenning kreeg. Een reispenning! Want in arren moede besloot Martialis eindelijk maar weer naar Spanje terug te keeren. Daar in die dorpjes met hun barbaarsche namen krijgt hij ook wel niet veel bizonders te eten, maar hij kan er ten minste frissche lucht inademen en . . . . . slapen. Want slapen, slapen dat wordt zoo gaandeweg des armen clienten eenig ideaal!

Ja Quintilianus, dien is het beter gegaan in de wereld. En dát 't hem beter gegaan is daarom moeten wij de wereld van dien tijd prijzen Want die reispenning, die Martialis dan toch nog van Plinius had los gekregen, waaraan had hij haar te danken? Aan dat gedichtje voornamelijk waarmee hij de ijdelheid van den invloedrijken gunsteling des keizers had gestreeld, dat versje dat aanstonds nog eens weer in een ander verband te pas komt, waarmee onze puntdichter zijn Muze aanspreekt, die aan Plinius een present-exemplaar van een der bundeltjes van Martialis gaat aanbieden:

maar vooral den rechten tijd
  dient gij wel te kiezen,
dartle juffer die gij zijt!
  wilt gij niet verliezen
des vermaarden reednaars gunst,
  die zijn heele dagen
wijdt aan de gestrenge kunst,
  waarin hij mogt slagen
haast zoo goed als d' Arpinaat [1])
  in zijn beste werken:
laat hij dan van uw gepraat
  en gedruisch niets merken.
Beter komt gij t' avondstond,
  't uur aan Bacchus heilig,
als de beker gaat in 't rond:
  dan is 't voor u veilig;

---

[1]) Cicero.

dan is 't vreugd' al wat gij ziet:
lamplicht, reukwerk, rozen,
dan zou zelfs een Cato niet
bij uw versjes blozen.

Hoe gansch anders Quintilianus in zijn doen en streven! Wij hoorden hem door Martialis noemen „hoogste leider der wufte jongelingschap" en luister der Romeinsche balie. In hoeverre hij dien tweeden naam verdient kunnen wij, natuurlijk, niet meer beoordeelen, maar dat hij de hoogste leider der wufte jongelingschap, dat wil zeggen dat hij opper-professor in de welsprekendheid, dat hij superintendant of minister van onderwijs en al wat daarmee in verband staat is geworden dat begrijpen wij ten volle. Daarvoor heeft hij ons een onsterfelijk monument nagelaten: zijn „opleiding tot de welsprekendheid"; ja een onsterfelijk monument, ook nu nog waardig met aandacht te worden gelezen door allen die liefde en bewondering hebben voor ware en veelzijdige wijsheid in smaakvollen en waardigen stijl uitgedoscht.

Is hij een redenaar, is hij in den gewonen, den alledaagschen en engeren zin van het woord een leermeester in oratorie? Neen hij is oneindig veel meer! Hooren wij wat hij in de inleiding van zijn meesterwerk zelf zegt van zijn studie en bedrijf (§ 9):

„Wij leiden op tot redenaar, maar tot den volmaakten, wat men niet kan zijn tenzij men in 't bezit is der volmaakte deugd; wij verlangen dus van hem niet alleen talent van spreken maar alle gaven des geestes. Ik stem niet toe (wat men wel eens heeft gemeend) dat de beschouwing hoe wij ons leven hebben in te richten aan de wijsgeeren moet worden overgelaten; want een redenaar dat is de ware staatsman, de kundige bestuurder van het openbare en het particuliere leven, die een staat weet te leiden door zijn raad, te grondvesten door wetgeving, te zuiveren door rechtspraak. Daarom, al erken ik dat ik het een en ander zal *ontleenen* aan de geschriften der wijsgeeren, ik houd vol dat dat een en ander een deel uitmaakt van ons eigen werk en dat het wel degelijk hoort tot het gebied der oratorie."

Mij dunkt, een man die zóó spreekt is een philosoof en wel een van den hoogsten rang, zijn leer is theoretisch van een treffende waarheid, voor de practijk is ze van de allergrootste nuttigheid. Paradoxaal is ze zeker, maar is er ooit door een menschenkind iets verkondigd dat *niet* paradoxaal en toch de moeite van 't aanhooren waardig was?

„Het eind van alle wijsheid is welsprekendheid" roept Quintilianus en hij voegt daaraan toe: „als ge mij stom-verbaasd staat aan te kijken of wel mij uitlacht, dan maak ik 't nog wat erger en verklaar:

„Het eind van alle vroomheid is welsprekendheid."

Het eind van alle wijsheid is welsprekendheid. Zou dat ook waar zijn? Vele *wijzen* van onzen tijd zullen 't niet erkennen, want, om van onze stamelende en stoethaspelende jeugd maar niet te spreken, 't schijnt soms wel dat 't in geleerde kringen als een kenmerk der echte geleerdheid beschouwd wordt zich *niet* smaakvol en duidelijk te kunnen uitdrukken en zelfs wat men van een papiertje voorleest telkens valsch te intoneeren. Wie vlot en aangenaam weet te spreken krijgt al gauw den naam dat hij *maar* een belletrist, dat hij een „praatjesmaker" is[1]). Ze moesten eens weten wat een inspanning en voorbereiding het hem, die nooit met spreken of schrijven een mal figuur wil maken, kost om ook maar de door hem zelven opgestelde notulen eener vervelende vergadering in een volgende even vervelende behoorlijk aan den man te brengen, ze moesten eens beseffen dat de epidemie der eindelooze vergaderingen hieruit is ontstaan en daardoor zoo afgrijselijk voortwoekert dat men geen eerbied meer heeft voor het gesproken woord en wel zij het minst die óf aan een spraakgebrek lijden, hun gedachten niet weten te verzamelen of op andere wijze behept zijn met wat Cicero zoo geestig noemt „*verbosa infantia*" (woordenrijke sprakeloosheid). Zij voelen geen deernis met hun rampzalige slachtoffers maar staan of zitten eindeloos te dreunen op den toon van een kinderratel, een lekkende goot of een

[1]) In Ciceros tijd was 't al net zoo. *Suspecta lingua est* zegt hij: welsprekendheid wekt argwaan, zie de allerinteressantste plaats Or. § 145.

pruttelende pot koffie. Maar hun grootste zonde is nog wel dat ze tot hun verdediging aan 't aanvallen zijn gegaan en van welsprekendheid een karikatuur hebben gemaakt die met het begrip welsprekendheid niets gemeen heeft. Zij stellen welsprekendheid voor als de kunst der *nugae canorae*, zooals, alweer, Cicero het noemt („welluidend gewauwel"), alsof dat niet juist het tegenovergestelde van welsprekendheid is. Neen vriend, wie wat te zeggen heeft, weet wat hij zeggen wil en zich uitdrukt in de juiste, met de grootste zorg gekozen woorden, die bezit de eenig ware welsprekendheid... en die is uit den aard der zaak nooit langer van stof dan strikt noodig is. Maar u gaat 't eenigszins als die oude vrouw bij Lucanus, die harder loopt dan ze kan: gij praat *langer* dan gij kunt, gij zijt door geen medelijden of schaamtegevoel tot staan te brengen. En er is geen van staatswege aangestelde Quintilianus bij de hand om u tot de orde te roepen of het stilzwijgen op te leggen.

Het eind van alle vroomheid is welsprekendheid. Zou Quintilianus dat ook gedacht hebben? Wel, we hebben het hem zoo juist bijna uitdrukkelijk hooren verklaren. En of hij er gelijk aan heeft? 't Zal wel waar zijn! De vrome, de van een hooge waarheid heilig overtuigde, die is eerst recht welsprekend en hij is het altijd, overal, bij iedere gepaste gelegenheid. De grootste fout tegen de eischen der welsprekendheid zal hij nooit begaan, hij komt zelfs nooit in de verleiding van te lang te wezen want elk woord dat van zijn lippen komt maakt den vereischten indruk, het ontroert, wekt op, bedaart, ja zijn gebaar en blik is welsprekend. Hij is de redenaar bij uitnemendheid.

Nu, Quintilianus *is* philosoof maar hij neemt met den naam van redenaar genoegen. Het is als gevoelde hij niet dat zijn kunst, of wetenschap (hoe wilt gij 't noemen) een deel, een hoogst belangrijk, misschien wel het allerschoonste deel der philosofie is. Wat wonder dat hij ons, eeuwen later levenden, althans zoo wij hem uit zijn geschriften niet nader kennen, omtrent zijn ware wezen in de war brengt, waar hij zijn onderricht „onderricht in welsprekendheid" noemt. Quintilianus, de degelijkste, de

ernstigste aller schrijvers. Hoe moet 't ons dus wel gaan met Dio Guldemond, wiens geheele zielsbestaan, zooals u aanstonds zal blijken uit mijn kort verhaal zijner levensomstandigheden, ons aanstonds denken doet aan een ijdelen roembejager, een intrigant, een conspirateur? Wel die man weet niet alleen niet hoe hij zich moet *noemen*, hij weet niet eens wie hij *is*. Hij kent zich zelven niet en miskent de bestemming hem door de natuur aangewezen.

Dat kan ik u nu bewijzen, bewijzen met de stukken, die hij zelf ons heeft nagelaten. Leest maar eens:

Dio's Euboische rede „de jager".

Wat ik u nu ga vertellen dat heb ik niet van hooren zeggen, maar dat heb ik zelf bijgewoond. Immers, 't is misschien niet alleen een eigenschap van ouden van dagen praatziek te zijn en een verhaal dat hun invalt moeielijk op zij te kunnen schuiven, maar ook wel van wie veel hebben gereisd en getrokken. De reden zal wel zijn dat beide soorten van menschen veel hebben ondervonden waar ze niet ongaarne aan denken.

Ik ga u dan vertellen wat soort van menschen ik ongeveer midden in Griekenland heb ontmoet en wat de levenswijze dier menschen was.

Het was al na den zomer dat ik met eenige visschers in een heel klein bootje overstak van Chios Er stak een storm op zoodat wij met moeite de kust van Euboea bereikten, die kust die zoo rijk is aan gevaarlijke inhammen. Daar raakte het schip vast op een rotsachtig strand en verging; de bemanning begaf zich naar een troep purpervisschers die voor anker lagen bij het voorgebergte in de buurt, met het plan daar te blijven en hun beroep te deelen.

Ik was dus alleen en, daar ik niet wist of er ook een stad in de buurt was waar ik intrek zou kunnen nemen, dwaalde ik maar wat langs de zee, of ik ook soms een schip zag voorbij varen of ten anker gaan.

Na een heel eind te hebben geloopen zonder een enkel

mensch te zien, vond ik een hert liggen dat pas van de rots was neergevallen, vlak bij de branding zoodat het bespoeld werd door de golven: het ademde nog. Kort daarop meende ik honden te hooren blaffen, hoog op de rotsen, maar niet duidelijk van wege het golfgeklots.

Ik ging dus op het geluid af, besteeg met groote moeite een hoogte en zag honden heen en weer loopen zoeken. 't Vermoeden lag dus voor de hand dat dat hert, om aan de vervolging van die honden te ontkomen, zich genoodzaakt had gezien tot zulk een sprong in de diepte. Kort daarop zag ik een jager, althans dat maakte ik op uit zijn voorkomen en zijn dracht: iemand met blozende kaken en lang haar dat met zorg en zwier achterwaarts was opgemaakt Zoo beschrijft Homerus de Euboeërs die aan den Trojaanschen oorlog deel namen, waar hij, naar 't mij voorkomt, den spot met hen drijft omdat zij van voren waren kortgeknipt, terwijl alle andere Achaeërs flink in hun haardos zaten [1]).

„Vreemdeling'' zei die man tot me „hebt gij ook soms ergens hier in de buurt een vluchtend hert gezien?'' „Wel'' antwoordde ik „dat ligt al in 't water'', bracht hem ter plaatse en wees het hem. Hij trok het hert uit zee, stroopte het met zijn mes de huid af, en terwijl ik, voor zoover mijn krachten mij dat veroorloofden, hem daarbij behulpzaam was, sneed hij er de achterschenkels [2]) af en nam die met de huid op zijn schouders. Daarbij verzocht hij mij mee te gaan en mee te eten van 't hertenvleesch. „Ik woon'' zei hij, „niet ver van hier. Dan kunt gij morgen, als gij bij ons behoorlijk zijt uitgerust, eens weer naar zee gaan, want nu is er aan geen varen te denken. En, schrik niet van wat ik u ga zeggen: ik zal al blij wezen [3]) als de storm niet langer dan vijf dagen duurt, maar daar is weinig kans op, als de bergtoppen zoo dik onder de nevels zitten, zooals gij ziet dat nu het geval is.''

Daarop vroeg hij mij van waar ik kwam en hoe ik

---

[1]) Des noods kan men dat „flink in hun haardos zaten" wel uit *καλῶς ἐχόντων* halen, maar ik voel veel voor de geestige gissing van prof. Hesseling dat 't een onhandige opvulling is van *κα . . . . ντων*, terwijl de lacune *ρηκομοώ* had gehad.

[2]) Dat *καὶ* vóór *τῶν σκελῶν* moet, dunkt mij weg.

[3]) Ik delg *δ'* na *βουλοίμην*.

zoo daar was te land gekomen: of mijn schip ook soms was vergaan. „'t Was een heel klein vaartuigje" zei ik „van visschers die naar den overkant moesten; ik was de eenige passagier: 'k wou er graag gauw wezen, maar 't scheepje is op 't strand geloopen en stuk geslagen." „Dat kon moeielijk anders" zei hij, „zie maar eens hoe woest en steil de kust van Euboea aan de buitenzijde is. 't Zijn hier de zoogenaamde holten van Euboea, een schip dat hierheen afdrijft is verloren. 't Komt maar zelden voor dat iemand van de bemanning het leven er af brengt, tenzij dan dat, zoo als nu, 't al een heel licht vaartuigje is. Maar kom mee en maak u niet ongerust. Gij maakt maar eerst dat gij na al die vermoeienissen weer op uw verhaal komt. Morgen zullen wij alles doen voor uw veilige afreis, nu we eenmaal kennis met elkaar hebben gemaakt. Ik vermoed dat gij een stedeling zijt, geen zeeman of ambachtsman; en gij zijt zoo mager dat ik u ook niet voor heel sterk van gestel houd."

Nu, ik ging graag mee. Ik maak me nooit bang voor hinderlagen, want ik bezit niets dan mijn kleed en dat is niet veel waard. En ik heb vaak in dergelijke omstandigheden — want ik ben voortdurend aan 't zwerven — en toen ook de ervaring opgedaan hoe iets heiligs en onaantastbaars de armoede is en hoe men nog meer schroomt zich aan een die niets heeft te vergrijpen dan aan iemand die de kenteekenen der ambassadeurswaardigheid vóór zich uit laat dragen. Dus volgde ik ook nu met volkomen gerustheid.

't Was een afstand van een kleine twee uur dien wij moesten afleggen. Onder weg vertelde hij me van al zijn omstandigheden en van zijn leven met vrouw en kinderen. „We zijn" zoo sprak hij „vreemdeling, met ons beiden woonachtig op hetzelfde stuk land, zijn met elkaars zusters getrouwd en hebben kinderen, jongens en meisjes. Voornamelijk leven wij van de jacht maar hebben ook nog een klein stukje grond dat we bewerken. Dat land is niet ons eigendom, noch door erfenis noch langs anderen weg. Want onze vaders waren wel vrij maar arm, niet minder dan wij zelf, 't waren koeherders, ze weidden het vee van een rijk man op dit eiland, een man die ver-

scheiden kudden runderen, paarden en klein vee bezat, veel schoone weiden, die heele bergstreek daar en nog veel ander goed.

Toen die heer gestorven was en zijn bezittingen waren geconfiskeerd — men zegt wel dat hij om zijn bezittingen op last van den keizer is ter dood gebracht — werd het vee dadelijk weggehaald om te slachten en daarbij ook nog die paar koetjes van ons zelven. Het loon is hun nooit uitbetaald.

Er zat voor ons niet anders op dan te blijven ter plaatse waar we vroeger onze runderen hoedden en waar we wat tenten hadden gemaakt en een omheining van palen, niet groot of sterk, voor de kalveren tegen den zomer, want 's winters plachten we in de vlakte te weiden, daar hadden wij voldoende weidegrond en wintervoer in voorraad, 's zomers dreven we ons vee naar de bergen. Onze vaders kozen bij voorkeur die streek tot hun verblijf, want daar is overvloed van water en aan weerszijden is een diep, schaduwrijk dal; daar doorheen stroomt een rivier waarvan de bodem niet steenachtig is maar zóó dat koeien en kalveren er zeer gemakkelijk kunnen instappen, het water is overvloedig en zuiver, want de bron waaruit het komt is in de buurt. En door het dal waait 's zomers altijd een koeltje. Het groen aan weerszijden is zacht en malsch, er leven geen horsels in of iets anders wat schadelijk is voor het vee. Er zijn verscheiden prachtige uitgestrekte weiden onder hoog en niet te dicht geboomte, het gras is er welig 't heele jaar door zoodat men met zijn vee niet veel heeft heen en weer te trekken. Om die reden hielden ze zich gewoonlijk daar met hun runderen op. Maar toen bleven ze in hun tenten totdat ze in dienst werden genomen of werk kregen en leefden van een heel klein stukje land dat ze dicht bij hun hoeve hadden bewerkt. Dat voorzag in hun onderhoud, want er was heel wat mest.

En als ze niets met hun vee te doen hadden, dan gingen ze aan 't jagen, soms alleen, soms met hun honden. Want van de honden, die achter het vee aanliepen, waren er twee, toen het vee wat veraf was en zij de herders niet zagen, omgekeerd en naar huis gegaan met achter-

lating van de kudde. Die honden plachten eerst zoo maar met hen mee te loopen, en als ze wolven zagen, dan vervolgden ze die een eindje, maar zwijnen of herten daar gaven ze niet om. Maar zagen ze ze 's nachts of in den vroegen morgen, dan stelden ze zich op en blaften en gingen tegen hen te keer alsof ze een mensch hadden gezien. En toen ze het bloed van zwijnen en herten hadden geproefd en meermalen zwijnen- en hertevleesch gegeten, begonnen ze mettertijd van vleesch te houden in de plaats van hondevoer, en als er wat was buit gemaakt, dan deden zij zich daaraan te goed, zoo niet dan leden ze honger; op die manier raakten ze er al meer en meer aan gewend liepen elk dier dat ze zagen na, kregen zoowat lucht van wild en speurzin en werden op hun ouden dag in plaats van herdershonden een ietwat achterlijk soort van jachthonden.

Toen de winter gekomen was, deed er zich geen werk voor hen op 't zij ze naar de stad, 't zij ze naar een of ander dorp gingen; dus sloten ze hun hutten meer af, maakten de omheining van hunnen hof steviger en kwamen aldus den winter door. Het jagen ging gemakkelijker in den wintertijd: want dan waren de sporen duidelijker, ingedrukt als ze waren in den vochtigen grond en de sneeuw maakt ze zelfs van verre zichtbaar, zoodat men geen moeite behoeft te doen met het wild te zoeken, want het pad zelf leidt er henen. Ook is het wild dan meer geneigd om op zijn plaats te blijven en kan men hazen en gazellen in hun leger overvallen.

Op die wijze leefden ze verder voort en verlangden niet anders. En ze gaven ons vrouwen, elk van beiden zijn dochter aan den zoon van den ander. Verleden jaar zijn beiden gestorven; ze noemden een groot getal jaren die ze geleefd hadden, maar ze waren nog krachtig en jong en flink van lijf en leden. Van de moeders is de mijne nog in leven.

Van ons beiden is die andere nooit in de stad geweest hoewel hij al vijftig jaar oud is. Ik zelf maar twee keer. De eerste keer dat was toen ik nog jong was, toen we ons vee nog hadden. De tweede keer toen was er een mijnheer gekomen om geld in te vorderen, hij dacht dat

wij dat hadden. Nu, we hadden geen geld, dat zwoer ik hem; als we 't hadden zouden we 't hem wel gegeven hebben. Maar we onthaalden hem zoo goed als we konden en gaven hem twee hertevellen present. En ik ging met hem mee naar de stad. Hij beweerde namelijk dat een van ons beiden noodzakelijk moest komen en omtrent deze zaak inlichtingen geven.

Daar kreeg ik toen weer hetzelfde te zien als vroeger: veel groote huizen, daaromheen een dikke muur en in die muur een soort van hooge vierkante gebouwen [1]) en een menigte schepen die daar lagen heel rustig als in een meer [2]). Zoo iets heb je bij ons nergens, waar gij te land zijt gekomen en dat is dan ook de reden dat de schepen vergaan. En bovendien zag ik een groote menigte menschen op éène plaats samengepakt en hoorde een geweldig rumoer, ik dacht dat ze allemaal met elkaar aan 't vechten waren. Hij bracht mij vóór „overheden" zooals hij dat noemde en zei lachend: „hier hebt gij den man dien ik moest gaan halen; hij bezit niets behalve zijn lange haar en een hut van geduchte planken."

De overheden gingen naar „het theater", en ik ging mee. Zoo'n theater is een soort van diepe vallei, maar 't heeft niet twee lange zijden: 't is half rond, niet door de natuur gevormd maar uit steenen opgebouwd. Gij vindt 't misschien belachelijk dat ik u dat alles zoo uitvoerig beschrijf wat u goed bekend is.

Welnu, een heelen tijd lang hield het volk daar in dat theater zich met allerlei zoowat bezig: nu eens riepen ze op vriendelijken en vroolijken toon tot lof van dezen of genen, dan weer schreeuwden ze hard en toornig en die toorn was erg om aan te hooren. En de menschen, tegen wie ze zoo schreeuwden, kregen aanstonds den schrik op het lijf: sommigen liepen rond te bidden en te smeeken, anderen wierpen van angst hun bovenkleeren af. Op een oogenblik viel ik zelf van dat lawaai bijna op den grond: 't had veel van een overstrooming of een donderbui. Anderen traden op of wel ze gingen staan onder de menigte en hielden een toespraak tot de vergadering, de een een

---

[1]) ik delg *τοὺς πύργους*. [2]) ik delg *ἐν τῷ λιμένι*.

paar woorden, de ander een lange redevoering. Naar den een luisterde men een heelen tijd, op den ander was men al boos als hij zijn mond open deed en liet hem zelfs niet toe een geluid te geven. Toen 't eindelijk rustig en stil was geworden, brachten ze mij voor. En toen sprak er een als volgt:

„Mannen, ziet hier nu zoo een die gedurende vele jaren de inkomsten van de staatslanderijen binnenhaalt, niet hij alleen, zijn vader deed 't ook al, een van die lieden die onze bergen afweiden, bebouwen, die daar jagen, er verscheiden huizen hebben gebouwd en wijngaarden aangelegd en allerlei voordeelen genieten zonder daarvoor ooit iets aan iemand te hebben betaald of het voor niet van het volk te hebben gekregen. Waarvoor zouden zij die gunst ook hebben ontvangen? En terwijl ze ons eigendom in bezit hebben en zoo rijk zijn, hebben ze nooit eenige verplichting ten algemeene nutte op zich genomen en ze brengen van hun inkomsten niets op: ze blijven maar altijd vrij van lasten en zorgen alsof ze weldoeners van den staat waren. Ze zijn, geloof ik, nooit hier in de stad geweest. Ik schudde van neen en de menigte lachte toen ze dat zag.

Dat gelach maakte den spreker boos, en hij ging tegen mij te keer. Daarop wendde hij zich tot de vergadering en zeide: „als gij dat goedkeurt, dan moeten we maar allen dadelijk ons meester maken van de staatsgoederen en òf de schatkist plunderen (wat trouwens toch al door dezen en genen wordt gedaan) òf gaan weiden op het domein, als gij ten minste aan dat roofgebroed vergunt om gratis de inkomsten te trekken van meer dan 1000 plethren best land, waarvan gij dagelijks voor drie man den kost kunt halen.

Toen ik dat hoorde, lachte ik zoo hard ik kon; de menigte lachte nu niet, maar maakte rumoer. Hierop werd die kerel [1]) boos, keek woedend naar mij en zeî: „ziet gij wel hoe die schurk ons hoont en den spot met ons drijft? Ik zal hem nog in 't cachot laten stoppen, hem en zijn complice, want naar ik hoor zijn ze met hun beiden de

---

[1]) Ik delg het hinderlijke instopsel ὁ ῥήτωρ.

hoofden dergenen die zoo goed als al het land in 't gebergte in bezit hebben genomen. Ook onthouden ze zich, geloof ik, niet van strandroof, want ze wonen vlak boven de Cepharische klippen. Hoe zouden ze anders zulke rijke akkers, of liever heele dorpen in orde hebben kunnen brengen en er zooveel vee en slaven op na kunnen houden? Gij kijkt misschien naar zijn schamele kleeding en naar dat beestenvel: dat heeft hij, toen hij hierheen kwam, omgeslagen om u te misleiden, dat gij zoudt denken dat hij een bedelaar was die niets bezat. Maar ik word bang als ik hem aanzie: ik verbeeld me een Nauplius te zien die van Caphareus komt. Ik houd het er voor dat hij uit de hoogte seinen pleegt te geven aan de zeevaarders om ze op de klippen te laten loopen."

De menigte werd heftig op 't hooren van deze woorden en van wat hij nog meer sprak. Ik wist niet wat te beginnen en maakte mij bang dat ze mij kwaad zouden doen.

Hierop trad er een ander spreker op, naar mij voorkwam een geschikt mensch. Dat maakte ik op uit zijn woorden en uit zijn houding. Eerst verzocht hij stilte en de menigte zweeg. Toen sprak hij op kalmen toon: „daar doet iemand geen onrecht aan dat hij verwaarloosd land bewerkt en in orde brengt. Integendeel zulke menschen verdienen onzen lof. 't Komt niet te pas boos te wezen op degenen die staatsgronden bebouwen en beplanten maar wel op degenen die ze laten bederven. Want tegenwoordig, burgers, zijn twee derden van onze landerijen een woestenij, gevolg van verwaarloozing en van te geringe bevolking. Ik heb zelf, zooals de meesten uwer, verscheiden bunders land zoowel in de bergen als in de vlakte: als iemand ze wilde bebouwen zou ik hem niet alleen niets vragen maar er met genoegen nog geld op toeleggen. Daardoor zouden ze immers voor mij in waarde rijzen en bovendien is 't een mooi gezicht, land dat bewoond en bewerkt wordt. Zoo'n woestijn daarentegen is niet alleen een nutteloos bezit, maar 't is jammerlijk om aan te zien en een bewijs dat de bezitter er droevig aan toe is. Gij moet dus, dunkt mij, veeleer anderen aanmoedigen, en wel zoovelen uwer medeburgers

als gij maar kunt, om van het staatsdomein een stuk in bewerking te nemen, en dan degenen die wat van zich zelven hebben een grooter deel, en van de armen ieder zoo veel als hij kan: dan levert uw land wat op en worden de burgers, die willen, bevrijd van de twee grootste rampen, werkeloosheid en armoe. Laten zij dus gedurende een tijdvak van tien jaar dat land voor niet hebben, en daarna, naar eigen taxatie, een deel van de vruchten opbrengen, maar niet van het vee. En indien een buitenlander staatsland bewerkt, die betale ook gedurende vijf jaren niets en daarna het dubbele van wat de burgers opbrengen. Een vreemdeling die tweehonderd plethren tot vruchtbaar land heeft gemaakt, verkrijge het burgerrecht: dat zal zeker bij velen den lust aanwakkeren. Want nu ligt zelfs het land vlak vóór de poort verwaarloosd, een smadelijk schouwspel: 't ziet er daar niet uit als een vóórstad, men zou denken midden in de woestijn te wezen. Maar binnen in de stad daar wordt maar gezaaid en geweid. 't Is dus wel zonderling dat de politici het de menschen lastig maken die de energie hebben om zoo'n uithoek van Euboea te bewerken, terwijl ze er geen kwaad in zien dat men het worstelperk bebouwt en vee laat weiden op de markt. Gij ziet toch wel dat men van ons worstelperk een akker heeft gemaakt, zoodat het beeld van Heracles en andere goden en halfgoden geheel onder het gewas zit en dat de schapen van den spreker van zooeven 's morgens vroeg al op het marktplein verschijnen en loopen te grazen rondom het raadhuis en de regeeringsgebouwen, zoodat vreemdelingen die pas hier zijn komen wonen deels den spot drijven met onze stad, deels er medelijden mee hebben."

Op 't hooren dezer woorden werd men weer boos op dien eersten spreker en maakte tumult. „En" vervolgde de ander „terwijl hij zelf zich zulke dingen veroorlooft, wil hij die ondernemende stumpers laten in hechtenis nemen: 't is er hem zeker om te doen dat voortaan niemand meer iets uitvoert, maar de menschen òf buiten de stad gaan plunderen òf binnen de stad straatroof plegen. Ik zou denken men moet hen laten op het land dat ze zelf hebben ontgonnen, hun in 't vervolg een kleine be-

lasting opleggen maar hun den vroegeren tijd kwijtschelden, want ze hebben dat land toen 't daar onbebouwd lag en niets opbracht in bezit genomen om het te bewerken [1]. En, willen ze er voor betalen dan moeten wij 't hun voor minder verkoopen dan aan anderen."

Toen die spreker zijn rede had geëindigd, ging de ander daar weer op antwoorden. Een heelen tijd stond hij te razen en te tieren. Eindelijk verzocht men mij ook wat in 't midden te brengen.

„Wat moet ik nu" zei ik „zeggen?" „Antwoord op 't geen gezegd is", zei een van de heeren.

„Welnu" zei ik „ik zeg dat er niets waars is in al wat die mijnheer gezegd heeft. Neen, heeren, 't was me alsof ik droomde toen ik hem daar hoorde bazelen over landerijen, dorpen en wat niet al. Wij hebben geen dorp [2] en geen paarden ook of ezels of runderen. Ja, als we eens alles hadden wat hij daar heeft opgenoemd, wat zou dat heerlijk wezen! Dan hadden wij er u van mee gegeven en zouden nu tot de grootelui hooren. Maar we zijn nu ook tevreden met wat we hebben, en als gij er wat van hebben wilt, komt 't maar halen. En, als gij alles wilt hebben, dan zullen wij ons wel zien te redden. Die woorden maakten een uitstekenden indruk."

Toen vroeg de voorzitter mij weer hoeveel wij in staat zouden zijn ten algemeenen nutte op te brengen en ik antwoordde: „Vier hertenvellen, heel mooi." Hierop schoten er velen in den lach. „Ja" zei ik „onze berenvellen die zijn hard en onze bokshuiden zijn voor deze menschen niet goed genoeg. De rest is oud en klein van stuk, maar als gij ze hebben wilt kunt gij ze krijgen."

Nu werd hij weer boos en zei dat ik een echte boer was. „Praat gij nu weer van boerderijen?" zei ik, „hoort gij dan niet dat we geen landerijen hebben?" En hij vroeg weer of we dan ieder twee Attische talenten [3] wilden geven, en ik antwoordde: „wij zijn niet gewoon ons vleesch af te wegen, wat we hebben dat geven we weg. Maar veel is 't niet: 't ligt in de pekel of hangt te rook, maar

---

[1] *γεωργήσαντες* moet, dunkt me, *γεωργήσοντες* zijn.
[2] ik geloof nooit dat dat *κώμην* hier goed is.
[3] Een *talent* is zoowel een gewicht als een geldsom.

't is allebei goed in zijn soort, hammen van varkens en herten en ander best vleesch."

Hierop ontstond weer tumult: „allemaal leugens" werd er geroepen. Toen vroeg de voorzitter mij weer of we graan hadden en, zoo ja, hoeveel. Ik somde alles naar waarheid op: „twee schepels tarwe" zei ik, „vier schepels gerst en even zooveel gierst en een half mud boonen. Want van 't jaar hebben we geen boonen gehad. Neemt gij nu de tarwe en de gerst en laat ons de gierst. Maar, als gij gierst noodig hebt, kunt gij die ook krijgen." „En maakt gij geen wijn?" vroeg een ander. „Ja wel", zei ik. „Als er dus iemand van u om komt, zullen we hem wijn geven, maar laat hij een zak meebrengen, want wijnzakken hebben wij niet" „En hoeveel wijnstokken hebt gij?" „Vóór de deur twee" zei ik, „en binnen in den hof twintig. En dan over de rivier nog eens weer twintig, die we verleden jaar geplant hebben. 't Zijn voortreffelijke wijnstokken, met groote druiven, als de voorbijgangers ze er maar aan laten [1]). En om u de moeite te besparen van alles na te vragen, zal ik u alles wat wij verder hebben opsommen: acht geiten, een kreupele koe en daarbij een zeer mooi kalfje, vier zeisen, vier schoppen, drie jachtspriëten, en elk van ons beiden een jachtmes. Ons aardewerk zal ik u maar niet opsommen. We zijn getrouwd en hebben kinderen. We wonen in twee mooie hutten en we hebben nog een derde waarin ons korenvoorraadje ligt en onze huiden." „Daar begraaf jelui zeker ook je geld" zei er een, en ik antwoordde: „welnu, kom het dan opgraven, zot. Wie stopt er nu zilver in den grond? Dat komt toch niet op?" Hierop ontstond een algemeen gelach, 't kwam me voor dat ze dien ander hoonden. „Dat zijn onze bezittingen" ging ik voort, „als gij alles wilt hebben, staan wij 't u met genoegen af. Gij hoeft 't ons niet af te nemen alsof wij u vreemd waren of als of wij slechte menschen waren. Want we zijn burgers van deze stad, zooals ik mijn vader hoorde vertellen. Want die is eens hier geweest, 't trof net dat er geld

[1]) Ik volg de conjectuur van Casaubonus en Emperius, die een goeden zin geeft, maar betwijfel of ἀφῶσιν den zin van ἐπιλίπωσιν kan hebben.

werd uitgedeeld en hij kreeg als burger ook zijn deel. Dus kweeken wij ook onze kinderen op tot uwe medeburgers, en als gij ze noodig hebt, komen ze u helpen tegen roovers of tegen vijanden. Wel is 't op 't oogenblik vrede, maar komt die tijd, dan zoudt gij wel willen bidden dat uw soldaten over 't algemeen zoo waren als wij. Want geloof maar niet dat die spreker van zooeven dan voor u vechten zal, behalve met scheldwoorden als de vrouwen. Van vleesch en huiden zullen we u als we wat buit maken, uw aandeel geven, maar dan moet gij ons iemand sturen om het in bezit te nemen. En als gij wilt dat we onze hutten afbreken, omdat die in den weg staan, dan zullen we ze afbreken. Maar dan moet gij ons hier een huis geven. Want hoe zullen we anders den winter doorkomen? Gij hebt binnen uw muur veel woningen; aan één daarvan hebben wij genoeg. En als we niet hier ons beroep uitoefenen en 't u niet tot last is dat wij er nog bijkomen, bij al die menschen die nu al zoo nauw behuisd zijn, dan zou 't onbillijk wezen dat wij deswege moesten verhuizen. Maar wat die spreker heeft durven zeggen van strandroof, zoo iets verschrikkelijks en goddeloos, ik had haast vergeten daarover te spreken, ik had er vóór alle andere dingen over moeten spreken — wie van u zal daaraan geloof slaan? Om nog niet te spreken van de goddeloosheid van dat bedrijf, 't is onmogelijk daarmee iets te verdienen: zelfs van het hout ziet men bij ons niets dan de asch, zoo klein zijn de houtjes die hier aanspoelen; een paar roeispanen die ik eens op 't strand heb gevonden, die heb ik aan den heiligen eik gespijkerd die bij het strand staat. Want daarvoor beware mij de hemel dat ik ooit voordeel zou behalen op ongelukkigen en dat op zoo'n manier. Neen van schipbreukelingen heb ik nooit geprofiteerd, maar wel heb ik hun vaak medelijden betoond en ze in mijn hut opgenomen en hun te eten gegeven en te drinken en hen verder geholpen zooveel als in mijn vermogen was en ze begeleid tot aan de bebouwde kom van het dorp. Maar wie zou dat nu kunnen getuigen? Daar heb ik dat

---

[1]) Ik lees hier, met Jacobs en Geel: *ταρσοὺς οὕς.*

niet voor gedaan, ook niet om er dank voor te krijgen: ik wist niet eens waar die menschen tehuis behoorden. En ik hoop dat nooit iemand van u door zóó'n ongeluk mag worden getroffen." Terwijl ik nog bezig was te spreken, stond er weer een onder de aanwezigen op, en ik dacht bij mij zelven: daar heb je er zeker nog een die tegen mij gaat getuigen, maar hij sprak als volgt: „mannen: ik verbeeldde mij al den beklaagde te kennen, maar twijfelde nog. Doch nu ik zeker van mijn zaak ben, zou ik het slecht, neen goddeloos achten niet te vertellen wat ik van hem weet, en niet met woorden hem mijn dankbaarheid te bewijzen, terwijl hij met de daad zich zoo verdienstelijk voor mij heeft gemaakt. Ik ben, zooals gij weet, uw medeburger; deze man hier (en hierbij wees hij op zijn buurman), ook. Welnu, drie jaar geleden deden wij een zeereis op het schip van Socles. Bij Kaap Caphareus verging ons schip, en van de heele bemanning kwamen wij met eenige weinigen levend aan wal. Die werden door purpervisschers opgenomen, want die hadden wat geld bij zich in leeren zakken. Maar wij, zonder iets aangespoeld, sloegen een bergpad in, in de hoop bij schaapherders of koeherders een onderdak te zullen vinden op gevaar af van om te komen van honger en dorst. Eindelijk kwamen we bij een paar hutten, bleven staan en riepen. Daarop kwam *hij* naar voren en verzocht ons binnen te komen. Hij maakte een groot vuur aan, maar langzamerhand, wreef den een van ons met vet in en zijn vrouw den ander, want olie hadden ze niet. Toen overgoten ze ons met warm water totdat we van de kou waren bekomen, lieten ons, na ons bekleed te hebben zoo goed ze konden, aanliggen, zetten ons tarwebrood voor (zelf aten ze gierstebrij). Ook wijn gaven ze ons te drinken, terwijl ze zelf water dronken, en overvloed van hertevleesch, deels gebraden, deels gekookt. Toen we den volgenden dag wilden vertrekken, hielden ze ons nog drie dagen bij zich. Daarna geleidden ze ons naar de vlakte en gaven ons bij 't scheiden vleesch mee en aan ieder een zeer schoone hertenhuid. En daar hij zag dat ik nog te lijden had van de uitgestane kou, deed hij mij een mantel om, dien hij zijn dochter had afgenomen, zij had

toen maar haar oude plunje aangetrokken. Dien mantel heb ik terug gegeven toen ik in mijn dorp was aangekomen. Zoo hebben wij na de goden aan die menschen ons leven te danken."

De vergadering hoorde zijn verhaal met genoegen aan en prees me. Nu herinnerde ik me alles en riep: „gegroet Sotades", ging naar hem toe en kuste hem en zijn kameraad. Daar lachten de menschen erg om dat ik hen kuste. En ik begreep dat elkaar kussen in de stad niet gebruikelijk is.

Hierna trad die geschikte mijnheer op, die te voren een pleitrede voor mij had gehouden en sprak: „mannen ik ben van oordeel dat wij den man, die daar vóór ons staat, ten raadhuize moeten nooden op een eeremaal. Wat drommel, als hij in den oorlog één onzer medeburgers had gered door zijn schild vóór hem te houden, zou hij rijk beloond zijn geworden. Welnu, hij heeft er twee in 't leven behouden, misschien nog wel meer, die hier niet aanwezig zijn: zou hij nu geen belooning verdienen? En voor het kleed, dat hij zijn dochter afgenomen heeft, om 't aan onzen medeburger die in gevaar verkeerde te geven, stel ik voor dat de staat hem èn een bovenkleed èn een onderkleed geeft; dat zal voor een ander tot een aanmoediging strekken om rechtschapen en behulpzaam te wezen. Verder stel ik voor om aan hen en hun kinderen het vrij gebruik van hun land te laten, hen niet te belasten maar hun bovendien nog honderd drachmen te geven voor benoodigdheden. En dat geld wil ik uit mijn eigen kas opbrengen."

Men prees hem deswege, en alles werd bepaald zooals hij had voorgesteld. De kleeren en het geld werden op staanden voet in het theater gebracht. Ik wou 't niet aannemen, maar ze zeiden: „gij kunt toch niet in zoo'n beestenvel aan tafel gaan?" „Welnu" zei ik, „dan eet ik van daag niet." Maar ze deden me eerst het eene en toen het andere kleed aan. Daar wou ik toen weer mijn hertevel over heen doen maar dat mocht niet. Doch dat geld dat wou ik in geen geval hebben, daar deed ik een eed op. „Wilt gij 't" zei ik „aan iemand geven, geeft 't dan aan dien spreker van zooeven om in den grond te

stoppen, want daar schijnt hij verstand van te hebben. Naderhand hebben wij van niemand meer last gehad."

Hij had zijn verhaal zoowat net uit toen wij bij de hutten aankwamen. Toen zeî ik lachend: „één van uw bezittingen, en wel de allerschoonste, hebt gij in de vergadering niet aangegeven." „Welke dan" vroeg hij. „Dien mooien tuin met al die boomen en groenten." „Die was er toen nog niet" zei hij, „dien hebben wij naderhand aangelegd."

Nu, wij kwamen binnen en werden onthaald, zoolang als de dag duurde, de man en ik aanliggend op een hooge matras, waarover huiden en bladeren, en de vrouw naast haar man, zittend. Een huwbare dochter bediende en schonk ons heerlijken, donkeren wijn in. De jongens bereidden het vleesch en onder het opzetten aten ze mee zoodat ik die menschen gelukkig prees en hen de meest gezegende menschen achtte, die ik ooit had gezien. Toch had ik al kennis gemaakt met veel huizen en tafels van rijken, niet alleen van rijke particulieren, maar ook van koningen en vorsten. Die vond ik toen al heel rampzalig, vroeger ook maar toen nog meer, toen ik den eenvoud zag en de ongegeneerdheid, die daar heerschte en dat ze, wat 't genot van spijs en drank betrof, niet alleen niets bij die rijken achterstonden maar hun ook daarin toch eigenlijk te boven gingen.

Toen we verzadigd waren kwam ook die ander — die compagnon — binnen. Hij bracht zijn zoon mee, een jong man van een geenszins onedel voorkomen; die had een haas bij zich. Bij 't binnenkomen kreeg hij een kleur en, onderwijl dat zijn vader ons verwelkomde, kuste hij het meisje en reikte haar den haas over. 't Meisje hield nu op met bedienen, ging naast haar moeder zitten en de jonge man nam haar taak over.

Ik vroeg mijn gastheer: „is dat dat meisje, wie gij haar mantel hebt afgenomen en aan den schipbreukeling gegeven?" „Neen" zei hij lachend „die is lang getrouwd, ze heeft al groote kinderen, ze woont in 't dorp, haar man is rijk". „Nu" zei ik „die staan u dan zeker bij als gij aan iets behoefte hebt?" „Wij hebben aan niets behoefte" zei de vrouw, „integendeel zij krijgen mee van de jacht en

van 't ooft en de groente, want ze hebben geen tuin bij hun huis. Eens hebben wij tarwe van hen gehad maar alleen zaaigraan en dat hebben wij hun dadelijk na den oogst teruggegeven." „Welnu" zei ik „zijt gij van plan die daar ook aan een rijkaard ten huwelijk te geven zoodat zij u ook tarwe leenen kan?" Hierop kregen ze allebei een kleur, het meisje en de jonge man. „Neen" zei de vader „zij krijgt een man zonder middelen, een jager net als wij". „Nu" zei ik weer „waarom laat gij haar dan niet dadelijk trouwen? Of moet haar man uit een of ander dorp komen?" „Neen" antwoordde de vader „de man is, geloof ik, niet ver weg, maar hier in huis. Zoodra de dag daarvoor gunstig is gaan we 't huwelijk voltrekken". „En wat is" vroeg ik „voor u het teeken van een gunstigen dag?" „Als 't maantje niet zoo heel klein is" was het antwoord. „En dan moet het mooi weer wezen, een heldere hemel". Toen vroeg ik weer: „is 't werkelijk een goed jager?" „Jawel" zei de jonge man „ik kan een hert meester worden, en voor een wild zwijn ben ik niet bang. Gij kunt er u morgen van overtuigen, vreemdeling, als gij lust hebt". „Hebt gij" vroeg ik, „ook dien haas gevangen?" „Dat is van nacht gebeurd" antwoordde de jonge man lachend „met het netje, want toen was het mooi weer, en de maan zoo groot als nooit te voren". Toen lachten beide vaders, niet alleen die van het meisje, maar ook die van den jongen man. Maar de jonge man zelf was verlegen en hield zich stil. Hierop zei de vader van het meisje tot den jongen man „op ons is het wachten niet, maar uw vader maakt uitstel, hij moet er nog op uit om een offerdier te koopen. Want we moeten toch aan de goden offeren." „Welnu" zei de jongere broer van het meisje, „daar heeft *hij* al lang voor gezorgd; dat wordt daar achter de hut vet gemest, een pracht van een dier". „Is dat waar?" vroegen ze hem. „Ja" zei hij. „Hoe ben je daaraan gekomen?" „Toen we dat varken met de biggetjes hadden gekregen. Die biggetjes gingen op één na aan den haal, ze liepen nog harder dan de haas, maar één raakte ik met een steen, ving het en bond het vast [1]). Dat ben ik in 't dorp gaan verruilen

---

[1]) Ik lees met Jacobs *τὰ δεσμά* voor *τὸ δέσμα*.

en heb er een mestvarken voor in de plaats gekregen. Daar heb ik toen een kotje voor gemaakt hier achter en het opgefokt". „O" zei de vader toen weer „lachte je moeder daarom zoo toen ik niet begreep dat ik een varken hoorde knorren en sloeg je daarvoor zoo'n slag in den gerst-voorraad?" „Ja," zei hij „er waren geen kastanjes [1]) genoeg om mee te mesten als de beesten geen eikels wilden eten. Maar als gij 't wilt zien, dan zal ik 't gaan halen." Dat vond men goed, de jonge man ging en met hem de jongens want die verlangden naar beweging.

Intusschen stond het meisje op en bracht uit de andere hut ingemaakte lijsterbessen [2]), mispels en winterappelen en prachtige druiven en zette die op de tafel, die ze eerst met bladeren gereinigd had van de vleeschresten en gedekt met schoone bladeren. Toen kwamen de jongens terug met het varken, onder veel pret en gelach.

De moeder van den jongen man liep met het meisje mee en ook zijn twee nog zeer jonge broertjes: ze droegen fijn brood en gekookte eieren op houten schalen en gerooste erwten. En nadat ze haar zwager en zijn dochter had begroet, ging ze naast haar man zitten en zei:

„Zie daar het offerdier, dat hij daar in tijds voor de bruiloft heeft opgekweekt. Verder hebben wij ook alles klaar, ook het meel is gemalen. Misschien zullen we nog een beetje wijn noodig hebben, maar dien kunnen we gemakkelijk uit het dorp krijgen."

Haar zoon stond naast haar en keek naar zijn aanstaanden schoonvader. Die lachte even en zei: „ziedaar degene op wien het wachten is, hij wil misschien het varken nog wat vetter maken." „O," zei hij, „dat varken dat zal nog barsten van vet." En toen zei ik om hem bij te staan: „pas op, terwijl het varken vet wordt, zal hij nog de tering krijgen." En zijn moeder zei: „daar heeft onze gast gelijk aan; de jongen is nu al schraler dan gewoonlijk; eergisteren nacht merkte ik dat hij wakker was en de hut uitging." „Dat was," zei hij, „omdat de honden zoo blaften, ik wou eens kijken wat er aan de

---

[1]) Op gezag van Emperius neem ik aan dat *εὐβοίδες* kastanjes zijn. Dan krijgen we een goeden zin.

[2]) Dat dat de zin is van *οὖα τετμημένα* wordt mij door deskundigen verzekerd.

hand was." „Och wel neen, jongen," zei zij, „je liep maar zoo wat doelloos rond. Laten we dus eens aan zijn verdriet een eind maken." En hierbij omhelsde en kuste zij de moeder van het meisje. En die zei toen tegen haar man: „laten we hun hun zin geven."

Zoo werd besloten. „Laten we dan," zeiden ze, „overmorgen bruiloft houden." Ze noodigden mij tot zoolang te blijven. Nu, daar had ik wel zin in.

Is dat geen alleraardigst stukje? Waar vindt men ergens de genoegens van het landelijk leven op aantrekkelijker wijze beschreven? Dat mag tot het beste gerekend worden, dat ooit in Grieksch proza is opgesteld: zeker is er in Dio's tijd nooit een boekje in 't licht verschenen (althans niet tot ons gekomen) dat in dat of in soortgelijk genre hierboven mag worden gesteld. Was Dio nog maar een poosje op dien toon voortgegaan! Of had hij 't maar voor goed hierbij gelaten .... en dan bovendien al wat hij te voren had geschreven ten vure gedoemd!

Maar zie me nu zoo'n gebrek aan zelfkennis, zoo'n verblinding eens aan. Zulk een allerliefst kunstwerkje vervaardigen dat noemt onze schrijver „leuteren en bazelen." Ja zóó noemt hij het zelf. Want, in plaats van nu de bruiloft te gaan beschrijven en rustigjes te vertellen hoe 't verder met die brave lieden, die hij toch zeker niet uit het oog heeft verloren, is gegaan, gooit hij 't op eens over een anderen boeg en zegt — 't is alsof we met een anderen schrijver te doen krijgen! —:

„Nu, ik ging gaarne op die uitnoodiging in, en dacht (terwijl ik daar vertoefde) er bij mij zelven over na hoe 't bij de rijken gesteld is, vooral ten opzichte van hun manier van huwelijken sluiten, hun vrouwspersonen die als bemiddelaarsters bij 't aanzoek optreden, hun onderzoek naar vermogen en afkomst, hun toezeggingen van bruidsschatten en huwelijksgeschenken, hun trouweloosheden ten dien opzichte, hun overeenkomsten en contracten, en ten slotte, zoolang het huwelijk duurt hun kibbelarijen en vijandschappen. Daarom heb ik dan ook dat heele verhaal gedaan, niet om, zooals men licht zou kunnen denken, *zoo maar wat te leuteren en te bazelen*, maar om ...."

en dan gaat de man, die zoo geestig en gepast met concrete voorbeelden en verhalen vol leven zijn gedachten over al wat voor de menschelijke maatschappij van belang is zou kunnen in 't licht stellen, *in abstracto* preeken en bespiegelen over de onbeduidendste zaken, die hem in den geest komen ... en wordt vervelend en onuitstaanbaar in de hoogste mate. Om bij deze „Euboische rede" te blijven: in plaats van bruiloft en wat er verder volgt krijgen we een opsomming van de bedrijven in de stad, die met de bezigheden en genoegens van het landleven zulk een treurig contrast maken, er wordt ons opgesomd wat de betamelijke en wat de onbetamelijke beroepen zijn, waarmede men in de stad zijn brood verdient. Vooral van dat laatste wordt ons niets gespaard, we worden gedwongen den zedepreeker in zijn gedetailleerde beschrijving van menschelijke zonden en verkeerdheden te volgen tot we er van walgen. Want als een echte straatprediker meent hij zijn publiek, een publiek zeker van de laagste soort, niet beter te kunnen *vermanen* en *bekeeren* dan door de gevolgen van wat wij in engeren zin onzedelijkheid noemen in de schrilste, in de weerzinwekkendste kleuren te schilderen. De edele Bréquigny [1]) die ons zoo keurig en smaakvol het leven van onzen vriend Dio heeft geschetst en enkele zijner redevoeringen met echt-fransche bevalligheid en nauwgezetheid vertaald, kan 't op 't laatst niet langer uithouden. Hij breekt af en zegt:

„l'auteur semble ici s'apercevoir que son discours languit; et l'on trouvera peut-être que la dernière partie n'est pas fort intéressante. Cette considération m'a porté à en terminer la traduction. D'ailleurs, les dernières pages, que je supprime, sont employées à faire sentir l'horreur de certaines professions destinées à servir les passions des hommes; et je me reprocherais de mettre sous les yeux de mes lecteurs des détails dans lesquels Dion a cru devoir entrer à ce sujet."

Maar over het geheel, wie kan het met Dio Guldemond

---

[1]) Het tweede deeltje van: „Vies des anciens orateurs Grecs", Paris 1752. De naam van den auteur wordt op het titelblad niet vermeld, maar de kundige bibliophiel, uit wiens nalatenschap dit werkje in mijn bezit is gekomen, verzekert in een aanteekening vóór het eerste deeltje dat Bréquigny de auteur is. Het geheele werkje geeft den indruk van een curiosum te zijn.

uithouden? Hoevele onzer tijdgenooten zouden kunnen verklaren hem geheel, nauwkeurig te hebben doorgewerkt? Nu onze S. A. Naber dood is, misschien alleen de nieuwste uitgever van Dio's werken, de Heer H. von Arnim, die bovendien dat geleerde, zaakrijke boek over Dio's leven en letterkundige nalatenschap in 't licht gegeven heeft. Want inderdaad is Dio's wijdloopige ijdeltuiterij, zijn werkelijk „gezeur en gebazel" op den duur niet uit te staan. En daar 's mans ingenomenheid met zich zelven, zijn, reeds boven aangeduid, gebrek aan zelfkennis voor een goed deel verklaard kan worden uit zijn levensloop en uit de praktijken, die hij alzoo in het werk heeft gesteld om een groot en invloedrijk personage te worden, wil ik dien levensloop ietwat omstandiger beschrijven, telkens stilstaande bij al wat mij voor de nadere kennis van die honderd jaren van 60 tot 160 na Christus belangrijk en merkwaardig voorkomt.

Dio's grootvader dan was reeds in zijn stad een geacht burger, neen hij was onder de burgerij een der allereersten en voor zoover dat in een geheel aan Rome onderworpen gewest mogelijk was een staatsman van beteekenis. En hij speelde op het staatstooneel de schoonste rol, die er voor een Griek te spelen viel, of liever voor een „Griekje", zooals de hooghartige Romeinen plachten te zeggen: hij kwam met zijn, blijkbaar zeer aanzienlijke, geldmiddelen zijn medeburgers in hun benarden financieelen toestand te hulp. Ja, werkelijk benard was die toestand, ook in den keizertijd, ook nog onder de voortreffelijke regeering van den wijzen en rechtvaardigen keizer Trajanus. Want woeker en uitzuigerij schijnen wel tot die kwalen te behooren, die niet *zijn* uit te roeien. 't Is waar, onder de „vrije republiek", die republiek die langzamerhand een familieregeering was geworden van eenige weinige aanzienlijken, die geen andere politiek kenden dan die van hun eigen beurs, toen was de uitzuigerij nog heel wat erger en ergerlijker geweest, toen geschiedde ze nog op heel wat onbeschaamder wijze, nog heel wat meer in 't openbaar. Toen waren afpersingen in de provincie de meest gebruikelijke financieele operatie, de geldbelegging bij uitnemendheid.

Deze geschiedde als volgt. De provincialen zaten, ten gevolge der hooge opbrengsten waartoe ze verplicht waren van den tijd af aan dat de provincie was georganiseerd, in voortdurenden geldnood. Want die belastingen werden niet door den staat zelven en door tusschenkomst van gesalarieerde ambtenaren geind, maar ze werden verpacht bij opbod en de pachters, publicani genaamd, moesten maar zien er met voordeel uit te komen. Nu, daar zorgden ze wel voor, ze wisten wel te maken dat de belastingschuldigen bij tijds het van hen gevorderde geld kwamen opbrengen. En waar geldelijke moeielijkheden zijn, daar staan ook aanstonds geldschieters klaar, om tegen behoorlijke, dat wil zeggen zeer onbetamelijke, rente de schuldenaars aan de benoodigde contanten te helpen. Het ergste was dat achter die rentetrekkers vaak een machtig Romeinsch Senator zat, die hen gebruikte als zijn bankiers. Want zoo'n invloedrijk heer uit de hoofdstad had gewoonlijk ook wel invloed op den landvoogd, die zich er nu gemakkelijk voor liet vinden om te zorgen dat de eigenlijke, de ware geldschieter geen schade leed en althans zijn woeker-rente op den juisten tijd binnen kreeg.

Daarvoor gebruikte dan de landvoogd veelal een werkelijk gruwzaam middel: hij verleende den geldschieter, den prête-nom van gezegden Romeinschen Senator, een praefectuur, dat wil zeggen hij maakte hem officier en gaf onder zijn bevelen een troep soldaten, waarvoor, naar 't schijnt, gewoonlijk canaille uit de hoofdstad werd gekozen. Het nadere vindt men in de *Avondzon*, ter plaatse waar Plutarchus' boekje *de vitando aere alieno* („de kunst om buiten schulden te blijven") wordt besproken. 't Is licht te begrijpen hoe zoo'n geimproviseerde hoofdman en zijn keurbende te werk gingen.

Toen de edele Cicero, in alles, maar vooral in eerlijkheid en zachtmoedigheid de eerste man van zijn tijd, op reis naar zijn provincie Cilicië te Salamis op Cyprus was aangekomen, vernam hij hoe daar kort te voren een prefect met zijn troep was geweest en hoe die de deernis-waardige Salaminiers tot opdokken had geforceerd. Hij had niet minder dan den heelen raad zóólang in 't raadhuis

opgesloten gehouden tot men van honger begon om te komen. Wat echter Cicero in dit jammerlijk geval het meest bedroefde was dat die heele gruwel was verordend en uitgevoerd ter wille van den Stoicynschen prediker der absolute deugd, den lateren „tyrannenmoorder" Brutus.

De toestand der provincialen was onder de keizers, bepaald onder een keizer als Trajanus heel wat verbeterd, maar de marteling der praefectuur was blijven bestaan. Althans waar Plutarchus zijn land- en stadgenooten aanmaant zich toch in 's hemelsnaam buiten schulden te houden, daar wijst hij hen zeer nadrukkelijk op dat altijd dreigende gevaar van baarlijke duivels en vurige hellemonsters, die wel eens op hen zouden kunnen worden afgezonden, daarbij zonder twijfel denkend aan de zoo juist genoemde praefecten met hun dapperen.

Nu dan, provinciën en provinciale gemeenten verkeerden in den grootsten geldnood en voor wie zijn gewest of vaderstad lief had bestond er geen hoogere politiek dan met zijn particuliere de openlijke kas te hulp te komen, contanten op te brengen of openbare uitgaven voor zijne rekening te nemen. En Dio's grootvader deed het een en het ander en .... stierf arm. Met de eer, die hij te voren had genoten als loon zijner milddadigheid, was het, gelijk in onze menschenmaatschappij te doen gebruikelijk is, al een tijd voorheen uit geweest.

'S Mans zoon echter, de vader van onzen Dio, herwon de achting vroeger aan de familie geschonken maar .... „hij werd er niet beter van". Dat moet een uitdrukking van den laatsten tijd zijn, althans ik herinner mij niet haar in mijn jonge jaren ooit gehoord te hebben. Maar nu is ze algemeen in zwang. Merkwaardig! Als men spreekt van beter worden, dan denkt aan geestelijke genezing niemand, aan lichamelijke deze en gene, aan financieelen vooruitgang verreweg de meerderheid!

Nu dan, Dio's vader „werd er niet beter van" dat hij zoo in eer en aanzien kwam bij zijn stadgenooten. Want, wat kreeg hij? Standbeelden, mijnheer, kreeg hij, zooveel als hij maar hebben wou. Dat was in dien tijd de gewone hulde, en een zeer practische hulde was het ook. Geen gemeente zou er aan bankroet gaan. Want men had er in

tijds een uitnemend middel op bedacht om er te gelijker tijd rojaal en zuinig mee om te gaan. Men nam namelijk, als er weer een nieuw standbeeld moest worden opgericht, eenvoudig een dat er al zoo lang stond dat de meeste menschen al niet goed meer wisten wien het eigenlijk moest voorstellen, schuurde uit 't voetstuk den naam uit en zette daar dien van den pas vereerden voor in de plaats. Zoo kon 't voorkomen dat een achtbaar wijze den volke werd vertoond in de gedaante van een baardeloozen jongeling of dat een piep-jong weldoenertje des vaderlands werd vereeuwigd, gehuld in den philosofenmantel, de borst bedekt door een grijzen baard.

Geen misbruik zijns tijds heeft onder al degene, waartegen Dio in zijn vele, op velerlei plaatsen uitgesproken, redevoeringen is te velde getrokken zóó zijn ergenis en verontwaardiging gewekt als die standbeeldendistributie zijner dagen. Nu, ze was dan ook onwijs en onzinnig genoeg. Maar wie zal zich van zóó iets heel veel aantrekken tenzij hij voor zich zelven bizonder op een standbeeldje of eenige andere uiterlijke eer gesteld is? En dàt was met onzen Dio zeker in de hoogste mate het geval. Hij vond het blijkbaar een heerlijk bewustzijn daar in marmer of brons te prijken voor alle minnaars van Grieksche wijsheid en Grieksche welsprekendheid, maar zich dan ook op zijn voordeeligst voor te doen, 't gelaat geplooid in den voor 't oogenblik meest passenden plooi, 't zij van minzaamheid, 't zij van hoog-heiligen ernst, de mantel 't zij des redenaars, 't zij des philosofen juist naar den eisch opgenomen en afhangend, hand en arm in die houding gebracht dat de kundige beschouwer aanstonds kan zeggen welke klinkende tirade daar juist wordt uitgegalmd, welk vernuftig betoog ontvouwd.

Hoe ik dat alles zoo weet? Wel, ik zie geen enkele reden om aan 't eenparig getuigenis én van Photius én van Suidas te twijfelen: *dat Dio zich vaak vertoonde met een leeuwenhuid om*. Dat was dan zeker in een tijd als hij bepaald voor Cynisch philosoof wilde doorgaan dat hij zich zoo hulde in 't gewaad van Herakles, den heilige der Cynici.

Is 't niet zeer begrijpelijk dat wie zoo doet en spreekt zich al lang te voren ongerust maakt dat hem zoo iets zal

overkomen, dat hij in zijn onsterfelijkheidsverwachting zóó zal worden gefopt en teleurgesteld?

De redevoering waarmede Dio protesteert tegen de boven beschreven bezuiniging op het standbeeldenbudget, is zijn Rhodische, zijn op Rhodus uitgesprokene rede. Welnu, die Rhodische redevoering, gecombineerd met dien leeuwenhuid, rechtvaardigt die niet de beschuldiging van ijdeltuiterij zoo even door mij tegen Dio ingebracht? En is dat gebrek niet juist voor menschen van zijn stand en beroep het allermoeielijkst te vermijden? Dio's vader, zei ik, „was er niet beter van geworden," dat hij weer in even hooge achting stond als zijn vader in zijn besten tijd. Dus moest hij zelf maar zien er bovenop te komen.

Hoe? wel op de gebruikelijke manier: de wereld afreizen... en redevoeringen houden. Waarover? Wel, dat doet er niet toe, als 't in zijn soort maar goed is, en als 't maar goed klinkt. Allicht word je er huisonderwijzer mee, wint de gunst van rijke, aanzienlijke Grieken of Romeinen, wordt raadsman der machtigen in hun bekommernissen zoowel omtrent den geest als omtrent het lichaam, professor aan een door uwen beschermheer te stichten universiteit, voor 't allerminst zijn dischgenoot en reisgenoot.

Lees dáár nu de „Avondzon" maar eens weer op na, vooral het derde hoofdstuk van het eerste deel „philosofie als broodwinning".

Het onderwerp, zei ik, doet er niet toe; als 't maar naar de eischen der kunst werd behandeld, dan (zou 'k haast zeggen) strekte het tot aanbeveling als 't in zich zelf zoo onwijs mogelijk was. Daar zou de oude Seneca van kunnen vertellen, die van die kunst zoo'n hartstochtelijk amateur is geweest. Spanjaard van geboorte zou hij, wat beider levensjaren betreft, Cicero nog hebben kunnen kennen en hij is een eind over de 90 jaar oud geworden, zeg dus, hij leefde van 55 tot bijna 40. Wanneer hij te Rome is gekomen zou 'k niet durven zeggen, maar hij *was* er in den tijd dat Ovidius (geb. 43) op de rhetorenschool ging, dus c. 30 en daar heeft Seneca hem hooren oreeren. Want Seneca liep alle rhetorenscholen af en daar hij begaafd was met een fabelachtig geheugen,

kon hij op zijn ouden dag alle mogelijke uitwerkingen van alle mogelijke themas ten beste geven.

De opgaven waren tweeërlei: *Suasoriën*, overleggingen van een beroemdheid uit historie of mythologie hoe in zekere omstandigheden te handelen. Een van de allergewoonste was zeker wel: „Sulla overlegt met zich zelven of hij zijn dictatorschap zal neerleggen en ambteloos burger worden." Juvenalis althans geeft dat onderwerp als hét characteristicum van 't heele onderwijs in rhetoriek, waar hij zegt: „ik ben ook bij den strengen rhetor in de leer geweest, ik heb ook aan Sulla den raad gegeven om zijn slaapmuts over de ooren te trekken."

Eigenlijk is dus het maken van een behoorlijke *Suasoria* iets wat ieder schrijver moet kunnen, althans een geschiedschrijver en een tragedieschrijver, want het heele genre komt voort uit de werkelijkheid des levens. Maar die tweede soort van opgaven op de rhetorenschool (de *controversiae*), dat was louter fictie, en wat louter fictie is dat kan soms mal genoeg worden. En *controversiae* moesten wel haast steeds zoo gek mogelijk worden. Want daarmee ging 't aldus toe: meester zoog uit zijn duim een wet, mitsgaders een geval waarop het uiterst moeielijk was die wet toe te passen en wees nu twee leerlingen aan om tegen elkaar te pleiten. Zie *Beatus Ille* (Leiden 1913 S. C. van Doesburgh) p. 198, waarvan ik, voor 't oogenblikkelijk gemak van den lezer van *dit* boek, 't navolgende overschrijf.

Wet: een geroofde maagd heeft de keus of de (natuurlijk gearresteerde) roover zal sterven, dan wel haar tot zijn wettige echtgenoot nemen zonder dat haar vader een bruidschat behoeft te geven.

Geval: één roover rooft in den zelfden nacht twee maagden en wordt betrapt. De ééne maagd eischt de terdoodbrenging des roovers, de ander wil met hem in den echt vereenigd worden.

Misschien waren zulke controversiae wel uitnemend geschikt om toekomstige advocaten voor hun beroep op te leiden, als letterkundige producten zouden ze naar onzen smaak zeker allerzotst zijn geweest. Maar dergelijke steekspelen van vernuftigheid waren toen ter tijd in eere, en

over 't geheel hoe ongehoorder, hoe vreemdsoortiger, hoe onverwachter het onderwerp, hoe grooter de roem des redenaars, die het naar den eisch wist te behandelen. Welbezien bereikte de sollicitant naar eer en roem, naar een voordeelige aanstelling, naar macht, invloed en hooge waardigheid zijn doel het vlugst en het zekerst door in 't oratorisch strijdperk 't grootst mogelijk waagstuk te bestaan: bracht hij dat er goed af... dan wás hij er eens voor goed. 't Zal wel die overweging zijn geweest, die Dio er toe bracht de wereld te gaan verbazen door een betoog, dat er niets van aan is geweest van die inneming van Troje door de Grieken, dat Troje nooit is ingenomen maar dat de Grieken smadelijk vóór de wallen der stad de nederlaag hebben geleden en onverrichter zake zijn terug getrokken.

Want zoo er ooit iemand op roem is belust geweest, dan was het zeker onze vriend Dio. Roem en eer is voor hem het hoogste dat zich denken laat. Men leze maar eens bijvoorbeeld de twee bladzijden in de editie van Emperius 366 en vlg. 't Zal de vraag zijn of ooit iemand ergens onomwondener de stelling heeft uitgesproken dat er nimmer een schoone daad is verricht, die niet in eerzucht en roemzucht haar oorsprong had.

Hoe die tijd van elders vertoeven en oreeren is afgewisseld met reizen en trekken en met werkzaamheden in het vaderland is moeielijk nauwkeurig te beschrijven en dat doet in dit verband ook niet ter zake. We weten alleen dat Dio het een en het ander heeft gedaan en dat hij als man van eenige beteekenis zich te Rome is komen vestigen Wanneer en tot hoe lang, dat weten we al weer niet. We weten alleen dat hij door Domitianus is verbannen en eerst na Domitianus weer in de beschaafde wereld is teruggekeerd. Dat zal dus wel in dien tijd gebeurd zijn toen, zooals Tacitus weet te vertellen, Domitianus „den staat ontvolkte, niet meer, zooals te voren, met tusschenpoozen, maar als het ware in éénen door zonder onderbreking'' en is ons een bewijs voor wat ik zoo even beweerde dat Dio zich na velerlei bemoeiingen te Rome is komen vestigen *als man van eenige beteekenis*. Anders had hij zich niet met de politiek bemoeid... en was niet

verbannen. En dat hij die verbanning had verdiend, of, om in den geest van Tacitus, Suetonius en andere waarheidlievende geschiedschrijvers te spreken, dat hij zich „die verbanning had waardig gemaakt" kan spreken uit het feit dat toen Domitianus was vermoord door een soort van volkje door 't welk vermoord te worden eens vorsten nagedachtenis steeds tot eere strekt, onze edele Dio zich (natuurlijk geheel toevallig!) vlak in de buurt van een groot Romeinsch legerkamp bevond welks bezetting hij nu door een klinkende (geimproviseerde?) rede kon winnen voor den nieuwen keizer, door den gelukten moordaanslag op Domitianus aan 't bewind gekomen.

Of zou Dio bedeeld zijn geweest met de gave der „telepathie"? Wie zal 't zeggen? Ik denk van ja, want onder zijn naaste omgeving waren er wie weet hoevelen van die kracht. Of was niet een zijner boezemvrienden de toovenaar, wonderdoener, profeet Peregrinus? Zeker een zonderlinge klant, al was hij misschien niet zóó slecht als Lucianus hem afschildert, die man die daar bij de Olympische spelen afkondigt dat hij bij de volgende (4 jaar later) zich zelven levend zal verbranden en 't doet ook, alles ter meerdere eigen eer en die van de philosophie der Cynici.

En dan die andere intimus *Apollonius van Tyana*, daar zou ik 't zoo mogelijk nog minder op begrepen hebben. Die hield eens een redevoering te Ephesus tijdens zijn ballingschap — want hij was óók sofist, philosoof, rhetor (of hoe moet 't heeten?) en is óók in ballingschap geweest —. Op eens werd zijn stem zwakker, vervolgens zweeg hij geheel, toen sloeg hij de oogen neer met iets ijselijks in zijn blik, deed twee of drie stappen en schreeuwde luid „vel neer den tiran", eindelijk tot de omstanders zich richtend zeî hij: „weest gerust mannen, heden, neen in deze ure is de tiran vermoord."

Naderhand bleek bij nauwkenrig onderzoek dat werkelijk in dat uur Domitianus is vermoord geworden. Jammer dat niet is kunnen geconstateerd worden dat dat op hetzelfde *oogenblik* is gebeurd, want er is heel wat tijd mee heen gegaan eer men „den tiran" had klein gekregen, al had men uit zijn slaapvertrek alle wapenen verwijderd, ook

het zwaard dat Domitianus, den aanslag voorziende, onder zijn hoofdkussen had verborgen.

Nu, wie zoo onnoozel is als ik om *niet* aan telepathie te gelooven, die moet wel aannemen dat vriend Dio in 't complot is geweest met den hofbeambte Stephanus, die juist in dien tijd voor 't gerecht was gedaagd wegens „malversaties en financieele onregelmatigheden". En met *dat* aan te nemen gaat men, dunkt mij, de perken van een gematigd „rationalisme" en geoorloofd „intellectualisme" niet te buiten.

De dood van Domitianus maakte aan Dio's ballingschap een einde, haar begin zal wel ongeveer in 't jaar 90 vallen. Of eigenlijk was 't geen ballingschap, maar een vlucht, althans zoo liet Dio 't voorkomen, want hij ging de wereld in in een gewaad waaronder men niet licht den reeds vermaarden redenaar zou hebben herkend. En met niets op zak dan één oratie van Demosthenes en één dialoog van Plato. Zoo iets teekent. De dichter Silius Italicus die een nóg langer heldendicht had gemaakt dan Virgilius, die redevoeringen hield evenals Cicero en óók evenals Cicero aan 't hoofd des bewinds stond toen de republiek tegen den tiran moest worden verdedigd, die kocht, om te toonen wie hij was, het vroegere huis van Cicero en 't stuk land bij Napels waarop Virgilius' grafmonument stond; nog al ostentatief, maar naar mijn smaak heel wat minder ergerlijk dan die bedelmonnik met de bewijzen zijner speciaalstudiën bij zich voor éénige bagage.

De wereld in . . . . of de wereld uit? 't Laatst is misschien juister gezegd, want Dio heeft, zoo verhaalt hij, langen tijd onder barbaren verkeerd, bepaaldelijk onder de Geten en van dat lieve volkje zelfs de geschiedenis geschreven. Dat werk is spoorloos zoek geraakt, even als het Getisch of Sarmatisch lofdicht van Ovidius op keizer Augustus, jammer toch, jammer!

Na 96 verschijnt Dio weer in Prusa, en ook weer te Rome. Hij komt in groote gunst bij keizer Traianus, die hem bij zijn triumftocht over de Daciërs zelfs vergunt mede plaats te nemen op de zegekar des keizers. Zou dat niet het heerlijkst oogenblik in Dio's leven zijn geweest?

En in zijn vaderstad wist hij het nuttige met het aangename te vereenigen of wel zijn eerzucht en roemzucht dienstbaar te maken aan het algemeen belang. Hij is met ijver aan het verfraaien van zijn vaderstad gegaan en aan 't opruimen van wat hinderlijk was voor 't gezicht en schadelijk voor de gezondheid. Of hij daar „beter" van geworden is? Wij mogen het betwijfelen want wij weten dat hij om zijn bouwplannen uit te voeren heel wat tegenkanting heeft moeten overwinnen. Daar hadt gij dien smid, die zijn bouwvallig werkplaatsje weigerde op te ruimen, een geval waarvan Dio zoo aardig vertelt (want aardig vertellen dat *kan* hij, getuige zijn *Euboische rede*) en dien Eumolpus, die beweerde dat Dio een door hem aangenomen werk niet volgens contract had opgeleverd. Nu, dat zal wel chicane zijn geweest, ten minste dien indruk krijgt men als men den brief van Plinius (toenmaals landvoogd over die provincie) aan keizer Traianus er op naleest (Plin. Epl. X, 81 ed. Keil), en dien indruk heeft zeker Plinius zelf ook gekregen. Maar er blijkt toch ook wel uit dat Dio niet alleen uit vaderlandsliefde afbrak en opbouwde, straten verbreedde, tempels oprichtte en wat dies meer zij, maar dat hij ook wel, als aannemer, van dat alles zijn beroep, zijn broodwinning maakte.

Hoe 't zij, Dio heeft aan het leven van zijn tijd ijverig mee deelgenomen: hij heeft kennis vergaard door buitenlandsche reizen, onder anderen naar Egypte, het land der priestergeleerdheid, der wonderverhalen en ook wel der grappige, soms vrij gewaagde anecdoten, zooals die van koning Rhampsinitus en zijne dochter, waar Herodotus zoo'n behagen in heeft gehad en na Herodotus zoovelen, die er niet al te veel naar vragen in welken kring hun koddige vertellingen het meest tehuis behooren. Hij is op allerlei wijzen in zijn vaderstad practisch werkzaam geweest, heeft voor zijn bemoeiingen nu eens lof ingeoogst, dan weer smaad en hoon, ja gevaren moeten trotseeren, heeft ook meegedaan aan de „groote politiek", dat wil zeggen hij heeft geintrigeerd, geconspireerd, zijn leven gewaagd in aanslagen tegen den regeerenden vorst.

Kortom, 't was een onrustige geest die Dio, onrustig in zijn „practisch", onrustig in zijn letterkundig bedrijf.

Hoe zullen we hem, vraag ik nogmaals, noemen? Sophist of philosoof, sophist-philosoof of philosoof-sofist?

Het doet er ten slotte weinig toe, als we in hem maar zien een vertegenwoordiger van den „geestelijken stand" dier dagen, dien stand waarin boven allen, en zeker verre boven Dio van Prusa heeft uitgemunt Plutarchus van Chaeronea, en over den invloed en beteekenis van welken stand ik ieder zou aanraden nog eens na te lezen het voortreffelijk geschrift van Gaston Boissier: l'opposition sous les Césars.

Nu ben ik alweer bijna teruggekeerd tot het uitgangspunt van dit hoofdstuk, maar nog niet geheel. Ik heb nog wat te zeggen over den man, dien ik in den aanvang tegenover Dio stelde. En als ik dat gezegd heb, dan heb ik niet alleen dit hoofdstuk, naar mij voorkomt behoorlijk, afgerond maar mij ook den weg gebaand tot dien in de geschiedenis zoo veel belangrijkeren letterkundige, philosoof, staatsman *Seneca*.

Quintilianus en Seneca, de groote antipoden dier dagen, misschien veel meer dan zij zelf vermoedden in aard en wezen, in denken, voelen, handelen elkaars tegenstellingen.

Laten wij even de hierop betrekking hebbende plaats van Quintilianus opslaan. Zoo mijn lezer niet aanstonds gevoelt waar ik heen wil kan ik hem dat later met een enkel woord duidelijk maken:

(Quint. I. O. X, 1 § 125—131). „Opzettelijk heb ik bij mijn geheele bespreking der eloquentie geen gewag gemaakt van Seneca omdat men valschelijk de meening omtrent mij heeft opgevat dat ik hem veroordeelde en ook persoonlijk iets tegen hem had. Dien naam heb ik hieraan te danken dat ik mij heb beijverd om de bedorven en door alle mogelijke gebreken verlamden en krachteloos geworden stijl weer aan een strenger oordeel te onderwerpen. Nu was in dien tijd Seneca zoowat de eenige schrijver, die door de jeugd gelezen werd. En nu zal ik niet trachten haar dien schrijver geheel uit de hand te slaan, maar ik wil niet dulden dat hij gesteld wordt boven degenen, die zijne meerderen zijn, en die hij nooit ophield aan te tasten. Natuurlijk, want, zich bewust van zijn zoo

geheel andere schrijfwijze, begreep hij wel dat hij als spreker hun niet zou kunnen behagen, die met die anderen ingenomen waren. Intusschen prees men hem meer dan dat men hem navolgde en even zooveel als hij van de ouden was afgeweken weken zij af van hem. Want dat zou te wenschen zijn dat men hem gelijk of althans nabij kwam. Maar men was alleen om zijn gebreken met hem ingenomen en ieder legde het er op toe om dat van Seneca te reproduceeren wat hij bij machte was te reproduceeren. Zoo bracht men Seneca in een kwaden naam door zich er op te beroemen dat men sprak in Senecas genre.

Trouwens Seneca had vele en groote deugden, een vluggen en rijken geest, veel lectuur, veel natuurkennis; op dat laatste gebied is hij echter vaak door degenen aan wie hij het nasporen van dit en dat had opgedragen beetgenomen. Want er was haast geen vak van studie, waarmede hij zich niet bezig hield. Men heeft van hem: redevoeringen, gedichten, brieven, verhandelingen. In de natuur-philosofie was hij weinig nauwgezet, maar voortreffelijk was hij in de practische zedekunde (in het hekelen der ondeugden). Prachtige sententies vindt men bij hem in menigte, veel lezenswaards ook voor karaktervorming, maar zijn stijl is meestal niet de ware, en is daarom te bedenkelijker omdat hij zoo rijk is aan verlokkelijke verkeerdheden.

Men zou willen dat hij zich bediend had van zijn eigen talent maar van de kritiek van anderen. Want als hij 't een en ander had prijsgegeven, 't op 't een en ander nooit had toegelegd, zoo hij minder ingenomen was geweest met al wat hij zelf had geproduceerd, zoo hij niet door al die kleine, puntige zinnetjes den inhoud van wat hij zeide, had verzwakt, dan zou hij meer de eenstemmige goedkeuring der bevoegden hebben verworven dan de dweepende ingenomenheid van 't jonge volkje.

Maar toch, zooals hij is, 't is een goede auteur voor hen, die op hun volle krachten des geestes zijn gekomen en door degelijker lectuur behoorlijk zijn aangesterkt, en dat wel hierom omdat hij 't oordeel en de kritiek naar twee zijden kan aan 't werk zetten. Want, gelijk ik zei, veel heeft hij dat onze goedkeuring, veel ook wat onze bewondering verdient, als men maar voorzichtig is in zijn keus.

Was hij zelf maar voorzichtig in zijn keus geweest! Zoo'n geest, die tot stand heeft gebracht hetgeen hij wilde, had wel verdiend iets beters te willen."

Ziedaar wat Quintilianus in Seneca afkeurt . . . . en wat hij zelf niet kan laten: dat spreken in puntige, treffende, opzienbarende zinnetjes; ja, opzienbarend: men kijkt er van op, is verbaasd, moet er eens even over nadenken en komt eerst langzamerhand tot het inzicht dat 't een „rake zet" is geweest. En toch 't zou best kunnen gebeuren dat zoo gij dat laatste „zoo'n geest, die tot stand heeft gebracht hetgeen hij wilde, had wel verdiend iets beters te willen" aan een eenigszins geletterd mensch voorleest, de opmerking te hooren kreegt: „dat moet van Seneca zijn, al weet ik op 't oogenblik niet op wien het is gemunt".

Neen, ze kunnen het niet laten de menschen van dien tijd dat afschieten van vernuft-pijltjes; ook waar ze er een ander een verwijt van maken daar doen zij het zelf. Dat kan dus niet enkel en alleen een maniertje wezen dat van buiten is aangebracht, 't zit er diep in bij de menschen, althans bij de ernstigsten, 't komt uit het hart. Het is de taal van het ontrust gemoed, dat de breuk voelt die er gaat door de wereld, de tegenstelling van 't geen is en 't geen zijn moet, van het gemoed dat met het tegenwoordige niet tevreden is en zoo langzamerhand begint te begrijpen dat het betere tot een andere orde van zaken behoort. 't Is de taal, waarvan weldra de Christenprediking zich zal bedienen om diep te doen gevoelen het ontzettend onderscheid tusschen goddelijk en menschelijk, hemelsch en aardsch, eeuwig en vergankelijk; 't is die „ongeleerde welsprekendheid des geestes" die ons misschien wel het allerkrachtigst in de ooren klinkt bij Tertullianus waar hij de opmerking: „maar de mensch leeft toch ook voor zijn medemenschen" beantwoordt met dat ongeevenaarde „nemo alii nascitur, moriturus sibi", dat zelfs in het Grieksch niet door een volkomen équivalent is weer te geven.

Hoe is ze er in gekomen bij de menschen die vlijmscherpe, puntige en hoekige taal, die van geen geven of nemen weet? De opeenvolgende tijden van steeds nieuwe verschrikkingen zullen wel het hunne hebben bijgedragen tot die gemoedsstemming waarbij zulk een taal en stijl

past: de proscripties, de angstige jaren van Sejanus, de tyrannie der waanzinnige keizers Caligula en Nero. Zeker was 't een anachronisme van Quintilianus om het nieuwere staccato weer te willen vervangen door den vollen, afgeronden periodenbouw van Cicero. Zelfs in den goeden, den gezegenden tijd van Trajanus zal 't den goedmoedigen Plinius niet gelukken, hoe weinig hij ook met de welsprekendheid van zijn tijd tevreden is en hoezeer hij ook wedijvert met Cicero en met Cicero alleen, in zijn uitdrukkingswijze en zijn stijlwendingen minder aan Seneca dan aan Cicero te doen denken.

Daar hebben wij dan Seneca, over wien mij nu nog te handelen overblijft, den man, dien wel ieder in de eerste plaats philosoof zal noemen al heeft hij zich bovendien op zóóvele genres toegelegd, dat we ook omtrent hem in de war zouden kunnen raken.

Maar, neen ik bedenk me: 't is beter dat ik eerst nog een digressie maak. Het is trouwens ternauwernood een digressie te noemen: ik ga namelijk het wezen dier bovengenoemde puntigheid (de Franschen, met name *Désiré Nisard* in zijn keurig boek *étude sur les poètes latins de la décadence*, geven er den naam aan van *le trait*, de Engelschen van *the point*) wat nader beschrijven en wel met voorbeelden uit het gedicht over den burgeroorlog van Pompeius en Caesar, de Pharsalia van Senecas neef, den hoog begaafden Lucanus, die misschien op dit gebied wel aller meester is. Ik volg het gedicht op den voet en excerpeer de verzen, die mij in dit opzicht het allermerkwaardigst voorkomen. Ze in Hollandsche *verzen* overzetten beproef ik maar liever niet: misschien zou ik het kunnen, misschien ook bleef ik middenin steken en dus noodeloos en nutteloos mijn tijd verkwist hebben. Ik geef een proza-vertaling zoo nauwkeurig mogelijk en zet daaronder, ter wille van hen die Latijn verstaan, telkens het origineel.

Reeds in den aanvang stelt de dichter de vraag: „wie van beiden (Pompeius of Caesar) had meer het recht aan zijn zijde?” en beantwoordt die aldus: „dat te weten is zonde want de zaak, die 't gewonnen heeft was naar den

zin der goden, de zaak die verslagen is was naar den zin van Cato".

I, 126. Quis iustius induit arma?
Scire nefas,
Victrix causa diis placuit sed iusta Catoni.
Op deze plaats komen wij later, in ander verband, terug.

I, 453. De Druiden leeren aangaande de goden andere dingen dan de andere menschen: „aan u, o Druiden, alleen is 't gegeven de goden en de machten des hemels te kennen, of wel aan u alleen is dat niet gegeven."
Solis *nosse* deos et caeli munera vobis
Aut solis *nescire* datum.

II, 38 (een schitterend voorbeeld!). Bij 't uitbreken van den burgeroorlog jammeren de moeders; één van deze spreekt aldus: „komt, rampzalige moeders, slaat u nu op de borst, rukt nu uw haren los, neen stelt dat rouwbedrijf niet uit, bewaart het niet voor het uiterste onheil. Nu *moogt* ge nog weenen, nu de strijd nog onbeslist is; maar als de een van de twee overwonnen zal hebben, dan *moet* gij blij zijn."
Nunc, ait „o miserae contundite pectora matres,
Nunc laniate comas, neve hunc differte dolorem
et summis servate malis; nunc flere potestas,
dum pendet fortuna ducum, cum vicerit alter
gaudendum est.

II, 247. Brutus vraagt aan Cato o. a.: „wilt gij u buiten den strijd houden en pal blijven staan, terwijl de wereld wordt geschokt; of wilt gij u mengen in 't misdadig bedrijf der veldheeren en van het razende volk.... en aldus *den burgeroorlog rechtvaardigen?*"
pacemne tueris
inconcussa tenens dubio vestigia mundo,
an placuit ducibus scelerum populique furentis
cladibus inmixtum civile absolvere bellum?
En Cato antwoordt o. a.:
„gelijk een vader, door den dood beroofd van zijn

kinderen, door de smart zelf gedwongen wordt den eindeloos langen lijkstoet vóór te gaan naar het graf, gelijk het hem een lust is de dooden-asch met zijn handen aan te raken en op den grafheuvel zelf de fakkel des doods te hanteeren, zoo laat ik, Rome, mij niet van u losrukken vóór ik uw lijk heb omhelsd: uw naam, o vrijheid, zal ik volgen, uw schim zal ik geleiden naar het graf."

297. ceu morte parentem
natorum orbatum longum producere funus
ad tumulos iubet ipse dolor, iuvat ignibus atris
inseruisse manus constructoque aggere busti
ipsum atras tenuisse faces: *non ante revellar*
exanimem quam te complectar, Roma, tuumque
nomen, libertas, et inanem prosequar umbram,

Het zal wel nooit met zekerheid kunnen worden uitgemaakt wat de, naar vorm en inhoud, allerschoonste, en tevens meest echt-Romeinsche versregels zijn, die ooit iemand in 't Latijn heeft geschreven, maar zeker komen de hier onderstreepte voor die eer in aanmerking.

I, 519. Caesar schenkt te Corfinium genade aan Domitius: „dat", zegt de dichter „is de grootste *straf* voor een burger dat hij daarvoor, dat hij gevochten heeft voor de zaak der vrijheid, dat hij Pompeius en den geheelen Senaat is gevolgd ... dat hij daarvoor **vergiffenis** krijgt."

Poenarum extremum civi, quod castra secutus
sit patriae Magnumque ducem totumque senatum
ignosci.

IV, 95. (tijdens een hongersnood in Caesars kamp):
pro lucri pallida tabes!
non dest prolato ieiunus venditor auro.

„O afgrijselijk winstbejag! als er maar goud wordt getoond, verkoopt zelfs de uitgehongerde zijn brood."

IV, 575. De schepelingen van Vulteius, wier schip door de Pompeiani is vastgegrepen met onderzeesche kettingen, dooden elkander om niet in de handen der vijanden te vallen:

„maar trots al die voorbeelden van krachtige mannen zullen toch maar altijd de lafhartige menschen niet begrijpen hoe weinig moed er voor noodig is om met eigen hand de slavernij te ontgaan. Men vreest de koningsmacht vanwege het zwaard des konings, door wapenen wordt de vrijheid onderdrukt, zij weet niet dat zwaarden ons daartoe zijn gegeven dat niemand slaaf behoeft te zijn. O dood, mocht gij weigeren de lafaards weg te voeren uit het leven, mocht gij alleen het loon zijn der dapperheid!"

Non tamen ignavae post haec exempla virorum
percipient mentes quam sit non ardua virtus
servitium fugisse manu. Sed regna timentur
ob ferrum et saevis libertas uritur armis
ignoratque datos ne quisquam serviat enses.
Mors, utinam pavidos vitae subducre nolles
sed virtus te sola daret!

Op welsprekender, zeker op puntiger wijze, is zelfs door Seneca de stoische zelfmoord niet aangeprezen.

IV, 787. Troepen van Curio, door de Mauri omsingeld, sneuvelen dicht opeengepakt:

„in 't doodengedrang stond ieder lijk overeind".

Compressum turba stetit omne cadaver.

IV, 821. Nabetrachting over Curio, die, eerst goed republikein, zich door Caesar heeft laten omkoopen.

„De machtige Sulla, de woeste Marius, de bloeddorstige Cinna en de heele rij van Caesars, ze hebben zich met het zwaard de macht over ons leven verschaft. Maar wie heeft ooit vermocht wat Curio deed? Alle anderen kochten het vaderland, hij heeft het verkocht."

Ius licet in iugulos nostros sibi fecerit ense
Sulla potens Mariusque ferox et Cinna cruentus
Caesareaeque domus series: cui tanta potestas
Concessa est? emere omnes, hic vendidit urbem.

V, 111. „Geen grooter godsgeschenk is ons ontgaan dan dat het Delphisch orakel is gaan zwijgen, sedert den tijd dat koningen de toekomst zijn gaan vreezen en dus de goden verboden hebben te spreken."

Non ullo saecula dono
nostra carent maiore deum, quam Delphica sedes
quod siluit, postquam reges timuere futura
et superos vetuere loqui.

V, 139. „De god geeft geen orakels meer" zegt de priesteres tot Appius „om die reden, of om die reden, maar 't kan ook zijn dat Apollo, die gewoon is alle booswichten buiten zijn tempels te sluiten, geen menschen meer vindt voor wie hij zijn mond kan openen."

Seu Paean, solitus templis arcere nocentes,
ora quibus solvat nostro non invenit aevo.

V, 290. „Wie door een misdaad zijn bezoedeld zijn gelijk onder elkander."

Facinus quos inquinat aequat.

Merkwaardigerwijze vindt men die woorden ook in het Corpus Iuris. In Cod. Iust. XXI leest men: „quos par facinus inquinat et aequat". Of Lucanus ook lezers gevonden en behouden heeft!

V, 298. Oproer in Caesars kamp:

„Zoo ga het o goden (roept de dichter uit); nu eenmaal recht en trouw ons begeven en wij op niets meer mogen hopen dan op slechtheid, moge aan den burgeroorlog een eind worden gemaakt door . . . **tweedracht!**"

Sic eat, o superi, quando pietasque fidesque
destituunt, moresque malos sperare relictum est
finem civili faciat **discordia** bello!

V, 371. De voornaamste oproermakers in Caesars kamp worden op zijn bevel gedood. Dat bevel wordt gehoorzaam uitgevoerd:

„Niets is er wat gemoederen, aan misdaad gewoon, meer in bedwang houdt dan... doodslaan en gedood worden."

Nil magis assuetas sceleri quam perdere mentes
atque perire tenet.

V, 451. Windstilte. De Caesarianen vreezen van voren de roeiers van Pompeius, van achteren gebrek.

„Nieuwe vrees vindt nieuwe gebeden uit: men bidt om storm en onstuimige zee."

Nova vota timori
sunt inventa novo, fluctus nimiasque precari
ventorum vices

doct. (455) „er is geen **hoop** op schipbreuk"
naufragii spes omnis abest.

V, 505. „De nacht, die over alles indommeling brengt, had ook de wapenen doen rusten, een kleine verademing voor de ongelukkigen, die arm genoeg zijn om te kunnen slapen."

Solverat armorum fessas nox languida curas,
parva quies miseris, in quorum pectore somno
dat vires fortuna minor.

V, 525. De arme Amyclas neemt Caesar gastvrij op in zijn hut:

„Hij bekommert zich om den oorlog niet, hij weet dat een hut geen buit is in den burgerkrijg. O arme en bekrompen woning, in u kan men veilig het leven genieten. Welke tempel, welke vesting heeft dat geluk gekend van niet te schrikken als Caesar aanklopte?"

Securus belli: praedam civilibus undis
scit non esse casas. O vitae tuta facultas
pauperis angustique laris. O munera nondum
intellecta deum! Quibus hoc contingere templis
aut potuit muris nullo trepidare tumultu
Caesarea pulsante manu?

V, 813. Pompeius zendt, tegen haren zin, zijn vrouw Cornelia veiligheidshalve naar Lesbos, „zij vreesde Pompeius te missen, maar zóó'n geluk bereidden haar de goden niet: de ure was aanstaande, die haar Pompeius zou terug geven."

Caruisse timebat
Pompeio, sed non superi tam laeta parabant:
instabat miserae quae Magnum redderet hora.

VI, 258. Tot den centurio Scaeva, den geduchten strijder voor Caesars zaak, richt de dichter deze toespraak: „(men zou u, Scaeva, gelukkig hebben kunnen prijzen om uw dapperheid) wanneer de Spanjaard voor u was gevloden of de Cantabriër of de Germaan. Maar nu kunt gij niet met wapenpraal den tempel des dondergods versieren, niet jubelen in blijden triomf. Rampzalige, door al uw dapperheid hebt gij niets dan een meester gekregen."

. . . .

Si tibi durus Hiber aut si tibi terga dedisset
Cantaber exiguis aut longis Teutonus armis.
Non tu bellorum spoliis ornare Tonantis
templa potes, non tu laetis ululare triumphis:
infelix, quanta dominum virtute parasti!

VI, 406. In Thessalie is de goudbewerking uitgevonden: „van dáár hebben wij dat wat volken heeft gedreven tot gruwelijken krijg... de kunst van ons geld te tellen."

Illinc quod populos scelerata impegit in arma
divitias numerare datum est.

VI, 437. Over de Thessalische toovenaressen: „haar kunst bestaat in.... datgene wat niemand gelooft"

quarum quidquid non creditur ars est.

VI, 468. De Thessalische toovenares roept een doode op: „kom uit uw graf, dan zal ik maken dat gij nooit meer in 't leven *kunt* worden terug geroepen."

Heb het dáárvoor over nog eens weer te moeten leven.
Sit tanti vixisse iterum.

VII, 211 „(zoolang de menschen van dezen burgeroorlog zullen lezen, ook in mijn gedicht)

„zal men hoop en vrees koesteren en gebeden slaken, met ingehouden adem zal men al die gebeurtenissen lezen, alsof ze nog gebeuren moesten; men zal bidden, Pompeius, dat gij het winnen moogt"

spesque metusque simul perituraque vota movebunt
attonitique omnes veluti venientia fata
non transmissa legent et adhuc tibi, Magne, favebunt.

VII, 444 „Waarom hebben wij ooit een vrije republiek gehad?" Die verzuchting wordt door den dichter aldus verdedigd:

„van alle volken die een koningschap verduren is *ons* lot het ergste, want *wij* moeten ons *schamen* over onze slavernij Neen wij hebben geen goden: terwijl de wereld wordt voortgesleurd door een blind noodlot, beweren wij nog dat Jupiter regeert. Zal hij uit zijn hoogen hemel de slachting van Pharsalus aanzien, terwijl hij den bliksem in de hand heeft, zal hij met zijn vuur wel de Pholoë en de Oeta, 't onschuldig woud van Rhodope en de pijnboomen van Mimas treffen, en zal 't niet zijn hand zijn die Caesar doodt, maar wel die van Cassius? Bij den gruwelmaaltijd van Thyestes deed hij de zon terug keeren en strafte Argos met een plotselinge nacht, maar zal hij Thessalië dien dag vergeven toen broers tegen broers, vaders tegen zonen het zwaard trokken? Neen, geen goden bekommeren zich om der menschen lot. En toch, we kunnen ons nog *wreken* voor wat wij daar hebben geleden, een wraak is ons gelaten zoo groot als de goden ons maar hebben kunnen laten: die burgeroorlogen zullen gemaakte goden op één lijn stellen met echte, Rome zal doode menschen uitdossen met bliksems en stralenkransen en in der goden heiligdommen zweren bij afgestorvenen".

E populis qui regna ferunt sors ultima nostra est,
quos servire pudet. Sunt nobis nulla profecto
numina; cum caeco rapiantur omnia casu,
mentimur regnare Iovem. Spectabit ab alto
aethere Thessalicas, teneat cum fulmina, caedes?
Scilicet ipse petet Pholoen, petet ignibus Oeten
immeritaeque nemus Rhodopes pinusque Mimantis,
Cassius hoc potius feriet caput? Astra Thyestae
impulit et subitis damnavit noctibus Argos:
tot similes fratrum gladios patrumque gerenti
Thessaliae dabit ille diem? Mortalia nulli
sunt curata deo. Cladis tamen huius habemus
vindictam, quantam terris dare numina fas est:
bella pares superis facient civilia divos;
fulminibus manes radiisque ornabit et astris
inque deum templis iurabit Roma per umbras.

VII, 595 „(Neen, Brutus, dood hier bij Pharsalus Caesar niet) laat hij leven, laat hij **Koning zijn** om Brutus' slachtoffer te worden".

Vivat et, ut Bruti procumbat victima, regnet.

VII, 860 Nabetrachting over Pharsalus:

„O goden, laat het ons toch vrij staan de schuldigen te haten! Waarom veroordeelt gij de geheele wereld . . . en spreekt haar daardoor vrij? De slachtvelden van Spanje, de wateren van Sicilië, Mutina en Actium ze zuiveren Philippi van schuld".

O superi, liceat terras odisse nocentes.
Quid totum premitis, quid totum absolvitis orbem?
Hesperiae clades et flebilis unda Pachyni
et Mutina et Leucas puros fecere Philippos.

Werkelijk een gedachte van ontzettende diepte, die wel alle nadenkenden moet treffen, die het jaar 1914 **na Christus** hebben moeten beleven. Dat is wel het sterkst bewijs van de oneindige verschrikkelijkheid van een wereldramp, die 't zondig menschdom treft, dat 't niet meer is uit te maken wie de schuldige is. Hoe veel geringer is het onheil welks bewerker men *haten* kan!

VIII, 536 De hoveling Pothinus betoogt den jongen koning van Aegypte dat hij Pompeius, die weldra in zijn macht komen zal, dooden moet, in een echte rede van den advocatus diaboli, die men geheel vertaald vindt in Beatus Ille p. 188 vlg.:

„allen stemden met 't misdadig plan in: de knaap-koning verheugt zich over die ongewone eer dat hij al zoo gewichtige bevelen geven mag *met vergunning van zijn slaven*".

Adsensere omnes sceleri; laetatur honore
rex puer insueto quod iam sibi tanta iubere
permittant famuli

VIII, 608. Septimius, een vroeger soldaat van Pompeius, doodt hem:

„hoe zal het nageslacht gewagen van Septimius' daad? Wie 't werk van Brutus een goddeloosheid vinden, wel-

ken naam zullen die wel geven aan dezen gruwel?"

Qua posteritas in saecula mittet
Septimium fama? scelus hoc quo nomine dicent
qui Bruti dixere nefas?

VIII, 736. „Toen bestond de kunst nog niet . . . van met zwier onthoofden."

Nondum artis erat caput ense rotare.

VIII, 835. „Aan een wreeden tyran, o Rome, hebt gij een Tempel gegeven, maar de asch van Pompeius hebt gij nog niet bijeen geraapt."

Cum saevo dederis iam templa tyranno
nondum Pompeii cineres, o Roma, petisti.

IX, 298. Cato komt vóór Cyrene:

„de poort gesloten vindend ontsteekt hij niet in toorn en wreekt hij zich niet: de eenige straf der overwonnenen is . . . . dat Cato hen overwonnen heeft."

exclusus nulla se vindicat ira
poenaque devictis sola est vicisse Catonem.

Dat zijn de plaatsen die *mij* bij 't bestudeeren van Lucanus' genre, stijl, kunst (hoe zal ik het noemen?) het meest hebben getroffen. Anderen zullen misschien aan andere verzen, als nòg treffender, de voorkeur geven, want het aantal van soortgelijke wendingen is legio bij Lucanus.

Aan ieder, die er meer van wil weten beveel ik ten zeerste aan de lezing van bladz. LXV en vlg. der voortreffelijke *Introduction* van HEITLAND vóór de editie der *Pharsalia* van HASKINS (London George Bell and Sons 1887). Maar zeker zijn de door mij uitgezochte passages wel geschikt om een merkwaardig type van dien tijd te doen kennen: een pessimist en revolutionair, die zijn verbolgenheid tegen de wereld en het menschenlot bij voorkeur uit in snijdende paradoxen. Den eigenaardigen stijl, door Seneca zoo geliefd, leert men eigenlijk uit Lucanus nog beter kennen dan uit Seneca zelven.

ZESDE HOOFDSTUK.

Seneca de prediker.

Nu, Seneca dan! „Dat zal dan toch wel een pur-sang philosoof zijn" zegt op het hooren van dien naam een onnadenkend lezer. Ja, wel een zeer onnadenkend lezer, want hij vergeet, om daarvan maar allereerst te gewagen, Seneca's tragedies. En juist als tragicus was reeds eeuwen geleden Seneca het meest beroemd in alle landen der wereld, bepaaldelijk in ons vaderland, dank zij in niet geringe mate den grootsten onzer — of mag ik zeggen „aller" — dichters, Vondel, die hem blijkbaar met groote voorliefde heeft *nagevolgd* of liever *nagestreefd*.

Seneca tragicus! Misschien is 't nu niet meer zoo'n heel groot waagstuk iets goeds van hem te zeggen, maar een 25 jaar geleden achtte ik het noodig hem in bescherming te nemen en raadzaam dat te doen in dezer voege („Los en vast", Leiden 1894 bij den uitgever dezes):

Op Vondel heeft Seneca invloed geoefend. Bedroevende uitkomst niet waar van naarstig onderzoek? Want immers de nieuwste wetenschap heeft uitgemaakt, dat geen uitdrukkingen sterk genoeg zijn om de diepe verachtelijkheid van den Romeinschen dichter aan te duiden? Wie hem uitgeven en emendeeren vragen hun lezers om vergiffenis, en wie de geschiedenis der Romeinsche literatuur schrijven, zoeken, als ze tot Seneca genaderd zijn, een apart stel schimp- en smaadredenen voor hem bijeen. Wat van die eigenaardige liefhebberij der Latinisten en van die schromelijke overdrijving te denken valt, behoef ik niet meer te zeggen. Polak [1]) heeft het zoo uitnemend gezegd. En reeds zulk een woedend uitvaren tegen een

---

[1]) In een, kort te voren verschenen, Gidsartikel.

beroemdheid van vroeger eeuwen veroordeelt zich zelf. Ook voor de karakteristiek en rechtvaardiging van Seneca begin ik met naar Polak te verwijzen; doch daar ik in de beschouwing van sommige deelen van hem afwijk, en hier en daar een andere uitdrukking of voorstelling zou verkiezen, geef ik mijne opvatting nog bij de zijne.

Het zwakste scheldwoord, dat omtrent Seneca wordt gebruikt, maar dat dan ook in aller mond, van geleerden en ongeleerden, leeft is: „smakeloos". 't Is als of de smakeloosheid door Seneca is uitgevonden. Geheel vrij van die kwaal is hij niet. In zijn Hercules leest men een beschrijving van den volgenden inhoud (vs. 839 vlg.). „Een schare zoo groot als in de groote steden gaat naar het theater, een menigte zoo groot als er stroomt naar den tempel van Olympia telkens als het vijfde jaar tot het feest roept, een schare zoo talrijk als er op den langsten dag zich uit Athene spoedt naar Eleusis, zulk een schare wordt er door het doodendal gedreven. Sommigen zijn traag door den ouderdom en van het lange leven verzadigd, maar anderen zijn van beteren leeftijd: ongehuwde maagden, jongelingen die nog niet de knapenlokken hebben afgeknipt, kinderen die nog pas den naam der moeder hebben geleerd. Aan deze laatsten alleen is het vergund, opdat ze niet al te bevreesd zouden zijn, om met een licht, dat voor hen uitgedragen wordt, de duisternis wat te verhelderen, de anderen gaan treurend door het donker."

Ik erken, die kinderen, die een nachtlichtje meekrijgen naar de onderwereld, omdat ze anders niet vooruit durven, maken een koddigen indruk. Maar ik verklaar plechtig, dat dit ook de allergrootste dwaasheid is, die men in den heelen Seneca kan vinden; geen enkele afkeurenswaardige passage is hiermede ook maar in de verte te vergelijken. Maar moet men zich niet bij iederen dichter, die in tijd ver van ons staat, over 't een en ander heenzetten? Ik voor mij kan nooit zonder lachen de verzen lezen waarin bij Euripides de vrouwen van het koor met hoogdravende woorden zingen, hoe ze 't een of ander nieuwtje hebben vernomen van vriendinnen met wie ze juist aan de natte wasch stonden; het verwijt door Hip-

polytus tot de goden gericht, dat zij niet een manier hebben weten uit te denken, waarbij het menschelijk geslacht werd in stand gehouden zonder dat er vrouwen bij te pas kwamen, en het huismiddeltje, dat hij hun voorloopig aan de hand doet, zijn ook vrij potsierlijk, maar wij zien zulke vlekken om de vele voortreffelijkheden des dichters gaarne voorbij. Waarom handelt men bij Seneca niet desgelijks! Bij de groote menigte is 't nu eenmaal een soort van mode om op alle voortbrengselen der Latijnsche literatuur laag neer te zien, 't zij om zoodoende te pronken met bewondering voor Grieksch, dat zij ook niet kent, 't zij om mee te werken aan het edel en geliefkoosd doel: het veracht maken der klassieke studien. Maar moeten nu ook de geleerden met die mode meegaan?

En bovendien: juist die plaats over de nachtlichtjes is een sprekend bewijs hoe voorzichtig men moet zijn met dat constateeren van smakeloosheden in een ouden auteur. Het *was* gebruik bij de Romeinen om kinderen te begraven bij fakkellicht en de opvatting van dat gebruik, die wij hier bij Seneca lezen, was waarschijnlijk de algemeen geldende. Bewijs? Seneca's allerbeste „preek" (*de brevitate vitae*) eindigt aldus: „niemand houdt den dood voor oogen. Niemand is er of hij rekt steeds verder en verder zijn verwachtingen. Ja sommigen maken beschikkingen over wat buiten den grens des levens ligt: vervaarlijke grafmonumenten, staatsgebouwen met inscripties die *hun* naam vermelden, lijkspelen bij hun brandstapel, een uitvaart nog weer prachtiger dan die van een ander. Mijn hemel, ze moesten als jong gestorven kindertjes met fakkels en waskaarsen ten grave worden gedragen!"

Doch éénе smakeloosheid is er — want ik wil onpartijdig en volledig zijn — die ik Seneca niet vergeef, en waarover men nu juist het minst hoort: dat is het metrum zijner koren. De Grieksche lyrici herhalen twee, drie malen een zekeren versregel, voegen er dan een korteren aan toe en vormen aldus een welluidende, aan afwisseling rijke, strofe. Maar Seneca zet die herhaling tot in 't oneindige voort en komt nooit tot afsluiting der strofe door middel van het kortere vers: hij dreunt in eenen door

sapphische hendecasyllabi op zonder adonius, viervoetige anapaesten zonder paroemiacus, glyconeën zonder pherecrateüs, zoodat zijn koorzangen iets ondragelijk langwijligs krijgen. Maar evenzeer als ik mij verbaas dat de geleerden deze fout van Seneca nooit op den voorgrond stellen, evenzeer ontken ik, dat zij voor de groote menigte, die zich om metriek gewoonlijk al zeer weinig bekommert, een reden tot minachting zijn mag.

„Doch," zegt men veelal, „Seneca's dramas kunnen daarom niet meer behagen, omdat zijn personen geen levende wezens zijn, maar abstracties van deugden en ondeugden of wel willooze slachtoffers van de wreedheid des lots en der goden." Met zulke algemeenheden komt men niet heel ver, ze worden zoo vaak door de feiten schitterend weerlegd. Is soms, om een bekend voorbeeld te noemen, Multatulis Vorstenschool een drama van werkelijk bestaande of ook maar bestaanbare wezens? Zou men niet ook, zoo het alleen door lectuur bekend was, geneigd zijn te zeggen, dat Multatulis personen bloedelooze incarnaties zijn van des dichters eigen gedachten? En toch, welk een overweldigenden indruk maakt het, waar het door onze Rotterdamsche kunstenaars wordt vertoond. Als in een tooneelwerk maar iets goeds is, dan zullen altijd tooneelisten, die er wat bizonders bij gevoelen, het door opvoering werkelijk leven weten te schenken. En er valt in Senecas tragedies nog wel iets goeds waar te nemen. Wie een Grieksche fabel in een Hollandsch gewaad wilde steken kon ook al niet beter doen dan het stuk van Seneca, dat die fabel behandelt, vertalen. „Maar, mijn hemel!" roept hier iemand uit, „waarom? waarom Seneca er bij gehaald, waar men Euripides had. Moest een Vondel Senecas Phaedra vertalen en Euripides' Hippolytus laten liggen?" Zeker, Vondel had Euripides kunnen vertalen. Hij heeft veel uit het Grieksch vertaald, niet uit Latijnsche vertalingen, maar werkelijk uit het Grieksch, en wist ook zeer goed wat een meester Euripides was: herhaaldelijk roemt hij diens gave van hartstochten voorstellen en opwekken, zijn „aandoenlijkheid en teederheid". En juist door die woorden te gebruiken bewijst hij, dat hij in 't bizonder Euripides' Hippolytus ten

volle heeft genoten. Want werkelijk, dat is een heerlijk stuk. Wat zit er een leven in, wat is het spannend van het begin tot het einde! Hoe verrukkelijk teekent het menschelijke driften en opwellingen in hun onregelmatigheid en onberekenbaarheid. Het verhaal zelf moge aan Atheensche toeschouwers overbekend geweest zijn — zelfs nu nog kennen alle beschaafden het — Euripides zet het op een manier in scène, dat het geheel nieuw wordt. Maar vooral, wat een teederheid en aandoenlijkheid! De vertrouwelijke omgang van een godheid met een menschenkind, men zou haast vragen, is dat iets wat zich als een werkelijkheid laat afbeelden? Maar dat vragen wij niet meer als wij den stervenden Hippolytus van zijn beschermgodin hooren afscheid nemen. De godin zegt hem vaarwel: zij mag geen doode aanschouwen. „Vaarwel" antwoordt Hippolytus, (en wat nu volgt is in 't Grieksch in één versregel vervat): „het valt u dan wel licht mij, uw trouwen gezel sinds langen tijd, te verlaten." Hier denken wij er niet aan, dat wij iets bovennatuurlijks, iets bovenmenschelijks vóór ons hebben. Hoe treffend is Theseus' berouw geschilderd, op hoe roerende wijze schenkt hem Hippolytus vergiffenis. Waar zagen wij zoo'n prachtig type van een verleidster als Phaedras voedster? En Phaedra zelf! Tot een hoe voortreffelijke tooneelfiguur de schuldige en toch deerniswaardige vrouw kan worden gemaakt, kan, wie Euripides' Hippolytus niet gelezen heeft, slechts flauw vermoeden.

Zeker, het is een meesterwerk van den eersten rang die tragedie; maar toch, ze heeft iets, dat haar ongeschikt maakt om zoo maar in een nieuw gewaad de wijde wereld ingezonden te worden. Dat *iets* kan ik haast niet beschrijven, maar ik zal het toch beproeven. Wat de ware beteekenis is van ons werkwoord „meesmuilen" staat allerminst bij mij vast, maar steeds stel ik mij voor, dat daarmee juist die trek wordt beschreven, die ons om de lippen komt bij het lezen van sommige passages van Euripides. En aan passages waarbij dat „meesmuilen" te pas komt is de Hippolytus bizonder rijk.

De natte wasch, waarvan het vrouwenkoor juist terugkeert, wordt niet onvermeld gelaten.

Dat zelfde koor richt zich met deze woorden tot Phaedra: „hebt gij iets tegen Pan of Diana misdreven, is uw man u ontrouw geworden, of wel lijdt gij aan een kwaal, 't gevolg van het lastig samenstel van het vrouwenlichaam — ik ken dat — bid dan tot Diana: zij zal uitkomst geven."

De bode, die bericht komt brengen van het onheil aan Hippolytus overkomen, acht het noodig aan zijn bericht nog deze opmerking toe te voegen: „ik ben maar een slaaf, maar toch weiger ik te gelooven dat uw zoon schuldig is: al zouden ook alle vrouwen zich verhangen en briefjes volschrijven, zoo vele als er maar van het hout van de Ida kunnen gemaakt worden, ik blijf mij overtuigd houden van zijne deugd en braafheid."

Voeg hierbij nu nog de wijze, waarop de voedster aan Phaedra haar geheim ontlokt en Phaedras kunstig bewerkte bekentenis:

de leidster van het koor richt tot de voedster de vraag: „wat deert Phaedra toch, kunt gij, de trouwe verzorgster harer kinderjaren, geen raad schaffen?" „Ik heb" — antwoordt de voedster — „alles beproefd, maar opdat gij zien moogt dat het niet aan mijn goeden wil hapert, zal ik onder uw oogen wéér trachten haar tot rede te brengen." Vertrouwelijk spreekt zij nu Phaedra toe: „geef u toch niet aan uw droefheid over, die u nog zal doen verkwijnen." Het mag niet baten, welke gronden zij ook aanvoert; eindelijk komt ze met een, te voren nog niet gebezigde, beweegreden voor den dag: „denk aan uw kinderen; zoo gij sterft zijn zij behoeftig, want Theseus' goed zal aan uw stiefzoon Hippolytus ten deel vallen." Het noemen van dien naam verwekt een uitbarsting, van haat en woede zooals de voedster denkt, die nu nog meer aandringt om achter het heele geheim te komen. Let nu vooral op het korte gesprek, dat volgt. Het hooren van Hippolytus' naam en de aandrang der voedster hebben eindelijk Phaedra begeerig gemaakt om haar zielsgeheim te verraden, maar nog schaamt zij zich het zelf uit te spreken. Het woord, dat zij niet in den mond durft nemen, moet door de voedster worden gezegd; met de verzuchting „o ware 't mogelijk u te doen

zeggen 't geen ik zeggen moet" begint zij eenige aanduidingen te geven, die eindelijk de voedster in staat stellen vol ontzetting uit te roepen: „Hippolytus, is hij het voor wien gij in liefde zijt ontvlamd?" „Gij hoort het u zelve zeggen en niet mij", antwoordt Phaedra.

Nu is 't misschien duidelijk, wat ik bedoel als ik de ietwat zonderlinge uitdrukking gebruik: voor navolging zijn Euripides' stukken te Euripideisch. Ze hebben te veel eigenaardigheden, alleen dragelijk voor hem, die den heelen Euripides en zijn tijd kent, die alles „zijn plaats weet te geven." Of, om mij van zeer begrijpelijke woorden te bedienen: ze hebben te veel „waaraan men wennen moet." En zulke kunstproducten moet men niet hun aanbieden, die voor dat „zich wennen" geen tijd of lust hebben. Daarbij is Euripides' Hippolytus wat al te levendig, wat al te bont, ook wat al te vol Heidensche namen. Den Christelijken dichter gaf Seneca dan toch in dat opzicht heel wat minder aanstoot. En dat hij verstandig handelde met Senecas Phaedra zijn lezers voor te zetten, kan ik niet anders duidelijk maken dan door het verloop van dat stuk te verhalen. Dan zal men zien, dat het handig en onberispelijk is in elkaar gezet; dat het een statig, deftig stuk is, juist voor Vondels tijdgenooten uitnemend geschikt.

Tooneel: Theseus' hof te Athene; Theseus zelf is met zijn vriend Pirithous uit op de welbekende expeditie naar de onderwereld. Hippolytus treedt op, een jachtlied zingend en verdwijnt met zijn gevolg in het woud. Na hem Phaedra: zij jammert over Theseus' onverschilligheid, die haar heeft kunnen verlaten, en over haar eigen ongelukkigen hartstocht voor den jongeling, die geen liefde kent. De voedster vermaant haar dien misdadigen lust weg te drijven uit haar hart; maar Phaedra kan niet: „ik kan dien waanzin niet overwinnen, ik ontzie niets, ik vrees niets, wel het minst den terugkeer van Theseus, die wel eeuwig blijven zal waar hij is heengegaan" verklaart ze. Eindelijk echter moet zij zich aan de wijze vermaningen der voedster gewonnen geven; ze voelt hoe boos haar gedachten zijn, zij wil en moet sterven, dat is de eenige uitredding. Die uitwerking van haar vermaning heeft de

voedster niet verwacht; ontsteld roept ze uit: „neen dan zal ik zelf mij tot Hippolytus wenden en u aldus genezing brengen!

Als beiden zijn weggegaan, bezingt het koor de macht van Venus voor wie allen, goden en menschen, moeten zwichten. De voedster komt terug en verhaalt aan het koor, hoe Phaedra wegkwijnt; de verschijning der van heimwee naar bosch en berg gekwelde Phaedra bevestigt haar verhaal. Op aansporen van het koor bidt de voedster tot Diana, dat zij Hippolytus vermurwe. Daar — Phaedra is intusschen het paleis binnengegaan — verschijnt Hippolytus zelf. „Nu moet ik zien wat list en verleiding vermag" zegt de voedster in zich zelve, en zij spreekt Hippolytus toe. Ze vermaant hem zijn dwaze ingetogenheid te laten varen en overeenkomstig zijn stand en leeftijd zich aan vermaak en vrouwen te wijden. Maar Hippolytus wil van geen ander bestaan dan het kuische jagersleven weten: „aan dat leven was de gouden tijd, waarvan de dichters zingen, gelijk; het zijn vooral de vrouwen, die aan al de tegenwoordige verdorvenheid schuld zijn. Ik althans zal mij van die verderfsters verre houden." Phaedra heeft zijn stem gehoord; zij snelt naar buiten, maar naderbij gekomen begeven haar moed en kracht, zij valt in zwijm. Hippolytus vangt haar in zijn armen op. Maar nauwelijks bijgekomen, belijdt zij Hippolytus haren hartstocht. Deze ontstelt heftig en wil vlieden, doch Phaedra klemt zich aan hem vast: „ik zal u volgen" roept ze. Hippolytus trekt zijn zwaard. „Zoo wil ik sterven" verklaart Phaedra, doch Hippolytus antwoordt: „ook die begeerte van u zal ik niet vervullen." Hij snelt weg en laat zijn zwaard, dat hij reeds voor besmet houdt, achter. De voedster heeft alles gezien, de nood doet haar een list aan de hand. Zij schreeuwt om hulp tegen den snooden geweldenaar, die Phaedras eer heeft aangerand, en wiens zwaard nog daar is om tegen hem te getuigen. Terwijl het koor Hippolytus' schoonheid en de gevaren der schoonheid bezingt, verschijnt Theseus. Hij bemerkt de ontsteltenis, die er heerscht in zijn huis, en vraagt de voedster naar de oorzaak. „Phaedra wil sterven" dat is het eenige wat hij te hooren krijgt, en

Phaedra zelf bevestigt die mededeeling. „Maar wat is dan toch de reden van zulk een wanhoop?" vraagt hij verder, doch Phaedra zoekt uitvluchten; eindelijk wordt Theseus driftig; hij dreigt de voedster door folteringen tot bekentenis te dwingen — dan spreekt Phaedra tegen Hippolytus de lasterlijke beschuldiging uit, door de voedster vernomen. Heftig verwoed vaart Theseus tegen zijn zoon uit, en richt tot Neptunus de bede om het gruwelijk onrecht hem, Neptunus' zoon, door zijn zoon aangedaan gruwelijk te wreken. Het koor zingt: „er is geen voorzienigheid, alleen het blinde lot regeert, braven moeten lijden, boozen genieten de vruchten hunner gewetenloosheid." Daar komt een bode met het bericht van Hippolytus' dood. In Theseus' gemoed bestrijden vreugd en droefheid elkaar den voorrang. Het koor bezingt den vrede van de nederige stulp en den onrust van het koningshof. Nauw is het lied ten einde of door gewetenswroeging gefolterd snelt Phaedra naar buiten: „ik, ik alleen ben de schuldige" schreeuwt ze en doodt zich zelve. Theseus bidt ook zelf te mogen sterven; daar worden de rampzalige overblijfselen van den onschuldige aangedragen. Ze met liefderijke zorg bijzetten is het eenige wat de berouwhebbende vader nog doen kan om zijn overijling, zij 't ook voor een klein deel, goed te maken."

Maar Seneca was niet alleen een handig dramaturg; nog een andere deugd maakte hem Vondels liefde waardig: een in vele opzichten meesterlijke taal. Hoe gaarne wilde ik die mijn lezer doen hooren, maar het gaat niet. Ik neem de best gestileerde passage ter hand, het begin der Phoenissen, de toespraak van den blinden, rampzaligen Oedipus tot zijn trouwe, hem overal begeleidende dochter Antigone . . . en trek aan 't vertalen. Zoo waar! er komen Alexandrijnen voor den dag en ze rijmen ook hoor! Maar neen, neen, wat is dat lam en mat en wat is Seneca's latijn vol en krachtig; het dreunt en dondert. Zelf mijn vertaling voorlezen dat durf ik nog en dan loop ik weg op een draf; maar drukken laten . . . de hemel beware mij!

Zoo schreef ik een 25 jaar geleden. Zou zulk een apologie van den tragedie-dichter Seneca nu nog noodig zijn?

Misschien niet. Er begint kentering te komen in de algemeene verguizing van den Romeinschen stoicus. Ja die heeft juist dezer dagen, om 't zoo uit te drukken, haar beslag gekregen. Onze geleerde en smaakvolle landgenoot prof. van Wageningen doet in zijn zorgvuldige, rijk gedocumenteerde uitgave van Seneca's Phaedra (Groningen, Noordhoff 1918) den latijnschen dichter alle recht wedervaren.

Daarbij vertoont ook dit stuk eigenaardigheden die allen twijfel of het wel van den „philosoof" Seneca afkomstig is eens voor goed verbannen.

Vooreerst zijn pessimisme, zijn sombere, stomme overtuiging der volmaakte rampzaligheid van 't menschenlot, men zou kunnen zeggen *zijn volslagen ongeloof*. De treffendste uitdrukking vindt dat in woorden als deze uit de *Troades*: „is 't waar, of worden wij in onzen angst bedrogen door een verzinsel dat de ziel nog leeft als het lichaam is bijgezet? Zou het dan niets baten gestorven en begraven te zijn, maar rest ons ook dan nog de ellende van verder te leven? Neen, gelukkig, na den dood is er niets, de dood zelf is niets, eindpaal van een korte baan. Gij vraagt waar gij na uwen dood wezen zult? Ter zelfder plaatse als het nietgeborene."

En ten tweede het puntig paradoxale van zijn stijl, waarover in dit boek reeds meermalen is gehandeld en dat een zoo kenmerkende eigenschap is van het heele tijdperk der Romeinsche literatuur na Augustus tot Traianus toe, en dat zeker samenhangt met de toen heerschende somberheid en wanhopigheid van stemming. Juist daarvan doen mij Senecas tragedies schitterende voorbeelden aan de hand. Ik kies er vier: uitdrukkingen zóó „gezocht" (zeg ik in gunstigen zin: zóó uitgezocht, zóó fijn bedoeld) dat één er van aan alle geleerden, tot op Gronovius toe, is ontgaan en dat onze groote Vondel met de drie overige op werkelijk kluchtige wijze is in de war geraakt.

In de handschriften zegt Oedipus: *quid traho*, *quid vivo?* Waarom zou *quid traho* niet kunnen zijn: „waarom sleep ik voort (*mij zelf* of *mijn leven*)" en *quid vivo?* daarvan een verduidelijking? Een gewoon burgerman kan er ge-

noegen mee nemen maar geen Gronovius; die voelt wat Seneca geschreven heeft, namelijk *quid traho quod vivo?* en als wij dat vertalen met: „wat sleep ik voort hetgeen aan mij nog leeft?" dan bereiken wij nog niet de halve akeligheid van Seneca's gezegde.

Onder de argumenten, waarmee de voedster Phaedra van haar noodlottige liefde tracht te genezen hoort ook dit: *genus omne profugit*, „hij haat de heele schoone sexe." Waarop Phaedra antwoordt (vs. 243) *paelicis careo metu*, 't geen zooveel zeggen wil als: „tant mieux, dan heb ik geen medeminnares te vreezen". Vondel laat de voedster zeggen:

„Wat slag en schuwt hij niet?" en Phaedra antwoorden: „voor hoer te gaan wat schaadt 't?"

Dezelfde voedster wil Hippolytus' vrouwenhaat temperen door hem aan zijne moeder te herinneren. Hippolytus antwoordt (vs. 578):

> Solamen unum matris amissae fero:
> odisse quod iam feminas omnis licet.

Model van een vrouwenhater die zoo spreekt! 't Kan niet beter: „het eenige, wat mij troost over het verlies van mijn moeder, is dat ik nu in mijn vrouwenhaat geen uitzondering meer behoef te maken." Vondel geeft:

> ik heb den eenigen troost der moeder lang verloren:
> dies ik met recht voortaan alle andere vrouwen haat.

Als Theseus uit de onderwereld terugkomt en alles in zijn huis in ontsteltenis en verbijstering vindt, dan spreekt hij (vs. 853):

> Auspicia [1]) digna prorsus inferno hospite.

Wij drukken den klank dezer sarcastische uitbarsting het best uit door de ietwat familiare vertaling: „een echt welkomthuis voor iemand, die in de hel uit logeeren geweest is." Bij Vondel lezen wij:

> den vorst en waard der Hellen
> alleen die herberg past.

[1]) *Auspicia* Gronovius, vulgo *hospitia*.

Neen dien naam van „tragicus" mogen wij Seneca gerust geven, hij maakt hem waarlijk niet te schande. Maar hoeveel andere kwalificaties zijn er op hem niet wel toepasselijk? Zoo ooit van iemand, dan kan men van *hem* zeggen dat hij een vaardige pen voert. „Een rare kerel" zou vader Stastok gezegd hebben „pro en contra schrijft hij *voor geld*". Ja, ook dat *voor geld* had hij er bij kunnen voegen, want Seneca is onmetelijk rijk geworden, indirect door zijn letterkundige talenten. Wilt gij *hem* als „sofist" leeren kennen en wel als een dusdanigen sofist die 't verst van den philosoof afstaat, als journalist, leest zijn hieronderstaand *pamflet* tegen keizer Claudius. Vertaling, voorafspraak en aanteekeningen zijn reeds in 1916 geplaatst in *Onze Eeuw*, maar de uitgevers, de Erven Bohn, hebben mij vergund het geheele stuk hier over te nemen. Voor die vriendelijkheid mijn hartelijke dank!

Dit 's Claudius, die, laf en wreed, met onverstand,
Van vrouwen overheerd en slaven, hart en hand
Liet leiden naar hun zin, zijn eigen zoon verstiet,
En om des stiefzoons wil vergeven, 't leven liet.

Zoo luidt het versje van Brandt onder keizer Claudius' (41—54) portret in Hoofts vertaling van Tacitus. En in dat versje is, lang niet onaardig, wel zoo wat de inhoud weergegeven van wat genoemde geschiedschrijver over dien keizer te vertellen heeft. Ja deze geeft aan zijn verhaal een nog wat sterkeren tint: als hij bij een belangrijke gelegenheid den keizer sprekend invoert, dan kan hij niet nalaten hem als 't ware na te bauwen en hem te laten praten als een spraakgebrekkige, een idioot.

Zuivere historie is die voorstelling zeker niet: Vespasianus (70—79) heeft al zijn best gedaan om dezen zijnen voorganger in eere te herstellen. Zou hij, de allerverstandigste oude heer, die ooit op een troon gezeten heeft, misschien wel de beste keizer, dien Rome heeft gehad, zich voor zulk een stompzinnige hebben geinteresseerd?

Maar laten wij niet trachten een apologie van Claudius te schrijven en hem in een gunstig licht te stellen! Daartoe ontbreken ons de gegevens, of we zouden misbruik

moeten willen maken van het goede, dat Tacitus zijns ondanks ons tusschen de regels door omtrent Claudius te verstaan geeft. Slechts één ding staat vast, dat onze geschiedschrijver Claudius' onverstand, onzelfstandigheid, lafhartigheid, zedeloosheid, wreedheid gruwelijk moet hebben aangedikt. En wij vragen terecht, hoe komt hij aan zijn eenzijdige, zoo sterk overdreven voorstelling?

Op die vraag geeft ons een afdoend antwoord het boekje dat ik hier in vertaling mijn lezers aanbied, een boekje, waarvan, dunkt mij, allen die in geschiedenis en bepaald in de geschiedenis der Romeinsche keizers belang stellen, wel gaarne kennis zullen nemen.

Het staat op naam van den vermaarden wijsgeer Seneca (geb. 4 v. Chr., op last van Nero als deelgenoot aan de samenzwering van Piso in 65 n. Chr. met eigen hand gedood).

En het moet ook wel van hem afkomstig zijn. In 't algemeen kunnen wij constateeren dat een geestig, karakteristiek geschrift wel zal toekomen aan den schrijver wien het wordt toegeschreven. Althans wie zulk een geschrift voor ondergeschoven houdt neemt wel een zeer zwaren bewijslast op zich.

En Seneca? Hooren wij wederom wat Braudt over hem dicht:

Dit 's Seneca, die zijn geleerdheid, wijsheid, deugd
Zijn lessen, tijd en vlijt, verspild' aan Neroos jeugd.
's Mans loon was, keur van dood; hij liet zich 't bloed (uit d'âeren:
Dus storf hij, maar zijn geest blijft leven in zijn blâeren.

Dus Seneca, zoo leert ons hier wederom de dichter in weinig woorden wat Tacitus uitvoerig beschrijft, is de gunsteling van Claudius' tweede vrouw Agrippina, de moeder van Nero. De feiten door Tacitus medegedeeld zijn grootendeels ontleend aan de praatjes, die er plachten gevoerd te worden in den kring der vijanden van Claudius' eerste vrouw Messalina. Hier, zooals in de geheele geschiedenis van den Romeinschen keizertijd, zijn de hoofdbronnen der latere geschiedschrijvers: hof-commerage en, min of

meer geestige, hatelijkheden in hoofsche kringen uitgedacht en uitgesponnen.

Deze verwerkt nu onze, bij al zijn strengheid steeds op geestigheid en puntigheid beluste, wijsgeer tot een kostelijk pamflet, waarin, wie zich de noodige bekendheid met zijn overige geschriften heeft verworven aanstonds zijn hand herkent . . . en dat is voor mij althans een nog meer afdoend argument voor de echtheid dan het boven genoemde.

Een kostelijk pamflet. Zeker moet het dat geweest zijn voor Nero's en Agrippina's hovelingen. Want ongetwijfeld is het voor *hun* vermaak geschreven. En Seneca, de opvoeder van den jongen keizer en weldra zijn oppermachtig minister, heeft gaarne de taak aanvaard van zijn letterkundige talenten dienstbaar te maken aan het genoegen der aanzienlijke heeren en dames in wier midden hij voortaan zou verkeeren als een bij uitstek welkom gast. Gaarne, neen *con amore*, want hij is acht jaren lang het slachtoffer geweest der vorige hofkliek, der gunstelingen van Messalina, die hem al dien tijd hebben laten smachten als balling op het, toen blijkbaar zeer onherbergzaam, eiland Corsica. Nu kan hij zich van harte verlustigen in 't bespotten van den vorigen keizer, die van zijn jarenlang verdriet de verantwoordelijkheid draagt.

„Hoe laaghartig", is men geneigd uit te roepen, „is dat nu die vermaarde wijsgeer? En dat de man die weinig jaren te voren aan Polybius, den invloedrijken hoveling van Claudius, dien troostbrief heeft gezonden zoo vol van vereering èn voor dien hoveling zelven èn voor zijn keizerlijken meester?"

Laten wij, om niet in overdrijvingen te vervallen, deze twee zaken liever uit elkaar houden. Die Polybius had zijn broer verloren. Seneca voelde zich reeds toen „zieleherder" gelijk hij zich zelven later herhaaldelijk noemt. Hij had dus een hem passende aanleiding om tegenover dien machthebber zijn eerbiedwaardig ambt uit te oefenen en tevens, wat voor de hand lag, te trachten diens gunst te winnen of hij misschien aldus vergunning zou verkrijgen om terug te keeren naar de eenige plaats, waar een man van de wereld als Seneca werkelijk leven kon, Rome de

wereldstad. Verheerlijking van den keizer kon daarbij niet uitblijven.

Maar Claudius heeft Seneca *niet* terug geroepen en nu is hij dood. De van alle zorg ontslagen hofpartij, die nu aan 't roer is, kan zich naar hartelust vermaken met potsierlijke voorstellingen van den overleden keizer, aan herinnering en fantasie ontleend. En aan dat vermaak doet Seneca van harte gaarne mee.

O, ik zeg niet dat wij onder soortgelijke omstandigheden ook zóó moeten handelen, dat Seneca zich in zijn troostbrief en in zijn pamflet een waren wijsgeer betoont! Maar zijn eigen tijdgenooten hebben noch in den eersten, noch in het tweede, noch in beide gecombineerd veel kwaad gezien. En toch, er is over Seneca heel wat geschreven door schrijvers die in 't geheel niet over hem te spreken zijn: Tacitus en Quintilianus. Door geen van beiden wordt hem eenige laaghartigheid tegenover den levenden keizer Claudius of tegenover diens nagedachtenis ten laste gelegd.

Laten wij in dat stilzwijgen berusten en het oordeel, dat er in ligt opgesloten, beschouwen als een teeken des tijds, als een kenmerk der toenmalige zeden!

Maar laten wij vooral ons pamflet als zoodanig beschouwen! Dan kan het ons een lang niet onaardig kijkje verschaffen op het leven en de zeden der tijdgenooten van Seneca. Wij zien er uit op welke wijze toenmaals de groote heeren en dames hun tijd passeerden, hun bijeenkomsten opvroolijkten, in één woord hoe ze zich plachten te vermaken; hoe bedreven zij waren in Grieksche en Latijnsche literatuur, en hoe iemand, al was hij wijsgeer, voor zulk een kring wel schrijven moest, zou hij goedgunstige lezers en hoorders vinden.

En, aldus beschouwd, is ons pamflet in zijn soort zoo voortreffelijk mogelijk, een waar kunststukje. Ik vlei mij met de verwachting dat het lezen mijner vertaling aan de lezers van dit tijdschrift iets van het genoegen zal verschaffen dat mij het vervaardigen dier vertaling heeft verschaft.

Ik wil aan het nageslacht overleveren wat er in den hemel is verhandeld op 13 October van het consulaat van Asinius Marcellus en Acilius Aviola, dat jaar der

vernieuwing, dat begin van een gelukzalig tijdperk. Hierbij zal ik aan geen persoonlijke gevoelens toegeven. Vraagt iemand mij hoe ik weet hetgeen ik ga vertellen, dan zal ik, primo, als ik er geen lust in heb, géén antwoord geven. Wie zal mij dwingen? Ik gevoel mij vrij, sedert den dood van hem die de spreuk heeft bewaarheid dat iemand geboren moet worden als koning of als nar. Heb ik er wel lust in, dan zal ik antwoorden wat mij in den mond komt: wie heeft ooit van een geschiedschrijver getuigenissen onder eede geëischt? Evenwel, als 't niet gaat zonder zegsman, laat hij 't dan vragen aan den man die Drusilla [1]) ten hemel heeft zien stijgen. Die zal ook wel willen verklaren dat hij Claudius daarheen heeft zien trekken „met ongelijken tred". Of hij wil of niet hij moet alles zien wat in den hemel voorvalt, want hij is opzichter over de via Appia en langs dien weg zijn, zooals gij weet, ook Augustus en Tiberius naar de goden gegaan [2]). Als gij 't hem vraagt, zal hij het u onder vier oogen vertellen; in een vergadering zal hij er geen woord over uitlaten. Want van 't oogenblik af aan dat hij in den senaat had gezworen Drusilla ten hemel te hebben zien stijgen en tot loon voor zoo'n goede tijding ... niemand hem geloof had geschonken, verklaarde hij onder eede dat, al had hij een lijk op het forum zien liggen, hij daarvan geen aangifte bij de politie zou doen. Nu, wat ik dan op dien dag van dien berichtgever heb gehoord, dat zal ik mededeelen, allemaal klinkklare waarheid, zoo waar moge hij zelf mij behouden blijven en gelukkig zijn!

Reeds had de zon verkort den kringloop van haar gloed [3])
En voor den slaap haar licht met duisternis geboet;
De maan vergroott' haar rijk door nieuwe zegepralen
En van den rijken herfst ging droeve winter halen
Zijn schoonen pronk, de wijn verouderd' in het vat,
De plukker keek waar nog een enkel druifje zat.

[1]) Drusilla, zuster en bijzit van Caligula, den voorganger en oomzegger van Claudius. Caligula, door de latijnsche schrijvers meestal met zijn vóórnaam *Caius* genoemd, regeerde van 37 tot 41.

[2]) De berichtgevers hadden nl. gerapporteerd dat zij dat wonder hadden aanschouwd, wandelend op de *via Appia*, den grooten heirweg, van Rome naar het zuiden loopend.

[3]) „Wat een klappermansrijmen!" zegt wellicht iemand bij 't lezen dezer en volgende berijmde vertalingen. Nu, dat zou een compliment voor mij zijn. Seneca steekt, geloof ik, óók den draak met ordinaire verzenmakerij.

't Is misschien duidelijker als ik zeg: 't was drie dagen vóór medio-October. Het juiste uur kan ik u niet zeggen: eenstemmigheid zal er eer onder de wijsgeeren zijn dan onder de uurwerken. Maar 't zal wel tusschen de zesde en de zevende ure geweest zijn. „Dat is al te plomp gezegd" denkt gij misschien: „Wilt gij zoo'n mooi uur zóó maar voorbij loopen, waar alle dichters, niet tevreden met zonsopgang en zonsondergang te beschrijven, ook den middag molesteeren?"

God Phoebus met zijn kar had half zijn kring volbracht,
Hij stuurde 't moede span reeds naadrend tot den nacht
En voerde 't licht omlaag langs neergebogên paden.

Claudius lag te zieltogen maar vond den uitgang des levens niet. Toen nam Mercurius, die steeds behagen had gehad in zijn talenten, eene der schikgodinnen apart en zei: „waarom, wreedaardige, laat gij dien armen mensch zoo lijden: zóó'n lange foltering had hij toch niet verdiend. 't Zijn nu al meer dan 63 jaar dat hij worstelt met het leven, waartoe die wangunst tegen hem zelven en tegen den staat? Laat nu toch eindelijk de sterrenwichelaars eens waarheid spreken, want die dragen hem ten grave, ieder jaar en iedere maand sedert hij keizer is. Maar wonder is 't niet dat niemand Claudius' stervensure kent, want niemand heeft ooit geloofd dat hij geboren was. Doe uw werk:

stel hem den dood ter hand, de beetre heersche alleen!"

Doch Clotho antwoordde: „och, ik woû hem nog een klein beetje levenstijd toevoegen om de weinigen die nog overblijven met het burgerrecht te begiftigen" — Claudius had zich namelijk voorgenomen alle Grieken, Galliërs, Spanjaarden en Britanniërs met de toga bekleed te zien — „doch, daar 't niet kwaad is dat er nog wat vreemdelingen overblijven voor de instandhouding van dat ras, en gij 't zoo wenscht, welaan". Toen opende zij een kistje en haalde daar drie spoelen met levenswol uit, een van Augurinus, een van Baba, een van Claudius: „die drie" zeide ze „zal ik met korte tijdsruimte na elkaar laten sterven om Claudius niet zonder geleide weg te zenden;

want iemand die nog kort geleden zoo vele duizenden achter, vóór en om zich had, die moet niet plotseling alleen worden gelaten. Voorloopig moet hij maar met dit gezelschap tevreden zijn''.

Zoo sprak zij, draaide rond de wol op 't vuile rokken
en brak den dommen tijd van 't koningsleven af;
Haar zuster, 't hoofd omkransd, de haarband om de lokken,
terwijl zij hoofd en haar met dichterloof omgaf,
van vacht aan sneeuw gelijk een witten draad deed hangen,
gelukkig was haar hand: die draad gaf nieuwen straal;
haar zustren zijn verrukt: zulk werk wekt haar verlangen
d' eenvoudige wol verkeert in 't kostelijkst metaal;
en aan dien schoonen draad, ziet, hangen gouden tijden,
waaraan geen einde komt; vol zegen is die vacht;
graag vullen zij haar hand, dat werk kan hen verblijden
het rept van zelf zich voort; de draden, fijn en zacht
— het rokken draait van zelf — gaan voort met neer te (dalen
geen Nestor werd zóó oud, ja zelf Tithonus niet.
Daar treedt ook Phoebus toe, gaat nieuwen voorraad halen
de toekomst hem verheugt, die hij bewondrend ziet.
Met lied en snarenspel wil hij het werk verlichten:
nu voelt men d' arbeid niet, bekoord door hemeltoon.
De zustren luistren toe terwijl z' haar taak verrichten;
zij prijzen 's broeders kunst en spinnen; ongewoon
van lengte wordt die draad, het menschenlot te boven
gaat zij al meer en meer: „voort, zusters, gaat steeds (voort''
zoo roept de god, „voorwaar ik zal uw arbeid loven
naar mate hij meerder wordt, gehoorzaamt aan mijn woord!''
der stervelingen lot deez' mensch moet overtreffen
deez' mensch in lichaamsbouw en schoonheid mij gelijk,
die tot een hemelstem zijn stem weet te verheffen;
zijn zang gaf reeds op aard van godlijk' aanleg blijk.
't Vermoeide menschdom zal door hem een tijd zien gloren
aan nieuwen zegen rijk en rijk aan wet en recht;
Gelijk de nacht verdwijnt als 't zonlicht wordt herboren
gelijk god Hesperus aan d' avondtrans zich hecht,

gelijk Aurora 't eerst de duisternis laat wijken
en 't rossig licht des dags den stervelingen spelt,
gelijk de zonnegod zijn heldre gunst doet blijken
aan d' aard en tot den draf zijn vur'ge paarden stelt,
aldus verrijst voor ons, verrijst voor ons, Romeinen,
de nieuwe Caesar thans, ziet Nero blinkt en straalt,
niet als een bliksem, neen, 't zal lieflijk ons beschijnen
het licht dat van zijn hals en van zijn lokken daalt.

Zoo sprak Apollo, en Lachesis [1]), die ook den schoonen Nero genegen was, deed wat haar was opgedragen met volle hand en schonk aan Nero nog vele jaren van zich zelve er bij. Wat Claudius betreft, de godheden gelastten alle stervelingen hem

met vreugd' en blij gejuich ten deure uit te zenden.

Zoo borrelde bij Claudius de laatste adem er uit en hield hij op iets te doen wat leven moest verbeelden. Dat geschiedde terwijl hij komedianten zat aan te hooren. Dus nu weet gij dat ik goeden grond [2]) heb om voor dat volkje bang te zijn. Zijn laatste woord was (maar eerst maakte hij met zijn eigenlijke spraakorgaan een vervaarlijk tumult) zijn laatste woord dan was: „Wee mij, ik geloof dat ik een ongelukje heb gehad". Nu dat zal dan ook wel het geval zijn geweest, want ongelukjes heeft hij gehad met alles.

Wat er daarop op aarde heeft plaats gehad is overbodig te vermelden. Want dat weet gij allen opperbest en er bestaat geen gevaar dat uit de herinnering zal verdwijnen wat de openlijke blijdschap er heeft ingedrukt. Zijn geluk vergeet men niet. Maar verneemt wat er in den hemel is voorgevallen: de man die 't mij verteld heeft moet voor de waarheid instaan.

Er komt tot Jupiter een bode dat er iemand is gearriveerd van behoorlijke lengte en kaal comme il faut. Hij had zeker wat in den zin want hij maakte steeds bewegingen met het hoofd, zijn rechtervoet sleepte hem na. Hij had hem gevraagd tot welk volk hij behoorde,

---

[1]) Clotho, Lachesis, Atropos de drie schikgodinnen.
[2]) Welken eigenlijk? Ik beken dat ik dat niet inzie.

daarop had de man een antwoord gegeven met verward geluid en onduidelijke stem; hij verstond zijn taal niet, maar 't was geen Griek, geen Romein, hij hoorde tot geen bekenden volksstam. Toen gelastte Jupiter aan Hercules, die de heele wereld had doorgezworven en geacht werd alle nationaliteiten te kennen, te gaan onderzoeken tot welk menschenras hij behoorde. Nu, Hercules schrok op het eerste gezicht, hij dacht: „heb ik nog niet alle monsters overwonnen?" Toen hij daar een gezicht zag zooals hij nog nooit had gezien, zoo'n vreemden gang en een stem hoorde niet van eenig landdier maar van een zeemonster, zoo hol en ongearticuleerd, meende hij dat er hem een dertiende werk wachtte. Bij nader beschouwen leek het hem toch wel zoowat een mensch te zijn. Hij kwam dus naar hem toe en vroeg op zijn Grieksch, want dat kan die provinciaal het best praten:

Wie der menschen zijt g' en van waar, wat uw stad, wie [uw ouders?

Claudius was in zijn schik dat er ook letterkundigen in den hemel waren: nu zou daar ook wel plaats zijn voor zijn „geschiedenissen". Dus wou hij ook met een Homerisch vers te kennen geven dat hij uit 't geslacht van Julius Caesar was en zei:

Wind, die uit Troje mij voerde, die bracht mij in 't land [der barbaren

't vers dat daarop volgt zou meer overeenkomstig de waarheid zijn geweest:

dáár verdelgd' ik de stad en daar verdelgd' ik de menschen.

Nu, Hercules zou zich hebben laten foppen, dat is geen criticus; maar de Malariagodin was er ook: die had haar tempel verlaten en was van alle godheden alleen met Claudius meegekomen. Alle andere goden waren te Rome achter gebleven. Zij dan sprak: klinkklare leugens zijn het, die hij daar vertelt. Dat verklaar ik u, die zoo vele jaren met hem heb geleefd. In Lyon is hij geboren,

't is een landgenoot van Marcus [1]), geboren 15 mijl van Vienna, een volbloed Galliër. Daarom heeft hij dan ook gedaan wat van een Galliër te wachten was: Rome genomen. 'k Sta er u voor in dat hij in Lyon geboren is, waar Licinus [2]) jarenlang heeft geregeerd. En gij, Hercules, die meer landstreken zijt doorgestapt dan eenig vrachtrijder, weet dat er heel wat mijlen liggen tusschen de Rhône en den Xanthus [3]). Hierop ontstak Claudius in woede en gaf met zoo groot mogelijk lawaai zijn toorn te kennen. Maar niemand begreep wat hij wou. Zijn bedoeling was dat Malaria zou worden ter dood gebracht, want hij had die handbeweging gemaakt waarmee hij gewoon was onthoofding te gelasten: dan toch had hij zijn handen tot zijn beschikking; om iemand 't hoofd te laten afslaan hadden zijn handen kracht genoeg. Doch 't was of al de hemelbewoners slaven van hem waren geweest: niemand lette er op. Toen zei Hercules: „hoor eens, vriend, houd nu op met je mallepraat. Je bent in 't land waar zelfs de muizen ijzer doorknagen [4]). Vooruit met de waarheid of ik sla er allen nonsens uit". En om nog meer indruk te maken, ging hij tragedietaal spreken, aldus:

Kom, spoedig voor den dag, wat 's uw geboortegrond,
Dat niet mijn knots u rake en nedervell' terstond,
Die knots, die koningen, hoe trotsch ook, heeft doen vallen.
Wat moet dat stemgeluid, waarmee g' hier staat te kallen?
Wat volk, wat land bracht voort dien dwazen schuddekop?
Hoor wie het is die vraagt, geef antwoord toch, spreek op!
Toen ik het verre land des konings met drie lijven [5])
Bezocht, om van de zee des Westens voort te drijven
Ter stad van Inachus [6]) mijn kostbaar, prachtig vee,
Toen zag ik daar een berg, en daarvan stroomden twee

---

1) Welke Marcus hier wordt bedoeld, en of er misschien een fout schuilt in den tekst moet ik in 't midden laten.

2) Een rijke Gallische parvenu uit den tijd van Augustus.

3) Rivier in het Trojaansche land.

4) De bedoeling schijnt te zijn: „pas op je tellen, hier is alles geducht, zelfs de muizen zijn ijzervreters".

5) Het driehoofdig monster Geryones, door Hercules verslagen.

6) De oudste Koning van Argos, het vaderland van Hercules.

Rivieren; door den gloed des morgens wordt beschenen
Die berg; met snellen stroom bruischt daar de Rhône henen
In volle vaart, doch d' aêr, Saône is haar naam,
Die aarzelt waar te gaan en houdt haar waatren saam
In 't stille bed om zacht de landen te bevloeien.
Zeg is dat niet het land, dat u als kind zag groeien?

Hercules bracht dat er flink en kloek uit maar heel gerust was hij toch niet, hij was bang voor den *coup de pied de l'âne*. Maar Claudius, daar zoo'n kerel van stavast voor zich ziende, liet zijn dwaasheid varen: hij kwam tot het inzicht dat weliswaar in Rome niemand zijns gelijke was geweest, maar dat hij in den hemel minder te zeggen had: dat een haan op zijn eigen mesthoop 't meest beteekende. Dus — zoover men hem kon begrijpen — was 't alsof hij het volgende sprak: „machtige god Hercules, ik dacht dat gij mij overal zoudt bijstaan en, als men een getuige van identiteit van me had geëischt, had ik u willen noemen, die mij zoo goed kent. Want, zoo gij u maar eens wilt herinneren, ik was het die te Tibur voor uwen tempel zat recht te spreken in civiele zaken, heele dagen lang, zelfs in 't heetst van den zomer. Gij weet dus wat een ellende ik daar heb moeten verduren met dag en nacht pleitbezorgers aan te hooren; als gij op uw tochten dat volkje waart in handen gevallen, dan zoudt gij, hoe sterk gij ook zijt, gezegd hebben: „dan liever de privaten van Augias leegen". 't Is niets bij het ontuig dat ik heb moeten verduren. Doch daar ik wil...."

en nu komt er een beschadigde plek, waarin 't moeielijk te zeggen is wat er precies heeft gestaan. Alleen blijkt uit 't begin van c. 9 dat er een dispuut is voorafgegaan. Ik denk dat er zoowat dit heeft gestaan: (door Claudius' rede overtuigd treedt Hercules als pleitbezorger op en stelt voor dat Claudius tot een god zal worden gemaakt. Daar komt een ander (waarschijnlijk Mercurius) tegen op en vaart heftig tegen Hercules uit; ten slotte zegt hij):

„geen wonder dat gij den godensenaat zijt binnengedrongen, want voor u is niets gesloten. Maar zeg ons, wat moet hij dan voor god worden? Een Epicureïsche? Dat gaat niet, want die heeft geen geschillen en maakt

geen geschillen met anderen [1]). Een Stoische? Hoe kan hij nu (om de woorden van Varro te gebruiken) „rond wezen, zonder hoofd of ander uitsteeksel"?

(Dan zegt een ander). „Nu, zoo'n Stoischen god, daar vind ik dat hij wel wat van heeft, hij heeft geen hoofd en ook geen hart."

(Weer een ander). „Dat zou hij zelfs van Saturnus niet hebben gedaan gekregen, om god te worden, al heeft hij dan ook, als een echte kermiskeizer, 't heele jaar door Saturnaliën gevierd, laat staan dan van Jupiter dien hij, zoover 't in zijn macht stond, wegens incest heeft veroordeeld. Hij heeft immers zijn schoonzoon Silanus laten ter dood brengen, omdat hij zijn zuster, dat bekoorlijke meisje, dat algemeen Venus werd genoemd, liever Juno wou noemen" [2]).

(een ander) „Waarom moest hij 't ook met zijn zuster houden?"

(de vorige). „Stommeling, weet je niet dat dat in Athene half, te Alexandrië heelemaal geoorloofd is? In Rome gaat alles zoo precies, daar likken (zooals 't spreekwoord zegt) de muizen de meelmolens schoon."

(weer een ander). „Wat, hij de zeden verbeteren? Weet hij niet wat hij in zijn eigen slaapkamer uitvoert?"

(weer een ander). „En die zoekt den weg ten hemel?"

(nog een). „Wil hij een god worden? Is 't hem niet genoeg dat hij een tempel in Britannië heeft, dat de barbaren hem vereeren en bidden om de genade (niet van den god) maar van den zot?"

Eindelijk bezon zich Jupiter dat het niet geoorloofd was in tegenwoordigheid van een niet-senator voorstellen te doen of beraadslagingen te houden, en sprak: edel achtbare heeren! ik had u verlof gegeven hem daar te ondervragen, maar gij maakt er een Poolschen landdag van: ik roep u tot de orde. Wat moet die mensch, hij mag dan wezen wie hij wil, wel van ons denken?"

Nu, Claudius moest zich verwijderen, en 't eerst kwam aan 't woord vader Janus; die was tot consul benoemd

---

[1]) Terwijl Claudius een groot liefhebber van rechtszaken was.

[2]) Ook Jupiter (Zeus) was gehuwd met zijn eigen zuster Juno (Hera).

voor één Juli op de achtermiddagen, een geslepen man, die steeds

ziet wat er ligt in de toekomst en ziet wat er ligt in 't verleden [1]).

Nu, die hield dan een welsprekende rede, want hij leeft op het forum, maar de stenograaf kon 't niet bijhouden, dus geef ik er maar geen verslag van, want ik wil zijn woorden niet veranderen. Hij had 't dan druk over de waardigheid der goden: die eer moest niet lichtvaardig worden verleend: „vroeger" (daar kwam 't op neer) „was 't een zaak van gewicht tot den godenrang bevorderd te worden, maar gij hebt er de klad in gebracht. Dus stel ik voor — ik wil een zakelijk, geen persoonlijk voorstel doen — dat van heden af aan niemand van hen die

eten de vruchten der aarde

of die

d' aard', aan gaven rijk, voedt,

meer tot god wordt gemaakt. Wie tegen dit Senaatsbesluit tot god *is* gemaakt, als god in beeld of verf is voorgesteld, die worde overgeleverd aan de booze vrouwen, en worde bij 't eerstvolgende feest afgeranseld samen met de nieuwe gladiatoren."

Daarop kwam aan 't woord Diespiter, de zoon van moertje Zuiplap, ook al een aangewezen consul, een duitendief, want hij maakte een slaatje uit 't verkoopen van burgerrechtjes. Hercules kwam vriendelijk op hem toe en trok hem aan zijn oorlelletje. Daarom deed hij het volgende voorstel:

„*De raad der goden*

overwegende dat Claudius, goddelijker nagedachtenis, in den bloede Augustus, goddelijker nagedachtenisse, bestaat, en evenzoo Augusta, goddelijker nagedachtenisse, zijn grootmoeder, die hij tot godin heeft verheven

overwegende dat gezegde Claudius alle stervelingen in wijsheid verre overtreft

---

[1]) Janus, de god met twee hoofden.

overwegende dat het in 't belang van den staat is dat er zich iemand in den hemel bevindt, die met Romulus warme rapen kan eten

besluit dat van heden af aan Claudius, goddelijker nagedachtenis, een god zij, met alle de rechten en voorrechten steeds aan die waardigheid verbonden

en dat dit voorval nog worde toegevoegd aan de Metamorphosen van Ovidius."

De gevoelens der vergadering waren verdeeld en 't zag er naar uit dat Claudius het zou winnen. Want Hercules, die wel inzag dat zijn eigen zaak op 't spel stond [1]), liep van den een naar den ander en zei: misgun mij niet wat ik heb, 't geldt hier mijn belang. Naderhand kan ik u misschien weer van dienst zijn, de eene hand wascht de ander.

Doch toen stond Augustus, goddelijker nagedachtenis, op, want die kreeg nu het woord en sprak met groote welsprekendheid het volgende:

„Beschreven vaderen, gij zijt mijn getuigen dat ik, sedert ik onder de goden ben opgenomen, nog nooit het woord heb gevoerd. Ik bemoei mij niet met een andermans zaken. Maar ik kan me niet langer goed houden en de verontwaardiging bedwingen, die nu nog door een gevoel van schaamte is vergroot. Heb ik daarvoor de oorlogen te land en ter zee beëindigd? Heb ik daarvoor den burgerkrijg bedwongen? Heb ik daarvoor de stad gevestigd op de grondslagen der wet, en haar versierd met bouwwerken opdat . . . neen, beschreven vaderen, ik kan geen woorden vinden, alle woorden zijn beneden mijne verontwaardiging. Ik neem mijn toevlucht tot de verklaring van den grooten redenaar Messala Corvinus: „ik schaam mij over ons gemeenebest". Die man, beschreven vaderen, die er uitziet te lam om een vlieg op te jagen, die kon menschen dooden met hetzelfde gemak, waarmee een hondje gaat mooi zitten. Maar wat zal ik over al die voortreffelijke mannen, die hij heeft laten ombrengen, zeggen? Als ik de rampen van mijn eigen huis overzie, kom ik aan die van den staat niet toe. Dus die laatste laat ik achterwege en vermeld

[1]) Hercules nl. is ook van mensch god geworden.

alleen de eerste. Want al kent mijn zuster [1]) geen Grieksch, ik ken het wel, en de Griek zegt: „het hemd is nader dan de rok". Die man dien gij daar voor u ziet, die zóó vele jaren zich onder mijnen naam heeft verborgen, heeft mij hiermede zijn dank betaald dat hij twee achterkleindochters van me liet dooden, de eene met het zwaard, de andere door honger en één achter-achterkleinzoon L. Silanus op een beschuldiging die . . . ja was ze rechtvaardig? dat laat ik aan uw beslissing over, Jupiter, maar, als gij billijk zijt, zult gij moeten erkennen dat ze ook tegen u gericht was. Maar ik vraag u, Claudius zaliger, waarom hebt gij een enkele van die mannen en vrouwen, die gij hebt gedood, veroordeeld zonder dat gij eerst hun zaak onderzocht, ja hen gehoord hadt? Waar heerscht dat gebruik? In den hemel zekei niet. Daar hebt gij Jupiter, die nu al zoo lang aan de regeering is, die heeft alleen Vulcanus een been gebroken, hem toch

greep bij zijn voet hij en wierp hem ter neer van den
[god'lijken drempel

en eens is hij boos geworden op zijn vrouw en liet haar van den Olympus neerhangen, Maar heeft hij haar gedood, zooals gij Messalina, van wie ik evenzeer als van u de oudoom was van moeders zijde? Daar ben ik onkundig van gehouden zegt gij. Mogen de goden u verderven! is 't niet nog veel schandelijker dat gij er onkundig van zijt geweest dan dat gij haar moordenaar geweest zijt? C. Caesar [2]) heeft hij voortdurend vervolgd na zijn dood. Die had zijn schoonvader gedood, maar Claudius ook zijn schoonzoon. C. Caesar verbood dat de zoon van Crassus den naam „de Groote" zou dragen; Claudius heeft hem zijn naam terug gegeven maar hem een *kop* kleiner gemaakt. In ééne familie heeft hij gedood Crassus, Magnus, Scribonia, drie menschen, zult gij zeggen, die geen duit waard waren, maar ze waren dan toch maar van edelen bloede, en wat Crassus betreft, dat was zóó'n zot dat hij wel keizer had kunnen worden. En wilt gij zoo iemand nu tot god maken? Ziet me dat

---

[1]) Octavia, de zuster van Augustus, heeft een goed deel van haar leven te midden van Grieken doorgebracht, maar misschien is haar Grieksch nooit heel correct geweest.
[2]) Door ons gewoonlijk Caligula genoemd.

godgevloekte corpus eens aan. Laat hij eens drie woorden zonder hakkelen spreken, dan wil ik zijn slaaf worden. Wie zal hem als god vereeren of hem voor een god houden? Zoolang gij zulke menschen tot goden maakt zal niemand u voor goden houden. Om kort te gaan, edelachtbare heeren, als ik mij onder u steeds naar behooren heb gedragen, als ik nooit iemand hard heb bejegend, wreekt het mij aangedane onrecht. Mijn voorstel luidt" — en hierop leest hij een stuk voor van dezen inhoud:

„De raad der goden

overwegende dat Claudius zaliger heeft gedood: zijn schoonvader Appius Silanus, zijn twee schoonzonen Pompeius Magnus en L. Silanus, den schoonvader zijner dochter Crassus Frugi een man aan hem zelven zoo gelijk als de eene waterdruppel aan den andere, de schoonmoeder zijner dochter Scribonia, zijn eigen vrouw Messalina en al die anderen te veel om te noemen,

besluite dat Claudius streng worde gestraft, dat hij nooit vacantie krijge van gerechtszittingen, dat hij ten spoedigste uit den hemel worde verwijderd en binnen drie dagen van den Olympus."

Dat voorstel werd aangenomen. Dadelijk pakte Mercurius hem bij zijn kraag en sleepte hem uit den hemel

daarheen waar, naar men zegt, geen mensch vandaan komt [1])

Terwijl men afdaalt langs de via sacra, vraagt Mercurius wat dat voor een toeloop van menschen was, of men soms de uitvaart van Claudius vierde. Inderdaad 't was een prachtige stoet, waarvoor geen onkosten waren ontzien, en een menigte en een muziek van trompet- en hoornblazers en alle mogelijke koperinstrumenten zoo hard dat zelfs Claudius het hooren kon. 't Was een algemeene vreugde en blijdschap, het Romeinsche volk wandelde rond alsof 't zijn vrijheid had terug gekregen. Agatho en nog een paar pleitbezorgers liepen te jammeren, maar dat deden ze dan ook van heeler harte.

De rechtsgeleerden kwamen uit hun schuilhoeken voor den dag, bleek, mager, nauwelijks ademend: 't was alsof

---

[1]) Een bekende versregel van Catullus.

ze pas weer begonnen te leven. Een van hen, die daar de pleitbezorgers de hoofden zag bijeensteken, jammerend over hun ongeluk, kwam op hen toe en zeide: ik heb 't u wel gezegd, 't is niet altijd kermis. Toen Claudius zijn eigen begrafenis zag, begreep hij dat hij dood was. Want er werd een lijkzang aangeheven met volle muziek, in anapaesten:

Laat stroomen uw tranen, maakt rouwmisbaar
op de markt weergalm' uw droevig geklaag
want een man is heen van edelen geest,
geen enkele leefd' in de wereld alom
  zijn meerder' in kracht;
ook de snelsten kwam in den draf hij vóór,
met zijn voet, zoo gezwind; geen verzet den Parth
mocht baten, hij wist met zijn pijlen gezwind
den Pers te verslaan, zijn hand zonder feil
bestuurde den boog; den rennende doodd'
één prik van zijn pijl, den vijand te paard,
den Meder, wiens rug zijn kleuren liet zien,
den Brit die voorbij de zee ons bekend
  daar woont in de vert'.
Brigantiërs blond van haren, hij dwong
z' aan de keetnen van Room te geven hun hals;
hij dwong d' Oceaan zelfs te duchten de macht
van Romes gezag en haar straffende bijl;
  Beweent nu den man dien niemand verwon
in 't rechtspreken vlug, als ééne partij,
of ook wel geen van beide aan het woord
  was geweest. Wie zal als rechter nu
het heele jaar door aanhooren 't pleidooi?
  Voor u zal zijn stoel verlaten thans
de rechter van 't volk der zwijgenden hier
de vorst van het honderdstedige rijk.
Slaat, pleitbezorgers, u thans op de borst
gij volkje dat steeds voor geld zijt te koop.
maar gij bovenal die rijken buit
met den beker behaalt, dien gij schudt met uw hand.

Die lofzang behaagde Claudius en hij had graag nog wat langer naar den stoet willen staan kijken, maar de

Talthybius [1]) der goden pakte hem beet en trok hem, met een doek over zijn hoofd — want niemand mocht hem herkennen — over den Campus Martius en daalde tusschen den Tiber en 't viaduct met hem af naar de onderwereld. Langs een korteren weg was zijn vrijgelatene Narcissus [2]) vooruit gegaan om zijn patroon te recipieeren; hij kwam hem, nog blinkend van 't bad, te gemoet en sprak: „hoe nu? goden naar menschen?" „Gauw wat," zei Mercurius, „kondig ons aan." Weg vloog Narcissus. Alles loopt daar naar beneden, dus, ondanks zijn podagra kwam hij in een oogwenk aan de poort van den god der onderwereld, waar de driekoppige Cerberus lag, of, zooals Horatius zegt „'t honderdkoppig monster". Even schrikte Narcissus — vroeger had hij zelf een schoothondje gehad, maar dat was tamelijk wit geweest — toen hij daar dien zwarten, ruigen hond zag — niks geen hond om graag op een donkeren weg tegen te komen — en riep met luider stem: „Claudius is in aantocht." Met handgeklap en onder het geroep van

Wij hebben hem gevonden, o laten wij toch jublen

kwam men toeloopen nl. C. Silius de consul designatus, Iuncus de oudpraetor, de ridders S. Traulus, M. Helvius, Trogus, Cotta, Vettius Valens, Fabius, allen slachtoffers van Narcissus. In 't midden der zangers was de balletdanser Mnester, dien Claudius, omdat hij vond dat hem dat zoo goed zou staan, een kop kleiner had gemaakt. 't Gerucht van Claudius' komst was spoedig ook tot Messalina doorgedrongen. Allen snellen toe; vooraf gingen de vrijgelatenen Polybius, Myron, Harpocras, Amphaeus, Pheronactus, allen door Claudius vooruit gezonden om toch maar niet zonder gevolg te zijn. Daarop de twee praefecten Justus Catonius en Rufrius Pollio. Dan de vrienden Saturnius Lusius, Pedo Pompeius en de twee oudconsuls Lupus en Celer Asinius. Eindelijk Claudius' broers dochter, zustersdochter, schoonzoons, schoonvaders, schoonmoeders, en zijn bloedverwanten bijna compleet. In 't gelid kwamen ze Claudius te gemoet. En Claudius hen ziende riep uit:

---

1) Talthybius is bij Homerus de bode der koningen voor Troje.

2) Narcissus, de oppermachtige hoveling in dienst van Claudius' eerste vrouw Messalina.

„où peut on être mieux qu'au sein de sa famille?

Hoe zijt gij zoo allen hier gekomen?" Toen antwoordde Pedo Pompeius: „wat, jou wreedaardig monster? Vraag je hoe? Wie anders dan gij zelf heeft ons hier heen gezonden, jou vrienden-moorder! Voort naar 't gerecht, ik zal je wel wijzen waar de zitting gehouden wordt."

Hij bracht hem naar 't tribunaal van Aeacus. Die was nl. president in moordzaken volgens de lex Cornelia, en eischte Claudius in staat van beschuldiging te stellen; daarbij reikte hij deze formule van aanklacht over: „vermoord 35 senatoren, 221 ridders, verder burgers talrijk als het zand der zee." Niemand meldde zich aan als verdediger. Eindelijk trad P. Petronius, Claudius' vroegere dischgenoot, vooruit, een man uit de redenaarsschool van Claudius en verlangde uitstel der behandeling. Die wordt niet verleend. Onder groote toejuiching houdt Pedo Pompeius zijn klaagrede. De patroon wou gaan antwoorden. Maar de rechtvaardige Aeacus liet dat niet toe en veroordeelde na 't aanhooren der ééne partij zeggende

dat is recht dat hij lijdt, wat hij zelf aan andren gedaan heeft.

Algemeene stilte en verbazing over deze nieuwigheid, zoo iets was, zeiden zij, nog nooit gebeurd. Claudius zelf vond het meer onbillijk dan nieuw.

Maar welke straf moest hij ondergaan? Daarover werd lang geredetwist. De een zeide dat Sisyphus nu lang genoeg aandrager was geweest, de ander dat Tantalus van dorst zou omkomen als hij niet eens een opvolger kreeg, weer een ander dat er nu eens een spaak in 't wiel van Ixion moest worden gestoken. Maar een van de oude veroordeelden ontslaan dat vond men verkeerd, dan kon Claudius wel eens dezelfde genade verwachten. Neen er moest een nieuw soort van straf voor hem worden ingesteld, men moest voor hem uitdenken een werk waarbij niets tot stand komt, een schijn van genot zonder eenige wezenlijkheid. Welnu, Aeacus veroordeelt hem om te zitten dobbelen met een beker zonder bodem. Daar ging Claudius

al aan 't grabbelen naar de steenen, die steeds wegrolden;
te vergeefs want:

telkens wanneer hij een worp wou doen met den ramlenden
[beker,
weg was de bodem en weg daar rolden beide de steenen;
raapt' hij ze op en wou een nieuwen gooi hij weer wagen,
kwam hij bedrogen steeds uit; hij leek slechts te werpen,
[te pakken;
onophoudelijk was het bedrog van de listige teerling,
die steeds gleed door zijn vingers, die vruchteloos trachtten
[te grijpen;
evenals Sisyphus' last, wanneer hij haast aanraakt den
[bergtop,
van zijne schouderen glijdt en opnieuw den zwoeger
[teleurstelt.

Daar trad op eens Caligula op en eischte hem op als zijn slaaf. Hij bracht getuigen voor de rechters; die getuigen verklaarden dat onder hun oogen Claudius vaak door Caligula op alle mogelijke manieren geranseld was geworden. Dus wordt hij aan Caligula toegewezen, die maakte er een cadeautje van voor Aeacus [1]), en Aeacus gaf hem aan zijn vrijgelatene Menander voor 't onderzoeken van paperassen.

Daar hebt gij dus nu al Seneca als dichter en wel als dichter in dat genre dat gemeenlijk het hoogst van alle wordt gesteld en gij hebt hem als vertegenwoordiger van die tak van literatuur, die misschien wel 't allerlaagst pleegt geplaatst te worden: Seneca tragedie-dichter, Seneca journalist! Waarlijk we zijn op weg te vergeten dat hij steeds bij voorkeur *philosoof* is genoemd en nog genoemd wordt. Laten wij ons aan dat spraakgebruik houden maar dien naam dan ook opvatten in dien ruimen zin, waarin hij in Senecas eigen tijd door ieder werd opgevat. Een philosoof dat was bij Grieken en Romeinen van den Romeinschen keizertijd niet alleen, neen zelfs niet voornamelijk, een ge-

[1]) Den rechter in de onderwereld.

leerde, een diepzinnig bepeinzer der raadselen van natuur en menschenlot, maar bovendien, ja bovenal was hij zieleherder, leidsman der zoekenden, geestelijk geneesheer, raadsman, trooster, prediker.

De **prediker** Seneca. Daarom moet het ons hier vooral te doen zijn. Want wij willen eenig nader inzicht geven in het geestelijk *leven* dier dagen en hebben dus Seneca vooral te beschouwen van de meest practische zijde zijner dusgenaamde philosofie. En *prediken* dat was zeker van dien *geestelijken stand* wel het meest practisch bedrijf. Ook doet mij die beschouwing als van zelf een, naar mij voorkomt zeer waardig, slot van dit geheele deel aan de hand.

Hierbij kan één regel mededeeling van feiten volstaan. Wie omtrent Senecas leven meer verlangt te weten dien kan ik niet genoeg ter lezing aanbevelen het aan alle redelijke verlangens beantwoordend, rijk gedocumenteerd artikel van Dr. **K. H. E. de Jong** (Vragen van den Dag 1917). Bij wat ik ter verdediging van Seneca's levensgedrag ga in 't midden brengen vergelijke men het meer „conservatieve," smaakvolle opstel van prof. **van Wageningen**: Seneca's leven en moraal; Groningen Noordhoff 1917.

Seneca was de opvoeder van Nero, en is door dezen zijnen kweekeling ter dood veroordeeld.

Ik zou wel willen dat geen mijner lezers meer van Seneca wist, want dan kon ik nu dadelijk beginnen met van Seneca's „philosofie" een overzicht te geven. Doch dat gaat niet: velen hunner hebben zeker al heel wat kwaad hooren spreken over Seneca's karakter en gedrag. Ware nu Seneca alleen dichter of op ander gebied kunstenaar geweest, en niets dan dat, we zouden met hem kunnen doen zooals met zooveel anderen gedaan is en zeggen: „bij de beschouwing van een kunstwerk gaat ons de zedelijkheid of onzedelijkheid des kunstenaars niet aan." Maar Seneca schrijft over zedekunde, neen hij predikt een strenge, hooge zedeleer, en er is iets weerzinwekkends in ons te hooren vermanen door iemand, die veeleer *onze* vermaning zou noodig hebben. Welnu dan, om het kort te maken, dat allerleelijkste, dat allerlaaghartigste dat ons omtrent Seneca is ter oore gekomen is laster, ik kan ook wel zeggen beuzelpraat.

„Na getracht te hebben” zoo luidt het verhaal „zijn moeder Agrippina te laten verdrinken door middel van een schip, dat door een vernuftige inrichting midden op zee zou openklappen, liet Nero den bode, door haar afgezonden om haren zoon haar redding uit dat levensgevaar te berichten, gevangen nemen onder beschuldiging dat deze was afgezonden om hem, Nero, te vermoorden en om die beschuldiging waarschijnlijk te maken (!) wierp hij dien man een dolk tusschen de voeten. Daarop zond hij — mede op raad van Seneca — soldaten af, die het doodvonnis aan de moordenares voltrokken. Toen bracht hij aan den Senaat het volgend rapport uit: „de vertrouweling van Agrippina is betrapt op een poging tot moord op den keizer, en zij zelve, haren aanslag verijdeld ziende, heeft zich uit wanhoop van het leven beroofd.” En dat leugenrapport was, o gruwel, door Seneca voor den keizer opgesteld.”

Welnu, stelt u gerust: een leugenrapport was dat niet, maar de volle, zuivere waarheid. Dat helsche schip is een melodramatisch onding, waarschijnlijk een jaar of wat na dato verzonnen door een opera-regisseur, die dolk is den bode niet tusschen de voeten geworpen maar hij heeft haar bij ongeluk laten vallen en zoo kwam zijn aanslag aan het licht. 't Is hier niet de plaats de dwaasheid der gangbare overlevering in bizonderheden in het licht te stellen. Slechts op een paar punten wil ik uwe aandacht vestigen: 't is geen vraag van geleerdheid maar van gewoon gezond menschenverstand. Waartoe dat kunstig verzonnen helsche schip? De bedoeling van zulk een toestel zal toch wel geen andere zijn dan dat het bediend kan worden door één man, den eenige die in 't geheim is. En in een geval als dit is dat strikt noodzakelijk: bij zoo'n openklappend vaartuig verdrinkt niet Agrippina alleen maar met haar de geheele bemanning, die, is ze van de zaak op de hoogte, natuurlijk de uitvoering van het plan zal tegenwerken. Maar wat zien wij gebeuren? De machinerie werkt niet: de luiken klappen *niet* open en ook dat andere moordtuig, waarvan we nú op eens vernemen, een als mollenval ingerichte kajuit, waarvan de met lood bezwaarde zoldering op Agrippina moet neerploffen haakt

en zie — als 't een zoowel als 't ander is mislukt, gaat al wat aan boord is aan 't schommelen om het schip vol water te laten loopen. Eindelijk valt er een vrouw over de verschansing, de matrozen denken dat dat Agrippina is en met al wat zij grijpen en vatten kunnen gaan ze naar deze drenkelinge houwen en steken. Dus: al het zeevolk wil Agrippinas verderf — waartoe dan die helsche machine? En waarom, als Nero een bode zijner moeder wil laten doorgaan voor een sluipmoordenaar, werpt hij hem vóór aller oogen een dolk tusschen de voeten? Neen, die bode *was* wel degelijk een sluipmoordenaar. Nero was, ik zal 't niet ontkennen, een waanzinnig monster, maar zijn moeder was niets beter. Zij had belang bij den dood haars zoons, want haar macht was voor goed gebroken en de eerzuchtige kon die niet herwinnen tenzij zij een harer gunstelingen op den troon bracht, maar Nero had geen reden om zijn moeder ook het leven te misgunnen. Zonder zijn geweten te bezwaren kon Seneca dat rapport voor den keizer opstellen.

Wat wij verder kwaads en laaghartigs van Seneca vernemen komt hoofdzakelijk uit den koker van Tacitus, die aan de geheele school des wijsgeers een hekel heeft en wiens mededeelingen men slechts even heeft aan te zien om er de opzettelijke kwaadaardigheid van te gevoelen. Dan blijven slechts de bewijzen over van deze twee zaken:

Seneca heeft zijn gewone, menschelijke *zwakheden* gehad maar ook — en, mij dunkt, dat maakt al het kwade, dat wij dan nog van hem moeten laten gelden, en dat waarlijk niet zoo erg is, goed — in de allergewichtigste, moeielijkste zaken heeft Seneca met een ongeevenaarden heldenmoed trouw betoond aan de strenge voorschriften der door hemzelven gepredikte levensleer. En 't is zijn vijand Tacitus, die ons daarvoor de bewijzen geeft.

De allergewichtigste, moeielijkste zaken. Ja, Seneca was rijk, schatrijk; ook daarvan is hem een verwijt gemaakt. „De wijze moet vrijwillig afstand kunnen doen van zijn aardsche goederen". Zoo predikte Seneca, maar zoo *deed* hij zelf. En waar ik u dat laat zien daar betracht ik tevens tegenover *Tacitus* de gewenschte billijkheid. Ik heb hem doen kennen als volmaakt onbetrouwbaar geschiedschrijver.

En dat ís hij, maar daartegenover is hij een groot kunstenaar, die met meesterhand aangrijpende tooneelen weet te schilderen en met weinig woorden den lezer veel te denken geeft. Een zijner allerschoonste bladzijden is zeker die, waar hij Seneca zelven op het keerpunt zijns levens het woord geeft. Seneca gevoelt dat het uit is met zijn invloed op zijn kweekeling. Hij begeeft zich tot dezen en met deze toespraak doet hij afstand van rang en stand en van zijn vermogen (Tac. Ann. 14, 53):

„Het zijn nu dertien jaren, keizer, sedert ik tot u, den toenmaligen keizer in hope, ben gebracht, zeven sedert gij het keizerschap bekleedt; in dat tijdsverloop hebt gij zooveel aanzien en rijkdom op mij opgehoopt, dat er niets aan mijn geluk ontbreekt dan dat er paal en perk aan wordt gesteld. Ik wil mij hierbij beroepen op groote voorbeelden, niet uit mijnen kring maar uit den uwen. Uw voorvader Augustus vergunde aan M. Agrippa afzondering op Mytilene, aan C. Maecenas in de stad zelve een rust als ware hij buitenslands geweest. De eerste was zijn helper geweest in den krijg, de ander had te Rome allerlei moeilijkheden doorstaan; beiden hadden vorstelijke belooning ontvangen, maar voor uitnemende verdiensten. Maar ik, wat heb ik tot het voorwerp uwer vrijgevigheid kunnen maken behalve mijn, om 't zoo te noemen, in de schaduw opgekweekte wetenschap, die haar aanzien daaraan heeft te danken gehad dat men mij noemt den opvoeder van uwe jeugd, waarlijk reeds een groote belooning voor zoo iets. Maar gij hebt mij omgeven met een geduchten invloed, een niet te becijferen rijkdom, zoodat ik vaak bij mij zelven denk: word ik, een man van den ridderstand, een provinciaal tot de eersten van het rijk gerekend? Heeft mijn nederige afkomst geschitterd onder mannen van hoogen adel? Waar blijft mijn voornemen om tevreden te zijn met een bescheiden deel? Zulke buitengoederen leg ik aan, door zulke parken wandel ik, zulke inkomsten trek ik van onafzienbare landerijen en andere kapitalen. Ik vind daarvoor slechts ééne verdediging: dat ik al die geschenken niet van mij heb kunnen weren.

Maar nu hebben wij beiden de maat vol gemeten, gij van wat een vorst zijnen gunsteling kan schenken, ik van

wat een gunsteling van zijnen vorst kan aannemen. Wat er bijkomt kan slechts de afgunst verzwaren. En die rijkdommen, als al wat van deze wereld is, ze liggen beneden uw majesteit; maar ik ga er onder gebukt, ik heb ontheffing van noode. Gelijk ik, ware ik vermoeid van krijgsdienst en krijgsmarschen, vrijstelling zou vragen, zoo vraag ik op dezen levensmarsch, nu ik oud ben en zelfs tegen matige zorgen niet meer bestand, om hulp, daar ik mijn macht niet langer dragen kan. *Laat mijn vermogen door uwe beambten besturen* [1]). Daarmee zal ik mijzelven niet dwingen tot armoede, neen ik geef slechts over datgene, waarvan de glans mij verblindt, en ga den tijd, dien men afzondert voor zijn bosschen en landhuizen, opeischen voor mijn ziel. Gij zijt in uw volle kracht en reeds vele jaren aan den hoogsten rang gewend; wij, uw oude gunstelingen hebben recht op rust. Dat zal mede u tot roem worden dat gij hen verheven hebt, die toonden ook met het nederige tevreden te zijn."

Het is ook hier Tacitus gelukt in levenden lijve een persoon uit het verleden vóór ons te doen verschijnen.

Zóó heeft Seneca gesproken, zoo zeker ook gehandeld. Bewijs?

In een nog veel gewichtiger, veel moeielijker zaak heeft Seneca zelf de les betracht, die hij anderen steeds heeft gegeven. *Hij weet te sterven.* Dat is het toppunt der wijsheid, door Seneca aanbevolen, dat de echtheidsproef van wat zijn philosophie leert.

Hier moet ik allereerst Seneca zelven het woord geven. In een brief aan zijnen vriend Lucilius (nr. 26) schrijft hij:

„eenigen tijd geleden zeî ik u dat ik den ouderdom *voor oogen* had, maar nu begin ik te gelooven dat ik hem reeds achter mij heb. Voor mijn jaren, en zeker voor mijn lichaam past een andere naam. Ouderdom, zoo heet de leeftijd, waarop men vermoeid, niet die waarop men gebroken is. Reken mij gerust tot de versletenen, die hun levenseinde hebben bereikt. En toch, ik kan dat u wel zeggen, ben ik dankbaar voor wat ik heb: de kwalen

---

[1]) Dit is niets meer dan een hoffelijke formule, waarmede Seneca vastberaden afstand doet van al zijn rijkdommen.

van den ouderdom voel ik wel in mijn lichaam maar niet in mijn ziel, alleen mijn ondeugd en de hulpmiddelen mijner ondeugd zijn verouderd. Mijn ziel is nog krachtig en verheugt er zich over dat zij weinig meer met het lichaam heeft uit te staan; ze heeft een groot deel van haar last afgelegd; ze wordt vermetel en daagt mij uit tot een dispuut over den ouderdom. Dat is, zegt zij, haar bloeitijd. Laten wij haar gelijk geven, laat zij gebruik maken van het geluk haar ten deel gevallen. 't Lijkt mij wel aardig eens te overwegen en uit te maken wat ik van mijn tegenwoordigen welstand, dat ik vrij ben van driften en aanvechtingen, verschuldigd ben aan de philosophie en wat aan mijn leeftijd en na te gaan wat ik niet meer *kan* doen en wat ik niet *wil* doen: daarbij zal ik het er voor houden dat ik niet *wil* doen datgene waarover ik blij ben dat ik het niet meer *kan* doen. Want wat klagen wij, als over een ongemak, dat datgene wat eigenlijk door ons toedoen had moeten ophouden ons buiten ons toedoen begeeft? „'t Is" zegt gij „een groot ongemak, minder te worden en te vergaan, en — om 't ware woord te gebruiken — weg te teren. Want we zijn niet op één oogenblik omgeworpen en neergeveld, wij worden afgeknaagd; iedere dag neemt iets van onze krachten weg." Wat is er nu beter uiteinde dan door de natuur zelve ontbonden te worden en aldus *het ware eind van een menschenleven te bereiken*: *oplossing?* Niet dat ik er iets kwaads in vind plotseling uit het leven te worden weggerukt, maar 't is een zachte dood er langzaam uit te worden weggeleid. Hoe 't zij, ik bespied mij zelven, want, denk ik, nu komt de proef op de som, nu nadert de dag die over al mijn jaren het vonnis zal vellen. En ik zeg tot mij zelven: „wat ik tot dusver in woord of daad heb verricht, dat is nog niets. De panden, die mijn ziel tot dusver heeft gegeven, waren gering van waarde, bedriegelijk en ingehuld in allerlei wat de zinnen streelde. Over mijn werkelijke vorderingen in de deugd laat ik het oordeel over aan mijnen *dood*. Laat ik mij dus zonder eenige lafheid bereiden tot dien dag, waarop ik, zonder phrases of woordentooi over mijzelven oordeelen zal, of ik krachtig spreek dan wel denk en of ook soms al die

kloeke woorden, waarmee ik de fortuin ben te lijf gegaan, slechts een comedie zijn geweest. Weg nu met de meening der menschen, daarop valt niet te rekenen, dat is een spel van voor en tegen. Weg nu met al die studiën waarmee gij u uw leven lang hebt bezig gehouden: uw dood zal over u uitspraak doen. Ja, zoo is het: redeneeringen, geleerde disputatiën, woorden saamgelezen uit de voorschriften van wijzen, wetenschappelijke stijl, die toonen niet de ware kracht der ziel; de vreesachtigsten spreker vaak het dapperst. Wat gij hebt tot stand gebracht zal dan blijken als gij den laatsten adem hebt uitgeblazen. Ik neem die uitdaging aan, ik vrees het oordeel niet." Zoo spreek ik tot mijzelven, maar doe gij alsof ik ook met u zoo had gesproken. Gij zijt jonger dan ik. Wat maakt dat voor onderscheid? De dood rekent niet met getallen. Op welke plaats de dood u wacht, daar weet gij niets van; verwacht gij hem dus op iedere plaats.

En in een anderen (nr. 61):

„Laten wij er mee ophouden te willen wat wij gewild hebben. Ik althans doe er mijn best voor om nu ik oud ben niet hetzelfde te willen als wat ik wilde toen ik een kind was. Daartoe alleen gebruik ik mijn dagen en mijn nachten, dat is mijn werk, dat mijn denken: aan mijn oude kwalen een einde te maken. Hierop leg ik het toe dat één dag voor mij is een kort begrip van 't heele leven; en zoo'n dag, waarlijk ik haast mij niet om er van te genieten als van den laatsten, maar ik zie hem aan *alsof* hij ook wel de laatste wezen kan. Dezen brief schrijf ik u in die gemoedsstemming alsof juist op 't oogenblik dat ik hem schrijf de dood mij zal wegroepen. Ik ben bereid om heen te gaan en daarom zal ik het leven genieten omdat ik er niet al te zeer over in onrust verkeer hoe lang ik dat zal kunnen doen. Vóór mijn ouderdom heb ik er mij op toegelegd om goed te leven, in mijn ouderdom leg ik er mij op toe om goed te sterven. En goed sterven dat is vrijwillig sterven. Doe uw best om *nooit iets tegen uwen zin te doen*. Al wat noodzakelijk voor u zal wezen, als gij er u tegen verzet, dat is geen noodzakelijkheid meer voor u als gij er bereid

toe zijt. Ja, zoo is het: wie bereidwillig een bevel aanvaardt, die ontkomt aan het bitterste der slavernij: doen wat men niet wil. Niet wie op bevel iets doet is ongelukkig maar wie iets doet tegen zijn zin. Laten wij er dus onze ziel op inrichten dat wij bereid zijn tot al datgene wat de omstandigheden van ons zullen vorderen, bovenal dat wij aan ons einde denken zonder smart. Wij moeten liever onze maatregelen nemen voor den dood dan voor het leven. Ons leven is van al het benoodigde voorzien, maar wij zijn op het punt van die benoodigdheden *hebzuchtig* Wij meenen en zullen steeds meenen dat ons iets ontbreekt. Dat wij genoeg geleefd hebben dat is geen resultaat van jaren of dagen, maar van ons *denken*. Mijn waarde Lucilius, *ik* heb genoeg geleefd, ik wacht den dood af, verzadigd van het leven. Vaarwel!"

Wees bereid om te sterven! Dat is het hoogste en het zwaarste waartoe de wijsgeer het brengen kan, en daartoe heeft Seneca het gebracht. Niets is er ooit door Tacitus met zulk een meesterschap beschreven als Seneca's dood.... en die beschrijving is in de meest volmaakte overeenstemming met hetgeen Seneca daaromtrent zelf heeft geleerd. Na de mislukte samenzwering van Piso tegen Neros leven wordt ook Seneca bij den keizer aangebracht als medeplichtige: hij zou met den hoofdaanlegger van het moordplan een zeer bedenkelijke onderhandeling hebben gevoerd. Een adjudant des keizers wordt op Seneca afgezonden om hem te vragen wat er waar is in die aangifte en Seneca geeft een antwoord, waarop *hij* met zekerheid als weder-antwoord kan verwachten: de aanzegging dat hij sterven moet.

En die aanzegging komt. „Maar," zoo verhaalt Tacitus (Ann. 15, 62):

„niet verschrikt door die aankondiging, verzocht hij zijn testament te mogen maken, en toen de hoofdman hem dat weigerde, wendde hij zich tot zijn vrienden en betuigde dat, wijl hem werd belet hun verdiensten te vergelden, hij hun naliet het eenige wat hij hun kon nalaten, maar ook het schoonste: zijn levensideaal. Als zij dat in hun herinnering bewaarden, zouden zij het heerlijkst loon hebben voor hun trouwe vriendschap. Tegelijk vertroostte hij hun

droefheid nu eens met vriendelijke woorden, dat weer met ernstige berisping hen vragend wat er nu terecht kwam van hun jarenlange voorbereiding op het geen komen zou. Wie toch was er onbekend met Nero's wreedheid? Na den moord op zijn moeder en broeders bleef er niets over dan dat hij ook zijn leermeester om het leven bracht.

Na zoo, als 't ware in het publiek, te hebben gesproken, omhelsde hij zijn vrouw en na een oogenblik van zwakheid tegenover het vreeselijke dat aanstaande was, bad en smeekte hij haar zich niet voor goed aan haar droefheid over te geven, maar het oog gevestigd op zijn in de betrachting der deugd doorgebracht leven, de smart over zijn heengaan te verlichten door een vertroosting harer waardig. Maar zij betuigde ook tot den dood besloten te zijn en eischte dat die evenzeer aan haar zou worden voltrokken. En Seneca, haar roem niet willende in den weg staan en ook om niet haar, zijn eenige liefde, bloot te stellen aan vernedering, sprak: „ik wees u op de liefelijkheid des *levens*, maar gij verkiest den roem des *doods*. Ik wil u die eer niet misgunnen. Laten wij dan beiden met gelijke standvastigheid het einde te gemoet gaan, uw einde zal roemrijker zijn dan het mijne." Hierop lieten zij zich te gelijk de aderen doorsteken. Seneca, wiens oud, door sobere levenswijze verzwakt lichaam slechts langzaam het bloed liet vloeien, opende zich ook de aderen der beenen. En door hevige smarten afgemat, gaf hij zijn vrouw den raad zich naar een ander vertrek te laten brengen, want hij wilde niet door zijn smart haar moed breken, of zelf door het zien van haar lijden tot zwakheid vervallen. Ook in zijn laatste oogenblikken bleef de macht over de taal hem bij, en liet hij ontboden schrijvers dat alles opteekenen wat verspreid is onder de lezers en wat ik dus niet in *mijn* taal wensch om te zetten."

Dit over Seneca's persoon, want, gelijk ik zeide, wij moeten met den persoon van Seneca vrede hebben, zullen wij naar hem *kunnen* luisteren; immers hij houdt geen afgetrokken bespiegelingen over zedelijkheid, neen hij predikt haar voor het gebruik. Dus, als prediker moeten wij Seneca beschouwen. Verhandelingen heeft hij geschreven tot bepaalde personen (o. a. een *over zachtmoedigheid* voor

den jongen Nero als deze pas de regeering heeft aanvaard) en brieven aan zijn vriend Lucilius, maar verhandelingen zoowel als brieven zijn bestemd voor het groote publiek.

Van een prediker willen wij allereerst weten of hij de kunst verstaat zijn hoorders te boeien. Welnu, die vraag kan ik, wat Seneca betreft, zonder aarzelen bevestigend beantwoorden. Hoort slechts een paar verhalen aan, door hem gebruikt als inleiding tot of samenvatting van een betoog. Ik begin met een uit het boek over het weldoen, een werkelijk roerend en aandoenlijk verhaal. Dat zal u tevens doen zien wat Seneca's meening is over die instelling der Oudheid die ons, terecht, zoo zeer tegen de borst stuit: de slavernij. Elders zullen wij hem daaromtrent zich nog duidelijker, nog radikaler hooren uitspreken. (De Benef. III, 23, 2):

„Claudius Quadrigarius verhaalt in zijn 18e boek der Annalen dat, toen Grumentum werd belegerd en men op geen ontzet meer kon hopen, twee slaven tot den vijand (de Romeinsche belegeraars) zijn overgeloopen en zich daar goed hebben geweerd. Toen eenigen tijd later de stad werd ingenomen en de veroveraars door de stad liepen te plunderen, waren zij langs hun welbekende straten gedraafd naar het huis waarin ze hadden gediend en hadden hun vroegere meesteres voor zich uitgedreven. Toen men hun vroeg wie dat was, hadden ze met luider stem geantwoord, dat dat hun meesteres was geweest, een zeer harde meesteres en dat ze die nu gingen ter dood brengen. Ze hadden haar daarop buiten de poort zorgvuldig verborgen gehouden, totdat de toorn des vijands zou bedaard zijn. Nu, de soldaten hadden spoedig genoeg van 't plunderen en keerden weer tot de oude krijgstucht terug, en zíj keerden terug in hun oude positie en gaven zich zelven een meesteres. Deze liet terstond beiden vrij, ze schaamde zich niet haar leven te danken te hebben aan menschen over wie zij recht van leven en dood had gehad. Ja, dat was juist voor haar iets om haar eer in te stellen. Was ze op een andere manier gespaard gebleven (n.l. door de plunderaars), dan had zij niets anders dan genade ondervonden in den gewonen zin des woords, maar nu ze op die wijze in 't leven was gebleven werd zij 't onderwerp van gesprekken, die haar tot een roemrijk voorbeeld

maakten. In de algemeene verwarring, door de inneming der stad veroorzaakt, waarbij ieder alleen aan zich zelven dacht, waren allen van haar weggevlucht . . . behalve die vluchtelingen; ja, om duidelijk te doen blijken wat ze met dat eerste wegloopen hadden voorgehad, liepen ze nu van de overwinnaars over naar de krijgsgevangene; zij hadden den schijn aangenomen van moordenaars; dat was van hun weldaad het schoonste, dat ze het er voor over hadden den schijn te wekken van hun meesteres te dooden, als die meesteres maar niet gedood werd."

(Of zoo'n voorbeeld ook geschikt is om tot zachtheid tegenover slaven te stemmen!) Niet minder deernis met het lot der slaven, en tevens niet minder kunst van boeiend vertellen, spreekt er uit dit verhaal in het zelfde boek (de Benef. III, 27):

„Onder keizer Augustus kon men van zijn woorden wel last hebben, al kwam men er nog niet door in levensgevaar. Rufus, een senator, had aan den disch den wensch geuit dat de keizer niet behouden mocht terug keeren van zijn reis die hij in 't zin had: „dat zelfde" had hij er bijgevoegd, „bidden de stieren en kalveren ook." Deze en gene van de gasten had die woorden in zijn oor geknoopt. Bij 't aanbreken van den dag komt de slaaf, die hem aan tafel had bediend, hem vertellen wat hij 's avonds in een dronken bui had gezegd, en voegde daaraan toe „maak dus maar dat gij gauw bij den keizer zijt en u zelven aangeeft." Rufus volgde dien raad op, ging den keizer te gemoet juist toen hij de trappen van zijn paleis af kwam, vertelde dat hij den vorigen dag een vlaag van waanzin had gehad, sprak over zich zelven en zijn kinderen de vervloeking uit „mogen mijn woorden op ons hoofd neerkomen" en bad den keizer hem te vergeven en hem zijn vriendschap niet te onthouden. „Toegestaan" zei de keizer. „Ja wel" ging Rufus voort „maar nu zal niemand gelooven dat gij u met mij hebt verzoend . . . of gij moet mij ook nog een geschenk geven" en verzocht een som geld waarmee iemand, die op den besten voet met den keizer stond, in zijn schik zou zijn geweest. De keizer gaf hem ook dat geld en wel met de woorden: „drommels, ik mag in 't vervolg van tijd wel oppassen om nooit boos

op u te worden, dat komt mij wel wat duur uit." Nobel van den keizer om zoo vergiffenis te schenken en daar nog zoo'n geschenk in geld bij te doen. Ja zeker, wie dat verhaal hoort moet den keizer prijzen, maar eerst prijze hij dien slaaf. Ik behoef u wel niet te vertellen dat hij dien slaaf heeft vrijgelaten, maar dat kostte zijn meester niets: die schade had de keizer voor zijn rekening genomen."

Nog één verhaal voeg ik hier aan toe dat in zich zelf een zedeles is, niet een bewijs er voor of een inleiding er op. Gij zult mij toestemmen dat 't een pakkende les is (uit het zelfde boek der Benef. VII, 21):

„Een pythagoreisch wijsgeer had bij een schoenmaker een paar sierlijke muilen gekocht, een heele post op zijn budget, maar contant betaald had hij ze niet. Een paar dagen daarna kwam hij aan den winkel het geld brengen, maar de deur was dicht. Op zijn herhaald kloppen zegt een buurman: „de man, dien gij zoekt, is al uitgedragen en verbrand. Zoo iets vinden wij, gewone menschen, meestal heel droevig, maar gijlieden, Pyhagoreers, niet: gij komt immers weerom als gij dood zijt?" Ons Pythagoreertje ging weer naar huis, en rammelde niet zonder eenig welbehagen met zijn geldstukjes. Maar toen hij tot het inzicht was gekomen hoe leelijk het was om zoo blij te zijn dat men niet behoeft te betalen wat men schuldig is en begreep dat de glans van die muntstukjes hem had verblind, ging hij weer naar den winkel en zei tot zich zelven: „voor u leeft die man, betaal hem zijn rekening". Daarop duwde hij door een spleet in de deur het geld naar binnen; zoo bestrafte hij zijn begeerigheid om niet meer in de verzoeking te komen van zich een andermans goed toe te eigenen."

Een zedeprediker kan er niet mee volstaan zijn hoorders aangenaam bezig te houden en hun daarbij de deugd aantrekkelijk en behagelijk te maken, een veel belangrijker en tevens een moeilijker deel van zijn taak is het bestrijden van zonden en verkeerdheden. Nu, dat Seneca kleine gebreken zijner tijdgenooten op treffende en geestige wijze weet te hekelen, dat zult gij gaarne gelooven. Daarvoor behoef ik u niet de in haar soort kostelijke bespotting voor te lezen van de dwazen, die van den nacht dag maken

of van den onbeschaafden rijkaard, die meent zelf voor een beschaafd man te zullen doorgaan als hij zich omgeeft van een geletterden slavenstoet. Als geestig schrijver kent gij Seneca genoegzaam en ik mag niet te lang bij minder belangrijke bizonderheden blijven stil staan. Liever laat ik u hooren hoe Seneca de algemeene zelfverblinding der menschen beschrijft en bestraft. Zeker is dat stuk van waarde voor alle tijden. Het staat in een brief aan Lucilius nr. 50, § 2—6:

„Gij weet dat Harpaste, de narrin mijner vrouw, in mijn huis is gebleven als een aanhangsel van mijn vrouws erfdeel. Want ik houd niets van zulke monstruositeiten; als ik me met een zot wil vermaken, dan behoef ik niet ver te zoeken: ik vermaak mij met mij zelven. Nu, die narrin heeft op een gegeven oogenblik haar gezicht verloren. En, gij zult het niet gelooven, maar 't is toch waar, ze weet niet dat ze blind is. Af en toe vraagt ze haren geleider: „ik woû dat we toch gingen verhuizen, 't is hier in huis zoo donker."

Nu, wat we van die narrin zoo dwaas vinden dat overkomt ons allen. Niemand komt tot het inzicht dat hij hebzuchtig of eerzuchtig is. We zijn nog blinder dan echte blinden, want die voorzien zich van een gids; wij dolen rond zonder gids en spreken aldus: „niet dat ik ijdel ben, maar men *moet* te Rome wel op dien voet leven; een verkwister ben ik niet, maar het leven in de stad is zoo duur. Dat ik wat opvliegend ben, dat ik nog niet goed weet wat ik wil dat is niet mijn schuld maar de schuld van mijn jeugdige jaren."

Waarom misleiden wij toch ons zelve? Ons gebrek ligt niet ergens buiten ons, het is in ons, diep binnen in ons en daarom valt ons de genezing zoo moeilijk omdat wij 't niet voelen dat wij ziek zijn. Als we al eenmaal begonnen zullen zijn ons te laten behandelen, hoe lang zal 't dan wel duren eer al die verouderde kwalen er uit zijn? Maar wij *vragen* niet eens om een geneesheer; die zou heel wat gemakkelijker werk hebben als hij er dadelijk werd bij gehaald. 't Is niet zoo heel moeilijk iemand tot zijn ware natuur terug te brengen, tenzij hij die geheel en al heeft verloochend. We schamen ons les te krijgen

in gezond verstand. Nu, 't mag schandelijk zijn daarvoor een meester te nemen, maar dat zoo'n zegening u door het toeval zou komen toestroomen, daaraan moet ge maar niet denken. Inspannen moet gij u en — dat mag ik er tot uw troost bijvoegen — zoo heel groot is die inspanning niet, als we maar, zooals gezegd, onze ziel gaan behandelen en verbeteren vóór het gebrek is ingeroest. Ja zelfs ingeroeste kwalen lijken mij niet wanhopig; met taaie volharding en ernstige toewijding komt men alles te boven."

Doch niet minder ernstig klinkt de stem des boetpredikers, wanneer hij te velde trekt tegen *groote* zonden van *zijn tijd*, al is ook hier de ernst — daarvoor is het Seneca die de boetpredikatie uitspreekt — gekruid met geestige scherts. Hoort slechts: (Epl. VII, 1—3):

„Gij vraagt mij wat gij houden moet voor datgene wat gij meer dan iets anders moet vermijden. Welnu: groote bijeenkomsten van menschen. Gij zijt nog niet ver genoeg op den weg der wijsheid gevorderd om u zonder gevaar daarin te wagen. Wat mij zelven betreft, ik wil u wel bekennen hoe zwak ik daar tegenover sta: nooit kom ik er uit terug zooals ik er ben heengegaan. Iets van wat ik in mijn ziel op orde had gebracht wordt er verstoord, iets van wat ik had verdreven, keert terug. Wat met zieken het geval is, die door hun langdurig lijden zóó zwak zijn geworden dat, waar men ze ook heenbrengt ze iets opdoen wat kwaad voor hen is, dat is ook met ons het geval: ook onze ziel is lang ziek geweest en komt nu pas op haar verhaal. Verkeer in groot gezelschap is steeds schadelijk; zonder het te merken krijgen wij van allen iets mee: de een maakt ons zijn kwaal sympathiek, de ander besmet er ons geheel mee, een derde geeft er ons een tikje van. Hier kunt gij zeker van zijn: hoe grooter de menigte waarin gij u begeeft, hoe grooter het gevaar. Maar niets is voor de gezondheid uwer ziel zoo schadelijk als het zitten bij een vertooning: dan besluipt ons de zonde te gemakkelijker omdat zij het vermaak in haren dienst neemt. Dat klinkt u vreemd: welnu het feit dat ik *onder de menschen* ben geweest, maakt mij .... onmenschelijker."

Dat is nog maar het begin van een uiterst merkwaardigen

brief waarin Seneca te velde trekt tegen een vreeselijkheid van zijnen tijd nog veel afschuwelijker dan de slavernij: de bij de Romeinen zoo geliefde zwaardvechters- en dierengevechten. Nu kunt gij u licht denken hoe krachtig het verdere betoog is. Ik zeg er u alleen van dat de afschrikwekkende beschrijving, die Seneca er van geeft, mij is voorgekomen *te* afschrikwekkend te zijn om haar in wijderen kring bekend te maken. Die mededeeling lijkt mij voldoende om bewondering mijner lezers te wekken voor den prediker die een vermaak, waaraan de meeste zijner tijdgenooten zoo waren verslaafd, zoo krachtig durft veroordeelen.

De boetprediker echter raadt niet alleen *af*, hij raadt ook *aan*. Niet licht zal men een predicatie vinden waarin op zoo treffende en indrukkende wijze hetgeen men moet *mijden* verbonden is met hetgeen men moet *doen* als in de volgende passage uit een brief aan Lucilius. De zedeleeraar trekt te velde tegen het kwaad waaruit ten allen tijde alle andere zonden voortkomen: zucht naar genot en weelde, en prijst daar tegenover zelfgenoegzaamheid aan en tevredenheid met het eenvoudige en geringe (Epl. 87, 1—11):

„Ik heb schipbreuk geleden zonder nog een schip bestegen te hebben. Hoe dat is gegaan zal ik u vertellen, anders rekent gij dat ook nog tot de Stoische paradoxen, waarvan ik u, als gij wilt, bewijzen zal dat geen een valsch is of zoo raar als het op 't eerste gezicht schijnt, ja ook als gij niet wilt. Inmiddels zeg ik u dit: deze reis heeft mij geleerd hoe veel overtolligs wij er op na houden en hoe gemakkelijk wij uit vrije keuze afleggen kunnen datgene waarvan wij, als de noodzakelijkheid het ons afneemt, niet merken dat het ons afgenomen *is*. Met een paar bedienden, zoovelen als er in één wagen konden, zonder iets anders bij ons dan wat wij aan hadden, hebben vriend Maximus en ik nu al één zeer gelukkigen dag doorgebracht en gaan aan den tweeden. Op den grond ligt een matras, op de matras ik. Van onze twee mantels dient één voor bedsprei, één voor deken. Ons ontbijt, daar kan niets af; in een ommezientje was het klaar; twee dingen ontbraken

nooit: notitieboekje en vijgen. Die vijgen dienen, als ik brood heb voor toespijs, als ik geen brood heb voor brood. Ze maken mij iederen dag tot een nieuwjaarsdag, en ik maak hem tot een dag van heil en zegen door goede gedachten en door geestkracht, die nooit grooter is dan wanneer ik al het uitwendige heb ter zijde gesteld en mij zelven gemoedsvrede heb verschaft door niets te vreezen, rijkdom door niets te begeeren. De wagen, waarop ik word vervoerd, is een boerenkar, de muilezels gaan nu ja, voort, maar dat is dan ook het eenig teeken van leven dat ze geven. Mijn koetsier is ongeschoeid, niet wegens de warmte. Zoo waar, ik kan het nauwelijks van mij verkrijgen om dat voor mijn equipage te laten doorgaan; ik kan maar niet afkomen van die valsche schaamte voor 't geen goed is en krijg een kleur als we een sierlijker reisgezelschap tegen komen; wel een bewijs dat wat ik goed, wat ik schoon vind nog niet vast en stevig bij mij zit: wie zich schaamt over een armoedig vervoermiddel, die zal trotsch zijn als hij een kostbaar vervoermiddel heeft. Mijne vorderingen zijn nog onvoldoende, ik durf met mijn armoe nog niet voor den dag komen, ik bekommer mij nog om de meeningen der andere reizigers. Ik had tegen de meening van 't heele menschelijk geslacht moeten prediken: gij zijt dwaas, gij dwaalt, gij koestert een domme bewondering voor 't onnoodige, gij beoordeelt niemand naar zijn werkelijke waarde. Als 't uw vermogen geldt dan rekent gij zeer nauwgezet en taxeert een iegelijk, aan wien gij 't zij contanten, 't zij weldaden zult leenen (want ook die rekent gij tot uw rentegevende effecten) op de volgende manier: „groote bezittingen heeft hij, maar ook veel schuld; een mooi huis, maar van vreemd geld gebouwd; een slavenstoet zooals niet licht een ander kan vertoonen, maar hij betaalt zijn crediteuren niet, en doet hij dat dan houdt hij niets over." Zoo moet gij ook in andere zaken handelen: bij ieder onderzoeken hoeveel hij heeft dat zijn eigendom is. Gij houdt iemand voor rijk omdat hij zelfs op reis gouden huisraad meevoert, omdat hij in alle provincies grondbezit heeft, omdat hij een vol credietboek kan opslaan, omdat hij in den omtrek der hoofdstad zooveel land heeft als men hem zou benijden zoo hij 't in

de wildernissen van Apulië bezat. Is dat alles . . . nu die man is arm. Waarom? Hij is schuldenaar. Voor hoe veel? Voor alles; of gij moest soms denken dat 't een onderscheid maakt of iemand te leen heeft gekregen van een mensch of van de fortuin. Wat geven al die weldoorvoede eenkleurige muildieren? Die wagens met beeldhouwwerk: Zie die snelvoetige rossen met purper bekleed en borduur-
[werk,
Ketens van goud om hun hals, ze bungelen over hun
[borsten
Goud op hun lijf overal, op goud zelfs bijten hun tanden.

Dat alles maakt den heer niet beter en ook het trekdier niet. M. Cato Censorius, die een zegen voor ons land was niet geringer dan Scipio — want de een voerde oorlog met de vijanden, de ander met de zeden des lands — reed op een vrachtpaard, met zakken beladen want hij wou al zijn benoodigdheden met zich voeren. Ik wou dat een van onze fatten hem eens tegenkwam, met zijn voordravers en piqueurs waarmee hij stof opjaagt op den weg. Zeker zoudt gij zijn equipage fijner en beter in orde vinden dan die van Cato . . . te midden van die prachtige uitrusting denkt de eigenaar, wat zou mijn voorland wezen: gladiator of beestenvechter worden? O wat een glorie voor dien ouden tijd dat een veldheer, die een triomf heeft gevierd, een oud censor, een — want dat is het hoogste — een Cato, tevreden is met één knol en niet eens een heelen, want de aan beide zijden afhangende bagage besloeg de helft. Zoudt gij dat ééne paard, door Cato eigenhandig geroskamd, niet boven al die prachtige mollige pronkpaardjes van onzen tijd stellen? Maar aan dit onderwerp komt geen eind tenzij ik zelf een eind maak. Dus zal ik 't hierbij maar laten, althans voor zoover betreft datgene wat men in onze taal „belemmeringen" noemt. Wie dien naam heeft uitgedacht voor bagage, die heeft wel een voorspellenden geest gehad: hij moet zich bagage hebben voorgesteld zooals die tegenwoordig is."

Zwaar zijn de eischen der ware wijsheid. Hoort hoe onze prediker zijn hoorders weet te bemoedigen opdat ze niet versagen (Epl. 123, 12—14):

„Zulke stemmen (die spotten met de wijsbegeerte) moet gij vlieden even goed als die, waar Ulysses, slechts aan den mast gebonden, wilde langs varen. Ze hebben dezelfde macht; ze lokken weg van vaderland, ouders, vrienden, deugd en maken ons tot hun speelbal; want door haar schuld verliezen wij ons schandelijk leven op een erbarmelijke wijze. Hoeveel beter is het den rechten weg te gaan en zich zelven zoover te brengen dat men alleen dat aangenaam vindt wat goed is. Zoover zullen wij het brengen als wij leeren inzien dat er twee machten op ons werken: aanlokking en bangmakerij; aanlokken dat doen ons rijkdom, genot, schoonheid, eer en andere liefelijke, ons toelachende zaken; bang maken ons dood, pijn, smaad, bekrompen levenswijze. Dus moeten wij ons hier op oefenen dat wij die eerste dingen niet vreezen, die laatste niet begeeren. Wij moeten tegen die machten ingaan: aan 't aanlokkende ons onttrekken, toesnellen op wat ons bang wil maken. Ziet gij niet dat de houding van een mensch anders is bij 't bestijgen van een berg en bij 't afdalen? Wie naar beneden gaan, houden hun lichaam achterwaarts, wie naar boven gaan buigen het voorover. Want uw gewicht naar voren brengen als gij afdaalt, het naar achteren brengen als gij opwaarts gaat, dat doet gij als gij aan een kwaal uwer ziel toegeeft. Naar 't genot, dat gaat naar beneden, klauteren moet men als 't moeilijk bergpad opwaarts gaat; in 't laatste geval moeten wij ons lichaam kracht bij zetten, in 't eerste het intoomen."

Ja ook *bemoedigen* moet de prediker en troosten en opbeuren. Dat hebben wij Seneca genoeg hooren doen, zoowel in die stukken waar hij tracht de bitterheid weg te nemen van armoede en ziekte, van ouderdom en dood als in al de andere waar slechts in 't voorbijgaan, doch zeer van pas een woord wordt ingevlochten van een dergelijke weldadige strekking. Hoe kort ook mijn verslag is geweest, als begaafd en boeiend spreker, als ernstig boetprediker, als vriendelijk trooster hebben wij Seneca daaruit voldoende leeren kennen. Ik kom nu tot de belangrijke vraag, waarop al het voorafgaande slechts voorbereiding is geweest: kunnen wij Christenmenschen met dat alles vrede hebben en . . . kunnen wij er tevreden

mede zijn. Die vraag beantwoord ik het best door u vooreerst nogmaals en nu voor 't laatst een paar bladzijden van Seneca zelven in vertaling mede te deelen. Die zullen u in staat stellen u een vrij duidelijke voorstelling te vormen van de geheele Stoische philosophie waarvan Seneca een zoo talentvol woordvoerder is. Dan heb ik er nog maar een kort betoog aan toe te voegen om u duidelijk te maken hoe naar mijne meening, die, hoop ik, ook de uwe is, ons oordeel over die philosophie moet luiden.

(Epl. 31) „Nu herken ik mijn Lucilius: hij gaat zich betoonen zooals wij van hem verwachtten. Volg die aandrift uwer ziel: gij hebt al wat *men* voor goed houdt met voeten getreden en zijt den weg naar 't ware goed ingeslagen. Ik verlang niet dat gij grooter en beter worden zult dan gij u hebt voorgenomen. Gij hebt breede *grondslagen* gelegd: *trek uw gebouw op* overeenkomstig uw plan; breng in practijk wat gij u hebt voorgesteld.

Wijs worden, dat zult gij als gij uw ooren sluit. Daarvoor is iets stevigers noodig dan het was, dat Ulysses naar men zegt zijn makkers in de ooren stopte. Want die Sirenenstem, waar hij zoo bang voor was, ja ze was verlokkend, maar 't was niet de stem van een heel volk. De stem, die werkelijk te vreezen is, klinkt niet van één rots, maar rondom u uit alle deelen der aarde. Vaar voorbij dus, niet één plaats, verdacht door u belagend genot, maar alle steden. Wees doof voor hen die u 't meest liefhebben: zij meenen het goed maar bidden u kwaad toe. Bid gij de goden dat u niets overkome van wat die liefhebbende verwanten u toewenschen. Wat zij willen dat er op u wordt opgehoopt dat is niet goed: één ding is goed, slechts bouwen op eigen kracht; dat is grond en bolwerk van een gelukkig leven. En dat kan u niet ten deel vallen tenzij gij inspannig gering acht en die rekent tot de dingen die noch goed noch kwaad zijn. Want dat gaat toch niet aan dat dezelfde zaak nu goed is dan kwaad, nu licht en dragelijk, dan verschrikkelijk. Inspanning is geen goed. Wat is dan wel een goed? 't Gering achten van inspanning. Dus ben ik niet ingenomen met hen, die ijdele drukte maken. Maar wie streven naar het goede, hoe meer die zich inspannen, hoe minder

zij zich laten overmannen, hoe minder rust zij zich gunnen, hoe meer ik hen zal prijzen en hun toeroepen: „goed zoo, opwaarts, haal eens ferm op en bestijg die hoogte in één ademtocht." Arbeid voedt edele naturen. Neen kies niet uit al wat uw ouders u naar oud gebruik bij uw geboorte hebben toegebeden, wat gij het meest zoudt wenschen dat u ten deel valt. Gij zijt een man, gij hebt uw carrière gemaakt, 't zou schandelijk zijn nu de goden nog lastig te vallen. Wat behoeft gij te bidden? *Maak* u zelven gelukkig. Dat zult gij doen, zoo gij tot het inzicht komt dat alles goed is waar deugd is ingemengd, alles kwaad wat met slechtheid gepaard gaat. Gelijk niets schitterend is zonder bijmenging van licht, niets zwart dan wat duisternis in zich heeft of iets duisters heeft aangenomen, gelijk zonder behulp van vuur niets warm is, niets koud *zonder lucht*, zoo worden alle dingen schoon of leelijk al naarmate ze met deugd of met zonde gepaard gaan. Wat is dus goed? *kennis*. Wat kwaad? *onkunde*. De wijze levenskunstenaar zal naar omstandigheden dit van zich stooten, dat verkiezen, maar wat hij afstoot dat vreest hij niet, wat hij kiest dat *bewondert* hij niet, als hij ten minste heeft een groote, een onverwinlijke ziel. Neen gij moogt u niet laten neerdrukken of neertrekken; 't is niet genoeg zoo gij den arbeid niet weigert: vraag er om! „Hoe nu" zegt gij, „ijdele en overbodige arbeid, door minderwaardige oorzaken in 't leven geroepen, is die niet kwaad?" Evenmin als de arbeid die aan schoone doeleinden wordt besteed, want reeds de gehardheid tegen die arbeid is 't bewijs van een groote ziel; een gehardheid die zich zelve tot wat zwaar en moeielijk is aanspoort en aldus spreekt: „wat draalt gij? zweet daar is een man niet bang voor". Hier moet nu nog, zal de deugd volkomen zijn, een gelijkmatig, zich in alles gelijk blijvend leven bijkomen; en daartoe kunt gij 't niet brengen zonder wetenschap en zonder die kunst, die het goddelijke en het menschelijke verstaat. Dat is het hoogste goed; als gij dat bereikt, dan wordt gij de medewerker der goden, niet hun smeekeling." „Hoe men daartoe komt", vraagt gij. Niet over de Alpen of door de woestijn of dwars door de onstuimige zee. En toch zulke tochten hebt gij

wel gemaakt ter wille van uw procuratorspostje. De reis waartoe u de natuur heeft uitgerust is veilig en aangenaam. Wat u de natuur heeft gegeven is van dien aard dat, als gij het niet prijs geeft, gij u tot gods gelijke zult verheffen. En aan god gelijk maken zal u niet geld. God heeft niets. Geen purperen mantel. God draagt geen kleeren. Geen gepraat der menigte over u, geen vertoon van u zelven, geen bekendheid van uwen naam bij alle volken. Niemand kent God, velen denken slecht van Hem en dat doen ze ongestraft. Geen slavenstoet die uw draagkoets torscht door de straten der stad en daarbuiten. God de groote en almachtige draagt zelf alles. Maar ook schoonheid en kracht kunnen u niet gelukkig maken. Niets van dat alles is bestand tegen den ouderdom. Gij moet zoeken naar iets dat niet bij den dag minder wordt, iets waaraan geen weerstand kan worden geboden. Wat is dat? uw ziel, maar alleen als die recht is, goed, groot. Welken anderen naam zult gij aan zulk een ziel geven dan dien van god, in de behuizing van een menschelijk lichaam? Zoo'n ziel kan het deel zijn van een ridder, een vrijgelatene, een slaaf. Want wat is dat: ridder, vrijgelatene, slaaf? Namen zijn het geboren uit ijdelheid of *onrecht*. Uit een nederig hoekje kunt gij opstijgen ten hemel. Verhef u slechts en vorm u tot gods evenbeeld. Niet uit goud of zilver: dat is geen stof voor een gestalte die op god gelijkt. Bedenk dat onze goden, toen ze ons gunstig gezind waren, uit leem waren gekneed. Vaarwel.

Kunnen wij met dat alles *vrede* hebben? Ik geloof niet dat een Christenmensch bedenkingen zal willen maken tegen Seneca's zedelijke bedoelingen. Werkelijk wil hij het beste: hij wil de wereld hervormen, haar ontdoen van wat haar het meest ontsiert. Den slaaf zooal niet bevrijden dan ten minste beveiligen tegen hardvochtige bejegeningen; de bloeddorstige wreedheden van het dieren- en gladiatorengevecht afschaffen; aan den oorlog zou hij een einde willen maken [1]) niet door de geheele wereld voor Rome's macht te doen buigen, maar door overal gerechtigheid en niets dan gerechtigheid te doen heerschen, ja — iets

---

[1]) Zie ad Luc. 95.

waaraan misschien vóór hem niemand had gedacht — hij zou het verschil van standen in de maatschappij willen opheffen, den ouden eenvoud van levenswijze herstellen, een eind maken aan weelde en genotzucht, ook, neen bovenal, in het denken, in de geheele werkzaamheid des geestes, dringt hij telkens en telkens weer aan op eenvoud, op het ter zijde laten van alle nutteloos getob met geleerdheid en spitsvondigheid, opdat de ziel toch maar ten allerspoedigste zich geheel moge kunnen wijden aan haar werkelijk heil door eigen vrije beschouwing en overdenking van wat voor Seneca het hoogste is: inzicht in het ware wezen van het menschelijke en goddelijke — neen waarlijk wij kunnen hem niet verwijten dat zijn bedoelingen niet hoog, niet edel genoeg zijn.

Maar *tevreden* zijn met zijn leer en wijsbegeerte dat is iets anders. Een kleine veertig jaar geleden verscheen er een boek dat terecht de aandacht trok, en, naar mij voorkomt ten onrechte, groote verontwaardiging wekte: het boek van Bruno Bauer over Christus en het keizerrijk, of — om des schrijvers denkbeeld u reeds dadelijk kenbaar te maken zou ik het ook dezen titel kunnen geven: het koninkrijk van Christus en deze wereld. De stelling, door Bauer in dat boek verdedigd, komt hierop neer: het zedelijk gehalte van het Christendom is niet van Joodschen, of in 't algemeen Oosterschen, ook niet van Griekschen oorsprong, maar ... van Romeinschen: de zedeleer des Christendoms is geheel bij Seneca te vinden, ja uit Seneca is zij genomen, of geput uit Seneca's bron. Waarom die stelling ook nu nog zoo hooge verontwaardiging wekt is mij niet recht duidelijk. Ja, had Bauer geleerd: „het geheele Christendom is niets anders dan wat Stoische philosophie," ook ik zou er luide mijn stem tegen verheffen. Maar, zoover ik zie, heeft hij dat niet gedaan, hij heeft zich tot de moraal bepaald, en gelijk ik reeds zeide, de moraal van Seneca is zoo hoog, zoo rein, zoo edel mogelijk. Ja ook die echt Christelijke antithese van *deze* wereld en het *godsrijk*, Seneca heeft haar gepredikt met den gloed eener heilige overtuiging. Men kan zelfs zeggen dat nergens buiten het Christendom zoo duidelijk en treffend als bij hem de eigenaardige stijl der Christelijke predikatie te

vinden is: immers ook deze werkt met onverwachte, bevreemding-wekkende zinspreuken, die in een schel licht tegenover elkaar stellen wat *men* meent en wat de Christen denken moet, en de paradox is het eigenaardige ook in Seneca's prediking. De lijst door Bauer aangelegd van Christelijke voorschriften en spreuken, die een merkwaardige overeenkomst vertoonen met de lessen en vermaningen van Seneca behoeft niet ingekort, ze zou nog uitgebreid kunnen worden. Neen, wil men de moraal der Stoici op zich zelf beschouwen, dan kan zelfs de Christen zich niets hoogers denken.

Maar, nu juist: men moet nooit iets geheel op zich zelf beschouwen. Niets is er of het hangt samen met iets anders, en dat geld vooral op het gebied van 's menschen geestelijk leven. Wat is *moraal op zich zelf?* Om die vraag te beantwoorden behoeven wij waarlijk Seneca niet op te slaan. Een weinig levenservaring en nadenken zal ons een afdoend antwoord geven. Op het doen komt het aan, niet op het spreken, en voor zedelijk leven is het eerste noodige: *de geneigdheid des harten.* Waar die aanwezig is, daar handelt de mensch zoo goed als zijn zwakke krachten 't hem vergunnen, en dat hij goed handelt dat weet hij nauwelijks, zeker is het volstrekt niet noodzakelijk dat hij van zijn handelingen rekenschap weet te geven in wijsgeerig-juiste bewoordingen. Ja, misschien kan het beredeneeren van deugd en plicht een enkele maal het inzicht in wat gedaan en nagelaten worden moet verhelderen, maar ook slechts een enkele maal. Hij, wiens lust het is het goede te doen, behoeft er in den regel niet over te philosopheeren *wat* goed is. De eenvoudigste zielen, wier taal het onbeholpenst is, weten dat vaak het allerbest. Maar daaraan denkt de Stoische philosophie niet, daaraan denkt, durf ik wel zeggen, geen enkele philosophie der heidenen. 't Is bij hen steeds het *weten* waarop het aankomt: als men maar goed redeneert, zal men wel goed handelen ook.

Van waar die eenzijdigheid? Om mij tot Seneca te bepalen, mijn antwoord op die vraag kan kort zijn. Doch om het u te geven moet ik u eerst iets in herinnering brengen, waardoor het u duidelijk wordt dat, zal er in een Christen-

kring ooit iemand worden besproken, die buiten het gebied onzer Heilige Schrift staat, Seneca wel het allereerst aan de beurt is.

Seneca, zoo luidt de overlevering, is een vriend geweest van Paulus en door Paulus tot het Christendom bekeerd. Diezelfde overlevering weet een briefwisseling aan te wijzen door meester en leerling gevoerd.

En wat de uiterlijke omstandigheden van beiden aangaat is er veel voor die overlevering te zeggen.

Maar wat aangaat Seneca's geest en dien van Paulus is alles er tegen. Zoo Seneca en Paulus elkaar hebben gekend dan is geen bekeering van den eersten door den laatsten het gevolg geweest van hunnen omgang, maar is die uitgeloopen op de meest besliste verwijdering, die zich tusschen menschen denken laat.

Want — laat ik het groote woord maar moedig uitspreken — Seneca heeft *geen godsdienst*. Ja, wat wij Christenen *godsdienst* noemen, daarvan heeft misschien wel eens een arme stumper onder Grieken of Romeinen iets bezeten, maar geen enkele Grieksche of Romeinsche wijsgeer.

Een geestig en geleerd man zei mij onlangs: „weet gij wel wat de God van Aristoteles is? Dat is . . . Aristoteles zelf." Volkomen terecht. Aristoteles redeneert aldus: wat *doet* God? Natuurlijk het hoogste. Wat is het hoogste dat een redelijk wezen kan doen? Natuurlijk denken. Waarover denkt God? Natuurlijk over het hoogste. En het hoogste dat is hij zelf. Dus . . . God doet niets dan denken over zich zelf.

Zoo is dan in 't systeem van dezen geleerdsten aller oude denkers God zoowat „het begrip van het begrip." Voed met deze spijs uw hongerige ziel, o mensch en laaf er uw harte mee!

En de God der Stoici, wie is dat? Eén steeds te onpas aangehaalde versregel van Seneca's neef den schitterenden en diepzinnigen dichter Lucanus zal het u zeggen. Sprekend over den burgeroorlog tusschen Caesar en Pompejus, waarbij Pompejus en de republikeinsche vrijheid werden vernietigd en 't keizerschap van Caesar en zijn opvolgers zijn intocht in de wereld deed, zegt hij: „de winnende partij daarmee

hielden de goden het, Cato met de partij die 't verloor." Gewoonlijk gebruikt men dien versregel voor de heerlijke moraal der „Bismarckpolitiek": „mensch wees niet zoo onpractisch als Cato, die dwaze idealist, maar omhels de zaak die 't winnen moet." Maar Lucanus denkt aan iets geheel anders. Die versregel is een deel van het antwoord op de vraag: „wie had het recht aan zijn zijde, Caesar of Pompejus?" Het volledig antwoord luidt: „dat te weten is zonde; de winnende partij daarmee hielden de goden het, Cato met de partij die 't verloor." Kan 't *zonde* zijn iets te weten? Ja, hier wel, want *weten* is nu een beslissend antwoord geven op een tweeledige vraag en die is in 't onderhavige geval van dien aard dat men zich er zonder een zonde te begaan niet uitredt; zegt men: „Pompejus had gelijk," dan bezondigt men zich aan de goden, die Caesar's zaak hebben begunstigd; maar zegt men: „Caesar was in zijn recht," dan . . . bezondigt men zich tegen *Cato*, die 't hield met Pompejus en de vrijheid . . . en die zonde is *nog* grooter. Want Cato dat is de vleeschwording van dat Stoïsch denkbeeld van den volmaakten wijze en die volmaakte wijze is meer dan God. Kan het godslasterlijker? En toch zoo is de leer van den Stoicus. Een van Seneca's allerbeste geschriften is wel dat *over de voorzienigheid* een theodicee, een rechtvaardiging van het godsbestuur. De aloude, verbijsterende vraag wordt behandeld: waarom gaat het vaak den goeden slecht, den slechten goed? En 't antwoord luidt: „dat is vooreerst in 't belang der goeden, want door hen zwaar te beladen toont God wie zijner menschen hij het hoogst acht; ten tweede in 't belang van alle menschen, want door 't aanschouwen van het lijden der goeden leeren deze dat uitwendig leed geen kwaad, uitwendig voordeel geen goed is." Waarlijk, dat begint er eenigszins vroom uit te zien. Schort uw oordeel nog wat op; iets verder spreekt hij de goeden, dat wil zeggen, de wijzen, aldus toe: „dat is 't waardoor gij God overtreft: *Hij* staat buiten het lijden, gij er boven." Wederom vraag ik: kan 't godslasterlijker? God in de schaduw gesteld door het licht van 't afgetrokken begrip: *den volmaakten wijze.*

Want de God der Heidensche wijzen is een bedenksel. En de Christen? Nu ja, hij maakt zich geen gelijkenis om

voor te knielen, maar wel een gelijkenis om lief te hebben met de hoogste, zuiverste liefde van het menschelijk hart. God *heeft* voor hem een menschelijke gestalte, en vooral een menschelijke *stem*. God spreekt tot hem door menschenmond, vooral door den mond van dien éénen mensch, den Heer der Heerlijkheid, Gods hoogste openbaring. God is zijn Vader, hij Gods kind.

Onze Vader, die in de Hemelen is en Seneca's volmaakte wijze, die nergens is, welk een afstand!

Maar kan zoo'n Stoicus dan niet een goed en edel mensch zijn? O laten wij eerbied hebben voor Seneca en zijn idealen van voortreffelijkheid, zijn Cato en zoovele anderen, die den dood verkozen boven een afwijking van de deugd, al ware 't een vingerbreed. Waarlijk zij hebben 't ver gebracht op den steilen bergweg der zedelijke volmaking maar... door een voortdurende denk-inspanning, die geheel hun ziel in beslag neemt. „De kinderen Gods zijn blijde" zingt *onze* dichter en de Stoicus is nooit blijde, steeds is om zijn mond de pijnlijke trek der worsteling voor iets wat hij niet liefheeft, maar dat hij bij voortduring zich zelven door redeneering moet bijbrengen. Seneca's jongere tijdgenoot Plutarchus was een veel slechter wijsgeer dan hij, maar die had werkelijk iets van wat wij een vrome noemen. Die weet althans den strijder, den zwoeger, den moedelooze op te beuren door de voorstelling van het leven een tempel Gods, waarin men niet *mag* verkeeren zonder den lach der dankbare blijmoedigheid op het gelaat. Maar Seneca, hoezeer hij ook zich beijvert om de hardheid der Stoische leer wat te matigen, hoe weinig hij zich ook verdiept in de materialistische wereldbeschouwing der Stoici — want vreemd genoeg, die wijsgeeren der volstrekte deugd en der volstrekte wijsheid, ze zijn zoo mogelijk nog materialistischer dan hun Epicureische tegenstanders — niets weet hij 't angstig vragend menschenhart te bieden wat hem kan troosten of bemoedigen. Zelfs *bidden* mag men niet: „wat behoeft gij te bidden? Maak u zelven gelukkig," hoorden wij hem roepen. Nogmaals, kan 't godslasterlijker?

Maak u zelven gelukkig! Maar doe het gauw. Want die volmaakte wijze hij moet hier in dit leven tot stand

komen. Ik wil mij hier niet met u verdiepen in de ongerijmdheid waartoe de Stoici wel moeten vervallen van de volmaakt slechten, die op eens volmaakt goed worden. Slechts op dat allergrootste onderscheid tusschen wijsheid en vroomheid wijs ik u ten slotte: de wijze Stoicus, nu ja ook hij zal dan na zijn dood nog een wijle voortbestaan om gelouterd te worden, *verstandelijk* gelouterd en eindelijk opgelost in 't wereldvuur, maar geen liefderijk Vader zal hem opnemen in zijn Hemel en hem drukken aan zijn hart; zijn verbeelding ziet niet *den Volmaakte*, den menschelijken volmaakte, zijn eigen Heer en Broeder: hij ziet alleen met oogen des verstands, die blind zijn voor verrukking.

Schoon was Seneca's dood: wij zouden hem willen vergelijken met een zonsondergang, prachtig en indrukwekkend, maar een *ondergang*. En dan komen ons de schoone versregels van Bernard ter Haar in de gedachte:

> Wat is het sterven voor den Christen
> dan *zonsverduistering?*

ZEVENDE HOOFDSTUK.

De brieven van Plinius.

BOEK I.

1. *Aan Septicius.* [1])

Gij hebt mij zoo vaak gezegd dat ik eens een verzameling moest aanleggen en in 't licht geven van die brieven waar ik bizonder werk van heb gemaakt. Welnu, ik heb zoo'n verzameling aangelegd, niet naar tijdsorde, want 't was er mij niet om te doen een geregeld geschiedverhaal op te stellen, maar naar gelang mij de brieven in handen kwamen. Nu hoop ik maar dat gij er geen spijt van moogt hebben dat gij mij dien raad hebt gegeven, noch ook ik zelf dat ik dien raad heb opgevolgd. Dan ga ik ook mijn overige brieven, waar ik in al dien tijd niet meer naar heb omgezien, voor den dag halen, en als ik er nog meer van dien aard schrijf, houd ik ze niet onder mij. Vaarwel.

2. *Aan Arrianus.*

Zie hier het werk [2]) dat ik u al een en andermaal in mijn brieven heb toegezegd. Want ik zie aankomen dat 't nog wel een tijdje duurt eer gij hier zijt. En nu moet je het maar eens als naar gewoonte lezen en corrigeeren,

---

[1]) Volgens Mommsen zijn al de brieven van dit boek van het jaar 97. Natuurlijk is dan deze brief aan Septicius van heel wat later dagteekening Heeft Plinius zelf de geheele verzameling der 10 boeken aangelegd, dan is deze brief aan Septicius pas van 112 of later; bestond de verzameling slechts uit Boek 1–8, dan is dit verzamelen van na 108. Mommsen geeft aan ieder boek (uitgezonderd 9) een (of twee) jaartallen. Men moet dus òf besluiten dat 't niet waar is wat Plinius zegt dat hij zich niet aan de tijdsorde heeft gehouden, òf dat na Plinius een redacteur aan 't werk is gegaan. Septicius hoog geprezen II, 9,4.

[2]) Volgens Cortius de redevoering voor Accius Variola, waarover VI, 33 handelt.

te meer omdat ik geloof dat ik nog nooit van mijn leven met zóó'n hartstocht geschreven heb. Ik heb hier namelijk een poging gewaagd om te schrijven in 't genre van Demosthenes, die altijd uw voorbeeld is geweest en van Calvus, dlen ik mij in den laatsten tijd tot voorbeeld heb genomen, althans in *stijlwendingen*. Want in *kracht van stijl* zulke schrijvers te evenaren dat is maar aan enkele gunstelingen der goden vergund. Ook was mijn onderwerp niet ongeschikt voor zoo'n wedijver — laat ik dat aanmatigend woord maar gebruiken! Want ik voerde hier in woorden een strijd, een strijd die mij heeft wakker geschud uit mijn onpractische droomerijen — als ik ten minste nog wakker te schudden ben. Maar ik heb mij ook niet geheel onthouden van Ciceroniaansche stijlbloemetjes als ik aan den kant wat liefelijks zag waarvoor ik wel eens even den rechten weg mocht verlaten. Immers ik wou een krachtdadig betoog, geen vervelende preek houden. Maar nu moet je niet denken dat ik mij tegen uw kritiek wil vrijwaren. Neen, slijp uw vijl maar scherp, want ik maak er u geen geheim van dat ik er werkelijk over denk dit werk in 't licht te geven en de luidjes, met wie ik dagelijks omga, vinden dat ook zoo gek nog niet . . . als gij ten minste onze dwaling — want 't kan best een dwaling zijn — kunt verontschuldigen. 't Wordt werkelijk tijd dat ik eens wat in 't licht geef. En als ik nu eens in 't licht kon geven wat ik toch al heb klaar liggen! Een echte wensch van een onpractischen droomer, niet waar? En waarom moet ik eens weer aan 't uitgeven gaan? Wel, om vele redenen, maar voornamelijk omdat ik hoor dat mijn vroegere geschriften, al is de bekoorlijkheid van het nieuwe er af, toch nog aftrek vinden. Is 't misschien alleen maar een vriendelijkheid van de boekhandelaars om dat te zeggen? 't Zij zoo. Zoo'n leugentje is misschien niet ongeschikt om mij plezier in mijn vak te doen houden. Vaarwel!

3. *Aan Caninius Rufus.* [1])

Hoe maakt Comum het, dat lievelingsplekje van u en

[1]) Een groot letterkundige uit P's kring. Hij legde zich o. a. toe op epische poezie.

van mij? Hoe maakt het die allerliefste avenue? Die overdekte wandelgang, waar 't nooit te koud en nooit te warm is? Dat schaduwrijke plataanboschje? Dat flikkerend kanaal met zijn groenen weerschijn? En dan het meer dat gij zoo vlak in de buurt hebt en dat u van zoo veel dienst is? En de allee waarin je je laat ronddragen, die allee zoo stevig geplaveid en toch zacht voor de voeten? Je badhuis waar de volle zon in schijnt en rondom schijnt? Je eetzalen voor een heele populatie en voor eenige weinigen? Je slaapkamers en je zitkamers? Ben je altijd present, nu eens hier dan eens daar? Of moet je er nog altijd vaak uit voor zaken? In 't eerste geval prijs ik je gelukkig en zalig, in 't tweede ben je er niets beter aan toe dan zooveel anderen, die niets van dat alles bezitten. Kom, 't wordt tijd dat armzalige getob, waar niets verheffends aan is, nu maar eens aan anderen over te laten en je zelf geheel en al vrij te houden voor de studie, je daarvoor af te zonderen in een diepe, ongestoorde rust. Laat dat uw zaken zijn en uw vrije tijd, uw inspanning en uw verpoozing. Besteed daaraan uw uren van waken en ook van slapen. Ontwerp en voltooi iets wat ten allen tijde uw eigendom kan blijven. Al het andere wat gij nu hebt wordt naderhand eigendom nu van den een dan van den ander, maar zoo iets blijft het uwe van 't oogenblik af aan dat het het uwe is. Maar wat hoef ik u te vermanen: ik ken uw karakter, ik ken uw aanleg. Streef er maar naar om in uw eigen oogen zooveel waarde te hebben als gij hebben zult in de oogen van anderen, zoo gij voor u zelven die waarde hebt. Vaarwel.

4. *Aan zijn schoonmoeder Pompeia Celerina.* [1])

Wat hebt U op uw landhuizen toch alles in orde: in Oericuli, in Narnia, in Carsulae, in Perusia! In Narnia hebt U zelfs een bad. En dat alles hoeft mij maar één

---

[1]) Plin. is eerst getrouwd geweest met een stiefdochter van Vectius Proculus (of *Vettius* of *Bittius* Pr.) over wie maar eens wordt gesproken (IX, 13, 13), Zij is kort na Domitianus gestorven. Op ongeveer 40 jarigen leeftijd hertrouwde hij met Calpurnia (IV, 19. VI, 4. VI, 7. VII, 5). Nooit kindertjes gehad.

5 Zie feuilleton N. R. Ct. 22 April 1917.

brief te kosten, neen ook dat niet: die paar regeltjes van me, die 'k lang geleden geschreven heb, gelden nog altijd. Een brief van U is heelemaal niet noodig: waarlijk wat ik zelf heb is nog niet zoo zeer het mijne als wat U hebt. 't Onderscheid is dat Uw personeel er meer werk van maakt om mij te ontvangen dan mijn eigen personeel. Misschien doet U die ervaring ook op als U eens uw intrek bij mij neemt. Dat moet U bepaald doen. Vooreerst kunt u dan wederkeerig van het mijne profiteeren alsof 't het uwe was, ten tweede wordt dan mijn volkje ook nog eens wakker; want als ik kom, daar wordt weinig werk van gemaakt, neen daar wordt maar heelemaal niet op gelet. Zachte meesters verliezen door den langen duur zelf hun gezag; een nieuwtje moet de luidjes aan 't werk zetten. Ze doen meer hun best een pluimpje van hun baas te krijgen voor wat ze voor anderen, dan voor datgene wat ze voor hun baas zelven hebben gedaan. Vaarwel.

5. *Aan Voconius Romanns.*

Hebt gij wel ooit een schepsel gezien dat meer in de benauwdheid zat en meer onder een hoedje te vangen was dan Regulus na den dood van Domitianus?

Onder diens regeering had hij geen geringere laagheden begaan dan onder die van Nero maar ze waren meer verborgen gebleven.

In den laatsten tijd ging hij zich ongerust maken dat ik boos op hem was, en daar had hij gelijk aan, ik was boos op hem.

Hij had het gevaar, waarin Arulenus Rusticus verkeerde, aangewakkerd en zich zóó vroolijk gemaakt over zijn dood, dat hij een geschrift voordroeg en uitgaf, waarin hij de nagedachtenis van Rusticus aantastte en hem een „Stoischen Aap'' noemde. Hij had daar nog een ander scheldwoord aan toegevoegd waaraan men den geheelen stijl van Regulus kan kennen.

Nu tast hij weer Herennius Senecio aan en dat wel met zulk een heftigheid dat Mettius Carus hem eens moet gezegd hebben: „wat hebt gij met mijn dooden te maken? Laat ik Crassus en Camerinus niet met rust?'' Die waren

onder Nero door Regulus in staat van beschuldiging gesteld.

Nu hield Regulus het er voor dat ik dat niet kon verkroppen, daarom had hij mij dan ook niet uitgenoodigd op een voordracht van een zijner kunstproducten.

Bovendien was hij 't nog niet vergeten in wat een ernstig gevaar hij mij intertijd had gebracht bij den Hoogen Raad.

Ik verleende, moet ge weten, rechtsbijstand aan Aristylla de vrouw van Timon, [1]) op verzoek van Arulenus Rusticus. Regulus stond tegenover mij. Bij één gedeelte van mijn pleidooi beriep ik mij op een uitspraak van den edelen Mettius Modestus: die was door Domitianus veroordeeld en leefde nu in ballingschap. Daar kwam Regulus op eens voor den dag met de vraag: „zeg mij eens, Plinius, wat uw oordeel over dien Modestus is."

Gij begrijpt hoe gevaarlijk het zou geweest zijn te antwoorden „gunstig" en hoe verachtelijk ik zou hebben gehandeld met te antwoorden „ongunstig".

De goden moeten mij (ik kan 't niet anders zeggen) toen bepaald hebben bijgestaan, want ik zei: „mijn oordeel over Modestus zal ik U zeggen als *zijn* zaak aan de orde komt."

Wederom vroeg hij: „ik vraag U wat uw oordeel over Modestus is." En ik: „ik wist niet dat men getuigen op riep tegen veroordeelden, ik dacht dat men dat alleen tegen beschuldigden deed."

„Nu dan" zei hij daarop weer „ik vraag niet uw oordeel over Modestus zelven maar over zijn verknochtheid aan den keizer."

En ik: „gij wilt dat ik daarover mijn oordeel zeggen zal? Ik acht het zelfs zonde daarnaar te *vragen*, waar 't iemand geldt over wien reeds *uitspraak* door den keizer is gedaan."

Toen hield hij zijn mond en mij viel lof en eer te beurt dat ik mijn goeden naam niet had gedeerd door een antwoord te geven dat me misschien van nut zou zijn geweest maar mij zeker tot schande zou hebben gestrekt,

---

[1]) In 't voorbijgaan! Die Timon is de broer van Plutarchus.

en aan den anderen kant dat ik mij niet in de strikken eener zoo arglistige ondervraging had laten vangen.

En nu verontrust hem zijn kwaad geweten. Hij klampt Caecilius Celer aan, en daarop Fabius Justus met het verzoek om mij met hem te verzoenen. Dat is hem nog niet genoeg, hij gaat zelfs naar generaal Spurinna en smeekt hem — want o als hij bang is dan is hij zoo laag! — „ga toch morgen eens een bezoek bij Plinius brengen, maar heel in de vroegte (ik ben zóó bezorgd dat ik 't niet langer kan uitstaan) en maak, hoe dan ook, dat hij niet langer boos op me is."

Den volgenden morgen, ik was pas wakker: een telefoontje van Spurinna! „Ik kom bij U." „Neen, generaal, ik bij U."

't Gevolg was dat we elkaar tegenkwamen in de passage. Spurinna vertelt me van de opdracht die hij van Regulus had gekregen en doet ook zelf een goed woord — zooals dan een man van eer een verzoek doet voor een even grooten schurk.

Toen antwoordde ik: „Generaal, gij kunt zelf het best beoordeelen wat gij Regulus hebt te antwoorden, maar ik mag u niet misleiden: ik wacht Mauricus af (die was namelijk nog niet terug uit de ballingschap); daarom kan ik noch ja noch neen antwoorden; ik heb mij voorgenomen te handelen overeenkomstig zijn beslissing, 't betaamt mij hem in deze kwestie tot mijn voorganger te nemen en zijn bevel op te volgen."

Eenige weinige dagen daarna klampt Regulus zelf mij aan in het Paleis van Justitie: daarheen was hij me nageloopen, en verzocht mij onder vier oogen te spreken. Hij maakte zich, zoo zei hij, ongerust dat ik 't me nog maar altijd bleef aantrekken dat hij in der tijd eens bij een proces voor den Hoogen Raad, toen hij pleitte tegen mij en Satrius Rufus zich aldus had uitgelaten: „Satrius Rufus, die nu eens niet met Cicero wedijvert, maar genoegen neemt met de welsprekendheid van onzen tijd."

„O zoo," antwoordde ik, „was dat een hatelijkheid? 't Zal wel waar wezen als gij 't zelf zegt; ik dacht dat 't een compliment was. Want ik wedijver wel met Cicero en neem geen genoegen met de welsprekendheid van onzen

tijd. Ik vind 't namelijk een groote dwaasheid om, als je dan toch een voorbeeld ter navolging neemt, niet het hoogste voorbeeld te nemen, dat je vinden kunt. Maar, apropos, gij herinnert u die rechtszaak zoo goed, zijt gij soms die andere vergeten, toen gij mij gevraagd hebt wat mijn oordeel was over de verknochtheid van Mettius Modestus aan den keizer?"

Nu hadt gij eens moeten zien hoe wit hij werd, bleek is hij altijd. Daarop zei hij aarzelend: ik vroeg u dat niet om u maar om Modestus te benadeelen. Zie nu toch zoo'n wreedaard eens aan die niet ontveinst dat hij een balling heeft willen benadeelen! En daarvoor gaf hij nog deze prachtige reden op: „hij heeft in een brief, die aan 't hof is voorgelezen, dit geschreven: „Regulus, 't verachtelijkste schepsel dat op twee beenen loopt." Nu, daar had Modestus groot gelijk aan gehad.

Zoo eindigde ons gesprek, althans zoo ongeveer. Ik wilde namelijk niet verder gaan, om geheel de vrije hand te houden tot Mauricus terug was.

En nu weet ik wel dat 't moeite zal kosten om Regulus klein te krijgen: hij is vermogend, heeft een machtigen aanhang, wordt door velen ontzien, en nog talrijker zijn degenen die hem vreezen, iets wat soms sterker is dan de liefde. Toch kan dat alles, als 't eenmaal een stoot heeft gekregen, aan 't wankelen worden gebraeht, want de genegenheid der boozen is even weinig als zij zelf te vertrouwen.

Maar, om 't nog eens te herhalen: ik wacht op Mauricus. Dat is een ernstig man, een man van inzicht en veel ondervinding, een man die op grond van wat hij heeft beleefd maatregelen weet te nemen voor de toekomst. En 't zij ik iets tegen Regulus onderneem of niet, ik ben verantwoord als ik handel op gezag van Mauricus.

Dit schrijf ik u omdat 't betamelijk is in overeenstemming met onze wederkeerige genegenheid dat gij op de hoogte wordt gesteld niet alleen van mijn daden en woorden, maar ook van mijn overleggingen. Vaarwel.

6. *Aan Tacitus.*

Nu zul je zeker lachen, je hebt er alle reden toe. Verbeeld je ik, ja ik, ben van de jacht gekomen met drie, drie groote wilde zwijnen. „Zelf gevangen?" vraag je. Heusch, maar zonder daarbij mijn rustige rust geheel op te geven. Ik zat aan de netten, naast me had ik geen jachtspriet of lans maar schrijfstift en notitieboekje; ik prepareerde een geschrift en maakte aanteekeningen; al kwam ik dan te huis met leege handen, dan kwam ik toch met volle blaadjes. Zoo'n manier van studeeren daar moet je niet min van denken. Je weet niet hoe levendig de geest wordt gehouden door de bezigheid en de beweging van het lichaam. En dan die bosschen rondom, die eenzaamheid, die voor de jacht zoo noodige stilte, wat wekken die het denken op! Dus luister naar mijn raad, en als je op jacht gaat, neem dan niet alleen een knapzak en een veldflesch maar ook een notitieboekje mee. Je zult de ondervinding opdoen dat, even goed als Diana, ook Minerva ronddoolt in 't gebergte. Vaarwel.

7. *Aan Octavius Rufus.*

Wel wel, wat plaats je me daar op een hoogte: je geeft me de macht en heerschappij die Homerus toekent aan den „besten en grootsten der goden."

't Hoofd van Zeus knikte „ja" bij het een, maar „neen" bij het ander.

Zoo kan ik nu ook uw verzoek met twee bewegingen van mijn hoofd beantwoorden. Want wat is het geval? Aan de provincie Baetica weigeren voor haar tegen één bepaald persoon[1]) op te treden, nu ja dat kan ik met mijn geweten overeenbrengen, vooral als gij 't mij verzoekt. Maar mijn gevoel voor plicht en trouw, dat bij u zoo goed staat aangeschreven verbiedt mij te gaan staan pleiten tegen een provincie die ik eens door zoo veel diensten, zoo veel arbeid, ja door 't trotseeren van zooveel

---

1) De verderop genoemde Gallus, die 't in zijn provincie Hispania Baetica (Andalusië) tamelijk bont moet gemaakt hebben.

gevaren aan mij heb verbonden. Ik zal dus dezen middelweg bewandelen dat ik van de twee dingen, waarvan gij mij verzoekt het eene of het andere te doen, dit uit kies waarmede ik tegelijkertijd uw wensch en uw inzicht kan bevredigen. Want ik behoor niet zoo zeer te overwegen wat iemand als gij op 't oogenblik begeert als wat gij tot in lengte van jaren zult goedkeuren. Tegen half October hoop ik te Rome te zijn: dan kan ik in persoon op mijn woord en op het uwe aan Gallus deze toezegging herhalen; reeds nu kunt gij bij hem borg staan voor mijn goede gezindheid.

Zóó klonk het woord en zóó was ook de beweging des voorhoofds.

Waarom zou ik niet voortgaan met u te spreken in verzen van Homerus? Want gij vergunt me nog maar altijd niet te spreken in verzen van u, waarnaar ik zoo vurig verlang: voor dat loon alleen zou ik me haast laten verleiden om zelfs tegen de Baetiërs te gaan pleiten.

Maar daar had ik haast iets allergewichtigst vergeten: ik heb prachtige dadels gekregen, die nu zullen moeten wedijveren met (uw) vijgen en champignons. Vaarwel.

8. *Aan Saturnius.*

Uw brief kwam wel precies op het juiste oogenblik. Gij vraagt mij om u eens weer wat van mijn hand te sturen . . . en dat was ik net van plan. Gij geeft mij dus de sporen terwijl ik al draaf en beneemt te gelijker tijd u zelven het recht om te weigeren iets voor mij te doen [1]) en mij den schroom om het van u te verlangen. Iets wat me wordt aangeboden, daar behoor ik onbeschroomd gebruik van te maken, en gij moogt geen bezwaar maken tegen de taak, die gij zelf hebt gevraagd.

Je moet evenwel geen nieuw geschrift van me verlangen, daar ben ik veel te lui voor. Ik kom je alleen verzoeken, om nog eens weer te gaan zitten voor de redevoering, die ik in mijn stadje heb gehouden, bij de inwijding der bibliotheek [2]). Ik weet wel, je hebt toen ook al 't een en

---

[1]) Nl. het geschrift in kwestie na te zien en, eventueel, te verbeteren.
[2]) Uit den geheelen brief blijkt dat Plinius aan zijn vaderstad een bibliotheek heeft

ander opgeteekend, doch maar zoowat globaal; daarom kom ik u nu verzoeken niet alleen te letten op het geheel maar ook de bizonderheden met uw welbekende vijl langs te gaan. Ook na die revisie staat 't me immers nog vrij het stuk uit te geven of in portefeuille te houden. Ja zelfs zal uw revisie me tot het een of tot het ander doen besluiten, want nu ben ik 't met mij zelf nog niet eens: bij 't herhaald overlezen zal ze het òf onwaardig bevinden òf wel, al beproevende of dat gaat, waardig maken om te worden uitgegeven.

Intusschen de oorzaak van mijn onzekerheid is niet zoo zeer gelegen in 't geen er geschreven staat als wel in 't geen waarover ik heb geschreven. Immers het onderwerp brengt wat eigen lof en zelfverheffing mee. Dan wordt bescheidenheid bezwaarlijk ook al zijn je woorden nog zoo bescheiden en nederig. Ik verkeer namelijk in de noodzakelijkheid om te spreken over mijn eigen vrijgevigheid en over die van mijn voorouders. Dat is een hachelijk en gevaarlijk onderwerp ook al wordt het door de noodzakelijkheid verontschuldigd. Als een lofrede op een ander gewoonlijk al geen geneigd oor vindt, hoe moeielijk is 't dan wel gedaan te krijgen dat men geen aanstoot neemt aan de rede van iemand die 't heeft over zich zelven en de zijnen? We zijn afgunstig op de deugd zelve, maar niet minder op haar vermelding en verheerlijking en goede daden verdraaien en beknagen we minder wanneer men ze in 't duister der vergetelheid laat liggen. Daarom vraag ik mijzelven vaak af of men, wat men van dien aard geschreven heeft, hoe onbelangrijk 't misschien ook is, moet rekenen voor zich zelven alleen of ook voor anderen geschreven te hebben. Voor het eerste pleit dit, dat zoo vaak hetgeen noodig was om iets in practijk te brengen, wanneer 't eenmaal in practijk gebracht is, een deel van zijn nut en ook van zijn bekoorlijkheid verliest. Ik behoef geen voorbeelden van elders te halen. Wat was (voor mij zelf) nuttiger dan het wezen der vrijgevigheid ook eens

---

present gedaan, dat hij bij de inwijding daarvan een redevoering heeft gehouden en in die redevoering weer toezegging gedaan heeft van een school voor behoeftige kinderen uit den deftigen stand, een school waar niet alleen het onderwijs kosteloos was maar nog bovendien schoolkindervoeding werd verstrekt, 't een en ander echter in 't vertrouwen op geldelijken steun van andere vermogenden.

met de pen in de hand na te gaan?[1]) Daarmee bereikte ik vooreerst dit, dat ik mijn aandacht bepaalde bij goede gedachten, ten tweede dat ik de schoonheid er van geheel doorzag door er mij langer mee bezig te houden, ten slotte ook dit, dat ik mijzelven waarborgde tegen berouw, dat zoo vaak een plotselinge vrijgevigheid vergezelt. Hieruit vloeide weer voort een zelf-oefening in het minachten van geld. Want terwijl alle menschen door de natuur zelf worden genoopt hun geld vast te houden, verloste mij een rijp en lang overwogen liefde voor mildheid van die boeien der hebzucht. En ik meende dat mijn mildheid te meer zou worden geprezen omdat ik niet door een bevlieging maar door overleg er toe was gebracht.

Bij al die overwegingen kwam nog dit, dat ik (in mijn redevoering) geen toezegging doe van spelen of gladiatoren-gevechten maar van jaarlijksche bijdragen tot verleenen van onderhoud (en opvoeding)[2]) aan kinderen uit den fatsoenlijken stand. Genoegens voor oogen en ooren die hebben niet alleen geen aanbeveling noodig, maar moeten zelfs meer door redeneering beperkt worden dan dat men er toe behoort op te wekken. Maar dat iemand het verdrietig en moeielijk werk der opvoeding ter hand neemt, daarvoor moet men hem weten te winnen, niet alleen door belooningen maar ook door keur van woorden. Geneesheeren plegen spijzen, die zeer heilzaam voor de gezondheid maar voor den smaak niet bizonder streelend zijn, fraaie eerenamen te geven; hoeveel meer voegde het mij, waar ik iets wilde doen voor de algemeene gezondheid, mijn stichting, die wel zeer nuttig maar nu niet zoo heel populair was, er bij de menschen in te brengen door woorden, die er glad bij hen ingingen! Te meer daar ik er naar moest streven dat ook bij kinderloozen in den smaak zou vallen wat ter wille van met kinderen gezegenden geschiedde en wat slechts aan weinigen ten goede kwam door allen met ingenomenheid werd aanschouwd.[3])

---

[1]) Het schema der redevoering was dus blijkbaar: lof der vrijgevigheid in 't algemeen, en bedoeling dezer vrijgevigheid van den spreker.

[2]) Dat „en opvoeding" moest ik er in de vertaling wel bijvoegen: er is stellig sprake van een school met voedselverstrekking, niet van die laatste alleen.

[3]) Ik volg hier de vulgaat: *spectarent* et *mirarentur*.

Doch toen was 't mij meer om 't algemeen belang dan om eigen eer te doen: ik wilde dat men de bedoeling mijner donatie en het nut dat ik er mij van voorstelde zou inzien; nu evenwel, nu ik de vraag overweeg of ik die rede in 't licht zal geven, maak ik me bezorgd dat men, zoo ik dat doe, zal denken dat 't mij niet zoo zeer om het nut van 't algemeen als wel om eigen lof is te doen geweest. Bovendien ben ik niet ongedachtig aan de les dat er meer grootheid van ziel wordt vereischt om het loon eener goede daad te verwachten van eigen bewustzijn dan van het oordeel der menschen. Roem moet van zelf komen, niet nagejaagd worden, en komt door een samenloop van omstandigheden de roem niet, daarom is wat roem had verdiend niet minder schoon. En wie met woorden hun goede daden verheerlijken die maken licht den indruk dat ze die goede daden niet verheerlijken omdat zij ze hebben verricht, maar dat ze ze hebben verricht om ze te kunnen verheerlijken. Zoo verliest hetgeen, waar het door een ander werd vermeld, voor iets schitterends zou worden gehouden, zijn glans waar hij, die zulk een daad heeft gedaan, er zelf over uitweidt. Want kunnen de menschen de daad zelf niet omlaag trekken, dan gaan ze te keer tegen het roemen er op. 't Komt dus hierop aan dat, als gij iets hebt gedaan wat liefst moet worden verzwegen de blaam uw daad, maar als gij zelf niet zwijgt over wat behoort geprezen te worden, de blaam u zelven treft.

Ik heb bovendien nog een bizondere reden, die mij tegen publicatie doet opzien: ik heb die rede uitgesproken niet in de volksvergadering maar in den raad, niet op een marktplein maar op 't stadhuis. Zou het dus wel consequent zijn om, terwijl ik mij bij 't uitspreken heb onttrokken aan de goedkeuring en toejuiching der menigte, die nu bij 't uitgeven der rede te gaan najagen, en terwijl ik de groote menigte, wier belang ik behartigde, om allen schijn van 't streven naar volksgunst te vermijden, buiten de muren van het raadhuis heb gehouden, nu met veel vertoon ook die menschen van alle kanten tot mij te lokken voor wie mijn stichting alleen in zooverre van belang is dat ze hun tot een voorbeeld moet strekken?

Ziehier de redenen mijner aarzeling, maar uw raad zal ik opvolgen. Gij behoeft mij bij 't geven daarvan geen gronden aan te voeren; dat *gij* mij dien raad geeft is mij genoeg. Vaarwel.

9. *Aan Minutius Fundanus.*

't Is merkwaardig zooals je in de stad iederen dag afzonderlijk goed kunt verantwoorden of althans je verbeeldt dat te kunnen, maar een gezamenlijke rekening opmaken van vele dagen achtereen dat gaat niet. Vraag je iemand: „wat heb je van daag uitgevoerd?" dan antwoordt hij: „ik ben op een aannemingsreceptie geweest, 'k heb geassisteerd bij 't opmaken van een verlovings- of huwelijkscontract, 'k heb geassisteerd bij 't schrijven van een testament, ik moest pleiten voor mijnheer A, advies geven aan mijnheer B." Op den dag zelven vondje dat alles hoogst gewichtige bezigheden, maar ga je bedenken dat je dag in dag uit nooit iets anders hebt verricht, dan lijken het je beuzelarijen, vooral wanneer je vacantie hebt genomen. Dan overvalt je de gedachte: „wat een dagen heb ik verbruikt met zielloosheden!" Tenminste zoo gaat het mij nu ik weer op mijn Laurentinum ben, wat lees, wat schrijf en eens denk aan mijn lichaam, dat toch maar in stand moet gehouden worden om den geest te schragen. Hier hoor ik niets, hier zeg ik niets wat ik beneden mij vind gezegd of gehoord te hebben. Niemand komt bij mij knagen aan den goeden naam van een ander, ik maak aanmerking op niemand, tenzij dan op mij zelf als 't schrijven niet lukken wil, geen hoop of vrees kwelt me, geen praatjes verontrusten mij, ik converseer alleen met mij zelven en met mijn geliefde boeken. O, wat is dat een waar en een echt leven! O zoete en achtingwaardige rust, schooner haast dan ieder bedrijf! O zee en strand, gij zijt in waarheid het stil verblijf der Musen: wat een vondsten, wat een gedachten dank ik aan u!

Dus mijn waarde vriend, zoodra gij er toe in de gelegenheid zijt, verlaat ook gij dat stadsgedruisch, dat doelloos gedraaf, die gedachtelooze drukte en geef u over aan gepeins ja ook aan rust. Want zoo als onze vriend Atilius

zoo knap en geestig heeft gezegd: rust nemen is altijd nog beter dan 't druk hebben met niets. Vaarwel.

10. *Aan Attius Clemens.*

Zoo ooit onze stad in den vollen bloei van kunsten en wetenschappen heeft gestaan, dan doet ze dat nu. Daarvan kan ik veel voorbeelden aanhalen, maar één zal wel voldoende zijn: dat van den filosoof Euphrates. Toen ik als jongmensch in Syrië onder dienst was, heb ik hem door en door, in zijn binnenste wezen leeren kennen en er al mijn best voor gedaan om zijn genegenheid te winnen. Maar daar behoefde ik mij niet erg voor in te spannen. Want hij is zeer genaakbaar en toegankelijk en rijk aan den „menschenmin" dien hij predikt. Moge ik de verwachtingen, die hij van mij heeft opgevat in gelijke mate hebben vervuld als hij zijn vele deugden van toen nog heeft vermeerderd. Maar 't kan ook zijn dat ik zijn deugden nu meer bewonder nu ik ze beter kan waardeeren. Hoewel — ten volle waardeeren kan ik ze nog niet. Want evenals alleen een beeldhouwer een beeldhouwer, een schilder een schilder kan beoordeelen, zoo kan alleen een wijze een wijze geheel en al doorgronden. Maar zoover 't mij gegeven is in dezen eenig inzicht te hebben, Euphrates heeft vele zoo uitnemende en schitterende eigenschappen dat ze ook de maar matig met wijsheid bedeelden treffen en ontroeren. Zijn manier van betoogen is fijn, ernstig, sierlijk, vaak ook geeft hij weer het verhevene en breede van Platos stijl. Zijn discours is rijk en veelzijdig, maar bovenal streelend en geschikt om zelfs weerbarstigen aan te trekken en aan te zetten Dan is hij slank van gestalte, schoon van gelaat, draagt lange haren en een grooten grijzen baard. Men houdt dat voor bijkomstigheden van weinig waarde, maar 't zet hem niet weinig aanzien bij. In zijn uiterlijk is niets slordigs of overdreven deftigs, maar veel betamelijkheid. Als je hem ontmoet, dan schrik je niet, maar brengt hem een eeresaluut. Zijn levenswijze is door en door rein en edel, maar niet minder groot is zijn vriendelijkheid: hij vervolgt de zonden, niet de zondaars, de dwalenden berispt hij niet maar verbetert ze. Je bent

er met al je aandacht bij als hij je vermaant, en terwijl hij je al overtuigd heeft verlang je nog steeds overtuigd te worden.

Drie kinderen heeft hij, waarvan twee jongens, aan wier opvoeding hij de uiterste zorg besteedt. Zijn schoonvader is Pompeius Iulianus, een man groot en achtingwaardig om al wat hij heeft gedaan, maar vooral hierom dat hij, de eerste van zijn land, boven alle schitterende partijen die zich opdeden tot schoonzoon heeft gekozen, niet den eersten in rang maar den eersten in wijsheid.

Maar wat zal ik nog meer spreken over den man wiens omgang ik niet meer mag genieten? Mijn smart dát ik dat niet mag, zou er maar grooter door worden. Ik word geheel in beslag genomen door mijn ambt, een hoog ambt, maar ook een ambt vol zorgen. Ik zit op den rechtersstoel, ik maak kantteekeningen op verzoekschriften, maak stukken op en schrijf stapels brieven waarin niet de minste literatuur zit. Een enkelen keer (want ach 't is zoo'n enkele keer dat mij dat voorrecht te beurt valt) beklaag ik me bij Euphrates over al die bezigheden. En dan troost hij mij en verzekert mij dat dat ook tot de filosofie behoort, ja er een zeer schoon deel van uitmaakt om 't openbaar belang te behartigen, te onderzoeken en te oordeelen, gerechtigheid uit te deelen en uit te oefenen, en wat men leert in praktijk te brengen. Maar nu juist dat eene, daarvan kan hij mij niet overtuigen, dat het de voorkeur verdient al zulk werk te verrichten dan heele dagen door te brengen met naar hem te luisteren en van hem te leeren. Een reden te meer voor mij om u, die wel tijd hebt, aan te manen zoodra gij in de stad komt (en kom deswege te vroeger!) u zelven aan hem te geven ter voltooiing en afwerking. Want het gaat mij niet als zoo velen, die anderen misgunnen wat ze zelf moeten ontberen; neen integendeel het doet me goed aan 't hart als ik zie dat mijn vrienden overvloed hebben van wat mij is ontzegd. Vaarwel.

11. *Aan Fabius Iustus.*

Ik heb in lang geen brief van u gehad. „Ik heb niets te schrijven" zult ge zeggen. Nu, schrijf dan dat je niets

te schrijven hebt, of wel schrijf alleen dien aanhef van ouderwetsche brieven: „als gij wel vaart is 't wel; ik vaar wel." Als ik dat maar weet ben ik tevreden, want dat is al heel wat. Denk je dat ik een grapje maak? Neen dat vraag ik van u in vollen ernst. Laat mij weten hoe 't u gaat, daaromtrent kan ik niet onkundig zijn of ik maak me erg ongerust. Vaarwel.

12. *Aan Calestrius Tiro.*

Ik heb een groot verlies geleden, of liever een onherstelbaar verlies. Corellius Rufus is heengegaan en wel uit eigen beweging, dat verergert mijn smart. Want een dood, dien men noch aan de natuur noch aan het noodlot toeschrijft, veroorzaakt den grootsten rouw. Immers bij hen aan wier leven een eind wordt gemaakt door ziekte geeft de onvermijdelijkheid zelve althans heel wat troost, maar bij hen, die een zelf-gewilde dood wegneemt, gevoelt men ongeneeselijke smart, daar men zich voorstelt dat ze langer in 't leven hadden kunnen blijven. En toch: Corellius is tot dit besluit gedreven door een wijsgeerige eindbeslissing, die bij wijzen geldt voor onvermijdelijkheid, alhoewel hij vele redenen had om te blijven leven: een bewustzijn van naar de hoogste eischen te hebben geleefd, een goeden naam, groot gezag onder de menschen en verder een vrouw, een dochter, een kleinzoon, zusters. En bij zooveel naaste betrekkingen eenige echte vrienden. Maar hij had te worstelen met een zoo langdurige, zoo boosaardige kwaal dat dat alles, wat zooveel waarde aan het leven gaf, moest zwichten voor wat hem den dood aannemelijk maakte. Drieendertig jaar geleden, zoo hoorde ik hem zelven verhalen, was hij door een voet-lijden aangetast. Dat had hij van zijn vader, want evenals andere dingen erven als 't ware ook ziekten over. Zoo lang hij nog in de kracht der jaren was wist hij die kwaal door onthouding en strenge ingetogenheid te boven te komen en onder zijn bedwang te houden; toen ze met de jaren erger werd verduurde hij haar met geestkracht alhoewel hij ongeloofelijke pijnen en gruwelijke folteringen te verduren had. Want de pijn beperkte zich al niet meer tot de voeten maar trok door al zijn ledematen.

Eens — 't was nog in den tijd van Domitianus — kwam ik bij hem terwijl hij ziek lag in zijn zomerverblijf buiten de stad. Zijn bedienden verlieten het slaapvertrek, dat was bij hem zoo de gewoonte als er een meer intieme vriend op bezoek kwam. Ook zijn vrouw — aan wie toch wel alle geheimen konden worden toevertrouwd — ging heen. Hij keek rond en zei: „waarom denkt gij dat ik zoo lang zoo'n hevige smart verdraag? Wel, om, al was 't maar één dag, dien bandiet te overleven.'' Hadje hem een lichaam kunnen geven zoo krachtig als zijn geest, hij zou wat hij zoozeer verlangde zelf hebben uitgevoerd. Maar de godheid verhoorde zijn wensch, en toen die was vervuld, verbrak hij, wetend dat hij vrij en veilig sterven zou, alle banden, die hoewel nog vele in getal, in kracht waren verminderd. De ziekte was erger geworden, door matigheid trachtte hij haar te lenigen, toen ze aanhield ontvlood hij haar met den moed des wijsgeers.

Twee, drie, vier dagen verliepen er — hij onthield zich van voedsel. Zijn vrouw Hispulla zond mij onzen gemeenschappelijken vriend C. Geminius met de droevige tijding dat Corellius besloten was te sterven; noch door haar gebeden noch door die zijner dochter was hij tot andere gedachten te brengen, nu was ik nog de eenige door wien hij tot het leven kon worden terug geroepen. Ik wou naar hem toesnellen, maar toen ik vlak in de buurt was kwam er van Hispulla een andere bode, namelijk Iulius Atticus, mij melden dat het mij nu ook niet meer gelukken zou, zoozeer was hij in zijn voornemen gaandeweg verhard. Nu, ik begreep er alles van, want hij had tot zijn medicus, die hem wat wou laten eten gezegd: „het vonnis is geveld.'' Dat woord heeft in mijn ziel veel bewondering achtergelaten maar niet minder smart. Want ik bedenk wat een vriend, wat een persoon ik voortaan zal moeten missen. Ik weet wel hij heeft zijn zevenenzestigste jaar voleindigd, een leeftijd tamelijk lang ook voor krachtige gestellen. Ik weet wel, hij is ontkomen aan een voortdurend lijden. Ik weet wel hij is heengegaan door zijn naaste betrekkingen overleefd, den staat, die hem dierbaarder was dan al de zijnen, liet hij in bloeienden toestand achter. Toch treur ik over zijn dood alsof hij jong gestorven en

nooit ziek geweest was, en — al vindt gij dat zwak van me — ik treur omderwille van mij zelven. Want verloren heb ik, helaas verloren, den getuige, den bestuurder van mijn levensgedrag, mijn leidsman en leermeester. In één woord, zooals ik ook in mijn eerste smart al zei aan mijn dischgenoot Calvisius: „als ik nu maar niet verslap in 't toezicht houden op mij zelven!" Dus verschaf mij troostgronden, maar niet van deze kracht: „'t was een oud man, 't was een ziekelijk man" (dat alles weet ik), maar nieuwe, verheven troostgronden, die 'k nooit gehoord of gelezen heb. Wat ik gehoord of gelezen heb dat komt me wel in de gedachte, maar bij groote smart geeft het niets. Vaarwel.

13. *Aan Sosius Senecio.*

We hebben een seizoen gehad vruchtbaar aan dichters. Gedurende de maand April is er bijna geen dag geweest of er trad wel een spreker op. Het doet mij goed waar te nemen dat kunsten en wetenschappen bloeien, dat de menschen met hun gaven voor den dag komen en er openlijke bewijzen van geven . . . maar met de opkomst der hoorders wil 't niet vlotten. Men blijft maar zitten op de bank vóór 't gebouw en verdoet daar den tijd met 't aanhooren van praatjes; men laat zich zoo vóór en na bericht brengen of de spreker al in de zaal is, of zijn inleiding al uit is, of hij met zijn stuk al over de helft is: dan komen ze binnen maar ook dan nog langzaam en schoorvoetend. Tot 't eind blijven dat doen ze ook al niet, vóór 't uit is gaan ze weg, sommigen heimelijk en in stilte, andere zoo maar sans gène. Ze moesten eens weten wat er van keizer Claudius verteld wordt; toen ter tijd dacht men daar anders over. De keizer wandelde rond in zijn paleis toen hij op eens een groot rumoer van stemmen hoorde; hij vroeg wat er aan de hand was, en zoodra vernam hij niet dat Nonianus aan 't voordragen was of hij er naar toe, midden onder de voordracht kwam hij binnen. Maar hoe gaat het nu? Al heeft iemand ook niets omhanden, al heb je hem dagen vooruit geinviteerd, al heb je hem ook nog zoo vaak aan zijn belofte herinnerd, hij komt of heelemaal niet of als hij komt, dan beklaagt

hij zich dat hij een dag heeft verloren . . . met hem niet te verliezen. Een reden te meer om hen te loven en te prijzen die zich in hun ijver om voor te dragen niet laten weerhouden door de traagheid of wel door de onverschilligheid der hoorders. Ik heb haast nooit een voordracht verzuimd. De sprekers waren meerendeels vrienden van me, o zeker, want wie een vriend is van de schoone letteren is haast altijd ook een vriend van mij.

Dit is de reden waarom ik langer dan mijn voornemen was in de stad ben gebleven. Nu kan ik weer vacantie gaan nemen en 't een en ander schrijven wat niet voor een voordracht is bestemd. Anders zou 't er veel van hebben dat ik hun, wier voordrachten ik heb bijgewoond, mijn aandacht niet geschonken maar geleend heb. Vaarwel.

14. *Aan Iunius Mauricus.*

Gij vraagt mij om uit te zien naar een man voor de dochter van uw broer. Dat gij bij voorkeur aan mij die opdracht geeft daar doet gij goed aan. Want gij weet wat een vereering, wat een genegenheid mij altijd heeft bezield voor haar voortreffelijken vader, wat een opwekking ik in de jaren mijner jeugd aan hem heb te danken gehad, en hoe hij door den lof, dien hij mij schonk mij in de reputatie heeft gebracht van lof te verdienen. Neen, geen grooter, geen welkomer opdracht kan wij worden gegeven, geen taak kan ik meer met eere aanvaarden dan een jongen man te kiezen waardig om aan Arulenus Rusticus nakroost te verschaffen.

Nu, naar zoo'n schoonzoon van Arulenus Rusticus zou ik lang moeten zoeken, zoo ik er niet reeds een bij de hand had, dien ik, om zoo te zeggen, al lang als zoodanig had bestemd, namelijk Minicius Atilianus, die mij de vriendschappelijke genegenheid toedraagt van den eenen jongen man voor den ander — hij is maar een paar jaar jonger dan ik — en tegen mij opziet als tegen iemand op jaren. Want zijn begeerte is om door mij opgekweekt en geleid te worden als gij en uw broeder dat mij gedaan hebt. Hij komt uit Brescia, uit ons eigen Italië waar nog zoowel oude ingetogenheid, eenvoud van levenswijze, zeg maar

boerschheid, over is en in eere wordt gehouden. Zijn vader is Minicius Macrinus, een van de eersten uit den ridderstand: hooger heeft hij 't nooit willen brengen Keizer Vespasianus, goddelijker nagedachtenis, wou hem opnemen onder de mannen van praetors-rang, maar hij heeft zijn achtbare rust steeds verkozen boven onze eerzucht . . . of moet ik zeggen: ons aanzien? Zijn grootmoeder van moederszijde is Serrana Procula uit Padua. Gij weet hoe hoog daar de zedelijkheid staat: maar Serrana is zelfs voor de Paduaansche dames een voorbeeld van eerbaarheid. Dan is hem ook nog het voorrecht te beurt gevallen van in P. Acilius een oom te hebben van een achtbaarheid, kennis van zaken en rechtschapenheid zooals men maar zelden vindt. Kortom in die heele familie ontmoet gij niets waarin gij niet evenveel behagen zoudt hebben als wanneer gij 't in uw eigen familie mocht opmerken. Met eere heeft hij quaestuur, tribunaat, praetuur bekleed, dus ook voor zijn carriere behoeft gij geen zorg te hebben.

Zijn gezicht is edel, gezond, kleurig, 't is over 't geheel een knappe verschijning, op en top een heer. Dat acht ik geenszins gering: dat is 't welverdiende loon van een jonge dame van onberispelijk gedrag. Mag ik hier ook bijvoegen dat zijn vader zeer vermogend is? Als ik mij de familie voorstel, waarin ik dit huwelijk wil tot stand brengen, dan lijkt het mij soms beter van geldmiddelen geen gewag te maken, maar ga ik na hoe tegenwoordig het leven is ingericht, ja hoe de maatschappelijke wetten van onzen tijd zelfs boven alles rekening houden met iemands aanslag, dan meen ik die toch ook weer niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan. Vooral bij de gedachte aan kinderen, liefst zooveel mogelijk, mag men met 't vermogen wel rekening houden.

Gij zult misschien denken dat ik mij te veel heb laten leiden door mijn genegenheid en dat ik alles bovenmate heb opgehemeld. Welnu, ik geef u mijn woord van eer: ook na mijn lof zal alles uw verwachting nog overtreffen. Ik ben dien jongen man genegen in de hoogste mate, en dat verdient hij, maar 't is een bewijs van ware genegenheid iemand niet met uw lof te bezwaren. Vaarwel!

15. *Aan Septicius Clarus.*

Wat is dat nu? Gij neemt een uitnoodiging om bij me te komen eten aan en blijft weg! Ik zal u voor 't gerecht dagen als gij mij niet tot den laatsten penning mijn onkosten vergoedt, en dat is geen kleinigheid Ik had: voor ieder een kropje sla, drie dozijn aliekruiken, twee eieren, gerstepap met zoeten wijn en ijs, dat moet je er ook bij rekenen, ja dat vooral, want 't is op den schotel heelemaal gesmolten, dan olijven, bieten, knollen en allerlei andere heerlijkheden. Je hadt kunnen hooren komediespelen, voorlezen, muziek maken, of wel, zoo royaal ben ik nu, 't een en het ander. Maar je hebt de voorkeur gegeven aan oesters, kreeften, [1]) zwezerik en juffrouwen met castagnetten bij een ander. 'k Zal 't je betaald zetten maar ik zeg niet. hoe. 't Is hard van je gehandeld, misschien hebje je zelf, maar zeker óók je zelf heel wat misgund. Wat zouden we een schik hebben gehad, wat zouden we hebben gelachen en wat zouden we elkaar een nieuws hebben geleerd. Er zijn er heel wat bij wie je meer naar den eisch kunt dineeren, maar nergens prettiger, ongegeneerder, veiliger. Kortom, neem er de proef van en als je voortaan niet liever bij anderen bedankt dan bij mij, dan mag je bij mij altijd bedanken. Vaarwel.

16. *Aan Erucius.*

Pompeius Saturninus, onzen P. S. meen ik, ik heb altijd veel van hem gehouden, zijn talent daar had ik respect voor nog vóór ik wist hoe veelzijdig het was. Maar nu ben ik vol van hem, hij heeft me geheel in zijn macht, ik ben aan hem verslaafd. Ik heb hem hooren pleiten, krachtig en vurig en in niet mindere mate fijn en keurig, 't zij hij voor de vuist sprak, 't zij hij een geschreven oratie voordroeg. Hij beschikt over een rijken voorraad van geestige wendingen, zijn constructie is waardig en sierlijk, zijn woorden hebben een ouderwetschen klank.

---

[1]) Ik weet, heusch, heel goed dat *echini* geen kreeften zijn. Toch is dat hier de niet-vrije vertaling, evenals boven „dozijn aliekruiken". Een al te vrije vertaling zou zijn: *egels* en *slakken*.

Dat alles heeft een wondere bekoring als 't daar heen vloeit in krachtigen stroom, 't bekoort ook als gij het (tehuis) rustig aan uw oog laat voorbijgaan. Gij zult denzelfden indruk krijgen als ik, wanneer gij zijn pleitredenen ter hand neemt: hierin wedijvert hij met de ouden en 't zal u niet moeielijk vallen een parallel te trekken tusschen hem en welken meester ook uit vroegere tijden. Nog meer echter zal hij u voldoen in zijn geschiedwerken, nu eens door zijn beknoptheid dan weer door zijn helderheid en liefelijken stijl, maar niet minder ook door zijn gloed en verhevenheid. De gefingeerde redevoeringen die hij in zijn geschiedwerken invlecht zijn even pakkend als zijn pleitredenen, maar ze zijn nog meer beknopt en gespierd. Verder maakt hij verzen in den stijl van Catullus en Calvus. Wat een afwisseling van geestigheid, liefelijkheid, bitterheid, hartstocht! 't Is waar hij maakt ook wel eens onder al die zoetvloeiende en gladde verzen een dat wat stooterig klinkt maar dat doet hij met opzet en ook naar 't voorbeeld van Catullus en Calvus. Onlangs las hij mij brieven voor: had hij me niet gezegd dat 't brieven van zijn vrouw wàren, ik had 't gehouden voor Plautus of Terentius in proza. Zijn 't werkelijk brieven van zijn vrouw, gelijk hij verzekert, of zijn 't brieven van hem zelven, wat hij ontkent? Om 't even: zijn roem is dezelfde, 't zij hij zulke brieven opstelt, 't zij hij zijn vrouw, die hij als meisje heeft getrouwd, zoo'n fijne beschaving heeft bijgebracht.

Reden genoeg voor mij om hem den heelen dag bij mij te hebben: ik lees hem vóór ik ga schrijven, ik lees hem als ik geschreven heb, ik lees hem ook als ik mij wil verpoozen, maar nooit is hij voor mij dezelfde. Dat moet gij ook doen: dat raad ik u aan en dat druk ik u op het hart. Want 't mag zijn werken toch niet tot schade strekken dat hij nog in leven is. Had hij geleefd en gebloeid onder een geslacht dat we nooit hadden gezien, wel we zouden niet alleen roepen om zijn geschriften maar ook om zijn portret; en zal nu, nu we hem bij ons hebben, zijn roem tanen en onze genegenheid voor hem kwijnen alsof we genoeg van hem hadden? Maar dat zou verkeerd, dat zou een teeken van afgunst zijn, een man die de hoogste bewondering verdient niet te bewonderen, *omdat* ons het

voorrecht te beurt is gevallen van hem te mogen zien, toespreken, hooren, de hand drukken en hem niet alleen onze achting maar ook onze vriendschap te betoonen. Vaarwel!

17. *Aan Tatianus*

Vrienden-trouw en vriendschapsbetoon zijn nog steeds in eere, er zijn nog menschen die zich ook zelfs tegenover gestorvenen als wakkere vrienden gedragen. Daar hebt gij Titinius Capito: die heeft onzen Keizer verzocht om een standbeeld voor L. Silanus op te richten op het forum en dat verzoek is ingewilligd. Schoon en lofwaardig aldus partij te trekken van des Keizers genegenheid en al uw invloed aan te wenden tot meerdere eer van anderen. Trouwens Capito doet niets liever dan groote mannen in eere houden. Wat maakt hij er een werk, wat maakt hij er zich een heiligen plicht van om althans in zijn huis — want elders gaat dat niet — beelden te hebben staan van mannen als Brutus, Cassius, Cato. En ook in wat een prachtige verzen verheerlijkt hij den roem der groote helden! Wie zooveel gevoelt voor de deugden van anderen, die moet zelf ook wel rijk aan dengden zijn. L. Silanus heeft gekregen wat hem toekomt, maar Capito heeft niet minder gedaan voor zijn eigen onsterfelijkheid dan voor die van hen. Want 't is even schoon een standbeeld voor een ander op het forum te plaatsen, als zelf op het forum een standbeeld te hebben. Vaarwel!

18. *Aan Suetonius.*

Ik verneem uit uwen brief dat gij u, op grond van een schrikkelijken droom, ongerust maakt voor tegenspoed bij uw proces; en nu wilt gij dat ik uitstel voor u vraag, zoo al niet voor eenige (weinige!) dagen, dan toch voor dien van morgen! 't Zal moeilijk gaan, maar ik zal mijn best doen

want ook de droom komt van boven

zooals Homerus zegt. Vooraf echter dit: 't komt er

maar op aan hoe uw droomen plegen te zijn: komen ze gewoonlijk uit, of 't tegenovergestelde? Ik voor mij geloof dat wat u zoo beangstigt juist wijst op een prachtigen afloop van uw proces, ten minste als ik denk aan een droom van mij zelven. Ik had rechtsbijstand beloofd aan Junius Pastor: daar droomde ik dat mijn schoonmoeder mij te voet viel en mij bezwoer die belofte niet na te komen. Nu alles was daar ook wel naar: ik, de aanstaande pleiter, was nog maar een beginner, 't pleidooi zou gevoerd worden voor den Hoogen Raad in plenaire zitting, mijn tegenpartij bestond uit de invloedrijkste mannen in den lande, deels zelfs uit vrienden van den Keizer. Na zoo'n leelijken droom was elk van deze overwegingen op zich zelf al voldoende om mij den doodschrik op het lijf te jagen. Toch heb ik gepleit; ik dacht al weer aan wat Homerus zegt:

> één voorteeken is 't schoonst: dat men strijdt
> voor zijns vaderlands redding.

Want de plaats van vaderland of van wat mij nog dierbaarder is dan mijn vaderland — gesteld dat er voor mij zoo iets bestaat — werd nu voor mij ingenomen door mijn eereplicht. En 't is goed afgeloopen, ja ik kan heel wat meer zeggen: dat pleidooi heeft mij de ooren der menschen, neen 't heeft mij de poorten van den roem geopend.

Beraadslaag dus eens bij u zelven of gij ook soms, op dat voorbeeld dat ik u daar noem, uw droom kunt verkeeren in een gunstig voorteeken, of zoo gij die les der voorzichtigheid: „zoo gij twijfelt of gij iets al of niet zult doen, doe het dan niet'' voorzichtiger acht, laat die dan uw antwoord zijn. Ik zal er wel wat voor u op vinden: ik zal uw zaak bepleiten, misschien moogt gij dan de zaak, waarom 't hier gaat, bepleiten op den tijd, die u gelegen komt. Want, ik stem toe, uw geval staat niet geheel gelijk met het mijne. Een pleidooi voor den Hoogen Raad kan niet worden uitgesteld; met uw pleidooi gaat dat wel moeielijk, maar 't gaat toch. Vaarwel!

19. *Aan Romatius Firmus.*

We zijn afkomstig uit 't zelfde stadje, we hebben samen school gegaan en zijn elkaars clubgenooten geweest; uw vader was bevriend met mijn moeder, met mijn oom, en, voor zoover het verschil in leeftijd dat toeliet, ook met mij. 't Een en 't ander gewichtige gronden voor mij om belang te stellen in uw aanzien en dat nog te verhoogen. Dat gij een vermogen bezit van *f* 10,000 blijkt uit het feit dat gij lid van den raad zijt. Welnu, 'k zou gaarne in u een vriend bezitten, die niet alleen lid van een gemeenteraad, maar die ook Romeinsch Ridder is: dus bied ik u bij dezen *f* 30,000 aan ter aanvulling van uw vermogen tot dat van een ridder. Dat gij steeds dankbaar zult zijn voor dat geschenk daarvoor staat mij onze langdurige vriendschap borg. Ja, ik maan u zelfs niet aan — ik zou dat wèl moeten doen zoo 'k niet wist dat dat bij u overbodig was — om van de waardigheid mij door u verschaft, juist omdat *ik* u haar verschaft heb [1]), eèn zoo weinig mogelijk luidruchtig gebruik te maken. Want een onderscheiding, waarbij tevens de vrijgevigheid van een vriend betrokken is, daarmee moet men al heel voorzichtig omgaan. Vaarwel!

20. *Aan Tacitus.*

Ik heb 't vaak aan den stok met een advocaat van ervaring en die daarbij zeer geletterd is. Hij vindt dat een pleitrede in de eerste plaats kort moet zijn. Ik erken dat men kortheid moet betrachten maar alleen als de zaak het toelaat. Want niet zeggen 't geen gezegd moet worden is verraad aan den cliënt gepleegd, maar verraad aan zijn cliënt pleegt men ook als men oppervlakkig en maar even aanroert wat men vaak bij wijze van een les moet herhalen, instampen, tot een gevestigde overtuiging maken.

---

[1]) Döring schrapt de woorden *ut a me data*, op, *in principe*, goede gronden: een ouden schoolmakker mag men bij 't geven van een geschenk niet vernederen. Maar ze gaan hier niet op. Overgebracht naar onzen tijd is de heer Romatius een boerenburgemeester en Plinius een minister die dien boerenburgemeester, zijn vroegeren schoolmakker, een ridderorde bezorgt.

Veel toch van wat men zegt, krijgt door het langer er over uitweiden kracht en gewicht en gelijk een diepe wond in 't lichaam wordt veroorzaakt evenzeer door langzamen druk als door heftigen stoot, zoo gaat 't ook met de ziel tegenover 't gesproken woord. Dan gaat hij me met autoriteiten te lijf en houdt mij van de Grieksche redenaars Lysias voor, van de Romeinsche de Gracchen en Cato; nu, 't is waar, die zijn meestal kort van stof. Maar dan stel ik tegenover Lysias Demosthenes, Aeschines, Hyperides en vele anderen, tegenover de Gracchen en Cato Pollio, Caesar, Caelius, maar bovenal Cicero, van wien men kan zeggen wat hij zegt van Demosthenes: zijn beste oratie is . . . de langste. Want inderdaad wat van alle goede zaken geldt dat kan men ook zeggen van een geschrift: hoe meer hoe liever. Wat strekt het meest tot aanbeveling van goden- en menschenbeelden, geschilderde portretten, ook van menschen- en dierengestalten, ja van boomen, wanneer ze tenminste niet misvormd zijn? Immers hun grootte. Zoo gaat 't ook met redevoeringen; ja zelfs edities van redevoeringen krijgen door hun volumen een zekere waardigheid en schoonheid. Maar hij geeft in een dispuut geen vat op zich, hij weet je altijd weer te ontsnappen en zoo heeft hij er dan op gevonden om tegen bovengenoemde argumenten van mij dit in te brengen: die redenaars, waarop gij u beroept, zijn bij 't uitspreken hunner pleidooien korter van stof geweest dan bij 't uitgeven. Ik geloof het tegendeel is waar. Dat bewijzen, dunkt mij, allerlei redevoeringen van verscheiden redenaars, van Cicero bepaaldelijk de oratie pro Murena en die pro Vareno. Daarin wordt van verscheiden punten van beschuldiging bij wijze van korte inhoudsopgaven alleen de titel genoemd. Daaruit blijkt dat hij bij 't uitgeven heel wat heeft weg gelaten. [1]) Dezelfde zegt dat hij als advocaat van Cluentius zich aan 't oude gebruik gehouden en 't heele pleidooi voor zijn rekening genomen heeft, en dat met zijn pleidooi voor C. Cornelius vier dagen zijn heen gegaan. Dus bestaat er toch wel geen twijfel of wat hij in den breede heeft gesproken, (en zoo'n

---

[1]) In *apparet illum permulta dixisse*, *cum ederet*, *omisisse* schrap ik *dixisse*.

pleitrede die vier dagen in beslag nam moet wel heel uitvoerig zijn geweest) naderhand zoo heeft ingekort en besnoeid dat alles in één boekdeel ging, al was 't een groot boekdeel. „Maar" zegt men „er is een onderscheid tusschen een rede, die goed is om uitgesproken en een, die goed is om gelezen te worden." Zoo denkt men er veelal over. Maar ik houd me overtuigd (misschien heb ik 't mis) dat 't wel mogelijk is dat een rede, die bij 't aanhooren voldoet niet voldoet bij 't lezen, maar niet dat een rede, die goed is om te lezen, niet goed zou zijn om voor te dragen. Want het geschreven stuk is als 't ware legger en model van het gesprokene. Daarom vindt men dan ook in de beste redevoeringen zooveel wendingen à l'improviste, ook in die, waarvan we weten dat ze nooit uitgesproken zijn, bijvoorbeeld in die tegen Verres: „de maker van dat gestolen beeld was . . . ja wie was 't nu ook weer? Dank u: Polycletus; ten minste dat werd beweerd." Hieruit mogen wij dus concludeeren dat een rede voor de rechtbank dan 't meest naar den eisch is als ze 't meest overeenkomst heeft met een in 't licht gegeven rede, maar dan moet men voor 't uitspreken ook zijn rechtmatigen tijd hebben. Wordt die niet geschonken, dan kan de spreker 't niet helpen, dan is alleen schuldig — doch dan ook zeer schuldig — de president van de rechtbank.

Ik kan als getuigenis mijner meening aanvoeren die wetten die zeer vrijgevig zijn met den tijd en die de sprekers op 't hart drukken niet om kort maar om uitvoerig, dat is volledig te zijn en, tenzij dan in zeer eng beperkte rechtszaken, valt er bij kortheid niet op volledigheid te rekenen. 'k Wil hier nog bijvoegen wat de ondervinding, de beste leermeesteres, mij heeft geleerd: ik heb heel wat gepleit, vaak uitspraak gedaan, vaak in de rechtbank gezeten; op den een maakt indruk dit, op den ander dat, kleinigheden hebben vaak groote gevolgen. De smaken der menschen zijn verschillend, de een wil dit, de ander dat. Zoo ziet men 't gebeuren dat wie samen dezelfde pleitrede hebben aangehoord er verschillend gestemd van daan komen, ook wel gelijk gestemd maar dan ten gevolge van verschillende indrukken. Daarenboven: ieder is ingenomen met zijn eigen vondst en als door een ander is

gezegd wat hij zelf heeft zien aankomen dan heeft dat voor hem de grootste kracht en beteekenis. Men moet dus zorgen dat allen wat krijgen wat ze gaarne hebben, wat ze herkennen als hun eigen geesteskind. Eens dat ik samen met Regulus in dezelfde zaak pleitte, zei Regulus tegen mij: „gij verbeeldt u niets te mogen overslaan van wat er in een zaak zit, ik zie dadelijk de doodelijke plek en daarop richt ik de punt van mijn speer." 't Is waar, hij treft het plekje, dat hij heeft uitgekozen maar hij kiest vaak verkeerd. Ik antwoordde dat 't wel eens kon gebeuren dat waar hij meende dat de strot zat, dat daar de knieschijf zat of de enkel. „Wat mij betreft" zei ik „ik zie den strot niet altijd, dus probeer ik 't overal, ik laat, zooals 't spreekwoord zegt, geen steen met rust." En evenals ik op mijn veld me niet alleen om mijn wijnstokken bekommer maar ook om mijn vruchtboomen, en niet alleen mijn vruchtboomen verzorg maar ook mijn bouwland bewerk, en op dat bouwland weer niet alleen rogge en tarwe zaai maar ook gerst, boonen en andere peulvruchten, zoo zaai ik in mijn pleitredenen als 't ware allerlei zaden uit om, wat er gelieft op te komen, te oogsten. Want de neigingen en stemmingen der rechters zijn even onberekenbaar, wisselvallig en onzeker als de nukken van weer en bodem. Ik weet wel de comicus Eupolis zegt tot lof van den grooten redenaar Pericles:

vlug sprak hij, maar zijn woord had overredingskracht
en die ontglipt' hem nooit, dat was zijn toovermacht;
deez' reednaar liet, alleen van al zijn vakgenooten,
den angel achter, u door hem in 't hart gestooten

maar die overredingskracht, die toovermacht zou Pericles niet zijn ten deel gevallen door kortheid of vlugheid (want dat is niet hetzelfde) of door beide samen, zoo 't hem aan de hoogste gave der welsprekendheid had ontbroken. Zelfs voor aangenaam bezighouden en overtuigen moet men tijd en ruimte hebben, een angel achter laten in 't hart der hoorders kan alleen hij, die niet steekt maar indrukt. Voeg hierbij dat een ander comicus van denzelfden Pericles zegt:

hij bliksemde en hij donderde, zijn woord deed Hellas daavren.

Donderen en bliksemen, de heele wereld in rep en roer

brengen dat doet niet een rede, die besnoeid en ingekort is maar een die zich met pracht verbreidt en verheft. „Maar boven alles gaat de juiste maat". Geen mensch die 't ontkent, maar geen maat houden is evenzeer de fout van dengene, die beneden zijn onderwerp blijft als van dengene, die er boven uitgaat, 't is evenzeer de fout van hem, die zich te veel insnoert als van hem die zich te breed maakt. Men hoort dan ook vaak, niet alleen: „die spreker is te overladen, te woordenrijk" maar even goed: „hoe dunnetjes en schraaltjes". Van den eenen zegt men dat hij boven zijn onderwerp is uitgegaan, van den ander dat hij beneden zijn onderwerp is gebleven. Beiden begaan een even groot misdrijf, maar de een uit zwakte de ander uit overmaat van kracht, en dat laatste is een gebrek althans van een grootere ziel zoo al niet van een meer beschaafde. En als ik dat zeg dan bedoel ik niet dat ik 't houd met den „maatloozen spreker" van Homerus maar wel met dien spreker van wien 't bij Homerus luidt:

aan een wintersche sneeuwbui gelijk waren 's redenaars woorden.

Niet dat ik niet ook zeer ingenomen ben met den man van wien Homerus zegt dat hij sprak:

woorden, in tal slechts gering, maar woorden die klonken als klokken.

maar als ik mag kiezen, dan geef ik de voorkeur aan een rede, die op een wintersche sneeuwbui gelijkt, een rede die dicht, aanhoudend, rijkelijk, een rede in één woord die van hemelschen, goddelijken oorsprong is. „Maar een korte rede valt meer in den smaak". Zeker: bij trage hoorders, en 't zou belachelijk zijn met het welbehagen van zulke luiaards rekening te houden als met een respectabele opinie. Neem je hen tot rechters, dan moet je maar liever, niet kort, maar in 't geheel niet, spreken.

Zoo denk ik er nog steeds over; zijt gij 't hiermee niet eens, dan wil ik wel van meening veranderen, maar ik zou in dat geval toch ook graag duidelijk van u vernemen waarom gij 't niet met mij eens zijt. Want al betaamt het mij mij aan uw gezag te onderwerpen, in een zaak

van zooveel gewicht acht ik het beter voor bewijsgronden te zwichten dan voor een machthebbers-woord.

Dus: vindt gij dat ik geen ongelijk heb, schrijf mij dat dan: uw briefje mag zoo kort zijn als het wil, maar stuur mij een briefje, daarmee zult gij mij in mijn meening bevestigen. Maar heb ik 't naar uw meening mis, dan verwacht ik van u een zeer langen brief. Of is dat pressie oefenen dat ik u verplicht een zeer uitvoerig antwoord te schrijven, als gij 't niet, maar met een briefkaart tevreden ben als gij 't wel met mij eens zijt? Vaarwel.

21. *Aan Plinius Paternus.*

Ik hecht veel aan uw voorkeur, in de eerste plaats aan de voorkeur van uw geest, maar ook aan die van uw oogen; niet omdat gij een zoo bizonder goeden smaak hebt — ik wil u niet ijdel maken — maar omdat gij den zelfden smaak hebt als ik: nu dat zegt ook wat. Maar badinage à part: die bedienden die gij voor mij hebt laten aanschaffen, ik geloof graag dat die er heel knap uitzien. Maar zijn ze ook goed van aard en inborst? Dat laat zich beter met de ooren dan met de oogen beoordeelen. Vaarwel!

22. *Aan Catilius Severus.*

't Is waar ik blijf lang weg: ik zit hier in de stad in diepe verslagenheid. Titus Aristo, mijn vriend, waar ik zoo hoog tegen opzie, is ziek, hardnekkig ziek, dat brengt me geheel van streek. Zoo'n eenig voorbeeld van waardigheid, reinheid van zeden, geleerdheid! 't Is voor mij niet één man, die in levensgevaar verkeert, neen in dien éénen man zie ik het levensgevaar van alle wetenschappen en schoone kunsten. Wat is hij bedreven in privaatrecht en in publiekrecht. Wat een feiten, wat een voorbeelden heeft hij tot zijn beschikking, wat zit hij er in, in het vak! Niets is er wat je zoudt willen leeren of hij kan er les in geven: ten minste hij is voor mij, als ik iets noodig heb, dat niet voor de hand ligt, een goed geordend magazijn. Wat kun je aan op hetgeen hij zegt, wat een gezag hebben zijn woorden en, aan den anderen kant, hoe smaak-

vol en keurig weet hij zijn oordeel op te schorten! Hij *weet* alles dadelijk. Maar toch wacht hij altijd even, hij wikt en weegt als er verschillende opvattingen mogelijk zijn en die opvattingen, daarvan weet hij met geduchte scherpzinnigheid grond en oorsprong uit te vorschen: hij onderscheidt ze en weegt ze tegen elkaar af.

En wat is hij ingetogen in zijn levenswijze, hoe eenvoudig in zijn uiterlijk voorkomen! Zijn slaapvertrek, ja zijn slaapstede is voor mij een achtbaar beeld van ouderwetsche spaarzaamheid. Het eenig sieraad is zijn zieleadel die aan alles den maatstaf aanlegt van 't zelfbewustzijn en loon verwacht niet van wat de menschen zeggen maar van eigen verdienste. Kortom onder al diegenen die den filosofenmantel dragen zult gij er niet licht één vinden dien gij met hem op één lijn kunt stellen.

Hij loopt niet de zalen en wandelgangen af waar gedisputeerd wordt, hij kort zich niet den tijd met lange verhandelingen van zich zelf en anderen: hij is steeds in ambtscostuum en bij rechtszaken, voor velen pleit hij, aan nog meer geeft hij adviezen.

Als ge 't zaagt zoudt gij versteld staan met zoo'n geduld als hij nu weer zijn ziekte draagt, hoe hij weerstand biedt aan de pijn, dorst verduurt, rustig onder de dekens blijft tot de ondragelijke koortshitte voorbij is.

Onlangs riep hij mij en een paar anderen, voor wie hij bizondere genegenheid heeft, bij zich en verzocht ons de Heeren medici eens te vragen wat ze over den afloop der ziekte dachten, want, was er niets tegen de ziekte te doen, dan wilde hij vrijwillig het leven verlaten, was 't alleen maar een lastig geval van langen duur, dan wilde hij blijven en afwachten: ter wille van zijn vrouw die daarom bad, ter wille zijner weenende dochters. Ook ter wille van ons, zijn vrienden, mocht hij ons in onze hoop, zoo die ten minste niet geheel ijdel was, niet teleurstellen door zelf aan zijn leven een eind te maken. Dat juist lijkt mij iets zeer zwaars, iets hoogst lofwaardigs. Want in een opwelling, door een bevlieging den dood tegemoet snellen dat is iets vrij gewoons, maar er over te delibereeren het voor en tegen nauwkeurig na te gaan en overeenkomstig de uitspraak der rede tot sterven of blijven leven te be-

sluiten of wel zijn besluit te laten varen dat is 't werk van een grooten geest. Nu, de Heeren medici voorspellen een goeden afloop. Als de hemel nu die voorspelling maar zegent en mij eindelijk van mijn groote vrees verlost! Dan keer ik weer terug naar mijn Laurentinum, mijn boeken, mijn notities, mijn bedrijvige rust. Maar nu, aan 't ziekbed gezeten, heb ik geen tijd tot lezen of schrijven en in mijn bezorgdheid heb ik er ook geen lust in.

Nu kent gij mijn vrees en mijn bede, ook mijn plan voor later. Schrijf gij mij nu ook eens wat gij hebt uitgevoerd, waarmee gij bezig zijt, waarmee gij u gaat bezig houden, maar schrijf wat opgewekter. Het zal me in mijn verslagenheid een heele troost zijn, als *gij* nu eens niet klaagt. Vaarwel.

23. *Aan Pompejus Falco.*

Gij vraagt of ik vind dat gij tijdens uw volkstribunaat in processen moogt optreden. Dat hangt hiervan af hoe gij dat tribunaat beschouwt, als een ijle schim, een titel zonder waardigheid dan wel als een onschendbaar-heilige macht, waaraan door niemand afbreuk behoort gedaan te worden, ook niet door den drager dier macht zelven. Toen ik zelf tribuun was — 't was misschien verkeerd van me dat ik meende iets te zijn, maar in die meening dat ik wat was heb ik mij van pleiten onthouden, vooreerst omdat ik 't onvoegzaam vond dat hij, voor wien allen van hun plaats moeten opstaan en uit den weg gaan, daar staat, terwijl alle anderen blijven zitten, dat hem die de bevoegdheid heeft om ieder, wien ook, het stilzwijgen op te leggen door het uurwerk het zwijgen wordt opgelegd en dat hij, wien 't een staatsmisdaad is in de rede te vallen, allerlei scheldwoorden moet aanhooren, als hij ze ongestraft laat een zwakkeling en als hij ze vervolgt een heerschzuchtige wordt genoemd. Vervolgens verschrikte mij ook dit denkbeeld dat soms óf mijn cliënt óf mijn tegenpartij een beroep op mij deed als tribuun: moest ik dan tusschenbeide komen en hulp verleenen of niets doen en zwijgen, als 't ware mijn ambt neerleggen en mij zelven afzetten? Al die overwegingen maakten dat ik er de

voorkeur aan gaf als tribuun mij zelven ter beschikking te stellen van allen dan als advocaat van eenige weinigen. Maar ik herhaal het: gij moet zelf weten welke uw opvatting van het tribunaat is, welke rol gij met dit tribunaat op u hebt genomen, want als een wijs man een rol op zich neemt, dan leeft hij zich daar zóó in dat hij haar tot 't einde toe volhoudt.

24. *Aan Baebius Hispanus.*

Wil je me een plezier doen? Welnu, mijn clubgenoot Tranquillus heeft zin in een stukje land, waarvan de eigenaar een vriend van u is en naar we vernemen wil die 't wel kwijt. Doe dus je best dat Tranquillus er niet meer voor behoeft te geven dan het waard is. Dat is de voorwaarde om schik in je koop te hebben. „Te veel betaald" is altijd een onaangename gedachte vooral omdat daarin een verwijt van domheid is gelegen tegen den kooper. En nu heeft dat stukje land, als ten minste de prijs wat meevalt, veel dat dien goeden Tranquillus er belust op maakt: de nabijheid van de stad, de straatweg gemakkelijk te bereiken, 't huis niet al te groot en 't terrein van die afmeting dat 't rust geeft, geen beslommering. Een studeerkamermensch als Tranquillus, die landeigenaar wordt, heeft ruimschoots genoeg aan een plekje waar hij zijn hoofd verfrisschen kan en zijn oogen rust geven, kuieren langs de grens, er één lievelingspaadje op na houden, al zijn wijnstokjes kennen en zijn vruchtboompjes tellen.

Dit alles beschrijf ik u zoo om u goed te doen begrijpen hoe dankbaar hij mij en ik u wezen zou als hij dat landgoedje dat nu juist al die liefelijkheden bezit voor een zoo betamelijken prijs verwerft dat spijt over den koop uitgesloten is. Vaarwel!

BOEK II.

1. *Aan Romanus.*

Een luisterrijk schouwspel, waard om aan de vergetelheid te worden onttrokken, een schouwspel zooals zich in jaren niet had voorgedaan heeft onlangs het volk van Rome te aanschouwen gekregen. Ik bedoel de uitvaart van Verginius Rufus, een aanzienlijk en groot en in gelijke mate gelukkig staatsburger.

Reeds dertig jaar vóór zijn dood viel hem roem ten deel, dertig jaren lang heeft hij dien in levenden lijve mogen genieten. Gedichten waarin hij werd bezongen, geschiedwerken handelend over zijn daden heeft hij zelf kunnen lezen, meegeleefd heeft hij met zijn eigen nageslacht. Drie volledige consulaten heeft hij bekleed, dat wil zeggen tot den hoogsten burgerrang heeft hij het gebracht, want den rang van vorst heeft hij niet begeerd. Aan de keizers, die hem wantrouwden ja die hem haatten om zijn voortreffelijke eigenschappen, is hij mogen ontkomen en den keizer, dien hij in volmaakten welstand achter zich liet, was niet alleen een voortreffelijk keizer maar ook zijn persoonlijke vriend: 't leek wel dat hij gespaard was gebleven om zulk een laatste eer deelachtig te worden. Meer dan drieëntachtig jaren is hij oud geworden in ongestoorde gemoedsrust en in 't genot van een niet minder groote vereering der menschen. Aan zijn gezondheid haperde niets, alleen was hij wat beverig in de handen, doch pijn had hij daar niet van. Slechts het sterven . . . dat overviel hem op ietwat smartelijke wijze en was vrij lang van duur, maar ook het ongeval zelf dat zijn dood veroorzaakte strekt hem tot roem. Hij was bezig zich te prepareeren voor de voordracht der dankbetuiging, die hij tot den keizer zou richten bij de aanvaarding van zijn consulaat; daarvoor had hij op een oogenblik een groot boek noodig, dat bleek voor hem op zijn jaren te zwaar om staande aan te pakken, ten minste het viel hem uit de hand, en terwijl hij dat boek achterna ging en 't bijeenpakken wou, deed hij op den gladden parketvloer een mispas, viel en

brak een heup. Die is niet goed gezet, en ook van wege de hooge jaren des lijders kon de breuk niet goed genezen.

's Mans uitvaart is een groote glorie geweest voor den keizer, voor zijn tijd, ook voor marktplein en redenaarsgestoelte. Want de lofredenaar dat was Cornelius Tacitus: dat is nog het laatste toevoegsel tot zijn voortdurenden voorspoed geweest, dat een zoo welsprekend redenaar zijn roem verkondigde.

't Is waar: verzadigd van jaren, verzadigd van onderscheidingen, ook van die onderscheidingen, die hij heeft afgewezeu, is hij heengegaan, maar wij missen en betreuren in hem een uitnemend vertegenwoordiger van een beter tijdvak vooral ik, die hem evenzeer bewonderde als liefhad en dat niet alleen toonde ten aanschouwen der menigte. Want we waren uit dezelfde streek afkomstig, onze woonplaatsen lagen in elkaars buurt, onze landerijen grensden aan elkander en . . . bij testament tot mijn voogd aangesteld heeft hij mij steeds de genegenheid van een vader betoond. 't Was deze genegenheid die hem steeds mijn candidatuur deed begunstigen, die hem uit zijn landelijke rust naar Rome dreef om voor mijn benoeming te werken, toen hij zich reeds lang van al dergelijke vriendenplichten had afgemaakt. En als de dag van 't opmaken van de candidatenlijst voor het priesterambt weer daar was, verzuimde hij nooit mij te komen opgeven als een dergenen die die eer het meest verdienden. Ja, tijdens zijn laatste ziekte, toen hij zich bezorgd maakte dat hij soms zou verkozen worden in het college van vijf, dat de Senaat zou opmaken ter vermindering der openbare uitgaven, koos hij, terwijl hij zooveel vrienden had onder bejaarden van den hoogsten rang, mij, een zoo jong man, uit om zijn verontschuldiging bij den keizer aan te bieden en dat onder bijvoeging der woorden: „al had ik een zoon, ik zou het toch aan u opdragen".

Redenen in overvloed voor mij om bij u over zijn dood, als over een ontijdigen dood te komen treuren; of is treuren in dit geval misschien zonde, en mag men 't wel sterven noemen wanneer bij een man als hij niet zoo zeer aan zijn leven als aan zijn sterfelijkheid een einde is gemaakt? Want leven dat doet hij nog en zal hij blijven doen en wel

in ruimeren zin. Want sedert hij uit het oog der menschen is verdwenen zal hij steeds aanwezig zijn in hun gesprekken en herinnering.

Ik had u nog veel willen schrijven van anderen aard, maar mijn geheele ziel is verzonken in deze éène gedachte: aan Verginius denk ik, Verginius zie ik, onder allerlei gestalten, schijngestalten ja, maar treffend gelijkende[1]), hoor ik hem, spreek ik hem toe, heb ik hem bij mij. Misschien hebben wij nu en later nog eenige medeburgers hem gelijk in deugden maar niet in roem. Vaarwel.

2. *Aan Paulinus.*

Ik ben boos; zeker, al vind ik 't zelf wat raar, ik ben boos. Genegenheid — gij zult dat wel weten — is soms onbillijk, vaak heerschzuchtig, altijd kwalijknemend tot in 't kleingeestige. Maar mijn grief is groot; of ze gerechtvaardigd is weet ik niet, maar ik doe maar alsof ze even gerechtvaardigd als groot was... en dus ben ik ernstig boos dat ik in zóó langen tijd geen brief van u heb gehad. Er is maar één manier waarop gij mij verbidden kunt nl. dat je me nu heel veel heel lange brieven schrijft. Dat alleen zal bij mij gelden als een ware verontschuldiging, alle andere houd ik voor onwaar. „Ik was niet in de stad", of „ik had 't wat druk" daar luister ik niet naar... en de hemel verhoede dat je excuus zou wezen: „ik was niet wel".

Wat mij zelf aangaat ik zit buiten en geniet daar beurtelings van de twee voorrechten der vacantie: studeeren en luieren. Vaarwel.

3. *Aan Nepos.*

Groot was de roem, die er vóór Isaeus uitging, maar in werkelijkheid bleek hij nog grooter te zijn. Hij spreekt altijd voor de vuist maar 't is alsof daar een lange tijd van schrijven aan is vooraf gegaan. Zijn taal is zuiver

---

[1]) Voor *recentibus* van sommige handschriften (de beste hebben hier niets) lees ik *praesentibus*.

Grieksch, neen Attisch, zijn woordje vooraf is keurig, fijn, innemend, maar soms ook indrukwekkend en verheven. Hij laat zich eenige onderwerpen opgeven geschikt voor *pro* en *contra*, verzoekt de aanwezigen daaruit een keus te doen, ook wel te bepalen óf hij *pro* of *contra* pleiten zal. Dan staat hij op, schikt zijn toga terecht, begint. Dadelijk heeft hij alles bij de hand en wel bijna alles te gelijk. Gedachten waar een ander niet licht op komen zou vloeien hem toe met en benevens de daarbij passende woorden en wat zijn ook die woorden weer uitgezocht en verzorgd. Door zijn improvisatie schittert zijn rijke belezenheid, zijn schriftelijke voorbereiding heen. Zijn inleiding past bij 't geheel, zijn uiteenzetting is klaar en helder, zijn bestrijding is krachtig, zijn redeneering overtuigend, zijn opluistering edel: in één woord hij onderricht, vermaakt, pakt: wat van dat alles hij het meest doet is moeilijk te zeggen. Herhaaldelijk is hij met de logica in de weer, zijn talrijke sluitredenen loopen goed rond en zijn volmaakt afgewerkt, iets wat al moeilijk is met de pen in de hand; zijn geheugen, daar staat men versteld van: hij haalt wat hij reeds gesproken heeft nog eens weer hoog op, doet dat voor de vuist en vergist zich in geen enkel woord. Het houden van redevoeringen is hem tot een tweede natuur geworden, dank zij studie en oefening, want van den vroegen morgen tot den laten avond doet hij niets anders en al wat hij gaat aanhooren of zelf spreekt is daarop gericht. Hij is al over de zestig en nog steeds is hij niets dan theoreticus, en dat is het goedmoedigste, oprechtste, beste soort van menschen dat er leeft. Wij die ons leven slijten in rechtszaal en heusche processen, wij krijgen tegen wil en dank heel wat scherps en kwaadaardigs over ons. Maar collegekamer, gehoorzaal, fictief rechtsgeding dat schaadt niet, dat doet geen kwaad, neen dat geeft levensgeluk, vooral aan ouderen van dagen. Want wat is er op hoogeren leeftijd grooter bron van geluk dan de bezigheid, die een genot was in de jeugd? Daarom, Isaeus, dat houd ik nu niet alleen voor den welsprekendsten mensch die zich denken laat, maar ook voor den meest gezegende: je zoudt wel van steen of ijzer moeten zijn om niet te verlangen naar zijn kennismaking. Dus kom,

zoo niet om andere redenen, zoo niet om ons, dan om hem te hooren. Hebje wel eens gelezen van dien man uit Cadix die zooveel tot lof van Livius had hooren vertellen dat hij alleen om hem te bezoeken een reis kwam maken van 't eind der aarde en, zoodra hij hem had gezien, weer naar huis terug keerde? Men zou wel verstoken van schoonheidszin moeten zijn, ongeletterd, onverschillig ja een halve barbaar om zoo iets *niet* over te hebben voor een kennismaking, die boven iedere andere een bron kan zijn van genot en van al wat liefelijk, schoon . . . menschwaardig is. Gij zult zeggen: „ik heb even welsprekende redenaars bij me die ik kan lezen." Zeker, maar tot lezen zijt gij altijd in de gelegenheid, niet tot hooren. Bovendien de „levende stem" zooals men dat wel noemt heeft veel meer treffends. Want al is hetgeen men leest ook puntiger, wat voordracht, gebaar, houding, ja ook gesticulatie in de ziel des hoorders inplant dringt dieper door. Aeschines zal toch wel geen ongelijk gehad hebben toen hij na op Rhodos tot algemeene bewondering een stuk Demosthenes te hebben voorgedragen daaraan toevoegde: „en nu hadt ge den schavuit eens zelf moeten hooren spreken!" Toch had Aeschines — dat zegt Demosthenes zelf — een klankrijke stem, maar hij moest erkennen dat de schepper van het kunstwerk dat zelfde kunstwerk veel, veel beter had voorgedragen.

Kortom kom Isaeus hooren al was 't alleen maar om te kunnen zeggen dat gij hem gehoord hebt. Vaarwel!

4. *Aan Calvina.*

Als uw vader meer schuldeischers had gehad, of in plaats van mij één, maar dan een ander, wien ook, dan zou ik niet weten of ik u wel zou durven aanraden zijn erfenis te aanvaarden want dat is een bezwaarlijk ding, ook voor een manspersoon. Maar nu ik, op grond van onze familiebetrekking alle anderen die, ik wil niet zeggen lastiger waren, maar die meer orde op hun zaken stelden heb afbetaald en zijn eenige schuldeischer ben geworden, nu ik u bij uw huwelijk *f* 10.000 als bruidschat heb toegelegd nog boven de som die uw vader u, om zoo te zeggen

voor mijn rekening, had toegewezen (want dat geld moest uit mijn kas komen), nu hebt ge een zeer tastbaar bewijs van mijn toegevendheid en in 't vertrouwen daarop moogt gij u wel borg stellen voor de eer en den goeden naam van den overledene. En om u daartoe niet alleen door woorden maar ook door daden aan te sporen laat ik al wat uw vader mij is schuldig geweest boeken als door mij van u ontvangen. Gij behoeft u niet bezorgd te maken dat die donatie mij te zwaar zal vallen. Wel is waar is over 't geheel mijn vermogen beperkt, jaagt mijn rang in den staat mij op hooge kosten, zijn de inkomsten van mijn landerijtjes — ik weet niet wat ik zeggen moet geringer of meer onzeker, maar wat er aan mijn inkomsten te kort schiet dat vul ik aan door zuinigheid, dat is zoowat de bron waaruit mijn vrijgevigheid voortvloeit; maar ik moet oppassen dat die bron niet verdroogt doordat ik haar al te mild laat vloeien; dus moet ik maat houden in de vrijgevigheid; maar dat geldt alleen tegenover anderen: wat u betreft zal ik me gemakkelijk kunnen verantwoorden ook al gaat mijn vrijgevigheid buiten de maat. Vaarwel.

5. *Aan Lupercus.*

De pleitrede waarom gij mij zoo vaak hebt aangemaand en die ik u zoo vaak heb toegezegd, die lever ik u bij dezen af, echter nog niet in haar geheel, want een stuk er van moet ik nog wat polijsten. Inmiddels vond ik het niet ongepast dat, wat me tamelijk wel áf leek aan uw oordeel te onderwerpen. Doe gij er evenzeer uw best op als de schrijver gedaan heeft! Want nog nooit heb ik iets onder handen gehad waaraan 't mijn plicht was grooter zorg te wijden. Immers, terwijl bij al mijn andere pleidooien slechts mijn trouw en ijver aan de meening der menschen wordt onderworpen, geschiedt dat hier ook met mijn heilig plichtbesef. Daardoor is 't een heel boek geworden. 't Was mij een lust mijn vaderstad te roemen en te verheerlijken, ik wilde tegelijk haar belang en haar eer behartigen. Besnoei dat alles echter zooveel 't u wenschelijk voorkomt. Want let ik op de kieskeurigheid en

de gemakzucht der lezers, dan kom ik tot het besluit dat ik ook door den matigen omvang van mijn geschrift de gunst der lezers moet trachten te winnen. Maar terwijl ik van u zulk een onverbiddelijke strengheid verlang, moet ik u tevens het tegendeel verzoeken, nl. om bij eenige passages wat toegevender te zijn. Men moet toch ook rekening houden met den jeugdigen smaak zijner hoorders, vooral wanneer het onderwerp zich daar niet tegen verzet. Om nog te zwijgen van natuurbeschrijvingen die in dit werk nog al vaak voorkomen: daarbij mag men toch zeker uitweiden als een geschiedschrijver, neen als een dichter. Is er echter iemand die meent dat ik hierbij niet die soberheid heb betracht, die door de strengheid der geheele redevoering wordt vereischt, zoo'n al te barre censor (als ik 't zoo noemen mag) moet zich dan maar door de rest van het stuk laten vermurwen. 'k Heb er althans mijn best voor gedaan om de meest verschillende soorten van lezers door verschillende genres van schrijven te boeien en terwijl ik mij wel ongerust maak dat een of ander deel bij sommigen niet in den smaak valt — de smaken der menschen *zijn* verschillend — meen ik toch wel te mogen vertrouwen dat de verscheidenheid een aanbeveling bij alle menschen zijn zal voor het geheel. Immers ook bij de beoordeeling van een feestmaal, al is er haast geen spijs waarvan niet wel een enkele zich onthoudt, roemen wij toch met zijn allen samen den geheelen disch, en datgene, waar iemand een tegenzin tegen heeft, doet geen schade aan de gerechten waarop hij belust is. Denk nu niet dat ik zoo spreek alsof ik mij verbeeldde dat mij gelukt is wat ik daar zeide, ik bedoel alleen dat ik er naar heb gestreefd, misschien niet tevergeefs. — Als gij ten minste maar begint met zorgvuldig na te zien wat gij nu in handen hebt en met 't geen later komt hetzelfde doet. Gij zult zeggen dat gij dat niet naar den eisch doen kunt als gij de heele pleitrede niet hebt gelezen. Daar is veel van aan, maar voorloopig kunt gij u al toch eenigszins gemeenzaam maken met wat ik u nog niet heb gezonden en onder wat gij in handen hebt zal wel iets wezen dat partieele verbetering toelaat. Immers als gij een afgehouwen kop of een lid

van een standbeeld zaagt, zoudt gij daaruit niet kunnen opmaken of 't goed paste aan de rest en er mee in overeenstemming was, maar gij zoudt toch wel kunnen beoordeelen of die kop, of dat lid in zich zelf behoorlijk was gefatsoeneerd. Daarom brengt men ook verzamelingen van „woordjes vooraf" in den handel, want men meent dat een gedeelte ook zonder de rest in zijn soort volmaakt kan zijn. Ik heb me laten verlokken door 't genot om met u voort te praten, maar nu scheid ik dan ook uit, anders zou ik in een brief de maat overschrijden, wat ik zelfs in een redevoering afkeur. Vaarwel!

6. *Aan Avitus.*

Onlangs was ik — hoe dat kwam dat zou een heel verhaal worden en 't doet niet ter zake — onlangs dan was ik te eten bij iemand waar ik anders nooit aan huis kom, iemand die zichzelf een rojalen en nauwgezetten gastheer vindt, maar ik vind hem een gierigaard en tegelijk een verkwister. Want voor zichzelf en eenige weinige anderen liet hij prachtige schotels opdisschen, voor de overigen gewone spijzen, mondjesmaat. Ook den wijn had hij in kleine kruikjes afgepast en naar soorten ingedeeld niet om gelegenheid te geven dit of dat merk te kiezen, maar om de gelegenheid te benemen voor dit of dat merk te bedanken: de eene wijn was voor hem zelf en mij en mijnsgelijken, de andere voor vrienden van minderen rang — want hij houdt er ook verschillende merken van vrienden op na — weer een andere voor zijn eigen ondergeschikten en die van ons. Mijn tafelbuur merkte dat op en vroeg me of ik dit niet wel een goede manier vond. „Neen" zei ik. „Hoe doet gij dan gewoonlijk?" vroeg hij weer. „Ik zet allen hetzelfde voor, want ik noodig de menschen uit om te komen eten, niet om zich te laten vernederen; menschen met wie ik tafel en aanlegbank deel laat ik gelijkelijk deelen in alles." „Ook uw ondergeschikten?" „Zeker, want dan zijn ze niet mijn ondergeschikten maar mijn huisvrienden." „Dat zal u heel wat kosten" zei hij toen weer. „Volstrekt niet". „Hoe is dit

mogelijk?" „Wel, die ondergeschikten van me krijgen [1]) niet hetzelfde als ik, maar ik het zelfde als zij."

Waarlijk 't is zoo bezwarend niet om wat je zelf gebruikt met meerderen te deelen, als je zelf maar niet te zeer aan lekkernijen verslaafd bent. Dien lust moet je bedwingen en als 't ware tot de orde roepen, wil je je uitgaven beperken. 't Zal toch wel beter zijn je budget in orde te houden door je zelf te bedwingen dan door anderen te honen.

Waartoe dit alles? Wel, mijn jonge vriend, ik wou je waarschuwen — zoo iets is zoo goed aan u besteed — om je niet te laten misleiden door de tafelweelde van anderen, waar die den schijn aanneemt van zuinigheid. En mijn genegenheid voor u brengt mee, dat ik, telkens waar zich een geschikt voorbeeld opdoet, zoo'n voorbeeld gebruik om u bij tijds onder 't oog te brengen waarvoor gij u moet hoeden.

Dus onthoud dit wel: mijd boven alles die nieuwerwetsche vereeniging van overdaad en gierigheid; ieder afzonderlijk zijn ze al leelijk genoeg, maar maak je er één geheel van dan wordt dat geheel nog leelijker. Vaarwel!

7. *Aan Macrinus.*

Gisteren heeft de Senaat op voorstel van den keizer aan Vestricius Spurinna een standbeeld toegekend met al de eereteekenen van den triomfator. Dit is er al aan heel wat te beurt gevallen die nooit op 't slagveld hebben gestaan, nooit een legerkamp met eigen oogen hebben gezien, nooit de krijgstrompet hebben hooren steken dan op het tooneel. Welnu hij behoort dan nu eens tot degene die zulk een eer hebben verworven door krijgsdaden, door bloed en zweet.

Spurinna heeft gewapenderhand den koning der Bructeren in zijn land terug gebracht en door met oorlog te dreigen heeft hij dat krijgshaftig volk geheel onderworpen, zeker wel de schoonste wijze van overwinnen.

Dat was nu het loon van zijn dapperheid, als een troost in zijn leed is het hem te beurt gevallen dat ook zijn zoon

---

[1]) *Ego bibunt* vul ik aan tot: *ego edunt et bibunt.*

Cottius, dien hij, terwijl hij zelf buitenslands was, heeft verloren, een standbeeld gekregen heeft. Een zeldzame eer voor een jongmensch, maar zoo iets mocht de vader er wel bij hebben, er moest wat gedaan worden om zijn diepe smart te lenigen. Daar komt bij dat die Cottius zulke schitterende bewijzen van een edelen aanleg had gegeven, dat zijn korte leven behoorde verlengd te worden: welnu deze onderscheiding maakte hem als het ware onsterfelijk.

Die jonge man had een reinheid van zeden, een ernst, ja hij had een waardigheid over zich zoo groot, dat hij met bejaarde mannen kon wedijveren, met bejaarde mannen die hij nu in eer en aanzien evenaart.

En door hem zulk een eer toe te kennen is — althans zóó vat ik het op — niet alleen het aandenken aan den overledene gewaarborgd, en de treurende vader getroost, maar ook een blijvend voorbeeld ter navolging gesteld. Het feit toch dat ook jonge mannen zulke hooge belooningen — mits zij ze verdienen — te wachten hebben, zal de jeugd opwekken om zich op al wat hoog en edel is toe te leggen; het zien van de vreugde, die kinderen bij hun leven kunnen schenken en van den roemrijken troost dien men ondervindt bij hun heengaan, zal aanzienlijke mannen doen verlangen naar het vaderschap.

En dus dat standbeeld van Cottius dat is me een groote vreugde, niet alleen om de wille van den staat, maar ook om mij zelven. Want even innig als ik dien voortreffelijken jongen man heb liefgehad, even diep betreur ik hem nu. Het zal mij dus een genot wezen nu en dan dat beeld te beschouwen, er naar om te zien, er onder te blijven staan, er langs te wandelen. Als beelden van overledenen, die wij binnenshuis hebben staan onze smart lenigen, hoeveel meer moet dat het geval zijn met beelden, die, geplaatst te midden van het drukst verkeer, niet alleen hun gelaat en houding maar ook hun roem en eer in de herinnering terug roepen! Vaarwel.

8. *Aan Caninius.*

Wat doe je? Studeeren, hengelen, jagen of alles te gelijk? Want dat gaat allemaal goed aan ons Lago di Como. Het

water verschaft visch, het bosch er om heen wild in rijken overvloed, en in rijken overvloed verschaft de diepe afzondering van die streek gelegenheid om te studeeren. Maar of je dat alles tegelijk doet of je met één van die dingen bezig houdt .... nu *benijden* dat doe ik je niet, maar wel is 't me een kwelling dat *mij* nu dit alles is ontzegd, waarnaar ik verlang als een zieke naar wijn, naar een bad, naar koud water. Zal ik dan nooit die benauwende banden, als ik ze dan niet losmaken mag, kunnen verbreken? Neen nooit denk ik. Aan de oude zaken groeien nieuwe, maar aan die oude komt geen einde; door steeds nieuwe schakels, neen heele ketens, wordt van dag tot dag de heerschaar mijner bezigheden verlengd. Vaarwel.

9. *Aan Appollinaris.*

Mijn jonge vriend Sextus Erucius is candidaat, dat geeft me zorg, dat geeft me bezorgdheid. Ik voel me onrustig; de last en moeite, die ik voor mij zelven niet heb willen aanhalen, die verduur ik nu om zoo te zeggen voor mijn tweede ik. Trouwens mijn eigen eer, goede naam, invloed staan op het spel. Op mijn verzoek heeft onze keizer aan Sextus het recht op de senatorstoga en de quaestuur verleend, op mijn aanbeveling heeft hij vergunning gekregen om naar het tribunaat te staan, en als hij nu ook niet door den senaat tot tribuun wordt verkozen, zal het den schijn hebben dat ik den keizer verkeerd heb geadviseerd. Dus moet ik mijn uiterste best er voor doen dat de uitspraak van alle senatoren over hem in overeenstemming is met de opinie, die de keizer op mijn getuigenis van hem heeft opgevat. En al had ik die reden om voor hem te ijveren niet, toch zou ik begeeren hem steun te verschaffen, want 't is een rechtschapen, ernstig, kundig jongmensch, die den hoogsten lof verdient, wat trouwens met zijn heele familie het geval is. Want zijn vader dat is Erucius Clarus, een achtbaar man van oud-vaderlijke gezindheid en groote welsprekendheid, groot is zijn ervaring in rechtszaken en die behandelt hij met de uiterste trouw, volharding en ... omzichtigheid. Zijn oom van moederszijde is C. Septicius, een zeldzaam, onovertroffen voor-

beeld van echtheid, openhartigheid, eerlijkheid, trouw. Om strijd betoonen zij mij hun vriendschap en toch winnen ze het daarin niet van elkaar: dus kan ik door wat ik voor één hunner doe aan allen mijn dankbaarheid toonen. En daarom houd ik al mijn vrienden staande, loop ik biddend en smeekend hun deuren af, bezoek hen aan huis en in alle mogelijke conversatiezalen, en al bedelend neem ik er de proef van hoe veel waarde er aan mijn opinie wordt gehecht en hoever mijn invloed reikt. Ook u bezweer ik om een deel van mijn last op u te nemen. Ik zal 't u vergelden als gij om vergelding vraagt, en vraagt gij er niet om, dan doe ik dat toch. Gij hebt veel vrienden, veel gunstelingen, veel aanloop: gij behoeft maar te laten merken dat gij iets wenscht en dadelijk zullen er heel wat bij de hand zijn die, wat gij wenscht, vurig begeeren. Vaarwel.

10. *Aan Octavius.*

Neen maar jij weet van volhouden, of liever je bent hardvochtig, ja bijna wreedaardig dat je zulke mooie geschriften zóó lang onder je houdt. Hoe lang moet die booze gezindheid van u tegenover u zelven en tegenover ons allen duren dat gij u zelven den hoogsten roem en ons het grootste genot misgunt? Laat uw werken toch onder aller oogen komen en zich verbreiden over het gansche gebied der Romeinsche taal! Groot is onze verwachting en ze heeft al lang geduurd, gij moogt die niet langer op de proef stellen, gij moogt haar niet langer teleurstellen. Enkele verzen van u zijn algemeen bekend geworden, uws ondanks zijn ze uit hun kerker ontsnapt: als je ze niet terughaalt en in een bundel opsluit dan zal 't er nog mee gaan als met weggeloopen slaven, waarvan zich ook al heel gauw een heer opdoet. Bedenk dat gij sterfelijk zijt en zoo'n bundel dat is het eenige monument, waarmee gij u tegen de sterfelijkheid kunt vrijwaren: alle andere zijn broos en wrak, evenals de menschen zelve gaan ze te gronde en verdwijnen. Nu zul je wel weer zeggen: „die zorg laat ik aan mijn vrienden over.'' Ik wensch u van harte vrienden toe wier trouw, wier kunde, wier ijver groot genoeg is om zorg en inspanning van zulk een

omvang te kunnen en te willen aanvaarden; maar gij moogt toch wel eens overwegen of 't niet wel wat onbezonnen is van anderen te verwachten wat gij niet over hebt voor u zelf.

Nu wat het uitgeven betreft dat moet ge dan maar zelf weten; maar middelerwijl [1]) kunt gij toch wel uw gedichten reciteeren. Doe dat ten minste, dan zult gij wel lust in 't uitgeven krijgen en nu dan toch eens het genot van uw werken hebben dat ik nu al sedert een heelen tijd mij voorstel, terwijl ik me verplaats in uw geval. Want ik verbeeld me wat een toeloop u wacht, wat een bewondering, wat een gejuich, ja ook wat een ademlooze stilte. Zoo'n stilte daar heb ik, als ik een pleidooi voer of iets voordraag, niet minder behagen in dan in luiden bijval, als 't ten minste een gespannen, aandachtige stilte is, een stilte die bewijst dat men verlangt het vervolg te hooren.

Houd nu toch eens op door uw eeuwig uitstellen uw inspanning te berooven van dat loon, dat zóó groot is en waarvan gij zóó zeker kunt zijn; want gaat gij in dat uitstellen de maat te buiten, dan noemt men u misschien nog indolent, vadzig, ja, wie weet het?, lafhartig. Vaarwel!

11. *Aan Arrianus.*

't Is u steeds een reden van blijdschap wanneer er in den senaat een zaak is afgehandeld op eene wijze, die hooge vergadering waardig. Want al hebt gij uit verlangen naar rust het stadsgewoel verlaten, uw belangstelling in al wat het aanzien van den staat betreft verlaat u nooit. Laat ik u dus een dezer dagen gevelde beslissing mededeelen, een beslissing geruchtmakend door de algemeene bekendheid van den daarbij betrokken persoon, heilzaam door haar afschrikwekkende gestrengheid, van duurzame beteekenis door het belang der zaak zelve.

Marius Priscus, oud-consul van Africa, door de inwoners dier provincie in staat van beschuldiging gesteld, diende een verzoek in om van verdediging te mogen afzien en voor een commissie te worden gebracht, die de geldelijke

---

[1]) Staat in den tekst dat *interim* niet op de verkeerde plaats?

strafmaat zou bepalen. Tot pleitbezorgers der provincie waren aangewezen Tacitus en ik; welnu wij waren van oordeel dat Priscus door zijn onmenschelijke wreedheid de grens had overschreden van die beschuldigingen, waarbij aan een dergelijke commissie de zaak wordt overgelaten. Want wat had hij gedaan? Zich laten omkoopen om onschuldigen te veroordeelen, ja zelfs te doen ter dood brengen. Hier kwam tegen in verzet Fronto Catius en bezwoer den senaat alles buiten behandeling te houden wat niet viel onder de wet omtrent afpersingen; bekwaam als hij is in 't wekken van deernis, zette hij al de zeilen zijner welsprekendheid bij, en liet zich voortdrijven op den adem van het mededoogen. Dat gaf een groote woordentwist, geroep van beide zijden: de een beweerde dat de senaat zich binnen de perken der wet had te houden, de ander dat de senaat vrij was in zijn onderzoek en dat de aangeklaagde voor al wat hij had misdreven zijn straf behoorde te ondergaan. Eindelijk trad de nieuwbenoemde consul Julius Ferox, een man van onkreukbare rechtschapenheid op en deed dit voorstel: voorloopig zou men den aangeklaagde het voorrecht van voor zulk een commissie te verschijnen toestaan, maar onderwijl uit de provincie laten komen degenen aan wie hij volgens de aanklagers terechtstelling van onschuldigen had verkocht. Dat voorstel had de overhand, neen na al dat heen- en weergepraat was het het eenige dat behoorlijk ondersteund werd. Want hoe gaat het gewoonlijk? We weten het bij ondervinding: zulke opwellingen van goedhartigheid en medelijden die zijn in den aanvang heel sterk, maar beleid en overleg doen ze neerzakken als een vlam, die uitgebluscht wordt. 't Gevolg is dat wat in een algemeen rumoer door velen wordt voorgestaan — niemand daar mee geliefd aan te komen zoodra de anderen zwijgen: immers je krijgt, als je je van de menigte afscheidt, een ruimeren blik op de dingen: door de menschen om je heen worden ze voor het gezicht verborgen.

De uit de provincie ontbodenen kwamen. Het waren Vitellius Honoratus en Flavius Marcianus. Aan Honoratus werd te laste gelegd dat hij *f* 31.000 had gegeven om één Romeinsch ridder te doen verbannen en diens zeven

vrienden te doen ter dood veroordeelen. Aan Marcianus dat hij tegen betaling van *f* 70.000 op één romeinschen ridder verscheiden doodstraffen had laten toepassen: die ridder was namelijk geknuppeld, naar een mijn gestuurd, gewurgd in de gevangenis. Nu Honoratus, die werd door een tijdigen dood aan 't rechterlijk onderzoek van den senaat onttrokken, Marcianus werd voor den senaat gebracht. Priscus was niet aanwezig. Dit gaf den oudconsul Tuccius Cerialis aanleiding om krachtens zijn recht als senator te eischen dat er een boodschap aan Priscus zou worden gezonden. Wat zijn bedoeling hiermee was kan ik niet met zekerheid zeggen: moest het bijzijn van Priscus het medelijden met Marcianus of moest het den tegenzin tegen hem vermeerderen? Ik denk geen van beide: 't was immers alleszins billijk dat de een zoowel als de ander zich tegen een gemeenschappelijke beschuldiging verdedigde, of dat zoowel de een als de ander er voor boette zoo ze niet kon worden weerlegd.

De beslissing werd tot een volgende senaatszitting uitgesteld. Reeds die zitting zelve leverde een luisterrijk schouwspel op. Voorzitter was de keizer: hij toch bekleedde het consulaat. 't Was Januari, de maand waarin alle bijeenkomsten het best worden bezocht en waarin ook de senaat het voltalligst pleegt te zijn. Bovendien had het gewicht der rechtszaak, nog vermeerderd door het uitstel en het inmiddels aangewakkerd gerucht en de vergrootte belangstelling, alsmede de den mensch aangeboren begeerte om er bij te zijn als er iets belangrijks en ongewoons voorvalt, een enorm publiek van alle kanten samengebracht. Gij kunt u voorstellen hoe groot mijn onrust, mijn benauwdheid was dat ik over een zoo gewichtig onderwerp het woord moest voeren in zulk een achtbare vergadering en ten aanhoore van den keizer. Zeker ik heb meer in den senaat gepleit, ja ik kan zeggen dat ik nergens met grooter welwillendheid werd gevolgd; maar toen was alles nieuw voor me en nieuw was ook de ontroering, die mij beheerschte: daar stond een beschuldigde, nog kort geleden bekleed met senatorenwaardigheid, een lid van een priestercollege en nu noch het een noch het ander. Wat een drukkende gedachte dus dat ik daar stond

te pleiten tegen een reeds veroordeelde, tegen iemand, aan den eenen kant bezwaard door een vreeselijke beschuldiging, maar aan den anderen beschermd door deernis, daar men den indruk had dat hij reeds ten volle was veroordeeld. Toch wist ik nog wel mijn moed bijeen te rapen en mijn gedachten te concentreeren; ik begon met vreezen en beven, maar even groot als mijn angst was de sympathie der hoorders. Bijna vijf uur was ik aan 't woord: 'k had twaalf goed gevulde wateruurwerken gekregen, maar vier zijn er nog bijgevoegd. Zoo kreeg ik al sprekende in mijn voordeel juist datgene waarvoor ik mij zoo bang maakte en wat ik te voren had gedacht in mijn nadeel te zullen hebben.

De keizer zelf betoonde mij zóó veel belangstelling en een zóó groote zorg (ik had haast gezegd bezorgdheid) dat hij mijn bediende, die achter mij stond, meer dan eens waarschuwde: „ik moest toch mijn stem en mijn longen sparen" want hij meende dat voor mijn zwakke borst die inspanning te groot was.

Ter verdediging van Marcianus trad tegen mij op Claudius Marcellinus. Daarna werd de vergadering gesloten en tegen den volgenden dag weer bijeengeroepen: als er nog een pleitrede was begonnen zou die door den nacht in tweeën zijn gebroken.

Den volgenden dag pleitte voor Marius Salvius Liberalis, een fijne kop, die zijn gedachten goed weet te ordenen en ze krachtig en smaakvol voordraagt. Van al die gaven legde hij in deze rede de bewijzen af. Hij werd beantwoord door Cornelius Tacitus, met groote welsprekendheid en met die eigenaardige plechtstatigheid die zijn stijl kenmerkt.

Toen volgde een tweede pleidooi voor Marius van Fronto Catius: uitnemend; gelijk de omstandigheden het eischten besteedde hij meer tijd aan 't inroepen van clementie dan aan het eigenlijk verdedigen. Dat pleidooi werd door den vallenden avond niet afgebroken maar ingesloten. Dus kwam eerst op den derden dag het getuigenverhoor en het behandelen der stukken aan de beurt.

Is dat niet al iets prachtigs, iets uit den ouden tijd der republiek dat een senaatsvergadering, 28 Mei, door

't vallen van den avond moet worden opgeheven, dat drie dagen achtereen een vergadering wordt belegd en drie dagen wordt volgehouden?

Op dien derden dag deed de nieuwbenoemde consul de voortreffelijke Cornutus Tertullus, de krachtige strijder voor recht en waarheid het voorstel: de *f* 70.000 die Marius zich had laten uitbetalen zouden worden verbeurd verklaard, aan Marius zelf 't verblijf te Rome en in Italië worden ontzegd, aan Marcianus bovendien ook het verblijf in Africa. De laatste alinea van 't voorstel luidde als volgt:

De Senaat

overwegende dat C. Plinius en Cornelius Tacitus zich in de hun toebetrouwde rechtszaak wakkere en nauwgezette pleitbezorgers hebben betoond

verklaart hierbij zijn hooge tevredenheid over de wijze waarop deze beide senatoren zich van de hun opgedragen taak hebben gekweten.

Aan dit voorstel schonken hun adhaesie de nieuwbenoemde Consuls, ook de oud-Consuls totdat bij de rondvraag aan de beurt kwam Pompeius Collega.

Deze was voor het verbeurd verklaren der *f* 70.000, verder stelde hij voor Marcianus voor 5 jaar te verbannen, wat Marius zelven aanging wilde hij 't laten blijven bij de straf op afpersingen, die deze reeds had ondergaan. [1])

Het eene voorstel zoowel als het andere werd krachtig ondersteund, maar misschien wel het krachtigst dat slapste, zeker zachtste van den laatsten voorsteller. Althans eenigen, die men dacht dat aan de zijde van Cornutus stonden, toonden neiging om met Pompeius Collega mee te gaan. Doch toen 't op stemmen aankwam, waren toch degenen die naast de consuls stonden niet zoo goed of ze liepen naar den kant van Cornutus. 't Gevolg was dat ook diegenen, die verder tot de partij van Collega waren gerekend, overliepen en Collega alleen bleef staan met eenige weinigen. Naderhand heeft Collega zich ten zeerste beklaagd

[1]) Gelijk Doering goed opmerkt en uit al 't voorafgaande, vooral § 12, blijkt, *was* Priscus reeds veroordeeld, ik denk van *repetundae* in den engen zin des woords. Doch in VI, 31,6 komt dat *poenae relinqui* in anderen, voor den beschuldigde veel ongunstiger zin voor.

over de senatoren die hem hadden aangezet zijn voorstel in te dienen, vooral over Regulus die hem, bij 't voorstel dat hij hem zelf had in den mond gegeven, had in den steek gelaten. Ik moet toestemmen Regulus is een man op wien geen staat is te maken. Telkens is hij haantje de voorste en telkens weer zakt hem de moed in de schoenen.

Zie hier den afloop van het hoofdgeding. Maar er blijft nog een nastukje over dat ook niet van belang ontbloot is. Dat betreft Hostilius Firminus een der onderstadhouders van Marius Priscus, die ook in de zaak is betrokken en wiens naam bij dit proces geenszins ongerept is gebleven. Uit de boeken van Marcianus namelijk is toen gebleken, alsmede uit hetgeen Marcianus had laten verluiden in den gemeenteraad van Leptis dat die Firminus zich tot rol van tusschenpersoon (tusschen Marcianus en Pristus) [1]) in een zoo schandelijke zaak had geleend en zich daarvoor *f* 20.000 had bedongen van het door Marcianus (aan Priscus) toegezegde geld en dat hij nog bovendien een fooitje van *f* 1000 had gekregen onder 't zeer verachtelijk hoofd: „pommade-geld" een naam wel in overeenstemming met den aard van zoo'n gladgepoetst en opgesmukt heertje.

Hieromtrent is op voorstel van Cornutus besloten over dien Firminus te handelen in de eerstvolgende zitting, want 't zij bij toeval 't zij uit schuldbesef was Firminus toen niet aanwezig.

Ziehier bericht omtrent stadsaangelegenheden, schrijf gij nu eens 't een en ander van landelijken aard: hoe maken 't uw vruchtboompjes, uw wijngaarden, uw akkers, uw donzige schaapjes? Want, kort en goed, als gij mij van uw kant geen zeer langen brief schrijft, hebt gij voortaan van mij steeds een zeer korten te wachten. Vaarwel!

12. *Aan Arrianus.*

Dat nastukje, dat volgens mijn vroeger schrijven nog volgen moest op de zaak van Marius Priscus, dat is, naar

---

[1]) Wat er in de § 55 nog bijstaat, Prisco, bederft alles: dan zou Priscus Marcianus hebben omgekocht, niet, zooals werkelijk het geval is geweest, omgekeerd.

't mij voorkomt, niet naar den eisch afgespeeld, maar 't is althans zoo eventjes geëntameerd.

Firminus is voor den senaat gebracht om zich omtrent het hem ten laste gelegde te verantwoorden. Daarop zijn toen door de nieuwbenoemde consuls twee uiteenloopende voorstellen gedaan. Cornutus Tertullus stelde voor hem uit den senaat te zetten, Acistius Nerva hem over te slaan als bij 't lot aan de oudmagistraten hun provinciën werden aangewezen. Dat voorstel is aangenomen: men hield het voor minder hard, in werkelijkheid is het harder. Immers wat is er akeliger dan, als een onwaardig lid afgesneden en ter zijde gelegd waar het de voordeelen en onderscheidingen van het senatorschap betreft, ten opzichte van de plichten en moeite aan die waardigheid verbonden niet te zijn vrijgesteld? Wat is er ondragelijker dan, door zulk een smaad getroffen, niet in een eenzaam hoekje verborgen te blijven maar tegelijkertijd zoo hoog geplaatst te zijn dat men wordt aangestaard en met den vinger aangewezen? En, nog daarvan afgezien, hoezeer is 't in strijd met de waardigheid van den staat, in strijd ook met zich zelf om, door den senaat geschandvlekt, toch in den senaat te zitten, gelijke waardigheid te genieten met hen door wie men is geschandvlekt, niet toegelaten tot het provinciaal stadhouderschap omdat men in 't onderstadhouderschap zijn handen niet rein heeft gehouden, over stadhouders vonnis te vellen en, zelf wegens oneerlijkheid veroordeeld anderen te veroordeelen of vrij te spreken?

Toch heeft de meerderheid het zoo gewenscht. Stemmen worden nu eenmaal geteld, niet gewogen. 't Kan niet anders in een staatscollege: daar is dit de grootste ongelijkmatigheid dat er zoo'n gelijkmatigheid heerscht. Want terwijl toch niet allen even veel inzicht hebben, hebben allen even veel recht.

Hiermee heb ik mijn belofte vervuld en mij van den schuld gekweten, dien ik in mijn vorigen brief op mij had genomen. Dien brief moet gij naar mijn berekening reeds hebben ontvangen, want ik heb hem ter hand gesteld aan een accuraten besteller, die bovendien haast had. Of hij moest onderweg oponthoud hebben gekregen. Nu is 't aan u om eerst dien eersten brief en dan dezen te vergelden

met een zoo rijk van inhoud als gij daarginds maar tot uw beschikking hebt. Vaarwel.

13. *Aan Priscus.*

Gretig pleegt gij iedere gelegenheid aan te grijpen om mij te verplichten en ik van mijn kant ben bij niemand liever in de schuld dan bij u. Dat zijn twee redenen waarom ik iets wat ik ten zeerste verlang bij voorkeur aan u vraag.

Gij staat aan 't hoofd van een zeer belangrijk leger: dat geeft u overvloedig stof om weldaden te bewijzen en dat commando is van zóó langen duur dat gij al heel wat vrienden van u zelf hebt kunnen bevoordeelen. Denk nu eens aan mijn vrienden. Hun getal is niet groot. En al zoudt gij nu zeker willen dat dat getal wel groot was, voor mijn bescheidenheid zijn een paar of liever is een al genoeg.

Welnu die ééne is Voconius Romanus. Zijn vader heeft een uitnemenden naam in den ridderstand. Aanzienlijker nog is zijn stiefvader, neen laat ik zeggen zijn tweede vader: uit kinderlijke genegenheid heeft hij ook diens naam aangenomen. Zijn moeder behoort tot de meest geachte dames van Hispania Citerior, en gij weet hoe streng men in die provincie oordeelt en wat een strengheid van zeden daar heerscht. We hebben samen gestudeerd; hij was mijn intimus en mijn vertrouweling, in de stad en als we buiten vacantie namen woonde hij altijd met me samen, ernst en pret deelden we met elkaar. Want trouwer vriend en gezelliger kameraad is niet denkbaar. In zijn spreken en ook in zijn voorkomen en in de uitdrukking van zijn gelaat is iets buitengewoon bekoorlijks. Van aard is hij hooggezind en nauwlettend maar ook vriendelijk en inschikkelijk, in zijn pleitredenen toont hij grondige studie; en brieven die hij schrijft! Je zoudt je verbeelden de Muzen zelf te hooren Latijn spreken. Ik betoon hem veel vriendschap maar daarin laat hij zich door mij niet overtreffen. Reeds toen wij beiden nog jong waren heb ik hem steeds, zoover mijn leeftijd dat toeliet, ijverig geprotegeerd en kort geleden heb ik nog bij onzen edelen keizer voor hem het voorrecht verworven verbonden aan 't vaderschap over drie kinderen. En hoewel de keizer daarmee steeds karig was,

aan mij heeft hij die gunst verleend alsof 't geen gunst was maar een eigen rijp besluit. Wil ik al die diensten hem door mij bewezen hun waarde doen houden dan moet ik er weer nieuwe aan toevoegen vooral daar hij mij zulk een dankbaarheid betoont, dat hij steeds bij 't ontvangen van een weldaad zich een nieuwe weldaad waardig maakt.

Nu weet gij wat gij aan hem hebt, hoe ingenomen ik met hem ben en in wat een achting hij bij mij staat en dus — het ligt in uw aard dat te doen en gij zijt er toe in staat — help hem vooruit. Maar bovenal betoon hem als mensch uw persoonlijke genegenheid. Want al geeft gij hem ook alles in de ruimste mate, iets schooners dan uw vriendschap kunt gij hem niet schenken. En ik heb u daarom een korte schets gegeven van zijn neigingen, zijn aard, in één woord van zijn geheele levenswijze opdat gij zoudt weten dat vriendschap, de innigste vriendschap aan hem welbesteed is.

Ik zou met mijn aanzoek uitvoeriger zijn, zoo ik niet wist dat gij er niet van houdt lang gevraagd te worden en zoo niet deze heele brief een en al vragen was. Want vragen dat doet hij, en wel op de doeltreffendste wijze, die rekenschap aflegt waarom hij vraagt.

14. *Aan Maximus.*

Ja, daar hebt gij gelijk aan: ik word geheel in beslag genomen door zaken voor den Hoogen Raad, zaken die me meer werk geven dan dat ze me interesseeren. 't Zijn meestal kleine, onbeteekenende zaakjes. Slechts zelden komt er een geval voor dat eenig éclat maakt, 't zij door het aanzien der er bij betrokken personen, 't zij door de belangrijkheid van het rechtsgeding. Bovendien is 't getal dergenen die ik hier gaarne als confrères ontmoet gering; de rest bestaat uit brutale schreeuwers, ja zelfs allerlei obscure knaapjes zijn met hun schoolwijsheid aan 't pleiten getrokken en dat met een gebrek aan eerbied en voorbereiding dat het mij zeer juist lijkt wat onze Atilius eens heeft gezegd: de jongens beginnen tegenwoordig met pleidooien voor den Hoogen Raad zooals ze op school met Homerus zijn begonnen. Hier zoowel als daar onderneemt

men het zwaarste het eerst. Dan was 't in mijn tijd — om met de ouderen van dagen te spreken — anders. Zelfs de aanzienlijkste jongelui werden niet toegelaten tenzij geintroduceerd door een oud-consul. Zoo eerbiedig zag men toen tegen die hooge taak op. Maar nu zijn alle kluisters van eerbied en schaamte verbroken, alle deuren staan open voor allen, men laat zich niet meer introduceeren maar stormt naar binnen. En zooals de acteurs zijn zoo is het publiek: huurlingen en gehuurden. Midden in 't rechtsgebouw overlegt men met den aannemer van het applaus; openlijk, alsof het rechtsgebouw een eetzaal was, krijgt men zijn portie; een nieuwe portie en men gaat van 't eene rechtsgeding naar 't andere. Niet onaardig noemt men zulk volkje Sophoclessen op zijn Grieksch; men kan ook op zijn Latijnsch zeggen Laudiceni, 't beteekent allebei „bravo-gasten", maar al is nu die schandelijkheid in twee talen aan de kaak gesteld, ze neemt met den dag toe. Gisteren is 't voorgekomen dat drie loopjongens van me — ze *zijn* dan ook op den leeftijd van pas de mannentoga te hebben aangetrokken — elk voor drie franc werden meegenomen om te komen toejuichen, voor zoo'n koopje kunje tegenwoordig den naam krijgen van een geducht redenaar. Voor dien prijs kunje de grootste banken vol krijgen, voor dien prijs wordt een geduchte stoet belangstellenden bijeengebracht en op 't sein van den claqueurs-chef een daverend gejuich aangeheven. Want een sein moet er gegeven worden: den inhoud der rede begrijpt men niet, men luistert er niet naar. Nog daargelaten dat de meesten niets hooren kunnen, en die schreeuwen 't hardst „bravo". Als je eens het rechtsgebouw langs loopt en weten wilt hoe 't met de welsprekendheid der verschillende redenaars staat, dan behoef je de estrade, waar de rechters zitten niet op te klimmen, je hoeft geen enkele redevoering aan te hooren, je kunt 't zóó wel raden: de slechtste spreker is degene die 't luidst wordt toegejuicht.

Deze manier van een spreker te komen hooren is 't eerst in gebruik gebracht door Largius Licinus, maar die ging niet verder dan dat hij de hoorders *uitnoodigde* aanwezig te zijn. Ten minste zoo vertelde mij — ik weet 't nog goed — mijn leermeester Quintilianus. Zie hier zijn

verhaal: „ik woonde steeds de pleidooien van Domitius Afer bij. Eens dat hij stond te spreken, plechtig en langzaam, zooals hij dat gewoon was, hoorde hij in de buurt een geducht rumoer, een rumoer dat hem nog vreemd was. Hij keek verbaasd op en zweeg. Toen 't weer stil was geworden, zette hij 't betoog, dat hij had afgebroken, voort. Weer geschreeuw, weer zweeg de redenaar. Nog eens stilte: ten derden male hief Afer aan. Toen 't zoo voortging, vroeg hij eindelijk wie daar toch het woord voerde. Het antwoord luidde „Licinus". Toen gaf hij 't voorloopig maar op en zei: „edelachtbare heeren, 't is uit met onze kunst."

In werkelijkheid begon 't pas uit te raken toen Afer dacht dat 't al uit was. Maar nu is de oratorie geheel te gronde gericht en vernietigd. De inhoud der redevoeringen, de gemaaktheid der voordracht, 't is waarlijk schande, en dan die verwijfde stemmetjes waarmee instemming wordt betuigd! 't Lijken wel deuntjes, er ontbreken nog maar rinkelbommen en tamboerijnen aan! geloei — een anderen beteren naam heb ik niet voor dat nieuwerwetsche soort van toejuiching dat zelfs in de comedie niet te pas zou komen — is er in ruime mate.

Toch ga ik nog maar voort, in 't belang mijner vrienden en omdat ik me nog te jong voel om uit te scheiden. Men zou soms kunnen denken dat de inspanning me te groot was geworden en niet dat ik met dat onbehagelijk gedoe niet meer te maken wou hebben. Maar wel treed ik al minder vaak op dan voorheen, en dat is 't eerste begin van zoetjesaan uitscheiden. Vaarwel.

15. *Aan Valerianus.*

Hoe gaat 't met je oude bezitting in 't Marsenland en hoe met je nieuwen koop? Hebje nog schik in je landerijen nu ze je eigendom geworden zijn? Dat zal men zelden zien. Als je iets hebt, is 't je nooit zoo naar den zin als toen je er naar verlangde. Wat mij betreft die terreinen van mijn moeder, die maken 't slecht met me, maar toch houd ik er van omdat ze aan mijn moeder hebben behoord. En bovendien, 'k ben daaromtrent op

den langen duur onverschillig geworden. De eigenaardigheid van aanhoudend klagen is dat je je eindelijk schaamt te klagen. Vaarwel.

16. *Aan Annianus.*

Ik moet schrijf je — en hierin betoon je weer je gewone nauwlettendheid in geldzaken — het (niet gelegaliseerde) toevoegsel op het testament van Acilianus, die mij tot erfgenaam van zijn halve vermogen heeft gemaakt, als niet geschreven beschouwen omdat het door het testament zelf niet is bekrachtigd. Ja, dat recht ken ik, 't is zelfs bekend aan hen die overigens niets weten. Maar ik heb mij zelven een eigen wet gesteld namelijk om wilsbeschikkingen van overledenen, ook al ontbrak het daarbij aan rechtsgeldigheid, te eerbiedigen alsof er niets aan ontbrak. Nu bestaat er geen twijfel of dat toevoegsel is eigenhandig door Acilianus geschreven. Al is 't dus door 't testament zelf niet bekrachtigd, ik zal, wat daar geschreven staat, nakomen alsof het wel bekrachtigd was, vooral daar hier de advokaat van den fiscus niets te zeggen heeft. Bestond er gevaar dat, wat ik present gaf, weer door den inspecteur der belastingen werd afgenomen, dan zou 'k misschien wat nauwlettender moeten zijn en nog eens even wachten. Maar daar een erfgenaam toch zeker wel aan anderen mag present geven wat er van hem zelven [1]) in den boedel is blijven zitten, kan er tegen die wet van mij, die met het wetboek niet in strijd is, niets worden ingebracht. Vaarwel.

17. *Aan Gallus.*

Gij kunt niet begrijpen waarom ik me zoo graag ophoud op mijn Laurentinum — of moet ik zeggen mijn Laurens? — Nu gij zult 't misschien gaan begrijpen als

---

[1]) Zoo vat ik het op. De reden waarom Annianus Plinius tot erfgenaam maakte was dat hij zooveel van Plinius had gekregen. In 't testament stond Plinius als universeel erfgenaam; bij codicil werd hij verzocht de helft aan legaten uit te keeren. Een briefje haast onduidelijk van urbaniteit!

ik u eens duidelijk beschrijf hoe behagelijk het landhuis is, hoe gunstig zijn ligging, hoe breed het strand.

Als 't een mensch was, zou je zeggen: „'t heeft gemaakt dat 't een eindje van de stad af kwam liggen" en wel 24 k.m.. Je kunt dus, na je zaken in de stad te hebben afgedaan, er tot den volgenden morgen blijven. Dan gaat daar geen dag mee verloren, neen dan heb je hem nog behoorlijk besteed.

Je behoeft niet altijd denzelfden weg te gaan: zoowel de Laurentijnsche als de Ostiensische leidt er heen; den eersten moet je verlaten bij den 14[en], den tweeden bij den 11[en] mijlsteen. Dan kom je van beide kanten op een landpad dat hier en daar wat mul is, voor een wagen nog al lang en lastig, maar te paard een kort, lekker eindje.

Dan krijg je aan beide kanten heel wat afwisseling; nu eens wordt de weg smal door 't bosch in de nabijheid, dan weer heb je een wijd, ruim uitzicht over weiland. Heele troepen paarden en runderen die door de kou van de bergen gedreven daar glanzen van 't welig voorjaarsgroen.

't Huis is ruim en doelmatig maar kost niet veel aan onderhoud. Eerst heb je een voorhal, eenvoudig maar niet kaal, daarop volgen galerijen in den vorm van een D: die omsluiten een klein maar aardig open plekje. Die galerijen vormen een voortreffelijke toevlucht bij slecht weer, want ze zijn beschut door glas en nog meer door de hoogere gebouwen in de buurt.

Midden tegenover dat vierkant ligt een niet overdekte plaats en dan krijg je de eetzaal: die is nog al mooi en loopt uit op het strand. Bij zuidenwind spoelt de zee er met zijn laatste, reeds gebroken, golven zachtjes tegen aan. Aan alle kanten zijn openstaande deuren en vensters zoo groot als deuren, zoodat de zaal naar voren, naar links en naar rechts als 't ware op drie zeeën uitziet, naar achteren kijk je op: plaats, galerij, tuintje, nog een galerij, voorhal, daarachter bosch en in de verte bergen.

Links daarvan, een beetje meer naar achteren, is een ruim slaapvertrek, en dan nog een van kleine afmeting dat met één venster de morgenzon binnen laat, met een

ander de avondzon vasthoudt; ook van daar heb je uitzicht over de zee; maar meer uit de verte en dus veiliger. Slaapvertrek en eetzaal maken een hoek, die 't helderste zonnelicht vasthoudt en daardoor de zonnewarmte nog verhoogt. Dat is 't winterverblijf van mijn volkje en ook hun oefenplaats. Daar zwijgen alle winden behalve de winden, die 's avonds opkomen en dan wordt 't er nog eer te donker dan te koud.

Aan dien hoek ligt weer een slaapzaal, uitloopend in een halve maan, een slaapzaal die met al haar vensters meegaat met de zon op haar rondgang. In één wand daarvan is bij wijze van bibliotheek een kast aangebracht, groot genoeg voor de boeken, die je niet ééns maar die je dagelijks leest.

Dan weer een corps de logis met een doorgang er tusschen in die wat hooger ligt en van buizen is voorzien, die, door den damp van heet water te verspreiden, een matige, gezonde warmte afgeven.

De rest aan dien kant dient ten gebruike van bedienden en onderhoorigen, maar de meeste vertrekken zien er zoo knap uit dat je er ook wel gasten kunt ontvangen.

Aan den anderen kant is een keurig ingerichte slaapzaal; dan een groot slaapvertrek, groot genoeg voor eetzaal, verlicht door de volle zon, en glinsterend van den glans der zee; dan een slaapvertrek met rustgalerij, door zijn hoogte goed voor den zomer, door zijn beschutting goed voor den winter, want 't is veilig voor iederen wind. Daaraan grenst met een gemeenschappelijken muur weer een slaapzaal met voorhal.

Dan een ruim koud bad met overvloed van water, aan twee zijden tegenover elkaar twee in halfrond uitgebouwde badkuipen, groot genoeg als je je de zee in de buurt denkt. Daarnaast een massagevertrek, de stookplaats voor de ondergrondsche verwarming, dan een zweetbad en dan twee sierlijke, maar niet kostbaar versierde kamertjes; hiermee hangt samen een prachtig warm zwembad, van waaruit de zwemmer uitziet op zee, en niet ver van daar een zaal voor 't balspel, die nog bij 't vallen van den avond overvloedig zonnewarmte opvangt. Daar verheft zich een toren; daaronder twee vertrekken, weer twee in den toren zelf,

daarboven een eetzaal, die wijd uitziet op zee, ver uitziet op 't strand en op allerliefste landhuizen.

Dan is er nog een toren; daarin is een slaapvertrek, waarin de zon opkomt en ondergaat. Daarachter een ruime wijnkelder en voorraadschuur; door deze beschermd een eetzaal, waar je zelfs van een onstuimige zee niets merkt dan 't geruisch van de branding, een zacht, wegstervend geruisch; 't ziet uit op tuin en wandellaan om den tuin.

Die wandellaan wordt omgeven door palmen en, waar palmen niet willen, door rosmarijn; want palmen groeien welig waar beschutting is; onder open hemel en in den wind, vooral in den vochtigen zeewind, al komt die van verre, gaan ze kwijnen.

Aan de wandellaan binnenwaarts grenst een zacht, beschaduwd pad [1]), aangenaam om te wandelen, zelfs blootsvoets.

De tuin is rijk bezet met moerbeiboomen en vijgeboomen, die in dit stukje grond bizonder goed, maar elders minder goed gedijen. Die tuin geeft een even mooi uitzicht als de zee aan een eetzaal, die van de zee afligt; achter die eetzaal liggen twee vertrekken wier vensters uitzicht hebben op 't voorplein der villa en op een tweeden tuin, een echten vruchtbaren boerentuin.

Van hieruit gaat een half-ondergrondsche galerij; dat lijkt wel een wandeling voor 't publiek, zoo groot is ze. Aan weerskanten heeft ze vensters, aan de zeezijde meer, aan de landzijde minder [2]). Die staan, als 't een heldere, stille dag is alle open, waait 't aan één kant dan alleen aan de stille zijde, en daar heeft men geen hinder van.

Vóór de galerij is een serre vol violengeur; haar warmte wordt verhoogd door de zon, die uit de galerij wordt teruggekaatst, want die galerij houdt de zonnewarmte vast en den noordenwind tegen en zooveel warmte als je er hebt aan den éénen kant, evenveel koelte heb je aan den anderen. Desgelijks houdt ze ook den zuidenwind tegen: zoo biedt ze aan twee tegengestelde winden weerstand en onderbreekt den een aan deze, den ander aan gene zijde. Dit maakt

---

[1]) Ik lees volgens een oude conjectuur *via*.

[2]) Ik lees maar met weglating van een paar woorden: *a mari plures*, *ab horto pauciores*. Want daarop komt de zin toch neer.

haar aangenaam in den winter, maar in den zomer heeft ze nog grooter voordeel. Want 's voormiddags koelt ze de serre, 's namiddags 't naastbijzijnde gedeelte van tuin en wandelpad door haar schaduw af, die al naar mate de dag rijst of daalt langer is of korter, nu aan de eene dan aan de andere zijde. De galerij is dan het meest zon-vrij als de zon het felst brandt op haar dak. Daarbij laat ze den zuidenwind door haar open vensters in en uit waaien, zoodat er nooit een zware benauwde lucht blijft hangen.

Aan 't andere eind van de serre heb je weer een complex van vertrekken [1]), dat ik mijn lieveling noem: dat is het ook want ik ben er de vader van. Daar heb je een zonneoven, die aan den eenen kant naar zee, aan den anderen naar de serre, aan beide kanten naar de zon toe ligt en een slaapvertrek, dat door openslaande ramen uitziet op de galerij en door een venster op zee. Midden tegen den wand van dat slaapvertrek wijkt allersierlijkst naar achter een alcove die door glazen ruiten en gordijnen, al naar mate deze dicht of open geschoven worden, met 't slaapvertrek wordt verbonden of er van afgescheiden. 't Bevat een bed en twee stoelen, aan 't voeteneind heb je de zee, aan 't hoofdeinde bosch, in den rug landhuizen. Die drie uitzichten worden door evenzooveel vensters gescheiden en vermengd.

Hieraan grenst een slaapvertrek voor den nacht. Daar merk je nu niets van 't gepraat van 't personeel, 't geruisch van de zee, den wind, van bliksem of ook zelfs van den dag. Die diepe rust en stilte is gelegen in een corridor, die slaapkamermuur en tuinmuur van elkaar scheidt en in zijn leege ruimte alle geluid verslindt.

Tegen 't slaapvertrek is aangebracht een zeer kleine stookplaats, die naar bevind van zaken de warmte van daaronder door een smalle opening (in 't dak) verspreidt of wel vasthoudt. Dan weer een slaapvertrek met voorgalerij uitgestrekt naar de zon; dat vangt dadelijk bij haar opkomen de zon op en houdt haar tot na den middag, al valt ze dan ook schuins.

Dat gebouwtje, dat ik u daar het laatst heb beschreven, als ik me daarin heb terug getrokken, dan lijk ik mij zelfs

---

[1]) Met K. delg ik *cryptoporticus horti.*

buiten mijn villa te zijn; vooral met kermis geniet ik daarvan als overigens alles bij me weergalmt van uitgelaten feestgejoel, dan verstoor ik de pret van mijn volkje en mijn volkje mijn studie niet.

't Eenige wat aan al dat goede en liefelijke ontbreekt is een fontein; maar er zijn putten, beter gezegd bronnen, want ze liggen op de oppervlakte. Dat is heelemaal een merkwaardigheid van die kuststreek; waar je maar in den grond woelt, dadelijk komt je water te gemoet, en wel helder water, zonder eenigen bijsmaak van 't zeewater in de buurt.

Brandhout heb ik in overvloed uit de bosschen in de buurt; wat ik verder noodig heb laat ik uit Ostia komen. Iemand die niet veel eischen heeft kan ook goed te recht in 't dorpje zelf waar mijn villa de eenige is: daar zijn drie badhuizen voor 't publiek, een groot gemak als je plotseling een gast krijgt, zoodat je niet in tijds een bad kunt klaar hebben, of als hij zoo kort blijft dat 't niet de moeite waard is daarvoor de badkachel aan te leggen.

De kust wordt versierd door een allerliefste afwisseling van landhuizen, nu eens onderbroken, dan weer vlak naast elkaar; 't ziet er uit alsof daar verschillende steden liggen, 't zij je er langs vaart of er langs wandelt; 't strand is soms zacht als 't lang stil weer is geweest, maar meestal wordt 't tengevolge van aanhoudenden vloed naar de kust toe hard.

Fijne visch daar is de zee niet rijk aan, maar ze levert toch wel prachtige tongen en kreeften. Mijn landhuis verschaft mij ook al den overvloed van het binnenland vooral melk, want, zoeken de beesten water of koelte, dan loopen ze uit hun weiden daarheen.

Nu, heb ik ook gegronde reden om aan dat rustoord de hand te houden, er mijn vaste woning van te maken, er verzot op te wezen? Je zoudt wel erg aan de stad verslaafd moeten wezen als je er niet ook eens naar verlangde. Ik wou dat dat 't geval met je was: want bij alle overige voortreffelijkheden zou dat nog een groote aanbeveling voor mijn goedje zijn dat gij er een tijdje op hadt doorgebracht. Vaarwel.

18. *Aan Mauricus.*

Welke taak kon mij worden opgedragen mij nóg aangenamer dan een leermeester te zoeken voor de kinderen van uwen broer? Want nu dank ik het u dat ik weer school ga en dien liefelijken leeftijd als 't ware nóg eens weer begin. Ik zit als vroeger onder jongelui en heb zelfs gelegenheid op te merken hoeveel gezag ik bij hen heb op grond van mijn letterkundige bemoeiingen. Onlangs ten minste, toen ze in grooten getale bijeen waren, zaten ze hardop grappen te maken in tegenwoordigheid van verscheiden heeren van onzen stand. Ik kwam binnen: algemeene stilte. Ik zou daarvan geen gewag maken zoo dat niet meer tot hun lof strekte dan tot den mijne, en zoo ik niet de overtuiging wilde geven dat er voor de jongens van uw broer gelegenheid bestaat om goed onderwijs te krijgen.

Kort en goed, ik ga ze allen hooren die onderwijs geven, als ik daarmee klaar ben u over elk van hen mijn oordeel mededeelen en — voor zoover dat door middel van een brief mogelijk is — maken dat 't voor u is alsof gij ze allen zelf hadt gehoord. Tegenover u, tegenover de herinnering aan uw broeder acht ik mij verplicht die zorg, die moeite, op mij te nemen vooral waar het een zóó gewichtige aangelegenheid geldt. Want wat is er meer in uw aller belang dan dat „uw kinderen" (had ik haast gezegd, maar op den leeftijd, waarop ze nu zijn, is uw liefde voor hen nóg grooter) hem, hun vader, u, hun oom, waardig worden bevonden? Ik zou, als gij mij die opdracht niet hadt gegeven, haar hebben opgevorderd. Ja ik weet wel, dat kiezen van een leermeester zal mij onaangenaamheden berokkenen, maar, al zou blijvende vijandschap met dezen en genen er het gevolg van zijn, waar het de zoons van uw broer geldt moet ik die even bereidwillig aanvaarden als een vader dat om der wille zijner eigen kinderen zou doen. Vaarwel.

19. *Aan Cerialis.*

Gij wilt dat ik de door mij gehouden pleitrede aan eenige vrienden voordraag. Omdat gij mij daartoe aanspoort zal ik het doen, hoewel zeer aarzelend. Want ik weet maar al te goed dat een pleitrede, die in besloten kring wordt voorgedragen, al haar kracht en gloed verliest, ja dat ze haast geen pleitrede meer verdient genoemd te worden. Want wat is het dat een pleitrede aangenaam maakt om te hooren, wat is het dat haar vuur bijzet? Immers de plechtige zitting der rechters, de aanwezigheid eener schare van aanzienlijke belangstellenden, de gespannen verwachting omtrent den afloop, de roem niet van één spreker maar van sprekers, de aandacht der in twee partijen verdeelde hoorders, daarbij des sprekers handgebaar, stand, ja ook gang, zijn met zijn zielsaandoeningen overeenstemmende lichamelijke energie. Daarvan komt het dat, wie zittend pleiten, ook al beschikken zij grootendeels over de zelfde gaven als de staande sprekers, door het feit zelf dat ze zitten hun kracht en aanzien verliezen.

Wie voordragen in besloten kring ondervinden belemmering van datgene wat vooral hun voordracht moet steunen: handen en oogen. Geen wonder dus dat de aandacht der hoorders verslapt, daar er niets uitwendigs is wat hen kan bekoren of prikkelen.

Hierbij komt nog dat de pleitrede waarover ik u schrijf, een strijdhaftige, heftige rede is. Verder is 't natuurlijk dat wij ons verbeelden dat wat wij met veel moeite hebben neergeschreven ook veel moeite kost bij het aanhooren. Trouwens wie is er zoo'n hoorder in optima forma dat hij niet meer behagen schept in het bekoorlijke en liefelijk klinkende der salonoratie dan in het stroeve en strenge der pleitrede?

En dan, 't is wel jammer maar dat verschil bestaat nu eenmaal: een hoorder verlangt iets anders dan een rechter. Eigenlijk zou de hoorder vooral moeten worden getroffen door het zelfde wat op hem den meesten indruk zou maken indien hij als rechter zat.

Toch is 't, ondanks al die bezwaren, niet onmogelijk dat het nieuwe aan mijn voor te dragen rede eenige aanbe-

veling verschaft. Want er komt iets nieuws in voor, althans nieuw bij ons. Bij de Grieken heeft men iets tegenovergestelds maar toch niet geheel ongelijks. Bij hen bestond namelijk het gebruik om als men tegen een wetsvoorstel optrad als zijnde in strijd met bestaande wetten, die andere wetten ten bewijze aan te voeren. Ik moest, om te bewijzen dat in de wet over afpersingen stond wat ik eischte, mijn bewijzen putten én uit die wet zelve én uit andere. Nu, zoo iets aan te hooren is geen genoegen voor onkundigen; bij deskundigen daarentegen valt het juist dan het meest in den smaak wanneer het het minst in den smaak der onkundigen valt.

Nu zal ik zeker, áls ik tot die voordracht in kleinen kring besluit, alleen de meest bevoegden uitnoodigen. Maar of ik daartoe moet besluiten ga gij dat nog eens ernstig na. Zet al de stukken, die ik heb voor den dag gehaald, aan beide zijden op hun plaats en verkies wat u op goede gronden het best voorkomt. Want van u worden gronden en bewijzen gevorderd; ik ben gerechtvaardigd als ik uw raad opvolg. Vaarwel.

20. *Aan Calvisius.*

Een centje asjeblieft, dan krijg je een kostelijk verhaal, neen veel meer dan één verhaal. Want het laatste voorval bracht mij andere in de herinnering. En 't is onverschillig met welk ik aanvang.

Verania de weduwe van Piso lag zwaar ziek; ik bedoel dien Piso, die door Galba is geadopteerd. Regulus kwam haar bezoeken. Wat een onbeschaamdheid van hem om op ziekenbezoek te komen bij een oude dame, die hem nooit had kunnen uitstaan en tegenover wier man hij zich zoo vijandig had gedragen.

Maar dat is tot daaraantoe. 't Ergste komt nog: hij ging aan haar bed zitten, vroeg naar haar geboortedag, haar geboortejaar. Toen hij dat had gehoord, zette hij een belangrijk gezicht, keek strak vóór zich, prevelde wat, telde op zijn vingers, maar zei geen woord. Toen hij 't arme mensch lang in een pijnlijke onzekerheid had gelaten, zei

hij eindelijk: „'t is voor u een kritiek moment, maar 't zal goed met u afloopen. En om u dat te duidelijker te doen zien zal ik een offerpriester raadplegen wiens betrouwbaarheid ik meermalen heb ondervonden." Onmiddellijk daarop verricht hij het offer en verklaart dat de teekenen der ingewanden en die der sterren met elkaar overeenstemmen. En zij, lichtgeloovig als iemand is, die in gevaar verkeert, laat een zegeltje halen en maakt Regulus een legaat. Kort daarop wordt ze erger. Stervend roept ze nog: zoo'n schurk, zoo'n bedrieger. Ja, en hij had zijn leugen met een eed bekrachtigd; erger nog: hij had gezworen bij 't welzijn van zijn zoon. Dat is zoo Regulus' gewoonte om den toorn der goden, tegen wie hij zich dagelijks bezondigt door zijn gemeene streken, in te roepen over het hoofd van dien voor 't ongeluk geboren jongen.

Velleius Blaesus, die rijke oud-consul lag op 't uiterste. Hij begeerde zijn testament te veranderen. Regulus, die van dat nieuwe testament een voordeeltje verwachtte — hij was n.l. kort geleden begonnen hem het hof te maken — bad en smeekte de geneesheeren om toch 's mans leven te rekken. Nauwelijks is het testament behoorlijk geteekend of hij verandert van rol, en spreekt in tegengestelden zin. Hij zegt tegen de geneesheeren: „wat martelt ge dien armen man toch zoo lang? 't Leven kunt ge hem niet geven, vergunt hem althans kalm te sterven." Nu, Blaesus komt te sterven, maar — je zoudt zeggen dat hij alles had gehoord — Regulus krijgt niets en nog eens niets.

Heb je genoeg aan twee verhalen? Of moet er, zooals dat in de rhetoren-scholen gaat, nog een derde bij komen? Nu, ik heb er nog wel een.

De deftige Aurelia, had, bij gelegenheid dat ze haar testament zou laten verzegelen, haar prachtigste gewaden aangedaan. Regulus, die daar ook bij tegenwoordig was, vroeg: „toe, vermaak mij die spullen." Aurelia dacht dat 't gekheid was, maar Regulus drong er in vollen ernst op aan. 't Mensch was wel gedwongen het testament weer te ontzegelen en hem het goed dat ze aan had te legateeren. Terwijl ze schreef, zag hij haar op de vingers, toen ze klaar was keek hij na of 't in orde was. Nu, Aurelia leeft nog, maar hij heeft haar dan toch maar geforceerd, alsof

ze op sterven lag. Zoo'n vent krijgt maar erfenissen, krijgt legaten, quasi tot loon voor verdiensten.

Maar, „wat roep ik ach en wee" in een maatschappij waarin al van oudsher schurkerij en brutaliteit dezelfde voorrechten geniet als eergevoel en gerechtigheid, neen grootere? Zie zoo'n Regulus eens aan: van arm en behoeftig is hij door schandelijke middelen tot zoo'n vermogen weten te komen dat hij — 't waren de eigen woorden waarmee hij me dat vertelde, toen hij een offer verrichtte om te weten te komen hoe lang het zou duren eer hij zes millioen bij elkaar had, een dubbel-gunstig teeken in de ingewanden vond: die voorspelden hem 12 millioen. En die krijgt hij, als hij maar voortgaat, zooals hij is begonnen, met aan wildvreemden hun testament te dicteeren, wel de schandelijkste vorm van documentvervalsching. Vaarwel.

BOEK III.

1. *Aan Calvisius.*

Nu heb ik toch, geloof ik, nooit aangenamer tijd doorgebracht dan onlangs bij Spurinna. Dat is nu een man... neen met niemand zou ik op mijn ouden dag, gesteld dat 't mij gegeven is oud te worden, liever wedijveren! Zóó'n leven dat is nu het best geordende wat men zich denken kan. Wat mij aangaat, evenzeer als de vaste loop der sterren, zoo behaagt mij ook een goed geregeld menschenleven vooral een goed geregeld leven van ouderen. Want jongelieden misstaat eenige wanorde en gebrek aan regelmaat niet; aan hoogbejaarden voegt kalmte en orde in alles, immers 't is voor hen te laat om het zich druk te maken en eerzucht moet hun geheel vreemd zijn.

Dien regel betracht Spurinna: ook kleine dingen — ik bedoel wat kleine dingen zouden zijn zoo ze niet dagelijks terug kwamen — gaan bij hem in een vaste opeenvolging en loopen als het ware in een kring rond.

's Morgens blijft hij een poos op zijn rustbank; om 7 uur laat hij zich zijn laarzen brengen en doet een wan-

deling van 3 KM., evenzeer om aan zijn ziel als om aan zijn lichaam beweging te geven. Heeft hij bezoek van vrienden, dan worden er redekavelingen gehouden een achtbaar gezelschap passend. Heeft hij geen bezoek dan wordt er voorgelezen, dat geschiedt ook wel als er vriendenbezoek is, althans wanneer de vrienden er niets tegen hebben. Dan zet hij zich op zijn stoel en wordt er weer voorgelezen of wel er ontvouwt zich een gesprek dat ieder boek te boven gaat.

Daarop gaat hij uit rijden en neemt of zijn vrouw mee — een zeldzaam voorbeeld van een Romeinsche matrone — of wel een van zijn vrienden. Kort geleden genoot ik dat voorrecht. Wat hadden we toen met ons beiden een heerlijk en genoegelijk gesprek! Wat doet men bij zoo'n gelegenheid een kennis der oudheid op, wat een groote daden en mannen komen daar ter sprake! Wat een lessen worden er gegeven! Maar hij geeft die zoo geheel zonder aanmatiging dat niemand merkt dat het lessen zijn.

Na een toertje van 10 KM. nog eens weer een wandeling van 1½ KM. Dan neemt hij weer plaats op zijn stoel, of sluit zich op in zijn slaapvertrek en hanteert daar vlijtig de pen. Want schrijven doet hij ook en wel in beide talen, bv. lierdichten naar de strengste eischen der kunst, lierdichten van een wonderbare liefelijkheid, welluidendheid, vroolijkheid. De bevalligheid er van wordt nog verhoogd door de hooge zedelijke ernst des dichters. Als 't uur van het bad is aangekondigd ('s winters 3, 's zomers 2 uur na den middag) doet hij eerst ongekleed een wandeling in de zon, als 't niet waait. Daarop gaat hij aan 't balspel: dat doet hij flink en houdt 't lang vol; ook hierin strijdt hij tegen den ouderdom.

Na 't bad gaat hij weer op zijn rustbank en wacht nog wat met aan tafel gaan. Inmiddels laat hij zich wat lichte en vroolijke lectuur voorlezen. Al dien tijd hebben zijn gasten vrijheid om 't zelfde te doen, of, als ze dat liever willen, wat anders.

Zijn tafel is even eenvoudig als keurig, 't servies van glad zilver, oud model; ook komt er Corinthisch zilverwerk op voor, daar heeft hij aardigheid in zonder er te veel waarde aan te hechten. Vaak wordt er onder den

maaltijd wat comedie gespeeld, zoo worden de lichamelijke genietingen gekruid door geestelijke. Ook 's zomers gaat er met het diner nog wel eens een stuk van den nacht heen; maar 't valt niemand te lang, zoo'n geestige toon heerscht er aan tafel.

En nu is hij over de 77 maar zijn oogen en ooren zijn nog volmaakt in orde, hij is vlug en bewegelijk van lichaam; van den ouderdom heeft hij niets dan rijpe levenservaring.

Zoo'n leven daar bid ik om, in gedachte anticipeer ik er al op, van harte gaarne zal ik het aanvaarden zoodra de jaren mij vergunnen den aftocht te blazen. Intusschen zwoeg ik onder tallooze werkzaamheden, maar ook hierin strekt die zelfde Spurinna mij tot een vertroosting en een voorbeeld. Want die heeft ook zoolang men dat van hem mocht vorderen steeds voor ieder klaar gestaan, ambten bekleed, provincies bestuurd: zijn rust is 't loon van veel werk.

Nu dan, zulk een loopbaan neem ik mij voor en ik neem mij ook voor hem zoo te eindigen. Van dat besluit geef ik u bij dezen de plechtige verklaring; als ik naar uw oordeel te lang blijf voortloopen dan kunt gij mij op grond van dezen brief tot de orde roepen en mij, zoodra er geen reden meer bestaat mij te verwijten dat ik te vroeg mijn ontslag neem, mijn ontslag geven. Vaarwel.

2. *Aan Maximus.*

Ik mag, dunkt me, wel eens iets in 't belang van een mijner vrienden van u vragen, wat ik aan uw vrienden zou aanbieden zoo ik daartoe evengoed de middelen bezat als gij.

Die vriend van me is Arrianus Maturus, een voornaam man onder de inwoners van Altinum; voornaam: daarbij denk ik nu niet aan zijn vermogen, hoewel hij een zeer groot vermogen bezit, maar aan zijn strengheid van zeden, rechtschapenheid, levensernst, levenservaring. In zaken laat ik mij door hem raden, in de literatuur ga ik af op zijn oordeel; want hij munt uit in rechtschapenheid, waarheidsliefde, fijnen smaak. Hij is mij genegen, om 't zoo

sterk mogelijk uit te drukken, evenzeer als gij. Van eerzucht is hij vrij: daarom stelt hij zich met den rang van ridder tevreden, terwijl hij gemakkelijk 't tot den hoogsten rang had kunnen brengen.

Maar ik gevoel me verplicht hem eer en hooger waardigheid te verschaffen. Daarom zou ik er ten zeerste prijs op stellen zijn aanzien eenigermate te vermeerderen, zonder dat hij 't vermoedt, zonder dat hij 't weet, ja zelfs misschien zonder dat hij het wil, en wel zoo te vermeerderen dat hij er wel nieuwe glorie maar geen nieuwe verplichtingen bij krijgt. Doe mij het genoegen hem zulk een onderscheiding te verschaffen: in mij zoo wel als in hem zult gij een zeer dankbaren schuldenaar hebben. Want al zoekt hij dergelijke onderscheidingen niet, hij is er mee in zijn schik alsof hij er lang naar had verlangd. Vaarwel!

3. *Aan Corellia Hispulla.*

Uw vader, die edele, waardige man .... ik weet niet of ik hem steeds meer eerbied dan wel genegenheid heb toegedragen, en zijn nagedachtenis houd ik in eere door u de grootst mogelijke vriendschap te betoonen. En dus ligt het wel op mijn weg te hopen en daarvoor mijn uiterste krachten in te spannen dat uw zoon zijn grootvader evenare; wat mij betreft liefst zijn grootvader van moederszijde, hoewel ook zijn grootvader van vaderszijde een beroemd, vermaard man is geweest, gelijk ook zijn vader en vaders broeder bizonder aanzien hebben genoten. Maar eerst dan zal hij opgroeien tot huns gelijke, als hij 't ver brengt in de schoone kunsten, en daarbij is 't van 't grootste belang wie hem daarin onderwijst. Tot nu toe was hij, overeenkomstig zijn jeugdige jaren, steeds onder uw hoede en genoot onderricht te huis, waar voor afdwalingen weinig of geen aanleiding bestond. Nu mag zijn opleiding niet langer binnen 't ouderlijk huis opgesloten blijven, nu moet voor hem gezocht worden een leeraar in de Latijnsche welsprekendheid, een leeraar wiens school het vast verblijf is van ernst, ingetogenheid en boven al reinheid van zeden. Want onze jonge vriend heeft behalve veel andere voorrechten van de natuur een buitengemeen schoon uiterlijk

ontvangen. En daarom heeft hij behoefte aan een leeraar die tegelijkertijd zijn bewaker en bestuurder is.

Welnu, ik meen dat ik u als zoodanig kan aanwijzen Julius Genitor. Ik koester groote genegenheid voor hem, maar die genegenheid staat mijn beoordeeling niet in den weg, want juist al beoordeelende heb ik hem lief gekregen. 't Is een man zonder smet of blaam, een ernstig man, voor onze nieuwerwetsche zeden is zijn ernst wel wat al te ouderwetsch en streng. Over een hoe groote welsprekendheid hij beschikt kunt gij, behalve van mij, nog van veel anderen vernemen. Immers, iemands redenaarsgave wordt dadelijk opgemerkt en is voor niemand een geheim. Doch eens menschen levensgedrag heeft allerlei diepe schuilhoeken en geheimenissen. Voor dat van Genitor sta ik u borg. Van hem zal uw zoon niets hooren dat hem niet van nut zal zijn, niets leeren waaromtrent hij liever onkundig had moeten blijven; door hem zal hij even vaak als door mij en u er op worden gewezen welk een last van voorvaderlijke grootheid hij met zich heeft te dragen, hoevele groote namen hij hoog heeft te houden. De goden zullen uw keus zegenen zoo gij hem aan zulk een leermeester toevertrouwt. Die zal hem eerst de ware deugd en daarna de ware welsprekendheid bijbrengen. Want welsprekendheid zonder deugd dat gaat niet. Vaarwel!

4. *Aan Baebius Macer.*

Ik heb onlangs een besluit genomen dat, geloof ik, wel algemeene goedkeuring heeft gevonden — ik maak dat op uit hetgeen ik de vrienden, die ik sprak, er over hoorde zeggen, en ook uit 't geen ik bij geruchte vernam van anderen, maar ik zou het toch zeer op prijs stellen te weten wat gij er van denkt. Want even aangenaam als 't mij zou geweest zijn uw raad in te winnen alvorens eenigen stap te doen, even verlangend ben ik nu uw oordeel te vernemen over hetgeen ik gedaan *heb.*

Onderwijl dat ik naar Etrurië was, waar ik den eersten steen ging leggen van een openbaar gebouw dat voor mijn rekening zou worden gezet — ik had voor die reis verlof gekregen, wat ik als een van de rijks-schatkistmeesters

noodig had — kwamen er gezanten uit Hispania Baetica bij den senaat hun beklag doen over het provinciaal beheer van Caecilius Classicus, en verzochten dat ik hun als pleitbezorger zou worden aangewezen.

Mijn ambtgenooten onder de senatoren waren zoo vriendelijk hun best te doen om voor mij vrijstelling van die functie te verzoeken, waarbij ze zich beriepen op de vele gewichtige werkzaamheden aan ons gemeenschappelijk ambt verbonden. 't Besluit van den senaat was voor mij hoogst eervol: ik zou als pleitbezorger der provincie worden aangewezen, zoo de inwoners der provincie zelve mij wisten over te halen die taak te aanvaarden.

Toen bij een tweede zitting de gezanten weer vóór kwamen was ik aanwezig; welnu, ze richtten tot mij het woord, verlangden nogmaals dat ik hun pleitbezorger zou zijn en smeekten en bezwoeren mij, bij den steun dien ze van mij hadden ondervonden tegen Baebius Massa, trouw te blijven aan het verdrag dat ik met hen had gesloten en waarbij ik hen in mijn bescherming had genomen.

De senaat betuigde luide zijn bijval aan hun woorden, 't gewone teeken dat het verzoek zal worden ingewilligd. Toen sprak ik: „Senatoren, ik mag niet blijven bij mijn meening dat ik afdoende gronden heb aangevoerd om mij te verontschuldigen.''

Algemeene instemming, zoowel met het besluit zelf als met de bescheidenheid waarmede het werd medegedeeld.

En 't was niet alleen de eenparige goedkeuring van den senaat, die mij tot dat besluit bracht — hoewel die mij het zwaarst woog — ik had daarvoor ook andere gronden, wel minder gewichtig maar toch gronden in den vollen zin des woords. Ik overdacht dat onze voorvaderen, ook waar aan particuliere gastvrienden onrecht was geschied, vrijwillig het aanklagersambt hadden vervuld. Voor mij een reden te meer om het onvoegzaam te vinden de plichten van een staatsgastvriend te verzuimen. En bovendien, als ik naging wat een gevaren (ja gevaren!) ik bij mijn vroeger pleidooi had getrotseerd ter wille dier zelfde Baetici, moest ik wel dien vroegeren dienst door een nieuwen in zijn waarde handhaven. Want zoo gaat het in de wereld: men doet oude weldaden te niet als men er geen nieuwe aan

toevoegt; hoe vaak gij de menschen ook aan u hebt verplicht, zoo gij eens weigert, onthouden ze alleen die weigering en vergeten de rest.

Ook gold bij mij deze overweging dat Classicus inmiddels was komen te overlijden en dat daarmee een bezwaar was opgeheven dat in gevallen als dit zeer pijnlijk pleegt te zijn: het in moeielijkheden brengen van een senator. Want nu begreep ik dat de ingenomenheid met mijn optreden als pleitbezorger even groot zou zijn, als wanneer hij nog in leven was en dat niemand er eenigen aanstoot aan zou kunnen nemen.

Mijn laatste overweging was deze: als ik nu weer deze functie waarnam — dat zou dan de derde keer zijn — zou 't mij gemakkelijker vallen mij te verontschuldigen zoo 't eens mocht voorkomen, dat ik wegens persoonlijke betrekkingen niet tegen iemand mocht optreden. Want aan alle dienstbetoon komt een eind, maar inwilligen is de beste voorbereiding op het zich voorbehouden van zijn vrijheid om te weigeren.

Zie hier nu, al wat er in mijn ziel is omgegaan eer ik tot mijn besluit kwam; nu wacht ik uw uitspraak af, hoe die dan ook moge wezen. En 't zal mij even aangenaam zijn zoo gij rondborstig verklaart 't niet met mij eens te zijn, als wanneer gij door uw instemming aan mijn besluit gezag verleent. Vaarwel.

5. *Aan Baebius Macer.*

Het doet me veel genoegen dat gij zoo'n ijverig lezer zijt van de boeken van mijn oom, dat gij de compleete verzameling wenscht te bezitten en mij vraagt uit welke werken die bestaat. Welnu, ik zal de functie waarnemen van custos eener bibliotheek en u bovendien op de hoogte stellen van de volgorde, waarin ze zijn geschreven: dat wil een letterkundige ook wel graag weten:

één boek over het speergevecht te paard, door hem met evenveel doorzicht als toewijding geschreven in den tijd dat hij een escadron commandeerde.

het leven van Pomponius Secundus in twee boeken. Die Pomponius Secundus was bizonder goed voor hem

geweest; met dit werk heeft mijn oom hem als 't ware zijn schuld afgedaan.

de oorlogen met Germanië in 20 boeken: hierin zijn vervat alle oorlogen die wij met de Germanen hebben gevoerd. Aan dat werk heeft hij de eerste hand gelegd toen hij in Germanië diende, en wel ingevolge een droom: in zijn slaap was hem Drusus Nero verschenen, die verder dan iemand anders als overwinnaar Germanië is binnengedrongen en daar gesneuveld. Drusus beval hem de zorg voor zijn nagedachtenis aan en smeekte hem hem te vrijwaren tegen onverdiende vergetelheid.

„Wetenswaardigheden voor den student in de welsprekendheid", drie boeken, maar wegens de uitgebreidheid der stof heeft hij er zes deelen van gemaakt, een werk ten doel hebbend de opleiding en voltooiing des redenaars van zijn prille jeugd af aan.

„Taalkundige moeilijkheden, 8 boeken" geschreven in de laatste jaren der regeering van Nero, toen de tyrannie 't gevaarlijk had gemaakt om vrijmoedig en kloek voor zijn meening uit te komen.

„Vervolg op Aufidius Bassus, 31 boeken."

„Katechismus der natuur, 37 boeken" een werk over alles en nog wat, rijk aan geleerdheid en niet minder rijk aan afwisseling dan de natuur zelve.

Gij verbaast u dat een man, die zooveel om handen had zooveel boekdeelen heeft kunnen voltooien, waaronder er heel wat zijn waaraan de uiterste zorg is besteed. Maar gij zult u nog meer verbazen als gij weet dat hij een tijdlang advocaat is geweest en op zijn zesenvijftigste jaar gestorven, en dat hij daar tusschen in werd in beslag genomen en opgehouden nu eens door zeer belangrijke functies, dan weer door vriendschappelijk verkeer aan het hof.

Maar hij was vurig van geest, ongeloofelijk werkzaam en hij kon merkwaardig lang wakker blijven. Werken bij de lamp daar begon hij mee op het feest van den god des vuurs, niet pro forma maar om werkelijk daarmee door te gaan: dan studeerde hij zoodra 't volop nacht was, in den winter al om 1 uur, op zijn laatst om 2 uur 's nachts, vaak ook om 12 uur. Trouwens slapen kon hij wanneer

hij maar wou; vaak overviel de slaap hem onder 't studeeren, maar die was dan ook dadelijk voorbij. Vóór het aanbreken van den dag begaf hij zich naar keizer Vespasianus (die placht ook een nuttig gebruik van den nacht te maken) en daarna ging hij aan de hem opgedragen taak. Weer te huis gekomen wijdde hij al den tijd, die hem restte aan de studie. Na 't ontbijt — en al zijn maaltijden over dag waren naar oud gebruik sober en licht verteerbaar — lag hij 's zomers, als hij wat vrijen tijd had in de zon: dan werd hem voorgelezen en maakte hij aanteekeningen en excerpten. Want hij las niets of hij maakte uittreksels: hij placht zelfs te zeggen: „een boek is nooit zoo slecht of men kan er altijd nog wel iets aan hebben." Na dat zonnebad nam hij meestal een koudwaterbad. Dan at hij wat en sliep een beetje. Dan ging hij, alsof er een nieuwe dag was aangebroken, weer aan 't studeeren tot aan den hoofdmaaltijd. Aan tafel werd weer voorgelezen en werden weer aanteekeningen gemaakt, maar dat moest gauw gaan. Ik herinner me nog dat eens een van zijn vrienden, toen de voorlezer een fout had gemaakt, hem weer van voren af aan had laten beginnen; toen zei Oom, „je hadt hem toch wel begrepen?" „Jawel" zei de ander. „Welnu" vroeg Oom „waarom moest hij dan weer beginnen? Dat oponthoud heeft ons meer dan 10 regels gekost." Zoo zuinig was hij op zijn tijd. Van tafel opstaan deed hij 's zomers terwijl 't nog dag was, 's winters vóór 't eerste uur van den nacht, alsof een wet hem dwong.

Zoo ging het te midden van de bedrijvigheden en 't rumoer van de stad. Was hij buiten dan werd aan de studie alleen de tijd van het bad onttrokken, ik bedoel het bad in den engsten zin, want onder 't frotteeren en afdrogen liet hij zich weer voorlezen of liet hij opschrijven. Op reis, dan was hij als 't ware van alle zorgen ontslagen en hield zich geheel alleen met studie bezig; naast hem zat een snelschrijver met een notitieboekje; die had 's winters handschoenen aan, dat toch zelfs de kou geen oogenblik aan de studie zou ontrooven. Dat was de reden waarom hij ook te Rome zich altijd zittend liet ronddragen. Hij heeft me eens een berisping toegediend omdat ik liep: „gij hadt" zei hij „die uren niet behoeven te verliezen." Want hij

achtte allen tijd verloren, die niet aan studie werd besteed. 't Resultaat van een zoo grooten ijver is geweest dat hij niet alleen al die bovengenoemde boekdeelen heeft voltooid maar mij ook nog 160 verzamelingen van excerpten heeft nagelaten en dat wel op kladpapier heel fijn geschreven, iets wat dat getal nog eenige malen grooter maakt. Hij vertelde mij vaak dat hij die aanteekeningen, toen hij procurator in Spanje was, voor *f* 40.000 had kunnen verkoopen aan Largius Licinus en toen waren ze nog heel wat minder talrijk. Zoudt gij niet, wanneer gij nagaat hoe veel hij heeft gelezen en hoeveel hij heeft geschreven, denken dat hij nooit eenig openbaar ambt heeft bekleed en nooit aan het hof heeft verkeerd, of wel, aan den anderen kant, als gij hoort hoe hij zich voor de studie heeft ingespannen, dat hij nog veel meer had kunnen schrijven en lezen? Want waartoe had zulk een inspanning het niet wel kunnen brengen en een hoe groote ijver had niet wel door al die verplichtingen kunnen worden belemmerd? Ik voor mij moet er altijd om lachen als men mij vlijtig noemt, want met hem vergeleken ben ik een groote luiaard. En geldt dat alleen van mij, die nu eens door staatsplichten, dan weer door vriendenplichten word opgehouden? Wie onder hen, die hun heele leven voor hun schrijftafel zitten, moet niet blozen wanneer hij zich met hem vergelijkt en zich zelven voorkomen als iemand, die zijn tijd verslapen en verluierd heeft?

Ik wou u alleen schrijven wat gij van mij wenschtet te weten, nl. welke boeken mijn oom had geschreven, maar mijn brief is langer geworden; ik vertrouw echter dat hij u niet minder aangenaam zal zijn dan een lijst van titels; want nu wordt gij door mij niet alleen opgewekt om die boeken te lezen, maar misschien ook wel aangevuurd om te trachten mijn oom te evenaren. Vaarwel.

6. *Aan Annius Severus.*

Onlangs heb ik uit een nalatenschap, die mij was ten deel gevallen, een Corinthisch beeldhouwwerk voor mij zelf gehouden, niet groot maar aardig en levendig, althans naar mijn smaak: verstand van zulke dingen heb ik mis-

schien even weinig als van alle andere. Maar dit beeldje kan ik toch wel beoordeelen. 't Is namelijk onbekleed: het verbergt dus de gebreken niet, die 't misschien heeft en laat zijn deugden voldoende zien. Het stelt een ouden man voor in staande houding: beenderen, spieren, pezen, aderen zijn zichtbaar, ook zelfs rimpels: 't is alsof hij ademhaalt; 't haar is dun en gaat naar achter, 't voorhoofd breed, 't gelaat ingeschrompeld, de hals smal, de armen slap, de borsten hangend, de buik ingetrokken. Ook op den rug neem je denzelfden leeftijd waar. 't Metaal zelf is, zoover men aan de oorspronkelijke kleur kan waarnemen, van oude dagteekening. Kortom, alles aan het beeld is van dien aard dat het de oogen van deskundigen boeien, van onkundigen bekoren kan. En dat heeft mij, hoewel een leek in dit opzicht, verlokt om het te houden, maar niet om het in huis te houden, want in mijn huis is niets waar het bij past, maar om het in onze vaderstad neer te zetten op een druk bezochte plaats, liefst in den tempel van Jupiter: 't lijkt mij een wijgeschenk een tempel en een god waardig. Dus, zooals gij met alles doet wat u door mij wordt opgedragen, maak daar nu eens werk van en bestel maar vast een voetstuk van marmer naar uw keus, waar mijn naam op kan staan en ook mijn titels en waardigheid, als gij vindt dat die er ook op moeten. Zoodra ik iemand kan vinden, voor wien 't geen bezwaar is het over te brengen, zal ik u het beeld zelf sturen, of wel, wat u zeker aangenaam is, ik kom het zelf brengen. Want ik ben voornemens, ten minste zoo mijn ambtsplicht het mij vergunt, een uitstapje naar Como te komen maken. Nu, dat doet u pleizier dat ik u een bezoek toezeg, maar gij zult zuinig kijken als ik daaraan toevoeg: „voor een paar dagen maar". Want wat me nu verhindert te gaan, verbiedt mij ook lang weg te blijven. Vaarwel.

7. *Aan Caninius Rufus.*

'k Heb kort geleden bericht gekregen dat Silius Italicus op zijn landgoed bij Napels een vrijwilligen hongerdood is gestorven. De oorzaak daarvan was gelegen in zijn gezondheidstoestand. Hij had een ongeneeselijk gezwel en

daar hij die pijn niet langer wilde verduren heeft hij met een onherroepelijke standvastigheid in den dood zijn toevlucht gezocht. Tot op zijn laatsten dag zijn zijn uiterlijke omstandigheden goed en voorspoedig geweest, uitgenomen het verlies van den jongsten zijner twee zonen. Den oudsten, den besten van de twee, heeft hij in den bloei van zijn aanzien, ja zelfs als oud-consul, achter gelaten. Onder de regeering van Nero had hij zijn eigen goeden naam geschaad door — dat werd althans van hem verteld — wel eens als aanklager op te treden zonder daartoe verplicht te zijn; maar als hoveling van Vitellius had hij zich met wijsheid en welwillendheid gedragen, met zijn bestuur in Azie roem ingeoogst en den smet zijner vroegere praktijken afgewischt door een prijzenswaardig zich onthouden van openbare functies.

Hij behoorde tot de voornaamste burgers, maar macht bezat hij niet en werd niet benijd: men kwam hem zijn opwachting maken, behandelde hem met onderscheiding, en terwijl zijn slaapvertrek steeds drukker was bezocht dan men van zijn omstandigheden zou hebben verwacht, bracht hij daar vaak heele dagen door, uitgestrekt op zijn rustbank, in gesprekken over letterkundige onderwerpen ... als hij eens niet aan schrijverij deed.

Want hij schreef: verzen, meer met nauwgezetheid dan met talent, soms ook droeg hij ze voor om het oordeel der menschen te vernemen.

Op raad zijner vrienden heeft hij eindelijk de stad vaarwel gezegd en zich opgehouden in Campanië; zelfs de ambtsaanvaarding van den nieuwen keizer (Traianus) heeft hem er niet van daan kunnen halen. Een groote roem voor onzen keizer, onder wien zoo iets geoorloofd was, een groote roem voor hem zelven dat hij van die vrijheid gebruik heeft durven maken. Hij was kunstliefhebber in die mate, dat men hem koopziekte verweet. In dezelfde streek bezat hij verscheiden landgoederen, en als hij weer zin had gekregen in een nieuw, keek hij naar de oude niet meer om. In al die landhuizen had hij groote bibliotheken, een menigte standbeelden en busten, die hij niet alleen bezat maar ook vereerde, vooral het beeld van Virgilius, van wiens verjaardag hij meer heiligen ernst maakte dan

van zijn eigenen; dat deed hij in 't bizonder te Napels waar hij het graf van Virgilius bezocht bij wijze van een heiligdom.

In 't genot van een dusdanige rust is hij over de 75 jaar oud geworden, meer teer dan zwak van gestel; en terwijl hij de laatste was dien Nero tot consul had benoemd, is hij ook het laatst gestorven van allen, die door Nero met dat ambt waren vereerd.

Ook dit is een merkwaardigheid: van al de oudconsuls, die onder Nero hun ambt hadden bekleed, is hij het laatst overleden, hij onder wiens consulaat Nero zelf is omgekomen.

Als ik deze dingen overdenk, dan gevoel ik deernis met de menschelijke broosheid. Wat toch is er zoo beperkt, zoo kort als ook het langste leven van een mensch? Is 't u niet alsof Nero pas weg is? En toch, van allen, die onder Nero het consulaat hebben bekleed, is er nu niemand meer over. Maar wat verbaas ik mij hierover? 't Is nog niet zoo lang geleden dat we L. Piso, den vader van dien Piso, die op zoo misdadige wijze in Africa door Valerius Festus is vermoord, hoorden zeggen dat hij nu niemand meer in den senaat zag wien hij als consul het woord had gegeven.

Ja, de grenzen van menschelijken levensduur zijn wel zóó eng dat die koningstranen mij niet alleen vergefelijk maar zelfs lofwaardig voorkomen. Men verhaalt immers dat Xerxes, toen hij zijn oog had laten weiden over dat onmetelijk leger van hem, in tranen uitbarstte dat zoovelen duizenden een zoo spoedig einde dreigde.

Laat ons daarom te meer dien tijd, hoe kortstondig en vergankelijk hij ook is, zoo al niet door daden (want daarvoor berust het vermogen niet in onze hand), dan althans door inspanning des geestes verlengen en, nademaal 't ons niet vergund is lang te leven, iets nalaten waardoor wij getuigen geleefd te hebben.

Ik weet wel gij hebt geen prikkels van noode, maar mijn genegenheid voor u dwingt mij u, hoewel gij u reeds spoedt, aan te drijven, gelijk gij 't mij pleegt te doen. „Wedijveren staat hier schoon" als vrienden elkaar wederkeerig aanmanen en aanvuren tot verlangen naar onsterfelijkheid. Vaarwel.

8. *Aan Suetonius Tranquillus.*

't Is geheel in overeenstemming met de achting, die gij mij pleegt te betoonen, dat gij mij zoo nadrukkelijk verzoekt om het tribunaat dat ik voor u heb weten te verkrijgen van consul Neratius Marcellus, overbreng op uw verwant, Caesennius Silvanus. Wat mij aangaat, 't is mij een groote vreugde u tribuun te zien, maar 't zal mij niet minder aangenaam zijn een ander door uw toedoen tribuun te zien worden. Want 't lijkt mij niet consequent om hem, wien men in aanzien wenscht te verhoogen, den roem te misgunnen van het nakomen zijner heiligste verplichtingen, een roem schooner dan alle aanzien in de wereld. Ook begrijp ik dat, waar het iets heerlijks is zich weldaden waardig te maken en weldaden te bewijzen, aan u tegelijkertijd die eene roem zoowel als de andere zal ten deel vallen, wanneer gij de eer, die gij voor u zelven hebt verworven, ook verschaft aan een ander. Niet minder duidelijk is het mij dat 't ook mij tot eer zal strekken wanneer men uit uw handelwijze kan opmaken dat mijn vrienden niet alleen tribunaten kunnen bekleeden maar ook geven aan anderen. En dus, ik wil dien edelaardigen wensch van u gaarne inwilligen. Want de naam van Neratius staat nog niet op de candidatenlijst, dus staat 't ons vrij Silvanus op uw plaats in te schuiven. Nu hoop ik maar dat hij even ingenomen is met wat gij hem schenkt, als gij 't zijt met wat gij van mij hebt gekregen. Vaarwel.

9. *Aan Cornelius Minucianus* (zie brief 4).

Nu kan ik u volledig verslag geven van al het zware werk, dat ik als pleitbezorger der provincie Baetica heb verricht. Want dat is een pleidooi geweest, veelvoudig, rijk aan afwisselingen, een pleidooi dat verscheiden zittingen in beslag nam. Van waar die afwisseling, van waar al die zittingen?

Caecilius Classicus, een schurk wiens misdaden algemeen bekend zijn, had in die provincie het bestuur gevoerd op even gewelddadige als oneerlijke wijze, in 't zelfde jaar

waarin Marius Priscus op dezelfde manier was te werk gegaan in Africa. Ge moet weten, Priscus is uit Baetica afkomstig en Classicus uit Africa. Van daar dat niet onaardig gezegde der inwoners van Baetica — verontwaardiging maakt de menschen vaak geestig — dat van mond tot mond ging, „wat ik gaf was niet veel zaaks, wat ik kreeg niet beter." 't Verschil was dat Marius door één gemeente en verscheiden particulieren voor de rechtbank is ten val gebracht, maar dat op Classicus een aanval is gedaan door de heele provincie.

Welnu, Classicus is zijn veroordeeling voorkomen door dood te gaan, 't zij dat een toeval is geweest of een zelfmoord. Want al was 't een schandelijke dood, er kon twijfel over bestaan: aan den eenen kant leek het begrijpelijk dat hij het leven had willen verlaten omdat hij zich niet had kunnen vrijpleiten, maar aan den anderen kant kon men het zonderling vinden dat iemand, die zich niet had geschaamd dingen te bedrijven die verdienden veroordeeld te worden, door den dood de schande der veroordeeling was ontvlucht.

De provincie echter volhardde in haar vervolging van den overledene. De wet laat dat toe, maar een tijd lang was van dat recht geen gebruik gemaakt; na een groot tijdsverloop was dit weer het eerste geval. De Baetici gingen nog verder: ze brachten ook de deelgenooten en handlangers van Classicus aan en eischten, onder opgave hunner namen, dat ook tegen hen een vervolging zou worden ingesteld.

Ik was de advocaat der provincialen en met mij Lucceius Albinus, een begaafd, uitstekend onderlegd spreker; al lang was ik met hem ingenomen — en die ingenomenheid was wederkeerig — maar ons samenwerken in deze plichtsvervulling heeft hem mij tot een vriend gemaakt, dien ik vurig liefhad. Nu heeft de zucht naar roem, vooral op letterkundig gebied, altijd iets exclusiefs, maar tusschen ons bestond geen strijd of naijver: wij spanden ons beiden in, eendrachtiglijk in, niet ieder voor zich, maar samen voor onze rechtszaak. Het veelomvattende dier rechtszaak en haar belang scheen ons te vereischen dat wij niet elk in één pleidooi den geheelen last op onze schouders namen. Dan zou,

vreesden wij, de dag voor ons niet lang genoeg zijn, stem en krachten zouden ons begeven als wij zooveel punten van beschuldiging en zooveel beschuldigden als 't ware in één bundel samenvatten; vervolgens waren wij bang dat door al die namen en feiten de aandacht der rechters niet alleen zou worden afgemat, maar ook verward, dan dat de invloed van enkele aangeklaagden, saamgevoegd en vereenigd, gemeenschappelijke kracht zou krijgen ook in 't belang van ieder hunner afzonderlijk, eindelijk dat de invloedrijksten, door de minstwaardigen als 't ware tot zoenoffer te geven, er zouden afkomen met de bestraffing van anderen. Want invloed en kuiperij vermogen dan het meest als ze onder een zekeren schijn van strengheid kunnen schuilgaan. Wij gingen te rade met die les van Sertorius, die eerst aan den sterkste en toen aan den zwakste zijner soldaten last gaf een paard den staart . . . . de rest weet gij. Wij meenden ook dat een zoo talrijke drom van aangeklaagden alleen dan kon worden ten onder gebracht als 't mannetje na mannetje ging.

We kwamen dan overeen eerst de schuld van Classicus aan 't licht te brengen. Dat leek ons de geschiktste wijze om te komen op zijn deelgenooten en handlangers. Want dat ze deelgenooten en handlangers waren geweest kon niet aan 't licht worden gebracht tenzij Classicus schuldig was bevonden. Twee van hen voegde ik dadelijk bij Classicus: Baebius Probus en Fabius Hispanus, beiden machtig door hun invloed, Hispanus ook door zijn talent van spreken.

Nu, wat Classicus aangaat: met hem schoot 't gauw en vlug op. Hij had een eigenhandig geschreven stuk nagelaten waarin stond wat hij bij iedere zaak en bij ieder geval had geprofiteerd; ook had hij aan een liefje, dat hij te Rome had, brieven geschreven vol bluf en gejubel, aldus: „hoezee, hoezee, als vrij man kom ik bij u; ik heb al *f* 400.000 bij elkaar: 'k heb de helft der Baetici geslacht."

Hispanus en Probus daarentegen gaven mij heel wat werk. Alvorens tot de aanklacht van deze over te gaan achtte ik het noodzakelijk eerst mijn best te doen om het bewijs te leveren dat handlangerschap een wettig punt van beschuldiging uitmaakt; anders baatte het mij niets

te bewijzen dat zij handlangers waren geweest. Want hun verdediging berustte niet hierop dat ze hun handlangersschap loochenden, maar dat ze zich beriepen op de noodzakelijkheid waarin ze hadden verkeerd: „als provincialen" zeiden ze, „waren ze uit vrees voor den gouverneur gedwongen te doen al wat hij hun gelastte." Men kan Claudius Restitutus, die tegen mij pleitte, nog vaak hooren zeggen — en die C. R. was een man van ervaring, op alles verdacht en voorbereid ook op het meest onverwachte — dat hij nog nooit zoo in de war is geraakt en zoo weinig heeft geweten te beginnen dan toen hij zich door mij uit de hand geslagen en ontrukt zag het argument, waarop zijn heele verdediging steunde.

De uitslag van ons gemeenschappelijk overleg was als volgt: de senaat besloot dat al wat Classicus had bezeten vóór hij naar de provincie ging zou worden afgezonderd van het overige; het eerste zou gelaten worden aan zijn dochter, het tweede aan de beroofden. En bovendien zouden de gelden, die hij aan zijn schuldeischers had uitbetaald weer worden ingevorderd. Hispanus en Probus zijn voor 5 jaar gerelegeerd. Zoo zwaar werd hun misdrijf geacht, waaromtrent eerst twijfel bestond of 't wel een misdrijf was.

Een paar dagen daarna klaagde ik Claudius Fuscus, den schoonzoon van Classicus, aan en ook Stilonius Priscus, die onder Classicus een cohort had gecommandeerd. Mijn succes was in die twee gevallen verschillend: Priscus is voor 2 jaar uit Italië verwezen, Fuscus vrijgesproken.

Bij de derde rechtstermijn scheen het ons het meest practisch toe er verscheidene samen te nemen; want werd 't rechterlijk onderzoek al te zeer gerekt, dan zouden de rechters er genoeg, ja te veel van krijgen en zou hun gerechtigheid en gestrengheid verslappen. Er waren trouwens alleen beklaagden over van minder belang, die wij opzettelijk voor deze gelegenheid hadden bewaard, met uitzondering van de vrouw van Classicus, die wel mee onder verdenking viel, maar wier schuld wij niet genoegzaam door bewijsstukken gestaafd achtten. Want wat de dochter van Classicus aangaat — die behoorde ook tot de beschuldigden — omtrent haar bestonden zelfs geen deugdelijke vermoedens. Derhalve, toen ik op 't eind van mijn pleidooi aan haar

toekwam (nu, op 't eind behoefde ik mij minder bezorgd te maken dan bij 't begin dat er nog eenige afbreuk zou worden gedaan aan 't gewicht der beschuldiging in haar geheel) achtte ik het alleszins betamelijk 't een onschuldige niet te lastig te maken: en dat heb ik ook op vrijmoedige wijze en met de noodige afwisseling te kennen gegeven. Want nu eens vroeg ik de uit Spanje overgekomen aanklagers of zij mij iets hadden medegedeeld waarvan ze vast geloofden dat 't door feiten kon worden bewezen, dan weer raadpleegde ik de senatoren of zij 't mijn plicht achtten om het redenaarstalent, dat ik dan mocht hebben, als een doodelijk wapen te richten op de borst van een onschuldige. Eindelijk besloot ik deze geheele passage mijner redevoering met de volgende tirade: „zijt gij dan rechter?" zal iemand vragen, „neen, rechter ben ik niet, maar ik blijf indachtig dat ik als aanklager ben uitgekozen uit de rechters."

Dat was de afloop van die aanklacht waarbij zoo'n groot getal menschen betrokken was: eenige weinigen zijn vrijgesproken, een grooter getal is veroordeeld en zelfs verbannen.

In het zelfde senaatsbesluit is uitvoerig mijn ijver, trouw en volharding geprezen, het waardig en het eenig loon van zooveel moeite.

Nu kunt gij u een voorstelling maken hoe vermoeid wij zijn, wij die zooveel malen hebben moeten pleiten, zooveel malen disputeeren, zooveel getuigen verhooren, steunen, weerleggen.

En dan, wat is dat een moeilijke en lastige taak, om neen te zeggen aan zooveel vrienden der aangeklaagden, die onder vier oogen een goed woord voor hen komen doen, en hun in openbare zitting te weerstaan als ze moeilijkheden gaan maken!

Om daarvan een voorbeeld te noemen: een van de rechters zelve viel mij in 't belang van een zeer invloedrijken aangeklaagde in de rede; toen zei ik: „als de man onschuldig is, dan blijft hij 't, ook als gij mij laat uitspreken."

Uit dit ééne voorbeeld kunt gij opmaken, wat een strijd wij hebben te voeren gehad en wat een onaangenaamheden

wij hebben moeten trotseeren, althans voor een korten tijd; want rechtschapenheid mag op 't oogenblik onaangenaam zijn voor degenen aan wie zij weerstand biedt, maar op den duur wint ze ook hun lof en achting.

't Was mij niet mogelijk u 't geval meer aanschouwelijk te maken. Nu zult gij zeggen: „te veel omhaal! Wat heb ik aan zoo'n langen brief." Houd dan op met mij telkens te vragen wat er te Rome aan de hand is. Maar bedenk ook dat een brief nooit lang is, die loopt over zoo veel dagen, zooveel rechtszaken, zooveel beschuldigden. En ik geloof dat ik in dat alles niet alleen nauwkeurig maar ook kort ben geweest.

Neen, dat „nauwkeurig" dat vloeit me onbedacht uit de pen; want daar schiet mij iets in dat ik had overgeslagen, en wel heel achteraan. Maar, al verstoor ik daarmee de tijdsorde, gij krijgt het toch nog van me. Zoo doet Homerus ook en veel anderen op zijn voorbeeld: 't geeft dan ook aan het geheel een groote bekoorlijkheid: maar daar doe ik het niet om.

Een van de getuigen, die boos was omdat hij tegen zijn zin van huis was gehaald, of wel omgekocht door een der beschuldigden, legde, om de aanklacht te ontwapenen aan Norbanus Licinianus, die door de provincie was afgevaardigd en wien het bijeenbrengen van het bewijsmateriaal was opgedragen, te laste dat deze in de zaak van Casta (zoo heette de vrouw van Classicus) heulde met de aangeklaagde. De wet bepaalt dat eerst de aanklacht moet worden ten einde gebracht alvorens een dergelijke beschuldiging wordt behandeld. Natuurlijk, want de eerlijkheid van den aanklager maakt men het best op uit zijn aanklacht zelve. Maar Norbanus baatte noch de door de wet bepaalde volgorde, noch zijn titel van provinciaal gedelegeerde, noch zijn functie van inquisiteur: zoo hevig was de tegen hem heerschende ingenomenheid; 't was dan ook een suspect persoon en die van de omstandigheden onder Domitianus een gebruik had gemaakt als zoo velen; nu was hij door de provincie uitgekozen om het bewijsmateriaal te verzamelen, niet wegens zijn eerlijkheid en rechtschapenheid, maar omdat hij een vijand van Classicus was. Hij was door Classicus uit de provincie verwijderd.

Nu verzocht hij hem een termijn te stellen en de punten van beschuldiging mee te deelen. Noch het een noch het ander werd hem toegestaan. Hij moest zich dadelijk verantwoorden. Nu, dat deed hij dan ook; 's mans verdorven aard doet me twijfelen of ik die verantwoording ferm of onbeschaamd moet noemen, zeker was hij dadelijk op dreef. Er werd hem buitendien allerlei verweten dat hem meer kwaad deed dan de eigenlijke aanklacht. Ja zelfs twee oud-consuls Pomponius Rufus en Libo Frugi brachten tegen hem het getuigenis in dat hij onder Domitianus de aanklagers van Salvius Liberalis behulpzaam was geweest. Daarom legde ik ook bij mijn aanklacht van Casta op niets meer nadruk dan hierop dat haar aanklager bezweken was onder de beschuldiging van met haar te heulen. Maar dat baatte mij niets: het zonderlinge en ongehoorde geval deed zich voor dat de aanklager werd veroordeeld wegens heulen met de aangeklaagde maar dat de aangeklaagde zelf werd vrijgesproken.

Gij vraagt mij wat ik deed onderwijl dat, hetgeen ik u daar 't laatst vertelde, werd verhandeld. Ik gaf den senaat te verstaan dat wat door Norbanus omtrent Casta was medegedeeld een zaak was van algemeen belang, en dat we hetzelfde dus nog eens van voren af aan moesten vernemen zoo 't bleek dat Norbanus met haar had geheuld.

Diensvolgens bleef ik gedurende de geheele behandeling der zaak van Norbanus rustig zitten. Later (toen ik aan 't woord was) was Norbanus dag in dag uit bij 't rechtsgeding aanwezig en betoonde voortdurend denzelfden moed, of moet ik zeggen schaamteloosheid?

Nu ik zoover ben gekomen vraag ik mij zelven af of ik weer iets heb overgeslagen en werkelijk had ik dat bijna weer gedaan. Op den laatsten dag voer Salvius Liberalis heftig uit tegen zijn medegedelegeerden dat ze geen volledige aanklacht hadden gevoerd tegen al de beschuldigden, die de provincie hun had opgegeven en — zoo'n fel redenaar ís hij — 't begon er slecht voor hen uit te zien. Maar ik heb die brave lieden, met wie ik bovendien zeer ingenomen ben, in mijn bescherming genomen, althans ze verkondigen aan wie 't maar hooren

wil dat ze 't mij te danken hebben dat ze aan dat gevaar zijn ontkomen.

Nu maar, dit is dan toch het einde van mijn brief, het einde en het slot: al zou ik merken dat ik nog wat heb verzuimd, er komt geen letter meer bij. Vaarwel.

10. *Aan Spurinna en aan Cottia* (*de vrouw van Spurinna*).

'k Heb 't u niet verteld, toen ik onlangs bij u was, dat ik over uw jongen een stukje had geschreven, vooreerst omdat ik 't niet geschreven had om u dat te kunnen vertellen maar om te doen wat mijn genegenheid en wat mijn smart van mij eischte, ten tweede omdat ik meende, Spurinna, dat gij, toen ge hoordet dat ik van dat stukje een voordracht had gemaakt (en dat gij dat hadt gehoord, hadt gij mij zelf gezegd) meteen hadt vernomen wat er dan in die voordracht had gestaan. Nog bovendien wilde ik u niet in een feesttijd door droefheid overstelpen door u weer aan uw zoo droevigen rouwtijd te herinneren. Ook nu heb ik een poosje in twijfel verkeerd of ik, op uw verzoek, u alleen mijn voordracht zenden zou dan wel of ik daaraan nog zou toevoegen wat ik denk te bewaren voor een tweede deel. Want 't is niet voldoende als ik met één boekje een mij dierbare en heilige herinnering in eere houd; die herinnering toch zal in wijderen kring worden verheerlijkt als ze over meer dan één geschrift verdeeld wordt en verbreid.

Maar hoewel ik in tweestrijd verkeerde of ik u al wat ik had op schrift gesteld zou afleveren, dan of ik een gedeelte nog wat onder mij zou houden, vond ik het meer overeenkomstig de eischen eener vertrouwelijke vriendschap u alles ter hand te stellen, vooral daar gij mij belooft mijn boekjes vóór u te houden tot tijd en wijle dat ik goed vind ze in het licht te geven.

Nu verzoek ik u bovendien nog om met gelijke vertrouwelijkheid mij aan te wijzen al wat gij mocht wenschen dat er werd bijgevoegd, al wat gij wenscht veranderd te zien, al wat gij liever hadt dat ik wegliet.

Zeker, 't is bezwaarlijk om te midden zijner droefheid

zich zelven zulk een inspanning op te leggen, zeker 't is bezwaarlijk; maar gij zoudt toch wel een schilder of beeldhouwer, die een portret van uw jongen maakt, aan 't verstand trachten te brengen, welke trek meer in 't oog moest vallen, welke trek moest worden verbeterd; welnu geef ook mijn hand steun en leiding, want ik tracht geen broos en vergankelijk beeld te maken, maar — althans dat stelt gij u voor — een onsterfelijk beeld; en mijn beeld zal te meer tegen den tijd bestand zijn naar mate het gelijkender is, juister, meer afgewerkt. Vaarwel.

11. *Aan Julius Genitor.*

't Ligt in den aard van onzen goeden Artemidorus om, wat vrienden voor hem hebben gedaan, te hoog te verheffen, en nu verkondigt hij dan ook mijn verdiensten jegens hem in bewoordingen die waarheid behelzen, maar mij boven mijn verdienste ophemelen. Want wat heb ik voor hem gedaan?

Toen de philosophen uit de stad waren verwijderd, hield ik hem in zijn optrekje bij de stad gezelschap en, wat de zaak meer in 't oog vallend dus gevaarlijker maakte, ik was toen praetor.

Hij moest wat ruimer over geldmiddelen kunnen beschikken om de schulden, die hij om zeer lofwaardige redenen had gemaakt, te kunnen afdoen. Welnu, terwijl eenige aanzienlijke en rijke vrienden (want die had hij) zich achterbaks hielden, heb ik hem renteloos geld voorgeschoten, dat ik zelf had moeten opnemen. En dat deed ik terwijl zeven mijner vrienden deels gedood deels verbannen waren (en wel gedood Senecio, Rusticus, Helvidius, verbannen Mauricus, Gratilla, Arria, Fannia): zoo dikwijls was vlak in mijn buurt de bliksem ingeslagen en kon ik, zelf geschroeid, uit onbedriegelijke teekenen opmaken dat mij hetzelfde onheil dreigde.

Nu daarmee heb ik, naar mij dunkt, niet, zooals hij 't gelieft uit te drukken, een heerlijken roem verdiend, maar ben ik slechts den blaam ontgaan van laaghartigheid. Want zijn schoonvader C. Musonius heb ik — zoover het leeftijdsverschil dat toeliet — bewonderd en liefgehad, en

Artemidorus heb ik al, toen ik in Syrie majoor bij de infanterie was, tot mijn intiemste vrienden gerekend: dat was 't eerste bewijs dat ik gaf dat er toch wel wat in me zat, dat ik mij verbeeldde een man te kunnen apprecieeren die een wijze was of een wijze al zeer nabij kwam. Want onder allen, die zich nu voor philosophen uitgeven, zult gij er nauwelijks één vinden, die zoo echt en waarachtig is.

'k Vermeld nog niet eens hoe groot zijn lichamelijke gehardheid is evenzeer tegen hitte als tegen kou, hoe hij tegen alle denkbare inspanning is opgewassen, hoezeer hij in spijs en drank onverschillig is voor genot, hoe goed hij zijn oogen en zijn gedachten in bedwang weet te houden.

Dat zijn groote deugden bij ieder ander, maar bij hem zijn ze in vergelijking met zijn overige voortreffelijkheden onbeduidend; voortreffelijkheden, die een C. Musonius hebben doen besluiten hem tot schoonzoon te kiezen uit al zijn volgelingen, waaronder er waren van den hoogsten rang.

Wanneer ik dat alles naga, vind ik het wel aangenaam dat hij mij èn bij u èn bij vele anderen met lof overlaadt, maar, ik vrees, hij gaat hierin de maat te buiten: hij is nu eenmaal (om op mijn uitgangspunt terug te komen) te goed om altijd maat te houden. 't Is een wijs man, maar dat is zijn eenige fout (een fout die hem tot eer strekt) dat hij zijn vrienden hooger aanslaat dan ze waard zijn. Vaarwel.

12. *Aan Catilius Severus.*

Ik kom bij je eten maar reeds nu stel ik de voorwaarde dat 't een eenvoudige, sobere disch moet wezen, alleen overvloedig in Socratische gesprekken en ook daarin moet hij maat houden.

Vóór dag en dauw zijn er al menschen op de been, die officieele bezoeken gaan afleggen en zelfs een Cato kon zulke troepjes niet ongestraft tegenkomen. Weetje wel wat C. Caesar van Cato vertelt tot zijn blaam maar tevens tot zijn lof? Welnu, hij beschrijft hoe die morgenwandelaars, toen ze Cato ontmoetten, hem zijn mantel voor 't gezicht wegtrokken en — zelf een kleur van schaamte kregen omdat

ze zagen dat Cato een stevig glas gedronken had. En dan voegt Caesar daar deze woorden aan toe: „'t leek wel dat niet Cato door hen, maar dat zij door Cato werden geattrapeerd."

Kon er aan Cato meer gezag worden toegekend dan door het feit dat hij ook in die vroolijke stemming zoo'n eerbied opwekte?

Maar een maaltijd van menschen als wij zijn moet èn in de onkosten, die er voor worden gemaakt, èn in den tijd die er aan wordt besteed, streng binnen de perken blijven. Wij staan nu eenmaal niet zóó hoog dat zelfs onze vijanden niets kwaads van ons kunnen vertellen zonder ons tegelijkertijd te prijzen. Vaarwel.

13. *Aan Voconius Romanus.*

Hierbij zend ik u de verhandeling waarmede ik onlangs onzen edelen keizer heb dank gezegd voor mijn benoeming tot consul. Ik doe dat op uw uitdrukkelijk verlangen, maar 'k zou 't, ook al hadt gij er niet om gevraagd, toch gedaan hebben. En nu verzoek ik u bij 't lezen er van te bedenken, niet alleen hoe schoon, maar ook hoe moeielijk dat onderwerp is. De meeste onderwerpen toch boeien reeds door hun nieuwheid, maar bij dit is alles bekend, wijd en zijd verbreid, al vaker gezegd. Dien ten gevolge kan de lezer rustig en zonder zich om den inhoud te bekommeren letten alleen op den stijl, en stijl, daarin valt 't moeilijk den lezer te voldoen als hij hem beschouwt afgescheiden van al het andere. Als daarbij nu maar tevens althans op de volgorde, de overgangen en de redewendingen werd gelet! Want een prachtig onderwerp bedenken, het in schoone bewoordingen inkleeden, dat doen soms ongeletterden ook, maar alles behoorlijk rangschikken en in afwisselende stijl-vormen behandelen dat valt slechts aan deskundigen te beurt. En daarbij moet men niet alleen streven naar het hooge en grootsche. Bij een schilderij is 't bovenal de schaduw, die het licht doet uitkomen; zoo vereischt een redevoering evenzeer het gedempte als het verhevene. Maar dat behoef ik een kenner als gij zijt niet te vertellen. Laat ik u liever verzoeken om aan te schrappen

al wat gij anders zoudt willen. Want eerst dan, als ik merk dat 't een en ander u heeft mishaagd, zal ik gelooven dat gij ingenomen zijt met de rest. Vaarwel!

14. *Aan Acilius.*

Vreeselijk — men zou er een boek in plaats van een brief over kunnen schrijven — wat daar onlangs den oud-praetor Largius Macedo door zijn slaven is aangedaan. Nu was hij een hardvochtig, ja een wreedaardig meester: dat zijn eigen vader slaaf was geweest was hij vergeten, neen hij dacht er maar al te zeer aan.

Hij was op zijn villa te Formiae in het bad, daar wordt hij plotseling door zijn slaven omsingeld, de een grijpt hem bij de keel, de ander slaat hem in 't gezicht, een derde stompt hem op borst en buik ja koelt zelfs op liederlijke wijze zijn moed aan hem. Toen ze meenden dat hij den laatsten adem had uitgeblazen, gooiden ze hem neer op den heeten vloer om te onderzoeken of er ook soms nog leven in zat. Maar 't zij hij die hitte niet voelde, hetzij hij 't ontveinsde dat hij haar voelde, hij bleef onbewegelijk uitgestrekt liggen. Zoodat men nu dan toch wel geloofde dat hij goed dood was. Toen eerst droeg men hem de badkamer uit en liet het voorkomen dat hij door de warmte in zwijm gevallen en bezweken was. Beter gezinde slaven namen hem op, zijn vrouwen kwamen met geschreeuw en gejammer toeloopen En daardoor wakker gemaakt en tegelijk door de koude om hem heen verkwikt, sloeg hij eindelijk de oogen op, maakte eenige beweging en liet aldus (nu kon hij 't zonder gevaar doen) merken dat hij nog leefde. Aanstonds gingen die slaven aan den haal, maar eenigen werden dadelijk ingehaald, naar anderen wordt nog nasporing gedaan. Na met moeite te zijn bijgebracht, overleed hij binnen eenige weinige dagen niet zonder den troost der wraak, want nog levend is hij gewroken zoo als een door zijn slaven vermoorde meester gewroken wordt.

Nu ziet gij eens aan wat een gevaren, wat een hoon, wat een mishandelingen wij bloot staan; 't geeft iemand geen de minste veiligheid dat hij zacht en toegevend is:

slaven die hun meester dooden zijn geen rechters maar misdadigers.

Doch hierover genoeg. Wat heb ik verder voor nieuws? Nieuws? Natuurlijk niets, anders zou ik het hieraan toevoegen, want ik heb plaats over en 't is bovendien een feest dag, zoodat ik wel wat zou kunnen uitweiden. Maar iets wil ik u toch nog schrijven, iets over dien zelfden Macedo dat mij nu juist te binnen schiet.

Eens dat hij te Rome zich in een openbaar badhuis bevond, overkwam hem iets merkwaardigs, iets, zooals later de feiten hebben bewezen, onheilspellends. Een heer van den ridderstand, door een slaaf van dien Macedo zachtjes op den schouder getikt bij wijze van verzoek om hem te laten passeeren, keerde zich om en gaf, niet dien slaaf, maar den meester zoo'n klap in 't gezicht dat hij hem bijna tegen den grond sloeg. Zoo is voor dien Macedo 't badhuis van kwaad tot erger geworden, eerst plaats der vernedering, daarna des verderfs. Vaarwel.

15. *Aan Silius Proculus.*

Gij vraagt mij om, terwijl ik buiten ben, uw bundeltjes door te lezen en na te gaan of ze waard zijn om in 't licht te verschijnen; gij dringt er op aan en houdt mij een voorbeeld voor oogen; want terwijl gij mij verzoekt om een deel van mijn snipperuren te onttrekken aan mijn studien en toe te voegen aan de uwe, wijst gij er bovendien op dat ook Cicero met buitengewone welwillendheid de dichterlijke talenten van tijdgenooten heeft aangekweekt. Maar gij behoeft mij nóch te verzoeken nóch aan te manen. Want dichtkunst daar heb ik den diepsten eerbied voor en voor u koester ik in de hoogste mate genegenheid. Dus zal ik doen wat gij verlangt en wel met even groote nauwgezetheid als genoegen.

Nu, ik kan u, geloof ik, wel al dadelijk antwoorden, dat 't keurig werk is, dat gij niet onder u moet houden, altijd voor zoover ik heb kunnen opmaken uit wat gij er van in mijn bijzijn hebt voorgedragen. Tenzij misschien die voordacht zelve mij heeft gefopt, want uw stem is liefelijk en goed geschoold. Toch vertrouw ik wel dat de ooren

mij niet zoo zeer de baas zijn dat door wat hen bekoort de voelhorens mijner critiek hun kracht verliezen; een beetje afgestompt, wat botter worden, nu ja dat zouden ze kunnen, maar uitgetrokken en uitgerukt neen dat zeker nooit.

Dus mijn oordeel over 't geheel dat spreek ik uit niet zonder grond; wat de bizonderheden aangaat, al lezende zal ik mij een oordeel vormen. Vaarwel.

16. *Aan Nepos.*

Ik meen te hebben opgemerkt dat men sommige daden van mannen en van vrouwen meer beroemd moet noemen, andere meer groot. Die opvatting van me is gisteren bevestigd door mijn onderhoud met Fannia. Die Fannia is de kleindochter van die Arria, die in zijn dood haar man een vertroosting en een voorbeeld is geweest. Maar nu vertelde ze me van haar grootmoeder allerlei wat niet minder groot was maar wel minder bekend en ik denk dat dat alles u bij 't lezen wel even ongeloofelijk zal voorkomen als mij bij 't hooren.

Haar man Caecina Paetus lag ziek en te gelijk lag haar zoon ziek. Beiden dood-ziek naar men meende. De zoon kwam te sterven, een jonge man van buitengewone schoonheid en even groote braafheid, bij zijn ouders geliefd niet alleen omdat hij hun zoon was, neen om andere redenen evenzeer.

De moeder maakte alles voor zijn uitvaart gereed en bezorgde de uitvaart zonder dat haar man er iets van merkte, ja zelfs telkens wanneer ze het ziekenvertrek binnentrad deed ze 't voorkomen dat de jongen nog leefde, wat meer is dat hij begon op te knappen; als haar man vroeg „hoe gaat het met hem?" antwoordde ze: „de nacht is rustig geweest en 't eten smaakt hem goed". En dan, als ze haar tranen niet langer in bedwang kon houden, ging ze heen, gaf toe aan haar smart en als ze zich had verzadigd van droefheid kwam ze terug met droge oogen en kalm gelaat alsof ze haar verlies buiten de kamer had gelaten.

Ja zeker, 't was een schitterende daad van diezelfde vrouw

den dolk te trekken, hem in haar borst te stooten, weer uit te trekken, aan haar man over te reiken met het onsterfelijke, bijna goddelijke woord: „'t doet geen pijn Paelus". Maar terwijl ze dat deed en dat zei, had ze een eeuwigen roem bij 't nageslacht voor oogen. Hoeveel grooter is het, zonder daarmee 't onvergankelijk loon van roem en eer te verwachten, tranen te verbergen, smart te onderdrukken en nog de moederrol te blijven spelen terwijl het kind al weg is!

Scribonianus had in Illyricum de wapenen opgevat tegen Claudius; Paetus had behoord tot de medeplichtigen en werd, nadat Scribonianus was verslagen, gevankelijk naar Rome gevoerd. Toen hij 't schip zou bestijgen verzocht Arria aan 't militair escorte om mee aan boord te worden toegelaten. „Gij wilt toch" zeide ze „een man van zijn rang wel een paar bedienden laten, die hem zijn eten brengen, hem kleeren en schoenen helpen aantrekken. Dit alles wil ik op me nemen". Maar 't werd haar geweigerd: toen huurde ze een visschersvaartuig en ging met dat kleine scheepje het groote oorlogsschip achterna.

Toen de vrouw van Scribonianus bij Claudius aangifte omtrent den medeplichtigen Paetus deed zei ze: „wat gij zegt is mij geheel onverschillig; in uw armen is Scribonianus gestorven en gij zijt blijven leven". Hieruit blijkt wel dat 't besluit tot haar zoo roemrijken dood geen plotselinge opwelling is geweest.

Ik kan u nog meer vertellen: toen haar schoonzoon Thrasea haar bad om toch niet te volharden bij haar besluit om te sterven en onder anderen zei: „wilt gij dan dat, als ik eens ter dood word veroordeeld, ook uw dochter met mij sterft?" antwoordde ze: „ja als ze dan zoo lang en zoo eendrachtig met u heeft geleefd als ik met Paetus, dan wil ik dat".

Door dat antwoord had ze de waakzaamheid harer verwanten vermeerderd, en werd ze strenger bewaakt. Toen ze dat merkte zei ze: „'t baat u niets: gij kunt wel maken dat ik op akelige wijze sterf, maar niet dat ik niet sterf". En met dat ze dat zei, sprong ze op van haar stoel, liep met het hoofd tegen den muur en stortte neer. Toen ze bijgebracht werd zei ze: „'k had u wel gezegd dat, als

gij mij een gemakkelijken weg tot den dood afsloot, ik wel een anderen weg zou vinden hoe zwaar en moeielijk dan ook".

Vindt gij zoo iets niet nog grooter dan dat: „'t doet geen pijn Paetus", dat daarvan het resultaat is geweest? En toch dat wordt verkondigd met grooten roem, van 't andere zwijgt men. Vaarwel.

17. *Aan Julius Severianus.*

Alles is toch wel bij je in orde dat ik in zoo lang niets van je heb gehoord? Of schort 't daar niet aan maar heb je 't zoo druk? Of heb je 't niet druk, maar zelden of nooit gelegenheid om een brief te sturen? Bevrijd mij van die onrust, die mij ondragelijk wordt, des noods per extra koerier. Ik zal hem betalen en hem nog een goede fooi geven bovendien, als hij mij ten minste goede tijding brengt. Wat mij betreft, ik maak het goed — voor zoo ver iemand 't goed maakt, die in voortdurenden angst en onrust verkeert omdat hij van 't eene uur op 't andere zich een schrikbeeld maakt van wat een hem bizonder geliefd persoon niet wel al kan zijn overkomen. Vaarwel.

18. *Aan Curius Severus.*

Tot de plichten van mijn consulaat behoorde ook dat ik uit naam van den staat een dankbetuiging aan den keizer uitsprak. Welnu, dat heb ik gedaan, in een senaatsvergadering en dus overeenkomstig de eischen van plaats en tijd. Maar nu achtte ik het in overeenstemming met de gezindheid van een goed burger dat alles meer in 't breede uiteen te zetten en er een boekdeel van te maken. Dan zouden vooreerst onzen tegenwoordigen vorst zijn deugden in een lofrede naar den eisch worden aangeprezen en zouden latere keizers weliswaar niet als door een meester maar toch met behulp van een voorbeeld al vooraf worden onderricht wat voor hen wel de beste weg was om te streven naar denzelfden roem. Want voorschrijven hoe een vorst moet zijn is een schoon werk maar 't maakt een eenigszins onaangenamen indruk van aanmatiging,

maar een voortreffelijken vorst prijzen en daarmee aan lateren als 't ware een licht in de hoogte toonen, waarop ze kunnen afgaan, is even nuttig en 't heeft van aanmatiging geen schijn.

Nu was 't voor mij een groote voldoening dat, toen ik van mijn geschrift een voordracht voor vrienden wilde houden, deze zonder oproeping, zonder vergaderingbriefjes, maar slechts eventjes aangemaand: „als 't u gelegen komt" of „als gij nu eens heelemaal niets om handen hebt" — nu dat komt te Rome niet voor dat iemand heelemaal niets om handen heeft, of dat 't hem gelegen komt een voordracht te hooren — en terwijl 't bovendien allergemeenst weer was, toch twee dagen achtereen ter plaatse aanwezig waren en, toen mijn bescheidenheid een eind aan 't voordragen wilde maken, van mij verlangden dat ik er een derden dag aan zou toevoegen.

Moet ik die eer aan mij zelven of aan mijn studievak bewezen achten? Ik wil de zaak 't liefst in den laatsten zin uitleggen, want de welsprekendheid, die al op 't uiterste lag, komt er weer bovenop. En aan welk onderwerp heeft men zulk een blijvende belangstelling betoond? Aan 't zelfde dat ook in den senaat, waar wij ons wel in 't geval moesten schikken, toch geen oogenblik te lang moest duren; nu worden er menschen gevonden, die 't wel drie dagen achtereen willen hooren behandelen, niet, omdat wie 't behandelen welsprekender zijn, maar omdat men zich bij 't opstellen vrijer en dus behagelijker gevoelt. Een nieuwe lof dus voor den keizer dat iets, wat vroeger een gedwongen fraaiigheid was, waaraan men een hekel had, nu van harte gaat en in overeenstemming daarmede een prettigen indruk maakt.

Maar nog veel meer dan de belangstelling der hoorders moet ik hun goeden smaak prijzen, want ik merkte wel dat, wat het meest afgewerkt was, hun ook het meest behaagde.

Neen ik vergeet niet dat ik slechts aan eenige weinigen heb voorgedragen wat ik heb te boek gesteld voor het groote publiek, maar toch doet mij die gestrengheid bij het luisteren groot genoegen, daar ik mij voorstel dat zóó ook het oordeel der groote menigte van lezers wezen zal;

en gelijk oudtijds de muziekzalen de artisten leerden slechte muziek te maken, zoo begin ik nu hoop te krijgen dat diezelfde zalen de musici zullen leeren goed te spelen en te zingen. Want al wie schrijft om te behagen zal gaan schrijven 't geen ze zien dat behaagt.

En nu vertrouw ik wel dat bij een onderwerp als dit een fleurige stijl volkomen gerechtvaardigd is, daar toch veeleer het ingehoudene en strenge dan het uitbundige en (om het zoo te noemen) dartele den indruk kan maken van gezochtheid en onnatuurlijkheid; desniettemin bid ik van harte dat eens de dag komt — moge hij reeds gekomen zijn! — dat dat liefelijke en streelende ook de plaats, waarop het recht heeft, ruimt voor het ernstige en strenge.

Ziehier 't verslag mijner wedervaringen van drie dagen: ik wenschte dat gij door dat te lezen in uw afwezigheid evenveel genot zoudt smaken (zoowel om mijnentwil als om der wille onzer kunst) als gij zoudt hebben kunnen smaken wanneer gij er bij tegenwoordig waart geweest. Vaarwel.

19. *Aan Calvisius Rufus.*

Als naar gewoonte moet ik uw raad inwinnen over een financieele aangelegenheid. Er staat een stuk land te koop, dat aan het mijne grenst en zelfs er in springt. Dat stuk land heeft veel dat mij aanlokt, maar niet minder dat mij afschrikt.

Aanlokken doet mij in de eerste plaats het schoone geheel dat er door kan worden gevormd. Ten tweede — iets wat even voordeelig als aangenaam is — dat men ze beide kan komen inspecteeren zonder dubbele reiskosten, dat men ze onder één gevolmachtigde en zoo goed als onder de zelfde bewerkers houden kan, dat men maar één landhuis heeft op te knappen en op te sieren, en het andere niet meer dan in goeden staat te houden.

Bij mijn berekening ga ik ook te rade met de uitgaven voor meubilair, voor deurwachters, tuinbouwarchitecten, werklui binnenshuis, ja ook zelfs voor jachtbenoodigdheden. 't Maakt een groot onderscheid of men al het daarvoor

benoodigde op één plaats samenbrengt dan of men het over vele verstrooit en verspreidt.

Aan den anderen kant maak ik me ongerust dat het gewaagd is zoo'n fortuin in zijn geheel bloot te stellen aan dezelfde stormen en andere gevaren; 't lijkt veiliger met uiteenliggende bezittingen het lot af te wachten. Ook verschaft afwisseling van bodem en klimaat, en dat reizen van zijn eene bezitting naar zijn andere groot genot.

En dan, wat de hoofdzaak is in mijn aarzeling: de landerijen zijn vruchtbaar, vet en waterrijk, ze bestaan uit bouwgronden, wijnbergen, bosschen, die bouwmateriaal en brandstof leveren waarvan de opbrengst matig is maar vast. Doch de vruchtbaarheid van het land heeft te lijden onder de armoe der bebouwers. Want de vroegere eigenaar placht de van zijn pachters opgevorderde onderpanden (nl. hun landbouwwerktuigen) te verkoopen en terwijl hij daardoor voor 't oogenblik hun achterstallige pacht verminderde, putte hij hun draagkracht voor 't vervolg uit, en waar die te kort schoot groeide de achterstand steeds aan. Dus moet er aan de uitrusting der pachters meer worden ten koste gelegd — 't zijn bovendien zulke oppassende lieden [1]), want dwangarbeiders houd ik er nergens op na en dat is daar geen gebruik.

Nu moet gij nog weten voor hoeveel ik meen dat land te kunnen krijgen, welnu voor *f* 300.000; niet dat 't niet ook wel eens *f* 500,000 heeft gegolden maar èn door de bovengenoemde berooidheid der pachters èn in 't algemeen door de slechte tijdsomstandigheden is de opbrengst der landerijen en daarmede ook hun waarde achteruit gegaan.

Of ik al is 't dan niet meer dan *f* 300.000 gemakkelijk bijeen kan brengen? Ja, mijn vermogen bestaat bijna uitsluitend uit vaste goederen, maar ik heb ook wel wat geld uitstaan; opnemen zal me niet moeielijk vallen: ik kan 't krijgen van mijn schoonmoeder over wier brandkast ik vrije beschikking heb. Dus laat dat niet zwaar bij u wegen als er ten minste overigens geen bezwaren zijn; doe mij 't genoegen die zoo nauwkeurig mogelijk

---

[1]) Ik volg maar de lezing die ook Doering geeft, *sunt ergo instruendi eo pluris, quod frugi, mancipes*, hoewel ik 't zeer betwijfel of „*pluris* iets doen" kan beteekenen: „ergens meer aan ten koste leggen". Waanzinnig is hier de lezing van Kukula.

te wikken en te wegen, want in alles hebt gij meer ondervinding en doorzicht dan ik, maar vooral in 't uitzetten van kapitalen. Vaarwel.

20. *Aan Menius Maximus*

Gij herinnert u zeker wel vaak gelezen te hebben van den strijd door 't wetsvoorstel van geheime stemming gewekt en van den roem, maar evenzeer van de afkeuring waartoe dat voorstel voor den voorsteller heeft geleid. Nu echter heeft men daartoe in den senaat als tot een heilzamen maatregel besloten zonder eenig verschil van opinie. Op den dag dat er een verkiezing moest plaats hebben, vroegen allen om een stembriefje.

Waarlijk met onze openlijke stemmingen hadden wij de bandeloosheid der vroegere volksvergaderingen nog overschreden. Geen tijd van spreken, geen ordelijk zwijgen, ja zelfs geen betamelijke stoelvastheid werd er meer in acht genomen. Van alle kanten luid, wanluidend geschreeuw; allen draafden met hun candidaten naar voren, in 't midden stonden troepen en troepjes te praten, 't was een schandelijke wanorde. Zoo zeer waren we afgeweken van 't oud gebruik der vaderen bij wie alles geordend, gematigd, rustig was, bij wie alles de achtbaarheid en waardigheid van 't senaatsgebouw in eere hield. Er zijn nog ouden van dagen in leven, die mij vaak vertellen hoe 't in een kiesvergadering van den senaat toeging: de naam van den candidaat werd afgeroepen, dan volgde er diepe stilte. Vaak voerde zoo'n candidaat dan voor zich zelven het woord, vertelde zijn levensloop, bracht getuigen voor, die hem aanbevalen, 't zij den legeraanvoerder onder wien hij had gediend, den consul onder wien hij zijn eerste ambt had bekleed of wel zoo hij kon den een zoowel als den ander, daarbij voegde hij dan eenigen, die zijn candidatuur steunden: die spraken een kort en waardig woord van aanbeveling. Dat baatte meer dan vleiende beden. Soms ook wees de candidaat zelf op de te jeugdige jaren van zijn mededinger of op zijn niet onbesproken gedrag. De senaat hoorde hem aan met de strengheid van een

censor. Zoo kregen de verdienstelijken gewoonlijk de voorkeur boven de invloedrijken.

Daar in dit alles door persoonlijke ingenomenheid de klad was gekomen, heeft men zijn toevlucht tot het geneesmiddel der geheime stemming genomen. Nu, voorloopig is 't een geneesmiddel geweest: 't was iets nieuws, waarop men niet voorbereid was. Maar nu maak ik me bang dat met verloop van tijd het geneesmiddel zelf een bron van kwalen worden zal. Want 't gevaar bestaat dat ten gevolge der geheime stemming schaamteloosheid binnensluipt. Hoe weinigen toch bekommeren zich in 't verborgen evenzeer om het decorum als in 't openbaar? Voor wat *men* zegt maken velen zich bezorgd, doch weinigen voor wat hun eigen geweten zegt.

Doch laat ik niet op de toekomst vooruitloopen. Voorloopig danken we 't al aan onze stembriefjes dat we de magistraten hebben gekregen, die we hebben moesten. Want net als in sommige processen 't geval is, zijn we plotseling als rechters aangewezen en daardoor hebben we ons bij onze uitspraak buiten 't bereik van verkeerde invloeden gehouden.

Dit schrijf ik u, vooreerst om iets nieuws te schrijven, ten tweede om toch ook eens over staatszaken te praten; naar mate wij daartoe minder gelegenheid hebben dan de ouden moeten wij zoo'n gelegenheid te minder laten voorbij gaan. En waarlijk 't wordt toch ook tijd eens wat anders te schrijven dan: „hoe vaart ge? hoe staat 't met uw gezondheid?'' Ook in onze brieven moet eens iets voorkomen dat niet laag bij den grond is en ordinair en beperkt tot persoonlijke aangelegenheden. Wel staat nu alles onder 't gezag van één, die ten algemeenen nutte aller zorgen en bezwaren op zich alleen heeft genomen. Maar door een heilzame matiging in zijn bewind vloeien uit die rijke bron toch ook nog beekjes naar ons toe; daar kunnen wij zelf uit scheppen en door middel van onze brieven nu en dan een glaasje vullen voor onze afwezige vrienden. Vaarwel.

21. *Aan Cornelius Priscus.*

Daar krijg ik bericht dat Valerius Martialis overleden is. Wat spijt me dat! 't Was een vernuftig, scherp, pittig man. Hij kon geestig, hij kon kwaadaardig wezen, maar afgunstig dat was hij niet. Toen hij hier uit 't land ging heb ik hem met reisgeld geholpen. Dat deed ik uit hoofde van onze vriendschap, maar ook wel uit hoofde van de versregeltjes, die hij over mij heeft gemaakt. In ouden tijd was 't gebruikelijk om hen, die staten of enkele personen hadden verheerlijkt, daarvoor te beloonen in geld of eer; dat is in onbruik gekomen zooals er daarna zoo veel in onzen tijd in onbruik is gekomen, wat schoon en voortreffelijk was. Immers sedert wij hebben opgehouden met dingen te doen waarover een lofrede kan worden geschreven, vinden wij 't ook dwaas een lofrede te begeeren [1]).

Wilt ge weten welke die versregels waren, die mij zoo dankbaar hebben gestemd? 'k zou zeggen: „zoek ze maar", doch ik ken er wel eenige van buiten. Als gij die aardig vindt, kunt ge de rest wel eens opslaan.

De dichter spreekt zijn Muze toe, draagt haar op zich naar mijn huis in de Esquilien te begeven en mij op gepaste wijze te naderen:

maar vooral den rechten tijd
  dient ge wel te kiezen,
dartle juffer, die gij zijt,
  wilt ge niet verliezen
des vermaarden reednaars gunst,
  die zijn heele dagen
wijdt aan de gestrenge kunst
  waarin hij mocht slagen,
haast zoo goed als d'Arpinaat [2])
  in zijn beste werken,
laat hij dan van uw gepraat
  en gedruisch niets merken;
beter komt gij t' avondstond,

---

[1]) Na *quoque* heb ik *cupere* ingevoegd. [2]) Cicero.

't uur aan Bacchus heilig,
als de beker gaat in 't rond,
dan is 't voor u veilig,
dan is 't vreugd' al wat men ziet
lamplicht, reukwerk, rozen,
dan zou zelfs een Cato niet
bij uw versjes blozen.

Vindt gij 't niet billijk dat ik van den man, die dat van me heeft te boek gesteld zoo vriendschappelijk mogelijk heb afscheid genomen bij zijn vertrek en dat ik hem bij zijn dood betreur als een van mijn beste vrienden? Ge zult toch wel toestemmen dat hij mij heeft gegeven het grootste wat hij kon; als hij er toe in staat was geweest zou hij mij een nog grooter geschenk hebben vereerd. Maar is er wel eenig geschenk grooter dan roem en lof en onsterfelijkheid? „Ja maar" zegt ge, „wat Martialis geschreven heeft zal niet onsterfelijk zijn." Nu, dat kan wezen, maar hij verbeeldde 't zich toch maar. Vaarwel.

BOEK IV.

1. *Aan schoon-grootvader Fabatus.*

Gij verlangt uw kleindochter te zien en mij er bij, gij hebt ons in lang niet gezien. Dat gij daarnaar verlangt doet ons beiden groot genoegen. Van harte 't zelfde, hoor! Wederkeerig zijn wij enorm verlangend naar u, we kunnen 't niet uithouden. Wat meer zegt, we doen ons koffertje al op slot en zullen zooveel haast maken als de eigenaardigheid van de reis toelaat.

Ons eenig oponthoud zal dit wezen (een kort oponthoud) dat we even naar Etrurië moeten, niet om landerijen en bezittingen in oogenschouw te nemen — zoo iets daar kun je mee wachten — maar om een onafwijsbaren plicht te vervullen.

Gij moet weten bij mijn land ligt een stadje, 't heet

Tifernum Tiberinum; dat stadje heeft mij toen 'k nog bijna een kind was tot een van zijn patronen benoemd, met een genegenheid omgekeerd evenredig aan de strengheid van haar oordeel. Als ik kom is 't er feest, diepe verslagenheid als ik weer weg moet, blijdschap als me een onderscheiding te beurt valt. Welnu om goed met goed te vergelden (want 't strekt iemand tot schande als hij in 't betoonen van genegenheid de mindere wezen wil) heb ik daar voor mijn rekening een tempel laten bouwen. Nu is die tempel klaar en 't zou een verzuim tegen de godheid zijn de inwijding er van langer uit te stellen dan noodig is.

Dus op den dag der inwijding blijf ik daar; de afspraak is dat wij die inwijding zullen vieren met een feestmaal. 't Kan best wezen dat ik den volgenden dag ook niet dadelijk weg kan. Des te meer zullen wij de eigenlijke reis bespoedigen. Als we maar 't voorrecht mogen hebben u en uw dochter gezond en flink aan te treffen; want vroolijk, daar is geen twijfel aan als wij in welstand onzen intrek bij u komen nemen. Vaarwel.

2. *Aan Attius Clemens.*

Regulus heeft zijn zoon verloren. Die ramp had ik hem niet gegund, maar of hij 't eigenlijk wel een ramp vindt daar ben ik zoo heel zeker niet van. 't Was een jongen waar veel inzat, maar wat er uit zou groeien dat was aan twijfel onderhevig. Intusschen hij kon den goeden kant uitgaan, als hij maar niet op zijn vader ging lijken.

Om hem het recht te geven zijn moeders erfenis te aanvaarden had zijn vader hem uit de vaderlijke macht ontslagen. Toen dat in orde was (schertsenderwijze zei men, op 't karakter van Regulus afgaande: „nu heeft hij *beslag* op hem gelegd") ging hij hem op laaghartige wijze het hof maken met een vertoon van vaderlijke genegenheid zooals je een vader nooit zult zien maken. Je zou 't niet willen gelooven als je niet bedacht dat 't Regulus was, die zoo handelde.

Desniettemin, nu hij zijn jongen heeft verloren, bedrijft hij op onzinnige wijze rouw over hem. De knaap had

verscheiden paardjes voor onder den man en voor in het tuig, honden groot en klein, nachtegalen, papegaaien, meerls. Regulus liet ze allemaal bij den brandstapel slachten. Neen, dat was geen rouwbedrijf, maar ostentatie van rouw. Wat een bezoeken hij krijgt, 't is niet te zeggen. De menschen hebben een afschuw van hem, ze hebben een hekel aan hem en alsof ze hem een braaf man vinden en veel van hem houden, komen ze op een drafje bij hem aanloopen; om je in weinig woorden mijn meening te zeggen ze stellen zich als Regulussen aan om Regulus voor zich te winnen.

Hij komt niet buiten zijn park over den Tiber, daar heeft hij een groot stuk grond bezet met eindeloos lange galerijen, den oever met beelden van hem zelven, want bij zijn groote hebzucht is hij verkwistend, op roem belust te midden van zijn schande. En (door zoo ver te blijven wonen) maakt hij 't de menschen lastig, en dat hij 't hun lastig maakt dat vindt hij een vertroosting.

Hij wil, zegt hij, weer gaan trouwen, ook al een perversiteit. Je zult er binnenkort van hooren van dat huwelijk in den rouwtijd, dat huwelijk van een hoogbejaarde; 't een komt te vroeg, het ander te laat. Hoe 'k tot die voorspelling kom vraag je; niet omdat hij 't zelf verzekert, want zijn verzekeringen zijn niets waard, maar omdat je er vast op aan kunt dat Regulus iets zal gaan doen wat niet had behooren te geschieden. Vaarwel.

3. *Aan Antoninus (grootvader van den lateren keizer Antoninus Pius).*

Dat gij tweemaal 't consulaat hebt bekleed, zóóals de ouden dat deden, dat ge goeverneur van Azië zijt geweest, een goeverneur zooals men er vóór en na u nauwelijks één of twee (om uw bescheidenheid durf ik niet zeggen geen een) zal vinden, dat gij in strengheid van zeden, in gezag evenzeer als in leeftijd een vorst onder de burgers zijt, dat is eerbiedwaardig en schoon, maar meer nog bewonder ik u in uw verpoozingen. Want dat gij uw strengheid weet te kruiden met even groote gezelligheid en bij zoo hoogen ernst zooveel zachtheid te voegen

dat is een deugd niet minder moeielijk dan groot. Dat dankt gij in 't algemeen aan de buitengewone liefelijkheid van uw taal maar vooral aan uw schrijftrant. Want als gij spreekt dan is 't alsof u, evenals die ouden bij Homerus, honig uit den mond vloeit, wat gij schrijft, men zou zeggen dat daarover de bijen hun nectar [1]) en bloemengeur uitgieten. Ten minste, zóó was de indruk, dien ik kreeg toen ik onlangs uw Grieksche epigrammen en tafreeltjes las. Wat een fijnheid, wat een bekoorlijkheid, wat is dat alles liefelijk, antiek, geestig en raak. Ik verbeeldde mij Callimachus of Herodes of nog iets beters in handen te hebben. Hoe is 't mogelijk dat een Romein zoo echt Grieksch schrijft? Waarlijk ik geloof dat Athene zelf niet zoo Atheensch is.

In één woord: ik ben er jaloersch om op de Grieken dat gij aan hun taal de voorkeur hebt gegeven. Want men behoeft er niet naar te raden wat gij wel een effect zoudt kunnen maken in uw moedertaal, waar gij in die taal van vreemden stam zulke kunstwerken hebt kunnen vervaardigen. Vaarwel.

4. *Aan Sosius Senecio.*

Varisidius Nepos, ziedaar een man met wien ik dan al bizonder ingenomen ben: hij is energiek, rechtschapen en, wat bij u wel 't meest weegt, 't is een redenaar. Daarbij staat hij in nauwe betrekking tot mijn ouden vriend C. Calvisius, die ook uw vriend is, want dat is zijn oom van moederszijde. Doe mij toch het genoegen hem, en daardoor tevens dien oom nog een nieuwen luister bij te zetten, nl. dien van het tribunaat. Daarmee zult gij verplichten vooreerst mij, vervolgens onzen Calvisius, eindelijk Nepos zelven, misschien een niet minder solied debiteur dan Calvisius en ik in uw schatting zijn. Gij hebt al aan heel wat menschen weldaden bewezen, maar ik durf beweren dat nooit een weldaad van u beter geplaatst is geweest en slechts een enkele even goed. Vaarwel.

---

[1]) Voor 't zinledige *innectere* verkies ik de andere lezing *nectare*.

5. *Aan Sparsus.*

Men verhaalt dat Aeschines eens te Rhodus op algemeen verlangen eerst zijn eigen redevoering en toen die van Demosthenes — gij kent die boekdeelen! — heeft voorgedragen en dat beide er luide zijn toegejuicht. Het verbaast me niet meer dat zulk een eer aan zulke eminente redenaars is ten deel gevallen, sedert onlangs in een zeer geletterden kring mijn lofrede op den keizer twee dagen achtereen is aangehoord met zulk een belangstelling, zulk een instemming, ja met zulk een inspanning. En toch, hier werd de aandacht der hoorders niet door vergelijking over en weer in spanning gehouden als bij een wedstrijd. De Rhodiërs werden tot luisteren aangevuurd niet alleen door de verdiensten van wat hun werd voorgedragen maar ook door de prikkeling der onderlinge beoordeeling, mijn rede vond instemming ook zonder de bekoring, die een concours pleegt mee te brengen. Of ik zulk een succes heb verdiend kan het stuk zelf u zeggen, wanneer gij het leest.

Langer mag mijn inleiding niet zijn, dat stuk zelf is al uitvoerig genoeg. Hier althans *moet* ik kort wezen omdat ik kort zijn *kan*: dat zal een verontschuldiging zijn voor de uitbreiding, die ik aan die redevoering heb gegeven, een uitbreiding echter die de belangrijkheid van het onderwerp niet te boven gaat. Vaarwel.

6. *Aan Julius Naso.*

Etrurië is door hagelslag geteisterd, uit 't over-Posche krijg ik bericht van een bizonder rijken oogst en .... een daarmee overeenstemmende waardeloosheid der veldvruchten. Mijn Laurentinum dát alleen rendeert. Wel bezit ik daar niets dan een woning en een strookje moestuin en daarachter niets dan zand, toch trek ik dáár alleen wat van. Want daar schrijf ik meer dan ergens anders, en ik bewerk er geen akker — dien heb ik er niet — maar mij zelven door studeeren. Zooals men elders een rijkgevulde voorraadschuur vertoont, zoo kan ik u hier

een kast toonen vol van geschriften van mijn hand. Dus, als je gesteld bent op een grondbezit, waar je zeker bent van een goede opbrengst, dan moet je ook zien hier in deze kuststreek iets te krijgen. Vaarwel.

7. *Aan Catius Lepidus.*

Regulus is toch maar een energiek man, dat heb ik u al meer gezegd. 't Is verbazend zooals hij alles, wat hij zich eenmaal heeft voorgenomen, ook ten uitvoer weet te brengen. Hij zou gaan rouw bedrijven over zijn zoon: zóó heb je nog nooit zien rouw bedrijven; hij zou zoo véél mogelijk standbeelden en borstbeelden van hem laten maken. Welnu, hij zet er alle werkplaatsen voor in beweging: in verf, in was, in brons, in zilver, in goud, ivoor, marmer laat hij den knaap uitbeelden. Zelf heeft hij een uitvoerige levensbeschrijving van hem te boek gesteld en voorgedragen. Verbeeld u een levensbeschrijving van een kind; hij heeft die toch maar voorgedragen, daarvoor heeft hij onlangs een groote schare van hoorders bijeen gebracht. Van die levensbeschrijving heeft hij 1000 exemplaren laten maken en verspreiden over Italië en de provincies. In een officieel schrijven heeft hij aan de diverse gemeenteraden verzocht uit hun midden het lid uit te kiezen dat met de helderste stem begaafd was om dat geschrift op te lezen. Aldus is geschied.

Wat had die man veel goeds tot stand kunnen brengen als hij diezelfde energie — of hoe moet men die krachtdadigheid om in alles zijn zin door te zetten noemen? — eens op waardiger doeleinden had gericht?

Maar, 't is nu eenmaal zoo, de goeden *hebben* minder energie dan de boozen. En evenzeer als 't een waar woord is van den Griekschen schrijver: „onkunde maakt moedig, wijs overleg schroomvallig", kan men ook met recht zeggen: „een goede aanleg wordt door bescheidenheid verzwakt, een slechte door vermetelheid versterkt".

Zie zoo'n Regulus maar eens: zijn borst is zwak, zijn spraak onduidelijk, zijn tong onvast, 't bedenken gaat bij hem langzaam in zijn werk, memorie heeft hij in 't geheel niet, kortom hij beschikt alleen over talent in het

slechte, en toch door zijn gemis van schaamtegevoel, door zijn dolzinnigheid zelve heeft hij 't zóó ver weten te brengen dat hij nu doorgaat voor een redenaar.

Gij kent die definitie, die Cato geeft van den waren redenaar; is 't niet prachtig zooals Herennius Senecio die definitie heeft omgedraaid en op Regulus toegepast: „redenaar: een slecht mensch, die niet spreken kan"? Waarlijk, 't portret door Cato geteekend van den waren redenaar is niet zóó sprekend gelijkend als dàt portret van Regulus.

Kunt gij een brief als dezen met gelijke munt betalen? Ja, dat kunt gij, als ge mij schrijft of iemand in onze gemeente, iemand van mijn vrienden (ja misschien wel gij zelf) dat jammerstuk van Regulus als een straatspecialiteit op de markt voorgedragen heeft en wel, om de woorden van Demosthenes te gebruiken, „met hooge stem, met blij gebaar, uit volle keel". Want 't is zóó'n onwijs product dat 't eer een lach dan een zucht kan afdwingen. Je zoudt je kunnen verbeelden dat 't niet over een kind handelt, maar dat het door een kind is opgesteld. Vaarwel.

8. *Aan Arrianus.*

Gij wenscht mij geluk met mijn benoeming tot augur. Nu, dat moogt gij wel doen; vooreerst is 't een groote eer een onderscheiding te ontvangen van een vorst, zoo streng in zijn oordeel als onze keizer, zelfs al zou 't minder belangrijke zaken betreffen, ten tweede is dat priesterambt oud en hoogeerwaard en, wat er een bizondere heiligheid aan bijzet, hij, die 't bekleedt, kan er niet bij zijn leven uit worden ontzet. Andere ambten overigens ongeveer gelijk in rang worden geschonken en weer afgenomen, het eenige waartoe de fortuin bij dit ambt de bevoegdheid heeft, is dat 't een gunst is als men het krijgt.

In 't bizonder lijkt mij dit een gelukwensch waard dat ik de opvolger ben van Julius Frontinus, een hooggeacht man, die nu al jaren achtereen op den dag der nominatie mijn naam opgaf als wees hij mij aan tot zijn opvolger. En nu dat ook zoo is uitgekomen, mag men 't voor iets meer houden dan een toevalligheid.

Ja, gij schrijft dat daarom mijn augurschap u zoo ver-

heugt omdat ook Cicero augur geweest is, dat wil zeggen 't verheugt u dat ik op de loopbaan der waardigheden in 't voetspoor treed van den man met wien ik wedijver op 't gebied der letteren. Ach, ach mocht ik, die dezelfde priesterwaardigheid heb verworven als hij, het consulaat zelfs op zooveel jeugdiger leeftijd, althans op hooge jaren hem eenigermate evenaren in talent van spreken! Maar — gij begrijpt dat zoo goed als ik — wat van menschen afhangt is mij wel te beurt gevallen als zooveel anderen, maar dat andere is moeielijk te bereiken, ja zelfs vermetel er op te hopen. Want 't behoort tot die voorrechten, die alleen door de goden gegeven kunnen worden. Vaarwel.

9. *Aan Ursus.*

Dezer dagen heeft zich voor het gerecht te verantwoorden gehad Julius Bassus, een man van veel wederwaardigheden, een man vermaard om zijn tegenspoeden. Onder Vespasianus is hij door twee niet-magistraten in staat van beschuldiging gesteld, door den keizer verwezen naar den senaat, daar is zijn zaak lang hangende gebleven, eindelijk is hij op eervolle wijze vrijgesproken. Als vriend van Domitianus was hij bang voor Titus: door Domitianus is hij verbannen, door Nerva teruggeroepen. Als provincie viel hem Bithynië ten deel, na 't voleindigen van zijn provinciale loopbaan.... is hij in staat van beschuldiging gesteld. 'k Zal u vertellen hoe 't met die zaak gegaan is.

Heftig was de aanklacht, maar niet minder getrouw was de verdediging. Allerlei eischen werden er tegen hem gesteld, 't meerendeel van deze echter moest voor zachter doorgaan dan een ander.

Pleiter tegen hem was Pomponius Rufus, een vaardig, krachtdadig man; op Rufus volgde Theophanes, een der genen, die door de provincie tegen Bassus was afgevaardigd; van hem was de geheele aanklacht uitgegaan, hij had dat vuurtje aangelegd.

Ik diende van repliek. Bassus had namelijk aan mij de opdracht gegeven om in 't algemeen het fundament der

verdediging te leggen: ik zou de onderscheidingen vermelden hem ten deel gevallen: dat waren er heel wat, gevolg van zijn aanzienlijke afkomst en juist van de beschuldigingen, die er in den loop der tijden tegen hem waren ingebracht; verder moest ik in 't licht stellen hoe de aanbrengers tegen hem hadden samengespannen en er een zaakje van maakten, en wat de oorzaken waren dat de grootste raddraaiers, onder anderen die Theophanes, zoo tegen hem waren ingenomen. Meer in 't bizonder moest ik opkomen tegen de beschuldiging, die 't meest in zijn nadeel was. Al het andere, hoeveel erger het ook klonk, had een reden moeten zijn niet alleen om hem vrij te spreken maar zelfs om hem te loven en te prijzen, dit alleen was hem tot last dat hij in zijn onnoozelheid en argeloosheid wel eens wat van de provincialen had aangenomen, wat hem uit vriendschap werd gegeven. Want voorheen had hij in de provincie al eens een lager ambt bekleed. Nu, dat noemden zijn aanklagers diefstallen en rooverijen, hij noemde 't vrijwillige geschenken, maar ook 't aannemen van geschenken is bij de wet verboden.

Wat stond mij te doen, welken weg der verdediging moest ik inslaan? Het feit loochenen? Dat was gevaarlijk: een handelwijze, die ik niet durfde erkennen, zou stellig en zeker voor een oneerlijke handeling worden gehouden. En bovendien, iets heeten liegen wat klaar als de dag was, dat zou zijn niet de beschuldiging weerleggen maar haar verzwaren, vooral nu de beschuldigde aan zijn verdedigers alle vrijheid van handelen had benomen. Want hij had nu aan den een dan aan den ander, hij had aan den keizer zelf verteld dat hij nooit anders dan kleine presentjes had aangenomen en dan nog alleen op zijn verjaardag of met kermis en dat hij er zoo ook heel wat had gestuurd aan anderen. Moest ik verzachtende omstandigheden pleiten? Daarmee zou ik mijn cliënt den genadeslag hebben gegeven, wanneer ik erkende dat zijn misdaad van dien aard was dat niets hem kon redden dan het aannemen van verzachtende omstandigheden. Of moest ik gaan beweren dat Bassus in dezen overeenkomstig zijn plicht had gehandeld? Dat zou *hem* niets hebben gebaat, en mij den naam hebben berokkend van onbe-

schaamdheid. Het leek mij dus maar het best een soort van middenweg te bewandelen en dat heb ik, geloof ik, ook wel gedaan.

Het vallen van den avond maakte aan mijn pleidooi een einde, net zoo als 't in 't heldendicht pleegt te gaan met tweegevechten. Ik had $3^1/_2$ uur gepleit, er bleven er dus nog $1^1/_2$ over. Want daar overeenkomstig de wet de aanklager de beschikking had gekregen over 6, de beschuldigde over 9 uur, had de beschuldigde dien tijd aldus tusschen mij en dengene, die na mij spreken zou, verdeeld, dat ik er 5 zou gebruiken en die ander de rest. Om succes met mijn pleidooi te hebben leek het mij raadzaam, niet verder te spreken maar er een eind aan te maken. Want niet tevreden zijn met wat men eenmaal heeft bereikt, dat is een gevaarlijk waagstuk. Daarbij was ik bang dat, zoo ik het werk hervatte, mij de krachten zouden begeven, want het werk hervatten is moeilijker dan het voortzetten. Ook bestond er gevaar dat mijn tweede pleidooi onverschilligheid zou ontmoeten, daar de hoorders nu eenmaal den indruk hadden gekregen dat 't uit was, of wel ongeduld daar 't hun moest voorkomen dat ik nog eens weer van voren af aan begon. Want gelijk een fakkel door voortdurend zwaaien haar vuur behoudt, maar zeer moeielijk weer vlam vat als men 't zwaaien een tijd lang heeft gestaakt, zoo wordt evenzeer de gloed des sprekers als de aandacht des hoorders door aanhouden gehandhaafd, maar beide gaan kwijnen, zoo men, als verflauwden de krachten, een tijd tusschen in ledig laat. Maar bijna onder tranen bad en smeekte Bassus mij om mijn vollen tijd te gebruiken. Ik heb hem zijn zin gegeven en zijn belang hooger geacht dan het mijne. En 't liep goed af: ik vond den senaat weer zoo belangstellend en frisch alsof hij door mijn eerste pleidooi minder was verzadigd dan wel verlangend was geworden naar meer.

Op mij volgde Lucceius Albinus, en die sprak zóó handig dat men nu van onze pleidooien zegt: „ze hingen samen alsof 't maar één redevoering was, maar ze hadden de verscheidenheid van twee."

Tegen ons trad op Herennius Pollio: die sprak met kracht en nadruk en toen nog eens weer Theophanes.

Dat was een nieuwe onbeschaamdheid van hem dat hij na twee sprekers van hoogen rang en goeden naam [1]), wederom gebruik maakte van zijn recht van spreken en dat wel in ruime mate: hij voerde 't woord tot donker, ja tot in donker, want er moest licht worden gebracht.

Den volgenden dag pleitten voor Bassus Titius Homullus en Fronto, prachtig; de vierde dag werd door 't lezen der stukken in beslag genomen.

'tVoorstel van den nieuw benoemden consul Baebius Macer luidde: „Bassus zou wegens afpersingen worden veroordeeld", dat van Caepio Hispo: „met behoud van eer en goeden naam zou de door hem uit te keeren schadeloosstelling worden getaxeerd". Beide voorstellers waren in hun recht. „Hoe kan dat? zult gij vragen. „Die voorstellen liepen toch zeer uiteen". Wel, Macer bepaalde zich tot de wet, en 't was dus consequent dat hij den man schuldig achtte, die in strijd met de wet geschenken had aangenomen. Caepio daarentegen meende, en wel terecht, dat 't den senaat vrij staat de wetten te matigen zoowel als ze in al haar strengheid toe te passen; 't ontbrak hem dus niet aan goeden grond om een daad te willen verontschuldigen, die verboden is maar niet ongebruikelijk.

't Voorstel van Caepio had de overhand, ja zelfs werd hij al toegejuicht toen hij nog pas opstond om zijn voorstel in te dienen, wat men anders pas doet als iemand weer zijn plaats inneemt. Gij kunt dus eens nagaan met wat een gejuich zijn voorstel, toen hij 't werkelijk uitbracht, is ontvangen, dat voorstel dat zich al zoo in de gunst der vergadering mocht verheugen toen men nog maar *dacht* dat hij 't ging uitbrengen

Toch zijn evenals in den senaat zoo ook elders de gevoelens der menschen in twee partijen verdeeld: wie ingenomen waren met het voorstel van Caepio keuren dat van Macer af, als al te streng en hard; zij, in wier geest het voorstel van Macer viel, noemen dat andere niet alleen slap maar ook met zich zelf in strijd: zij achten het inconsequent iemand zijn plaats in den senaat te laten

---

[1]) Dit is geen verwaandheid van Plinius: met die twee bedoelt hij natuurlijk de twee die reeds tegen Bassus hebben gepleit, nl. Pomponius Rufus (§ 3) en Herennius Pollio (14).

behouden wien een commissie is toegewezen om de door hem verschuldigde geldboete te bepalen.

Er was nog een derde voorstel. Valerius Paulinus namelijk ondersteunde het voorstel van Caepio, maar voegde daar nog aan toe dat Theophanes, als hij zijn ambt van gedelegeerde zou hebben neergelegd, zou worden gedagvaard. Hem werd namelijk te laste gelegd dat hij als aanklager van Bassus allerlei dingen gedaan had, die onder de wet vielen, volgens welke hij Bassus in staat van beschuldiging had gesteld. Doch hoewel dat voorstel zeer naar den zin van de meerderheid der senatoren was, de senaat heeft het niet in behandeling genomen Toch prees men in dezen algemeen Paulinus' rechtschapenheid en consequente handelwijze.

Toen de senaat uiteenging werd Bassus door een groote menschenmenigte afgewacht, die hem luide haar blijdschap betuigde. Wat hem zoo populair had gemaakt was dit dat het oude gerucht zijner wederwaardigheden weer was opgefrischt, dat zijn naam algemeen bekend was door de vele gevaren waaraan hij had blootgestaan en dat die oude man met zijn slanke gestalte er zoo jammerlijk en deerniswaardig uitzag.

Zie hier voorloopig dezen brief bij wijze van koerier; naderhand krijg je een heel pak, de volledige redevoering; maar daar zul je een poos op moeten wachten, want een redevoering over een zaak van gewicht daar kan ik maar niet zoo luchtigjes en in der haast een boek van maken [1]).

10. *Aan Statius Sabinus.*

Sabina, zoo schrijft gij, die ons bij haar overlijden tot haar erfgenamen heeft ingesteld, heeft haren slaaf Modestus een legaat toegelegd in dezen vorm: „ik vermaak aan Modestus, aan wien ik de vrijheid heb geschonken . . ." Maar dat ze hem de vrijheid heeft geschonken staat nergens beschreven, en nu vraagt gij mij wat ik er van denk. Ik heb er deskundigen over geraadpleegd: 't eenparig gevoelen is dat Modestus noch recht op vrijheid heeft

[1]) *Daar-maken.* Wij zouden zeggen: „die kan ik maar niet zoo luchtigjes en in der haast persklaar maken."

omdat die hem niet is verleend, noch ook op dat legaat omdat Sabina 't aan haar slaaf heeft toegewezen.

Voor mij evenwel is 't aan geen twijfel onderhevig of hier is een vergissing van Sabina in 't spel en dus acht ik 't onzen plicht om wat Sabina meende dat door haar in een acte is neergelegd uit te voeren alsof zulk een akte bestond.

Ik vertrouw dat gij die meening zult deelen, gij die zoozeer een gewetenszaak pleegt te maken van 't in acht nemen der laatste wilsuitingen van overledenen: voor een goed erfgenaam geldt als streng recht het feit dat hij weet en weten kan wat de overledene werkelijk heeft gewild. Bij ons toch weegt het betamelijke even zwaar als bij anderen het verschuldigde.

Laat dus die Modestus met onze toestemming zijn vrijheid blijven genieten, laat hij in 't bezit zijn van het legaat alsof alles volmaakt in den vorm en streng gestipuleerd is. Een goede keus van erfgenamen doen, dat is de beste stipulatie. Vaarwel.

11. *Aan Cornelius Minicianus.*

Heb je 't al gehoord dat Valerius Licinianus op Sicilië leeraar is in de welsprekendheid? Neen zeker nog niet, 't is een nieuwtje. Zoo'n man van hoogen rang, die nog kort geleden voor een der beste redenaars doorging! Nu is hij dermate gedegradeerd dat hij van senator balling, van redenaar onderwijzer van redenaars in spe is geworden. Zelf laat hij zich over 't gebeurde aldus uit in zijn program ('t klinkt mooi en is wel geschikt medelijden te wekken): „wat zijt gij toch dartel, o fortuin: van senatoren maakt gij schoolmeesters, van schoolmeesters senatoren [1])." Wat een bitterheid, wat een hatelijkheid zit er in die woorden! Ik geloof dat hij expres schoolmeester is geworden om dat frazetje te kunnen declameeren. Bij een andere gelegenheid, toen hij in Grieksch gewaad (want wie verbannen zijn missen 't recht op de toga) optrad, schikte hij de plooien van zijn kleed in orde, zag om zich heen

[1]) Met dit laatste doelde Licinianus op Quintilianus.

en sprak: „geachte hoorders ik ga een voordracht houden in 't Latijn."

„Hoe treurig en beklagenswaard" zult gij zeggen. Zeker, maar de man, die door een misdaad als incest een schandvlek had geworpen op onze kunst, had niet beter verdiend.

En hij heeft bekentenis van die misdaad afgelegd, maar 't is niet uitgemaakt of hij dat heeft gedaan omdat hij werkelijk schuldig was, dan of hij, zoo hij zijn schuld loochende, erger vreesde. Immers Domitianus placht, als hij iets ging bedrijven [1]) dat groote verontwaardiging wekte, zich woedend en beangst te maken wanneer men hem alleen liet staan. Nu had hij 't verlangen opgevat om Cornelia, de eerste der Vestaalsche maagden, levend te laten begraven (zulke strafoefeningen uit den ouden tijd leken hem een gewenschte illustratie van zijn regeering), dus liet hij overeenkomstig zijn recht van opperpriester, of liever overeenkomstig zijn boosaardige tyrannennatuur zijn ambtgenooten in 't priesterschap bijeenkomen niet in zijn priesterlijke ambtswoning maar in zijn villa in 't Albaansche.

Het was al gruwelijk dat die geheele maatregel (althans dat hield men er voor) hem door wraakzucht was ingegeven, maar niet minder gruwelijk was het dat hij haar bij verstek, zonder dat ze zich had kunnen verdedigen, veroordeelde, terwijl hij zelf de dochter van zijn broeder door incest niet alleen verontreinigd maar ook vermoord had, want na den dood van haar man is ze ten gevolge van een abortus gestorven.

Terstond nadat de veroordeeling was uitgesproken werden de daartoe aangewezen priesters er op uitgezonden om haar door begraving om het leven te doen brengen. Zij, nu eens de handen uitstrekkend naar Vesta, dan naar de andere goden riep met luider stem onder anderen herhaaldelijk: „mij acht de keizer onrein, mij ten gevolge van wier offeranden hij zijn overwinningen behaalde en zijn triomfen vierde". Of zij dat zeide om te vleien of om te honen, op grond van zelfvertrouwen of uit minachting

[1]) Terecht voegt de nieuwere editie (van Kukula) hier de praep. *in* bij (*in magna invidia*) die in oudere edities, op grond van andere hss. meestal wordt weggelaten.

jegens den keizer dat moet ik in 't midden laten. Maar ze bleef het zeggen tot ze naar de strafplaats was gebracht; of ze onschuldig was weet ik niet, maar alle omstandigheden gaven daarvan wel den indruk.

Ja ook toen ze in 't onderaardsche hol werd neergelaten en daarbij haar kleed even was blijven haken, keerde ze zich om en schikte het weer terecht, en toen de beul haar de hand reikte, wendde zij zich af en deed een sprong terug: 't was alsof ze van haar rein en maagdelijk lichaam met een ongekenden heiligen schroom zulk een schandelijke aanraking ten eenen male afweerde, met nauwgezette betrachting van de strengste eischen der zedigheid

„was 't haar ook zelfs een zorg betaamlijk neer te vallen".

Er kwam nog iets bij: toen Celer, een man van den ridderstand, wien ongeoorloofde omgang met Cornelia werd te laste gelegd, op 't Comitium werd gegeeseld had hij volhard bij den uitroep: „wat heb ik toch gedaan? ik ben volmaakt onschuldig".

't Gevolg van een en ander was: heftige verontwaardiging tegen Domitianus wegens zijn wreedheid en onrechtvaardigheid. Daarom sleepte hij nu Licinianus voor 't gerecht onder de beschuldiging dat hij een vrijgelatene van Cornelia bij zich op 't land verborgen had gehouden. Maar Licinianus werd vooraf door belangstellende vrienden gewaarschuwd om, als hij Comitium en geeseling wilde ontgaan, zijn toevlucht te nemen tot 't doen van een bekentenis, als zijnde dat 't middel om gratie te krijgen. Dat deed hij.

Voor den afwezigen Licinianus voerde 't woord Herennius Senecio, zoo ongeveer in den zin van „Patroclus is gevallen". Want hij sprak aldus: „van verdediger ben ik bode geworden, Licinianus heeft van verdediging afgezien". Groote reden van dankbaarheid voor Domitianus, zoo groot dat zijn vreugde hem verried en hij zei „Licinianus heeft voor mijn vrijspraak gezorgd". Daarbij voegde hij nog de verklaring dat men 't iemand, die zich zoo bescheiden betoonde, niet te lastig moest maken; ja hij vergunde hem al wat hij kon nog gauw in te pakken eer zijn goederen werden verbeurd verklaard, en stond hem bij wijze van belooning een ballingschap toe waarin 't wel

uit te houden was. Ook uit die ballingschap is hij later door de goedertierenheid van Nerva overgebracht naar Sicilië, waar hij nu onderwijs geeft en zich op de fortuin wreekt met schoolprogrammen.

Nu, doe 'k niet gehoorzaam uw zin? Ik schrijf u niet alleen de stads- maar ook de buitenlandsche gebeurtenissen en haal die hoog op om toch maar nauwkeurig te wezen. Trouwens, daar gij in dien tijd niet in de stad waart, had ik gedacht dat gij omtrent Licinianus niets wist dan 't feit zijner verbanning wegens incest. De faam toch vermeldt alleen den afloop, niet de volgorde der gebeurtenissen.

Maar nu verdien ik ook dat gij mij verslag geeft van wat er in uw stadje en in de naburige stadjes voorvalt (want daar gebeurt nog wel eens iets van belang). Schrijf me maar al wat ge wilt, als uw brief maar niet korter wordt dan deze: 'k zal niet alleen de bladzijden maar ook de regels en lettergrepen tellen. Vaarwel.

12. *Aan Arrianus.*

Gij zijt zoo ingenomen met Egnatius Marcellinus en hebt hem al meer dan eens aan mij aanbevolen. Uw ingenomenheid zal grooter, uw aanbeveling nadrukkelijker worden als gij hoort hoe voortreffelijk hij zich onlangs heeft gedragen.

Hij was als schatmeester naar de provincie gegaan en had daar den boekhouder, die hem bij loting was toegewezen, door den dood verloren vóór den vervaldag van diens tractement. Nu begreep hij dat het geld, dat hij had ontvangen om aan dien boekhouder uit te betalen, niet in zijn kas mocht blijven, en besloot dienovereenkomstig te handelen.

Zoodra hij dus weer te Rome was, wendde hij zich dienaangaande tot den keizer en daarna met diens toestemming tot den senaat met de vraag wat er met dat tractement moest gebeuren. Een onbelangrijke rechtskwestie, maar toch een rechtskwestie.

De erfgenamen van den boekhouder vorderden het geld op voor zich, de staatsschatmeesters voor den staat. De

zaak kwam aan de orde, eerst sprak de advocaat van de erfgenamen, vervolgens de landsadvocaat; 't waren twee pleidooien geheel naar den eisch. Daarop diende Caecilius Strabo het voorstel in om dat geld in de schatkist te storten, Baebius Macer om het uit te betalen aan de erfgenamen. Strabo heeft het gewonnen.

Mooi van Marcellinus, niet waar? Maak hem bij gelegenheid uw compliment. Dat heb ik dadelijk gedaan. Want al kan hij ruimschoots tevreden zijn met de goedkeuring hem én door den keizer én door den senaat geschonken, toch zal ook uw loffelijk getuigenis hem genoegen doen. Want al wie naar roem en eer streeft is uitermate dankbaar voor iedere betuiging van instemming en iederen lof, ook die hem van de zijde van geringeren ten deel valt. Nu, en tot u ziet Marcellinus met eerbied op en hecht aan uw oordeel de hoogste waarde.

Hier komt nog bij dat, als hij verneemt dat 't gerucht van zijn handelwijze tot in uw landstreek is doorgedrongen, hij zich ongetwijfeld over den afstand, de reis, de buitenlandsche reis door zijn roem afgelegd, zal verblijden. Want 't is vreemd, maar 't is zoo: de menschen zijn nog meer gesteld op een wijdverspreiden roem dan op een schitterenden roem. Vaarwel.

13. *Aan Tacitus.*

Geluk met uw behouden terugkeer in de stad. Die terugkeer is, zoo ooit, dan nu mij zeer gewenscht. Ik zelf moet nog een poosje buiten blijven om een boekje, dat ik onder handen heb, af te maken. Want 't is bijna af, dus, als ik nu verslap in mijn ijver, dan krijg ik dien, vrees ik, niet zoo gemakkelijk terug.

Om intusschen mijn ongeduld niet op te lange proef te stellen, gebruik ik dezen brief als 't ware als koerier om u nu al vast te vragen hetgeen ik u in persoon zal komen verzoeken. Laat ik u eerst de aanleiding tot mijn verzoek vertellen.

Toen ik onlangs mij in mijn vaderstad bevond, kwam op een morgen 't zoontje van een mijner stadgenooten, een aankomende jongen, zijn opwachting bij me maken.

„Studeer je" vroeg ik. „Zeker" zegt hij. „Waar?" „te Milaan". „Waarom niet hier?" Toen zei zijn vader (want die was er ook bij, of liever die had den jongen meegebracht): „omdat we hier geen professoren hebben" „Waarom hebt ge die dan niet? 't Zou toch zoo zeer in 't belang zijn van u allen die jongens hebt" (je moet weten er waren gelukkigerwijze verscheiden vaders aanwezig, die mij konden hooren spreken) „'t zou toch zoo zeer in uw belang zijn dat uw jongens bij voorkeur hier studeerden: waar zouden zij een genoegelijker leven hebben dan in hun vaderstad, waar zouden ze beter binnen de perken kunnen gehouden worden dan onder de oogen hunner ouders, waar minder geld behoeven uit te geven dan te huis? Wat ligt er dus meer voor de hand dan geld bijeen te brengen om professoren aan te stellen en wat gij nu uitgeeft voor kamerhuur, reisgeld, en voor het aanschaffen daarginds van allerlei benoodigdheden nog op hun tractement toe te leggen [1])? Zie daar: ik zelf, ik heb nog geen jongens, maar ik verklaar mij bereid voor onze gemeente, alsof dat een dochter van me was of een andere vrouwelijke bloedverwant, het derde deel te betalen van wat gij besluiten zult op te brengen. Ik zou wel de heele som toezeggen als ik me niet bezorgd maakte dat dan te eeniger tijd mijn stichting den verkeerden kant uitging ten gevolge van kuiperij bij 't solliciteeren: ik weet dat komt op veel plaatsen voor waar de professoren hun tractement krijgen uit de openbare kas. Tegen die kwaal is het eenige voorbehoedmiddel dit, dat alleen aan de ouders het recht van benoemen wordt gelaten en door hun verplichting om mede de kosten te dragen hun strengheid in het doen van een keus wordt vermeerderd. Want wie er misschien met geld van anderen slordig zouden omgaan, die zullen ongetwijfeld nauwlettend toezien waar 't op hun eigen geld aankomt, en er voor waken dat niemand bezoldiging van mij krijgt die 't niet verdient, ten minste als zoo iemand ook bezoldiging moet krijgen van hen zelf. Dus samen aan 't werk, de handen ineen-

1) Mommsens verandering van *adicere* in *addicere* lijkt mij overbodig, ja onjuist. Betaling voor hun lessen krijgen die onderwijzers in Milaan ook, maar te Como zelf kan door de genoemde toevoeging die betaling ruimer worden, wat ook voor de concurrentie, waarover in 't eind van § 9 wordt gehandeld, wenschelijk is.

geslagen; courage maar, ik heb ook courage: want hoe grooter de som, die ik moet bijdragen hoe liever het mij wezen zal. Niets kunt gij voor uw jongens doen dat u meer tot eer zal strekken, niets voor uw gemeente dat u meer recht kan geven op hare dankbaarheid. Hier behooren te worden opgekweekt die hier geboren worden, van kindsbeen af behooren ze hun geboortegrond lief te hebben en er aan gehecht te zijn. Als mijn wensch vervuld wordt, dan beroept gij hier zoo beroemde professoren dat de naburige steden hier hun geleerdheid komen halen en dat evenzeer als tot dusverre uw zonen naar vreemde plaatsen trekken, voortaan vreemde jongelieden naar deze plaats samenstroomen."

Ik meende dat alles wat hooger, als 't ware uit zijn bron zelf, te moeten ophalen, opdat gij weten zoudt hoezeer gij mij zoudt verplichten zoo gij de opdracht, die ik u doe, wildet aanvaarden. En ik draag u op, ja ik verzoek u met een aandrang in overeenstemming met het belang der zaak om, onder de groote menigte geleerden, die uit bewondering voor uw talent tot u pleegt te komen, uit te zien naar professoren, die wij kunnen polsen, maar onder die voorwaarde dat ik mij tegenover niemand verbind. Volle vrijheid wensch ik aan de ouders te laten: die moeten zelf oordeelen en hun keuze bepalen, voor mij zelve sta ik alleen op mijn recht om er moeite en geld voor over te hebben.

Dus als gij iemand vindt, die 't met zijn talent aandurft, laat die gaan solliciteeren, maar 't zich voor gezegd houden dat hij van hier geen andere aanbeveling meebrengt dan die hij zich zelf geeft. Vaarwel.

14. *Aan Paternus.*

Gij begeert, denk ik, wel weer een deftige redevoering van me te lezen, en ziet daar verlangend naar uit. En ik.... ik lijk wel zoo'n koopman in fijne uitheemsche snuisterijen, en nu haal ik uit mijn mars eenige knutselarijen voor den dag van eigen maaksel en stop je die zoo stilletjes in de hand.

Je krijgt namelijk gelijk met dezen brief mijn elf-sylbers,

waarmee ik me pleeg te amuseeren in mijn reiskoets, in het bad, aan tafel. In die versmaat ben ik op mijn manier geestig, grappig, verliefd, bedroefd, ontevreden, boos, geef ik beschrijvingen, nu eens in alledaagschen dan weer in meer verheven stijl en door die afwisseling zelve tracht ik dit succes te bereiken dat 't een in den smaak van dezen, 't ander in den smaak van genen, 't geheel misschien in den smaak van allen valt.

Nu zou 't kunnen zijn dat sommige van die gedichtjes je een beetje al te dartel voorkwamen; nu, dan zijt gij genoeg tehuis in de letteren, om te kunnen bedenken dat groote en hoogachtbare mannen uit den ouden tijd ook wel zulke versjes hebben gemaakt en dan niet alleen scabreuze onderwerpen hebben aangedurfd maar zich daarbij ook van woorden hebben bediend waarin alles zoo maar bij zijn naam genoemd werd Nu, zulke woorden vermijd ik, niet omdat ik strenger van zeden ben (hoe zou ik?) maar ten gevolge van mijn grootere schroomvalligheid.

Overigens weet ik heel goed dat voor dit genre de wet geldt en gelden moet die Catullus aldus heeft geformuleerd:

> den dichter zelf past zedigheid,
> zijn versjes? kom, och heermijntijd!
> die vindt men aardig pas en fijn
> wanneer ze wat ondeugend zijn.

En hoezeer ik vertrouw op uw juist oordeel, dat kunt gij hieruit opmaken, dat ik er de voorkeur aan heb gegeven u de heele verzameling te laten critiseeren, dan met een keur er uit uw lof na te jagen. Trouwens gedichtjes, die 't allermeest in iemands smaak vallen, verliezen hun indruk op hem als hij 't eene even goed vindt als het andere. Bovendien een kundig en smaakvol lezer gaat toch niet een vergelijking houden tusschen twee geheel heterogene gedichtjes, maar hij beoordeelt ze ieder op zichzelf, en is er iets in zijn soort volmaakt, dan gaat hij niet kijken of 't ook beneden een ander gedichtje van een andere soort staat.

Doch waartoe meer? Een lange voorrede om beuzelarijen te rechtvaardigen of aan te bevelen is wel 't gekste

wat men uitdenken kan. Dit wou ik alleen nog zeggen: ik ben van plan die beuzelarijen te betitelen „elfsylbers", een titel die allen aan een bepaalde versmaat bindt [1]). Dus wilt gij 't noemen: epigrammen, of schilderijtjes, of praatjes, of wat ook, ik verplicht mij tot niets dan tot 't leveren van elflettergrepige versregels.

En nu hoop ik dat gij wel zoo oprecht zult zijn om wat gij over mijn bundeltje zoudt willen zeggen aan anderen, liever aan mij te zeggen. Met dat verzoek stel ik u niet voor een moeielijkheid. Want was dat bundeltje mijn eenige werk of mijn voornaamste werk, dan zou 't misschien pijnlijk zijn te zeggen: „kun je niet eens wat gaan uitvoeren?" Maar te zeggen: „je hebt wel wat beters te doen", dat is zacht en beleefd. Vaarwel.

15. *Aan Fundanus.*

Zoo eenige eigenschap van mij 't gevolg is van rijp overleg, dan is het wel mijn buitengewone genegenheid voor Asinius Rufus. Dat is een uitnemend man en daarbij een groot vriend van alle goeden en braven — want waarom zou ik mij zelven niet ook tot de goeden en braven rekenen? Hij is ook nauw verbonden aan Cornelius Tacitus: nu *dien* kent gij. En dus als gij èn over Tacitus èn over mij gunstig denkt, dan moet gij 't ook doen over Rufus, want een hechte vriendschap wordt toch wel in de eerste plaats geknoopt door gelijkheid van zeden.

Hij heeft een groot gezin. Ook hierin heeft hij zich een waardig burger betoond dat hij, nu de natuur hem eenmaal vergunde rijken kinderzegen te genieten, van die vergunning ook een ruim gebruik heeft gemaakt en dat in een tijd dat de menschen — van wege de voordeelen der kinderloosheid — het al heel erg vinden één kind tot hun last te hebben. Zelfs is hij grootvader: dat heeft hem zijn aangenomen zoon Satrius Rufus gemaakt. Nu, dien Satrius Rufus, als gij dien wat nader leert kennen, dan zult gij hem hoogachten evenals ik.

---

[1]) Hier drukt Plinius zich wat gezocht en daardoor verdraaid uit; „titulus sola metri lege constringitur". 't Is toch niet de titel die *constringitur*, maar de dichter zelf en de inhoud van 't bundeltje.

Uit deze mededeelingen kunt ge opmaken wat een talrijke familie gij aan u kunt verplichten door 't bewijzen van één weldaad; en dat ik die weldaad van u vraag, daartoe word ik gebracht vooreerst door een wensch, ten tweede door een voorgevoelen van me. Want ik wensch u voor 't aanstaande jaar het consulaat toe en heb een voorgevoelen dat gij 't krijgt. Dat laatste wordt in mij gewekt én door uwe voortreffelijke eigenschappen én door de mij welbekende gevoelens des keizers. En nu wil het toeval dat de oudste der zonen van Rufus in dat jaar quaestor is; die zoon Aufidius Bassus, dat is een jonge man, ik zou haast zeggen nóg beter dan zijn vader: de vader zelf hoopt dat ik er zoo over denk en dat ik dat zeg, alleen de bescheidenheid des jongelings verbiedt het mij.

Gij zult me, waar ik aldus over een afwezige spreek, bezwaarlijk kunnen gelooven (hoewel, gij gelooft mij in alles) als ik u verzeker dat die jonge man bedeeld is met werklust, rechtschapenheid, kennis, talent, lust en aanleg voor de welsprekendheid in een zoo hooge mate als .... gij zelf bij ondervinding zult kunnen constateeren. Ik wenschte wel dat onze tijd op 't gebied van ware beschaving zóó vruchtbaar was dat er voor u mogelijkheid bestond om ettelijke jongelieden boven Bassus te stellen: dan zou ik de eerste zijn om u aan te manen en onder 't oog te brengen dat gij wel goed mocht rondzien en ernstig overwegen aan wien van die allen gij de voorkeur moest geven. Maar nu ... doch laat ik niet met al te veel verzekerdheid spreken over iemand, die mijn vriend is; ik zeg alleen dat die jonge man wel verdient dat gij hem naar oudvaderlijk gebruik als uw eigen zoon beschouwt. En wijze mannen als gij moeten als 't ware van den staat zulke kinderen aannemen als wij van de natuur plegen te wenschen. U als consul zal zulk een quaestor tot sieraad strekken: zoon van een oud-praetor, bloedverwant van oud-consuls wien hij, hoe jong hij ook is, naar hun eigen oordeel reeds nu wederkeerig tot sieraad strekt.

Dus geef gehoor aan mijn verzoek, volg mijn raad op en, in de eerste plaats, neem 't mij niet kwalijk als ik u soms wat ongeduldig voorkom. Vooreerst omdat in een

wereld, waarin men met alles zich rept om er bij te wezen, 't geen zijn rechtmatigen tijd afwacht niet gehouden wordt voor een rijpe maar voor een late vrucht en dan omdat 't al een genot is te anticipeeren op wat gij eens hoopt te genieten. Laat dus nu reeds Bassus u vereeren als zijnen consul, betoon gij hem een genegenheid als ware hij uw zoon en laten wij, die u beiden zoo zeer genegen zijn, dubbele vreugde smaken. Want daar wij én u én Bassus zóó liefhebben dat wij hem als quaestor van welken consul ook en uwen quaestor, wie hij ook zij, met alle macht en inspanning en met al onzen invloed van plan zijn te steunen bij zijn verdere candidaturen, zal 't ons hoogst aangenaam zijn zoo wij én om der wille van mijn vriendschap én om der wille van uw consulaat aan dien éénen jongen man onze gezamentlijke belangstelling wijden en vooral wanneer gij ons aanzoek ondersteunt, gij aan wiens voorspraak de senaat bij zijn verkiezing zoo gaarne gevolg geeft en aan wiens getuigenis hij zooveel waarde pleegt te hechten. Vaarwel.

16. *Aan Valerius Paulinus.*

Verblijd u om mijnentwille, om uwentwille, om der wille van 't geheele volk: de kunst der rede is nog steeds in eere. Toen ik onlangs moest pleiten voor den Hoogen Raad, kon ik er niet bijkomen dan van het tribunaal uit en door de banken der rechters heen, zoo vol was 't in 't heele gebouw. Verbeeld u een deftig jong mensch, wien, zooals dat in een gedrang op straat wel eens gebeurt, het onderkleed van 't lijf was gescheurd, stond daar alleen met zijn toga aan en zoo bleef hij staan zeven uren lang. Want al dien tijd was ik aan het woord, iets wat mij een geduchte inspanning heeft gekost maar nog meer succes heeft opgeleverd. Laten wij dus ons best doen en de onverschilligheid van anderen niet tot voorwendsel gebruiken van de onze. Er zijn nog altijd menschen, die hooren en die lezen willen als wij maar er naar streven iets te produceeren dat niet alleen waard is uitgesproken maar ook te boek gesteld te worden. Vaarwel.

17. *Aan Asinius Gallus.*

Gij herinnert er mij aan en gij verzoekt mij om voor Corellia bij haar afwezigheid in rechten op te treden tegen den nieuw benoemden consul C. Caecilius. Voor die herinnering ben ik u dankbaar, maar met uw verzoek doet gij mij verdriet. Want herinnerd mag ik worden, om 't niet te vergeten, maar niemand mag mij verzoeken iets te doen wat allerschandelijkst zou zijn als ik het niet deed. Zou ik kunnen aarzelen 't belang te behartigen der dochter van Corellius? Wel is waar sta ik met den man, tegen wien gij mijn hulp voor Corellia inroept, op den voet wel niet van innige vriendschap, maar toch van vriendschap, daarbij komt 't aanzien waarin hij zich mag verheugen en 't ambt zelf waartoe hij is bestemd en dat ambt moet ik met te meer eerbied ontzien omdat ik het reeds heb bekleed. Want 't ligt in de natuur der zaak om gaarne mee te helpen in eere houden onderscheidingen, die men zelf heeft ontvangen.

Maar bedenk ik dat het er om te doen is de dochter van Corellius bij te staan, dan komen mij al zulke overwegingen onbeteekenend en waardeloos voor. Want dan staat mij voor oogen die man, die voor niemand van onzen tijd behoeft onder te doen in ernst en reinheid van zeden. Mijn genegenheid voor hem is gesproten uit bewondering en .... (gewoonlijk ziet men het tegenovergestelde gebeuren), hoe meer ik hem heb leeren kennen, hoe meer ik hem ben gaan bewonderen. Want leeren kennen dat heb ik hem door en door: niets was er wat hij niet met mij deelde; noch zijn scherts noch zijn ernst, noch zijn vreugde, noch zijn droefheid. Ik was nog maar een aankomend jong man en reeds bewees hij mij eer, ja ik durf wel zeggen eerbied als aan een tijdgenoot. Bij 't dingen naar een ambt was hij het, die mij aanbeval en getuigenis voor mij aflegde, hij was het, die mij bij mijn ambtsaanvaarding geleidde en vergezelde, hij eindelijk werd bij alle plechtigheden die mij betroffen, hoe zwak en reeds bejaard hij ook was, waargenomen. Hoeveel heeft hij toegebracht tot mijn naam in eigen kring, in 't openbaar en

ook bij den keizer! Toen namelijk eens bij Nerva 't gesprek kwam op jonge mannen van verdienste en velen mijn lof verkondigden, bepaalde hij zich eerst een poos tot dat stilzwijgen dat hem steeds zooveel gezag bijzette, daarop sprak hij met dat u welbekende indrukwekkende stemgeluid: „ik moet me wel matigen in mijn lof van Secundus, want al wat hij doet dat doet hij op mijn raad".

Met dat woord heeft hij mij een eer bewezen zoo groot als ik zelfs niet van de goden zou mogen bidden zonder de perken te buiten te gaan; immers hij verklaart daarmee dat ik steeds handelde met volmaakte wijsheid, daar ik in alles den raad volgde van den wijste der menschen.

Ja, nog op zijn sterfbed zei [1]) hij tot zijn dochter, gelijk deze zelf zoo gaarne verkondigt, „in mijn lange leven heb ik veel vrienden verworven, maar boven allen munten uit Secundus en Cornutus".

Als ik dat bedenk, dan staat het wel voor mij vast dat ik al mijn krachten moet inspannen, zal men niet van mij zeggen dat ik in eenig opzicht de vaste overtuiging van een man met zulk een blik in de toekomst heb teleurgesteld.

Kortom: ja stellig en zeker zal ik Corellia bijstaan met al den ijver, die in mij is en er niet voor terugdeinzen daardoor aanstoot te geven. Trouwens ik houd me overtuigd dat 't mij niet alleen zal worden vergeven, maar dat ik roem en eer zal inoogsten zelfs bij dengene door wien haar, gelijk gij zegt, een voor een vrouw ongehoord proces wordt aangedaan, wanneer ik in mijn pleidooi al die dingen, maar dan natuurlijk meer in den breede en omstandiger dan de beperkte ruimte van een brief toelaat, vermeld, 't zij om mij te rechtvaardigen 't zij om een proeve van redenaarstalent te geven. Vaarwel.

18. *Aan Antonius.*

Waarmede zou ik u beter bewijs kunnen geven van mijn groote bewondering voor uwe Grieksche epigrammen dan hiermede dat ik beproefd heb met eenige er van in

---

[1]) Voor *ut* (in *tibi ut longiore*) lees ik volgens de uitnemende conjectuur van Titze *ait*.

't Latijn te wedijveren en ze in 't Latijn na te bootsen? Maar ze zijn er minder op geworden. Dat komt in de eerste plaats van de geringheid van mijn talent, vervolgens van de armoede of liever, zooals Lucretius het uitdrukt, de armoedigheid van onze taal. Mocht gij desniettemin vinden dat die versjes, Latijnsche versjes en dan nog wel versjes van mij, eenige bevalligheid hebben, hoe groot moet dan wel de bekoorlijkheid zijn van gedichtjes, die in 't licht worden gegeven door u en in 't Grieksch! Vaarwel!

19. *Aan Calpurnia Hispulla.*

Gij zijt een voorbeeld van zusterlijke genegenheid; uw voortreffelijken broeder, die u zoo lief had, hebt gij even groote wederliefde betoond, zijn dochter is u dierbaar als ware zij de uwe, gij bewijst haar de toewijding niet alleen van een vaderszuster maar ook van haar overleden vader zelven, dus zal 't u zeker tot groote vreugde zijn als gij verneemt dat zij haren vader, u, en haren grootvader waardig gaat worden. Ze heeft veel vernuft en is uiterst spaarzaam; hoe zedig ze wel is blijkt hieruit dat ze veel van mij houdt.

Hierbij komt nog haar lust in letterkunde, die ze uit liefde voor mij heeft opgevat. Mijn bundeltje heeft ze steeds bij zich, ze leest er in, ja ze leert ze van buiten. Wat is ze bezorgd als ze merkt dat ik moet gaan pleiten, wat is ze blij als ik gepleit heb! Ze zet wachtposten uit om haar te berichten, wat een instemming, wat een toejuichingen ik heb verwekt, wat de afloop van 't proces is geweest. En als ik eens een voordracht houd, dan zit ze in de buurt, door een gordijn van 't publiek gescheiden en vangt met gretige ooren op den lof, die mij te beurt valt. Mijn verzen, wel die zingt ze en improviseert er cither-muziek bij. Geen man van 't vak heeft haar dat geleerd, maar de liefde, de beste meesteres.

Redenen waarom ik de stellige verwachting koester dat de band, die ons verbindt, een hechte wezen zal en dat hij met den dag hechter zal worden. Want wat ze van me liefheeft dat is niet mijn jeugd of schoonheid, die ver-

anderen gaandeweg en gaan te loor, maar mijn roem.
Zoo, zoo past het een jonge vrouw, die door uwe zorgen is groot gebracht, door uwe lessen onderricht, die in uw woning, die ook de hare was, niets dan reinheid en betamelijkheid heeft aanschouwd, ja die ten gevolge uwer lofredenen op mij 't zich tot een gewoonte heeft gemaakt genegenheid voor mij te koesteren. Want daar gij mijn moeder vereerdet als de uwe gingt gij van mijn prille jeugd af aan mij opvoeden, mij prijzen en de voorspelling uitspreken dat ik zóó zou worden .... als nu mijn vrouw mij vindt.

Om strijd dus danken wij u, ik omdat gij haar aan mij, zij omdat gij mij aan haar hebt gegeven, als hadt gij ons voor elkaar uitgezocht. Vaarwel.

20. *Aan Nonius Maximus.*

Wat ik over uw geschriften ieder afzonderlijk denk, dat heb ik u doen blijken telkens als ik er weer een had uitgelezen. Verneem nu mijn algemeen oordeel over het geheel. 't Is een oeuvre schoon en krachtig, puntig, verheven, afwisselend, sierlijk, keurig, vol stijlsieraden, omvangrijk, de verspreiding er van geeft u aanspraak op grooten lof. Met volle zeilen van vernuft en verontwaardiging [1]) vaart gij daarheen. Die twee eigenschappen steunen elkander. Want uw vernuft geeft aan uw verontwaardiging grootschheid en pracht, uw verontwaardiging aan uw vernuft kracht en bitterheid. Vaarwel.

21. *Aan Velius Cerialis.*

Treurig van die twee Helvidias. Treurig en smartelijk. Beiden zijn in de kraam gestorven, beiden na aan een dochtertje het leven te hebben geschonken. Ik ben er innig bedroefd om maar nauwelijks bedroefd genoeg, zoo jammerlijk vind ik het dat die twee zoo brave vrouwtjes daar in den bloei der jeugd door 't moederschap zijn weggerukt. Die arme kinderen die daar zoo op eens, bij hun

---

[1]) *Nonius* zal dus waarschijnlijk satiren hebben gedicht.

geboorte van hun moeder zijn beroofd; die arme voortreffelijke mannen! Maar ook voor mij zelf is 't een groot verdriet. Want voor den vader der overledenen, blijf ik, al is hij ook zelf overleden, standvastige genegenheid koesteren, zooals ik heb getoond in mijn pleitrede en andere geschriften. Nu is er van zijn kinderen nog maar één meer over, die stut en schraagt nu vereenzaamd het geslacht voorheen zoo stevig gegrondvest.

Maar mijn droefheid zal door een krachtige troost worden gestild als hij ten minste gespaard mag blijven sterk en ongedeerd en zulk een vader, zulk een grootvader evenaren. En voor zijn welzijn, naar lichaam en ziel ben ik te meer bezorgd omdat hij nu de eenig overgeblevene is. Gij kent mijn aandoenlijkheid, gij kent mijn ongerustheid aangaande hen, die ik liefheb. Dus zult gij u wel geenszins verbazen dat ik omtrent een, van wien ik zooveel goeds hoop, zooveel kwaads vrees. Vaarwel.

22. *Aan Sempronius Rufus.*

Ik ben onlangs tegenwoordig geweest bij een beslissing van onzen edelen keizer, hij had mij zelf in zijn kabinetsraad opgenomen. In Vienna placht bij testamentaire beschikking van ik weet niet wien een worstelwedstrijd te worden gehouden. Maar mijn vriend, de voortreffelijke Trebonius Rufinus liet als burgemeester dien wedstrijd afschaffen. Nu werd beweerd dat hij dat op eigen gezag had gedaan zonder een beslissing van den gemeenteraad af te wachten.

Hij hield zelf zijn verdedigingsrede, met evenveel succes als welsprekendheid, 't Maakte een gunstigen indruk dat hij daar in dat pleidooi met zulk een kennis van zaken en zulk een waardigheid sprak, als ware hij een Romein en wel een goed Romeinsch burger.

Bij de rondvraag zei Junius Mauricus, de kloekste, meest waarheidlievende man dien men denken kan, dat de inwoners van Vienna hun wedstrijd niet terug moesten hebben, en voegde daaraan toe: „ik wou dat zulke dingen te Rome ook konden worden afgeschaft". „Beginselvast" zegt gij, „en ferm was dat van Mauricus." Zeker, maar van Mauricus

kon men niet anders verwachten. Niet minder ferm gedroeg hij zich indertijd bij keizer Nerva. Keizer Nerva gaf diner in kleinen kring, waartoe ook Mauricus behoorde. Naast den keizer zat Veiento [1]), neen hij zat bijna op 's keizers schoot. Nu, als ik zeg Veiento, dan weet gij er alles van.

't Gesprek kwam zoo op Catullus Messalinus, die, van zijn gezicht beroofd, zijn boosaardigheid door zijn blindheid nog erger maakte: hij ontzag niets noch iemand, kreeg nooit een kleur, kende geen mededoogen. Des te meer bediende zich Domitianus van hem als van een werptuig om de besten mee te treffen. Want werptuigen zijn ook blind en komen aansnorren zonder 't zelf te weten of te willen.

Nu, aan tafel hadden dan allen wat te vertellen over 't lage karakter en de bloeddorstige uitspraken van dien Catullus. Toen zei de keizer: „wat zou er wel met hem gebeuren als hij nog in leven was?" „Wel" antwoordde Mauricus „hij zou hier aan tafel zitten."

Ik ben afgedwaald, maar daar had ik nu eens lust in.

't Besluit van den keizer was dat de wedstrijd afgeschaft zou blijven. Die wedstrijd had de zeden der Viennensers bedorven, zooals gymnastische wedstrijden bij ons de zeden der heele wereld bederven. Want de kwalen der Viennensers blijven beperkt tot de Viennensers zelf, onze kwalen verbreiden zich wijd en zijd. En evenals in een lichaam, zoo is ook in een rijk die ziekte 't ergst, die zich van uit het hoofd er over uitstort. Vaarwel.

23. *Aan Pomponius Bassus.*

't Was me een groote vreugde bij monde van onze gemeenschappelijke vrienden te vernemen dat gij op een wijze, die strookt met uw wijsheid, uw vrijen tijd indeelt en . . . er u in schikt, dat ge allerliefst woont, nu te land, dan ter zee beweging verschaft aan uw lichaam, vaak aan disputen deelneemt, een trouw bezoeker zijt van lezingen, zelf ook veel leest en . . . terwijl ge al zoo veel kennis

---

[1]) Veiento een beruchte aanbrenger onder Domitianus.

bezit toch nog dagelijks wat bijleert. Dat is de manier waarop het iemand betaamt den ouderdom te gemoet te gaan, die de hoogste ambten heeft bekleed, legers gecommandeerd, en zoolang het hem voegde zich zelf heeft gewijd aan 's rijks dienst. Want onze eerste mannenjaren en onzen gemiddelden leeftijd moeten wij wijden aan het vaderland, de laatste aan ons zelven. Dat kunnen wij wel uit de wetten leeren, welke een senator, die boven de jaren is, recht geven op rust.

Wanneer zal 't mij vergund zijn, wanneer zal mijn leeftijd mij er moreele aanspraak op geven om u na te volgen in 't nemen van een zoo eervolle rust? Wanneer zal men mijn verblijf op 't land niet langer vrees voor drukte, maar verlangen naar stilte noemen? Vaarwel.

24. *Aan Fabius Valens.*

Onlangs na mijn pleidooi voor den Hoogen Raad in plenaire zitting kwam de gedachte bij mij op dat ik in mijn jonge jaren ook al eens in zoo'n zelfde zitting had gepleit. En, zooals 't pleegt te gaan, ik dacht verder door: ik ging na wie ik in dit en wie ik in dat rechtsgeding tot medehelpers had gehad en . . . . . ik was de eenige die in beide aan 't woord was geweest. Zoo groot zijn de veranderingen, eensdeels door des menschen broosheid, anderdeels door de wisselvalligheid der natuur veroorzaakt. Van degenen die toen aan 't woord waren geweest zijn sommigen overleden, anderen verkeeren in ballingschap, voor den een heeft hooge leeftijd of zwakke gezondheid het wenschelijk gemaakt zich niet meer te doen hooren, de ander geniet geheel uit vrije beweging de zalige rust, een derde voert commando over een leger, een vierde is door den keizer in zijn hofkring opgenomen en daardoor van alle openbare verplichtingen ontslagen.

En wat hebben er met mij zelven een veranderingen plaats gegrepen! Door de welsprekendheid ben ik vooruit, door de welsprekendheid ben ik in gevaar gekomen. De vriendschap van welgezinden is mij tot steun, de vriendschap van welgezinden is mij tot nadeel geweest en nu is ze mij weer tot steun. Als gij de jaren telt, dan lijkt

het een klein bestek, rekent gij met de veranderingen der omstandigheden, dan zoudt gij 't een eeuw achten.

Dit kan u tot een bewijs strekken dat men nooit moet vertwijfelen maar ook nooit op iets vast vertrouwen, waar we zien hoe snel de kringloop is van 't een en 't ander.

Wat mij betreft, 't is me tot een gewoonte geworden u al mijn overdenkingen mede te deelen en dezelfde lessen en voorbeelden, waarmee ik mij zelven vermaan, te gebruiken om ook u te vermanen.

Ziedaar het doel van dezen brief. Vaarwel.

25. *Aan Messius Maximus.*

In een vroegeren brief wees ik er op dat de geheime stemming wel eens kwade gevolgen kon hebben. Dat is uitgekomen. Bij de laatste verkiezing vond men op sommige stemtafeltjes allerlei flauwe aardigheden, zelfs vuile grappen, neen nog erger: op één stonden niet de namen der candidaten maar de namen van hen door wie ze waren aanbevolen [1]). De heele senaat brandde van verontwaardiging en wenschte den schrijver 's keizers toorn toe. Maar wie die schrijver was wist niemand, die hield zich achterbaks, wie weet of hij niet een van de verontwaardigden was.

Wat zal zoo iemand wel doen onder zijn eigen volkje, die op een zoo ernstig oogenblik, bij een zoo belangrijke aangelegenheid zich zoo poenig gedraagt, neen ik kan verder gaan en zeggen: iemand die in een zitting van den senaat guitig, grappig, vermakelijk wezen wil? Zoo'n onbeschaamdheid krijgen averechtsche geesten bij de gedachte: „kom, niemand die 't merkt". Zoo'n man haalt zijn stemtafeltje, vraagt om een stift, bukt zich voorover, ontziet niemand, maar allerminst zich zelf. En dan krijg je potsen goed voor een derderangs theater. Wat te beginnen? Wat zul Je daartegen doen? Overal en altijd zijn de kwalen sterker dan de geneesmiddelen.

„De zaak blijve aanbevolen aan de voortdurende zorg

---

[1]) Wij zouden zeggen: „de namen der bestuursleden van de kiesvereeniging", en in plaats van „stemtafeltje" en „stift": „stembriefje, pen en inkt."

van 't hoofd des staats." Hij krijgt met den dag steeds meer zorg en last, ten gevolge van onze dartelheid, die vaak even uitgelaten is als onverschillig. Vaarwel.

26. *Aan Nepos.*

Gij hebt er zooveel werk van gemaakt om de verzameling mijner geschriftjes compleet te krijgen en nu verzoekt gij mij die te laten nazien en verbeteren. Dat zal ik doen. Welke taak kan ik met meer genoegen aanvaarden, vooral waar gij mij die oplegt? Want waar gij, een man zoo gestreng, zoo kundig, zoo geletterd, daarbij een man die zooveel om handen heeft, die 't bestuur over een groote provincie gaat aanvaarden, waar gij 't er voor over hebt om mijn werkjes mee te sleepen, wat moet ik er dan niet wel voor over hebben om te maken dat dit deel van uw bagage u niet tot last is daar gij 't even graag zoudt willen missen? Dus ik zal mijn uiterste best er voor doen, vooreerst dat die reisgenooten u zoo weinig mogelijk last veroorzaken en... dat gij te huis gekomen weer andere vindt, die gij er gaarne bijvoegen wilt. Want de gedachte aan u als lezer is mij een niet geringe opwekking tot schrijven. Vaarwel.

27. *Aan Pompeius Falco.*

Drie dagen geleden heb ik een voordracht bijgewoond van Sentius Augurinus. Wat heb ik genoten, neen wat heb ik den man bewonderd. Hij zelf noemt het liedjes: fijn werk, grootsch werk, bevallig werk, precieus werk, liefelijk werk, satiriek werk, in één woord van alles. In geen jaren heb ik, geloof ik, iets gelezen dat in zijn soort zoo volmaakt was; maar 't kan zijn dat mijn genegenheid voor den auteur mij parten speelt, waarbij dan nog zou kunnen komen het feit dat hij soms in zijn verzen mij ophemelt.

Hij weidt namelijk uit over dit onderwerp: „Plinius maakt ook wel eens dartele versjes."

Kom laat ik u zelf in de gelegenheid stellen mijn oordeel te beoordeelen! Maar daarvoor is noodig dat de

tweede regel mij in de gedachte wil komen; overigens ken ik het heele versje waarin hij 't over mij heeft van buiten.

Maar ziedaar, 'k heb dien tweeden regel ook bij elkaar: [1])

> 'k zing liedekens in kleine maat,
> als d'ouden eens: mijn kameraad
> Catullus, Calvus en zoo voort
> waaraan geen mensch van nu zich stoort.
> Wat geef ik om die oude heeren?
> 'k kan 't even goed van Plinius leeren:
> die gaat ook liefst wat versjes maken
> wanneer 't gedaan is met de zaken
> van beurs en rechtbank, en beweert:
> „ik ben verliefd en word begeerd".
> Wie zal voortaan 't erkennen schromen
> dat Venus hem heeft beet genomen,
> door Plinius zelfs niet veracht,
> zoo'n Cato in de n^de^ macht?

Niet waar, is dat niet fijn gezegd, is 't niet toepasselijk, doet 't niet denken aan een welgelijkend portret? Neen, zooals dit proefje is, zoo is 't heele boekdeel, daar sta 'k u voor in. Ik zal zorgen, zoodra het uit is, dat gij er een exemplaar van krijgt. Gij kunt al vast den jongen man uw genegenheid betoonen en onzen tijd gelukkig prijzen dat hij zoo'n talent heeft voortgebracht. Want de jonge man zelf zet op dat talent de kroon door zijn reinheid van zeden. Je kunt hem altijd vinden bij Spurinna, bij Antoninus; de een is hem door huwelijk verwant, de ander behoort tot zijn dagelijkschen kring. Hieruit kunt gij opmaken van wat een onbesproken levensgedrag de jonge man wezen moet dat bejaarden van zulk een gestrengheid zoo ingenomen met hem zijn. Vaarwel.

28. *Aan Vibius Severus.*

De geleerde Herennius Severus, zou 't zeer op prijs stellen om in zijn bibliotheek de portretten te plaatsen

[1]) In 't Latijn staat *explicui*. Aardig zou hier kunnen worden te pas gebracht de teekenende uitdrukking der Groningers: „voor elkaar hebben".

van uw stadgenooten Cornelius Nepos en Titus Catius, en verzoekt mij om, als die daar bij u aanwezig zijn (en dat zal wel 't geval zijn), daarvan een gekleurde reproductie te laten maken. Welnu, ik weet niemand beter dan u, om de zorg daarvoor op te dragen. Want vooreerst pleegt gij al mijn wenschen op de meest vriendschappelijke wijze in te willigen, vervolgens staat de letterkunde bij u in hoog aanzien en koestert gij voor letterkundigen de grootste genegenheid, ten derde vereert gij uw vaderstad zelf en hebt haar lief, en in gelijke mate allen die den roem uwer vaderstad hebben verhoogd.

Wat ik dus van u vraag is dat gij een schilder aan 't werk zet van de allergrootste nauwgezetheid. Want 't is al een heel werk een goede gelijkenis naar het leven te maken, doch een nabootsing van een nabootsing maken dat is nog heel wat moeielijker. Laat dus — dat is 't wat ik u verzoek — den schilder, dien gij uitkiest, zich van die nabootsing niet verwijderen, al zou hij 't portret ook mooier maken. Vaarwel.

29. *Aan Romatius Firmus.*

Zeg ereis, 't is eerdaags weer zitting van 't gerecht. Zorg vooral dat gij op uw post zijt. Gij moet u niet op mij verlaten en in bed blijven liggen. Wegblijven dat gaat niet meer ongestraft. Wil ik je eens wat vertellen? Licinius Nepos heeft onlangs zelfs een senator beboet, ja ja hij is voor geen klein geruchtje vervaard. En die senator heeft zich in den senaat moeten verantwoorden, of eigenlijk hij heeft nederig om vergiffenis gevraagd. Nu ja, zijn boete is hem kwijt gescholden maar die senator heeft dan toch maar een poosje in angst gezeten, hij heeft er om moeten vragen, hij heeft toegevendheid moeten inroepen.

Gij zult zeggen: och kom, zóó streng zijn alle praetoren niet. Mis man: zulk een voorbeeld voor 't eerst of op nieuw stellen daar moet je streng voor wezen, maar als 't eenmaal voor 't eerst of op nieuw gesteld is, dan kan ook de zachtmoedigste voortgaan met er zich naar te gedragen. Vaarwel.

30. *Aan Licinius Sura.*

Bij wijze van welkom tehuis breng ik uit mijn landje een kwestie mee, ten zeerste uwe diepzinnige geleerdheid waardig.

Op een berg daar ontspringt een bron, het water vloeit langs de rotsen, komt in een in de rots uitgehouwen eetzaaltje en, na daar een poosje te hebben stilgestaan, valt het in 't Lago di Como. De aard van die beek is merkwaardig: driemaal in den loop van den dag wast zij en neemt zij af. Men kan 't duidelijk zien en er groot genot van hebben. Vlak aan de beek lig je te eten, en uit de beek drink je want 't is zeer koel water; onderwijl verdwijnt de beek en komt weer op in vaste, afgepaste perioden.

Leg je een ring of eenig ander voorwerp op het droge, langzaam aan wordt zoo'n voorwerp al meer en meer bespoeld, ten slotte geheel door 't water overdekt; dan wordt 't weer zichtbaar en langzamerhand gaat 't water er heelemaal af en van daan; heb je tijd het langer gade te slaan, dan herhaalt zich dat zelfde schouwspel nog eens en nog eens.

Is er een verborgen ademtocht die mond en hals van de bron nu eens verwijdt, dan weer verlengt al naarmate hij binnenwaarts gaande het water te gemoet komt of, door het water uitgestooten, weg gaat? Zoo iets ziet men ook gebeuren in buikflesschen en ander vaatwerk van dien vorm die geen wijden of dadelijk openstaanden mond hebben: al houd je ze voorover, met herhaalde snikken (om het zoo te noemen) laten ze 't vocht, dat er wordt uitgegoten, stilstaan.

Of is de natuur van een bron evenals die van den oceaan en wordt dat kleine beetje vocht afwisselenderwijze tegengehouden en uitgegoten evenals de oceaan nu eens voortgedreven dan weer ingeslorpt wordt?

Of wel gaat het er mee als met rivieren die zich in zee storten en door tegenwinden of door de branding, die er tegen ingaat, teruggedrongen worden? Is er zoo ook iets wat de uitvloeiing van zoo'n bron terug slaat?

Kan 't zijn dat zulke verborgen aderen een bepaalde maat water krijgen, dat de stroom geringer en langzamer is in den tijd dat hij weer inzamelt wat hij heeft uitgegoten, maar vlugger en harder stroomt nadat hij 't weer ingezameld *heeft?*

Of eindelijk zit er, om zoo te zeggen, een verborgen en onzichtbaar mechaniek in dat, als 't leeg is, de bron aan den gang maakt en te voorschijn haalt, en als 't gevuld is haar belemmert en dichtknijpt?

Aan u het navorschen van de oorzaak van dit wonderbaarlijk verschijnsel, gij bezit daartoe de vereischte kundigheden. Ik zal geheel voldaan zijn als 't me is mogen gelukken u het verschijnsel zelf duidelijk genoeg te beschrijven. Vaarwel.

Boek V.

1. *Aan Annius Severus.*

Ik heb een legaat gekregen; groot is 't niet, maar ik ben er meer mee in mijn schik dan ik zou kunnen zijn als ik in eens schatrijk was geworden. Gij vraagt „hoe kan dat nu?" 'k Zal 't u vertellen.

Pomponia Galla had haar zoon Asudius Curianus onterfd en mij tot haar erfgenaam ingesteld; als mede-erfgenamen had ze mij toegevoegd den oud-praetor Sertorius Severus benevens eenige andere zeer aanzienlijke heeren van den ridderstand. Nu bad en smeekte Curianus mij hem mijn portie present te geven en aldus, wat die onterving betrof, een gunstig getuigenis voor hem af te leggen. Bij stilzwijgende overeenkomst zou hij dan zorgen dat ik niets te kort kwam.

Ik antwoordde dat het niet in mijn aard lag om in 't openbaar het eene, onder vier oogen het andere te doen, dat het bovendien onbetamelijk was een welgesteld man zonder kinderen geschenken te geven, eindelijk dat het hem niet zou baten als ik hem die portie present gaf,

dat het hem alleen zou baten zoo ik er ten zijnen bate afstand van deed; welnu ik was, zei ik, bereid dat te doen als 't mij bleek dat die onterving onverdiend was geweest.

Hierop zei hij: ik verzoek u om een rechterlijke uitspraak in deze zaak. Ik dacht een oogenblik na en antwoordde: „goed: ik heb geen reden mij zelven lager te stellen dan ik door u gesteld word. Maar reken er op, ik zal mij niet van mijn stuk laten brengen en, zoo plicht en geweten mij dat gebieden, uw moeder in 't gelijk stellen". „Doe zooals gij verkiest" zei hij toen weer „ik weet dat gij verkiezen zult wat 't meest met de billijkheid overeenkomt".

Als rechters wees ik twee mannen aan die onder onze burgerij het meest in aanzien stonden, Corellius en Frontinus. Met hen aan mijn beide zijden plaatste ik mij in mijn studeervertrek. Curianus bracht alles in wat hij meende dat voor hem pleitte. Ik beantwoordde hem in een kort betoog; er was niemand anders aanwezig om het goed recht der overledene te bepleiten. Toen zonderde ik mij af en deed in overleg met mijn rechters uitspraak in dezer voege: „Curianus, de rechtbank is van oordeel dat uw moeder geldige redenen heeft gehad om verbolgen op u te zijn".

Nu beteekende hij een beroep op den Hoogen Raad, tegen mij niet maar wel tegen de andere erfgenamen.

De dag der zitting was aanstaande. Mijn mede-erfgenamen wenschten de zaak in der minne te schikken en een transactie aan te gaan, niet omdat ze niet volkomen zeker waren in hun recht te zijn, maar uit vrees voor de tijdsomstandigheden: wat zoo velen was overkomen, kon er, dachten ze, ook wel eens met hen gebeuren, namelijk dat ze van gedaagden in een civiele zaak aangeklaagden werden in een crimineele. En er waren onder mijn mede-erfgenamen eenigen wien men ten laste kon leggen dat ze tot de vrienden van Gratilla en Rusticus hadden behoord.

Dus verzochten ze mij met Curianus te gaan spreken.

We kwamen met ons beiden samen in den tempel van Concordia. „Zoudt gij" vroeg ik, „u kunnen beklagen, zoo uw moeder u erfgenaam voor $^1/_4$ had gemaakt? En als ze

u nu eens universeel erfgenaam gemaakt had, maar door legaten haar nalatenschap zóó had uitgeput dat er voor u toch niet meer dan $^1/_4$ overbleef? Gij moet dus voldaan zijn als gij, onterfd door uw moeder, $^1/_4$ krijgt van haar erfgenamen, maar daar zal ik dan nog wat bij doen. Gij hebt, dat weet gij, tegen mij geen beroep op den Hoogen Raad beteekend, de twee jaar zijn om, dus is er verjaring ingetreden. Maar om te maken dat gij handelbaarder zijt jegens mijn mede-erfgenamen en dat gij er geen schade bij hebt dat gij mij zooveel ontzag hebt betoond, bied ik u voor mijn deel even zooveel aan."

Die handelwijze heeft vrucht gedragen: ze heeft me niet alleen een gerust geweten geschonken maar (naderhand) nog roem bovendien. Want zie, nu heeft mij die zelfde Curianus een legaat vermaakt en daarmede — zoo mijn eigenliefde mij niet bedriegt — mij een in 't oog vallende eer bewezen voor mijn ouderwetsch gedrag.

Dit schrijf ik u omdat ik over al wat mij, 't zij genoegen doet 't zij kommer baart, met u pleeg te praten als met mij zelven en ook omdat ik 't onvriendelijk vind u, die mij zoo genegen zijt, een genot, dat ik zelf smaak, te doen missen. Want een volmaakt wijze ben ik niet, zoodat 't mij onverschillig zou wezen wanneer ik voor datgene waarin ik meen me lofwaardig te hebben gedragen bovendien ook nog bij wijze van belooning een lofwaardig getuigenis ontvang. Vaarwel.

2. *Aan Calpurnius Flaccus.*

Wat een heerlijke lijsters krijg ik daar van u! Ik kan uw geschenk niet reciproceeren, noch met wat er in de stad te krijgen is, want ik zit op mijn Laurentinum, noch met hetgeen de zee oplevert, want 't weer is tegenwoordig onstuimig. Gij krijgt dus van mij een kalen brief, een brutaal ondankbaren brief, ik doe zelfs niet als Diomedes, die op zoo'n slimme manier met Glaucus ruilde. Maar je bent zóó inschikkelijk dat je me ook dezen brief wel ten goede zult houden, en dat te meer daar hij zelf belijdt dat niet te hebben verdiend. Vaarwel.

3. *Aan Titius Aristo.*

Gij hebt mij al dikwijls aan u verplicht en mij genoegen gedaan, maar nu vooral door er mij geen geheim van te maken dat er onlangs bij u aan huis heel wat te doen is geweest over mijn gedichtjes, dat 't een discussie is geworden van grooten omvang, daar de een er dit van zei en de ander dat, ja dat er zich onder de aanwezigen sommigen voordeden, die, wat daar te lezen stond, nog zoo kwaad niet vonden maar het met vriendschappelijke openhartigheid in mij afkeurden dat ik zulke dingen neerschreef en voordroeg.

Om bij die vrienden mijn schuld nog te bezwaren antwoord ik dit: ik maak soms versjes, die niet zoo heel zedig zijn, zeker, dat doe ik. Ook woon ik wel eens een comediespel bij, bezoek vaudevilletheaters, lees lierdichters, kan Sotadeën genieten. Ik lach bovendien wel eens, debiteer een grap, maak malligheden en om in 't kort alle onschuldige vermaken samen te vatten: ik ben maar een mensch.

Toch doet 't mij een genoegen dat de publieke opinie over mijn zedelijkheid van dien aard is dat zij, die niet weten dat de wijste, strengste, zedigste menschen ook vaak dergelijke versjes hebben gemaakt, er zich over verbazen dat ik het doe.

Maar van hen wien 't bekend is wat een illustre voorbeelden ik in dezen navolg zal ik (daar reken ik vast op) gemakkelijk vergunning erlangen om verkeerd te handelen maar in gezelschap van menschen van wie 't prijzenswaardig is niet alleen den ernst maar ook de scherts te willen evenaren.

Of zou ik behoeven te vreezen — en nu wil ik geen enkelen der nog levenden noemen om zelfs niet in een lichte verdenking van vleierij te vervallen — zou ik, vraag ik, behoeven te vreezen dat mij niet zou voegen wat M. Tullius wel gevoegd heeft en C. Calvus, Asinius Pollio, M. Messalla, Q. Hortensius, M. Brutus, L. Sulla, Q. Catulus, Q. Scaevola, Servius Sulpicius, Varro, Torquatus, neen de beide Torquati, C. Memmius, Lentulus, Gaetulicus,

Annaeus Seneca, Lucanus, nog kort geleden Verginius Romanus, en, zoo voorbeelden van particulieren niet voldoende zijn, Julius, goddelijker nagedachtenis, Augustus, goddelijker nagedachtenis, Nerva, goddelijker nagedachtenis, Tiberius Caesar? Van Nero spreek ik niet, alhoewel ik weet dat, wat bij tijd en wijle ook wel door boozen wordt gedaan, daardoor niet bederft, maar dat steeds goed blijft wat veelvuldig wordt gedaan door goeden. En onder die goeden verdienen wel in de eerste plaats vermelding P. Virgilius, Cornelius Nepos en uit nog vroegeren tijd Attius en Ennius. Dat waren nu wel geen hooggeplaatste mannen in den staat, maar strengheid van zeden wordt niet ingedeeld in rangen en standen.

Maar ik draag mijn liedjes voor en dat hebben, geloof ik, die boven genoemden niet gedaan. Neen zeker niet; zij konden zich geheel op hun eigen oordeel verlaten, maar mijn zelfvertrouwen is te weinig zelfgenoegzaam dan dat ik voor volmaakt zou houden wat ik zelf goed vind. En dus geschiedt bij mij dat voordragen op grond van twee overwegingen: vooreerst zal, wie zijn gedichten pleegt voor te dragen, uit ontzag voor zijn houders wat nauwer toezien op hetgeen hij te boek stelt, ten tweede neemt hij omtrent datgene waarover hij zelf in twijfel verkeert zijn besluit als 't ware op grond van een rechterlijke uitspraak. Want waar er zoo velen aanwezig zijn, krijgt hij allerlei opmerkingen te hooren, en, al krijgt hij die niet te hooren, wat die en wat die er van denkt dat kan hij zien aan de uitdrukking van hun gelaat, hun oogen, hun wenken, hun handgebaar, hun gemompel, hun stilzwijgen. En dat zijn altemaal duidelijke kenteekenen waaruit men kan opmaken waar men te doen heeft met welwillendheid en waar met beoordeeling.

En, wat van nog meer belang is: zoo een dergenen die het reciet hebben bijgewoond er de moeite voor over heeft om datzelfde ook nog eens na te lezen, dan kan hij constateeren dat ik hier wat heb veranderd, daar wat heb weggelaten en dat wel soms op grond van zijn oordeel, ook al heeft hij geen woord gesproken. Dat alles overleg ik bij mij zelven alsof ik een groot publiek en niet eenige vrienden had opgeroepen in mijn studeer-

vertrek. En er heel wat vrienden op na te houden heeft velen tot roem maar nooit iemand tot blaam gestrekt.

4. *Aan Valerianus.*

Ik moet u eens iets vertellen dat op zich zelf onbelangrijk is, maar dat een belangrijk antecedent kan worden.

De oudpraetor Sollers had den senaat verzocht op zijn landgoed markt te mogen gaan houden. Afgevaardigden uit Vicenza kwamen daartegen in verzet, hun pleitbezorger was Tuscilius Nominatus.

De zaak werd verdaagd. Bij de volgende zitting traden die afgevaardigden binnen zonder pleitbezorger: ze waren, zeiden ze, door hun pleitbezorger om den tuin geleid. Dat zeiden ze misschien bij vergissing, misschien was dat hun werkelijke meening.

Toen vroeg hun praetor Nepos wien ze met hun zaak hadden belast. Zij antwoordden „denzelfden als eerst." „Of hij toen hun gratis bijstand had verleend?" Antwoord: voor „*f* 600." „Of ze hem naderhand nog wel eens iets hadden gegeven?" Antwoord: „*f* 400."

Nu eischte de praetor dat Nominatus zou worden voorgebracht.

Hiermee liep 't voor dien dag af maar, als ik goed zie, komt er nog een vervolg. Er is zoo veel waar men maar even aan behoeft te roeren of 't krijgt een heelen nasleep.

Zie zoo, ik heb u de ooren doen spitsen. Maar wat zulje me nu lang moeten bidden en smeeken om de rest te vernemen! Of 't moest wezen dat je al te voren bepaald daarvoor naar Rome komt en er de voorkeur aan geeft toeschouwer dan hoorder te wezen. Vaarwel.

5. *Aan Nonius Maximus.*

'k Heb bericht gekregen van den dood van C. Fannius en dat bericht heeft mij diep bedroefd, vooreerst omdat ik veel hield van dien fijnbeschaafden, smaakvollen schrijver, ten tweede omdat ik gewoon was zijn advies in te winnen. Want van aanleg was hij scherpzinnig, door veel lectuur geoefend, en hij placht onverholen te zeggen wat hij dacht.

Bovendien heb ik veel verdriet over een ongeval dat hem is overkomen: hij is gestorven met achterlaten van een testament van oude dagteekening: dien ten gevolge heeft hij niet bedacht degenen met wie hij 't meest was ingenomen, maar goed bedacht lieden, die hij niet lijden mocht.

Doch dat is misschien nog niet zoo heel erg. Erger is 't dat hij een zeer schoon werk onvoltooid heeft moeten laten. Want hoezeer hij ook door zijn rechtsgeleerde practijk werd in beslag genomen, toch schreef hij ook en wel de levens dergenen, die door Nero waren gedood of verbannen. Reeds had hij drie boeken voltooid, fijn, nauwgezet werk in keurig Latijn, die 't midden hielden tusschen gewone vertellingen en historie, en naar mate die drie boeken meer aftrek vonden begeerde hij te meer ook de overige te voltooien.

Dat lijkt me nu altijd een smartelijke en vroegtijdige dood als iemand wordt weggerukt, die met een onsterfelijk werk bezig is. Wie, aan niets dan aan 't genot denkend, als 't ware bij den dag leven die maken iederen dag een eind aan hun reden van bestaan; maar wie denken aan het nageslacht en hun nagedachtenis door hun werken trachten uit te breiden, voor die is iedere dood plotseling, want telkens breekt hij iets af wat aangevangen is.

Nu heeft C. Fannius al lang van te voren 't bewustzijn gehad van 't geen hem nu werkelijk is overkomen. Hij droomde dat hij in zijn studeervertrek lag in de houding van een studeerende, met een lessenaar vóór zich (dat was zoo zijn gewoonte). Toen zag hij Nero op zich toekomen, gaan zitten op zijn rustbank en boek I ter hand nemen, een van de reeds uitgegeven boeken over Nero's gruweldaden. Dat had hij tot 't eind toe doorloopen, toen desgelijks 2 en 3, daarop was hij heengegaan.

Fannius schrok wakker en legde den droom in dezen zin uit dat, wat voor Nero het einde van het lezen was geweest voor hem het eind van 't schrijven zou zijn. En dat is het geweest.

Als ik dat geval overdenk, grijpt weemoed mij aan zoo veel nachten als hij heeft doorwaakt, zoo veel werk verricht, en dat te vergeefs. En dan komt mij voor den geest

dat ik ook sterfelijk ben en denk ik aan 't geen ik geschreven heb. Ongetwijfeld jaagt zoo'n zelfde gedachte ook u angst aan met het oog op 't werk dat gij onder handen hebt.

Laten wij dus toch, zoolang het leven nog tot onzen dienst is, hard voortmaken opdat de dood zoo weinig mogelijk vinde wat hij te niet kan doen. Vaarwel.

6. *Aan Domitius Apollinaris.*

Wat een vriendelijke zorg, neen wat een bezorgdheid van u om mij, toen je hoorde dat ik van 't zomer naar mijn geliefd Toscane wou, me dat af te raden, in de meening dat 't daar zoo ongezond was.

Maar stel u gerust! 't Is waar, de eigenlijke kuststreek van Toscane vlak langs de zee is uiterst gevaarlijk, maar mijn Toscane ligt een heel eind van zee af, en, wat meer is, het ligt aan de Apennijnen het heilzaamste aller gebergten.

En — om u voor goed alle vrees omtrent mij te benemen: wil ik u eens klimaat en ligging van die landstreek, benevens de liefelijkheid van mijn landgoed beschrijven? Voor u is 't aardig dat alles te vernemen. Voor mij is 't een genot er van te vertellen.

't Klimaat is in den winter koud en ijzig: myrten, olijven en al wat verder welig tiert in aanhoudende warmte, daarvan wil 't in 't geheel niet weten. Nog wel van laurieren, die groeien er zelfs zeer krachtig op: ze gaan er wel eens dood, maar niet meer dan even buiten Rome.

De zomer is buitengewoon weldadig: de lucht is altijd in beweging, maar meestal is 't een koeltje, geen wind. Van daar zoo veel hoogbejaarden: je ziet grootvaders en overgrootvaders van menschen, die al op rijpen leeftijd zijn, je hoort verhalen aan door voorvaderen gedaan, gesprekken door voorvaderen gehouden: je verbeeldt je dat je hierheen verplaatst bent uit een ander tijdperk der geschiedenis.

De gedaante der landstreek is prachtig. Stel u voor een amphitheater van geweldige afmetingen, zooals alleen een natuurlijk amphitheater wezen kan: een breede, uitgestrekte

vlakte door bergen omgeven en boven op die bergen hoog en oud hout. Daar bevindt zich veel en velerlei wild.

Hoe meer je van die bergen naar beneden gaat hoe meer hakhout; daar tusschen in vette heuvels van niets dan aarde — gesteente vind je niet licht ergens, al zou je er naar zoeken, heuvels die in vruchtbaarheid ook voor de meest volmaakte vlakten niet onderdoen, en die een rijken oogst wel wat later maar even goed tot rijpheid brengen.

Onder aan de heuvels strekken zich aan iedere zijde wingerden uit, die zich samenvlechten tot één vergezicht. Waar die wingerden eindigen, om zoo te zeggen aan den ondersten rand er van, groeien struiken, dan weiden en akkers, akkers waar je alleen met groote ossen en sterke ploegen door kunt komen. Zulke geweldige kluiten rijzen er uit den zwaren grond op dat hij eerst bij den negenden rondgang in behoorlijken staat is gebracht. De weiden zijn frisch en kleurig en brengen trifolium en andere kruiden voort, altijd teer en zacht en als 't ware telkens versch, want alles wordt gevoed door steeds-stroomende beeken. En aangezien daar veel water is maar geen enkele stilstaande poel, en de grond afhelt, stort die al het vocht dat hij krijgt, maar niet verzwelgt, in den Tiber.

Die Tiber snijdt de akkers midden door, is bevaarbaar en voert dus al wat er groeit stadwaarts, ten minste in winter en voorjaar. In den zomer zakt hij, de bedding wordt droog en wat een geduchte rivier was mag geen rivier meer genoemd worden. In 't najaar krijgt hij zijn naam terug.

't Zal een genot voor u zijn om van de hoogte af dat terrein te overzien. Je zult je verbeelden geen landschap te aanschouwen maar een prachtig uitgevoerd schilderij van een landschap: zooveel afwisseling en teekening is er in, een verkwikking voor de oogen, waarheen ze zich ook richten.

Het huis ligt boven op een heuvel, maar je verbeeldt je een uitzicht te genieten van beneden af[1]: zoo zacht en geleidelijk gaat 't opwaarts dat je er niets van merkt:

---

[1]) Met Gierig *imo* en *summo* omgezet.

dat je stijgt bespeur je niet, maar wel dat je gestegen bent.

Daar achter heb je de Apennijnen, maar op een behoorlijken afstand. Van daar komt er koelte in het dal, maar nooit sterke of scherpe wind; die wordt door den afstand zelf verzwakt en gebroken.

Het huis ligt grootendeels op het zuiden, krijgt 's zomers om 12 uur zon, 's winters wat vroeger, het noodigt de zon als 't ware binnen te treden in een galerij, die breed en naar verhouding lang is. In die galerij komen verscheiden vertrekken uit, ook naar ouderwetschen trant een vóór-hof.

Vóór de galerij een wandelplaats, door palmhagen verdeeld in stukken van allerlei vorm. Dan een afhellend gazon, waarop allerlei beestenfiguren, die elkaar aankijken, uit palmen zijn gesneden. In de vlakte acanthus zóó mollig dat je haast zou zeggen vloeibaar.

Daaromheen een laan, ingesloten door laag, op allerlei manieren gesnoeid groen, daarna een wandelpad bij wijze van een circus, dat om palmen van allerlei gedaante en kunstmatig klein gehouden struiken heenloopt. Om dat alles heen een muurtje, maar dat wordt bedekt en aan 't gezicht onttrokken door palmen, die geleidelijk oprijzen.

Dan weiland niet minder bezienswaard om zijn eigen natuur dan het vroeger genoemde om de kunst, die er aan is ten koste gelegd. Dan weer een heel eind ver akkers en nog meer andere akkers en struiken.

Van 't boveneind van de galerij loopt een eetzaal uit: die ziet met openstaande ramen uit op 't eind van de wandelplaats en onmiddellijk daar achter op een heele uitgestrektheid weiland, met vensters aan den eenen kant op één zijde van de wandelplaats en 't uitspringend deel van het huis, aan den anderen kant op 't hoog geboomte van den hippedroom.

Ongeveer op 't midden van de galerij een meer naar binnen loopend complex van vertrekken, dat loopt om een open ruimte, die beschaduwd wordt door vier platanen. Tusschen die platanen in stroomt water uit een marmeren bekken; dat water besproeit de wortels der platanen en wat er onder de platanen groeit met matige vochtigheid.

In dat complex is een slaapvertrek dat zonlicht, rumoer, geluid buitensluit, daaraan grenzend 't gewone eetvertrek voor kleineren kring. Dat ziet uit op de zoo juist genoemde open ruimte, op nog een galerij en op alles waarop die galerij uitziet.

Vlak daarbij is nog een slaapvertrek, door platanengroen beschaduwd, met marmer versierd tot aan den benedenrand, maar voor dat marmer behoeft niet onder te doen het schilderwerk, dat boomen met vogels op de takken voorstelt. Binnen in dat vertrek is een bronnetje, in de bron een crater, rondom verscheiden springbuizen, die gezamentlijk een allerliefelijkst geruisch geven.

In den hoek der galerij loopt van uit de eetzaal een zeer groot slaapvertrek; dat ziet met vensters uit op de wandelplaats, met andere vensters op weiland, maar eerst op een vijver, die onder die vensters ligt en er een mooi kijkje aan verschaft, liefelijk om te zien en om te hooren. Want 't water kabbelt van boven neer, wordt in een marmeren bassin opgevangen en krijgt daardoor een witte kleur. Dat slaapvertrek is lekker warm in den winter, want de zon stroomt er rijkelijk binnen.

Daarmede hangt samen de warmtegeleiding, die, als 't weer nevelachtig is, door de warmte, die er uit naar binnen komt, de zonnewarmte vervangt. Dan de kleedkamer van het bad, ruim en helder verlicht, daarop volgt de afkoelkamer, waarin een ruim wasch-bassin is, dat in de schaduw ligt. Wilt ge wat ruimer zwemmen of in wat lauwer water, dan is er in de open ruimte een vijver, vlak daarbij een put, waarin gij weer kunt opstijven als de lauwigheid u gaat vervelen.

Aan de afkoelkamer grenst de matig-warme badkamer waarin ruim zon schijnt, maar dat is nog meer het geval met de warme kamer, want die steekt uit. In die warme kamer zijn drie afstijgingen, twee in de zon, één wat verder van de zon af, maar evenzeer in 't volle licht.

Boven de kleedkamer is een speelhal, ruim genoeg voor allerlei lichaamsbewegingen en meer dan één groep spelers. Niet ver van het bad zijn trappen, die leiden naar een overdekte gang, maar eerst naar drie complexen. Hiervan ligt één naar die open ruimte waarin zich de 4

platanen bevinden, één naar de wei, één naar de wingerden: zooveel uitzichten, zooveel windstreken.

Aan 't uiteind van de overdekte gang is een slaapkamer, uit die gang zelve inspringend, een slaapkamer die uitzicht heeft op hippodroom, wingerden, bergen. Daarmee is verbonden een slaapvertrek op de zon, vooral de winterzon. Dan begint er een complex dat hippodroom aan huis verbindt.

Zoo ziet 't er van voren uit, en zoo is de bestemming van het een en ander,

Ter zijde is een overdekte wandelgang voor zomergebruik, in de hoogte geplaatst die niet uitziet op de wingerden, maar ze als 't ware aanraakt, in 't midden daarvan een eetzaal, die uit de dalen der Apennijnen rijkelijk luchttoevoer krijgt, aan de achterzijde geeft ze door breede vensters en eveneens door openslaande ramen, maar door de wandelgang heen, als 't ware toegang aan de wingerden. Aan den kant van de eetzaal, waar geen vensters zijn, brengt in verborgen wenteling een trap alles aan wat tot den maaltijd behoort. Aan 't eind is een slaapzaal, waaraan de gang een niet minder aangenaam uitzicht verschaft dan de wingerden.

Er onder is een overdekte wandelgang, die aan een onderaardsche gang doet denken; des zomers is die door de koude, die er in opgesloten blijft, als ijs en genoeg hebbend aan zijn eigen frischheid verlangt hij geen wind en laat geen wind binnen.

Aan 't eind van die dubbele overdekte wandelgang, waar de eetzaal ophoudt, begint een galerij, 's voormiddags geschikt voor den winter, bij 't dalen van de zon voor den zomer. Die geeft toegang aan 2 complexen: in 't een zijn 4 in 't ander 3 slaapvertrekken, die naar gelang van den loop der zon, zon of schaduw hebben.

Maar hoe bekoorlijk al die bouwwerken ook zijn gesitueerd, verre en verre worden ze overtroffen door den hippodroom: 't geheele midden daarvan is vrij en staat dadelijk in zijn geheel open voor de oogen der binnentredenden, er om heen staan platanen. Die zijn bekleed met klimop en evenzeer als 't boveneind groen is van eigen loof, evenzeer het ondereind van vreemd loof. De

klimop kruipt langs stammen en takken en verbindt door overgang van den een op den ander de naburige platanen aan elkaar. Daar tusschenin staan palmen; om de buitenste palmen loopen laurieren, die hun schaduw nog toevoegen aan die der platanen.

De rechte lijn van den hippodroom wordt aan 't eind gebroken door een halven cirkel en verandert van uiterlijk: ze wordt omgeven en overdekt door cypressen, dichter en donkerder van schaduw, maar krijgt in haar binnenkringen (er zijn er meer dan één) 't volle zonlicht. Daardoor brengt ze ook rozen voort en vormt tegenover de koelte van 't hoog geboomte een niet onaangename afwisseling van warmte. Na al die krommingen — 't zijn er heel wat en van allerlei aard — keert de hippodroom tot de rechte lijn terug, maar niet tot één rechte lijn, want rijen van palmboomen scheiden eenige paden van elkander: hier ligt er een grasveld, daar een groepje in allerlei vormen gesneden palmen tusschen in, soms in die van letters, die nu eens den naam van den eigenaar, dan weer dien van den tuinbouw-architect aangeven, om beurten verheffen er zich kegels en vruchtboomen tusschenin; opeens komt midden tusschen zoo'n echten stadstuin een stuk in dat weer meer op land lijkt. De middenste ruimte wordt aan weerskanten versierd door kort-gehouden platanen, daarachter acanthus in allerlei bochten geleid.

Aan 't boveneind van den hippodroom is een witmarmeren sofa, door wingerd omgeven; die wingerd rust op 4 zuiltjes van Carystisch marmer. Uit de sofa stroomt, als 't ware door 't gewicht dergenen, die er op plaats nemen uitgeperst, water uit springbuizen. Dat water wordt opgevangen in uitgeholden steen, met sierlijk marmerwerk omgeven en door een onzichtbare inrichting zoo op peil gehouden dat het vult maar niet overvloeit. Kleiner en grooter eetservies wordt op den rand gezet, wat nog weer lichter is drijft rond op nagemaakte scheepjes en vogeltjes. Daar tegenover is een bron, die water uitgiet en weer opneemt; want hoog opgespoten keert 't in zichzelf terug en door een systeem van openingen wordt 't verzwolgen en weer naar boven gebracht. Naar de sofa toegekeerd ligt een slaapvertrek, dat aan die sofa evenveel sieraad

verschaft als het er aan ontleent. Het glinstert van marmer, loopt met openslaande ramen uit op groen geboomte en krijgt met vensters boven en beneden weer uitzicht op ander groen, door die vensters zelve afgedeeld. Dan een kabinet, uitloopend in een slaapvertrek, dat, hoewel er van gescheiden, toch één geheel er mee vormt. Daar is een bed en zijn aan alle kanten vensters, toch is 't er donker door de schaduw, die er over ligt: welig wingerdgewas kruipt en klimt langs 't geheele bouwwerk tot aan den nok. Daar kun je liggen als in een dicht bosch, alleen voel je er geen regen. Ook hier ontspringt een bron, waarvan het water dadelijk verdwijnt.

In den hippodroom staan op verschillende plaatsen zitbanken van marmer, voor wie van de wandeling vermoeid zijn even welgevallig als 't slaapvertrek zelf; bij de zitplaatsen zijn bronnetjes, door den heelen hippodroom ruischen beekjes in buizen geleid naar 't believen van den aanlegger. Door die beekjes wordt nu eens deze, dan gene aanplanting en dan weer worden ze er alle tegelijk door besproeid.

Ik zou me al lang voor den schijn van wijdloopigheid hebben gehoed, zoo 't niet mijn voornemen was geweest alle hoekjes van mijn buitenplaats in mijn brief met u rond te gaan. En ik vroeg er niet naar of ook misschien voor u niet te vermoeiend zou zijn te lezen datgene wat u niet te zeer zou vermoeien bij 't bezichtigen, te minder vroeg ik daarnaar omdat gij, als gij daar lust in hadt, nu en dan zoudt kunnen uitrusten, den brief uit de hand leggen en als 't ware gaan zitten. Bovendien heb ik mij door mijn liefde laten leiden: ik ben nu eenmaal verliefd op wat ik grootendeels van den aanvang af zelf heb gemaakt, en overigens voltooid waar 't al was begonnen.

En in 't algemeen (waarom toch zou ik u mijn meening, of wilt gij mijn dwaling, omtrent zulke zaken niet mededeelen?) acht ik het den eersten plicht eens schrijvers telkens naar zijn opschrift te kijken en zich zelven afte vragen wat hij nu eigenlijk wou schrijven. Hij mag zich dan overtuigd houden dat hij niet wijdloopig is, als hij bij zijn onderwerp blijft, maar zeer wijdloopig als hij er het een en ander bijhaalt en bijsleept. Kijk eens hoeveel

verzen Homerus en Virgilius gebruiken om wapenrustingen te beschrijven, de een van Achilles, de ander van Aeneas, toch zijn ze beiden kort omdat ze niets doen dan wat ze hebben willen doen. Let eens op hoe Aratus ook de kleinste gesternten nagaat en in zijn gedicht opneemt, toch blijft hij binnen de perken, want 't is geen excurs maar behandeling van het onderwerp zelf.

Als ik nu 't kleine mag vergelijken met het groote, 't gaat mij evenzoo; ik wil u mijn heele landgoed voor oogen stellen; als ik u nu niets vertel wat er bij gesleept is, wat als 't ware van den weg afligt, dan is niet de brief die beschrijft groot, maar wel het landgoed dat beschreven wordt.

Maar ik keer tot mijn onderwerp terug; ik zou, overeenkomstig de wet, die ik mijzelven heb gesteld een rechtmatige berisping verdienen, zoo ik wat lang verwijlde bij wat slechts een kleine uitweiding is.

Gij kent nu de redenen waarom ik mijn Toscaantje zelfs boven mijn landgoederen in Frascati, Tivoli en Palestrina stel. En bij alles wat ik heb verteld komt nog dat de rust er dieper en zaliger en dus ook veiliger is. Je hoeft er nooit een offlcieel gewaad aan te trekken, niemand woont er in de buurt die je lastig valt; alles is er kalm en stil: dat bevordert evenzeer de gezondheid der landstreek als de zuiverder lucht en het helderder water dat doet. Hier ben ik op zijn sterkst naar lichaam en geest. Want mijn geest houd ik in beweging door studeeren, mijn lichaam door jagen. Ook mijn personeel is nergens gezonder; ik heb er — alle grootspraak buitengesloten! — nog niemand van degenen, die ik had meegenomen. verloren. Mogen de goden mij dat voorrecht en mijn landgoed dien roem nog lang laten behouden! Vaarwel.

7. *Aan Calvisius.*

Een gemeente kan noch erfgenaam zijn noch ook een legaat bij vooruitmaking genieten: dat staat vast. Nu doet zich 't geval voor dat Saturninus, die mij erfgenaam heeft gemaakt, $^1/_4$ heeft toegewezen aan onze gemeente, maar naderhand dat heeft veranderd en voor $^1/_4$ heeft gezet een

legaat bij vooruitmaking van *f* 40.000. Gaat men nu met het strikte recht te rade dan is die bepaling van nul en geener waarde, maar houdt men rekening met den laatsten wil van den overledene, dan heeft het zijn volle geldigheid. En (wat zullen de juristen daar wel van zeggen!) voor mij heeft de laatste wil van een overledene meer gezag dan het recht, vooral waar 't een voordeel geldt, dat hij onze gemeenschappelijke vaderstad heeft toegedacht. Ik heb haar uit mijn eigen middelen *f* 100.000 bijgedragen, zou ik haar nu iets meer dan $^1/_3$ daarvan niet gunnen, terwijl ik dat bovendien afneem van wat nu pas mijn eigendom is geworden? Ik houd mij verzekerd dat gij 't in dezen met mij niet oneens zijt, daar gij die zelfde vaderstad liefhebt zooals 't een uitnemend burger betaamt. Wees dus zoo vriendelijk om bij de eerstvolgende raadsvergadering eerst — maar met weinig woorden en in gematigde termen — er op te wijzen wat de wet zegt, en dan daaraan toe te voegen dat ik overeenkomstig de opdracht van Saturninus *f* 40.000 aan de gemeente aanbied. 't Moet een geschenk, een vrijgevigheid van hem heeten, ik mag alleen de uitvoerder van zijn last genoemd worden.

Ik heb hiervan geen officieelen brief aan den raad willen maken; 't stond me klaar voor den geest, dat gij, aan wien ik door zoo nauwe vriendschapsbanden verknocht ben, met al uw gaven van rijpe ervaring, voor mij even goed als voor u zelven 't woord behoordet te voeren en daartoe ook in staat waart. En ik maakte me bezorgd dat ik misschien in een brief naar sommiger oordeel wat al te overdreven uitdrukkingen zou gebruiken, terwijl bij 't spreken maat houden zoo gemakkelijk valt. Want gelaatsuitdrukking, gebaar en stemgeluid regelen het gesproken woord, een brief, verstoken van al 't uitwendige dat tot aanbeveling strekt, staat bloot aan kwaadwillige uitleggingen. Vaarwel.

8. *Aan Titinius Capito.*

Gij geeft mij den raad om historie te gaan schrijven, en gij zijt niet de eenige. Ik ben daartoe al vaak door velen aangemaand en heb er wel lust in ook; niet dat

ik vertrouw dat mij dat goed zal afgaan (om zoo iets met eenigen goeden grond van je zelf te denken zou je er de proef van hebben moeten nemen) maar ik ken niets schooners dan den ondergang te verhoeden van datgene wat bestemd is voor de eeuwigheid en te gelijker tijd den roem van anderen en zijn eigen roem te verlengen. Wat mij zelven aangaat niets is er wat mij zoo zeer in spanning houdt als mijn verlangen en mijn begeerte naar voortbestaan, iets bij uitstek menschwaardigs, vooral een zoodanigen mensch waardig die, zich van geen schuld bewust, niet beangst is voor de heugenis van het nageslacht. Dus ben ik nacht en dag vervuld van de gedachte

> of ik mij zelven ook soms zou kunnen verheffen van [d' aarde

hooger wensch heb ik niet. Dat andere

> als overwinnaar te vliegen, op vleuglen van stemmen [gedragen

dat gaat mijn begeerte te boven

> toch, o mocht ik. . .

Maar neen ik ben tevreden met datgene wat de historie belooft en wel alleen, zonder eenigen uitwendigen steun. Want een redevoering of een gedicht werkt niet veel uit of de vorm moet uitstekend zijn. Historie daarentegen interesseert hoe ook de stijl is. Want een mensch is van nature weetgierig en wordt al geboeid door 't vernemen van naakte feiten, zelfs met praatjes en fabeltjes laat hij zich bezig houden.

Voor mij in 't bizonder is het voorbeeld, dat ik in mijn eigen familie heb, een aansporing tot dit bedrijf. Immers mijn moeders broer, tegelijkertijd mijn adoptiefvader, heeft geschiedenis geschreven en wel met groote vlijt, en wijze mannen leeren dat niets schooner is dan de sporen zijner voorzaten te volgen, zoo die ten minste op den goeden weg ons zijn voorgegaan. Waarom wacht ik dan nog steeds! Ik zal 't u zeggen.

Ik heb groote, belangrijke pleidooien gehouden. Die ben ik van plan (al beloof ik mij daarvan ook niet veel)

weer onder handen te nemen om te verhoeden dat al dat werk van me, als ik 't geen er nog aan te doen overblijft achterwege laat, met mij zelven te gelijk te gronde gaat. Want als 't u om het nageslacht te doen is dan is iets niet voltooien zooveel als het nooit begonnen zijn. Nu zult gij zeggen: „gij kunt terzelfdertijd historie schrijven en die pleidooien overwerken." Ik wou dat 't waar was, maar èn het een, èn het ander is zóó'n werk dat men al heel tevreden moet wezen met een van beide geheel af te krijgen.

Ik was 21 jaar, toen ik voor 't eerst pleitte voor de rechtbank, en nu pas zie ik (en dat nog maar in een nevel) welke eischen men aan een redenaar mag stellen. Moet er nu bij zóó'n werk nog een nieuw werk bijkomen? Wel is waar hebben redevoering en historie veel met elkaar gemeen, maar nog meer verschillends juist in datgene wat aan beide gemeen schijnt. Historie vertelt en dat doet een redevoering ook, maar anders; aan haar past voornamelijk wat laag bij den grond, ordinair, uit het dagelijksch leven genomen is, aan de historie alleen wat ongewoon is, schitterend, verheven. Van een redevoering behoef je meestal niets te zien dan beenderen, spieren, peezen, historie behoort vleezig te zijn en als 't ware gelokt. In een redevoering prijst men 't als ze krachtig, scherp, indrukwekkend is, in een geschiedverhaal begeert men gelijkmatigheid, zachtheid, ja zelfs zoetheid. Ten slotte er is verschil in woorden, in klank, in zinsbouw. Want, om met Thucydides te spreken, er is een groot onderscheid tusschen een schat en een pronk: een redevoering is pronk, geschiedenis een schat.

Dat zijn de redenen waarom ik er niet toe kan besluiten om twee genres, die zóó verschillend zijn en juist daarom zoo verschillend omdat beide zoo belangrijk zijn, te gelijk aan te vatten en samen te behandelen: ik mocht eens, als door een maalstroom in verwarring gebracht, in 't ééne genre doen wat thuis behoort in het andere. Dus voorloopig, om bij mijn gewone spraakgebruik te blijven, vraag ik tijd „voor beraad en overlegging".

Begin gij al vast maar eens met te overwegen aan welk tijdvak ik bij voorkeur gaan zal. Aan een oud, reeds

door anderen behandeld? Dan heb ik de stof al klaar liggen, maar dan gaat men aan 't vergelijken. Een nieuw en nog niet behandeld? Dat geeft allerlei onaangenaamheden en weinig dank. Want, afgezien daarvan dat, waar de verkeerdheden der menschen zoo vele zijn, men meer te laken dan te prijzen vindt, zul je allicht in 't prijzen te karig, in 't laken overmatig genoemd worden, al doe je 't een ook nog zoo mild, het ander ook nog zoo matig. Doch dat is voor mij geen bezwaar: moed om de waarheid te spreken heb ik genoeg. Dit vraag ik van u dat gij mij den weg baant, dien gij mij wenscht te zien inslaan en een onderwerp voor mij kiest. Ik mocht anders, wanneer ik al aan 't schrijven wil gaan, weer een nieuwe en gegronde reden van aarzeling en uitstel krijgen. Vaarwel.

9. (21). *Aan Rufus.*

Ik was al binnengegaan in 't paleis van justitie om de sprekers te hooren, die ik bij de naastvolgende zitting zou moeten te woord staan. De rechters waren gezeten, de tienmannen aangekomen, de pleitbezorgers liepen heen en weer; langen tijd was 't stil, eindelijk een aankondiging van den voorzitter: „geen zitting vandaag, 't college van 100 kan gaan". Ik was in mijn schik, want ik ben nooit zóó geheel klaar, of 't doet me altijd genoegen als ik uitstel krijg. Wat was van dit uitstel de reden?

De praetor van één der hoven [1]) Nepos had een kort edict uitgevaardigd waarin hij alle verdedigers en alle gedaagden waarschuwde dat hij, al wat in 't senaatsbesluit stond, zou ten uitvoer leggen, en dat senaatsbesluit stond onder het edict te lezen. Daarbij werd bepaald dat al wie bij een proces was betrokken vooraf moest zweren dat hij voor rechtsbijstand niemand iets had gegeven, beloofd of toegezegd, en nog heel wat woorden meer waarbij koopen en verkoopen van hulp bij 't gerecht verboden

[1]) Doering heeft, dunkt me, deze plaats verkeerd verstaan. Met dat „qui legibus quaerebat" wordt een bepaalde functie van dezen praetor aangewezen. Een andere praetor is voorzitter over de 100 mannen. De 10 mannen schijnen een soort van regelingscommissie in 't paleis van justitie te zijn.

werd. Maar na afloop van 't geding dan mocht er wat betaald worden, doch hoogstens *f* 1000.

Die maatregel van Nepos had op den praetor over de 100 mannen zoo'n indruk gemaakt dat hij ons onverwacht vacantie gaf om met zich zelf te overleggen of hij dat voorbeeld ook zou navolgen.

Middelerwijl wordt dat edict van Nepos op allerlei wijzen gecritiseerd. Velen roepen: „kijk hem, hij wil de wereld hervormen. Zou je niet zeggen dat er vóór hem nooit praetoren zijn geweest? Hij is zeker de aangewezen man om bestaande toestanden te verbeteren". Anderen weer zeggen: „voortreffelijk! die praetor heeft nu eens alvorens zijn ambt te aanvaarden kennis genomen van de bepalingen omtrent de rechtspraak, de senaatsbesluiten bestudeerd, en nu neemt hij maatregelen tegen schandelijke practijken, hij komt er tegen op dat een lofwaardig beroep in schande komt door veil te wezen voor den meest biedende".

Zoo praat men overal. De ondervinding zal moeten leeren wie gelijk heeft: want, hoe onbillijk ook, het is nu eenmaal gebruikelijk om maatregelen, zoowel de best als de slechtst bedoelde, te prijzen of af te keuren al naar gelang ze goed of slecht werken. Van daar dat dezelfde handelwijzen nu eens worden toegeschreven aan nauwgezetheid, dan weer aan ijdelheid, nu eens aan vastheid van karakter dan weer aan doldriftigheid. Vaarwel.

10 (11). *Aan Suetonius Tranquillus.*

Onthef nu eindelijk mijn dichtregeltjes eens van de door hen aanvaarde schuld: ze hebben zich nl. bij onze gemeenschappelijke vrienden borg gesteld voor 't in 't licht verschijnen uwer geschriften. Nu worden ze alle dagen gemaand en gesommeerd, ze loopen nog gevaar tot onmiddellijke afgifte te worden gedagvaard.

Nu, ik ben er ook niet vlug mee om uit te geven maar gij zijt mij de baas in 't treuzelen en wachten.

Dus houd nu op met uitstellen of anders pas op! Dan zullen schimpdichten u nog met geweld uit de handen

rukken wat mijn grapjes u niet door hun gevlei hebben kunnen ontlokken.

Kom, 't werk is af en voltooid, met vijlen zult gij 't niet mooier maken maar wel beschadigen. .Gun me 't genoegen uw werk bij den boekhandelaar voor de ramen te zien liggen, gun me 't genoegen van te hooren vertellen in hoeveel exemplaren de werken van mijn vriend wel worden verbreid, hoe druk ze worden gelezen, hoe goed ze van de hand gaan.

Bij een zóó wederkeerige genegenheid als de onze is 't niet meer dan billijk dat ik aan u (als schrijver) eens even veel genoegen krijg als gij al zoo lang aan mij hebt.[1]) Vaarwel.

11 (12). *Aan zijn vrouws grootvader Calpurnius Fabatus.*

Uw brief is mij naar behooren geworden. Daaruit verneem ik dat gij de op uw order gebouwde prachtgalerij hebt ingewijd en wel als een geschenk aan de gemeente van u zelven en van uwen zoon. Dat doet me genoegen, vooreerst om den roem, dien gij zelf daarmee inoogst, want de betrekking, waarin ik tot u sta, maakt dat ik zelf daar ook een deel van krijg; ten tweede omdat ik begrijp dat gij dus doende ook den roem van uwen zoon, mijn schoonvader, levendig houdt; ten slotte wegens het feit dat mijn vaderstad zoo in bloei verkeert; en dat ze in eere wordt gehouden dat zou me genoegen doen, wie 't dan ook was die dat deed, maar dat nu juist gij die man zijt dat is me dan al een reden van bizondere vreugde.

Nu rest mij nog slechts de goden te bidden dat ze u zoo lang mogelijk zulk een gezindheid doen behouden en aan die gezindheid een zoo lang mogelijken duur verleenen. Want vrijgevigheid, eenmaal op gang gebracht, weet van geen stil staan, en hoe schoon de deugd der vrijgevigheid wel is dat komt 't best aan den dag doordat men er een ruim gebruik van mag maken. Vaarwel.

---

[1]) Suetonius is, blijkens dezen brief, heel wat jonger dan Plinius. Hij moet nog beginnen naam als schrijver te maken terwijl Plinius al vermaard is. Deze brief is volgens Mommsen van 105.

12 (13). *Aan Terentius Scaurus.*

Onlangs toen ik van plan was een oratietje in 't licht te geven, heb ik eenige vrienden uitgenoodigd om het mij te hooren voordragen, eenige om mij zelven (bij 't schrijven) een beetje aan banden te leggen, maar slechts weinige om de waarheid te hooren. Want dat voordragen daar heb ik tweeërlei bedoeling mee: een om bij 't schrijven steeds op mijn hoede te zijn, een om als mij iets ontgaat (dat kan zoo licht met eigen werk gebeuren), er op attent gemaakt te worden.

Ik heb mijn doel bereikt: 'k heb menschen gevonden, die mij met hun raad wilden dienen. Bovendien heb ik zelf 't een en ander aangeteekend dat verbetering behoefde. Nu heb ik het stuk gecorrigeerd en zend het u. 't Onderwerp zult gij uit den titel vernemen, 't geschrift zelf zal u de rest vertellen, want 't moet er zich maar eens aan gewennen zonder voorrede begrepen te kunnen worden.

Wees gij nu zoo goed mij te schrijven wat gij denkt van 't geheel en wat gij denkt van de onderdeelen. Ik zal met grooter voorzichtigheid 't geschrevene voor mij houden of wel meer courage hebben om het uit te geven al naar mate uw gezaghebbend oordeel in dezen of in genen zin uitspraak doet. Vaarwel.

13. (14). *Aan Valerianus.*

Gij vraagt mij naar wat ik beloofd heb u te schrijven zoo gij er om vroegt, nl. hoe 't nog is afgeloopen met dien eisch van praetor Nepos aangaande Tuscilius Nominatus.

Welnu: Nominatus is voorgebracht; hij voerde zijn eigen pleidooi, maar een aanklager was er niet. Want de afgevaardigden van Vicenza maakten 't hem niet alleen niet lastig maar waren hem zelfs behulpzaam. Zijn verdediging kwam hierop neer dat 't hem als pleitbezorger niet aan goede trouw maar slechts aan volharding had ontbroken: hij was, zei hij, gekomen om voor de inwoners van Vicenza te pleiten, men had hem in 't paleis van justitie kunnen

waarnemen, maar hij had zich door 't geen vrienden van hem hadden gezegd laten afschrikken en was weer heengegaan: die vrienden hadden hem nl. den raad gegeven om toch niet zoo hardnekkig, en dat nog wel in den senaat, weerstand te bieden aan iets waar een senator zoo op gesteld was, een senator voor wien nu niet de kwestie van al of niet markt houden aanhangig was, maar wiens invloed, goede naam en waardigheid op het spel stond; anders zou hij nog meer ergernis wekken [1]) dan onlangs. En inderdaad er waren hem bij die vorige zitting, toen hij wegging teekenen van ontevredenheid [2]) gegeven, zij 't ook door slechts weinige. Hierbij voegde hij smeekbeden en vergoot rijkelijk tranen, ja, ervaren spreker die hij is, in 't heele proces legde hij 't er op toe den indruk te maken dat hij zich niet zoo zeer verdedigde als wel — iets wat veiliger is en geschikter om bij de hoorders in de gunst te komen — om genade vroeg.

Het voorstel van den nieuw benoemden consul Afranius Dexter luidde gunstig; 't kwam hierop neer dat 't Nomentanus wel beter zou hebben gestaan zoo hij de zaak van Vicenza ten einde toe met dezelfde toewijding had bepleit als waarmede hij die verdediging op zich had genomen, maar dat hij, overmits hij niet door boos opzet in gebreke was gebleven en men hem niets strafwaardigs kon nawijzen, van rechtsvervolging moest worden ontslagen, echter in dier voege dat hij aan de Vicetijnen terug gaf wat hij van hen had gekregen.

Hiermede stemden allen in behalve Fabius Asper. Die stelde voor hem voor 5 jaar het recht te ontzeggen om als pleitbezorger op te treden, en hoewel hij niemand door zijn gezag kon overhalen, hij volhardde bij zijn voorstel; ja zelfs eischte hij met een beroep op de wet omtrent de senaatszittingen dat Dexter, die 't eerst van allen een voorstel in tegengestelden zin had gedaan, den eed zou afleggen dat hij zijn voorstel in 't belang van den staat gedaan had. Tegen dien eisch, hoezeer die ook in

---

[1]) Natuurlijk moet 't *passurum* zijn (ci. van Gronovius). De nieuwste uitgever herstelt weer 't zinledige *passurus*..

[2]) Tenzij Plin hier *acclamare* in dezen (Ciceroniaanschen) zin gebruikt, is er uit zijn woorden niet wijs te worden. Zie Tyrrell corr. of Cicero XLIII, 2.

overeenstemming met de wet was, kwamen sommigen in verzet. Men meende namelijk dat daarmede den voorsteller 't verwijt van gunstbejag werd gemaakt.

Doch vóór de rondvraag las de praetor Nigrinus een goed gesteld en ernstig bedoeld stuk voor, waarin hij zich beklaagde dat de pleitbezorgers hun werk veil hadden, dat ze zich ook wel lieten omkoopen om zich aan 't geen ze op zich genomen hadden te onttrekken, dat er samenspanningen plaats hadden om menschen in processen te wikkelen, en dat men er eer en roem in stelde rijke en vaste inkomsten te trekken uit den buit op medeburgers behaald. Hij las titels van wetten voor, bracht senaatsbesluiten in herinnering; ten slotte verklaarde hij dat tot onzen voortreffelijken keizer het verzoek moest worden gericht om, daar wetten en senaatsbesluiten niets baatten, zelf de genezing van al die groote kwalen ter hand te nemen.

Weinige dagen verliepen er, daar kwam een boodschap van den keizer, gematigd maar in ernstigen toon. Gij kunt die lezen, want ze is opgenomen in het Staatsblad.

Wat ben ik blij dat ik mij in mijn advocatenloopbaan steeds heb onthouden niet alleen van overeenkomsten, betalingen en remuneraties maar ook van cadeautjes en surprises. Wel moet men al wat onbetamelijk is niet op dezen grond vermijden dat de wet het verbiedt, maar dat 't tot schande strekt. Maar toch is 't aangenaam te zien dat officieel wordt verboden datgene, wat gij u zelf nooit hebt veroorloofd. En nu zal misschien, neen zeker, mijn opvatting minder geprezen worden en zal ze minder worden vermeld, als allen door de noodzakelijkheid gedwongen doen gaan wat ik steeds uit eigen beweging heb gedaan. Maar onderwijl zal ik heel wat genoegen hebben: de een zal schertsenderwijs zeggen dat ik een goede profeet ben geweest, de ander dat er nu aan mijn oneerlijkheid en mijn dieverijen een eind is gemaakt. Vaarwel.

14. (15). *Aan Pontius.*

Ik was vacantie gaan nemen in mijn landstadje, toen ik 't bericht kreeg dat Cornutus Tertullus was belast met

het opzicht over den heirweg van Rimini naar Piacenza. Ik kan 't niet onder woorden brengen, hoezeer mij die tijding verheugde — zoowel om zijnentwil als voor mij zelven. Om zijnentwil omdat hij, hoezeer hij ook ver is van alle eerzucht (en waarlijk dat is hij), toch wel zeer ingenomen moet zijn met een ambt hem zoo ongevraagd toevertrouwd, voor mijzelven omdat ik nu nog heel wat meer schik heb in de mij opgedragen functie, nu ik zie dat aan Cornutus een even hooge post is toegewezen. Want men behoort even dankbaar te zijn dat men in waardigheid met rechtschapen menschen op één lijn wordt gesteld als dat men zelf in waardigheid wordt verhoogd. En wie is er beter, wie reiner van zeden dan Cornutus? Wie vertoont in al wat lofwaardig is een zuiverder beeld van den goeden ouden tijd?

En dat is mij bekend niet door den roep, die er van hem uitgaat — hoe voortreffelijk en welverdiend ook de reputatie is die hij geniet — maar door belangrijke feiten van jaren her tot nu toe. Alle menschen ongeveer, zoo mannen als vrouwen, die onze tijd heeft opgeleverd als voorbeelden ter navolging zijn ons beider vrienden en zijn dat steeds geweest. Welnu, die gemeenschap van vrienden heeft ook om ons een nauwen band van vriendschap geslagen. Hierbij is dan nog de band gekomen, die ons verbonden heeft aan den staat. Want, zooals gij weet, hij is ook als schatmeester mijn ambtgenoot geweest — een gebed had niet beter kunnen verhoord worden — en eveneens als Consul. Nu, toen heb ik dan wel door en door kunnen doorgronden wat een voortreffelijk, wat een groot man hij was, toen ik hem volgde als mijn meester, en hem eerde als een vader, iets waarop hij aanspraak had, niet zoo zeer om zijn rijpheid van jaren als om zijn rijpheid van karakter.

Om die redenen wensch ik evenzeer mij zelven als hem geluk, evenzeer onzen staat als ons zelven persoonlijk, dat nu eindelijk eens de menschen door hun deugd niet als vroeger in gevaar maar tot eer komen.

Maar ik zou mijn brief kunnen rekken tot in 't oneindige, zoo ik toegeven wilde aan mijn blijdschap. Dus ga ik over tot datgene waarmee ik bezig was, toen mij die

blijde tijding overviel. Ik was in gezelschap van mijn vrouws grootvader, van haar tante van vaderszijde, van vrienden naar wie ik verlangend had uitgezien, ik ging mijn akkertjes rond, ik hoorde allerlei klachten aangaande het boerenbedrijf, ik las, tegen mijn zin en haastig (want ik ben in andere stukken en geschriften ingewijd) rekeningen en verantwoordingen, ik begon aanstalten te maken voor mijn vertrek, want mijn verlof is maar van korten duur, en juist door 't vernemen van het ambt aan Cornutus opgedragen word ik aan mijn eigen ambt herinnerd. Nu hoop ik maar dat uw Campanie u ongeveer tegelijkertijd weer naar Rome laat terug keeren, dat er, als ik er ook weer ben, geen dag verloren ga voor ons samenzijn. Vaarwel.

15 (10). *Aan Arrius Antoninus.*

Als ik u in de poezie wil nastreven, dan merk ik eerst hoe goed uw verzen zijn. Want evenals schilders slechts zelden een schoon en volmaakt portret geheel weergeven en 't dan toch nog steeds minder maken, zoo schiet ik bij dit voorbeeld te kort en blijf er beneden. Reden te meer voor mij om u aan te sporen zooveel als maar mogelijk is te produceeren, wat alle menschen graag zouden willen maar niemand, of slechts een zeer enkele kan nabootsen. Vaarwel.

16. *Aan Marcellinus.*

Ik schrijf u met een treurend hart. Onze vriend Fundanus heeft de jongste zijner twee dochters verloren : 'k heb nooit een schepseltje gezien dat aardiger en beminnelijker was, nooit een dat meer een langer leven had verdiend, ik zou haast zeggen dat meer had verdiend nooit te sterven. Ze was nog geen 14 jaar oud en had reeds 't verstand van een vrouw op jaren, den ernst van een matrone en toch te gelijkertijd kinderlijke lieftalligheid en maagdelijke schroomvalligheid. Wat kon ze haar vader om den hals vallen, wat was ze betamelijk aanminnig voor ons, de vrienden van haar vader! Wat betoonde ze een genegenheid aan haar ouders, haar oppassers, haar leermeesters, ieder

naar den aard van zijn positie. Wat zat ze met een ijver te lezen, en wat begreep ze 't gelezene goed! Wat was ze ook in 't spelen zuinig op haar tijd en nam ze daarbij den juisten tijd in acht!

Wat heeft ze zich voorzichtig, geduldig en flink gedragen in haar laatste ziekte! Ze deed wat de geneesheeren voorschreven, sprak haar zuster, haar vader moed in en terwijl de lichaamskrachten haar begaven, hield ze zich door geestkracht staande. Die bleef haar tot het laatst toe bij en werd noch door den langen duur der ziekte noch door vrees voor den dood geknakt. Zoo liet ze ons slechts te meer en te ernstiger redenen na om haar gemis te betreuren.

Ach wat een droeve, wat een pijnlijke uitvaart. En smartelijker dan haar dood zelf was de tijd van haar sterven. Ze was reeds als vrouw toegezegd aan een voortreffelijken jonkman, de dag der huwelijksvoltrekking was bepaald, reeds waren wij uitgenoodigd tot het feest. Wat een vreugde in wat een droefheid verkeerd!

Er zijn geen woorden te vinden om mijn innig medelijden uit te drukken toen ik Fundanus hoorde gelasten — ach de smart is zoo vindingrijk in 't uitdenken van rouwbedrijf! — dat al wat hij had bestemd voor gewaden, paarlen en edelgesteenten zou worden besteed aan wierook en reukwerk. Ja, hij is wel een man van studie en wijsheid — van der deugd af aan heeft hij zich gewijd aan diepzinnige overdenkingen en kundigheden — maar nu wil hij niets weten van dat alles wat hij zoo vaak heeft gehoord en zoo vaak zelf betoogd, alle andere deugden heeft hij vaarwel gezegd en geeft zich geheel over aan zijn kinderliefde.

Gij zult hem dat moeten vergeven, gij zult er hem zelfs om prijzen als gij bedenkt wat hij heeft verloren. Want hij heeft een kind verloren, dat evenzeer zijn aard en karakter als zijn voorkomen en gelaat weergaf en een in allen opzichte zeldzaam gelijkend beeld van haar vader opleverde.

Dus als gij hem schrijft over zijn zoo zeer gerechtvaardigde smart, vergeet dan niet hem met zachtheid en toegevendheid te troosten; laat er in uw troost niets zijn van berisping of te groote strengheid. De tijd zal er veel toe

bijdragen dat hij ook wel vermaningen wil aanhooren. Want gelijk een nog versche wond de hand des heelmeester vreest, maar mettertijd haar verdraagt en zelfs er om vraagt, zoo is een versche zielesmart afkeerig van troostgronden en wil er niet naar luisteren, maar weldra is ze er begeerig naar en komt er door tot rust als ze met vriendelijke voorzichtigheid worden aangewend. Vaarwel.

17. *Aan Spurinna.*

Ik weet wat een voorstander gij zijt van de schoone kunsten, hoe zeer 't u verheugt als edele jongelingen iets uitvoeren hun voorouderen waardig. Dus haast ik mij u verslag te doen van een voordracht van Calpurnius Piso, die ik onlangs heb bijgewoond. Hij las voor uit zijn gedicht over „opnemingen onder de sterren'', zeker een rijke stof, die veel geleerdheid vereischt. 't Was een gedicht in elegische verzen, die goed en zacht vloeiden, nooit hortten of stootten en ook, naar gelang van 't geval dat aan de orde was, verheven waren van uitdrukking. Want met gepaste afwisseling, ging zijn stijl omhoog en omlaag, op 't grootsche liet hij 't meer gewone, op het hoogernstige het meer vermakelijke volgen, 't een en 't ander met gelijk talent.

Dat alles werd aangenaam gemaakt door een liefelijk stemgeluid, dat stemgeluid door de bescheidenheid des voordragers. Er was duidelijk een blos op zijn gelaat, men kon er bezorgdheid op lezen, en dat strekt bij 't voordragen zeer tot sieraad. Want, is 't niet waar? in alle letterkundig bedrijf staat bedeesdheid schooner dan zelfvertrouwen.

Om kort te gaan — ik zou eigenlijk graag uitweiden: zoo prijzenswaardig zijn zulke eigenschappen in een jongeling, zoo zeldzaam zijn ze in een jongeling van hooge geboorte — pas was de voordracht geeindigd of ik omhelsde den jongen man met groote innigheid, en, wat de scherpste prikkel is om aan te sporen, met lofredenen wekte ik hem op om op dien weg voort te gaan en met den fakkel, dien ouderen vóór hem hadden uitgedragen, het geslacht, dat na hem komen zou, vóór te lichten. Ik wenschte zijn edele moeder geluk en desgelijks zijn broeder, die uit die

bijeenkomst heenging met een lof van broederliefde niet minder groot dan de roem van dichterlijk talent was, waarmee de ander huiswaarts keerde: zoo duidelijk waarneembaar was onder 't reciet van zijn broeder eerst de angst en toen de vreugde, die er uit zijn oogen straalde.

De goden geven dat ik u nog vaak zulke berichten mag zenden! Want ik heb den tijd lief waarin wij leven, en ik zou niet gaarne zien dat hij onvruchtbaar was en geen talenten meer voortbracht; 't is een zielsverlangen van me dat onze aanzienlijken in hun huis nog wat meer te zien hebben dat schoon is dan beelden van voorvaderen. En die beelden, ik geloof dat ze nu deze twee jongelingen zwijgend prijzen, opwekken en, wat voor den roem van beiden, jongen en ouden, voldoende is, erkennen als hun nakroost. Vaarwel.

18. *Aan Calpurnius Macer.*

Ik heb het naar mijn zin omdat gij het naar uw zin hebt. Gij hebt uw vrouw, gij hebt uw zoon bij u, gij geniet van zee, van bronnen, van geboomte, van bouwland en van een allerbekoorlijkst landhuis. Want dat moet wel een zeer bekoorlijk landhuis zijn, waarin de gelukkigste man in den lande [1]) zich zoo behagelijk gevoelde in den tijd dat hij nog gelukkiger was.

Ik ben hier in Toscane aan 't jagen en aan 't studeeren; dat doe ik nu eens om beurten dan weer te gelijker tijd. Maar ik kan er mij nog niet met zekerheid over uitlaten wat ik moeilijker vind, een stuk wild buitmaken of iets op schrift stellen. Vaarwel.

19. *Aan Paulinus.*

Ik zie hoe goed gij voor uw volkje zijt. Dus behoef ik er u waarlijk geen geheim van te maken hoe vriendelijk ik met het mijne omga. Ik denk altijd aan het Homerische:

zacht was hij steeds als een vader

[1]) Waarschijnlijk: keizer Nerva.

en aan onze benaming „huisvader". En al was ik van nature strenger en ongevoeliger, dan zou mij nog de toestand van mijn vrijgelatene Zosimus zachter stemmen, wien ik nu te meer menschlievendheid betoonen moet naarmate hij daaraan meer behoefte heeft. 't Is een braaf, ontwikkeld man, die altijd voor je klaar staat. Zijn beroep, als 't ware zijn uithangbord, is: „comedie-spelen", en daarin praesteert hij veel. Hij draagt voor met vuur, met inzicht, naar den eisch, ja zelfs op bekoorlijke wijze; hij hanteert de cither vaardiger dan men van een comediespeler kan verlangen. Daarbij leest hij oraties geschiedverhalen, gedichten zóó dat je zoudt denken dat dat zijn eenige vak is.

Dat alles zet ik u zoo nauwkeurig uiteen opdat gij zoudt weten in hoevele zaken die éene man mij van dienst is en wat een genoegen ik daarvan heb. Daar komt bij dat mijn genegenheid voor hem al van zoo ouden datum is, een genegenheid die nu, door 't gevaar waarin hij verkeert, nog wordt verhoogd. Want 't ligt in den aard der zaak dat niets zoo zeer onze liefde verhoogt en aanwakkert als de vrees van ze te zullen moeten missen en 't is nu niet voor den eersten keer dat ik ten opzichte van hem die vrees koester. Immers eenige jaren geleden, toen hij zich bij 't voordragen wat al te zeer inspande, heeft hij bloed opgegeven; daarvoor heb ik hem toen naar Aegypte gestuurd, van waar hij onlangs na een lang verblijf aldaar geheel hersteld is terug gekeerd. Maar nu heeft hij dagen achtereen weer te veel van zijn stem geeischt, weer een aanmaning aan zijn oude kwaal gekregen, is gaan hoesten en heeft weer bloed opgegeven. Nu heb ik besloten hem naar uw landgoed te Fréjus te zenden, want ik heb u hooren vertellen van de lucht, die daar zoo gezond, van de melk die voor zulke patiënten zoo heilzaam is.

Wees dus zoo goed en schrijf uw personeel te zorgen dat voor hem uw buitenverblijf en huis open moet staan, ook dat ze hem met geldmiddelen moeten tegemoet komen als 't noodig is; maar er zal maar weinig noodig zijn. Want hij is zóó spaarzaam en heeft zoo weinig behoeften dat hij zelfs het voor zijn kwaal onmisbare nog door zijn eenvoudige levenswijze weet te beperken. Bij zijn vertrek

zal ik hem een reispenning meegeven groot genoeg voor iemand, die bij u gaat logeeren. Vaarwel.

20. *Aan Ursus.*

Nu hebben de Bithyniers, zoo kort na hun aanklacht tegen Julius Bassus, [1]) weer een aanklacht ingediend tegen hun goeverneur Varenus, dien zelfden Varenus dien ze onlangs als hun pleitbezorger tegen Bassus verlangd en gekregen hadden. In den senaat toegelaten vroegen zij rechtsingang. Varenus eischte dat 't hem ook vergund zou worden voor zijn verdediging getuigen te laten dagvaarden. Daartegen kwamen de Bithyniers in verzet; de senaat besloot deze kwestie aanhangig te maken. Ik heb gepleit voor Varenus, niet zonder succes; of 't een goed of een slecht pleidooi is geweest zal u bij lezing blijken. Want bij 't uitspreken hangt alles van 't geluk af. Tot een goeden indruk draagt veel bij, en veel van den goeden indruk neemt weg des sprekers memorie, stem, gebaar, de uitwendige omstandigheden, eindelijk ook de populariteit of impopulariteit van den aangeklaagde; een redevoering die men leest is niet afhankelijk van goede of kwade stemming, noch ook van gunstig of ongunstig werkende bijkomstigheden.

De man, die mij te woord stond, was een Bithynier genaamd Fonteius Magnus. Die gebruikte veel woorden maar zei weinig. De meeste Grieksche sprekers en hij ook hebben in plaats van inhoud klankenstroom: zulke lange zinledige perioden laten ze in één adem rollen als een klaterende beek. Niet onaardig pleegt Julius Candidus te zeggen — 't geen toen gebleken is — dat er een onderscheid is tusschen welsprekendheid en welbespraaktheid. Welsprekendheid valt slechts enkelen, of, als we M. Antonius moeten gelooven, niemand ten deel, maar over welbespraaktheid beschikken er velen en boven allen degenen die 't onbeschaamdst zijn.

Den volgenden dag pleitte voor Varenus Homullus, en

[1]) Zie den merkwaardigen 9en brief van 't vorige boek.

die deed dat op zaakkundige wijze, ferm en keurig; tegen Varenus Nigrinus, beknopt, waardig, sierlijk.

't Voorstel van den nieuwbenoemden consul Acilius Rufus luidde dat aan de Bithyniers rechtsingang zou worden verleend, 't verzoek van Varenus ging hij met stilzwijgen voorbij. Dat beduidde dat 't niet moest worden ingewilligd.

De oud consul Cornelius Priscus stelde voor zoowel de aanklagers als den aangeklaagde toe te staan wat ze verlangden en dat voorstel werd met meerderheid van stemmen aangenomen. 't Resultaat is dus dat ons ingewilligd is iets wat wel niet in de wet staat uitgedrukt, iets wat wel niet gebruikelijk is maar dat toch wel rechtvaardig mag heeten. Waarom rechtvaardig? dat ga 'k nu eens niet in mijn brief uiteenzetten: je moet verlangend blijven om de oratie te lezen. Want als 't waar is wat Homerus zegt:

> steeds verwerft een gezang den grootsten roem bij de [menschen
> dat der hoorderen schaar het nieuwst komt klinken in [d' ooren

dan moet ik oppassen om niet de liefelijkheid en de frissche geur, die mijn oratietje 't meest tot aanbeveling strekt, door de breedsprakigheid van mijn brief er al vooraf aan te ontnemen. Vaarwel.

21. *Aan Saturninus.*

Uw brief heeft verschillende gewaarwordingen bij mij gewekt, want er stonden verblijdende, er stonden droevige mededeelingen in. Verblijdend was vooreerst 't bericht dat gij in de stad moest blijven. „'k Wou dat 't anders was" zegt gij, maar ik zeg: „bravo!" Vervolgens de belofte dat gij een voordracht zoudt houden zoodra ik er ook was. Wel bedankt dat gij in mijn aanwezigheid zooveel belang stelt.

Droevig dat Julius Valens er zoo slecht aan toe is. Toch ook weer niet droevig als men te rade gaat met wat voor hem zelven het best is; en 't zou een zegen voor hem zijn als hij van zijn ziekte, waar nu eenmaal toch

niets aan te doen is, zoo spoedig mogelijk werd bevrijd.

Daarentegen is 't niet alleen droevig maar zelfs jammerlijk dat Julius Avitus is komen te overlijden op zijn terugkeer uit de provincie, dat hij is komen te overlijden aan boord, ver van zijn broer, die zoo aan hem gehecht was, ver van zijn moeder en zusters.

Zeker, de doode voelt die omstandigheden niet maar hij voelde ze toen hij dood ging, en zijn nagelaten betrekkingen voelen ze nog.

En dan in den eersten bloei der jaren is zijn levenslicht uitgebluscht; 't was een jong man van grooten aanleg, die 't hoogste zou hebben bereikt zoo zijn gaven tot rijpheid waren gekomen. Wat brandde hij van liefde voor de wetenschappen. Wat was hij belezen en ook wat had hij al veel geschreven! Dat alles is nu afgestorven [1]) en afgestorven zijn ook de vruchten, die 't nageslacht er van had kunnen plukken.

Maar wat geef ik toe aan mijn smart? Als men zijn smart den vrijen teugel laat, dan heeft men in alles rijke stof tot treuren.

Dus maak ik een eind aan mijn brief om ook een eind te kunnen maken aan de tranen, die deze brief bij mij heeft doen opkomen. Vaarwel.

Boek VI.

1. *Aan Tiro.*

Toen ik nog in 't transpadaansche was en gij in Picenum waart, had ik van uw afwezigheid minder last, maar, sedert ik in de stad ben en gij nog maar al in Picenum, is 't veel erger geworden, 't zij omdat allerlei plekjes, waar we gewoonlijk samen zijn, mij levendiger aan u herinneren, 't zij omdat 't gemis van afwezigen te smartelijker wordt naarmate de afstand kleiner is en men, hoe meer 't voor-

[1]) Ik ben 't volmaakt met den ouden, knappen en verstandigen Doering eens, dat de eenig ware lezing is *aruerunt*, niet het malle *abierunt* dat andere handschriften geven.

uitzicht van te genieten nadert, des te ongeduldiger wordt in het missen.

Doch wat er ook de oorzaak van is, bevrijd mij van die kwelling. Kom te Rome, of ik keer terug naar 't land waar 'k maar liever had moeten blijven: dan kan ik er althans eens de proef van nemen, of gij, van 't oogenblik af aan dat gij te Rome zijt, terwijl ik er niet ben, mij ook zulke brieven als deze schrijven gaat. Vaarwel.

2. *Aan Arrianus.*

Als ik tegenwoordig een rechtszitting bijwoon, denk ik toch wel eens aan M. Regulus — 't zou te sterk uitgedrukt zijn als ik zei dat ik hem mis. — Waarom denk ik dan aan hem? Wel — omdat hij de kunst in eere hield. Hij was zenuwachtig, bleek van angst en schreef zijn heele redevoering op, hoewel hij haar nooit in 't hoofd kon krijgen. Ook die gewoonte van hem om nu eens zijn rechter- dan zijn linkeroog met een verfje te omlijnen, zijn rechter als hij pleitte voor den eischer, zijn linker als hij pleitte voor den gedaagde, dat hij nu eens boven zijn eene, dan boven zijn andere wenkbrauw een wit moesje plakte, dat hij wichelaars in den arm nam om zich den afloop van zijn proces te laten voorspellen, dat alles was overdreven, was kinderachtig bijgeloovig, maar 't kwam voort uit een grooten eerbied voor het vak.

Ook dit was hoogst aangenaam voor zijn tegenpartij dat hij vrije beschikking over den tijd placht aan te vragen, dat hij rondging met uitnoodigingen tot bijwoning van zijn pleidooi. Wat toch is genoegelijker dan op eens anders risico van onbescheidenheid zóó lang te spreken als gij zelf wilt, en dat met de voor 't succes gewenschte bedeesdheid, daar men 't kan laten voorkomen dat men verrast is door het groot aantal aanwezigen, die immers gekomen zijn om een ander te hooren?

Hoe 't zij, ik vind 't heel goed dat Regulus er niet meer is, 'k zou 't nog beter vinden als hij vroeger gestorven was. Want nu, och ja nu zou 't geen onheil voor den Staat wezen als hij nog leefde, onder een goeden keizer onder wien hij geen kwaad kan doen. Maar juist

omdat ik van die meening ben, lijkt 't mij geen gruwel soms aan hem te denken. Want sedert hij van de baan is, is al meer en meer 't gebruik ingeslopen en heeft zich al meer en meer de gewoonte gevestigd om niet meer dan den tijd van twee wateruurwerken aan te vragen en te verleenen, ook wel van één, soms zelfs maar van een half. Want de sprekers willen niet zoo graag pleiten als gepleit hebben, de hoorders niet zoo graag terecht zitten als er een eind aan maken. Zoo groot is de onverschilligheid, de traagheid, zoo groot ook 't gemis aan ernstige belangstelling èn in de oratorie èn in 't wel en wee dergenen voor wie men pleit.

Of zijn wij bij geval wijzer dan onze voorvaderen, rechtvaardiger dan de wetten zelve, die de vrije beschikking geven over zóóveel uren, zóóveel dagen, zóóveel verdagingen? Waren onze voorvaderen stomp van begrip en bovenmatig langzaam in 't denken, zijn wij duidelijker in het spreken, vlugger in 't begrijpen, nauwgezetter in 't oordeelen, en is dit daarvan het bewijs dat wij 't met minder uren afkunnen om een zaak af te jakkeren dan zij dagen noodig hadden om een zaak naar den eisch af te wikkelen?

O Regulus, gij wist door uw eerzucht steeds gedaan te krijgen wat men nu maar zelden meer over heeft voor de nauwgezetheid van geweten des pleitbezorgers!

Wat mij aangaat, telken male dat ik als rechter zit — en dat doe ik vaker dan pleiten — geef ik ieder zooveel tijd van spreken als hij maar verlangt. Want ik acht 't overijld om van een zaak, die gij nog niet hebt hooren behandelen, op bloot vermoeden vast te stellen hoe groot van omvang ze is, en voor een rechtsgeding, waarvan gij de belangrijkheid niet kent, den tijd te bepalen, daar toch een rechter aan zijn rechtersplicht wel in de eerste plaats geduld verschuldigd is, geduld een belangrijk deel van gerechtigheid.

„Maar veel van wat er wordt gesproken is overbodig". Zeker, maar 't is beter dat dat overbodige wel, dan dat 't vereischte niet gesproken wordt. Bovendien kan men niet weten of iets overbodig is alvorens men het heeft aangehoord.

Doch 't is beter hierover, evenals over veel andere euvelen in 't openbare leven, met elkaar te komen praten. Want ook gij zoudt gaarne zien dat daarin [1]) 't een en ander, wat bezwaarlijk meer terecht gebracht kan worden, althans eenigszins werd verbeterd.

Laten we nu eens omzien naar onze eigen aangelegenheden. Is bij u te huis alles in orde? Bij mij geen verandering. Tant mieux: voor 't goede ben ik te meer dankbaar omdat 't duurzaam is, de ongemakken vallen mij lichter omdat ik er aan gewoon ben. Vaarwel.

3. *Aan Verus.*

Wel bedankt dat je voor dat stukje land wilt zorgen, dat ik mijn voedster heb present gegeven. Toen ze 't van me kreeg was 't *f* 10.000 waard, later is 't wegens verminderde opbrengst nog in waarde gedaald, maar door uw zorg zal 't wel weer op zijn ouden prijs komen. Maar bedenk wel 't zijn niet zoo zeer de boomen en de grond — die ook wel! — als mijn cadeautje, dat ik u aanbeveel. Want 't is evenzeer in 't belang van den gever als van haar, die 't heeft gekregen, dat 't zooveel mogelijk rendeert. Vaarwel.

4. *Aan (zijn vrouw) Calpurnia.*

'k Heb me nooit zóó over mijn drukke bezigheden beklaagd als nu, over die bezigheden die me hebben verhinderd, u, bij uw vertrek naar Campanie tot herstel uwer gezondheid, te begeleiden, of wel u, toen ge al weg waart, dadelijk na te reizen.

Want nu vooral zou ik zoo graag bij u zijn om me met eigen oogen te overtuigen of ge al wat meer op krachten komt en een beetje in omvang toeneemt, en of het genot van buiten te zijn en de abundantie van de landstreek u goed bekomt. Ik zou, ook al waart gij heelemaal gezond, toch niet onbezorgd zijn bij uw afwezigheid: 't is altijd iets om angstig en ongerust te wezen als je,

[1]) Ik geef hier de lezing van Casaubonus *in more communi* weer. *Amore communium* lijkt me onzin.

van wie je zoo innig liefhebt, een tijd lang niets te weten komt, maar nu is 't èn uw afwezigheid èn de staat van uw gezondheid, die me kwelt op allerlei wijze. Ik maak me bang voor alles, ik stel me allerlei dingen voor, en — dat is nu eenmaal de aard van wie bang zijn — ik verbeeld me juist 't meest datgene wat ik 't ergste zou vinden. Dus vraag ik u met allen aandrang, kom dagelijks met één of wel met twee brieven mijn ongerustheid te gemoet. Want dan ben ik onder 't lezen wat geruster en als ik gelezen heb word ik dadelijk weer ongerust. Vaarwel.

5. *Aan Ursus.*

Ik heb u geschreven dat aan Varenus vergunning is gegeven om getuigen à décharge te dagvaarden. Dat kwam sommigen billijk voor, anderen onbillijk, en die waren op dat punt onverzettelijk, vooral Licinius Nepos. In de eerstvolgende senaatszitting, terwijl andere zaken aan de orde waren, bracht hij 't laatstgenomen besluit ter sprake en daarmee een reeds beeindigde zaak weer in discusie. Ja hij stelde voor de Consuls te verzoeken de vraag ter tafel te brengen of men wat in de wet op kuiperij staat ook zou toepassen op de wet omtrent afpersingen en bepalen dat voor 't vervolg van tijd aan die wet zou worden toegevoegd dat, gelijk de aanklagers het recht hebben om inquisitie te houden en getuigen te dagvaarden, zoo ook aan de beschuldigden zulks zou worden veroorloofd.

Eenige senatoren vonden dat optreden ongerechtvaardigd, misplaatst, niet van pas: Nepos, zeiden ze, had den tijd van in verzet komen laten voorbijgaan en kwam nu op tegen een afgedane zaak, die hij had kunnen beletten. De praetor Iuventius Celsus voer lang en heftig uit tegen dien „hervormer van den senaat". Nepos antwoordde Celsus weer, geen van beiden onthield zich van smaad redenen. Ik heb geen lust over te brengen wat mij pijnlijk was hen te hooren zeggen. Te meer hinderde 't mij van eenigen uit ons midden dat ze heen en weer liepen nu naar den kant van Celsus, dan naar dien van Nepos, naar gelang de een of de ander aan het woord was, uit louter lust om hen te hooren kijven, ze nu eens aanhitsten en aan-

vuurden, dan weer kalmeerden en tot zachtheid aanmaanden, en herhaaldelijk, nu eens den een, dan den ander, maar nog vaker beiden tegelijk Caesars gunst toewenschten alsof 't een vechtpartij was.

Mij was ook dit een ergernis dat over en weer blijkbaar verraderlijke onthullingen waren gedaan omtrent wat de een en wat de ander zeggen zou. Want Nepos beantwoordde Celsus uit zijn notitieboekje, Celsus had er een heel stuk voor opgesteld.

Wat een babbelzucht! Van je vrienden moet je 't maar hebben. Daar gaan me nu twee senatoren elkaar uitschelden, en weten zoo goed van elkaar wat er komt alsof ze samen een comedietje hadden opgesteld. Vaarwel.

6. *Aan Fundanus.*

Zoo ooit, dan zou 't me nu aangenaam zijn, zoo gij te Rome waart. Kom, asjeblieft. Ik heb u noodig om mijn verlangen, mijn moeite, mijn zorg met me te deelen. Julius Naso is candidaat, hij heeft veel mededingers en wel mededingers van de beste soort; even eervol als 't voor hem is het van deze te winnen, even moeielijk zal dat gaan. Dus verkeer ik in onzekerheid, de hoop laat me geen rust en tevens kwelt vrees me; dat ik zelf het hoogste ambt al achter den rug heb daar heb ik niets aan, 't is me alsof ik weer alle candidaturen van vroeger moet doorstaan.

Op die zorg van me kan hij aanspraak doen gelden door de langdurige genegenheid, die hij mij heeft betoond. Mijn vriendschap met hem is er wel is waar niet een, die van den vader op den zoon is overgegaan, daarvoor ben ik te jong, maar toch werd zijn vader mij, toen ik nog bijna een kind was, aangewezen als een voorbeeld ter navolging. Dat was een man, die niet alleen de studie, maar ook de studeerenden liefhad en bijna dagelijks de redenaars kwam hooren, die ik toen volgde, zooals Quintilianus en Nicetes Sacerdos, een man ook in andere opzichten voortreffelijk en hoog geacht, een man wiens nagedachtenis zijn zoon van nut behoort te wezen. Maar er zijn er in den senaat al heel wat, die hem niet hebben gekend; an-

deren weer, die hem wel gekend hebben, betoonen hun achting alleen aan levenden. Dus zit er voor den zoon, nu hij zijn vader, die hem zoo zeer opluisterde, moet missen, (want zelf heeft hij weinig relaties) niet anders op dan dat hij zelf de handen aan 't werk slaat en zëlf al zijn krachten inspant. En dat heeft hij weliswaar vroeger altijd met een ijver gedaan alsof hij zich al op dit geval voorbereidde, hij heeft zich vrienden weten te verwerven, de vrienden, die hij zich verworven had, die heeft hij steeds in eere gehouden en, wat mij aangaat, mij heeft hij, van den tijd af aan dat hij zich een eigen oordeel durfde vormen, uitgekozen ter navolging en tot voorwerp van zijn genegenheid. Wanneer ik pleit, komt hij in angstige spanning naast me staan, als ik een voordracht houd zit hij onder de toehoorders, hij neemt deel aan de eerste ontwerpen en plannen mijner geschriftjes, nu hij alleen, vroeger met zijn broeder, dien hij onlangs heeft verloren en wiens taak ik nu moet overnemen, wiens plaats ik moet vervullen. Want ik betreur dien jongen man, die door een ontijdigen dood zoo wreedaardig is weggerukt en heb medelijden met den ander, die nu beroofd is van den steun van zijn voortreffelijken broeder en alleen aan de zorgen zijner vrienden is overgelaten.

Daarom verlang ik van u dat gij overkomt en uw aanbeveling voegt bij de mijne. 't Is voor mij van 't grootste belang op u te kunnen wijzen en samen met u stemmen te werven. Uw gezag is van dien aard dat ik me voorstel, als gij mij helpt, ook bij mijn eigen vrienden meer succes te zullen hebben. Verbreek iederen band, die u misschien nog weerhoudt. Mijn belang, maar ook mijn plicht, ja zelfs mijn waardigheid eischt dat van u. Ik heb een candidatuur voor mijn rekening genomen en dat ik dat heb gedaan is algemeen bekend; ik ben 't die solliciteer, 't is mijn eer, die op het spel staat. In één woord, krijgt Naso de onderscheiding die hij vraagt, dan is hij 't wien eer te beurt valt, krijgt hij haar niet, dan ben ik de man, die échec lijdt. Vaarwel.

7. *Aan (ziju vrouw) Calpurnia.*

Gij schrijft dat mijn afwezigheid u zwaar weegt; dat dit uw eenige troost is dat gij mijn geschriftjes bij u hebt en dat gij ze zelfs neerlegt op de plek, waar ik pleeg te zitten. 't Is me een reden tot dankbaarheid dat gij mij mist en dat zulke middelen u rust geven. Wederkeerig lees en herlees ik uw brieven en neem ze herhaaldelijk ter hand alsof ze pas waren aangekomen. Maar des te vuriger wordt mijn verlangen om u terug te hebben. Want als uw brieven mij al zoo goed doen, hoe groot moet dan wel de liefelijkheid zijn van wat gij tot mij spreekt! Maar schrijf me toch zooveel mogelijk, al is 't genot dat gij mij daardoor schenkt mij tevens een kwelling. Vaarwel.

8. *Aan Priscus.*

Gij kent Atilius Crescens en gij zijt met hem ingenomen. Wie toch, die eenigszins in goede kringen verkeert, kent hem niet en is niet met hem ingenomen? Mijn genegenheid voor hem is niet als die van de vele vrienden die hij heeft, 't is een hartstochtelijke [1]) vriendschap. Onze woonplaatsen zijn maar één dagreis van elkaar verwijderd, onze liefde voor elkaar dateert al van onze prille jeugd en zulk een liefde is het vurigst. Die liefde is gebleven en niet met de jaren des onderscheids verkoeld, maar integendeel krachtiger geworden. Dat weten allen, die ons met eenige vriendschappelijke belangstelling gadeslaan. Want hij verkondigt onze vriendschap wijd en zijd en ik heb er steeds den mond vol van hoezeer ik ingenomen ben met zijn bescheidenheid, zijn kalmte, zijn rustig zelfvertrouwen. Ja, eens dat hij zich bang maakte voor onbeschaamd optreden van een nieuwen volkstribuun en mij dat had verraden, heb ik geantwoord:

neen, zoolang ik mag leven en 't licht van de zon mag [aanschouwen
zal niet één in ons leger het wagen in 't minst u te deren.

---

[1]) *ardentissime* met Cortius voor *artissime.*

Wat bedoel ik hiermede? Dat gij weten zoudt dat aan Atilius geen onrecht kan worden aangedaan, dat niet ook mij treft. Wederom vraag ik: wat bedoel ik hiermede? Ik zal 't u vertellen.

Atilius Varus was bij hem in schuld. Die Atilius Varus is ook wel een vriend van mij, maar in engeren zin is 't een vriend van u. Dus verzoek ik u, ja met het recht van een vriend eisch ik van u, dat gij er voor zorgt dat die goede Atilius niet alleen verzekerd blijft van 't geleende kapitaal maar ook van de rente, die al veel jaren loopt.

Atilius is een man stipt eerlijk waar 't een andermans geld betreft en zuinig met het zijne. Zaken doet hij niet, zijn eenige bron van inkomsten is zijn spaarzaamheid. Want de letterkunde, waarin hij heel wat praesteert, beoefent hij alleen voor zijn genoegen en voor zijn eer. Ieder bankroetje, hoe klein ook, is voor hem zwaar om te dragen, want weer bij elkaar moeten brengen wat je hebt verloren is heel wat verdrietiger dan dat je het nooit gehad hebt. [1]) Verlos hem, verlos mij van die kwelling. Maak dat ik ongestoord kan genieten van zijn prettigen omgang, van zijn geestige zetten. Ik kan hem niet uit zijn humeur zien, wiens opgeruimdheid mij steeds in mijn humeur houdt.

Om 't kort te maken: gij kent 's mans geestigheid, waak er voor dat die niet, door een onrecht hem aangedaan, verkeert in boosaardigheid en bitterheid. Hoe heftig hij is wanneer men hem kwaad maakt, daarvan ben ik de beste getuige, ik van wien [2]) hij zooveel houdt. Zijn edele en fiere inborst zal 't niet verduren dat hem schade wordt berokkend op een smadelijke wijze. En al zou hij 't wel kunnen verduren, ik zal 't aanzien als een schade mij berokkend, een smaad mij aangedaan. Echter zal ik dan boos wezen niet zooals men van me kan verwachten dat ik zijn zal over kwaad dat ik zelf heb ondervonden, maar erger.

Maar wat ga ik hier te werk met aanmaningen en bijna met dreigementen? Laat ik toch liever, zooals ik begonnen ben, u vragen, u verzoeken al uw best er voor te doen

---

[1]) Dat *quam nunquam habuisse* moet, dat houd ik voor zeker, er hier ingevoegd worden.

[2]) Hoewel met tal van plaatsen kan gedemonstreerd worden dat *quam* „heel goed'' is, acht ik hier *quem* noodzakelijk.

dat hij niet meent dat ik me niet om hem heb bekommerd (daar maak ik me het ergst ongerust over), maar ook dat ik niet meen dat gij u niet bekommerd hebt om mij. En dat zult ge doen zoo ten minste dat laatste u even zeer ter harte gaat als mij het eerstgenoemde. Vaarwel.

9. *Aan Tacitus.*

Gij beveelt mij Julius Naso aan en zijn belangen als candidaat. Wel man! Gij zoudt met evenveel recht me mij zelven kunnen aanbevelen. Maar ik neem 't u geenszins kwalijk. Ik zou u dien zelfden Naso hebben aanbevolen, zoo gij nog te Rome waart en ik afwezig was. Zoo gaat 't nu eenmaal met groote bezorgdheid: die vindt niets overbodig. Maar wend u liever tot anderen; 't is beter dat ik in 't geen gij van mij vraagt niet meer ben dan bediende, helper, deelgenoot. Vaarwel.

10. *Aan Albinus.*

'k Was onlangs te Alsium op het landgoed van mijn schoonmoeder. Dat landgoed behoorde eertijds aan Virginius Rufus; en nu herinnerde mij die omgeving op smartelijke wijze aan dien voortreffelijken man, dien ik zoo zeer mis. Want hij placht van dat rustoord zooveel werk te maken, hij noemde het het „nestje van zijn ouden dag". Waarheen ik mij ook wendde, mijn geest zocht hem, mijn oogen zochten hem. Toen kreeg ik ook lust zijn graf te aanschouwen, maar die aanschouwing heeft me bitter teleur gesteld. Verbeeld u, 't is nog niet voltooid en dat komt niet doordat er zooveel aan te doen was — 't is maar matig van omvang, neen 't is een onbeduidend monumentje — maar doordat de man wien dat werk was opgedragen er niet 't minste werk van heeft gemaakt. Dat wekt verontwaardiging, dat wekt medelijden dat nog tien jaar na zijn dood zijn overschot, zijn asch daar verwaarloosd ligt zonder opschrift, zelfs zonder vermelding van zijn naam, dien naam waarvan de heugenis nog gaat door de heele wereld. En toch, hij had er opdracht voor gegeven, hij had

er zelf in voorzien dat zijn goddelijke, onsterfelijke daad er op zou worden vermeld in deze verzen:

Hier ligt Rufus: hij won, na Vindex te hebben verslagen,
't keizerschap, niet voor zich zelf, maar voor zijn volk en [zijn land.

Zóó zeldzaam is onder vrienden vriendentrouw, zoo gauw is men er bij overledenen te vergeten dat we zelfs ons eigen grafmonument moeten bouwen en vooraf zelf doen datgene, waartoe erfgenamen verplicht zijn. Want wien staat niet te vreezen datgene wat we zien dat een Virginius is overkomen? Het onrecht hem aangedaan wordt door zijn beroemdheid erger en tevens meer algemeen bekend. Vaarwel.

11. *Aan Maximus.*

O wat een heerlijke dag! De stadspraefect had mij een rechterlijke beslissing toevertrouwd, en bij die gelegenheid heb ik tegen elkaar hooren pleiten twee jonge mannen van de scboonste verwachting en van den hoogsten aanleg: Fuscus Salinator en Ummidius Quadratus, een prachtig paar kampioenen, bestemd om niet alleen onzen tijd maar de geheele literatuur tot sieraad te strekken. De een zoowel als de ander is uitermate bescheiden, maar ze weten beiden goed wat ze willen; hun houding is gepast, hun uitspraak volmaakt zuiver, hun stem mannelijk, hun geheugen sterk, hun talent groot, in alles bleven ze binnen de perken van den goeden smaak. 't Een en ander was mij een genot op te merken, en daarbij ook nog dit dat beiden naar mij keken als naar hun leidsman en meester en dat de hoorders duidelijk merkten dat 't er hun om te doen was mij na te streven, in mijn voetsporen te treden.

Ik moet 't nog eens zeggen: O wat een heerlijke dag! Een dag waarvoor geen krijt genoeg is om hem mee aan te teekenen. Wat toch is er voor onzen staat verblijdender dan dat jonge lieden van den hoogsten stand naam en faam zoeken in de kunst der welsprekendheid, wat kon er voor mij meer gewenscht zijn dan dat ik aan jonge mannen, die den rechten weg begeerden in te slaan, ten

voorbeeld ben gesteld? Ik bid de goden dat die vreugde voor mij van blijvenden aard mogen zijn. Maar tevens bid ik hun — en daarvan neem ik u tot getuige — dat 't hun moge behagen dat, die 't er voor over hebben mij na te volgen, beter redenaars mogen worden dan ik. Vaarwel.

12. *Aan zijn vrouws-grootvader Fabatus.*

Neen, dat hoeft nu toch waarlijk niet dat u zoo uiterst voorzichtig hen, wien gij meent uw steun te moeten verleenen, aan mij aanbeveelt. Want u strekt het tot eer velen van dienst te zijn en iets wat binnen den kring uwer belangstelling valt behoor ik voor mijn rekening te nemen. Dus zal ik voor Vettius Priscus alles doen waartoe ik maar bij machte ben, vooral in mijn strijdperk, den Hoogen Raad.

U schrijft me ook of ik de brieven, die u mij, zooals u 't zelf uitdrukt, zoo openhartig hebt geschreven, maar wou vergeten. Neen, die wil ik nu juist eens onthouden en dat van harte gaarne. Daaruit toch vooral kan ik merken hoeveel u van mij houdt, want u neemt mij onder handen [1]) zooals u 't uw zoon placht te doen. Maar ik wil 't u ook niet verzwijgen dat ze me daarom te aangenamer waren omdat mijn zaak goed stond, want wat u wilde dat ik zou behartigen dat heb ik behartigd en wel met den grootsten ijver.

Dus verzoek ik u wel zeer instantelijk om mij steeds met de zelfde rondborstigheid te kapittelen als 't soms den schijn heeft dat ik in 't geen u mij opdraagt wat nalatig ben; den schijn heeft, zeg ik, want werkelijk in dat opzicht nalatig zijn zal ik nooit. Want ik zal uw berisping opvatten als een bewijs uwer hoogste genegenheid en 't zal u een vreugde zijn te bemerken dat ik die berisping niet heb verdiend. Vaarwel.

---

[1]) Zoo vat ook Doering de, waarschijnlijk wel juiste, lezing *sic exegeris mecum* op. Ik vermoed dat de oude Heer er Plinius een verwijt van heeft gemaakt, dat hij niet genoeg voor de protegés van hem (den ouden Heer) gedaan heeft.

13. *Aan Ursus.*

Hebt ge ooit iemand gezien, die 't zoo zwaar te verantwoorden had en wien 't zoo lastig werd gemaakt als die arme Varenus? Nu heeft hij weer wat hij met de uiterste inspanning had weten gedaan te krijgen moeten verdedigen en als 't ware van nieuws af aan aanvragen. De Bithyniers nl. hebben zich niet ontzien om 't bewuste senaatsbesluit over den hekel te halen en te trachten het aan 't wankelen te brengen, ja zelfs er bij den keizer, hoewel die niet in de stad was, tegen op te komen. De keizer verwees hen naar den senaat en zij gaven 't niet op. Claudius Capito bepleitte hun zaak, iets wat men liever oneerbiedig dan ferm moet noemen; immers voor den senaat viel hij een senaatsbesluit aan. Catius Fronto stond hem te woord op flinke en waardige wijze.

De houding van den senaat zelven was bewonderenswaardig: ook zij, die vroeger Varenus niet wilden zien toekennen wat hij vroeg, stemden er nu voor dat hem datzelfde, nu 't hem eenmaal gegeven was, moest worden gelaten: men mocht (zoo oordeelden zij) 't wel onder elkaar oneens wezen vóór de beslissing, maar nu de zaak eenmaal was uitgewezen moesten allen gezamentlijk handhaven wat aan de meerderheid had goed gedacht. Alleen Acilius Rufus en met hem 7 ... of 8, neen toch 7 bleven bij hun eerste gevoelen. Er waren er onder die weinigen een paar wier kortstondige ernst, zeg liever plechtstatigheid, gelach [1]) wekte.

Hoe 't zij, gij kunt nu eens nagaan wat ik zal te strijden hebben als 't eigenlijke gevecht begint, welks voorspel (als ik 't zoo noemen mag) en voor-schermutseling al zoo veel beweging heeft veroorzaakt. Vaarwel.

[1]) Waarom? Ik denk omdat ze 't anders (vooral als er voor hen wat aan te verdienen viel) zoo nauw niet namen. Maar 't is best mogelijk dat mij hier een finesse ontgaat.

14. *Aan Mauricus.*

(Met welk recht de nieuwe Teubner-tekst van Kukula den man Mauricius noemt is een raadsel. De hss. schijnen eenparig *Mauricus* te hebben).

Gij lokt mij naar uw landgoed te Formiae. Ik zal komen op voorwaarde dat gij 't u voor mij niet moeielijk maakt; met die voorwaarde vrijwaar ik wederkeerig mijzelven. Want 't is mij niet te doen om zee en strand, maar om u, om rust en vrijheid, anders ware 't beter in de stad te blijven, want men moet in alles of naar eigen zin of naar dien van een ander handelen. Mijn smaak ten minste is niets te willen wat niet onvervalscht en in zijn soort volledig is [1]). Vaarwel.

15. *Aan Romanus.*

Er is iets geks voorgevallen, waar gij niet bij zijt geweest. Ik trouwens ook niet, maar toen ik in de stad kwam, kwam 't nieuwtje er van me te gemoet. Verbeeld u die deftige hooggeleerde ridder Passennus Paullus maakt elegietjes. Dat hoort tehuis in zijn geslacht, want hij is een stadgenoot van Propertius en onder zijn voorzaten is er ook een van dien naam. Hij hield eens een voordracht en hief aldus aan: „Priscus, vindt gij 't goed?" Toen riep Iavolenus Priscus (want als intimus van Paullus was die er ook bij): „neen, waarachtig niet, ik vind 't niet goed."

Stel u voor wat dat een gelach en een pret gaf.

Nu is die Priscus een man van zwakke gezondheid (naar lichaam en geest). Toch komt hij overal waar wat aan de hand is (van blijden of droevigen aard), en geeft zelfs officieel adviezen in burgerlijke rechtszaken. Een reden te meer waarom die uitval van hem gelach wekte en opzien baarde.

---

[1]) De zin van dat laatste ontgaat me.

Met dat al heeft Paullus door die sufferij van een ander een deel van zijn succes ingeboet. Wel een waarschuwing voor allen die een reciet gaan houden om goed toe te zien dat ze niet alleen zelf hun zinnen bij elkaar hebben maar ook alléén hoorders noodigen die wel bij 't hoofd zijn. Vaarwel.

16. *Aan Tacitus.*

Gij verzoekt mij u het uiteinde van mijn oom te beschrijven om zelf te beter in staat te zijn daarvan verslag te doen aan het nageslacht. Ik dank u voor dat voornemen, want ik begrijp dat zijn dood een onsterfelijken roem te wachten staat als hij door u wordt verheerlijkt. Immers, al is hij omgekomen bij de verwoesting van een wonderschoone landstreek, al is hij als 't ware omgekomen om eeuwig te blijven leven, zooals volken en steden eeuwig blijven leven, die op een merkwaardige wijze zijn te gronde gegaan; al heeft hij zelf veel van blijvenden aard geproduceerd, de onsterfelijkheid uwer geschriften zal toch veel bijdragen tot zijn voortbestaan. Ik voor mij acht hen gelukzalig, wien het door de gunst der goden is te beurt gevallen, te doen wat het schrijven of te schrijven wat het lezen waard is, maar het allergelukzaligst hen aan wien het een zoowel als het ander is vergund. Tot deze zal eens ook mijn oom behooren, dank zij zoowel zijn eigen geschriften als de uwe. Dat is voor mij een reden te meer om gaarne den last te aanvaarden dien gij mij oplegt, ja er om te vragen.

Mijn oom dan bevond zich te Misenum, daar voerde hij persoonlijk het commando over de vloot. 't Was 24 Augustus en ongeveer de zevende ure van den dag; hij had zijn zonnebad en daarna zijn koudwaterbad genomen, had op zijn rustbank ontbeten en lag daar te studeeren, toen mijn moeder bij hem kwam en hem met den vinger wees op een wolk van ongewone grootte en merkwaardigen vorm. Dadelijk liet hij zich zijn schoenen brengen en beklom een hoogte van waar hij het schouwspel het best kon waarnemen. Daar verhief zich een wolk — op een afstand kon men niet zien uit welken berg, eerst later

begreep men dat het de Vesuvius was — waarvan ik de gedaante niet beter kan vergelijken dan met die van een pin parasol: 't was als 't ware een lange stam, die zich in takken verbreidde; ik verklaar dat zoo dat door de eerste luchtpersing de damp was omhoog gestuwd, en bij 't verzwakken dier persing aan zich zelf werd overgelaten of wel, door eigen gewicht gedwongen, zich in de breedte verdunde. De wolk was nu eens wit, dan weer vuil en vlekkerig, naarmate er modder of asch meekwam.

Oom, een man van de natuurwetenschappen, vond dat een belangrijk geval, dat hij nader moest leeren kennen. Dus liet hij een jacht optuigen en vroeg mij of ik meeging. Nu, ik wou liever blijven zitten studeeren: 'k had juist een onderwerp onder handen, dat hij mij zelf had opgegeven.

Juist ging hij de deur uit toen er uit Retina een briefje kwam van Bassus [1]: die was door het hem van nabij dreigend gevaar opgeschrikt (zijn villa lag namelijk onder den berg en vlucht was alleen mogelijk over zee) en vroeg uitredding uit zijn benarde positie. Oom verandert dadelijk van plan, brengt vierriemers in zee en gaat zelf aan boord om niet alleen Bassus hulp te verleenen maar tevens aan veel anderen (want die liefelijke kust was vol vreemdelingen): wat hij bij wijze van een genoegelijken onderzoekingstocht was begonnen dat zette hij nu met moed als een heilige plicht door. Waar anderen vandaan vluchtten daar haastte hij zich heen, recht op het gevaar aan zette hij koers en dat wel zoo geheel vrij van vrees dat hij de verschillende momenten en verschijnselen van de ramp, naar gelang hij ze in 't oog kreeg, liet opteekenen en zelf opteekende. Er viel al asch op zijn schepen, dichter en heeter naarmate zij meer in de buurt kwamen, weldra ook puimsteen en andere steenen zwart gebrand en gebarsten, de bergstorting veroorzaakte ondiepte en maakte het landen onmogelijk. Een oogenblik dacht hij er over na rechtsomkeer te maken, maar toen de stuurman hem dat aanried, antwoordde hij: „die waagt, die

---

[1]) Caesius Bassus een vermaard letterkundige uit dien tijd, omtrent wien het ook van elders vaststaat dat hij bij de ramp is omgekomen.

wint: dan maar naar Pomponianus". Die bevond zich te Stabiae. Juist aan den anderen kant van de baai, want de kust maakt daar allerlei zachte bochten. Nu, Pomponianus had het gevaar al zien aankomen en hoewel het nog niet dichtbij was en toch ook weer wel nabij, want het werd steeds grooter, had hij zijn huisraad ingescheept en was voornemens te vluchten zoodra de wind, die op de kust stond, wat was gaan liggen. Die zelfde wind maakte Oom het binnenvaren gemakkelijk; hij omhelsde zijn vriend die onrustig heen en weer liep, troostte hem in zijn leed en sprak hem moed in en om door eigen kalmte den angst van zijn vriend te bedaren, verzocht hij een bad te mogen nemen; na het bad zette hij zich aan tafel, ging eten, blijmoedig of wel, wat evenzeer een bewijs van geestkracht is, hij deed alsof hij blijmoedig was.

Intusschen zag men hier en daar breede en hooge vlammen veroorzaakt door het vuur van den berg, vlammen waarvan de glans en gloed verhoogd werd door het nachtelijk duister rondom. Om de algemeene angst wat te matigen verzekerde Oom dat de boeren in hun haastige vlucht vergeten hadden het vuur uit te doen en dat nu de onbewaakte huizen in brand waren geraakt.

Toen begaf hij zich ter ruste en werkelijk genoot hij een diepe rust: de menschen die aan de deur bleven staan luisteren konden hem hooren ademen, want ten gevolge van zijn corpulentie had hij een zware, dreunende ademhaling. Maar de plaats tusschen eet- en slaapkamer raakte al zóó vol asch en puimsteen, dat hij, als hij langer in de slaapkamer bleef, er niet meer uit kon komen. Daarom riep men hem wakker; hij kwam voor den dag en voegde zich weer bij Pomponianus en de anderen die niet waren gaan slapen.

Wat nu te doen? Rustig binnenshuis blijven of buiten op en neer loopen? Het huis ging al ten gevolge van hevige en voortdurende schokken aan 't wankelen, 't leek losgeraakt van zijn plaats zoodat 't vooruit of achteruit zou gaan schuiven. Aan den anderen kant, buitenshuis daar was men weer bang voor vallend puimsteen, hoe poreus en licht dat dan ook is. Toen men beide gevaren goed tegen elkaar afwoog leek dat laatste nog het ver-

kieselijkst. Maar bij hem was 't de eene overweging, bij hen de eene angst, die het won van de andere. Men legde kussens op het hoofd en bond die met lakens vast tot een beschutting tegen wat er neerviel.

't Was overal al dag maar hier was 't nacht, neen meer dan nacht, zoo'n dikke duisternis heerschte er, met fakkels en al wat verder maar branden wou bracht men er een lichtstraaltje in. Besloten werd naar 't strand te gaan zien of de zee al wat toegankelijker was, maar de zee bleef hol en stond maar al op de kust. Oom liet een laken voor zich uitspreiden en ging daarop liggen, herhaaldelijk vroeg hij om koud water en dronk 't uit. Maar daar kwamen vlammen en zwaveldamp, voorbode van vlammen: dat maakte hem wakker en dreef anderen op de vlucht. Op twee bedienden leunend richtte hij zich overeind maar zakte opeens neer; ik denk dat door den dikken damp zijn luchtpijp verstopt was geraakt, want hij had een zwakke en nauwe luchtpijp en dat maakte hem toch al vaak benauwd.

Toen 't weer dag was, de derde na zijn laatsten dag, vond men hem zonder uitwendige beleediging en met zijn kleeren aan.

Inmiddels waren moeder en ik te Misenum. Maar dat behoort niet meer bij 't verhaal: gij woudt alleen weten van zijn dood. Dus eindig ik. Alleen dit nog: 'k heb hier alles vermeld wat ik met eigen ooren heb gehoord en wel wat ik dadelijk na het onheil heb gehoord, want dan hoort men alles zoo ongeveer als 't werkelijk is gebeurd. Nu moogt gij er het belangrijkste uit halen. Want 't maakt een verschil of men een brief schrijft of een geschiedverhaal, of men schrijft voor een vriend of voor het publiek. Vaarwel.

17. *Aan Restitutus.*

Ik moet eens even lucht geven aan een zeker gevoel van verontwaardiging dat me in de gehoorzaal van een vriend heeft bevangen; daar ik u in persoon niet spreken kan, schrijf ik u er dus maar over in eenen brief.

Er werd daar een redevoering voorgelezen, die geheel

naar den eisch was, doch twee of drie der aanwezigen, in hun eigen oogen en in die van nog eenigen heel knap in 't vak, zaten haar aan te hooren alsof ze doof en alsof ze stom waren. Ze hielden de lippen op elkaar, bewogen geen hand, ze rezen niet op, al was 't maar om eens van 't zitten uit te rusten.

Wat beteekent zoo'n aanstellerij, zoo'n vertoon van wijsheid, wat is dat voor onaandoenlijkheid, verwaandheid, averechtsheid of liever dolzinnigheid om iemand, bij wien gij gekomen zijt uit vriendschap, te verlaten als uwen vijand. Hebt gij er meer verstand van? Een reden te meer om niet afgunstig te zijn, want wie afgunstig is die is de mindere. Kortom 't zij uw praestaties grooter of kleiner zijn dan de zijne of wel er aan gelijk, prijs den spreker 't zij hij uw meerdere, uw mindere, uws gelijke is. Uw meerdere, want als hij geen lof verdient, dan gij toch zeker ook niet, uw mindere of uws gelijke omdat uw eigen roem er bij betrokken is dat degene, dien gij overtreft of evenaart zoo hoog mogelijk wordt gesteld.

Ik voor mij pleeg steeds aan allen, die in de schoone letteren iets praesteeren mijn achting, ja mijn bewondering te toonen. Want dat is een zwaar en moeilijk vak en kieskeurig ook: het minacht wederkeerig door wien het geminacht wordt.

Of denkt gij er anders over? Maar wie is er een eerbiediger, een welwillender beoordeelaar van al wat tot die kunst behoort?

En dus heb ik bij voorkeur tegenover u lucht gegeven aan deze mijn verontwaardiging, daar ik die bij voorkeur met u wenschte [1]) te deelen. Vaarwel.

18. *Aan Sabinus.*

Gij verzoekt mij om in een aangelegenheid der inwoners van Firmum als pleiter op te treden. En ik zal daarvoor mijn uiterste krachten inspannen, hoezeer ik ook door allerlei plichten ben in beslag genomen. Want 't is mijn

---

[1]) Waarom, in 's hemelsnaam, neemt men de zekere emendatie van Markland *optabam* voor *poteram* niet op? Wat is dat toch voor perversiteit? Of geeft *poteram* soms ook maar een dragelijken zin?

begeerte om die achtbare gemeente door mijn rechtsgeleerden bijstand en u door een u zoo welgevalligen dienst aan mij te verbinden.

Gij hebt — dat pleegt gij overal te verkondigen — u van mijn vriendschap verzekerd tot uw steun en tot uw luister, dus mag ik u niets weigeren, allerminst datgene wat gij mij in 't belang van uw vaderstad verzoekt. Immers welk verzoek strekt hem, die 't doet, meer tot eer dan een verzoek voortvloeiend uit een gevoel van heilige verplichting, welk verzoek heeft meer kracht dan 't verzoek van een u hartelijk toegenegen vriend?

En dus moogt gij aan uw Firmanen, neen van dit oogenblik af zeg ik *mijn* Firmanen, mijn woord geven. Dat ze mijn inspanning en belangstelling waardig zijn daarvan houd ik mij verzekerd van wege de hooge achting, die ze genieten doch wel voornamelijk op dezen grond dat 't dan al zeer voortreffelijke menschen moeten zijn bij wie een man als gij een groot deel van zijn leven doorbrengt. Vaarwel.

19. *Aan Nepos.*

Weet gij wel dat de landerijen zoo in prijs zijn gestegen? Vooral de landerijen nabij de stad. De reden van die plotselinge waardevermeerdering is gelegen in iets waarover veel is te doen geweest.

Bij de laatste magistraatsverkiezingen heeft de senaat de navolgende, van de groote achtbaarheid van dat hooge staatscollege getuigende, motie aangenomen: „candidaten mogen geen openbare maaltijden geven, geen geschenken uitdeelen, geen gelden ter beschikking stellen." No. 1 en 2 geschiedde even openbaarlijk als kwistig; no. 3 werd wel geheim gehouden maar dat 't gebeurde stond vast.

Hierop deed onze vriend Homullus, die er dadelijk bij was om partij te trekken van dat eenparig gevoelen van den senaat, het voorstel: de consuls zouden dat algemeen verlangen der senatoren den keizer kenbaar maken en hem verzoeken door zijn wijze zorg dit euvel te keeren zooals hij reeds vele gebreken in 't politieke leven bestreden had.

En dat heeft de keizer nu gedaan: door een wet op

kuiperij heeft hij paal en perk gesteld aan dat smadelijk en schandelijk gewerk met geld, door canditaten bedreven, en bovendien hen verplicht om $^1/_3$ van hun vermogen te besteden aan grondbezit, want zeer terecht achtte hij dat 't niet te pas kwam dat mannen, die naar een staatsambt dongen, als waren 't buitenlandsche toeristen, Italie met zijn hoofdstad niet beschouwden als hun vaderland maar als hun logis, hun tijdelijk verblijf.

Dus nu komen al wie een ambt begeeren toeloopen, doen een bod op ieder stukje land waarvan ze hooren, dat de eigenaar er wel af wil en maken daardoor dat er steeds meer te koop komt.

Welnu, als je landerijen in Italië je niet genoeg naar je zin rendeeren, dan is 't nu een goede tijd om ze te verkoopen en natuurlijk evenzeer om in de provincie nieuw grondbezit aan te schaffen, want die zelfde candidaten, die hier landerijen koopen, moeten, dat spreekt van zelf, elders verkooping houden. Vaarwel.

20. *Aan Tacitus.*

De brief, dien ik u op uw verlangen over den dood van mijn oom heb geschreven verlokt u, zoo schrijft gij, om ook van mij te willen vernemen hoe 't mij zelf is gegaan toen ik te Misenum was achtergebleven — daar was ik juist aan toe gekomen —, niet alleen wat een angsten ik heb doorstaan maar ook wat ik heb ondervonden.

Nu dan! al moge mijn ziel ook rillen bij het herdenken:

Toen oom weg was, besteedde ik den tijd, die mij restte, aan mijn lectuur — immers daarvoor was ik te huis gebleven: vervolgens kwam het bad, daarna 't souper, toen ging ik naar bed. Maar ik had een korten en onrustigen slaap. Al verscheiden dagen lang waren er aardschokken gevoeld; daar hadden wij ons niet zoo heel ongerust over gemaakt, want dat is in Campanië een gewoon verschijnsel. Maar in dien nacht werd het zóó erg dat 't was alsof alles bewoog, neen 't onderst boven ging. Daar komt op eens moeder mijn slaapkamer binnen, ik was al bezig op te staan, want ik had háár willen

gaan roepen, als ze nog sliep. We gingen zitten op het voorplein, dat ons huis scheidt van de zee, een kleine afstand dus.

Was het kalmte van me of jeugdige onbezonnenheid? (ik was in mijn achttiende)... ik liet me een deel van Livius brengen, en als of er niets aan de hand was zette ik me aan 't lezen; ja zelfs ik ging voort met excerpeeren. Daar staat een vriend van oom vóór ons, die pas uit Spanje was gekomen om hem te bezoeken. Nu, toen die ons daar zag zitten en mij zelfs zag studeeren, was hij er niet over uit over zóó'n indolentie van moeder en zóó'n onverschilligheid van mij Desniettemin bleef ik ijverig doorlezen.

't Was al de eerste ure van den dag, maar 't was nog half donker, 't licht was mat en flauw. Er kwam beweging in de huizen om ons heen en hoewel we op een open plek zaten, er bestond stellig een groot gevaar om bedolven te worden. Dus nu besloten we dan toch het stadje uit te gaan. De heele bevolking verbijsterd achter ons aan; in zoo'n paniek houdt men 't voor wijsheid van wat een ander doet verstandiger te vinden dan wat men zelf bezig is te doen; in een dichten drom zet men de weggaanden na en dringt hen voort.

Buiten de huizen gekomen houden wij halt. Daar troffen ons allerlei wonderlijke en ijselijke dingen. De karren, die wij uit de stad hadden laten halen, gingen, hoewel 't terrein daar volmaakt effen is, de een dezen, de andere dien kant uit, zelfs toen er steenen onder de wielen waren gezet bleven ze niet op hun plaats. Verder zagen wij hoe de zee zich zelf als 't ware opzoog en door de aardschokken werd afgestooten. Ongetwijfeld was het strand een eind opgeschoten, want allerlei zeedieren waren op 't drooge gebleven.

Aan de landzij kwam een geduchte, zwarte wolk op: daar barstten eerst flikkerlichten uit, toen opende ze zich geheel tot één groote vlam. 't Leek bliksem, maar 't vuur was grooter.

Toen dat gebeurde verhief die vriend uit Spanje met kracht en nadruk zijn stem en sprak: „wanneer uw vader, uw oom nog in leven is, dan *is* 't zeker zijn wensch dat gij

gespaard blijft, is hij omgekomen dan is 't zijn wensch *geweest* dat gij hem zoudt overleven: dus wat talmt gij met u uit de voeten te maken?" Wij antwoordden dat we niet zoo laaghartig wilden wezen om, terwijl wij omtrent zijn behoud in 't onzekere verkeerden, te zorgen voor het onze. Nu wachtte onze gastvriend niet langer maar maakte zich uit de voeten zoo hard hij maar loopen kon.

Kort daarop daalde die wolk, waarvan ik sprak, neer op het land, overdekte de zee, omhulde Capri en maakte het onzichtbaar, ook de landtong van Misenum, die in zee uitsteekt, was niet meer te ontdekken.

Nu bad, vermaande, beval moeder mij om, als 't nog eenigszins mogelijk was, ook op de vlucht te gaan: ik, een jongmensch, was daartoe in staat, voor haar, door den last der jaren bezwaard, zou 't een zachte dood zijn als ze heenging, althans zonder ook mijn dood op haar geweten te hebben. „Neen" zei ik, „ik wil alleen samen met u gespaard blijven;" toen nam ik haar bij den arm en dwong haar haar pas te versnellen. Ze geeft toe, hoewel onwillig en maakt er zich een verwijt van dat ze mij ophoudt.

Daar kwam een aschregen, maar nog niet dicht; een zware nevel bedreigde ons in den rug, en vervolgde ons, als een vloed over de aarde uitgegoten. „Laten we" zei ik „nu we nog voor ons uit kunnen zien wat op zij gaan, anders raken we in donker van de been en onder den voet."

Nauwelijks waren we aan den kant van den weg gaan zitten of daar kwam nacht opzetten. Niet een nevelachtige nacht zonder maneschijn maar nacht als in een gesloten vertrek waar 't licht is uitgegaan. Men hoorde vrouwen huilen, kinderen om hulp roepen, mannen schreeuwen; de een trachtte zich aan zijn ouders, de ander aan zijn kinderen, weer een aan zijn vrouw door zijn stemgeluid kenbaar te maken, of wel hen te herkennen aan het hunne. De een jammerde over zijn eigen ongeluk, de ander over het ongeluk der zijnen. Ja er waren er die uit vrees voor den dood om den dood baden. Velen strekten hun handen uit naar de goden, maar er waren er nog meer die verklaarden: „er zijn geen goden, dit is de laatste nacht, die

de wereld te zien krijgt." Ook ontbrak het niet aan lieden, die 't aanwezig gevaar nog vergrootten door 't verzinnen en rondvertellen van allerlei ijselijkheden. Daar kwamen berichtgevers dat te Misenum dit huis ingestort was, dat in brand stond; daar was wel niets van aan maar men geloofde het.

Er kwam een beetje licht; wij hielden dat echter niet voor zonlicht maar voor een teeken van naderend vuur. Nu, het vuur bleef op een afstand, maar daar kwam weer duisternis, en weer asch, veel en dicht. We moesten af en toe opstaan om haar af te schudden, anders zouden we er onder bedolven, ja doodgedrukt zijn.

Ik zou me er op kunnen beroemen dat in al dat gevaar mij geen zucht is ontsnapt, geen uiting van zwakheid, maar werkelijk was het me wel een jammerlijke maar toch een groote troost dat ik omkwam met de geheele wereld en de geheele wereld met mij.

Eindelijk dunde de damp op en verdween als in rook of nevel. Spoedig kwam er werkelijk dag, zelfs brak de zon door, maar 't was een grauw zonlicht als bij een zonsverduistering. Hoe onvast onze blik ook nog was, het trof ons dat alles was veranderd en er een laag asch, bij wijze van sneeuw, overheen lag.

We keerden weer naar Misenum terug, verzorgden ons lichaam zoo goed als 't ging en brachten een nacht door van spanning: we verkeerden tusschen hoop en vrees. Maar de vrees behield de overhand, want de aardbeving hield aan; verscheiden menschen liepen ten gevolge van schrikwekkende voorspellingen, die ze hadden moeten aanhooren, als waanzinnigen rond en spotten met hun eigen ongeluk en dat van anderen.

Maar moeder en ik dachten niet aan heengaan, hoewel we al heel wat gevaar hadden doorstaan en nog steeds verwachtten — totdat we de tijding kregen aangaande oom.

Wat ik u daar heb geschreven verdient geen plaats in een geschiedwerk; lees het, maar denk er niet aan het op te nemen, en wijt het u zelven zoo gij 't zelfs geen plaats in een brief waard vindt, want gij hebt er mij om gevraagd. Vaarwel.

21. *Aan Caninius.*

Ik behoor tot de bewonderaars der ouden, maar zie daarom niet (gelijk zoo vaak gebeurt) met minachting op de vernuften van onzen tijd neer. Want ik gelief niet aan te nemen dat 't menschdom als 't ware uitgeput is en niet meer in staat iets lofswaardigs voort te brengen.

Nog onlangs hoorde ik Vergilius Romanus in besloten kring een comedie voordragen, een comedie gemaakt naar 't voorbeeld der ouden en wel zóó goed dat ze eens zelf een voorbeeld ter navolging worden kan. Kent ge hem? Maar dat behoef ik niet te vragen: hij wordt allerwegen aangewezen als een man, uitmuntend door rechtschapenheid van karakter, fijn vernuft en door de veelsoortigheid zijner werken. Mimiamben (tafreeltjes uit het leven) heeft hij gemaakt keurig, geestig, smaakvol en in hun soort welsprekend: want er is geen genre of wat er volmaakt in is mag ook in de hoogste mate welsprekend worden genoemd; comedies, die wedijveren met die van Menander en andere uit denzelfden tijd, men kan ze in éénen adem noemen met die van Plautus en Terentius. Nu heeft hij zich voor 't eerst vertoond op 't gebied der oude (Grieksche) comedie, maar niet als een beginner. 't Ontbrak hem daarbij noch aan kracht noch aan verhevenheid, noch aan vernuft, noch aan bitterheid, noch aan liefelijkheid, noch aan geestigheid. Hij verheerlijkte de deugden, ging te keer tegen de gebreken, en bediende zich daarbij op betamelijke wijze van gefingeerde, op gepaste wijze van de ware namen. Alleen ten opzichte van mij is hij door al te groote welwillendheid de maat te buiten gegaan, maar 't is nu eenmaal den dichters vergund onwaarheid te spreken.

Om kort te gaan: ik zal hem zijn handschrift afdwingen en 't u zenden ter lezing, neen om 't van buiten te leeren. Want er bestaat geen twijfel of, als ge 't eenmaal hebt ter hand genomen, zult gij 't niet neerleggen. Vaarwel.

22. *Aan Tiro.*

Er is een beslissing gevallen van 't grootste gewicht voor alle toekomstige overheden in provincies, van groot

belang ook voor degenen, die een blind vertrouwen stellen in hun vrienden.

't Geval is als volgt. Lustricius Bruttianus had, daar hij zijn ambtenaar Montanus Atticinus op allerlei wandaden had betrapt, daarvan rapport gedaan aan den keizer. Hem is rechtsingang verleend, ik zat in de rechtbank.

Elk van beiden voerde zijn eigen verdediging en deed dat kortaf, summier, de beste wijze om dadelijk de waarheid aan 't licht te brengen. Bruttianus legde zijn eigen testament ter visie, geschreven door Attacinus: daaruit toch bleek zoowel hun nauwe betrekking ook in de meest intieme zaken als de noodzakelijkheid, die er voor hem bestond om zich te beklagen over den man, wien hij zooveel vriendschap had bewezen. Daarna somde hij gruwelijke en klaarblijkelijke misdaden van hem op, en hij ... weerleggen kon hij ze niet, maar keerde die in dier voege tegen den aanklager dat hij in zijn verdediging een jammerlijk figuur maakte, in zijn aanklacht zich een snoodaard betoonde. Hij had nl. den bediende van Bruttianus' secretaris omgekocht, zijn dagboek weten in handen te krijgen en er bladen uit gescheurd, en nu bedreef hij den gruwel van tegen zijn vriend beschuldigingen in te brengen omtrent datgene wat hij zelf had bedreven.

De keizer heeft in dezen prachtig gehandeld. Hij heeft dadelijk niet over Bruttianus maar over Atticinus laten stemmen. En die is veroordeeld en naar een eiland verbannen. Daarmee is aan Bruttianus een zoo afdoend mogelijk getuigenis van integriteit gegeven en bovendien is hem de roem ten deel gevallen van fermheid van karakter. Want na zich handig te hebben verdedigd sprak hij een heftige aanklacht uit en betoonde zich aldus niet minder kloek dan eerlijk en rechtschapen.

Dit schrijf ik u om u, nu u een provincie is toegewezen, in tijds te waarschuwen om vooral op u zelven te steunen en niemand geheel te vertrouwen, en vervolgens om u duidelijk te maken dat, als — wat de hemel verhoede! — gij soms een verraderlijken vriend mocht krijgen, de weg om verhaal te zoeken voor u openstaat. Toch moet ge maar duchtig oppassen om dien weg niet te behoeven in te slaan, Want de wraak mag zoet zijn, 't blijft altijd smartelijk een valschen vriend te hebben. Vaarwel.

23. *Aan Triarius.*

Gij verlangt van mij dat ik als pleiter optreed in een zaak behoorende tot uwen ambtskring, en gij verlangt dat met nadruk, een zaak die ook overigens eervol is en veel roem belooft. Dat zal ik doen maar ik moet er remuneratie voor hebben. „Hoe is dat mogelijk" vraagt gij, „dat gij remuneratie verlangt?" Ja dat is mogelijk, want het loon dat ik vraag is veel eervoller dan pleiten voor niet. Ik verzoek namelijk en stel als conditie dat Cremutius Rufus mij in dat pleidooi bijstaat. Dat is zoo mijn gewoonte en die gewoonte heb ik al bij verscheiden jonge mannen van groote verwachtingen toegepast. Want ik heb een onweerstaanbare begeerte om zulke jonge lieden bij 't gerechtshof bekend te maken en aan de faam aan te wijzen. En zoo aan iemand, ben ik dat aan mijn Rufus verschuldigd, zoowel om zijn afkomst als om zijn buitengewone genegenheid voor mij, en ik stel het zeer op prijs dat men hem als advocaat ziet optreden in de rechtsgedingen, waarin ik optreed en dan ook aan denzelfden kant.

Gij kunt mij hierin verplichten aleer hij gaat pleiten, want als hij gepleit heeft zult gij erkennen verplichting aan mij te hebben. Ik sta er borg voor, hij zal zich opgewassen betoonen tegen deze belangrijke taak, waaromtrent gij u zoo bezorgd maakt en die mij zoozeer met hoop vervult. Voortreffelijk is zijn aanleg en, als hij maar eerst door ons geintroduceerd is, zal hij weldra anderen introduceeren. Want zóó'n groot talent heeft niemand dat hij in de hoogte kan komen zoolang het hem aan stof en gelegenheid, zoolang het hem aan gunst en aanbeveling ontbreekt. Vaarwel.

24. *Aan Macer.*

Wat maakt het toch een onderscheid wie het is die iets doet! De zelfde daden worden naar gelang van het aanzien of den geringen staat dergenen, die ze verrichten, hoog verheven of wel ze blijven in 't duister verscholen. Een voorbeeld!

Onlangs voer ik op ons lago di Como; daar wees me een oudere vriend een landhuis aan en van dat landhuis een slaapvertrek dat over 't meer vooruit steekt. „Daaruit" zei hij „heeft in der tijd een stadgenoote van ons zich met haren man in de diepte gestort." Toen ik naar de reden vroeg vervolgde hij: „die man leed aan een akelige verzwering maar juist op die plaats, die men voor de oogen verbergt. Zijn vrouw verlangde die zieke plek te bekijken: niemand toch zou hem openhartiger verklaren of genezing mogelijk was. Ze bezag de plek, begreep dat er niets te hopen was en spoorde haar man aan een eind aan zijn leven te maken. Zij zelve was zijn medgezellin in den dood, neen zij ging hem voor, gaf hem het voorbeeld en dwong hem tot sterven. Want ze bond zich aan haar man vast en wierp zich in 't meer naar beneden. Welnu die daad is zelfs mij, haar stadgenoot, pas onlangs bekend geworden: niet omdat ze minder groot was dan de heldendaad van Arria, maar omdat die vrouw onaanzienlijker was. Vaarwel!

25. *Aan Hispanus.*

Ik hoor daar van u dat ridder Robustus met mijn vriend Atilius Scaurus samen is gereisd tot Ocriculum en... daarop is verdwenen. Nu vraagt gij mij of Scaurus ook zou kunnen komen en ons misschien wel eenig spoor voor ons onderzoek wijzen. Ik zal er voor zorgen, maar, ik vrees, de komst van Scaurus zal ons weinig baten. 'k Vermoed namelijk dat aan Robustus iets is overkomen als indertijd aan mijn stadgenoot Metilius Crispus. Die had door mijn voorspraak een officiersrang gekregen, ik had hem bij zijn vertrek *f* 4000 gegeven om zich uit te rusten en van 't een en ander te voorzien, van toen af aan heb ik geen brief of bericht van hem gehad. Of hij door zijn gevolg dan wel samen met zijn gevolg is uit den weg geruimd zou 'k niet kunnen zeggen, ik weet alleen dat er noch van hem zelven noch van zijn bedienden een spoor is gevonden. Als 't ons met Robustus maar niet evenzoo gaat! Maar (zooals gezegd) laten we Scaurus verzoeken hier te komen, laten we dat doen omdat gij het wenscht en omdat dat het billijk verlangen is van den

braven jongen man, die met zeldzamen ijver en ook met zeldzame scherpzinnigheid zijn innig geliefden vader zoekt. Mogen hem de goden daarin behulpzaam zijn! Wellicht dat hij dan zijn vader zelven vindt. Hij is nu al door hun hulp te weten gekomen wie zijn vaders medereiziger is geweest. Vaarwel.

26. *Aan Servianus.*

Geluk met de verloving uwer dochter met Fuscus Salinator. Ik ben daarover zeer verheugd: 't is een aanzienlijke familie, de vader van den jongen man geniet algemeene achting en zijn moeder niet minder. Hij zelf heeft lust in studie en is goed onderlegd, 't is een kind in oprechtheid, een volwassen man in goede manieren, en streng van zeden als een man op jaren. En mijn genegenheid misleidt mij hier niet. Want al ben ik uitermate met hem ingenomen (daarop geeft de beleefdheid en de achting, die hij mij betoont, hem aanspraak) toch kijk ik uit eigen oogen en wel juist te scherper naar mate mijn ingenomenheid grooter is. Nu, ik kan er u voor instaan, gij zult een voortreffelijken schoonzoon aan hem hebben, een beteren zoudt gij u zelfs niet kunnen wenschen. Te wenschen blijft u slechts dat hij u spoedig grootvader doe worden over een nakroost hem gelijk. Wat een heerlijk vooruitzicht dat ik nog eens zijn kinderen, uw kleinkinderen uit zijn armen in de mijne mag nemen, als ware ik zelf hun vader of grootvader, en ze als 't ware als gelijkberechtigde omhelzen! Vaarwel.

27. *Aan Severus.*

Gij verzoekt mij er eens over na te denken wat gij naar aanleiding van uw benoeming tot consul ter eere des keizers zult voorstellen. Embarras de choix! De deugden des keizers geven u rijke stof. Maar ik zal u schrijven wat ik er van denk, of liever ik kom 't u in persoon aan de hand doen. Eerst echter wil ik u mededeelen welke aarzeling er bij mij bestaat: ik weet niet of ik u moet raden datgene wat ik zelf zou doen. Ik heb bij die zelfde

gelegenheid mij van al dergelijke — vleierij mag ik niet zeggen maar dan toch schijn van vleierij — onthouden. Niet dat ik nu eens bizonder vrijzinnig of zelfbewust wou wezen, maar omdat ik 's keizers aard kende: het leek mij voor hem een bizondere eer als ik niets voorstelde wat op een gedwongen fraaiigheid leek. Ook bedacht ik dat vaak eerbewijzen zijn geschonken aan slechte vorsten en nu leek 't mij voor onzen vorst de beste onderscheiding omtrent hem geen dergelijke voorstellen te doen. En ook dat ik dat niet deed heb ik niet ontveinsd of ben het met stilzwijgen voorbijgegaan, want dan had het wel eens een verzuim kunnen schijnen in plaats van een welberaden bedoeling.

Welnu, zoo heb ik toen gehandeld, maar de smaken zijn verschillend en ook, wat den een past, past den ander niet. Bovendien 't inzicht in wat men doen en laten moet verandert met de menschen en ook met de tijden en omstandigheden. Want wat een groot keizer pas onlangs heeft gedaan geeft aanleiding om nieuwe voorstellen te doen luisterrijk van inhoud en overeenkomstig de waarheid. Daarom, gelijk ik reeds zeide, ben ik er niet zeker van of ik nu wel aan u hetzelfde moet aanraden wat ik toen voor mij zelven geraden heb geacht. Doch hiervan ben ik wel zeker dat ik u in overweging moest geven hetgeen ik zelf gedaan heb. Vaarwel.

28. *Aan Pontius.*

Ik weet wat u heeft verhinderd om mij vóór te wezen en me in Campanie af te wachten. Toch zijt gij er heen verhuisd met een heelen inboedel, alleen uw persoon ontbrak er aan: zóó'n overvloed van artikelen, uit de stad zoowel als van het land, is mij uit uw naam aangeboden. En — 't was wel heel brutaal van me — ik heb dat alles aanvaard. Want uw volkje verzocht me dat te doen, en ik was bang dat ge 't kwalijk zoudt nemen als ik 't niet deed.

Maar in 't vervolg, als gij geen maat houdt, zal ik het doen. 'k Heb uw menschen al gedreigd dat ze alles mee terug kregen als ze me nog eens weer zooveel brachten.

Gij zult zeggen, 't is mijn plicht 't uwe te gebruiken als

het mijne. Volmaakt waar, maar ik wil er ook zuinig mee wezen als met het mijne. Vaarwel.

29. *Aan Quadratus.*

Avidius Quietus, een man die mij buitengewoon genegen en — iets waarover ik mij niet minder verblijd — zeer ingenomen met mij was, placht allerlei uitspraken van Thrasea, met wien hij veel had omgegaan, te vermelden, en onder anderen ook deze dat men alleen in rechten moest optreden 't zij voor vrienden, 't zij wanneer 't een zaak betrof die anderen niet aandurfden, 't zij in een zaak die een antecedent kon worden.

Waarom voor vrienden? dat behoeft geen uitleg. Waarom in zaken die anderen niet aandurfden? Omdat bij deze het meest zoowel de kloekmoedigheid des pleiters als zijn menschlievendheid bleek. Waarom in een zaak die een antecedent kon worden? Omdat 't van 't grootste belang was een hoedanig antecedent er werd geschapen, een goed of een kwaad.

Bij dit soort van pleidooien wil ik — 't is misschien eerzuchtig van me — nog een derde voegen: de pleidooien, die roem en aanzien kunnen verschaffen. Want men heeft er recht op om nu en dan de zaak van eer en roem, dat is zijn eigen zaak, te bepleiten.

Zie daar de grenzen die ik, nu gij mij om raad vraagt, stel aan uw gevoel van waardigheid en aan uw bescheidenheid.

Nu ontgaat het mij niet dat ervaring de beste leermeesteres is der welsprekendheid en daarvoor ook doorgaat. Ook zou ik heel wat weinig begaafde, slecht onderlegde sprekers kunnen noemen, die 't door pleiten zóóver hebben gebracht dat ze goed gingen pleiten. Maar ik weet bij ondervinding hoe waar het is wat Pollio eens moet hebben gezegd en wat hij zeker had kunnen zeggen: „door goed pleiten heb ik het gebracht tot vaak pleiten, door vaak pleiten ben ik gekomen tot minder goed pleiten." Want door te herhaald optreden krijgt men vaardigheid, geen talent, vermetelheid, geen zelfvertrouwen. En waarlijk 't heeft Isocrates niet in den weg gestaan om den naam

van een groot redenaar te verwerven dat zijn zwakke stem en zijn bedeesdheid hem verhinderden in 't openbaar op te treden. Dus: lees maar veel, schrijf veel, oefen u veel om te kunnen spreken wanneer gij wilt, dan zult gij spreken wanneer uw plicht het van u eischt.

Die beperking heb ik zelf zoowat in acht genomen. Ik heb mij soms geschikt in 't onvermijdelijke — dat is ook een soort van wijze keus. Ik heb soms gepleit op last van den senaat, maar sommige van die pleidooien behoorden tot een der categorieen van Thrasea: 't waren zaken, die een antecedent opleverden. 'k Heb de Baetici bijgestaan tegen Baebius Massa: de kwestie werd gesteld of hun rechtsingang zou worden verleend: welnu die is hun verleend. Daarna heb ik diezelfde menschen bijgestaan in hun beklag tegen Caecilus Classicus: de vraag werd gedaan of ook lieden uit de provincie als medeplichtigen en helpers van den goeverneur behoorden gestraft te worden. En ze zijn gestraft. Ik ben opgetreden tegen Marius Priscus die, wegens afpersingen veroordeeld, het voordeel genoot van een zachte wet, wier strengste toepassing voor zijn gruwelijke misdaden nog niet streng genoeg was: hij is verbannen. Ik heb Julius Bassus verdedigd, die wel wat onbezonnen en onvoorzichtig had gehandeld, maar volstrekt geen booswicht was: zijn misdrijf is op geldswaarde getaxeerd en hij is lid van den senaat gebleven. Mijn laatste pleidooi is geweest dat voor Varenus, die verlangde dat hem even goed als zijn aanklager zou worden vergund getuigen op te roepen. Dat is hem vergund. Nu hoop ik voor 't vervolg maar dat mij alleen wordt opgedragen die pleitersfunctie te verrichten, die 't mij tot eer strekt ook zonder uitwendigen drang verricht te hebben. Vaarwel.

30. *Aan Fabatus, den grootvader zijner vrouw.*

Waarlijk uw verjaardag behooren wij in eere te houden evenzeer als den onzen. Want de vroolijkheid van onzen verjaardag hangt af van de vroolijkheid van dien van u door wiens nauwlettendheid en zorg wij hier vroolijk kunnen zijn en daar bij u gerust.

Uw villa Camilliana in Campanie heeft wel veel van den ouderdom te lijden gehad, maar wat er eeniger mate kostbaars in is dat is of ongedeerd of slechts weinig beschadigd. Ik ben er dus op uit dat alles zooveel mogelijk met matige onkosten wordt gerepareerd.

'k Heb, geloof ik, heel wat vrienden, maar van 't soort dat gij verlangt en dat de omstandigheden vereischen geen een. 't Zijn allen stadsheeren. En 't toezicht op perceelen buiten, daar moet je een geharden boerenman voor hebben, wien dat werk niet zwaar valt, voor wien zoo'n bedrijf niet te min en de landelijke stilte niet te saai is.

Uw plan met Rufus vind ik uitstekend: hij was een vriend van uw zoon. Maar in wat hij ons daar van dienst kan zijn weet ik niet; ik weet wel dat hij ons in zeer veel van dienst wil zijn. Vaarwel.

31. *Aan Cornelianus.*

Door onzen keizer opgeroepen naar *Centum Cellae* (= Civita Vecchia) voor een rechterlijke beraadslaging, heb ik daar groot genoegen gesmaakt. Want wat is er aangenamer dan 's keizers gerechtigheid, ernst en vriendelijkheid ook eens waar te nemen in zijn landelijke afzondering, waar die deugden het meest in 't licht treden?

Er waren zeer uiteenloopende zaken aan de orde, die derhalve op meer dan eene wijze de goede qualiteiten des rechters op de proef stelden.

Daar had zich eerst te verantwoorden Claudius Aristo, een hooggeplaatste onder de Ephesiërs, een milddadig en in goeden zin populair man. Van daar afgunst. Er is door zijn, hem zoo weinig gelijkende, vijanden een aanklager op hem losgelaten, die ook al niets van hem had.[1]) 't Gevolg was dat hij is vrijgesproken en voldoening heeft gekregen.

Den volgenden dag werd in verhoor genomen Galitta, wegens overspel gedagvaard. Dat was de vrouw van een hoofdofficier, bestemd voor de carrière der hooge staats-

---

[1]) Ik volg hier de (handschriftelijke) lezing van Doering: *a dissimillimis dissimilis delator*.

ambten; door ongeoorloofden omgang met een subalternen had ze haar eigen stand en dien van haren man bezoedeld. Haar man had 't geval medegedeeld aan zijn generaal en deze aan den keizer. Na onderzoek der bewijsstukken verwijderde de keizer den echtbreker uit den dienst en zond hem zelfs in ballingschap. Nu bleef de andere kant der beschuldiging omtrent dat feit, dat slechts door twee kan worden bedreven, nog over nl. de persoonlijke satisfactie. Maar in dit opzicht betoonde zich de wettige echtgenoot uit liefde voor zijn vrouw besluiteloos, zóó zelfs dat men hem een schandelijke toegevendheid verweet. Hij had die vrouw, ook nadat hem haar misdrijf was aangebracht, bij zich gehouden alsof 't hem genoeg was dat hij zijn medeminnaar uit 't huis had verwijderd. Hij werd aangemaand zijn klacht door te zetten en deed dat dan ook, maar niet van harte. 't Misdrijf was intusschen van dien aard dat ze wel moest veroordeeld worden zelfs tegen den zin des aanklagers. Ze is dan ook veroordeeld en de volle straf der lex Iulia is op haar toegepast [1]). De keizer liet den naam van den veroordeelde en zijn rang in 't leger vermelden in zijn uitspraak: hij wilde den schijn vermijden dat hij nu voortaan al dergelijke zaken aan zich trok.

Op den derden dag werd in behandeling genomen een zaak, die al heel wat tongen had in beweging gebracht, de zaak van de door Iulius Tiro besproken legaten. Voor een deel waren die niet aan twijfel onderhevig, voor een ander deel heette het dat er vervalsching had plaats gehad. Van die vervalsching werden beschuldigd ridder Sempronius Senecio en 's keizers vrijgelatene en procurator Eurythmus. De erfgenamen hadden tot den keizer, tijdens diens verblijf in Dacië, schriftelijk uit aller naam het verzoek gericht om zelf hieromtrent het onderzoek op zich te nemen. En dat had hij gedaan. Bij zijn terugkeer had hij daarvoor een dag beschikbaar gesteld, en toen deze en gene der erfgenamen, quasi uit eerbied voor den keizer, hun klacht wilden laten varen, had hij 't schoone woord gesproken: „hij is Polyclitus niet en ik ben Nero niet."

---

[1]) Hier is *legis poenis relinqui* naar mijn opvatting in den eenig juisten zin gebruikt, dien die woorden hebben kunnen. In II, 11, 20 *schijnen* ze een andere beteekenis te hebben. Maar ik vrees dat ik die plaats slecht versta.

Toch had hij hun op hun verzoek uitstel toegestaan, en toen de termijn van dat uitstel was verstreken, had hij plaats genomen in zijn rechterstoel. Van de zijde der erfgenamen verschenen er twee. Ze verzochten dat òf alle erfgenamen zonder onderscheid gedwongen zouden worden op te treden, daar toch allen een klacht hadden ingediend, óf dat ook hun zou worden vergund van 't woord af te zien.

De keizer sprak met grooten ernst en de grootste gematigdheid, en toen de advocaat van Senecio en Eurythmus zeide dat beschuldigden, tegen wie niet werd opgetreden, ten prooi werden gelaten aan verdenkingen, zeide hij: „wat er met hen gebeurt laat me koud, maar ik word ten prooi gelaten aan verdenkingen." Toen wendde hij zich tot ons rechters en sprak met gebruikmaking van een Griekschen wijsgeerigen term: „gij zult voor uw geweten moeten uitmaken wat uw oordeel is, want die heeren daar zoeken eèn voorwendsel om zich te beklagen dat ze niet als aanklagers aan 't woord zijn gelaten."

Daarop liet hij, overeenkomstig 't besluit van zijn rechtercollege, aan al de erfgenamen aanzeggen dat ze óf hun zaak moesten bepleiten óf één voor één hun verontschuldigingen zouden aanvoeren, anders zou hij niet schromen hen openlijk als chicaneurs te kwalificeeren.

Gij ziet wat dat een roemrijke en wat een ernstige dagen 't zijn geweest. Daarna kwamen allergezelligste verpoozingen. Dagelijks waren wij bij den keizer aan tafel. Voor een keizerlijken disch was 't een eenvoudig maal. Nu en dan werden er voordrachten ten beste gegeven, soms ook weer hielden we tot laat in den nacht allergenoegelijkste gesprekken. Op den laatsten dag werden ons bij ons vertrek (zóó attent is nu de keizer in 't betoonen van vriendelijkheid) surprises bezorgd.

Maar niet minder dan de belangrijkheid der behandelde zaken, de eer van aan die behandeling te mogen deelnemen, 't ongestoord genoegen van 't gezellig samenzijn, behaagde mij de heele omgeving. Een mooie villa, door heerlijk groene weiden omringd; ze ziet uit op 't strand, in een bocht waarvan men nu juist bezig is een haven aan te leggen. De linker arm daarvan is stevig versterkt, de rechter wordt al voltooid.

Aan den mond van de haven verheft zich een eiland om het binnenstroomend zeewater tegen te houden en te breken en aan zijn beide zijden een veiligen toegang te verschaffen aan de schepen. 't Verheft zich, dank zij een bezienswaardig bouwplan: een schip van groote breedte brengt geweldige rotsblokken zeewaarts [1]); die rotsblokken, op elkaar gestapeld, blijven door hun zwaarte zelve liggen en vormen gaandeweg een dam. De rug van dien dam is al zichtbaar en drijft de golven, die er tegen aan komen stooten, terug en omhoog. 't Is daar een geweldig gedreun, de zee is rondom grijs. Tegen die rotsblokken komen naderhand nog dekstukken aan om met verloop van tijd den indruk te maken van een uit de zee opgerezen eiland.

Die haven is reeds genoemd naar den stichter en zal zoo blijven heeten en ze zal van groot nut zijn: 't zal voor die kuststrook, die over een groote uitgestrektheid zonder haven is, een welkome toevlucht worden. Vaarwel.

32. *Aan Quintilianus* (beter: *aan Quintianus*).

Gij zelf hebt weinig behoeften, en gij hebt uwe dochter opgevoed zooals uw dochter, de kleindochter van Tutilius, behoorde opgevoed te worden. Doch nu ze in 't huwelijk gaat treden met een zoo deftig man als Nonius Celer, die wegens zijn openbare bedieningen wel verplicht is eenigen staat te voeren, behoort ook zij overeenkomstig de positie van haren echtgenoot wat deftiger voor den dag te komen: dat verhoogt wel iemands achtbaarheid niet maar ze wordt er door versierd en opgeluisterd. Nu weet ik dat gij, hoezeer ook uiterst gelukkig met uw bescheiden deel, slechts over beperkte middelen beschikt. Dus verlang ik voor mij de eene helft van uw financieele zorg en als een tweede vader breng ik onze jonge dame een bijdrage van *f* 5000. Die bijdrage zou grooter zijn, zoo ik niet, alleen door de bescheidenheid van mijn geschenkje, van uw bescheidenheid meende te zullen kunnen gedaan krijgen dat gij 't niet zoudt weigeren. Vaarwel.

---

[1]) Ik verbind maar, met Doering, *contra* met *provehit* en geef er de beteekenis aan van „zeewaarts."

33. *Aan Romanus.*

„Alles op zij! ruimt op het werk, dat gij hebt onderhanden."

't Zij gij bezig zijt iets te schrijven of te lezen, laat 't verwijderen en wegdragen en neem er voor in plaats mijn oratie, ook een goddelijk werk net als de wapenen van Achilles. Kan 't trotscher? Nu maar, 't is een mooie oratie, voor mijn doen: want ik ben tevreden als ik met mij zelven kan wedijveren. 't Is mijn oratie voor Attia Viriola, een stuk van gewicht wegens 't aanzien van de er bij betrokken persoon, de bizonderheid van het geval, de verre strekking van de uitspraak. Immers die Attia, een vrouw van deftige afkomst, gehuwd met een oud praetor, was door haar tachtigjarigen vader onterfd elf dagen nadat hij in een verliefde bui haar een stiefmoeder had bezorgd. Nu eischte zij voor den Hoogen Raad in plenaire zitting haar recht op de nalatenschap haars vaders op. Honderd en tachtig rechters waren gezeten: dat is 't getal der vier vereenigde hoven. Groot was aan beide zijden de toeloop van belangstellende vrienden, een menigte banken was bijgezet en bovendien werd die breede schare omgeven door een dichte drom van omstanders. 't Tribunaal zat stampvol en ten overvloede rekten zich daarboven van de galerij mannen en vrouwen uit, vol verlangen om, wat haast niet mogelijk was, te hooren en, wat heel wel ging, te zien. Groot was de spanning onder de vaders, groot die onder de dochters, groot ook die onder de stiefmoeders.

De uitslag was afwisselend; in twee vonnissen behaalden we de overwinning, in twee andere leden we de nederlaag. Wel merkwaardig en zonderling zoo'n verscheidenheid in de zelfde rechtszaak, voor de zelfde rechters, met de zelfde advocaten. Het was een toeval, maar 't maakte daarvan niet den indruk. 't Proces werd verloren door de stiefmoeder, die tot erfgenaam voor $1/_6$ was ingesteld, en desgelijks door haar zoon Suberinus, die, door zijn eigen vader onterfd, met zeldzame onbeschaamdheid de nalatenschap van een andermans vader kwam opeischen wat hij met die van zijn eigen vader niet had durven doen.

Het doel, waarmee ik u dit alles uit een zet, is dat gij

uit mijn brief zoudt te weten komen wat u uit de oratie niet kan blijken en ook (ik zal u dien kunstgreep van me maar verklappen) dat gij die oratie met te meer genoegen zoudt lezen als gij u kondet verbeelden dat gij niet een pleidooi laast maar tegenwoordig waart bij de zitting zelve. En hoe lang de oratie ook wezen mag, ik heb nog wel eenige hoop dat ze bij u een zoo gunstig onthaal zal vinden als gewoonlijk alleen aan een zeer korte te beurt valt. Want ze blijft steeds frisch door de veelheid van feiten, door de behoorlijke indeeling daarvan, door de vele verhaaltjes die er in voorkomen en door de afwisseling van stijl. Veel passages zijn — ik zou 't niet wagen mij zoo uit te drukken dan alleen tegenover u — verheven, andere weer heftig, weer andere fijn van redeneering. Want te midden van al dat heftige en verhevene is 't soms noodig om uit te rekenen, zoodat je er bijna lei en griffel bij noodig hebt en je den indruk krijgt van in eens uit den Hoogen Raad te zijn overgebracht naar het kantongerecht. 'k Heb mijn verontwaardiging, mijn toorn, mijn ergernis de volle zeilen bijgezet, en in een zaak van zoo wijden omvang heb ik als in volle zee mij laten drijven op allerlei winden. Kortom, eenige onzer vrienden zijn van oordeel dat deze oratie, voor een oratie van mij (dat zeg ik er nog eens bij), is de oratie van Demosthenes voor Ctesiphon. Of dat oordeel juist is zult gij het best kunnen uitmaken, want gij kent al mijn oraties zoo goed uit het hoofd dat gij ze met deze, terwijl gij haar alleen vóór u hebt, kunt vergelijken. Vaarwel.

34. *Aan Maximus.*

Daar hebt gij goed aan gedaan dat gij aan die brave lieden te Verona een gladiatorenschouwspel hebt toegezegd: ze houden zoo veel van u, zien zoo tegen u op en bewijzen u zooveel eer. Uw lieve en brave vrouw was daar ook van daan: aan haar nagedachtenis zijt gij een bouwwerk of een schouwspel verschuldigd, en dan bij voorkeur een dat 't best past [1]) bij een uitvaart. Daarbij werd 't u

---

[1]) Bij *funeri* moet een woord als *aptum* zijn uitgevallen.

met zoo groote eenstemmigheid gevraagd dat weigeren geen standvastigheid maar wel onvriendelijkheid moest heeten. Ook dat is voortreffelijk dat gij bij de inrichting van dat schouwspel zoo mild en royaal zijt geweest. Want vooral daardoor kan men karakter toonen. Ik wou dat die panthers, die gij in zoo grooten getale hadt besteld, er ook bij tijds geweest waren; maar al zijn die nu ten gevolge van ongunstige weersgesteldheid te laat gekomen, gij hebt ook daarvoor dank verdiend, want 't heeft niet van u afgehangen om ze te vertoonen. Vaarwel.

Zevende Boek.

1. *Aan Geminus.*

Die aanhoudende ongesteldheid van u vind ik verontrustend en, hoezeer ik ook bekend ben met uw zelfbeheersching, toch maak ik me bezorgd dat op den duur die ongesteldheid ook zal gaan werken op uw geest. Dus druk ik u op het hart, weersta haar met volharding, dat zal u tot lof strekken en u genezing brengen. Wat ik u hier raad gaat menschelijke krachten niet te boven. Ik zelf ten minste spreek, terwijl ik in 't volle bezit van mijn gezondheid ben, vaak tot mijn personeel in dezer voege: „als ik ziek mocht worden . . . ik hoop dat ik dan niets zal verlangen waarover ik mij te schamen zal hebben of waar ik naderhand berouw van krijg, maar komt ziekte, dan geef ik u nu al vooraf order om mij niets te eten of te drinken te geven tenzij met vergunning der medici; weet wel dat als gij 't toch doet, ik even boos zal wezen als anderen wanneer hun iets wordt geweigerd." Wat meer is: eens dat ik aan een brandende koorts had geleden, weer koortsvrij was en mijn toilet had gemaakt, kreeg ik van mijn medici wat te drinken, maar ik stak mijn hand uit en vroeg hun mij den pols te voelen en . . . terwijl ik den beker al aan de lippen had heb ik hem terug gegeven. Naderhand, 't was de 20e dag van mijn ziekte, werd er een bad voor me klaar gemaakt. Ik zag hoe de

medici een ernstig stilzwijgen bewaarden en vroeg naar de reden daarvan. „Wel" zeiden ze „bepaald gevaar is er bij een bad niet, maar een beetje bedenkelijk is 't wel." „'t Is ook volstrekt geen noodzakelijkheid" zei ik; liet het vooruitzicht van dat bad, dat al heelemaal voor me klaar stond, varen, kalm en rustig, en bereidde me van nieuws af aan voor op onthouding, net zoo goed als ik me zoo even op het bad had voorbereid.

Dit schrijf ik u vooreerst om bij mijn raad een voorbeeld te voegen, vervolgens om voor 't vervolg van tijd tot gelijke zelfbeheersching gedwongen te zijn, nadat ik door dezen brief mij als 't ware door een onderpand had verbonden. Vaarwel.

2. *Aan Iustus.*

Hoe laat zich dat nu rijmen dat gij in denzelfden brief nadrukkelijk verklaart dat gij door aanhoudende bezigheden wordt in beslag genomen en vraagt om mijn geschriften, die ternauwernood bij menschen zonder bezigheden een vrij uurtje kunnen vinden? Ik zal den zomer waarin gij en uws gelijken 't zoo druk en volhandig hebt, maar stilletjes laten voorbijgaan; van 't winter, als er kans bestaat dat gij althans 's nachts wat tijd hebt, kom ik u dan vragen wat gij van mijn geschrijf 't liefst wilt hebben. Inmiddels is 't al mooi als mijn brieven u niet tot last zijn. Dat zijn ze, en daarom maak ik ze maar wat kort. Vaarwel.

3. *Aan Praesens.*

Wat een hardnekkigheid van u om maar aldoor te blijven, nu eens in Lucanië, dan weer in Campanië. „Wel" zult gij zeggen „ik ben uit Lucanië en mijn vrouw is een Campaansche." Dat is een geldige reden om lang, maar niet om voortdurend weg te blijven. Kom dus eindelijk en ten laatste in de stad terug. Dat is de zetel van uw aanzien en waardigheid, ook van uw vriendschapsbetrekkingen, zoo hoogere als lagere. Wanneer zal er eens een eind komen aan een leven zoals gij leidt, een leven

van een koning? Moet dat maar altijd zoo doorgaan dat gij opstaat als ge wilt en slaapt zoo lang gij wilt? Dat ge nooit laarzen of officieel gewaad aantrekt en den heelen dag vrij zijt? 't Wordt tijd dat gij weer eens al onze lastige verplichtingen gadeslaat, al was 't alleen maar daarom dat anders al die voorrechten van daar ginds hun aantrekkelijkheid verliezen doordat gij er genoeg van krijgt. Ga weer eens een poosje visites maken, dan zal 't je aangenamer zijn visites te krijgen, kom eens weer in 't gedrang, dan zal je de stilte te meer behagen.

Maar hoe onvoorzichtig van me om u, dien ik tracht hier te krijgen te weerhouden om hier te komen. Dat alles zal voor u misschien een aansporing zijn om u al meer en meer in uw rust in te spinnen. Nu, ik verlang niet dat die rust voor goed wordt afgebroken, maar alleen dat ze eens onderbroken wordt. Als ik een maal voor u aanrechtte, dan zou ik zoete spijzen afwisselen met scherpe en wrange, opdat door die laatste uw maag, in plaats van lusteloos te worden, zou worden geprikkeld; welnu zoo geef ik u nu den raad om aan uw zoete levenswijze bij tijd en wijle de kruiderij van het bittere toe te voegen. Vaarwel.

4. *Aan Pontius.*

Zoo! hebje mijn elfsylbers gelezen en wouje nu graag eens hooren hoe ik „zoo'n hoogernstig man" (dat zijn uw woorden, nu, ik vind me zelven, dat wil ik wel weten, ook geen zot) er toe ben gekomen om ze te maken? Wel (om de zaak wat hooger op te halen) aan de dichtkunst ben ik nooit vreemd geweest: als jongen van 14 jaar schreef ik al een Grieksche tragedie. „Hoe was die wel?" vraagt ge. Ik zou 't u niet kunnen zeggen, maar 't ging wel voor een tragedie door.

Naderhand, toen ik op mijn terugkeer uit den krijgsdienst door ongunstige winden op 't eiland Icarië moest blijven liggen, heb ik Latijnsche elegieën gemaakt en wel (dat laat zich zoo begrijpen) op de zee en op dat eiland. 'k Heb 't ook wel eens geprobeerd met het heldendicht, maar nu pas met elfsylbers.

De wordingsgeschiedenis daarvan is als volgt. Op mijn Laurentinum liet ik me af en toe voorlezen uit het werk van Asinius Gallus, een vergelijkende beschouwing behelzende van de oratorie van Asinius' vader en die van Cicero. Daar kwamen we aan een puntdicht van Cicero, gericht tot zijn vriend Tiro. Toen ik me daarna op den middag ('t was namelijk zomer) in mijn slaapvertrek had teruggetrokken en den slaap niet kon vatten, dacht ik er over na hoe dat toch komt, dat de grootste redenaars altijd schik hebben gehad in zulke luchtige poeempjes en er hun eer in hebben gesteld. En kijk, nadat ik een poos daarover wat dieper *had* nagedacht, daar maakte ik, nadat ik in lang daar niet aan gedaan had, zoo maar op eens versregeltjes waarin juist dat onderwerp werd behandeld, dat mij tot dichten had verlokt:

[volgen eenige hexameters, die 'k geen lust had in Hollandsch proza (en nog minder in verzen) over te brengen. De inhoud is niet aardig en de vorm uiterst onbeholpen: 't zijn net hexameters van zoo'n hedendaagschen, hypergeleerden model-philoloog. Er in Hollandsche verzen de stroefheid van te laten hooren (wat geen onvermakelijk kunststukje zou zijn geweest) dat wou me niet lukken].

Toen aan de elegie: dat schoot even vlug op, 't ging me zelfs zóó goed van de hand dat ik bij dat genre nog een poosje ben gebleven. In de stad terug gekeerd, las ik ze aan mijn vrienden voor: die waren er mee ingenomen. Vervolgens heb ik 't weer met allerlei andere versmaten geprobeerd, vooral op reis. Ten slotte heb ik 't plan opgevat om — als velen vóór mij — een apart bundeltje elfsylbers samen te stellen, en dat heeft me nooit berouwd: 't wordt gelezen, 't wordt verspreid, ja zelfs gezongen; wat nog meer is, Grieksche artisten, die uit liefde voor dat bundeltje Latijn hebben geleerd, accompagneeren 't met lier en cither.

Maar wat bluf ik toch? Nu, dichters mogen wel eens wat doorslaan. Bovendien ik geef hier niet mijn eigen oordeel maar dat van anderen, en 't zij dat nu een goede, 't zij 't een verkeerde critiek is, ik heb er schik in. Dit alleen bid ik dat ook het nageslacht in denzelfden geest

(dat mag dan een ware of een valsche geest zijn) critiek over mij mag oefenen. Vaarwel.

5. *Aan zijn vrouw Calpurnia.*

't Is niet uit te spreken zooals ik naar u verlang. De oorzaak daarvan is vooreerst mijn genegenheid, ten tweede het feit dat we er zoo weinig aan gewoon zijn dat de een van ons hier en de ander daar is. 't Gevolg is dat ik een heel stuk van den nacht wakker lig, steeds met uw beeld voor oogen, dat ik over dag, op de uren dat ik u placht te komen bezoeken, geheel onwillekeurig (ik kan 't gerust zeggen) aan uw paviljoen kom en droef en mistroostig terugkeer van die onbewoonde woning, in de stemming van een afgewezen minnaar. De eenige tijd dat ik vrij ben van die kwelling is de tijd, dat ik me in de rechtszaal laat afmatten door de geschillen mijner vrienden.

Ga nu eens na wat een leven ik heb, als ik alleen rust vind in den arbeid, alleen vertroosting in jammerlijkheden. Vaarwel.

6. *Aan Macrinus.*

Nu is er Varenus iets buitengewoons en bizonders overkomen — evenwel vast staan doet 't nog niet. 't Verhaal gaat dat de Bithyniers hun aanklacht hebben laten varen, overtuigd dat ze lichtvaardig hebben gehandeld met die te beginnen. Maar wat spreek ik van een verhaal? De afgevaardigde der provincie is in de stad, hij heeft één exemplaar van 't besluit van den provincialen raad meegebracht voor den keizer, één voor verschillende groote heeren in de regeering, één voor elk van ons pleitbezorgers van Varenus. Maar Magnus houdt vol en maakt het den braven Nigrinus op de meest hardnekkige wijze lastig om dat ook te doen. Hij liet door hem zijn verlangen aan de consuls kenbaar maken, dat Varenus verplicht zou worden zijn boeken over te leggen. Ik stond Varenus ter zijde, maar nu slechts als persoonlijk vriend; ik had mij voorgenomen geen woord te spreken. Want dat leek me dan nu al een zeer tegenstrijdige manier van

handelen dat ik, die door den Senaat slechts als rechtsbijstand was aangewezen, een pleitrede als voor een beschuldigde ging houden, voor iemand, die bovenal noodig had niet als beschuldigde te worden behandeld.

Toen echter Nigrinus zijn eisch had gesteld, en de consuls op mij het oog richtten zeide ik: „gij zult zien dat ik goeden grond voor mijn stilzwijgen heb, als gij de ware afgevaardigden der provincie hoort." Hierop zei Nigrinus: „tot wien zijn die dan gezonden?" En ik: „onder anderen aan mij: ik heb een exemplaar van 't besluit van den provincialen raad ontvangen." Toen zei hij: „nu, gij moogt dan meenen goed te zijn ingelicht." En ik weer: „als gij de zaak anders inziet, dan kan het inzicht, dat ik heb, wel eens het ware wezen." [1])

Hierop zette de afgevaardigde Polyaenus de redenen uiteen waarom de aanklacht was ingetrokken en verlangde dat die geen praeiudicium zou opleveren voor de beslissing van den keizer. Magnus antwoordde en wederom antwoordde Polyaenus. Ik hield me aan mijn zwijgende rol en sprak er slechts, en dan nog zelden, een paar woordjes tusschenin. Want ik heb geleerd dat 't somwijlen welsprekender is te zwijgen dan te spreken, ja 't heugt me dat ik soms, in halszaken zelfs, beschuldigden meer heb gebaat door me stil te houden dan door een uiterst verzorgde pleitrede. Een voorbeeld (want, al is dat ook niet de oorspronkelijke bedoeling van dezen brief, wat verbiedt mij hier ook wat over 't vak te redeneeren?):

een moeder, die haren zoon had verloren, had diens vrijgelatenen, die haar tot medeerfgenamen waren gegeven, bij den keizer aangebracht als testamentvervalschers en giftmengers, en van hem op haar verzoek een rechter aangewezen gekregen en wel Julius Severianus. Ik had gepleit voor de aangeklaagden en wel onder een grooten toeloop, want 't was een cause célèbre, en aan weerskanten stonden advocaten van grooten naam [2]) 't Verhoor der slaven maakte de zaak uit, en dat verhoor was in 't voordeel der aangeklaagden. Een poos daarna kwam de

---

[1]) Ik volg in deze altercatie maar de lezing der oude Teubnereditie van Keil (a. 1873). Wat de heer Kukula er van maakt is abracadabera.

[2]) Naar onzen smaak zou Plinius zich hier wat bescheidener behooren uit te drukken.

moeder bij den keizer met de verklaring dat ze nieuwe rechtsgronden gevonden had. De keizer gaf hierop last aan Suburanus om zitting voor haar te houden bij het weder ophalen van een afgedane zaak, als ze ten minste werkelijk een novum kon aanvoeren. De advocaat der moeder was Julius Africanus, de kleinzoon van dien Africanus, van wien Passienus Crispus, toen hij hem had hooren spreken, eens zei: „mooi gesproken, maar hij had dat ook wel kunnen laten" [1]). Nu, de kleinzoon dan van dien Africanus, een talentvol maar weinig zaakkundig jong man, zei, toen hij al heel wat gesproken, en den hem toegewezen tijd volgepraat had; „vergun mij, Suburanus, er nog één woord aan toe te voegen." Men keek mij aan, denkend dat ik een lang tegenpleidooi wou houden, maar ik zei alleen: „ik zou al geantwoord hebben, als Africanus er nu dat ééne woord nog maar aan had toegevoegd, want daar zit zeker alles in." Ik herinner me niet dat ik ooit met pleiten zoo'n succes heb gehad als toen met niet-pleiten.

Welnu, even gunstig is 't ook nu opgenomen dat ik tot dusverre voor Varenus niet gepleit heb [2]). Overeenkomstig het verlangen van Polyaenus besloten de consuls de geheele zaak aan den keizer over te laten. Nu wacht ik in angstige spanning 's keizers beslissing af. Die dag zal mij ten opzichte van Varenus rust en kalmte geven, of wel hij zal mijn zorg hernieuwen en mij denzelfden last nog eens weer op de schouders leggen.

7. *Aan Saturninus.*

'k Heb onlangs onzen vriend Priscus dank betuigd en ik heb 't nog eens voor den tweeden keer weer gedaan — op uw verlangen — en wel met het grootste genoegen. Want ik ben er zeer verheugd over dat twee zulke brave menschen als gij en zulke goede vrienden van mij dermate aan elkaar verknocht zijt dat de een meent ver-

[1]) De bedoeling schijnt: „hij heeft niets gezegd dat ter zake diende, waarvoor dus al die mooie woorden?" Over dien beroemden Africanus van Quintilianus oordeelt Plinius dan al heel ongunstig, gelijk vóór hem Passienus Crispus.

[2]) Ik lees „*non egi*" met Sichard, wat om *pro Vareno* noodzakelijk is. Gruwelijke onzin is *non tacui*.

plichting te hebben aan den ander en omgekeerd. Want ook hij komt er altijd (in zijn brieven aan mij) voor uit dat uw vriendschap voor hem een bron is van genot, en voert met u een eervollen wedstrijd in wederkeerige genegenheid: de tijd zelf zal die nog doen toenemen.

Dat gij 't zoo volhandig hebt spijt me omdat gij u nu niet aan de studie kunt wijden. Maar als gij nu die eene zaak bij den rechter en die andere (zooals gij schrijft) op u zelf hebt afgedaan, dan kunt gij eerst eens daar ginds rust genieten, en als gij daarvan verzadigd zijt er aan gaan denken om bij ons terug te komen. Vaarwel.

8. *Aan Priscus.*

Ik kan 't niet onder woorden brengen hoe zeer het mij verheugt dat onze vriend Saturninus in zijn brieven aan mij telkens en telkens weer zijn hoogste dankbaarheid aan u doet blijken. Ga zoo voort en betoon dien braven man de innigste vriendschap. Want zijn vriendschap zal voor u een rijke bron van genot zijn en wel voor langen tijd. Want van al de deugden, die hij zoo overvloedig bezit, is zijn standvastigheid in de vriendschap wel de voornaamste. Vaarwel.

9. *Aan Fuscus.*

Gij vraagt mij, hoe gij naar mijn oordeel daar in uw landelijke afzondering, die gij al zoo lang geniet, behoort te studeeren. In de hoogste mate nuttig — dat kunt gij bij vele schrijvers over het vak vinden — is vertalen uit het Grieksch in het Latijn en uit het Latijn in het Grieksch. Dat is een oefening waardoor men de meest gepaste en schoonste bewoordingen leert vinden, waardoor men allerlei stijlwendingen tot zijn beschikking krijgt, de gave verwerft om een gedachte te ontwikkelen en, door de eerste meesters na te volgen, ook het vermogen om vondsten te doen als zij. Bovendien, wat iemand bij 't lezen licht ontgaat, kan hem niet ontgaan bij het vertalen. Zoo wint men dus hiermee juister inzicht en scherper oordeel. Ook kan 't geen kwaad om wat gij tot dusverre slechts gelezen hebt

ter wille van den zakelijken inhoud ook eens als mededinger zelf te gaan opstellen, wat gij zelf hebt opgesteld te vergelijken met het gelezene en dan ernstig na te gaan wat gij meer naar den eisch hebt uitgedrukt en wat dien ander beter gelukt is. 't Is een groote reden tot dankbaarheid als 't een en ander door u beter is gezegd, een groote verdeemoediging als de ander in alles meer is geslaagd. Dan kunt gij bij wijlen ook de meest bekende passages uitzoeken en met zoo'n bloemlezing een wedstrijd houden. Dat is een vermetel, maar geen te vermetel waagstuk, want gij bestaat het binnenshuis. Hoewel — er zijn heel wat voorbeelden van menschen, die met zulk een wedijver grooten roem hebben ingeoogst en degenen, wie ze 't al mooi genoeg vonden op den voet te volgen, hebben overtroffen door den moed maar niet op te geven.

Ook kunt gij een redevoering, die gij zelf hebt gehouden, als gij haar al vergeten zijt weer ter hand nemen, veel er van behouden, nog meer weg laten, hier er wat tusschen invoegen daar een passage van nieuws af aan opstellen. Dat is een zwaar en verdrietelijk werk maar nuttig, juist door de moeite er aan verbonden, om nog eens weer over 't zelfde in vuur te geraken, zijn geestdrift, dien men al weer kwijt was, te trachten te herwinnen, eindelijk als 't ware aan een reeds voltooide gestalte nieuwe ledematen toe te voegen zonder de symmetrie der oude te verstoren.

Nu weet ik wel, op 't oogenblik maakt gij er vooral werk van om als redenaar op te treden, doch daarom zou ik u geenszins aanraden steeds het strijdbare stift, steeds als 't ware het krijgswapen der welsprekendheid te hanteeren. Want gelijk een akker wordt verbeterd door er steeds weer wat anders op te zaaien, zoo wordt ons talent aangekweekt door afwisseling van oefeningen.

Ge moet ook eens een historische stof ter hand nemen, ook eens al uw zorg wijden aan een brief. Want ook bij een pleitrede komt 't vaak voor dat men soms niet alleen moet vertellen maar ook dichterlijk beschrijven en door brievenschrijven leert men vooral zich eenvoudig en toch beschaafd uit te drukken,

Ook moogt gij u wel eens door poëzie verpoozen, niet door 't maken van lange, samenhangende gedichten — die

brengt men alleen tot stand als men niets anders om handen heeft — maar door fijne, korte stukjes, een gepaste afwisseling van de ernstigste bezigheden en studiën. Men noemt zoo iets spel, maar zoo'n spel daar behaalt men vaak niet minder roem mee dan met ernst. Om kort te gaan (want waarom zou ik u niet in dichtregels tot dichten aanmanen?):

Het is de lof van 't was, dat 't zacht steeds en gewillig
aan 's kunstnaars vingerdruk gehoorzaamt, vaak zoo grillig,
zoodat wat deze wil en wat zijn vaardig' hand
gaat scheppen, naar zijn zin gereedlijk komt tot stand:
nu Venus met haar telg, dan weer den god der helden,
de maagd Minerva dan — wie zal 'k nog meer vermelden? —
het water uit de bron bluscht niet alleen den brand,
't besproeit de velden ook en 't kleurig lenteland;
zoo moet ook 's menschen geest beweeglijk naar ['t genoegen
van iedre schoone kunst zich buigen en zich voegen.

Daarom was dat dan ook nu eens een oefening, dan weer een vermaak van de grootste redenaars en ook wel van de grootste mannen, neen 't was tegelijkertijd hun oefening en hun vermaak. Want 't is niet te zeggen zooals door zulke dingetjes de geest ingespannen en ontspannen wordt. Want er is plaats in voor liefde en haat, toorn, mededoogen, scherts, in één woord voor alles wat in 't werkelijke leven dus ook voor de rechtbank en in rechtsgedingen te pas komt.

Ze hebben ook bovendien het voordeel van alle poëzie dat naderhand, als we ons van den dwang van versmaat hebben ontslagen [1]) we ons vermeien in ongebonden rede en meer behagen hebben in dat genre waarvan ons door vergelijking is gebleken dat het een gemakkelijker genre is.

Ik heb u misschien al meer gegeven dan gij van mij hebt verlangd, maar nog één ding heb ik weggelaten: ik heb niet gezegd wat gij naar mijn oordeel moest lezen... maar misschien ook heb ik het wel gezegd toen ik u ver-

---

[1]) De hss. geven *devincti*, Keil *deiuncti*; 't eenig ware lijkt mij de ci. van Barth. *defuncti*.

telde wat gij moest schrijven. Denk er maar aan dat gij nauwlettend op ieder gebied de gezaghebbende meesters moet uitzoeken. 't Spreekwoord zegt immers: men moet veel lezen, niet velerlei. Wie dat zijn dat is zóó bekend en staat zóó vast dat 't geen uitleg meer behoeft.

Trouwens ik heb mijn brief al zoo onmatig gerekt dat ik u, terwijl ik u raad geef hoe gij moet studeeren, den tijd roof om te studeeren. Dus neem maar weer uw aanteekenboekje ter hand en ga iets van het bovengenoemde schrijven: gij kunt ook wel voortgaan met datgene waaraan gij reeds begonnen zijt. Vaarwel.

10. *Aan Macrinus.*

Als ik van iets het begin heb vernomen, dan maak ik er altijd graag het slot aan vast, omdat dat anders zoo in de lucht hangt. Ik denk dat dat met u ook het geval is en dat ge nu ook liefst zoo spoedig mogelijk wilt vernemen hoe 't verder met Varenus en de Bithyniers geloopen is.

De zaak is bepleit voor de eene partij door Polyaenus, voor de andere door Magnus. Na 't eind der pleidooien sprak de keizer: „'k zal zorgen dat geen der beide partijen zich zal kunnen beklagen dat 't zoo lang duurt, maar ik moet nauwgezet onderzoeken wat de wil der provincie is."

Voorloopig al een heel succes voor Varenus. Immers in hoe hooge mate twijfelachtig is het of iemand te recht wordt aangeklaagd omtrent wien 't niet eens vaststaat of hij eigenlijk wel aangeklaagde is?

Als nu de provincie maar niet weer verlangt wat ze — dat beweert men althans — heeft verworpen en over haar berouw berouw gaat krijgen! Vaarwel

11. *Aan Fabatus den grootvader zijner vrouw.*

Gij begrijpt niet dat mijn vrijgelatene Hermes een door mij geërfd stuk land, dat ik te koop had laten aanslaan, alvorens de openbare verkooping af te wachten aan Corellia heeft toegezegd en wel volgens taxatie van *f* 70.000 voor 't geheel, waarvan mij $^5/_{12}$ toekwam. Gij voegt daarbij dat

't *f* 90.000 had kunnen opbrengen en vraagt me daarom uitdrukkelijk of ik die door hem gedane toezegging gestand doe. Zeker doe ik dat, en wel op de volgende gronden. Want ik wensch dat gij mijn handelwijze goedkeurt en dat mijn mede-erfgenamen er genoegen mee nemen dat ik mij van hen afzonder om te gehoorzamen aan een hoogeren plicht.

Ik heb voor die Corellia de grootste genegenheid en achting, vooreerst omdat ze de zuster is van Corellius Rufus, wiens nagedachtenis mij heilig is, vervolgens omdat ze zeer gelieerd was met mijne moeder. Ook heb ik betrekking op haren man den braven Minicius Iustus; die had ik ook in de hoogste mate op haren zoon: aan hem heb ik zelfs de leiding der spelen toevertrouwd die mij als praetor waren te beurt gevallen. Welnu, toen Corellia eens in die streek was gaf ze me te verstaan dat ze in buurt van 't Lago di Como zoo graag een possessie zou willen hebben. Ik zei toen dat ze van wat ik daar had, kon krijgen wat ze wilde voor zooveel ze wilde, uitgenomen wat ik van vader en moeder had geërfd, want daarvan doe ik zelfs aan Corellia geen afstand.

Nu kreeg ik een erfenis waartoe die landgoederen behoorden en schreef haar dat ik die wel kwijt wilde. Met dien brief ging Hermes naar haar toe en toen ze haar wensch te kennen gaf om haar dadelijk mijn aandeel toe te wijzen heeft hij haar wensch ingewilligd. Gij ziet hoezeer 't mijn plicht is om, wat mijn vrijgelatene zoo geheel in mijn geest heeft gedaan, te bekrachtigen.

Ik hoop nu maar dat mijn mede-erfgenamen 't me niet kwalijk nemen dat ik afzonderlijk heb verkocht wat ik niet had behoeven te verkoopen. Zij zijn niet verplicht mijn voorbeeld te volgen. Want ze hebben op Corellia niet de zelfde betrekking als ik. Ze kunnen dus hun belang in 't oog houden, bij mij kwam daarvoor vriendschap in de plaats. Vaarwel.

12. *Aan Minicius.*

Het oratietje dat ik heb opgesteld ten gebruike (zoo 't noodig was) van uwen, neen van onzen vriend (want

wat hebben wij niet gemeen?) dat heb ik u opzettelijk maar niet al te gauw gestuurd en wel met de bedoeling dat gij geen tijd zoudt hebben om het te „verbeteren," dat wil zeggen te bederven. Nu maar, daar hebt ge toch nog wel tijd voor, althans voor 't bederven, voor 't verbeteren dat durf ik niet zeggen. Want gijlieden, puristen, schrapt altijd het beste. Als gij dat nu ook hier doet . . . à la bonne heure! Want dan gebruik ik naderhand dat geschrapte bij de een of andere gelegenheid als het mijne en zal, dank uw kieskeurigheid, lof inoogsten b.v. met die passage waar gij een dikke streep naast ziet staan en die in het tusschen de regels geschrevene anders is uitgewerkt. Ik vermoedde n.l. dat, daar die in wat meer volklinkenden en verheven stijl is geschreven, gij haar te gezwollen zoudt vinden en dus leek 't me nogal practisch om u de moeite van er wat anders voor in plaats te zoeken af te nemen en heb ik er wat eenvoudigers (beter gezegd wat ordinairders en leelijkers) boven gezet, maar dat naar ulieder smaak meer is zooals 't behoort Waarom toch zou 'k niet overal waar 't eenigszins te pas komt met ulieder schriele stijltje den spot drijven?

Dit om u onder al uw drukke bezigheden ook eens te doen lachen. Maar 'k heb ook nog een ernstig verzoek: stuur me de verzendingskosten eens terug, want ik zend u 't stuk per extra courier. Wat zul je nu veel te zeggen hebben, niet op enkele passages maar op de heele redevoering; je zult zeggen dat zoo iets, waar ik geen onkosten voor over heb, zeker heelemaal niets waard is. Vaarwel.

13. *Aan Ferox.*

Weet ge wat ik lees in uw brief? Dat gij studeert en niet studeert. Vindt gij dat raadseltaal? Nu, dat is 't ook. Ik zal 't u maar gauw duidelijk maken. Er staat in dat gij niet aan de studie doet, maar de stijl is zóó keurig dat alleen iemand, die niets doet dan studeeren zóó schrijven kan. Of gij zijt wel uitermate gelukkig dat gij in uw vrijen tijd zóó stellen kunt. Vaarwel.

14. *Aan Corellia.*

Dat is nu wel heel nobel van u dat gij zoo nadrukkelijk van mij verlangt en eischt dat ik mij door u dat stuk land laat betalen niet volgens de taxatie van *f* 70.000, waarvoor gij 't hebt gekocht van mijn vrijgelatene, maar volgens de taxatie van *f* 90.000 volgens welke de belastingpachters u hun 5 pct. hebben in rekening gebracht. Wederkeerig verlang en eisch ik nadrukkelijk van u, dat gij in aanmerking neemt, niet alleen wat u, maar ook wat mij past en mij vergunt in dit ééne opzicht mij tegen u te verzetten . . . met dezelfde gezindheid waarmede ik in alle andere opzichten uw zin pleeg te doen. Vaarwel.

15. *Aan Saturninus.*

Gij vraagt mij wat ik om handen heb. Nu, daar weet gij alles van: mijn ambtsplichten nemen me in beslag, ik sta mijn vrienden ten dienste en af en toe studeer ik. Dat moest eigenlijk het eenige zijn wat ik uitvoerde, of neen, laat ik liever zeggen 't zou heel wat meer naar mijn aard zijn en me veel gelukkiger maken als ik niets anders uitvoerde.

Dat gij u met allerlei andere dingen dan die naar uw smaak zijn bezig houdt, dat zou me voor u spijten, zoo die andere dingen u niet zóózeer tot eer strekten. Want zoowel het behartigen van de belangen zijner gemeente als het waarnemen van 't scheidsrechtersambt onder vrienden is zeer lofwaardig.

Ja, ik wist wel dat 't samenwonen met Priscus u best zou bevallen: 't is een oprecht en in den omgang gemakkelijk mensch; nu merk ik ook — wat ik nog niet wist — wat hij een dankbaar gemoed heeft — dat hij (naar gij schrijft) met zooveel welgevallen steeds gewaagt van zijn verplichtingen aan mij. Vaarwel.

16. *Aan Fabatus, den grootvader zijner vrouw.*

Calestrius Tiro dat is iemand met wien ik door enge vriendschapsbanden verbonden ben want hij is betrokken

geweest in allerlei aangelegenheden van me, zoowel particuliere als officieele. We hebben samen gediend en samen gewerkt op de keizerlijke kanselarij. In 't verwerven van het tribunaat is hij mij vóór geweest krachtens het driekinderenrecht, met de praetuur heb ik hem ingehaald, want de keizer had mij één jaar dispensatie verleend. Ik heb dikwijls mijn toevlucht gezocht op een buitenverblijf van hem en hij dikwijls herstel van gezondheid bij mij aan huis.

Nu, die Tiro gaat als gouverneur naar Andalusië en neemt zijn weg over Pavia; ik hoop, neen ik vertrouw, hem zonder moeite te zullen overhalen om een omweg te maken naar u toe; dan kunt gij de slaven, die gij zoo pas voorloopig in vrijheid hebt gesteld, meteen geheel naar den eisch manumitteeren.

Maak u niet bang dat dat voor hem te lastig is: voor mijn genoegen zou hij zonder bezwaar een reis om de wereld maken. Dus zet nu uw al te groote schroomvalligheid maar eens op zij en ga alleen met uw eigen begeerte te rade. Wat ik verlang is hem even aangenaam als mij 't geen gij verlangt. Vaarwel.

17. *Aan Celer.*

Reciteeren dat doet de een om deze de ander om die reden, ik doe het — dat weet ge al van me — om als me iets is ontsnapt — en dat gebeurt natuurlijk wel eens — daarop attent te worden gemaakt. Daarom kan ik niet begrijpen dat er, zooals gij schrijft, menschen zijn die 't verkeerd vinden dat ik wel eens ooit mijn oraties reciteer: vinden ze dan soms dat speciaal oraties nooit verbetering behoeven? Ik zou die heeren wel eens willen vragen, waarom ze dan wel toegeven — als ze dat ten minste toegeven — dat historie, die opgesteld wordt niet voor praal maar voor getrouwe en waarachtige mededeeling van feiten, behoort voorgedragen te worden, en ook de tragedie, die niet om een spreekzaal vraagt, maar om een tooneel en acteurs alsmede het lierdicht dat muzikale uitvoering verlangt, niet menschen die 't gaan zitten lezen.

„Maar", zult ge zeggen, „dat men dergelijke literatuur voordraagt dat is al een oud gebruik." Nu, heeft dan

wie 't het eerst gedaan heeft een misdrijf begaan? 'k Zou er kunnen bijvoegen dat ook het voordragen van oraties niet iets is van vandaag of gisteren: dergelijke recieten hebben zoowel Latijnsche als Grieksche pleitredenaars vaak gehouden.

„Ja maar, een oratie, die je al voor de rechtbank uitgesproken hebt, nog eens weer gaan reciteeren, dat dient toch nergens toe." Neen zeker niet, als 't precies dezelfde oratie is, als de hoorders dezelfde zijn en als je 't dadelijk daarna doet. Maar, wanneer je er heel wat hebt ingevoegd, heel wat in hebt veranderd, als je deels nieuwe, deels dezelfde hoorders op zoo'n reciet noodigt, en dan een poos na dato, waarom zou 't dan minder zin hebben zoo'n oratie ook nog eens te reciteeren dan haar in het licht te geven?

„Maar er is weinig kans op dat zoo'n oratie ook bij 't reciteeren succes heeft." Dat is een reden om van zoo'n reciet 't noodige werk te maken, niet om van het heele reciet af te zien. En, wat mij betreft mij is 't er niet om te doen lof in te oogsten, terwijl ik reciteer, maar wel terwijl men mij leest. En daarom verzuim ik niets wat tot verbetering kan strekken. Eerst ga ik, wat ik geschreven heb, ernstig bij mijzelven na; dan lees ik 't voor aan twee of drie hoorders, dan geef ik het geschrevene aan anderen in handen om er teekentjes van afkeuring bij te zetten en die teekentjes overweeg ik dan weer met dezen en genen wanneer ik zelf in twijfel verkeer, ten slotte ga ik 't geheel nog eens aan een grooteren kring voordragen, en — geloof dat gerust — dan ben ik als criticus van mijn eigen werk op zijn scherpst. Immers hoe grooter mijn bezorgdheid hoe grooter mijn nauwlettendheid. Eerbied, schroom en vrees die oordeelen het best. Ga maar eens na! Als gij moet gaan spreken met iemand, hij mag zoo geletterd zijn als hij wil, 't is dan toch maar één hoorder, zijt gij dan minder onder den indruk van het geval dan wanneer gij gaat praten met een groote troep onkundigen? Als gij optreedt, is dan uw zelfvertrouwen niet op zijn kleinst, zoudt gij dan niet wel willen dat gij, ik zeg niet allerlei passages, maar de heele oratie anders geschreven hadt? Vooral wanneer gij

een ietwat grooter tooneel en een ietwat bontere schare vóór u hebt? Dan toch boezemen ook menschen in vuile werkpakken en boezeroenen eerbied in. Verzwakt úw moed niet en wordje niet wanhopig als je den indruk krijgt dat je aanhef niet in den smaak valt? Zeker, want het feit dat er een menigte vóór u staat, vertegenwoordigt een collectief oordeel, en daarmee moet rekening worden gehouden. Wie een voor een weinig recht van spreken hebben worden met hun allen samen bevoegde beoordeelaars.

Daar had je Pomponius Secundus, de tragediedichter. Als de een of andere goede vriend van hem vond dat hij iets moest schrappen, wat hij zelf vond dat moest blijven staan, dan placht hij te zeggen: „ik doe een beroep op het volk", en naar gelang van onverschilligheid of instemming van het publiek volgde hij dan zijn eigen meening of die van dien vriend. Zooveel hechtte hij aan de publieke opinie. Of hij daar goed of verkeerd aan handelde doet er voor mij niet toe; want ik haal er niet de volksmenigte bij, maar eenige weinige uitgelezenen: die zie ik naar de oogen, aan hun oordeel hecht ik waarde, ik let zóó nauwgezet op den indruk, dien ik op hen maak, alsof ik maar één hoorder had, maar tevens ben ik bang omdat ik niet met een enkelen te doen heb. Want wat Cicero zegt van het schrijfstift dat zeg ik van de vrees. Vrees oefent de scherpste critiek uit. Het feit dat we ons voorstellen te zullen reciteeren brengt verbeteringen aan, dat we de gehoorzaal binnen treden brengt verbeteringen aan, dat we verbleeken, een rilling door de leden voelen, dat we rondzien in de zaal, dat alles brengt verbetering aan.

Dus die gewoonte van me, waarvan ik zoozeer het nut ondervond, daar heb ik geen spijt van. En dat ik me door al dat gepraat er van zou laten afbrengen daar is zóó weinig kans op, dat ik u integendeel verzoek mij nog meer nieuwe aanleidingen tot bezorgdheid aan te wijzen. Want ik vind dat ik nooit bezorgd genoeg kan zijn. Ik houd mij zelven steeds voor, wat het zegt een geschrift in omloop te brengen en 't wil er bij mij maar niet in dat men niet met velen en bij vele gelegenheden datgene zou behooren na te gaan waarvan men wenscht dat 't ten allen tijd allen moge behagen. Vaarwel.

18. *Aan Caninius.*

Gij vraagt mij hoe gij kunt zorgen dat de som, die gij aan onze gemeentenaren hebt aangeboden om (jaarlijks) een spijsuitdeeling van te houden, ook na uw dood gewaarborgd kan blijven. Die vraag strekt u tot eer, maar het antwoord er op ligt niet voor de hand. Zult gij 't kapitaal daarvoor aan de gemeentekas toe tellen? Och, dan gaat 't zoo licht op aan andere doeleinden. 't Geven in landerijen? Och, gemeenteland wordt gewoonlijk slecht onderhouden.

Ik vind er niets geschikters op dan wat ik zelf heb gedaan. Voor de *f* 50.000 die ik had toegezegd tot onderhoud van burgerweezen, jongens en meisjes, heb ik een stuk land, dat veel meer waard was, aan de gemeente in eigendom overgedragen [1]). Toen heb ik dat stuk land weer in eigendom overgenomen [2]), maar met een hypotheek er op, waarvoor ik jaarlijks *f* 3000 aan rente zou betalen. Zoo bleef aan de gemeente het kapitaal gewaarborgd en de rente was verzekerd; ook zal dat land, dat zooveel meer opbrengt dan die rente bedraagt, steeds een eigenaar vinden, die 't wil bewerken.

Nu weet ik wel dat ik mij een veel grootere financieele opoffering heb getroost dan het geschenk bedraagt dat ik heet gegeven te hebben, daar die hypotheek-rente, die er op rust, de waarde van dat prachtige land aanmerkelijk heeft aangetast. Maar men moet gemeentebelang boven eigen belang stellen, een blijvend belang boven een vergankelijk en meer zorg dragen voor zijn roem van milddadigheid dan voor zijn vermogen. Vaarwel.

19. *Aan Priscus.*

De ziekte van Fannia, daar maak ik me zeer beangst over. Ze heeft die gekregen terwijl ze aan 't ziekbed zat der Vestalin Junia. Wat ze eerst deed uit vrije verkiezing (ze is van haar familie) daarna ook op last der opper-

[1]) Dus nu geeft hij dat geld niet.
[2]) Ook nu niet, want dan werd 't met die hypotheekrente dubbel op.

priesteres. Want als Vestaalsche maagden zoo zwaar ziek worden, dat ze niet in 't tempelgebied van Vesta blijven kunnen, dan worden ze aan de zorg en de bewaking van aanzienlijke dames toevertrouwd. Die plicht vervulde Fannia met stipte nauwgezetheid, en nu is zij zelf in zoo'n gevaarlijken toestand geraakt. De koorts wil maar niet wijken, de hoest wordt erger, ze is uiterst vermagerd en verzwakt. Alleen haar geest is krachtig, en die geestkracht is haren echtgenoot Helvidius Priscus en haren vader Thrasea ten volle waardig. Overigens vervalt ze en dat bekommert me niet alleen, neen het maakt me al droef te moede. Ik treur er over dat zulk een vrouw aan de oogen der burgers staat ontrukt te worden, die misschien nooit meer zoo'n vrouw zullen aanschouwen.

Wat was ze rein, wat was ze streng van zeden en ernstig van levensopvatting! Twee malen is zij haren man in de ballingschap gevolgd en daarna is ze om haar man zelf verbannen. Immers, toen Senecio in staat van beschuldiging verkeerde omdat hij een levensbeschrijving van Helvidius had te boek gesteld, en in zijn verdediging had gezegd dat hij dat had gedaan op verzoek van Fannia, en toen de aanklager Mettius Carus haar op dreigenden toon had gevraagd of dat waar was, had zij geantwoord: „ja, ik heb het hem verzocht." „Of ze hem voor dat levensbericht gegevens had verstrekt?" „Ja", zeide zij. „Of haar moeder daar iets van had geweten?" „Neen" was 't antwoord, en daarop gaf ze geen geluid meer, waaruit eenige vrees bleek.

Ja, ook die levensbeschrijving, die door den senaat (gevolg van de drukkende tijdsomstandigheden) was geconfiskeerd, bewaarde zij uit haar verbeurd verklaarde goederen, ze had die altijd bij zich en nam in haar ballingschap die oorzaak van haar ballingschap mede.

En wat was diezelfde vrouw gezellig in den omgang, wat was ze spraakzaam, en — wat slechts weinigen gegeven is — zacht bij al haar eerbiedwaardigheid!

Zullen we nog wel eens weer een vrouw hebben, die wij zóó aan onze vrouwen als voorbeeld kunnen voorhouden? Een vrouw, die ook mannen ten voorbeeld kunnen nemen van kloekmoedigheid? Eene die wij, terwijl

we haar kunnen zien en haar hooren spreken, evenzeer bewonderen als die waarvan de geschiedboeken ons verhalen?

Het is mij alsof dat heele geslacht, al zijn er nakomelingen in leven, wankel staat, losgerukt is van zijn grondvesten en over haar zal instorten. Want welke deugden zal dat geslacht moeten toonen, welke groote daden verrichten, zal 't niet schijnen dat in haar de laatste afstammeling is te gronde gegaan?

Voor mij in 't bizonder is dit een zware slag, een bitter verdriet, dat 't mij is alsof ik ten tweeden male haar moeder verlies, die moeder — iets meer kan ik niet tot haar roem zeggen — van zulk een dochter; nu nog is de dochter voor ons wat de moeder was, maar dan zal ze haar ook met zich zelve aan ons ontnemen en mij een nieuwe wond toebrengen, nieuw en tevens oud, maar weer opengereten.

Voor beide vrouwen heb ik eerbied, heb ik genegenheid gekoesterd, ik kan niet zeggen voor wie van beiden het meest. Zij zelve wilden niet dat men daarin onderscheid maken zou.

In voorspoed, in tegenspoed heb ik beiden bijgestaan, ik was haar troost in de verbanning, haar wreker na haar terugkeer. Toch heb ik mijn rekening met haar niet vereffend, en daarom te meer hoop ik dat wij deze mogen behouden, opdat ik tijd moge hebben mijn schuld af te doen.

Dat is de zorg waaronder ik dezen schrijf. Mocht een god die in vreugde verkeeren, dan zal ik mij niet beklagen dat ik zóó in angst ben geweest. Vaarwel.

20. *Aan Tacitus.*

Uw boek heb ik gelezen en zorgvuldig aangestreept, wat ik meende dat veranderd, en wat ik meende dat geschrapt behoorde te worden. Want 't is mijn gewoonte om de waarheid te spreken en gij pleegt die gaarne te vernemen. Wie 't meest verdienen geprezen te worden die laten zich aanmerkingen het best welgevallen.

Nu verlang ik naar mijn boek, van uw aanteekeningen voorzien. Wat een prettige en wat een edele uitwisseling

van vriendendiensten! Wat is 't voor mij een aangename gedachte dat, zoo het nageslacht zich nog iets aan ons laat gelegen liggen, men er allerwege van zal gewagen hoe eendrachtig, oprecht en trouwhartig wij beiden met elkaar hebben verkeerd! 't Zal steeds iets zeldzaam heerlijks zijn dat twee mannen, in leeftijd en rang zoo ongeveer elkaars gelijken, twee mannen in de letteren niet zonder eenige vermaardheid (ik moet wel over u met eenige ingehoudenheid spreken omdat ik tegelijk spreek over mijzelven) dat die zóó elkaars werk hebben ter harte genomen!

Reeds als aankomend jongeling — gij waart toen al in uw vollen roem en aanzien — begeerde ik uw volgeling te zijn, en, al was 't dan ook een groote afstand die ons scheidde, u 't naast te komen, ook in de schatting van anderen. Er leefden toen veel talenten van groote vermaardheid, maar in u (dat bracht onze gelijkheid van aard zoo mede) zag ik den schrijver, dien ik het best kon en het liefst wilde navolgen. Een reden voor mij tot te grooter vreugde dat, waar er over literatuur wordt gesproken, wij steeds samen worden genoemd, dat, als men spreekt over u men ook dadelijk denkt aan mij.

Ja, er zijn er die zoowel boven mij, als boven u worden gesteld, maar wij worden steeds bij elkaar gevoegd, in welke volgorde dat is mij onverschillig: voor mij is de eerste, wie aan u het naast staat.

Ook moet gij een dergelijke opmerking wel eens hebben gemaakt bij sommige testamenten. Als iemand niet juist bizonder met een van ons beiden gelieerd is geweest, dan krijgen we een even groot legaat en wel zóó dat we samen gelijk moeten deelen.

Dit alles strekt tot aanwakkering onzer toch reeds vurige genegenheid dat studie, geaardheid, roem bij de menschen, ja zelfs hun uiterste wilsverklaringen ons met zooveel banden samenknoopen. Vaarwel.

21. *Aan Cornutus.*

Ja, mijn zeer waarde collega, ik gehoorzaam aan uw voorschrift en denk om mijn zwakke oogen. Ik ben hier-

heen gereisd in een overdekten wagen met alle luikjes dicht en nu 'k hier ben onthoud ik me — 't valt me zwaar maar ik onthoud me — niet alleen van schrijven maar ook van lezen, ik studeer alleen met de ooren. Ik maak mijn rustvertrek steeds door gesloten gordijnen niet donker maar duister. Ook mijn overdekte wandelgang heeft even veel schaduw als licht want de benedenvensters zijn toe. Zoo leer ik langzaam aan het licht verdragen.

Een bad neem ik omdat het goed, wijn drink ik omdat dat niet kwaad voor me is, maar zeer met mate. Dat was al mijn gewoonte, maar nu heb ik in u een strengen verpleger bij me.

Die kip, die je me hebt gestuurd, daar heb je me veel genoegen mee gedaan. En al zijn mijn oogen nog niet in orde, dat kan ik toch wel duidelijk zien dat ze heel vet is. Vaarwel.

22. *Aan Falco.*

Dat ik u met zooveel aandrang heb verzocht om een vriend van me het ambt van tribuun te bezorgen, daar zult gij u minder over verbazen, als gij weet wie die vriend is en wat voor iemand hij is. Want nu je me eenmaal uw hulp toezegt, kan ik u zijn naam wel noemen en een beschrijving van hem geven.

Hij heet Cornelius Minicianus en is een sieraad van mijn landje, zoowel om de achting, die hij geniet, als om zijn karakter. Hij is van deftige afkomst, rijk in talenten en, zooals men dat vaak van onbemiddelden ziet, hij houdt van studie. Daarbij is hij een eerlijk rechter, een wakker pleitbezorger, een trouw vriend. Gij zult mij voor mijn aanbeveling dankbaar zijn, als gij hem nader leert kennen, want alle eer en iedere titel — ik wil den bescheiden man niet te zeer ophemelen — is goed aan hem besteed. Vaarwel.

23. *Aan zijn vrouws grootvader Fabatus.*

Dat gij u zoo goed voelt dat gij Tiro te Milaan kunt te gemoet komen, dat doet me veel plezier, maar, wilt gij u zoo goed blijven voelen, dan moet ik u verzoeken

om niet in strijd met uw leeftijd zooveel te ondernemen. Ja ik dring er bij u op aan om hem tehuis, binnenshuis, ja in uw rustvertrek af te wachten. Want daar ik voor hem een broederlijke genegenheid koester, mag hij niet van den man, dien ik vereer als ware hij mijn vader, een voorkomendheid verlangen, die hij zijn eigen vader zou hebben kwijt gescholden. Vaarwel.

24. *Aan Geminus.*

Ummidia Quadratilla is op bijna 80 jarigen leeftijd heengegaan, in haar volle kracht tot op de ziekte waaraan ze is gestorven, ja zelfs stevig en forsch van gestalte boven de maat van een dame op haar jaren.

Haar testament strekt haar tot eer: ze heeft tot erfgenamen gemaakt voor $^{2}/_{3}$ haren kleinzoon, voor $^{1}/_{3}$ haar kleindochter. Die kleindochter daar weet ik maar weinig van, maar voor den kleinzoon koester ik groote vriendschap: 't is een voortreffelijk jongmensch en die liefde als van verwanten ook van hen verdient, die hem niet in den bloede bestaan. Vooreerst is hij iemand van een zeer schoon uiterlijk en toch hebben er nooit booze praatjes over hem geloopen. Vóór zijn 24e was hij getrouwd en zou, zoo de hemel 't gewild had, al vader zijn. Aan huis bij zijn grootmoeder, een vrouw van de wereld, heeft hij geleefd in strenge ingetogenheid, maar toch zonder aan den eerbied, dien hij zijn grootmoeder schuldig was, iets te kort te doen.

Zij hield er pantomimen op na en maakte daar meer werk van dan een groote dame paste. Nu, zulke voorstellingen wou Quadratus noch tehuis, noch in 't theater bijwonen en de oude dame verlangde dat ook niet van hem. Toen ze mij de leiding der studiën van haren kleinzoon toevertrouwde, vertelde ze mij, dat ze, als vrouw die niets om handen had, zich wel eens amuseerde met een belegeringsspelletje en naar 't theater placht te gaan als haar pantomimen optraden, maar altijd, als ze 't een of het ander ging doen, haar kleinzoon naar zijn studeerkamer zond; dat deed ze, vond ik, niet alleen uit genegenheid maar ook uit eerbied voor hem.

Maar nu moet ik u toch eens iets vertellen waarvan ge zult opzien. Ik heb er ook van opgezien. Bij de laatste spelen, die spelen die van de priesters uitgingen, kwamen Quadratus en ik samen uit 't theater, en toen zegt hij tegen mij: „zoudt gij nu wel willen gelooven dat dit voor 't eerst is dat ik een van de artisten van mijn grootmoeder een vertooning heb zien geven?" En ter eere van die zelfde Quadratilla — neen waarlijk niet ter eere, uit lage vleierij — liepen menschen, die haar geheel vreemd waren naar 't theater, waren daar enthusiast, klapten in de handen, keken hun oogen uit en dan brachten ze aan hun patrones verslag van al de gebaren en van alle chansons.

Die lieden krijgen nu door de goedgunstigheid van den erfgenaam, die daar nooit naar toeging, heel kleine legaatjes, bij wijze van fooitjes voor hun theaterdiensten.

Dit omdat gij gaarne eens af en toe een nieuwtje verneemt en ook omdat 't voor mij prettig is een aangename gewaarwording door schrijven nog eens weer te vernieuwen. Want 't was me een aangename gewaarwording te zien hoe goed Quadratilla haar grootmoederlijke verplichting was nagekomen en wat een voordeel daar dien voortreffelijken jongen man te beurt viel. Ook ben ik daarover verheugd dat het huis van C. Cassius, den vader en stichter der Cassiaansche juristenschool, nu eindelijk weer zal staan onder een heer van niet minder waardigheid. Mijn Quadratus zal de waardigheid van dat huis staande houden en vergrooten, het weer herstellen in zijn voormalig aanzien, roem en eer, want nu komt uit dat huis te voorschijn een redenaar in zijn soort niet minder groot dan die rechtsgeleerde. Vaarwel.

25. *Aan Rufus.*

O hoe groot is toch het getal der letterkundigen die, 't zij door hun bescheidenheid, 't zij door hun verlangen naar rust, in 't verborgen blijven en aan den roem worden onttrokken! En toch, als wij iets gaan uitspreken of voordragen, vreezen we alleen het oordeel dergenen, die met hun producten voor den dag plegen te komen, terwijl toch zij, die zich achteraf houden, zich zooveel verdienste-

lijker maken: zij immers toonen hun eerbied voor de edele letterkunde door niets te publiceeren.

Hiervan een éclatant voorbeeld! Terentius Iunior trok zich, zoodra hij bij de ruiterij zijn militieplicht had vervuld en nog bovendien zich in Provence een nauwgezet keizerlijk financie-ambtenaar had betoond, op zijn landgoed terug en verkoos volslagen rust boven al de hooge ambten, die voor hem gereed lagen. Eens dat ik bij hem te logeeren was gevraagd, zag ik in hem niets dan een voortreffelijk oekonoom, een ijverig landbouwer en nam mij voor alleen over die bedrijven met hem te praten, waarmede ik dacht dat hij zich uitsluitend bezig hield. Daar begon ik dan ook mee maar hij bracht me met volledige kennis van zaken op mijn eigen studie. Wat sprak hij volmaakt naar den eisch. Wat een schoon Latijn en wat een schoon Grieksch! In beide talen is hij zóó sterk dat hij 't meest schijnt uit te munten in die waarvan hij zich op 't oogenblik bedient. Wat een lectuur en wat een memorie! 't Is alsof hij te Athene woont en niet ergens op een dorpje.

Wat behoef ik er meer van te zeggen? Die Iunior heeft mijn auteurs-bezorgdheid nog vermeerderd want hij heeft gemaakt dat ik zulke stillen in den lande, zulke boeren niet minder ducht dan de mij bekende letterkundigen, ook de voortreffelijkste onder hen. Er zijn dus even als in 't legerkamp ook in 't kamp der letteren verscheidenen, die zich voordoen als landlieden, maar die gij, als gij ze goed onderzoekt, gewapend vindt en uitgerust en wel met een geest vol vurig verlangen naar den strijd voor het schoone. Vaarwel.

26. *Aan Maximus.*

De landurige ziekte van een mijner vrienden heeft dezer dagen weer de gedachte bij me verlevendigd dat we gedurende zoo'n tijd op zijn best zijn. Wie toch, die bedlegerig is, wordt door hebzucht of begeerlijkheid aangegrepen? Zoo iemand is geen speelbal van zijn hartstocht, hij verlangt niet naar eer en aanzien, hij geeft niet om rijkdommen maar is met wat hij heeft tevreden, hoe weinig het ook zij, daar hij zich voorstelt het toch te zullen moeten

prijsgeven. Dan bezint hij zich dat er goden zijn en dat hij zelf een mensch is, hij benijdt niemand, bewondert niemand, ziet op niemand laag neer, zelfs naar kwaadsprekerij luistert hij niet of heeft er welbehagen in. 't Eenige waarvan hij droomt is een bad of een koele bron. Zoo iets is zijn voornaamste gedachte en zijn hoogste wensch en hij neemt zich voor om, mag hij er boven opkomen, voortaan een lekker, rustig, met andere woorden een gelukkig leven te leiden, waarin hij 't niemand lastig maakt.

Wat philosophen met veel woorden, zelfs met veel boekdeelen trachten te betoogen dat kan ik nu in deze korte les samenvatten: laten wij, zoolang wij gezond zijn, er al ons best voor doen om zóó te wezen als wij gedurende onze ziekte beloven te zullen worden. Vaarwel.

27. *Aan Sura.*

De vacantietijd geeft mij gelegenheid tot leeren, u tot onderrichten. Ik zou dus gaarne eens van u vernemen of gij gelooft dat er geesten zijn, dat die een eigen gestalte hebben en een wonderbare macht, dan of 't maar verbeeldingen zijn, waaraan onze angst een bepaalde gedaante verleent.

Ik geloof er aan en wel voornamelijk op grond van wat ik hoor dat aan Curtius Rufus is overkomen. Als arm en onbeduidend jongmensch behoorde hij tot het gevolg van den schatmeester der provincie Africa. Tegen 't vallen van den avond wandelde hij in zijn galerij. Daar verscheen hem een vrouwengestalte van bovenmenschelijke grootte en schoonheid. Toen hij haar verschrikt aanstaarde, zeide zij, dat zij was Africa en hem de toekomst zou voorspellen: hij zou naar Rome gaan, daar de carrière der staatsambten doorloopen, met de hoogste macht bekleed naar de provincie terug keeren en daar sterven. 't Is alles zoo uitgekomen. Men vertelt nog bovendien dat, toen hij te Carthago aankwam en van boord ging die zelfde gedaante op hem afkwam. Toen hij dan ook ziek werd, maakte hij uit het verledene de toekomst, uit zijn vroegeren voorspoed het hem wachtend onheil op, en gaf alle hoop op herstel op hoewel niemand der zijnen hem ongeneeselijk achtte.

Wat ik nu ga vertellen zal u zeker nog schrikwekkender en wonderbaarlijker voorkomen. Ik zal 't u geheel meedeelen zooals ik 't heb vernomen.

Te Athene stond een ruim huis, geschikt voor een groote familie, maar 't was slecht befaamd, een huis des verderfs. In de stilte van den nacht vernam men er een geluid van ijzer en, als men zijn ooren spitste, geknars van ketenen, eerst uit de verte, dan meer van nabij; kort daarop verscheen een spook, een oud man geheel vermagerd en onverzorgd, met een langen baard, en overeind staande haren; met zijn beenen sleepte hij ketenen mee en deed die rammelen, aan zijn handen droeg hij boeien, die hij heen en weer schudde. Dan brachten de bewoners een akelige nacht in duizend vreezen door, op zoo'n nacht-, wake volgde ziekte en ... dood, want de angst werd steeds erger. Immers ook overdag, al was dan die gestalte verdwenen, de herinnering er aan zweefde hun vóór de oogen, de vrees zelf was aanhoudender dan datgene wat vrees veroorzaakte. 't Huis bleef onbewoond, was gedoemd tot verlatenheid en werd geheel en al prijs gegeven aan dien geest. Toch werd het aangeslagen te huur of te koop, voor 't geval dat iemand er lust in mocht hebben, die van al die akeligheid onkundig was.

Toen kwam de filosoof Athenodorus te Athene, las het aanslagbiljet, vroeg naar den prijs, deed, daar die hem bedenkelijk laag voorkwam, nader navraag, kreeg volledige inlichting en ... desalniettemin, neen juist daarom huurde hij.

Bij 't vallen van den avond liet hij zich vooraan in 't huis een rustbank inrichten, vroeg papier, schrijfstift en licht, stuurde al zijn volkje naar binnen en gaf aan zijn geest, oogen en handen druk werk om te voorkomen dat zijn werkelooze ziel van 't gehoorde gezichten zou maken en zich ijdele verschrikkingen voorstellen. Eerst de gewone nachtelijke stilte, toen gerammel van ijzer en gerinkel van ketenen: hij sloeg zijn oogen niet op, bleef ijverig doorschrijven, verhardde zijn geest als 't ware tot een bolwerk voor zijn ooren, maar 't geknars werd veelvuldiger, kwam nader, werd al gehoord op den drempel en binnen in het vertrek: hij kijkt om en ziet en herkent de gestalte, zooals hem die was beschreven. Daar stond

ze en wenkte met den vinger alsof ze hem verzocht mee te gaan, maar hij gaf haar met de hand een teeken om een poosje te wachten en wijdde zich weer aan notitieboek en schrijfstift; toen kwam ze met haar ketenen boven zijn hoofd rammelen. Hij keek weer op en zag haar weer een zelfde teeken geven; nu draalde hij niet langer maar nam zijn lamp op en volgde.

Zij ging met langzamen tred als bezwaard door haar ketenen; op het erf aangekomen verdween zij plotseling en liet haar metgezel alleen. Deze plukte wat kruiden en bladeren en legde die als herkenningsteeken neer. Den volgenden dag ging hij naar de politie en verzocht die plek te laten uitgraven. Men vond er beenderen in ketenen aaneen gebonden: het lichaam zelf door den tijd en de vochtige aarde vergaan, had die alleen aan de boeien overgelaten. Op last der politie werden ze behoorlijk begraven, en toen dit naar den eisch was geschied was 't huis voortaan schimmenvrij.

Deze twee verhalen nu geloof ik op gezag van hen, die voor de waarheid er van instaan. Doch voor de waarheid van 't navolgende sta ik anderen borg.

Ik heb een vrijgelatene, een niet onontwikkeld man. Mijn jongere broer sliep als naar gewoonte in hetzelfde bed. Mijn broertje zag in zijn slaap iemand, die op 't bed ging zitten, met een scheermes zijn hoofd aanraakte en hem dan ook vlak op zijn kruin de haren afschoor. Bij 't aanbreken van den dag vond men hem met een tonsuurtje en de haren op den grond liggen.

Weinig tijd verliep er of er gebeurde iets dat tot bevestiging strekte van dat vorige geval. Toen sliep de jongen te midden van anderen van zijn leeftijd in de slaapzaal der pages; door het venster kwamen (zoo vertelde hij) twee mannen in witte gewaden, schoren hem eenige haren af en verdwenen langs denzelfden weg waarlangs ze gekomen waren. Ook toen [1]) had hij 's morgens een kale plek op het hoofd en lagen de haren bij zijn bed.

Iets merkwaardigs is er op die beide voorvallen niet gevolgd, of ja toch wel: ik ben nl. niet in staat van

[1]) Er moet natuurlijk *tunc* gelezen worden, niet *hunc*.

beschuldiging gesteld, wat wel gebeurd zou zijn, had Domitianus langer geleefd. Men heeft namelijk in Domitianus' schrijftafel een aangifte omtrent mij van Mettius Carus [1]) gevonden. De verklaring ligt dus voor de hand dat die afgeschoren haren van een der mijnen een teeken zijn geweest van een dreigend gevaar dat van mij is afgewend geworden [2]).

Nu verzoek ik u om hierop eens al uw geleerdheid toe te passen. 't Is een zaak, die wel waard is dat gij er eens rijpelijk over nadenkt. En gij moogt ook mij wel waard achten om mij deelgenoot van uwe wijsheid te maken. 't Staat u daarbij vrij 't voor en het tegen te bepleiten, zooals gij dat pleegt te doen; als gij dan maar het vóór 't krachtigst bepleit, want gij moet mij niet in 't onzekere laten: de reden toch waarom ik u raadpleeg is dat ik een eind wensch te zien maken aan mijn twijfeling. Vaarwel.

28. *Aan Septicius.*

Zoo, heeft men er u zijn afkeuring over te kennen gegeven dat ik bij iedere gelegenheid overmatig ben in den lof mijner vrienden? Ik erken de waarheid dier beschuldiging en neem haar zelfs gaarne aan. Wat toch strekt iemand meer tot eer dan dat hij zich in welwillendheid te buiten gaat? Maar wie zijn dat, die mijn vrienden zooveel beter kennen? En gesteld, ze doen dat, waarom misgunnen ze mij mijn gelukkige dwaling? Aangenomen toch die vrienden zijn niet zoodanig als ik beweer dat ze zijn, dan ben ik gelukkig dat ik ze zoo vind.

Laat die menschen dus met hun sinistere waarheidsliefde naar anderen gaan, er zijn er genoeg, die 't een bewijs van critischen aanleg vinden dat men zijn vrienden beknibbelt. Van mij zullen ze niet gedaan krijgen dat ik me schaam over mijn te groote genegenheid voor de mijnen. Vaarwel.

---

[1]) Mettius Carus een berucht aanbrenger onder Domitianus.
[2]) Wie in ongeluk en gevaar verkeerden, vooral wie in staat van beschuldiging verkeerden, verzorgden hun haren niet en lieten ze groeien.

29. *Aan Montanus.*

Gij zult lachen om wat ik u ga vertellen, vervolgens u er over verontwaardigen, en dan weer er om lachen. Want gij krijgt iets te lezen wat gij anders niet zoudt kunnen gelooven.

Op weg naar Tivoli, nog vóór de eerste mijlpaal, ('k heb het kort geleden aangeteekend) staat een monument van Pallas met deze inscriptie: „wegens zijn buitengewone trouw en genegenheid voor zijn patroon heeft de senaat hem den honorairen rang van praetor verleend en daarbij anderhalf millioen, maar hij is tevreden geweest met de toekenning er van."

Nu heb ik nooit grooten eerbied gevoeld voor wat meer een gevolg is van de fortuin dan van welberaden oordeel, maar dat grafschrift heeft er mij dan wel zeer duidelijk aan herinnerd, hoe zot en waardeloos toch wel die onderscheidingen zijn, die men soms in zoo'n vuilnisvat, op zoo'n mesthoop neerwerpt, die (dat is het ergste) zoo'n hondsvot heeft gewaagd te aanvaarden en er dan toen nog voor te bedanken, ja dat feit als een bewijs van zijn bescheidenheid aan 't nageslacht over te leveren.

Maar wat maak ik me boos? Lachen is beter. Anders zou zulk volk zich nog gaan verbeelden dat ze heel wat hebben bereikt. Ze moeten merken dat ze 't door hun voorspoed niet verder hebben gebracht dan dat ze uitgelachen worden. Vaarwel.

30. *Aan Genitor.*

Het is ook voor mij een groote smart dat gij uw leerling, een jong man van groote verwachting, naar gij schrijft, hebt verloren. Dat zijn ziekte en zijn dood u een beletsel zijn geweest in uw studie dat spreekt wel van zelf, want gij komt steeds al uw verplichtingen trouw na en betoont hun, over wie gij tevreden zijt, een overvloedige genegenheid.

Wat mij aangaat, ik word ook van 't werk gehouden en wel door de stadsbezigheden, die mij tot hierheen ver-

volgen. Men wil mij maar steeds tot rechter of arbiter hebben. Daarbij komen klachten van mijn boeren, die, nu 'k zoo lang weg geweest ben, het hun recht achten mijn ooren geen rust te gunnen.

Dan zal ik weldra moeten gaan aan 't verpachten van landerijen en dat is een drommelsche last: 't is tegenwoordig uiterst moeilijk soliede pachters te vinden.

't Gevolg van een en ander is dat 't studeeren bij mij precario geschiedt, maar 't geschiedt dan toch. Want schrijven en lezen, ja dat doe ik, maar wat ik lees daarbij voel ik steeds hoe slecht ik schrijf, al wilt gij mij ook nog zoo veel moed geven: gij vergelijkt mijn geschriften, waarin ik de nagedachtenis van Helvidius wreek, met de oratie van Demosthenes tegen Midias: nu, 't is waar, die had ik onder 't schrijven naast me liggen, niet om er mee te wedijveren (dat zou aanmatigend, neen bijna dolzinnig geweest zijn), maar om na te volgen zoover 't verschil van talenten (één heel groot en één heel klein) en 't verschil van onderwerp toeliet. Vaarwel.

31. *Aan Cornutus.*

Claudius Pollio is zeer verlangend naar uwe genegenheid en hij verdient haar, reeds hierdoor dat hij er verlangend naar is, en vervolgens daardoor dat hij genegenheid voor u gevoelt. Want zonder dat verlangt men ook geen genegenheid. 't Is ook overigens een rechtschapen man, een ridder zonder smet of blaam, een vredelievend mensch, en, gesteld dat iemand daarin de maat te buiten gaan kan, overmatig bescheiden.

We hebben samen gediend en toen heb ik hem niet alleen als kameraad leeren kennen. Hij commandeerde een ruiterescadron en ik, die van onzen generaal en chef order had gekregen om de rekeningen en verantwoordingen der diverse legerafdeelingen na te gaan, bevond elders veel schandelijke inhaligheid en verzuim, maar bij hem onkreukbare eerlijkheid en de nauwlettendste zorgvuldigheid.

Naderhand, toen hij tot de hoogste posten van administratie was bevorderd, heeft hij zich nooit, door wat ook, laten verleiden om af te wijken van het pad, hem door

zijn aangeboren zin voor eerlijkheid gewezen. Nooit is hij trotsch geweest op zijn voorspoed, nooit hebben de verschillende posten, die hem waren toevertrouwd, eenige storing gebracht in zijn zoo lofwaardige welwillendheid. Dezelfde standvastigheid, die hem bekwaam maakte voor ieder werk, doet hem nu in zijn rust berusten.

Die rust heeft hij eens een korten tijd onderbroken, toen onze vriend Corellius hem tot zijn helper koos bij het aankoopen en verdeelen van landerijen, waartoe keizer Nerva in zijn mildheid had besloten. Wat een eer om, waar zooveel keuze was, boven anderen door een man als Corellius te zijn uitverkoren!

En wat een eerbied en trouw hij in vriendschap aan den dag legt, daarvan geven u een overtuigend bewijs verscheiden testamenten, onder anderen dat van den hoogachtbaren Annius Bassus, wiens nagedachtenis hij met zulk een dankbaarheid in stand houdt, ook bij 't nageslacht, dat hij een levensbeschrijving van hem heeft in 't licht gegeven: want als alles, wat goed en schoon is, staan ook de schoone letteren bij hem in eere.

Dat is edel van hem gehandeld en prijzenswaardig ook omdat 't zoo zeldzaam is. De meeste menschen toch maken van overledenen alleen gewag om zich over hen te beklagen.

Welnu, dien man die, dat verzeker ik u, zoo op u gesteld is, neem hem onder uw vrienden op en houd hem vast, neen verzoek hem uw vriend te worden en betoon hem vriendschap, alsof gij hem dankbaarheid betoondet. Want dat is de plicht der genegenheid dat men hem, die daarin is voorgegaan, niet meent aan zich te verplichten maar zijn verplichting aan hem af te doen. Vaarwel.

32. *Aan zijn vrouws-grootvader Fabatus.*

Wat ben ik blij dat gij zoo'n schik hebt gehad in 't bezoek van mijn vriend Tiro, maar bovenal verheug ik mij hierover dat gij de aanwezigheid van zoo'n hoogen beambte hebt aangewend om een grooten troep slaven in optima forma te manumitteeren. Want 't zal me aangenaam zijn dat mijn vaderstad op alle mogelijke wijzen

wast en groeit, maar allerliefst in burgertal. Dat toch is voor gemeenten 't meest blijvende voorrecht.

Ook dit doet me genoegen — niet dat ik nu juist zoo eerzuchtig ben — dat (naar gij schrijft) zoowel ik als gij daarvoor zooveel lof heb ingeoogst. Want, zooals Xenophon zegt, geen redevoering is aangenamer om aan te hooren dan een lofrede. Vaarwel.

33. *Aan Tacitus.*

Ik voorspel (en de teekenen bedriegen mij niet!) dat uw historien de onsterfelijkheid wacht. Een reden te meer voor mij — ik wil 't u gulweg bekennen — om te begeeren daarin een plaatsje te vinden. Want wanneer 't ons al ter harte pleegt te gaan dat ons gelaat wordt uitgebeeld door liefst den besten schilder, moeten wij dan ook niet wenschen dat aan onze daden een schrijver en lofredenaar, u gelijk, ten deel valle?

Ik wil u dus een feit aan de hand doen, dat echter aan uw opmerkzaamheid niet kan zijn ontsnapt, want 't staat in het Staatsblad. Desniettemin doe ik 't u nog eens opzettelijk aan de hand om u duidelijk te maken hoe aangenaam het mij zal zijn zoo gij een daad van mij, die door 't gevaar dat ze mij heeft berokkend nog bovendien in aanzien heeft gewonnen, door uw getuigenis opluistert.

De senaat had mij met Senecio als pleitbezorgers der provincie Andalusië aangewezen tegen Baebius Massa; die was veroordeeld en de senaat had bepaald dat van staatswege op zijn goederen beslag zou worden gelegd. Senecio was te weten gekomen dat de consuls zitting zouden houden voor reclames; hij kwam bij me en zeide „laten wij met dezelfde eensgezindheid, waarmede wij de ons opgedragen aanklagers-functie hebben volvoerd, ons tot de consuls begeven en van hen verlangen dat de goederen, die reeds onder staatstoezicht behooren te staan, niet versnipperd worden." [1])

---

[1]) Bij zoo'n zitting voor reclames konden vrienden van den veroordeelde licht opkomen met de bewering dat dit en dat niet tot zijn eigenlijke vermogen behoorde. Senecio wilde nu de consuls zien te bewegen een dergelijke zitting niet te houden.

Ik antwoordde: „de senaat heeft ons slechts tot pleitbezorgers aangesteld, overweeg dus eens of gij onze taak niet voor afgehandeld beschouwt van 't oogenblik af aan dat de senaat uitspraak gedaan heeft."

„Gij moogt en kunt u" zei Senecio, „iederen grens stellen, dien gij wilt; gij hebt op de provincie geen andere betrekking dan dat gij als pleitbezorger haar weldoener zijt geweest; maar ik ben er geboren en heb er het schatmeesterschap bekleed."

„Welnu dan," antwoordde ik weer, „als gij aldus hebt besloten, ga ik mee; wordt 't kwalijk genomen, dan mag niet u alleen die blaam treffen."

Wij verschenen voor de consuls, Senecio sprak al wat ter zake diende, ik voegde er nog een paar woorden aan toe.

Nauwelijks hadden wij uitgesproken of Massa trad op, met de grief dat Senecio gedaan had, niet wat zijn pleitbezorgers-plicht van hem eischte, maar voldaan had aan zijn persoonlijke wraakgierigheid en . . . bracht een aanklacht tegen hem in van gebrek aan eerbied (voor de keizerlijke regeering en den keizer zelven).

Algemeene schrik en ontsteltenis. Maar ik sprak hierop als volgt:

„edelgrootachtbare Heeren consuls! ik vrees dat Massa mij daar stilzwijgend heeft beticht van strafbaar overleg met de tegenpartij, door namelijk niet tegen mij diezelfde aanklacht in te brengen."

Dat woord van mij heeft dadelijk ten zeerste de aandacht getrokken en is naderhand van mond tot mond gegaan. De latere keizer Nerva, goddelijker nagedachtenis — die placht nl. reeds vóór zijn keizerschap acht te slaan op alle openbare uitingen, die lofwaardig mochten heeten — heeft mij hieromtrent een plechtstatig schrijven doen toekomen, waarbij hij niet alleen mij maar onzen geheelen tijd geluk wenschte, dat hem het voorrecht was te beurt gevallen van een gebeurtenis te kunnen aanwijzen „den ouden tijd waardig" (dat waren zijn eigen woorden).

Hoe 't ook zij, gij zult die gebeurtenis meer bekend, beroemd, belangrijk maken. Maar ik verlang niet dat gij 't feit bovenmate vergroot. Want geschiedenis behoort de

grenzen der waarheid niet te overschrijden en de deugd heeft genoeg aan eenvoudige vermelding. Vaarwel.

Boek VIII.

1. *Aan Septicius.*

Mijn reis is goed afgeloopen, alleen zijn enkelen van mijn personeel door de brandende hitte ongesteld geworden, ja zelfs heeft mijn voorlezer Encolpius, „mijn deelgenoot in scherts en ernst," het in de keel gekregen van het stof en bloed opgegeven. Wat een somber vooruitzicht voor hem zelf, en wat een verdriet voor mij, als zoo iemand, die alles moest hebben van de letteren, voor 't vak onbruikbaar wordt! Wie zal in 't vervolg mijn geschriftjes zoo juist en met zooveel liefde voordragen? Wiens voordracht zal mij zoo aangenaam en gemakkelijk zijn?

Maar de voorteekenen worden al weer gunstiger: de bloeding is tot staan gekomen en de pijn is bedaard. Daarbij is hij zelf voorzichtig, wordt goed door ons opgepast, en zien de geneeskundigen nauwlettend toe. En .. de gezonde lucht, 't leven buiten en de vacantie beloven hem rust en evenzeer herstel. Vaarwel.

2. *Aan Calvisius.*

Gewoonlijk gaat men zijn goederen bezoeken om rijker, maar ik om armer terug te keeren. Ik had mijn wijnoogst verkocht en de opkoopers hadden flink tegen elkaar opgeboden: de marktprijs, die er toen was en die er nog werd verwacht, had hen aangelokt. Maar hun verwachtingen zijn teleurgesteld. Nu zou 't gemakkelijk zijn geweest aan allen een gelijke reductie toe te staan, doch niet billijk. En rechtvaardigheid betrachten dat staat bij mij bovenaan, buitenshuis zoowel als binnenshuis, in 't

groote zoowel als in 't kleine, in vreemde zoowel als in eigen belangen. Want als 't waar is wat de Stoicynen leeren dat alle misdrijven gelijk staan, dan staan ook alle goede daden gelijk. Dus ben ik begonnen „daar 'k niet wou dat een enkle zou heengaan zonder een gave" met aan allen een achtste van den koopprijs kwijt te schelden. Vervolgens heb ik afzonderlijk de belangen behartigd van degenen, die de grootste sommen voor deze onderneming hadden besteed. Want ze hadden mij het meest bevoordeeld, zich zelf het meest benadeeld. Dus heb ik hun, die voor meer dan *f* 1000 hadden gekocht, behalve dat gemeenschappelijke, als 't ware rechtmatige $\frac{1}{8}$ nog $\frac{1}{10}$ geschonken van 't bedrag, waarmee ze boven de *f* 1000 waren gegaan. 'k Heb me misschien niet duidelijk uitgedrukt, dus zal ik 't u precies voorrekenen. Wie bv. voor *f* 1500 hadden gekocht kregen $\frac{1}{8}$ van *f* 1000 en $\frac{1}{10}$ van *f* 500.

Daar ik bovendien bedacht dat sommigen van de verschuldigde koopsom een flink, anderen een kleiner, weer anderen nog niets hadden afgedaan, leek het mij geenszins billijk om in 't genot van de kwijtschelding allen gelijkelijk te doen deelen, terwijl ze hun verplichting niet allen even trouw waren nagekomen. Dus heb ik ook nog weer hun, die betaald hadden, $\frac{1}{10}$ van wat ze hadden betaald present gegeven. Dat leek mij de geschiktste manier om voor dit geval elk naar verdienste te beloonen en voor 't vervolg allen zoowel op betalen als op koopen belust te maken.

Hoe 't zij, noem 't berekening van me of inschikkelijkheid, ze heeft me veel geld gekost, maar ik heb het er voor over. Want in die heele streek prijst men mijn manier van kwijtschelden als nieuw en aardig bedacht. En wat de menschen zelf betreft die ik niet, zooals het heet, met één maat heb gemeten, maar naar graden en rangen heb behandeld, wie zich 't best en eerlijkst heeft gedragen voelt zich 't meest aan mij verplicht nu hij bij ondervinding weet dat bij mij niet

één is d' eer voor den brave en één is d' eer voor den slechte. Vaarwel.

3. *Aan Sparsus.*

Wel zoo, bevalt u 't laatst van mij ontvangen geschrift het best van al wat ik ooit geschreven heb? Nu, zoo denkt een onzer eerste letterkundigen er ook over. Voor mij een reden te meer om aan te nemen dat gij beiden 't bij 't goede einde hebt, want dat gij 't allebei mis zoudt hebben dat wil er niet bij me in, en ik wil mij zelven paaien. Want dat staat me wel aan dat mijn nieuwste werk ook mijn beste is, en daarom ga 'k maar dadelijk voor het geschrift, dat ik nu pas heb uitgegeven, stemmen werven tegen hetgeen gij reeds in handen hebt. 'k Zal er u een exemplaar van sturen, zoodra ik een vertrouwbaren koerier vind.

Ik heb uw verwachting gespannen, wie weet of gij u niet teleurgesteld zult voelen als gij 't gaat lezen. Verbeeld u voorloopig maar dat 't in uw smaak zal vallen. Misschien doet het dat ook wel. Vaarwel.

4. *Aan Caninius.*

Dat is een uitstekend plan van u om den oorlog met de Daciers te gaan beschrijven. Welk onderwerp toch is zoo nieuw, zoo rijk, zoo groot van omvang, en ook zoo poëtisch, welk behelst zooveel feiten die, hoe waar ook, ongeloofelijk zijn? Gij zult kunnen verhalen van nieuwe rivieren door het land geleid, van bruggen over rivieren gelegd, van legerkampen opgeslagen boven afgronden, van een koning, wiens hooggespannen verwachtingen geëindigd zijn met vlucht uit zijn hoofdstad, met vlucht uit het leven. Daarbij van twee triumftochten, een, de eerste over een tot dusverre onoverwonnen volk, een, de laatste.

Een groote moeielijkheid hierbij is 't dat dit alles waardig uit te drukken, bijna onbereikbaar is, zelfs voor een talent als 't uwe, hoezeer dat ook streeft naar 't hoogste en in hetgeen het heeft tot stand gebracht, reeds zulk een hoogte bereikt. Een bezwaar is ook of al die barbarennamen,

vooral die van de hoofdstad [1]), zich tegenover Grieksche versmaten ook soms weerbarstig zullen toonen. Doch niets is er of door kunstvaardigheid en inspanning kan het, zooal niet overwonnen, dan toch verzacht worden. En bovendien als 't Homerus vergund is om de toch al smedige Grieksche woorden ter wille van de gladheid van het vers saam te trekken, uit te rekken, te buigen, waarom zou dan u een dergelijke vrijheid niet worden vergund, een vrijheid bovenal die gij neemt, niet uit kieskeurigheid maar door nood gedrongen?

Dus roep naar zangersrecht de goden te hulp en onder de goden hem wiens daden, verrichtingen en plannen gij gaat verheerlijken, vier de kabels, span de zeilen en zoo ooit vaar voort met vol vernuft. Want waarom zou ik niet poëtisch spreken met een poeet? Reeds nu stel ik u den eisch: wat ge maar af hebt, zend me dat dadelijk toe, ja nog vóór gij 't afmaakt, zoo versch, onafgewerkt en onvolledig als 't is.

Gij zult zeggen: „wat nog maar losweg is neergeworpen kan onmogelijk evenzeer behagen als wat zorgvuldig is ineengevoegd [2]), wat begonnen is evenzeer als wat is voltooid." Volmaakt waar, en dus zullen uw verzen door mij worden beoordeeld als ontworpen verzen, beschouwd als losse lichaamsdeelen en in mijn schrijftafel den tijd liggen af te wachten dat gij er de laatste hand aan legt. Laat mij bij al de panden uwer genegenheid, die ik reeds heb, ook dit hebben dat ik ken datgene wat gij liever zoudt willen dat niemand kende.

Kortom: misschien zal ik uw werk te meer goedkeuren en prijzen naarmate gij langer wacht en omzichtiger zijt met het mij toe te zenden, maar mijn genegenheid voor u zal te grooter zijn naarmate gij dat spoediger doet en met minder schroomvalligheid. Vaarwel.

5. *Aan Geminus.*

Onze vriend Macrinus is zwaar getroffen. Hij heeft zijn vrouw verloren, een zeldzaam voorbeeld van een vrouw,

---

[1]) Volgens de conjectuur van Doering lees ik *regiae* voor *regis*. De naam Decebalus is voor Romeinsche ooren waarlijk niet vreemd.
[2]) Met Leithäuser lees ik: *carptim coniecta ut contexta*.

ook al had ze geleefd in den ouden tijd. Negenendertig jaar is hij met haar verbonden geweest zonder krakeel, zonder oneenigheid. Wat betoonde zij haren man een achting, terwijl zij zelve de hoogste achting verdiende! Hoe vele en hoe groote deugden, eigen aan verschillende leeftijden, had zij vereenigd en met elkaar in overeenstemming gebracht!

Wel is 't voor Macrinus een groote troost dat hij zoo'n voorrecht zoo lang heeft bezeten, maar 't is daarom te bitterder voor hem dat hij het heeft verloren. Want hoe langduriger het genot is geweest, hoe smartelijker het gemis. Ik zal me dus net zoolang voor onzen braven vriend bezorgd maken totdat hij afleiding kan verdragen en afwachten dat de wond zich sluit. Dat kan het best geschieden door berusting in 't onherstelbare, door den langen tijd, door zich verzadigen aan droefheid. Vaarwel.

6. *Aan Montanus.*

Gij moet den brief al ontvangen hebben waarin ik u schreef over dat monument van Pallas met deze inscriptie, die 'k kort geleden had aangeteekend:

„wegens zijn buitengewone trouw en genegenheid voor zijn patroon heeft de senaat hem den honorairen rang van praetor verleend en daarbij anderhalf millioen, maar hij is tevreden geweest met de toekenning er van."

Naderhand heb ik het wel de moeite waard geacht het desbetreffend senaatsbesluit zelf eens op te sporen. Welnu, ik heb het gevonden: 't is zóó overdadig en uitbundig dat daarbij dat grafschrift gematigd, ja nederig kan geacht worden.

Al zouden zich met hem meten, ik zeg nu niet die oude overwinnaars van Africa, Achaia en Numantia, maar mannen uit lateren tijd als Marius, Sulla en Pompeius, hun roem ligt ver beneden dien van Pallas.

Moet ik hen, die voor zulk een besluit hebben gestemd, grappenmakers noemen of rampzaligen? Grappenmakers, als 't den senaat paste grappen te maken; rampzaligen dan? Maar zoo rampzalig is niemand dat hij zich tot iets dergelijks behoeft te laten dwingen. Was 't dan eerzucht

bij hen en verlangen naar promotie? Maar wie is er zoo dolzinnig dat hij ten koste van eigen schande en van de schande van zijn volk promotie maken wil in een staat, waarin iemand van zijn hoogsten rang dit profijt heeft dat hij het voorrecht geniet van in den senaat de eerste te zijn, die een lofrede op Pallas houdt?

Dat aan een slaaf als Pallas een honoraire praetuur wordt aangeboden, 't zij zoo: ze wordt hem aangeboden door slaven; dat men besluit hem niet alleen aan te sporen maar hem aan te drijven een gouden ring te dragen, het zij zoo: 't strookte niet met de waardigheid van den senaat, dat een man van praetorialen rang een ijzeren ring droeg. Dat alles is van geen beteekenis, men kan 't met stilzwijgen voorbij gaan. Maar nooit zal men er van mogen zwijgen dat de senaat den naam Pallas heeft uitgesproken — 't staatsgebouw is nadien niet gedesinfecteerd! — en onder 't noemen van dien naam den keizer dank heeft betuigd dat hij zelf hem de grootste hulde had gebracht en aan den senaat de gelegenheid gegeven om van zijn hooge ingenomenheid met hem te getuigen. Wat toch was voor de eer van den senaat van meer belang dan zich in voldoende mate dankbaar te betoonen aan een Pallas! De senaat gaat aldus door:

„opdat Pallas, aan wien allen voor hun deel zich verplicht gevoelen, overeenkomstig zijn groote verdiensten het loon ontvange voor zijn buitengewone toewijding aan de openbare zaak", is 't niet alsof 't uitbreiding van het rijk geldt, ontzet van Romeinsche legers? Hieraan wordt toegevoegd:

„overmits aan senaat en volk geen dankbaarder stof kan worden geboden om zijn vrijgevigheid te toonen dan wanneer 't hem wordt vergund de financiën te ondersteunen van een zoo onkreukbaren en trouwen bewaker der keizerlijke financiën"

dat was toen de bede van den senaat, dat de grootste vreugde des volks, dat de dankbaarste stof voor mildheid als 't hem vergund mocht zijn door 't verkwisten der staatsfinanciën de financiën van een Pallas te ondersteunen.

En wat er dan volgt:

„de senaat had willen besluiten hem anderhalf millioen

uit de schatkist uit te betalen en, naarmate hij (Pallas) vreemder was aan dusdanige verlangens, met des te meer nadruk er bij den vader des vaderlands op aan te dringen zijn invloed bij hem aan te wenden om hem het verlangen des senaats te doen inwilligen,"

waarlijk, dat ontbrak er nog maar aan, dat er met Pallas plechtstatig werd onderhandeld, dat tot Pallas het verzoek werd gericht om 't verlangen van den senaat in te willigen, dat de keizer zelf als pleitbezorger werd in den arm genomen tegen zulk een aanmatigende onbaatzuchtigheid, opdat Pallas toch maar niet zoo'n cadeautje van 1½ millioen zou weigeren.

En toch heeft hij geweigerd; dat was nu het eenige wat hij na zulk een schitterend aanbod doen kon dat nog trotscher was dan het te aanvaarden.

Maar de Senaat heeft ook, op een toon van beklag, die weigering opgehemeld en wel in deze bewoordingen:

„doch daar onze edele keizer, de vader des vaderlands, door Pallas daarom aangezocht, dat artikel van het voorstel, dat betrekking had op die uitkeering aan hem van 1½ millioen heeft willen laten vallen, betuigt de senaat dat hij volgaarne en overeenkomstig zijn verdienste hem onder andere eerbewijzen ook die 1½ millioen zou hebben toegekend voor zijn trouw en nauwgezetheid, maar ook in deze zaak gehoorzaamt aan den wil des Vorsten, wien het den mensch niet geoorloofd is in iets te weerstreven."

Stel u Pallas voor als 't ware in verzet komend tegen een senaatsbesluit, zelf de hem toegedachte eerbewijzen beperkend en voor 1½ millioen als een te groot geschenk bedankend, terwijl hij de honoraire praetuur aannam alsof die een kleiner geschenk was; stel u den keizer voor ten aanhooren van den senaat gehoorzamend aan 't verzoek van zijn vrijgelatene, of liever aan diens bevel, want een verzoek van een vrijgelatene aan zijn patroon, dat in den senaat wordt behandeld, dat is een bevel [1]). Dus: dat Pallas geen 1½ millioen uit het aerarium kreeg, daarvoor was benoodigd: vooreerst diens eigen bescheidenheid, ten

[1]) Zoo meen ik die woorden te moeten opvatten. De keizer zou die heele zaak niet voor den senaat hebben durven brengen, zoo hij niet nog meer ontzag voor zijn vrijgelatene had gehad.

tweede de gehoorzaamheid van den senaat, die hierin dan nu eens allerliefst niet gehoorzaam zou zijn geweest, zoo hij 't den mensch geoorloofd had geacht in eenige zaak den keizer niet te gehoorzamen.

Denkt gij dat het nu uit is? Wacht even, er komt nog iets ergers:

„en opdat, wijl 't van algemeen belang is dat 's keizers bereidvaardige milddadigheid, waar het geldt verdiensten te eeren en te beloonen, allerwege in helder licht worde gesteld, vooral op die plaatsen, die 't geschiktst zijn om de behartigers der keizerlijke belangen tot navolging aan te sporen, en waar de beproefde trouw en onbaatzuchtigheid van Pallas het best tot een zoo edelen wedstrijd zou kunnen uitnoodigen, zal het keizerlijk voorstel dat den 21sten Jan. laatsleden in den senaat door onzen edelen vorst is gedaan met en benevens de dienaangaande door den senaat genomen besluiten in koper worden gegraveerd en zullen die koperen platen gehecht worden aan het gepantserd standbeeld van den goddelijken Julius." [1])

Men is er niet mee tevreden geweest dat 't senaatsgebouw getuige was van zulk een vernedering; men heeft een veel bezochte plaats uitgekozen, waarin ze zou ter lezing worden gegeven aan het tegenwoordig en aan het toekomend geslacht. Men heeft besloten in koper te laten griffelen al de teekenen van waardigheid, zoo'n kieskeurigen verworpeling toegekend, zoowel degene die hij had geweigerd als degene die hij, zooveel 't van hen afhing die ze toekenden, zou hebben gedragen. In staatsmonumenten, voor de eeuwigheid opgericht, zijn gegrift en gebeiteld geworden de praetorische eeretitels van Pallas, zooals men dat alleen met buitenlandsche verdragen en met de wetten der XII tafelen heeft gedaan.

Zoo groot was de .... ik weet geen woord sterk genoeg, van den keizer, van den senaat, van Pallas zelven. 't Was alsof ze de heele wereld wilden dwingen te aanschouwen: Pallas zijn onbeschaamdheid, de keizer zijn zwakheid, de senaat zijn laagheid. En men schaamde zich niet die schande nog te verbergen achter den schijn eener

---

[1]) 't Zijn merkwaardige staaltjes van houterigen kanselarijstijl, die dit senaatsbesluit te lezen geeft. Ik heb getracht ze in even houterig Hollandsch weer te geven.

wijze en schoone bedoeling, de bedoeling namelijk dat, door de belooningen Pallas toegekend, anderen zouden worden opgewekt om met hem te wedijveren. Zoo laag was de waarde gezonken van alle onderscheidingen, ook van die welke een Pallas niet versmaadde. En toch werden er nog menschen van fatsoenlijken stand gevonden, die wenschten en begeerden 't geen men zag toekennen aan een vrijgelatene, uitloven aan slaven.

Wat ben ik dankbaar dat mijn leven niet in dien tijd is gevallen, in dien tijd waarover ik mij schaam als had ik hem met eigen oogen aanschouwd. En ik twijfel er niet aan of gij verkeert in dezelfde stemming. Want ik weet hoe vurig van aard, hoe edelaardig van gemoed gij zijt. En dus, al heb ik hier en daar misschien grooter ergernis doen blijken dan van pas is in een brief, ik geloof eer dat gij zult vinden dat mijn verontwaardiging te klein dan dat ze te groot geweest is. Vaarwel.

7. *Aan Tacitus.*

Niet als meester aan meester noch als leerling aan leerling (dat zijn uw woorden) maar als meester aan leerling (gij toch zijt meester, ik 't tegendeel er van: wat meer is gij roept mij terug in school, ik houd nog een poosje kermis), zendt gij mij uw boek. Kon ik een meer uitgerekten volzin maken waarmee ik juist bewijs dat ik, (om nog niet eens van meester te spreken) zelfs niet verdien uw leerling te heeten?

Toch zal ik de meestersrol gaan spelen en op uw boek het recht toepassen dat gij mij verleent, en dat met te meer vrijmoedigheid omdat ik voorloopig niet van plan ben u iets te zenden waarop gij wraak nemen kunt. Vaarwel.

8. *Aan Romanus.*

Hebt gij de Clitumnus-bron wel eens gezien? Zoo niet (ik denk wel dat dat het geval is, anders zoudt gij er mij van hebben verteld) ga haar dan zien: ik heb dat pas onlangs gedaan en 't spijt me dat ik er zoo lang mee heb gewacht.

Daar verrijst een heuvel van matige hoogte, door oude

cypressen beschaduwd, ja verduisterd. Onder den heuvel ontspringt een bron: die wordt uit verscheiden aderen van ongelijke grootte uitgeperst, en als ze zich door den maalstroom, dien zij zelf heeft veroorzaakt, heeft heengewerkt, dan vormt ze een wijd bassin zoo helder en doorzichtig dat men de muntstukjes en glinsterende steentjes, die men er in geworpen heeft, kan tellen. 't Water zelf wordt, niet door 't afhellen van den bodem, maar door zijn eigen overvloed en om zoo te zeggen door zijn eigen gewicht voortgedreven. Nog bron, is 't tegelijkertijd een breede rivier, zelfs geschikt voor vaartuigen, die zij, ook al willen ze tegen den stroom in gaan, tot aan 't andere eind brengt, een rivier zoo krachtig dat ze in de richting waarin ze stroomt, al gaat 't over een vlakke bedding, de hulp van riemen niet behoeft, maar in tegengestelde richting ternauwernood met riemen en boomen kan worden geforceerd. Een dubbel vermaak voor wie daar voor hun genoegen varen; ze kunnen, naarmate ze den eenen of den anderen kant uitgaan, werk met rust en rust met werk afwisselen.

De oevers zijn bekleed met tal van esschen en van populieren, die de doorzichtige rivier, als waren ze er ingedompeld, in een groen schilderij alle duidelijk weergeeft. De kou van 't water kan met sneeuw wedijveren, ook de kleur doet voor de witheid van sneeuw niet onder.

Aan de rivier staat een tempel van oude heiligheid: daar ziet men den god zelven overeind en gekleed in een toga; een machtige godheid en, zooals de orakelbriefjes aanduiden, ook een die de toekomst voorspelt. Rondom staan hier en daar kapelletjes en evenzoo talrijk zijn de goden. Die hebben ieder hun eigen eeredienst en hun eigen macht, ook heeft ieder weer zijn eigen bron. Want behalve die eene, die als 't ware de moeder is der overige, zijn er ook kleinere, gescheiden, wat hun oorsprong betreft, maar alle vermengen zich met de rivier.

Over de rivier ligt een brug. Die vormt de grens tusschen het gewijde en ongewijde, want boven de brug mag men alleen varen, beneden de brug ook zwemmen.

De burgers van Hispella, aan wie Augustus, goddelijker nagedachtenis, die streek ten geschenke heeft gegeven

hebben daar een gemeente-badhuis en een gemeente-hôtel ingericht. Ook aan landhuizen ontbreekt het er niet: die zijn, als 't ware, op de liefelijkheid der rivier afgekomen en op haar oevers blijven staan.

Kortom er is niets of 't kan u genot schenken. Studeeren kunt gij er ook: op alle kolommen en alle wanden kunt gij veel en velerlei lezen wat daar geschreven staat ter verheerlijking van de bron en haar god. Daarbij is heel wat dat gij prijzen zult, maar ook heel wat waarom gij zult moeten lachen. Of neen, gij zult er niet om lachen, daar zijt gij te goedhartig voor. Vaarwel.

9. *Aan Ursus.*

Reeds een heelen tijd lang heb ik geen schrijfstift ter hand genomen. Ik ben al heelemaal vergeten wat vacantie en luieren is, wat dat trage maar toch zoo genoegelijke niets doen en niets zijn: zoozeer beletten mij de belangen mijner vrienden rust te nemen en te studeeren. Geen studie toch is waard er de plichten der vriendschap voor te verzuimen en 't zijn onze studiën zelf die ons leeren dat men die plichten getrouwelijk moet in acht nemen. Vaarwel.

10. *Aan den grootvader zijner vrouw Fabatus.*

Gij zijt zoo verlangend achterkleinkinderen te mogen zien uit ons huwelijk dat 't u wel zeer zal bedroeven te vernemen dat uwe kleindochter in haar blijde verwachting is teleurgesteld: in kinderlijke onwetendheid omtrent haar toestand heeft ze 't een en ander verzuimd wat ze had behooren in acht te nemen en 't een en ander gedaan wat haar verboden was. Die fout heeft ze zwaar moeten boeten want ze heeft in het uiterste levensgevaar verkeerd

Nu is 't voor u wel hard dat aan uw ouderdom de nakomeling, die er al haast was, ontgaat, maar gij moet toch de goden dankbaar zijn dat, al hebben ze u voor 't tegenwoordige een achterkleinkind onthouden, zij u uw kleindochter hebben gelaten; naderhand zullen ze 't ook, wat die verwachting van u aangaat, goed met u maken; daarop reken ik te vaster nu, zij 't ook op onvoorspoedige

wijze, gebleken is dat de mogelijkheid bestaat. En met dezelfde redeneering waarmede ik u opwek en vermaan doe ik dat mij zelven. Want gij kunt niet vuriger naar achterkleinkinderen dan ik naar kinderen verlangen. Want van beide zijden zal ik hun een gebaanden weg tot aanzien, roemrijke namen en een oude beeldengalerij nalaten. Mogen ze maar komen en onze smart verkeeren in vreugde! Vaarwel!

11. *Aan Hispulla.*

Als ik denk aan uwe genegenheid voor uw broersdochter, een genegenheid nog teederder dan moederliefde, zie ik in dat ik u wat in tijdsorde het laatste is het eerst moet berichten: de vreugde vooraf zal geen plaats laten voor bezorgdheid. Maar toch, ik vrees dat gij na u met mij te hebben verheugd weer in vrees vervalt en terwijl gij blijde zijt dat ze buiten gevaar is, schrikt bij 't vernemen dat ze in gevaar heeft verkeerd. Ze is al weer vroolijk, ze heeft zich zelf, en ik haar terug, ze komt weer op krachten en aan het tempo van haar herstel kan ze afmeten aan een hoe groot gevaar ze is ontkomen. Ze heeft anders wel in groot gevaar verkeerd (moge dat woord niet van kwade voorbeduidenis zijn!), niet door haar schuld maar wel door dien harer jonge jaren. Van daar haar teleurstelling en de smartelijke wijze waarop ze ervaring heeft gekregen van haar vrouwelijke natuur. Daarom, moge 't u op 't oogenblik niet ten deel vallen u over 't verlies uws broeders te troosten door 't bezit van een kleinzoon of kleindochter van hem, bedenk dat die troost wel uitgesteld maar niet afgesteld is, daar zij behouden gebleven is van wie wij dien troost kunnen hopen. En zeg uw vader dat hij niet boos op haar moet zijn. Vrouwen zijn eerder bereid zulk een ongeval te vergeven. Vaarwel.

12. *Aan Minicianus.*

Voor van daag moet ik me nu toch eens excuseeren. Titinius Capito houdt een voordracht en 'k zou moeilijk

kunnen zeggen wat het meer is, een plicht of een vurig verlangen van me, om daarbij tegenwoordig te zijn. Als mensch is hij een der grootste sieraden van onzen tijd; hij eert de schoone kunsten, bemint de letterkundigen, doet hun wel en helpt ze vooruit, van velen die iets te boek stellen is hij de haven, de toevlucht, het tehuis [1]), voor allen is hij een voorbeeld, en van de letteren zelve, die aan 't kwijnen zijn, is hij de hersteller en de hervormer. Wie voordrachten houden, voor die staat steeds zijn huis open, en met ongeloofelijke welwillendheid woont hij zelf die bij en dat wel niet alleen ten zijnen huize, ten minste ik heb hem nooit gemist of hij moest uit de stad zijn. Diensvolgens is het te schandelijker om hem geen dankbaarheid te bewijzen, naarmate de reden om het wel te doen schooner is. Als ik veel last had van processen, dan zou ik me toch zeker verplicht achten aan dengene, die mij steeds trouw ter zijde stond en zou ik nu, nu al mijn werk en al mijn zorg gewijd zijn aan de letteren, hem minder dankbaar zijn voor zijn trouwe belangstelling in datgene wat, zoo al niet het eenige, dan toch het voornaamste is, waarin hij mij aan zich verplichten kan? En al was ik hem geen wederkeerige beleefdheid schuldig dan zou aan den eenen kant 's mans talent mij aanlokken, dat zoo groot is en schoon en de grootste liefelijkheid aan de grootste strengheid paart, aan den anderen kant de belangrijkheid van het door hem te behandelen onderwerp. Immers hij is bezig aan een boek over het uiteinde van groote mannen, waaronder er zijn die mij zeer dierbaar waren. Ik geloof dus, door bij zijn voordracht aanwezig te zijn, een plicht der pieteit te vervullen en als 't ware een lijkrede te komen aanhooren, die te meer overeenkomstig de waarheid zijn zal naarmate ze langer is uitgesteld, een lijkrede op mannen wier uitvaart ik niet heb mogen bijwonen. Vaarwel!

13. *Aan Genialis.*

Daar hebt gij goed aan gedaan dat gij onder leiding van uw vader mijn geschriften hebt bestudeerd. Want dat

---

[1]) Ik lees met Schaefer *gremium* voor *praemium*.

is voor uw vordering van groot belang om van een zóó fijn kenner te hooren wat goedkeuring wat afkeuring verdient en bij dat onderricht tevens te leeren de waarheid te zeggen. Gij ziet wien gij navolgen, in wiens voetstappen gij treden moet. Gelukkig mensch wien de zegen te beurt valt van zulk een voorbeeld en daárbij een levend voorbeeld, u zoo na verwant, en die juist hem ter navolging vóór u hebt aan wien gij door uw geboorte zooveel maar mogelijk is behoort gelijk te worden! Vaarwel.

14. *Aan Aristo.*

Gij zijt zóó ervaren én in het privaatrecht, én in het publiek recht, waartoe ook behoort het Senatoriale recht, dat ik wel in de eerste plaats van u wensch te vernemen — of ik onlangs in den senaat verkeerd heb gehandeld of niet; niet om aangaande het verledene (dat zou te laat zijn), maar om voor 't vervolg, als zich eens weer iets dergelijks voordoet, beter te worden ingelicht.

Gij zult zeggen: „wat vraagt gij naar 't geen gij behoordet te weten?" Wel, de slavernij, waarin wij geleefd hebben, heeft ons allerlei schoone zaken doen vergeten en ons daaromtrent onkundig gemaakt en zoo ook omtrent het senatoriale recht. Hoe weinigen toch hebben zóó'n geduld dat ze leeren willen wat ze nooit in praktijk zullen brengen? Daarbij komt dat 't moeilijk is, 't geen u wordt bijgebracht, te onthouden wanneer gij 't niet toepast.

't Herstel der vrijheid vond ons dus onervaren en onbedreven, en door de liefelijkheid dier vrijheid aangevuurd komen we wel eens voor het geval te staan dat we 't een en ander moeten doen alvorens er kennis van te hebben. Nu was 't oudtijds het gebruik dat we van ouderen niet alleen hoorden maar dat ze ons lieten zien allerlei, wat wij op onze beurt weer jongeren moesten leeren betrachten. Zoo leerden jeugdige knapen reeds onder dienst commandeeren door te gehoorzamen, veldheer zijn door 's veldheers commando op te volgen. Was dan de tijd daar om aan 't bekleeden van staatsambten te denken, dan gingen ze staan in de deur van 't senaatsgebouw en waren toeschouwers van het staatsbedrijf alvorens er deel

aan te krijgen. Ieder had tot leermeester zijn eigen vader en wie geen vader meer had bij dien vervulde de naaste of de oudste verwant de plaats van vader. Wat de bevoegdheid was van den voorzitter, wat het recht der sprekers, wat de macht der overheden, hoever de vrijheid ging der overigen, waar men wel en waar men niet behoorde toe te geven, wat de juiste tijd van zwijgen en wat de juiste maat van spreken was, wat de juiste manier was om strijdige gevoelens te formuleeren, en hoe men aan een gedaan voorstel iets naar behooren kon toevoegen, in één woord al de gebruiken van den senaat, daaromtrent werd zoo'n jongmensch onderricht door eigen aanschouwing, wat zeker het onderricht is, dat het meest beklijft.

Nu wij, wij zijn ook in krijgsdienst geweest maar ten tijde dat men 't op plichtsbetrachting niet begrepen had en plichtverzuim tot aanbeveling strekte, in een tijd toen de hoofden geen gezag hadden en de minderen geen ontzag kenden, toen nergens orde was en nergens tucht, toen alles slap, verward en 't onderst boven gekeerd was, toen men van allerlei zag wat 't beter was te vergeten dan te onthouden.

Ook in 't senaatsgebouw namen wij een kijkje, maar in een senaatsgebouw waar angst en sprakeloosheid heerschte, waar 't gevaarlijk was te zeggen wat men wilde, maar men alleen de laagheid kon begaan van te zeggen wat men niet wilde. Wat kon men toen leeren, waaraan had men iets als men 't geleerd had, toen de senaat alleen bijeengeroepen werd om stil te zitten of een gruwel te helpen bedrijven en, nu eens tot spot dan weer tot eigen ergernis aan den praat gehouden, nooit iets ernstigs besloot, maar vaak iets jammerlijks?

Zoo'n zelfde ellende aanschouwden wij als senatoren, als medeplichtigen aan dat alles, een ellende, waardoor ook voor later onze geest is afgestompt, geknakt, gebroken.

't Is nog maar een korte tijd (want hoe gelukkiger hoe korter een tijd is) dat we mogen weten, wie wij zijn en in praktijk brengen, wat we zijn.

Ik heb dus wel recht om u te verzoeken vooreerst mij mijn dwaling (zoo ik eenige dwaling heb begaan) te vergeven, vervolgens om die door uw kunde te genezen. Gij

toch hebt steeds ijverig werk gemaakt zoowel van het publiek als van het privaat recht, van wat oudtijds zoowel als van wat onlangs is voorgevallen, van 't geen zeldzaam zoowel als van 't geen telkens voorkomt.

Bovendien, ik geloof dat de kwestie, waarmede ik nu bij u aankom, ook voor hen, die door hun velerlei bemoeiingen met niets geheel onbekend werden gelaten, zooal niet geheel vreemd dan toch weinig familiaar was.

Dus voor mij te meer verontschuldiging zoo ik misschien een fout heb begaan, te meer lof voor u zoo gij in staat zijt onderricht te verstrekken in datgene, waaromtrent het twijfelachtig is of gij er wel ooit onderricht in hebt gehad.

Er kwam dan in behandeling het geval der vrijgelatenen van den consul Afranius Dexter; die consul was vermoord, maar 't stond niet vast of 't een zelfmoord was dan of hij was omgebracht door zijn personeel en (in 't laatste geval) of dat met misdadig opzet was geschied of op zijn eigen last.

Nu stelde één senator („wie was dat?" vraagt gij, welnu ik, maar dat doet niets ter zake) één senator dan stelde vóór hen (daar 't verhoor geen bewijs had opgeleverd) van alle straf te ontslaan, een ander hen naar een eiland te verbannen, weer een ander hen ter dood te veroordeelen.

Die voorstellen liepen zoo uiteen dat ze slechts ieder afzonderlijk mochten behandeld worden. (Wat toch heeft ter dood brengen gemeen met verbannen? Mij dunkt even weinig als verbannen met vrijspreken: en toch het voorstel van verbannen komt heel wat nader aan dat van vrijspraak dan dat van een doodvonnis, want die beide eerste voorstellen laten 't leven behouden, het laatste beneemt het leven) en toch, degenen die voor doodstraf en die voor verbanning waren gingen bij elkaar zitten en stelden door 't voorloopig voorwenden van 't met elkaar eens te zijn hun oneenigheid uit.

Ik daarentegen verlangde dat die drie voorstellen elk zijn eigen getal stemmen krijgen zouden en dat zich niet bij een kortstondig verdrag twee zouden vereenigen, met andere woorden ik verlangde dat, wie voor doodstraf waren, zich zouden afzonderen van degenen, die voor verbanning waren, en zich niet voorloopig zouden vereenigen tegen

degenen die vrijspraak wenschten, om dan spoedig zich weer van hen af te scheiden, daar 't er weinig toe deed dat zij, die niet voor hetzelfde waren, wel waren tegen hetzelfde.

Ook dit leek mij zonderling om, terwijl degene die voorgesteld had de vrijgelatenen te verbannen maar de slaven ter dood te laten brengen, van dat ééne voorstel er twee had moeten maken, de stemmen voor het voorstel om de vrijgelatenen ter dood te veroordeelen op te tellen bij de stemmen voor het voorstel om ze te verbannen. Want was het naar den eisch dat van het voorstel van dien eenen, die twee dingen samen wou vatten, twee voorstellen werden gemaakt, dan zag ik niet in hoe 't aanging om van twee zoo uiteenloopende voorstellen er één te maken.

Vergun mij eens even u, als ware 't in die senaatsvergadering, nu de zaak reeds is afgehandeld, als ware ze nog niet aangeroerd, rekenschap af te leggen van mijn inzicht en, wat ik ten gevolge der vele protesten er toen slechts broksgewijze heb kunnen uitbrengen, thans kalm in behoorlijken samenhang te behandelen.

Stel u voor dat in 't geheel voor deze zaak niet meer dan drie rechters waren aangewezen, dat één van deze de vrijgelatenen wilde laten ter dood brengen, één ze doen verbannen, één ze laten vrijspreken, zullen dan de twee eerstgenoemde voorstellen met vereende krachten het laatstgenoemde vernietigen, of zullen ze ieder afzonderlijk even veel gewicht hebben als hetgeen er tegenover staat en evenmin nr. 1 met nr. 2 als nr. 2 met nr. 3 kunnen worden samengevoegd? Dus behooren ook in den senaat bij de stemming als twee elkaar tegengestelde voorstellen te worden behandeld degene, die bij de bespreking als twee uiteenloopende zijn behandeld geworden.

Als soms één en dezelfde senator had voorgesteld de aangeklaagden én te doen ter dood brengen én te verbannen zouden ze dan volgens het voorstel van dien éénen én gedood én verbannen kunnen worden? Of zou als één voorstel kunnen worden aangemerkt wat twee zoo verschillende zaken samenkoppelde? Hoe kan dus, als één voorstelt doodstraf, één verbanning, dat voor één voorstel

doorgaan omdat 't gedaan wordt door twee, wat niet voor één doorgaan zou als 't uitging van één en den zelfden?

Wat meer is, ligt 't niet duidelijk in de wet uitgedrukt dat uit elkaar moeten gehouden worden het voorstel om met den dood en het voorstel om met verbanning te straffen, waar zij voor de order om te gaan stemmen deze formule voorschrijft:

„wie van dit gevoelen zijt naar dezen kant, wie van een ander gevoelen zijt, welk ook, naar genen kant waar uw gevoelen zijn plaats heeft."

Ga die formule eens na en overweeg haar woord voor woord.

„Wie van dit gevoelen zijt" dat is „wie oordeelt dat de beschuldigden verbannen moeten worden."

„Naar dezen kant" dat is „naar den kant waar hij zit, die 't voorstel van verbanning heeft gedaan."

Hiermee wordt 't klaar en duidelijk, dat wie voor doodstraf zijn niet aan dienzelfden kant kunnen blijven zitten.

„Wie van een ander gevoelen zijt, welk ook."

Gij merkt op hoe de wet, niet tevreden met te zeggen „van een ander gevoelen", er nog bijvoegt „welk ook". Kan er dan twijfel aan bestaan of geheel verschillend zijn de gevoelens van hen, die willen doen ter dood brengen en van hen die willen verbannen?

„Gaat naar dien kant waar uw gevoelen zijn plaats heeft."

Is 't niet alsof de wet zelve hen, die tegen stemmen naar den tegenovergestelden kant roept, dringt, drijft? Wijst niet de consul, niet alleen met een vaste formule maar met hand en gebaar aan, op welke plaats ieder blijven, naar welke plaats ieder overstappen moet?

„Maar" zegt gij „wanneer als twee verschillende voorstellen worden behandeld, dat van doodstraf en dat van verbanning, dan zal men 't zien gebeuren dat 't voorstel van vrijspraak de meerderheid behaalt."

Wat gaat dat de stemmenden aan? 't Voegt hun toch zeker niet alle middelen aan te wenden om te voorkomen dat het zachtere het wint.

„Ja, maar wie voor doodstraf en wie voor verbanning zijn, moeten zich eerst (samen) meten met hen die voor vrijspraak stemmen en dan onder elkaar."

Wel zeker, net als bij sommige schouwspelen het lot één apart zet en bewaart om te strijden met den overwinnaar, zoo heb je ook in den senaat eerste en tweede concours, en het eene van twee voorstellen dat 't wint, wordt weer afgewacht door een derde. En bovendien als 't eerste voorstel (vrijspraak) is aangenomen, dan is 't met de beide andere gedaan; gaat 't dus aan dat de beide andere niet dezelfde positie (tegen elkaar) innemen, die beide die naderhand in 't geheel geen positie meer innemen kunnen? [1])

Ik zal 't nog eens anders en duidelijker zeggen: wanneer niet, terwijl degene die voor verbanning is, aan 't woord is, degenen die voor doodstraf zijn, zich dadelijk van hem afwenden, dan zal 't hun niets baten dat ze naderhand zich afscheiden van dengene wien ze vroeger hebben toegestemd.

Maar wat doe ik hier alsof ik 't beter wist? ik wil juist van u leeren of er van 't eene voorstel twee behoorden gemaakt te worden en er over elk van die twee afzonderlijk behoorde te worden gestemd.

En nu heb ik wel in den senaat mijn eisch er door gekregen, maar toch vraag ik u of 't een billijke eisch van mij was.

Hoe heb ik het er door gekregen?

Hij, die voor de doodstraf was liet, door de rechtmatigheid, althans door de billijkheid van mijn wensch gewonnen, zijn voorstel varen en voegde zich bij den voorstander van verbanning, uit vrees dat, wanneer er twee afzonderlijke stemmingen plaats hadden, het voorstel van vrijspraak de meerderheid zou behalen, wat ook wel zou gebeurd zijn, want dat voorstel had veel meer aanhangers dan elk der beide andere. Toen lieten dan ook zij, die zich door zijn gezag hadden laten meesleepen, en die nu door zijn overgang van hun leidsman waren beroofd, 't voorstel varen dat door den voorsteller zelven was prijs-

---

[1]) Doering deelt aldus in: „oportet... exspectat" tegenwerping, „quid quod... perimuntur" antwoord van Plinius. Ik liever: van *scilicet* af, alles antwoord van Plinius tot *consenserint* (§ 23 einde) toe, maar dat maakt geen principieel verschil Toch vind ik dat Plinius redeneert als een kip zonder kop. Maar ik zie 't evenals Doering zoo in dat de „verbannings-partij" 't heeft gewonnen, doordat de „vrijspraak-partij" zich bij haar voegde.

gegeven en werden nu overloopers met den overlooper, die eerst hun aanvoerder was geweest.

Zoo bleven van de drie voorstellen twee over en won van die twee het een, nadat terzijde was geschoven de derde partij, die daar ze 't niet van beide samen kon winnen nu vrij heeft mogen kiezen, door wie van beide ze wilde overwonnen worden. Vaarwel.

15. *Aan Junior.*

'k Heb u op eens met een menigte boeken overstelpt, maar dat heb ik gedaan vooreerst op uw eigen dringend verlangen, ten tweede omdat gij mij geschreven hadt dat de wijnoogst bij u zoo bizonder schraal was: daaruit toch kon ik met zekerheid weten dat gij allen tijd zoudt hebben om in den meer gebruikelijken zin van het woord te *lezen*. [1])

Ik krijg van mijn plantagetjes hetzelfde bericht, dus heb ik tijd om lectuur voor u te schrijven, als ik maar geld heb om goed papier te koopen. Want is 't papier harig of vloeit het, dan moet ik maar òf niets schrijven òf ik vernietig goedschiks of kwaadschiks wat ik geschreven heb, 't zij dan goed of kwaad. Vaarwel.

16. *Aan Paternus.*

Ik ben er kapot van zoo'n ziekte als er heerscht onder mijn volkje, zelfs sterfgevallen komen voor. 'k Heb maar twee troostgronden, maar die zijn veel te zwak voor zóó'n verdriet. Intusschen 't zijn dan toch troostgronden: vooreerst dat ik er zoo gemakkelijk toe heb kunnen besluiten om (diegenen die nu overleden zijn) te manumitteeren [2]), want ik verbeeld me niet geheel en al te hebben verloren degenen, die ik verloren heb terwijl ze al vrij waren,

---

[1]) Ik volg hier de geestige conjectuur van Otto, die *librum* delgt. Daardoor komt de woordspeling niet alleen tot haar recht, maar gaat ze ook op in 't Hollandsch. Want ook bij ons is *lezen* in den gewonen zin *een boek lezen;* lezen in den zin van *inzamelen* is al iets meer exquisiet.

[2]) Zoo vat ik dat *facilitas manumittendi* op, en die opvatting strookt 't best met al wat er verder volgt. 't Kan echter zijn dat er een bizondere faciliteit bestond om stervende slaven te manumitteeren.

ten tweede dat ik ook zelfs aan mijn slaven vergun een soort van testament te maken, en zoo'n testament, daar houd ik mij aan alsof het rechtsgeldigheid had. Ze geven opdrachten en doen verzoeken naar 't hun belieft en ik voer die uit alsof het lastgevingen waren. Ze verdeelen, ze schenken, ze laten na, altijd binnen den huiselijken kring. Want voor slaven is hun huis als het ware hun vaderland en hun staat.

Doch al geven die overwegingen mij eenige berusting, 't is een heele slag voor me dien ik lijd ten gevolge dier zelfde zachtmoedigheid, die er mij toe heeft gebracht om dergelijke vergunning te geven. Doch dat is voor mij geen reden om nu naderhand minder zachtmoedig te willen zijn. Ik weet wel er zijn heeren, die in zulk een onheil alleen financieel nadeel zien: misschien zijn die wijzer dan ik, maar menschen zijn het niet. Want menschelijk is 't smart te gevoelen, al biedt men er weerstand aan, en al sluit men de ooren niet voor vertroostingen; 't is niet menschelijk aan troost geen behoefte te hebben. Doch dit is misschien al meer dan ik er over had behooren te zeggen, 't is minder dan ik er over had willen zeggen. Want ook treuren heeft een zekere liefelijkheid, vooral als men 't doet bij een hartelijk liefhebbenden vriend, die uw tranen prijst of ze althans gaarne vergeeft. Vaarwel.

17. *Aan Macrinus.*

Is 't daar ginds bij u ook zulk bar en onstuimig weer? Hier stormt het voortdurend en komen telkens overstroomingen voor. De Tiber is buiten zijn bedding getreden, en waar de oever wat lager is daar stroomt hij er hoog over heen. Hoewel door een kanaal, dat onze keizer de voorzorg heeft gehad van te laten graven, een weinig ontlast, stort hij zich met geweld neer in de dalen, drijft over de velden en waar 't terrein effen is daar ziet men niets dan water. 't Gevolg is dat hij de stroomen, die hij pleegt op te nemen, en met zijn eigen wateren vermengd af te voeren naar zee, nu als 't ware tegemoet komt en dwingt hun loop te stuiten: zoo overstroomt hij met water van andere rivieren de akkers, die hij zelf niet

aanraakt. De Anio, die liefelijkste aller stroomen en wegens haar liefelijkheid door de aanliggende landhuizen als 't ware binnengelokt en tegen gehouden [1]) heeft de bosschen, waardoor hij werd overschaduwd, voor een groot deel geknakt en meegesleurd; bergen heeft hij ondergraven en op vele plaatsen, afgesloten door ingestorte rotsblokken, heeft hij bij 't zoeken van een nieuwen weg huizen omver geworpen en zich zelf weer boven en over die ruïnes uitgestort. Wie op hooger punten door dien storm zijn overvallen, zagen huisraad en kostbaarheden, landbouwwerktuigen, ossen, ploegen, ploegers, kudden zonder herders en daar tusschen in boomstammen en balken van villa's op de meest grillige wijze her- en derwaarts drijven. En ook terreinen, die de stroom wegens hun hoogte niet kon bereiken, zijn niet verschoond gebleven. Daar had men in de plaats van de overstroomende rivier voortdurende regenstroomen, waterhoozen, omstortingen van 't geen moest dienen om kostbare landerijen te beschermen, wankelende en neergestorte bouwwerken.

Veel menschen zijn daarbij verminkt, bedolven, verpletterd, de materieele schade is door smart en rouw vergroot.

Ik maak me ongerust dat 't bij u ook eeniger mate zoo gesteld is, al is dan bij u 't gevaar minder groot, en ik verzoek u om, zoo zich bij u niets van dien aard heeft voorgedaan, zoo spoedig mogelijk mijn zorg te stillen, maar 't mij ook te berichten als er zich wel iets dergelijks voorgedaan heeft. Want kwaad lijden of kwaad verwachten dat scheelt niet veel. Wat meer is: voor smart bestaat een zekere grens, niet voor vrees. Want smart heeft men alleen over wat men weet dat gebeurd is, vrees voor al wat maar kan gebeuren. Vaarwel.

18. *Aan Rufinus.*

't Is volstrekt niet waar wat men veelal aanneemt dat iemands testament als 't ware de spiegel is van zijn karakter. Daar had je Domitius Tullus: die heeft zich bij zijn over-

[1]) Zoo moet, dunkt mij, de zin zijn: de aanleggers der villa's hebben, om zooveel mogelijk van de rivier te profiteeren, veel in de rivier uitgebouwd.

lijden veel beter betoond dan bij zijn leven. Hij had allerlei lievigheden van erfenisjagers aanvaard en nu heeft hij zijn vermogen nagelaten aan zijn dochter of liever aan de dochter, die hij gemeen had met zijn broer: die broer was de werkelijke, hij de adoptief-vader. Zijn kleinzoons heeft hij bedacht met alleraardigste legaten, ook zijn achterkleindochter. Kortom hij heeft zijn plicht jegens wie hem 't naast stonden met vólledige trouw betracht en dat was 't nu juist wat men zoo weinig van hem verwacht had.

Nu wordt daarover de heele stad door op allerlei wijzen gesproken: sommigen noemen hem een veinzer, een ondankbare, die ontvangen weldaden vergeet en leggen aldus tegen zich zelven, terwijl ze hem beschuldigen, een zeér bezwarend getuigenis af, waarmee ze verraden wat voor menschen zij zelf zijn, dat ze over iemand, die grootvader en overgrootvader is, klagen als over een kinderlooze. Anderen zijn uitbundig in hun lof dat hij de onbeschaamde verwachtingen van sommige menschen heeft teleurgesteld, wie 't — zooals tegenwoordig de zeden zijn — een wijze daad is om den tuin te leiden.

Ze voegen er bij dat hij niet vrij was op een andere wijze te beschikken: dat hij zijn vermogen niet nagelaten heeft aan zijn dochter maar haar 't vermogen heeft terug gegeven waarmede hij, dank zij die dochter, was verrijkt geworden. Immers Curtilius Mancia had, omdat hij zijn schoonzoon Domitius Lucanus (dat was die broeder van Domitius Tullus) niet kon uitstaan, diens dochter, zijn kleindochter, tot erfgenaam gemaakt onder voorwaarde dat ze uit de vaderlijke macht werd ontslagen. Nu, dat had de vader gedaan en zijn broer had haar geadopteerd: zoo had hij, die in gemeenschap van goederen met zijn broer levende broer, gezegde testamentaire bepaling krachteloos gemaakt en die uit de vaderlijke macht ontslagen dochter door de slimme streek van adoptie weer in de vaderlijke macht terug gebracht en wel met dat groote vermogen er bij (dat ze inmiddels van haar grootvader had geërfd).

't Viel ook overigens aan die twee broeders als 't ware door 't noodlot te beurt om rijk te worden zeer tegen den zin dergenen, die 't hen maakten. Zoo is zelfs Domitius

Afer, die hen beiden had geadopteerd, gestorven met achterlating van een testament, dat hij 18 jaar te voren had gemaakt en waarmede hij 't later dermate oneens was dat hij hun vader had aangeklaagd ten gevolge waarvan deze verbannen was en zijn goederen verbeurd waren verklaard. Een wonderlijke vijandigheid van hem, een merkwaardige voorspoed van die twee broers; hij had dengenen met wien hij zelfs het vaderschap had gedeeld, weggerukt uit de rijen der burgers, zij hadden als nieuwen vader gekregen dengenen, die hun hun vader had ontnomen.

Maar ook die nalatenschap van Afer moest als al het andere, wat hij samen met zijn broer had verworven, aan de dochter van dien broeder worden overgedragen, door wien Tullus tot universeel erfgenaam was ingesteld met voorbij gaan van de dochter, om met zijn broer op goeden voet te blijven. Des te prijzenswaardiger is dat testament, ingegeven door liefde, trouw en eergevoel, dat testament waarmede aan alle verwanten, aan ieder naar verdienste, dank is vergolden, ook aan de vrouw. Want die heeft een paar allerliefste landhuizen gekregen en een groot kapitaal: 't is dan ook een beste vrouw voor hem geweest, een vrouw die zich in alles wist te schikken en wier verdiensten jegens haar man te grooter zijn naarmate men het meer heeft afgekeurd dat ze met hem is getrouwd. Men vond namelijk dat zij, een vrouw van hooge geboorte, een goeden naam, al in 't afgaan der jaren, lang weduwe en sedert jaren moeder, niet harer waardig had gehandeld door een huwelijk na te jagen met een schatrijk oud heer, die zoo erbarmelijk ziek was dat hij zelfs bij een vrouw, die hij als jongeling had getrouwd, weerzin zou hebben kunnen wekken. Want hij was zoo zeer verdraaid en lam in al zijn ledematen dat hij al zijn schatten alleen maar kon bekijken en niet eens op zijn rustbed kon gaan verliggen zonder door anderen geholpen te worden. Ja ('t is onsmakelijk en akelig om te vertellen) hij moest zich zijn tanden laten schoonmaken en poetsen. Men heeft hem vaak, als hij klaagde over de vernederingen, waaraan zijn toestand hem blootstelde, de uitdrukking hooren gebruiken: „dagelijks lik ik de vingers van mijn slaven."

Toch leefde hij maar voort en was zelfs aan 't leven

gehecht, dank zij de steun die zijn vrouw hem verleende, want door haar volharding had zij haar misdrijf van zulk een huwelijk aan te halen in roem verkeerd.

Hier hebt gij nu al de praatjes van de stad. Want Tullus dat is het eenige onderwerp van discours.

Nu nog de verkooping van zijn inboedel! Hij bezat namelijk zulk een overvloed van alles dat hij in staat was om uitgebreide landgoederen op den zelfden dag, waarop hij ze had gekocht, met een menigte standbeelden, antieke standbeelden, op te sieren. Zoo vol zaten zijn schuren, waarnaar hij nooit omzag, van de eerste meesterwerken.

Komaan, als er daar bij u iets is, dat een plaats in een brief waard is, vooruit er mee! Want nieuwtjes vernemen is niet alleen een genoegen voor de ooren: in die nieuwtjes zit vaak een voorbeeld dat ons een les kan zijn voor ons geheele leven. Vaarwel.

19. *Aan Maximus.*

De studie, dat is toch maar mijn vreugd en mijn troost: geen blijdschap is zóó groot of daardoor wordt ze nog grooter, geen droefheid of ze wordt er minder droevig door. Daarom heb ik dan ook én toen ik in onrust verkeerde over den toestand mijner vrouw, én toen ik in angst zat over mijn personeel, én toen er tot mijn groote smart eenigen van mijn personeel waren komen te sterven, tot die eenige verzachting van 't verdriet mijn toevlucht genomen: zij doet me 't leed wel meer gevoelen, maar ook geduldiger dragen.

Nu ben ik toch al gewoon om wat ik van plan ben te publiceeren vooraf aan het oordeel mijner vrienden en in de eerste plaats aan het uwe te onderwerpen of 't er wel mee door kan. Maar voor dit bizondere geval vraag ik u dan wel zeer dringend om aan 't geschrift, dat ik u samen met dezen brief zend, al uw aandacht te wijden, want ik vrees dat ik zelf te bedroefd ben geweest om dat in voldoende mate te doen: ik kon wel in zooverre mijn smart bedwingen dat ik schrijven ging, maar niet dermate dat ik 't met een onbevangen en opgeruimd gemoed deed. Men kan gerust zeggen dat niet alleen de

studie een goede stemming baart, maar dat zij zelve ook alleen bij een goede stemming naar behooren gedijt. Vaarwel.

20. *Aan Gallus.*

We gaan soms heele reizen maken over land en zee om 't een of ander in oogenschouw te nemen, waar we geen oog voor hebben als 't vlak vóór ons ligt, 't zij omdat 't in de menschelijke natuur ligt om onverschillig te zijn voor wat 't naast bij en te zoeken wat ver verwijderd is, 't zij omdat er niets is of 't verlangen er naar kwijnt als men 't gemakkelijk kan bevredigen, 't zij omdat we uitstellen te gaan bekijken iets wat we bekijken kunnen zoo vaak we willen, denkende: „dat krijgen we nog wel eens meer te zien." Wat er ook de reden van is, een menigte dingen in de stad en vlak bij de stad hebben we niet alleen nooit gezien maar er zelfs nooit van gehoord, waar we verhalen over zouden hebben gekregen, waar we boeken over zouden hebben gelezen, die we van alle kanten zouden hebben bezien, als ze waren voorgekomen in Griekenland, klein Azië, Aegypte of welk ander land maar rijk is aan merkwaardigheden en er reclame voor weet te maken.

Zoo is het mij ten minste onlangs gegaan: iets waarvan ik vroeger nooit had gehoord en dat ik vroeger nooit had gezien dat heb ik nu gezien ter zelfder tijd dat ik er voor 't eerst van hoorde.

Mijn vrouws-grootvader wou dat ik zijn landgoederen in Ameria eens zou komen bezichtigen. Terwijl ik daar zoo over heen wandelde werd ik opmerkzaam gemaakt op het in de diepte onder ons liggende meer van Vadimo en werden mij tegelijkertijd eenige merkwaardigheden daarvan verteld. En zoo kwam ik ter plaatse.

Dat meer is zoo rond als een wagenrad, volmaakt rond, er is geen buiging, geen schuinte in, alles is zoo precies afgepast als of 't met de hand was uitgegraven. De kleur is groener dan 't zeevlak, maar minder geprononceerd dan 't groen aan de boomen, 't water riekt en smaakt naar zwavel en 't bezit de kracht om gebroken voorwerpen

aaneen te hechten [1]). De uitgestrektheid is maar matig maar toch zoo dat 't water de kracht van den wind ondervindt en dat er hooge golven in kunnen oprijzen. Een schip ziet men er niet in van wege de heiligheid van 't geheele meer, maar eilandjes drijven er in, alle begroeid met riet, biezen en al wat verder de vruchtbare bodem en de rand van het meer voortbrengt. [2])

Elk van die eilandjes heeft een verschillende gedaante en grootte, maar alle hebben een afgeschuurden rand omdat ze steeds tegen den oever en tegen elkaar aanstootend, afschaven en afgeschaafd worden. Alle liggen op dezelfde diepte en liggen even luchtigjes, want ze hebben om zoo te zeggen een kiel, die maar weinig naar beneden gaat: je kunt die van alle kanten zien, ze ligt even weinig onder water als 't boveneind er uitsteekt. Soms zijn ze tot één geheel verbonden en lijken dan één stuk land, dan weer worden ze door den wind van verschillende zijden uiteengedreven of wel, als er in 't geheel geen wind is, [3]) drijven ze ieder afzonderlijk. Vaak hangt een kleiner aan een grooter als een sloep aan een vrachtschip, vaak ook gaan grootere en kleinere een wedstrijd met elkaar aan, of wel ze drijven alle naar één kant en waar ze komen stil te liggen doen ze 't land vooruit schieten, dan weer nemen ze nu eens hier dan daar een stuk van het meer af en geven 't weer terug, eerst als ze in 't midden zijn verkleinen ze den omtrek van het meer niet.

Men heeft opgemerkt dat runderen, steeds op het gras afgaande, op die eilanden stappen, meenend dat 't 't eind van den oever is en 't eerst dan merken dat de grond onder hun voeten bewegelijk is, als ze van den oever weggedreven, schrikken voor het water dat ze aan alle zijden om zich zien net als runderen die zijn ingescheept, en dan weer op de plaats waar de wind ze heeft heengedreven aan wal stappend, evenmin merken dat ze van

[1]) Ik lees met Kukula *veridi pressior* voor *viridior et pressior* en met den Pragensis *Saporque*, *medica vis qua*.

[2]) Zoo vertaal ik maar: dat geeft een gepasten zin, maar vooral die Comp. *fecundior* is mij hinderlijk.

[3]) Zou dat niet de bedoeling zijn? 't Is en blijft zonderling uitgedrukt: ten gevolge van windstilte verstoken (van wind).

boord zijn gegaan als ze 't gemerkt hebben dat ze aan boord kwamen.

'tMeer loopt uit in een rivier, die, na zich een poosje aan 't oog te hebben vertoond, in de diepte gaat en geheel onder den grond voortloopt en, wat men er heeft ingeworpen vóór haar verdwijnen, bewaart en weer naar boven brengt.

Dit heb ik u maar eens geschreven: ik dacht dat 't u wel even onbekend zou zijn als 't mij tot dusver was en u even merkwaardig zou voorkomen. Want 't gaat u als mij: niets interesseert u zóó zeer als natuurverschijnselen. Vaarwel.

21. *Aan Arrianus.*

Evenals in het leven acht ik het ook in de letterkunde het schoonst en het vriendelijkst om ernst en scherts te vermengen, anders loopt de eene uit op somberheid, de andere op dartelheid. Door die beschouwing geleid wissel ik geschriften van meer belang af met grappen en aardigheden. Om met die laatste voor den dag te komen heb ik nu eens de meest geschikte plaats en tijd uitgezocht en om ze in de gelegenheid te stellen er zich bij tijds aan te gewennen voorgedragen te worden aan tafel en in den rusttijd heb ik in de maand Juli, den tijd dat er bij de rechtbank 't minst te doen is, vóór de aanligbanken gemakkelijke stoelen laten zetten en laat daar eenige vrienden op plaats nemen.

Eens gebeurde het dat ik op zoo'n zelfden dag 's morgens onverwachts rechtsbijstand moest komen verleenen. Dat gaf mij aanleiding tot een voorrede. Ik verzocht dat men 't toch niet als onverschilligheid voor 't vak der letteren zou beschouwen dat ik op een dag dat ik een voordracht houden moest, al was 't dan ook in een vriendenkring, en wel in een kleinen vriendenkring (dat is dus voor vrienden in de tweede macht) nu maar eens geen vacantie had genomen van rechtskundige bemoeiingen. Ik voegde hieraan toe dat ik ook bij 't schrijven die zelfde volgorde in acht nam en 't noodzakelijke liet voorgaan aan het

genoegelijke en eerst schreef voor mijn vrienden dan voor mij zelf. [1])

Wat ik voordroeg was verschillend van inhoud en versmaat. Menschen als ik, die van hun talent weinig verwachting hebben, vermijden op die manier het gevaar van vervelend te worden. Mijn voordracht nam twee dagen in beslag: daartoe dwong mij de ingenomenheid der toehoorders er mede. Maar ik ben toch gewoon in dezen het tegenovergestelde te doen van wat anderen doen: anderen slaan wat over en vinden dat de hoorders hem dankbaar moeten zijn dat ze wat overslaan: ik sla niets over en zeg het er bij dat ik niets oversla. Ik lees alles voor wat ik vóór me heb om overal wat te verbeteren te hebben, een voorrecht dat mij niet kan te beurt vallen als ik alleen een bloemlezing voordraag.

„Maar" zegt gij „die andere manier getuigt van meer bescheidenheid, misschien wel van meer eerbied voor zijn auditerium." Ja maar, mijn manier is oprechter en vriendschappelijker. Want 't is een bewijs van genegenheid zich zóó van de genegenheid van anderen verzekerd te houden dat men niet bang is hen te zullen vervelen. En van den anderen kant, wat voor reden tot dankbaarheid aan zijn vrienden heeft iemand wanneer ze alleen samenkomen voor hun eigen genoegen? 't Is veeleischend en onhartelijk liever een goed geschrift van een vriend te willen aanhooren dan het geschrift van een vriend goed te maken.

Gij hebt mij steeds zóó veel hartelijkheid bewezen dat ik niet twijfel of gij verlangt ten spoedigste mijn nog onrijp produkt te lezen. Nu, gij krijgt het te lezen, maar herzien, dat was de reden waarom ik het in vriendenkring heb voorgedragen. En gij kent er al het een en ander van. Nu, dat krijgt gij nu, nadien verbeterd of wat ook wel

---

[1]) Dat ziet er raar en onbeleefd uit, alsof 't schrijven voor vrienden niet genoegelijk is. Doch zie ik wel, dan is 't een fijn uitgedachte extra beleefdheid. 't Heele leven is verdeeld in het noodzakelijk (ambtswerk) en het genoegelijke (letterkundige werk). Dat Plinius het eerste laat vòòrgaan, daar kunnen zijn vrienden geen bedenking tegen hebben, vooral niet als hij hun verzekert dat hij de twee deelen van het letterkundig werk in de zelfde volgorde verricht: eerst het moeite en zorg vereischend werk van schrijven voor zijn vrienden, dan het schrijven van dingetjes voor eigen vermaak. Of moeten *mihi* en *amicis* met elkaar van plaats ruilen? Dan moet *mihi scribere* het noodzakelijk werk aanduiden van schrijven voor eigen oefening, het echte, zware studeeren, *amicis scribere*. het genoegelijke werk van wat te maken voor vrienden. Maar die halve senarius aan 't slot van een zin behaagt mij niet.

eens gebeurt, als 't wat lang blijft liggen, slechter gemaakt terug als nieuw en nog eens van voren af aan geschreven. Want waar wat heel veel is veranderd, daar lijkt nieuw en gewijzigd ook wat hetzelfde gebleven is. Vaarwel.

22. *Aan Geminus.*

Zijt gij ook wel eens met van die menschen in aanraking gekomen die, zelf slaven van alle mogelijke hartstochten, de gebreken van anderen met zulke booze oogen aanzien alsof ze er afgunstig door worden en die het allerstrengst zijn tegen hen op wie zij 't meest gelijken? Terwijl toch zelfs hun, die niemands clementie behoeven, niets meer tot sieraad strekt dan zachtheid in 't oordeelen. Ik acht hem het best en het onberispelijkst die voor anderen zóó vergevensgezind is alsof hij dagelijks zondigt, en zóó alle zonde vermijdt als ware hij gewoon niemand vergiffenis te schenken. Dus laten wij ons te huis en daar buiten en in al onze handelingen steeds zóó gedragen dat we onverzoenlijk zijn voor ons zelven, maar vergevensgezind ook jegens hen, die voor niemand behalve voor zich zelven ooit verontschuldiging hebben en ons inprenten wat Thrasea, die zachtmoedige en daarom juist zoo groote man, placht te zeggen: „wie alle misdrijven haat, haat de menschen."

Misschien vraagt gij wel wat er mij toe brengt zoo te schrijven. Welnu: onlangs ontmoette ik iemand — maar 't is beter dat ik 't u vertel als ik eens bij u kom. Neen, dan doe ik 't ook niet. Want ik vrees dat hetgeen ik afkeur aan te tasten en te vervolgen in strijd is met hetgeen ik juist bezig ben voor te schrijven. Dus wie die man ook is, en hoe hij ook is, ik hewaar over hem het stilzwijgen. Hem uit te duiden dat baat mij voor mijn voorschrift niets, maar hem niet uit te duiden dat baat mij als mensch zeer veel. Vaarwel.

23. *Aan Marcellinus.*

O, dat Junius Avitus gestorven is, wat heeft me dat een leed gedaan, wat heeft 't me een schok gegeven! 't heeft me ontnomen, neen ontrukt alle lust en belangstelling

in de letteren en iedere liefhebberij. Bij mij aan huis had hij zijn eerste ambtsgewaad aangetrokken. Ik had hem voortgeholpen op zijn ambtelijke loopbaan en hij had voor mij de grootste genegenheid en de hoogste achting, liet zich door mij leiden, liet zich door mij opvoeden. Zoo iets komt bij de tegenwoordige jeugd niet vaak meer voor. Hoe weinigen willen de mindere zijn van een ouderen, of van een, in hun oog, wijzeren? Ze voelen zich dadelijk rijp, zijn dadelijk volleerd in alles, zien tegen niemand op, nemen niemand tot voorbeeld, ze zijn hun eigen voorbeeld, andere voorbeelden hebben ze niet.

Hoe geheel anders Avitus! zijn voornaamste wijsheid was, dat hij anderen wijzer achtte, zijn voornaamste geleerdheid dat hij wilde leeren. Altijd kwam hij met vragen omtrent de studie of omtrent 't geen hij moest doen of laten, altijd ging hij heen in een stemming alsof hij beter was geworden [1]), en dat was hij ook, al daardoor dat hij naar je had geluisterd, ja dat hij je wat had gevraagd.

Wat betoonde hij een onderdanigheid aan Servianus, dien man van strenge plichtsvervulling! Hij voelde zich zóó zijn mindere in rang, en nam hem zoozeer voor zich in, dat, toen de generaal werd overgeplaatst uit Germanië naar Pannonië, hij met hem meeging, minder omdat de dienst het vereischte dan wel omdat dat zoo zijn persoonlijk verlangen, zijn behoefte was.

Met wat een ijver en onderdanigheid betoonde hij zich als quaestor niet alleen een bruikbaar assistent van zijn consuls (hij heeft er meer dan één gehad) maar evenzeer een gezellig en prettig medebeambte. Wat heeft hij zich een moeite gegeven, wat heeft hij een voorzichtigheid betracht om dat aedilenambt, dat hem ontgaan is, neen waaraan hij zoo ontijdig is ontrukt, te verwerven!

Dat is het vooral wat steeds mijn wond weer open rijt. Ik moet telkens weer denken aan zijn inspanning, die hem geen voordeel heeft opgeleverd, aan zijn sollicitaties die hem niets hebben gegeven, aan dat ambt zelf dat hij zich heeft waardig gemaakt, maar verder ook niet. Altijd zie ik weer vóór me dat ambtsgewaad, dat hij in mijn

[1]) Ik houd het voor zeker dat hier iets als *videretur* is uitgevallen.

woning heeft aangetrokken, steeds komen mij voor den geest mijn eerste bemoeiingen in zijn belang, die tevens de laatste zijn geweest, al onze gesprekken, al de adviezen die ik hem heb gegeven. Ik treur om hem zelven, die ons zoo jong is ontnomen, ik treur om het leed zijner naaste betrekkingen. Hij had een ouden vader, een vrouw die hij als meisje van nog geen 20 jaar had getrouwd, een dochter, waarmede hij kort vóór zijn dood was verrijkt geworden. Één dag heeft al die blijde verwachtingen, al die vreugde in haar tegendeel verkeerd. Pas benoemd aediel, nog zoo kort man en vader, heeft hij een ambt, dat hij nog niet had aanvaard, een moeder zonder zoon, een vrouw als weduwe, een dochter als wees, die nooit haar vader of haar grootvader had gekend, nagelaten. Dat komt er nog bij, bij mijn verdriet, dat ik, afwezig en onkundig omtrent het dreigend onheil, tegelijkertijd vernam dat hij ziek en dat hij gestorven was: ik heb zelfs niet door ongerustheid [1]) mij kunnen voorbereiden op mijn leed. Zoo groot is nu de droefheid, waarin ik dit schrijf en niets meer schrijf dan dit. Want op 't oogenblik is 't mij onmogelijk over iets anders te spreken of aan iets anders te denken. Vaarwel.

24. *Aan Maximus.*

Mijn genegenheid voor u dwingt mij, niet u te leeren (een leermeester hebt gij niet van noode) maar u op te wekken om te onthouden wat gij al weet, en het te betrachten of wel om te maken dat gij 't nog beter weet.

Bedenk dat gij gezonden wordt naar de provincie Achaja, dat ware, onvervalschte Griekenland, waarin men aanneemt dat de eerste beschaving, literatuur, ja ook het eerste graan is ontdekt; dat gij gezonden wordt om vrije staten te organiseeren, dat wil zeggen tot menschen die in de hoogste mate menschen, tot vrije menschen, die in de hoogste mate vrij zijn, die hun recht op vrijheid, hun door de natuur gegeven, hebben weten te behouden door hun deugd en verdienste, door hun vriendschap jegens

---

[1]) 't Moet stellig en zeker *timore* zijn, niet *tempore*.

ons, door 't heilig verdrag dat ze met ons hebben gesloten.

Eerbiedig de goden, die die staten hebben gesticht, waarnaar die staten zijn genoemd [1]), eerbiedig hun ouden luister, eerbiedig den ouderdom zelven, die eerbiedwaardig is in een mensch en heilig in een staat. Heb achting voor hun lang bestaan, voor hun roemrijke daden, ja ook voor hun mythen. Doe niets te kort aan iemands waardigheid, aan iemands vrijheid, ja zelfs aan iemands ijdelheid.

Houd u zelven voor oogen dat dit het land is, dat ons recht en wet gegeven heeft, niet omdat het ons had overwonnen maar omdat wij er om vroegen, dat 't Athene is waar gij heengaat, Sparta dat gij te besturen krijgt: 't zou hard en onmenschelijk zijn aan die staten hun schijn van vrijheid, den naam van vrijen, die hun nog is overgebleven, te ontrukken.

Geneesheeren plegen wel — niet waar? —, al bestaat er in het ziek zijn zelf geen onderscheid tusschen slaven en vrijen, toch vrijen met meer zachtheid en omzichtigheid te behandelen. Bedenk wat elk van die staten is geweest, maar laat dat voor u geen aanleiding zijn er op één laag neer te zien omdat hij het niet meer is. Weg met alle trots en aanmatiging. Maak u niet bezorgd voor minachting. Hoe zou nu iemand, die de hoogste macht in handen heeft en daarvan de uiterlijke kenteekenen draagt, geminacht kunnen worden, tenzij 't iemand is die werkelijk laag en verachtelijk is, en die begint met zich zelven te minachten?

Heerschappij neemt een verkeerde proef van haar macht als ze dat doet door anderen te honen; door vrees eerbied willen wekken dat is niet de ware manier. Liefde is veel meer bij machte dan vrees om dat doel te bereiken. Want de vrees verdwijnt als gij u verwijdert, liefde blijft en evenzeer als vrees omslaat in haat, zoo gaat liefde over in hoogachting.

Wat u in 't bizonder aangaat (ik wil het nog eens zeggen), vergeet nooit hoe uw aanstelling luidt en geef u zelf er uitleg van, wat het zeggen wil en wat een gewichtige taak het is vrije staten te organiseeren. Wat toch

---

[1]) Zou dat nu toch niet de zin zijn van dat *nomine deorum*?

is er verder verwijderd van dwingelandij dan organisatie? Wat is er kostbaarder bezit dan vrijheid?

En dan, hoe gruwelijk is het als organisatie plaats maakt voor onderdrukking, vrijheid voor slavernij! Hierbij komt nog dat gij te wedijveren krijgt met u zelven: zwaar drukt op u de groote roem van uw quaestorsambt, waarmede gij teruggekeerd zijt uit Bithynië, zwaar ook het getuigenis des keizers, uw tribunaat, uw praetorsambt, en dan dit goeverneurschap dat u gegeven is als een hooge erkenning uwer verdiensten. Reden te meer voor u om al uw krachten in te spannen dat men niet eens van u moge zeggen dat gij zachter, beter, meer voor uw taak berekend zijt geweest in een veraf, dan in een nabij de hoofdstad gelegen provincie, dat gij dat alles onder slaven meer zijt geweest dan onder vrijen, meer toen gij door 't lot dan nu gij bij welberaden keuze zijt aangewezen, meer als onervaren en onbekend man dan als beproefd en deugdelijk bevonden magistraat. Hoe vaak hebt gij niet gehoord en gelezen dat 't veel verachtelijker is een roemrijken naam te verliezen dan hem nooit te verwerven?

Heb de goedheid van u — wat ik reeds in den aanvang zeide — overtuigd te houden dat ik dit alles schrijf bij wijze van opwekking, niet bij wijze van vermaning, maar toch ook wèl bij wijze van vermaning. Tegenover iemand, wien ik zóó genegen ben als u, maak ik mij niet bezorgd de maat te buiten te zijn gegaan. Want wat zoo krachtig mogelijk behoort te zijn, daarvoor bestaat geen gevaar dat 't al te krachtig zal wezen. Vaarwel.

BOEK IX.

1. *Aan Maximus.*

'k Heb u dikwijls aangemaand om wat gij te boek hebt gesteld — hoe moet ik 't noemen: „tegen Planta" of „ter verdediging van u zelven"? 't een zoo wel als 't ander: dat vereischte het onderwerp — om dat zoo spoedig mogelijk

in 't licht te geven. En vooral, nu ik vernomen heb dat hij gestorven is, maan ik u daartoe aan en breng 't u nog eens onder het oog. Want, al hebt gij 't aan velen voorgelezen en te lezen gegeven, niemand moet kunnen denken dat gij dat werk pas op 't touw hebt gezet toen hij was overleden, terwijl gij 't reeds in den tijd, dat hij in volmaakten welstand verkeerde, hebt voltooid. Laat er nooit twijfel aan bestaan of gij wel — wat nu algemeen van u wordt verklaard — een man van karakter zijt. En die twijfel zal niet opkomen wanneer 't een bekende zaak is bij goedgezinden en bij kwaadgezinden dat gij niet eerst na den dood van uwen vijand moed hebt gekregen om tegen hem te schrijven, maar dat 't stuk al klaar lag en dat de dood van Planta alleen de uitgave er van is vóór geweest. Zoo zult gij tevens het verwijt ontgaan:

„zonde is 't om over dooden . . ."

Want wat geschreven, wat voorgedragen is over een levende dat wordt, ook al is hij gestorven, zoo goed als over een levende in 't licht gegeven als dat dadelijk geschiedt. Dus, zoo gij iets anders onder handen hebt, laat dat dan een poosje liggen, maar maak dit af: wij, die 't gelezen hebben, vinden dat het al lang af is. Vind dat nu zelf ook maar: uitstellen kan nergens toe dienen en de loop van zaken verbiedt het u. Vaarwel.

2. *Aan Sabinus.*

Dat vind ik prettig dat gij niet alleen zooveel mogelijk brieven van me verlangt, maar dat ze ook zoo uitvoerig mogelijk moeten zijn. Nu, ik ben tot dusver met schrijven aan u steeds spaarzaam geweest, deels omdat ik eerbied had voor uw drukke bezigheden, deels omdat ik de handen zoo vol had met hoofdzakelijk zielloos bedrijf, waardoor de geest én afgeleid én verzwakt wordt. Bovendien had ik nooit stof om zoo heel veel te schrijven. Ik verkeer niet in het geval van Cicero, dien gij mij tot voorbeeld stelt: hij had een rijken geest, en die geest had voortdurend te beschikken over belangrijke en daarbij veelsoortige onderwerpen. Binnen hoe enge grenzen ik mij moet beperken, hoef ik u niet te zeggen, gij ziet het zelf. Of ik

zou u schoolbrieven moeten schrijven, studeerkamerbrieven om zoo te zeggen. Maar als ik denk aan 't wapengekletter, waarin gij nu verkeert, aan uw leven in 't veld, aan 't hoorngeschetter en trompetgeschal dat daar weerklinkt, hoe gij baadt in 't zweet, bedekt zijt met stof, geblakerd wordt door de zon, dan lijkt me dat wel al zeer ongepast.

Zie hier mijn verontschuldiging: een afdoende naar mij voorkomt; toch meen ik niet te mogen wenschen dat gij haar wilt laten gelden. Want 't is een bewijs van de hoogste vriendschap als men met korte brieven van vrienden, ook al weet men dat er voor die kortheid goede gronden aanwezig zijn, geen genoegen neemt. Vaarwel.

3. *Aan Sabinus.*

Anderen mogen er anders over denken, ik acht hen het gelukkigst, die anticipeeren op 't genot van blijvenden, welverdienden roem, en die, zeker van het oordeel der nakomelingschap, reeds leven in den luister die hen wacht. Wat mij aangaat, zoo ik niet het loon der onsterfelijkheid voor oogen had, ik zou wenschen te leven zoo rustig als een koetje in de weide. Er zijn, dunkt mij, twee soorten van menschen: de eenen moeten steeds bedacht zijn op onsterfelijkheid, de anderen alleen aan hun kortstondig leven denken, de eersten voegt het steeds hun uiterste krachten in te spannen, de laatsten doen beter aan niets dan aan rust en verpoozing te denken en niet hun leven te plagen door getob met vergankelijke dingen, zooals ik velen zie doen, die door een jammerlijken en kortstondig kwellenden schijn van ijver 't slechts brengen tot het bewustzijn van hun onwaarde.

Wat ik u daar zeg, dat zeg ik dagelijks mij zelven en ik zal ophouden het mij zelven te zeggen als gij het met mij oneens zijt. Maar dat zult gij niet; gij zijt iemand die steeds iets onder handen hebt dat roem en onsterfelijkheid belooft.

4. *Aan Macrinus.*

De pleitrede, die ik u hier zend, samen met dezen brief, ik zou bang wezen dat gij die onmatig lang zoudt vinden, zoo 't er niet een van dien aard was, die telkens schijnt uit te wezen en telkens van voren af aan te beginnen. Want ieder punt van beschuldiging bevat als 't ware een afzonderlijk geval. Gij kunt dus, waar gij ook met lezen zijt opgehouden [1]) hetgeen volgt steeds lezen als iets nieuws en ook als iets wat samenhangt met het vroeger door u gelezene. Aldus zult gij 't stuk in zijn geheel zeer lang, in zijn deelen zeer kort kunnen vinden. Vaarwel.

5. *Aan Tiro.*

Gij moet weten dat ik uw gangen naga en nu vind ik het prachtig dat gij (ga zoo voort!) uw rechtvaardigheid in de oogen uwer provincialen aangenaam maakt door vriendelijkheid. Die bestaat voor een belangrijk deel hierin dat men werk maakt van de deftige lieden en op een dergelijke wijze de genegenheid wint der minderen dat men tevens de aanzienlijken te vriend krijgt. Met de meesten gaat het zóó dat ze, uit vrees van te zeer naar de gunst der grooten te streven, den naam krijgen van onbeholpenheid, ja van afgunst. Gij hebt, dat weet ik, u steeds verre gehouden van zulk een verkeerde wijze van doen, maar ik kan me niet weerhouden om u, op den toon van een vermaner te prijzen dat gij hierin aldus de ware maat houdt, dat gij steeds 't verschil in rang en stand in acht neemt, want daarin verwarring, vermenging en wanorde brengen dat geeft een soort van gelijkheid ongelijker dan de ongelijkheid zelve. Vaarwel.

6. *Aan Calvisius.*

Ik heb den laatsten tijd in allergenoegelijkste rust doorgebracht met niets dan lectuur en notitieboekjes. „Hoe

---

[1]) 't Voorafgaande *undecunque coeperis* heb ik weggelaten. 't Is óf een ondragelijke breedsprakigheid van Plinius zelven, óf een pedant toevoegsel van een ander.

kan dat nu in de stad?" zult gij vragen. Wel, er waren wedrennen, en dat is een soort van schouwspel dat mij niet in het allerminst kan boeien. Daar gebeurt niets nieuws, er is geen afwisseling, er is niets te zien wat 't niet voldoende is ééns gezien te hebben. Daarom moet ik er mij zoo over verbazen dat duizenden volwassen menschen net als kleine kinderen maar steeds weer verlangend zijn om paardjes te zien draven en mannetjes te zien staan boven op wagens. Als de bekoring van zoo'n schouwspel nu nog maar zat in de vlugheid der paarden of in de bedrevenheid der menners, dan kon je 't nog eenigszins plaats geven, maar nu hebben ze hun zinnen gezet op een lap, op een lap zijn ze verzot, en als midden onder 't draven, midden onder den wedstrijd de kleuren eens over en weer naar den anderen kant konden worden gebracht, dan zouden ze die zelfde menners, die zelfde paarden, die ze al op een afstand herkennen, wier namen ze uitroepen, verloochenen. Zoo'n invloed, zoo'n gezag heeft zoo'n voddig tricotje, ik zeg niet bij de domme menigte, die uit nog grooter vodden bestaat, maar zelfs bij sommige deftige heeren. Denk ik er aan hoe die maar niet genoeg naar hun zin kunnen zitten kijken naar iets zóó zinledigs, zóó zielloos, zóó eeuwig en altijd het zelfde, dan, moet ik zeggen, heb ik toch ook wel een beetje plezier dat ik in zóó'n plezier geen plezier heb. En vooral gedurende zoo'n tijd is 't me een genot mijn leegen tijd aan de studie te besteden, dien tijd die anderen verdoen met leege drukte. Vaarwel.

7. *Aan Romanus.*

Zoo zoo, ben je aan 't bouwen? Heerlijk, nu kan ik me op een illustre voorbeeld beroepen. Ik bouw namelijk ook, maar nu ik het samen met u doe mag ik het een verstandige bezigheid noemen. Er is nog een punt van overeenkomst: gij bouwt aan zee, ik aan het lago di Como. Op dien oever heb ik verscheiden landhuizen, maar in twee er van schep ik bizonder behagen, en met die houd ik mij voortdurend bezig.

Het eene staat boven op een rots en ziet naar Bajaansche

mode uit op het meer, de andere, ook naar Bajaansche mode, ligt vlak tegen het meer aan, Dus noem ik het eene tragedie, het andere comedie, want het eene verheft zich als 't ware op hooge tooneellaarzen, het andere staat op pantoffeltjes. Elk van beide heeft zijn eigen liefelijkheid, elk is den bezitter van allebei te welgevalliger omdat het andere weer zoo verschillend is. Het een heeft nader, het ander wijder genot van het meer, 't eene omvat met een lichte kromming één inham, het ander scheidt twee krommingen door een hoogen bergrug, hier strekt zich een rechte wandelbaan ver uit boven den oever, daar heb je een slechts weinig gebogen wandelbaan onder een ruime galerij, 't eene landhuis voelt de golven niet, het andere breekt ze, uit het eene kan men neerzien op de visschers, van uit het andere kun je zelf visschen en je snoer uitwerpen terwijl je in je slaapkamer bent, ja zelfs terwijl je in bed ligt.

't Een en ander is voor mij een reden om nu eens aan dit dan weer aan dat landhuis wat toe te voegen, juist omdat ze zulk een overvloed van heerlijkheden hebben.

Maar wat geef ik u rekenschap? Gij zelf kunt hiermee rekenschap geven dat gij net doet als ik. Vaarwel.

8. *Aan Augurinus.*

Als gij eerst mij prijst en vervolgens ik u, dan kon men wel eens denken dat ik niet spreek uit overtuiging maar uit dankbaarheid. Nu, laat men dat denken: ik vind al uw geschriften zeer schoon, maar vooral wat gij geschreven hebt over mij. Hier hebben wij dus twee feiten, die uit één oorzaak voortkomen. Gij zijt 't meest op dreef als gij 't over uw vrienden hebt, en als gij 't over mij hebt, dan verbeeld ik me dadelijk dat dat wel het beste wezen zal. Vaarwel.

9. *Aan Colonus.*

O wat vind ik dat voortreffelijk dat gij zoo'n diepe smart gevoelt over den dood van Pompejus Quintianus! Waarlijk uw smart is een voortzetting van uw innige

genegenheid voor den overledene! De meeste menschen handelen anders: ze hebben alleen lief wie nog in leven zijn, of liever ze doen alsof ze hen lief hadden, en ook dat nog maar alleen zoolang ze hen rijken voorspoed zien genieten. Wie in 't ongeluk zijn, vergeten ze evenzeer als wie dood zijn. Doch uw trouw is duurzaam en in uw genegenheid zijt gij zóó volhardend dat eerst uw eigen dood er een eind aan zou kunnen maken.

Nu was dan ook Quintianus waarlijk iemand wien men behoort lief te hebben en wel op de zelfde wijze waarop hij lief had: hij was een vriend van gelukkigen, een beschermer van ongelukkigen en aan wie hem waren ontnomen bleef hij steeds met weemoed denken.

En dan, hoe eerlijk was zijn gelaat, hoe bezadigd zijn woord, wat hielden bij hem ernst en vriendelijkheid elkaar in evenwicht! Wat had hij een belangstelling in de schoone letteren, en wat een juist inzicht! Wat een eerbied betoonde hij zijn leven lang zijn vader, die hem zoo ongelijk was! Hoe weinig schaadde het zijn reputatie van braaf man dat hij zoo'n brave zoon was!

Maar wat scheur ik uw wond open! Of neen: gij waart den jongen man zoo genegen dat gij dat liever hebt dan dat er over hem gezwegen wordt, vooral door mij: van mijn lofredenen toch verwacht gij dat daardoor zijn leven wordt opgeluisterd, zijn nagedachtenis in stand gehouden, ja gij verbeeldt u dat zelfs de jeugd, waarin hij ons is ontrukt, hem daardoor kan worden terug gegeven. Vaarwel.

10. *Aan Tacitus.*

Ik zou wat graag uw voorschrift opvolgen, maar de wilde zwijnen zijn zoo schaarsch dat Minerva en Diana, die gij mij raadt gelijkelijk te vereeren, niet samen kunnen gaan. Dus moet ik wel tevreden zijn met Minerva alleen te dienen, en dan nog maar kieskeurig, want 't is warm weer en ik ben buiten.

Trouwens op reis heb ik nog wel een paar blaadjes vol gekregen met prulletjes om dadelijk te vernietigen, met gesnap zooals men in een reiskoets houdt. 'k Heb daaraan in mijn landhuis nog wat toegevoegd, in andere

genres heb ik geen lust. Dus blijft de poezie rusten, alhoewel gij van oordeel zijt dat die het meest tot haar recht komt in bosschen en wouden. Een enkel pleidooitje heb ik herzien, maar dat is een onverkwikkelijk en onbekoorlijk bedrijf: 't doet meer aan landarbeid dan aan landelijke genoegens denken. Vaarwel.

11. *Aan Geminus.*

Uw brief is mij ter hand gesteld. Hij was mij hoogst aangenaam, vooral omdat gij mij verzoekt u iets te schrijven dat in uw werken een plaats kan vinden. Nu, daarvoor zal zich wel eens een onderwerp opdoen, 't zij het onderwerp dat gij mij aanwijst, 't zij een ander dat geschikter is. Want dat van u, daar zijn eenige bedenkelijkheidjes mee verbonden: zie maar eens om u heen en gij zult ze opmerken.

Dat wist ik niet dat er in Lyon ook al boekverkoopers waren: des te meer genoegen deed het mij uit uw brief te vernemen dat mijn schrijverij daar debiet heeft; 't is me een vreugde dat ze buitenslands de gunst behoudt, die ze zich in de stad verworven heeft. Ik zou haast voor volmaakt gaan houden wat de menschen, ondanks verschil van woonplaats, zoo eenstemmig prijzen. Vaarwel.

12. *Aan Junior.*

Ik hoorde onlangs een vader zijn zoon berispen dat hij wel wat veel geld besteedde aan honden en paarden. Toen de jonge man de kamer uit was zei ik: „hoor eens, hebt gij nooit iets gedaan dat door uw vader kon worden afgekeurd? Wat spreek ik van *gedaan*? Doet gij niet vaak iets wat uw zoon, als gij plotseling zoon werdt en hij vader, met gelijke strengheid zou kunnen veroordeelen? Zijn niet alle menschen onderhevig aan een of andere verkeerde neiging? Permitteert niet de een zich wat veel in dit, de ander in dat opzicht?

Dat afschrikkend voorbeeld van te groote gestrengheid brengt mij als vriend er toe, u, mijn vriend, eens te waarschuwen om toch nooit uw zoon te hard en streng te be-

handelen. Bedenk dat hij jong is en dat gij 't geweest zijt en pas steeds uw vaderschap zóó toe dat ge nooit vergeet dat gij zelf een mensch zijt en ook vader van een mensch. Vaarwel.

13. *Aan Quadratus.*

Wat ik over de wijze, waarop Helvidius Priscus is gewroken, heb te boek gesteld dat hebt gij met zooveel belangstelling en aandacht gelezen ... dat gij mij juist daarom met zooveel te meer aandrang verzocht om u ook verder te schrijven al wat hieromtrent nog niet door mij is geschreven, in één woord gij wenscht het geheele beloop dier zaak te vernemen dat nog vóór den tijd is gevallen waarop gij begont zulke verhandelingen in persoon bij te wonen.

Om dan met het begin te beginnen: nauwelijks was Domitianus omgebracht of het stond bij mij vast als een stellige overtuiging dat zich thans een voortreffelijke en schitterende gelegenheid voordeed om schuldigen te vervolgen, slachtoffers te wreken en eenigen naam te maken bij 't publiek. En hoevele gruwelijke misdaden er ook door velen waren bedreven, scheen mij dat toch wel de gruwelijkste dat in den senaat een senator de hand aan een senator had geslagen, een oud-praetor aan een oud-consul, een rechter aan een aangeklaagde. Bovendien ik was bevriend geweest met Helvidius, zoo bevriend als ik maar kan zijn met een man, die uit vrees voor de toen dreigende gevaren zijn grooten naam en zijn niet minder groote verdiensten in stille afzondering verborgen hield, ik was bevriend geweest met Arria en Fannia, de stiefmoeder en de moeder der stiefmoeder van Helvidius. Maar wat mij aandreef was niet zoo zeer mijn persoonlijke betrekking op Helvidius en zijn familie als wel de openbare gerechtigheid, de ondragelijkheid van het vergrijp, mijn voornemen om een voorbeeld te stellen.

In de eerste dagen nu van het herstel der vrijheid had de een dezen, de ander dien particulieren vijand met veel rumoer maar zonder orde of regelmaat voor de vierschaar geroepen en ten val gebracht. Ik achtte het zoowel kloek-

moediger als ook betamelijker om een zoo onmenschelijken beschuldigde niet onder de algemeene verontwaardiging over de toenmalige tijdsomstandigheden maar onder een hem in 't bizonder treffende aanklacht te doen gebukt gaan op een tijd, dat de eerste opwellingen reeds hadden uitgewoed, de toorn met den dag was bedaard en plaats had gemaakt voor ordelijk recht. En, hoewel ik pas mijn vrouw verloren had en in de diepste droefheid verkeerde, ik zond een boodschap aan Anteia (zoo heette de weduwe van Helvidius) en verzocht haar bij mij te komen daar ik wegens mijn pas ingetreden rouwtijd niet van huis kon. Zoodra ik haar vóór mij zag, sprak ik aldus: „ik heb het vaste voornemen uw man niet ongewroken te laten. Wees zoo goed hiervan bericht te geven aan Arria en Fannia (die waren nl. pas uit de ballingschap terug gekeerd), en ga met u zelve en met die beide dames te rade, of gij in dezen mijn bondgenooten zijn wilt; niet dat ik hulp en bijstand noodig heb, maar ik wil niet in die mate voor mijn eigen roem zorgen dat ik u uw rechtmatig aandeel daaraan misgun. Anteia bracht de boodschap over, de beide andere dames lieten niet op zich wachten.

't Geval wilde dat twee dagen daarna senaat zou worden gehouden. Nu heb ik mij steeds in alles gewend tot Corellius; ik kende niemand van meer doorzicht en grooter wijsheid, maar nu heb ik mij tot mijn eigen inzicht bepaald: ik was bang dat zijn advies negatief zou luiden, want hij is nog al wat zwaartillend en omzichtig. Maar dit kon ik niet van me verkrijgen om hem niet op den dag zelven te berichten dat ik doen ging datgene, waarover bij mij geen aarzeling meer bestond, want de ondervinding had mij geleerd dat, wie eenmaal een vast besluit heeft genomen, daaromtrent geen raad meer moet inwinnen, allerminst bij diegenen wier raad men, als men hem eenmaal ingewonnen heeft, ook wel dient op te volgen.

Ik kom in den senaat, vraag het woord en breng, onder algemeene instemming het een en ander te berde. Maar pas had ik iets van een aanklacht doen vernemen en te kennen gegeven dat ik een bepaalden persoon op het oog had, echter nog zonder een naam te noemen, of er kwam verzet van alle kanten. De een riep: „we dienen

te weten wie het is, omtrent wien gij buiten de orde van den dag om een voorstel wenscht in te dienen," een ander „wie is die beschuldigde aangaande wien door den voorzitter nog niets ter tafel is gebracht?", weer een ander: „laat ons, die nog in leven zijn, nu ook veilig en gerust kunnen wezen."

Ik hoor dat alles aan, onverstoord en onvervaard: zoo groot is de kracht der rechtvaardigheid van de zaak, die men heeft ondernomen, en zoo'n groot verschil maakt het voor iemands gerustheid of ongerustheid, of wat hij doet den menschen minder naar den zin is, dan wel of zij het afkeuren.

't Zou te lang duren als ik u alles wilde opsommen wat er al zoo over en weer werd in het midden gebracht. Ten slotte sprak de consul: „Secundus, als gij iets verlangt ter tafel te brengen, zal u daartoe de gelegenheid worden gegeven, zoodra de beurt van spreken aan u is." „Gij vergunt mij daar iets," antwoordde ik, „wat gij nog nooit aan iemand hebt geweigerd."

Ik ging weer zitten, allerlei andere dingen werden behandeld. Middelerwijl doet een van de oud-consuls onder mijn vrienden, mij onder vier oogen in gesoigneerde bewoordingen het verwijt dat ik al te kras en onbezonnen was opgetreden, tracht mij van mijn plan af te brengen, raadt mij aan er van af te zien, en voegt daarbij: „gij wekt opzien bij latere keizers". „Goed" zeg ik, „als 't dan maar bij slechte keizers is." Nauwelijks was die weg of daar kwam een ander op. „Wat gaat gij beginnen?" zegt hij, „wat een onbezonnenheid! wat stelt gij u bloot aan gevaren: de tegenwoordige toestand maakt u vermetel, maar hoe later de toestand zijn zal, daar weet gij niets van. Gij maakt u iemand tot vijand die nu al opperschatmeester is, binnenkort consul wordt: en wat heeft die man een invloed en een menigte vrienden!" En hierbij noemt hij den naam van een zeker iemand, die toen in de Oost aan 't hoofd van een groot leger stond en over wien allerlei onzekere maar belangrijke geruchten de ronde deden. Mijn antwoord luidde:

„'k Heb mij op alles bereid en ernstig mijn plan overwogen".

Ik ben bereid om, als de omstandigheden dat medebrengen, te boeten voor een handelwijze, die mij tot eere strekt, nl. dat ik een snooden booswicht boeten doe."

De tijd tot het doen van voorstellen was daar. Het woord voerden: de nieuw benoemde consul Fabricius Veiento, Fabius Maximinus, Vettius Proculus, collega van Publicius Certus, den man over wien het ging, en daarbij stiefvader van mijn pas overleden vrouw, daarna Ammius Flaccus. Die allen spraken ter verdediging van Certus, alsof ik zijn naam (wat nog niet het geval was) reeds had genoemd, en gingen al vast maar pleiten tegen een beschuldiging, die als 't ware nog in de lucht hing.

Wat ze verder zeiden behoef ik u niet te verhalen: 't Staat alles in die geschriften, die gij onder handen hebt. Want ik heb alles trouw met hun eigen woorden weergegeven.

Tegen hen traden op Avidius Quietus en Cornutus Tertullus. Quietus betoogde dat het een groote onbillijkheid zijn zou, niet het oor te leenen aan rechtmatige klachten, dat men dus aan Arria en Fannia het recht niet behoorde te benemen haar grieven te doen hooren, dat het er niet toe deed wat iemands positie was, maar wel wat er van hem te zeggen viel. Cornutus zeide dat hij door de consuls was aangesteld tot voogd over de dochter van Helvidius, op verzoek van haar moeder en stiefvader, dat hij ook nu niet geneigd was om de taak, die zijn plicht hem oplegde, van zich te schuiven, dat hij hierin echter zijn verontwaardiging wilde intoomen en zich in zijn opvatting der aanhangige zaak even gematigd wilde betoonen als die twee achtbare vrouwen, die zich tevreden stelden met den senaat de bloeddorstige slaafsheid van Publicius Certus in herinnering te brengen en met den senaat te verzoeken om, mocht dien man de welverdiende straf voor zijn zoo wel bewezen misdaad worden kwijtgescholden, hem als 't ware te brandmerken met een afkeuring, zooals door den censor pleegt te worden uitgesproken.

Hierop kwam Satrius Rufus voor den dag met een redeneering, die 't midden hield en niets besliste. „Wordt" zeide hij „Publicius Certus niet vrijgesproken, dan geschiedt

hem onrecht. Zijn naam is genoemd door de vrienden van Arria en Fannia, maar ook door zijn eigen vrienden. Reden tot ongerustheid bestaat er niet: wij, die gunstig over den man oordeelen, zijn ook rechters. Is Certus onschuldig (dat hoop ik en dat zou mij 't liefst zijn), maar ook zoo lang er nog niets is bewezen, kunt gij hem, dunkt mij, vrijspreken."

Zoo spraken de verschillende senatoren, ieder naar gelang hem het woord werd verleend. Toen kwam de beurt aan mij.

Ik stond op; mijn inleiding vindt gij vóór u, ik dien allen een voor een van antwoord. 't Is niet te zeggen met wat een aandacht, met wat een gejuich allen, die pas zoo luid protesteerden, mijn woorden opvingen, zoo'n ommekeer was het gevolg van het belang der zaak, of misschien ook wel van den gunstigen indruk mijner rede, of de standvastigheid des pleiters.

Mijn pleidooi was ten einde; Veiento wilde nog repliceeren maar dat werd niet geduld; algemeen rumoer en spectakel; ten slotte zeide Veiento: „hoogaanzienlijke vergadering, gij zult mij, hoop ik, niet dwingen de hulp der tribunen in te roepen." Dadelijk hierop riep de tribuun Murena: „excellentie, ik sta u toe het woord te voeren." Ook toen weer protesten. Middelerwijl riep de consul de namen af, hield stemming en . . . vergunde den senaat heen te gaan: men liet Veiento alleen staan, terwijl hij nog poogde iets in het midden te brengen. Over dien hoon (zoo noemde hij het) heeft hij zich naderhand herhaaldelijk beklaagd met het Homerische vers:

„Grijsaard! ach wat maken de jeugdige strijders 't u [moeilijk."

Niemand haast in den senaat of hij omarmde, omhelsde mij, overlaadde mij met lof, dat ik weer in eere had gebracht het gebruik, dat lang in onbruik was geweest, om naar aanleiding eener persoonlijke veete een openbare beraadslaging te houden en dat ik nu eens eindelijk den senaat had bevrijd van den blaam, die hem bij de andere standen zoo in discrediet bracht, van, terwijl hij streng was voor anderen, alleen toegevend te zijn voor sena-

toren, dat senatoren wederkeerig elkaars misdrijven door de vingers zagen.

Dit alles is geschied in Certus' afwezigheid: 't zij dat hij een dusdanigen loop van zaken had voorzien, 't zij dat hij werkelijk ziek was, zooals het heette in zijn verontschuldiging.

Nu heeft de keizer wel aan de zaak geen voortgang gegeven door haar ter verdere behandeling en afdoening aan den senaat terug te zenden, maar toch heb ik bereikt waarom het mij te doen was: de collega namelijk van Certus (in het schatmeestersambt) heeft het consulaat gekregen, en Certus (in datzelfde schatmeestersambt) een opvolger. Aldus gebeurde precies wat ik in mijn slottirade had gezegd: „de onderscheiding, hem geschonken door een slechten keizer, onder den besten aller keizers worde zij hem ontnomen."

Naderhand heb ik, zooveel ik kon, mijn geheele pleidooi weer bijeengebracht en er nog heel wat aan toegevoegd.

Hierbij heeft zich iets toevalligs voorgedaan, maar dat niet als een toeval is opgevat geworden: eenige weinige dagen nadat ik mijn pleitrede in 't licht had gegeven is Certus ziek geworden en gestorven. Ik heb namelijk van meer dan ééne zijde de mededeeling gekregen dat hem tijdens zijn ziekte dit gezicht is verschenen dat ik hem dreigde met een zwaard, en dat hij dat gezicht herhaaldelijk voor oogen had.

Voor de waarheid hiervan zou ik niet durven instaan, maar het afschrikkend voorbeeld dat ik heb willen stellen zou veel aan kracht winnen, wanneer men aan die mededeeling geloof hechtte.

Zie hier een brief, die in zijn soort niet korter is dan het omvangrijk geschreven pleidooi, dat gij hebt gelezen. Maar dat hebt gij u zelven te wijten, want gij zijt met dat geschreven pleidooi nog niet tevreden geweest. Vaarwel.

14. *Aan Tacitus.*

Gij zijt niet gewoon u zelven op te hemelen en ik ben wel gewoon om, vooral als ik over u schrijf, de waarheid

te betrachten. Of de nakomelingschap nog naar ons zal omzien weet ik niet, maar ik weet wel dat wij ons dat althans eenigermate hebben waardig gemaakt, niet door ons talent ('t zou aanmatigend zijn dat te beweren) maar door onzen ijver, onze inspanning en onzen eerbied voor de nakomelingschap. Laten wij maar voortgaan op den ingeslagen weg: die heeft wel niet velen tot roem en aanzien gevoerd, maar wel velen uit de duisternis en de volslagen onbekendheid. Vaarwel.

15. *Aan Falco.*

Ik was uitgeweken naar Etrurië om geheel naar eigen welgevallen te kunnen leven. Maar dat gaat zelfs in Etrurië niet. Van alle kanten komen er stukken in van boeren met allerlei beklag. En die stukken lees ik met nog meer tegenzin dan mijn eigen stukken, hoewel ik die ook met tegenzin lees. Want ik ben aan 't herzien van eenige mijner pleidooitjes, en dat is, als ze al een poosje hebben gelegen, een zielloos en een verdrietig werk.

Afrekenen daar wordt zóó weinig aan gedaan alsof ik afwezig was. Een enkelen keer ga ik boven op een paard zitten en dan speel ik in zoover landheertje, dat ik een deel van mijn landgoederen afrijd, maar bij wijze van een toertje. Houd gij u maar bij het oude en schrijf mij nieuws uit de stad: gij weet nu hoe weinig ik een man van het land ben. Vaarwel.

16. *Aan Mamilianus.*

Dat zóó'n rijke jacht u een groot genoegen is geweest dat verbaast mij niet: „de gesneuvelden waren niet te tellen", heet het gewoonlijk in de beschrijving van veldslagen. Ik heb voor jagen geen tijd en ook geen lust er in; geen tijd omdat we aan den wijnoogst zijn, geen lust omdat er weinig te oogsten valt. Maar bij wijze van nieuwen most breng ik nieuwe versjes tehuis, en daar gij er mij op zoo'n prettigen toon om vraagt zal ik u die sturen, zoodra ik vind dat ze uitgegist zijn. Vaarwel.

17. *Aan Genitor.*

Dank voor uw brief. Gij beklaagt u over de verveling, die gij hebt moeten doorstaan aan een rijk voorzienen disch, vanwege de aanwezigheid van potsenmakers, vuilpoesen en narren. Kom, wees nu niet zoo nurksch. 't Is waar, ik houd er zulk volkje niet op na, maar 't hindert mij niets dat anderen het wél doen. Waarom houd ik ze er dan niet op na? Omdat er niet de minste aardigheid voor me aan is, niets vermakelijks of onverwachts als een vuilpoes smerige taal uitslaat, een potsenmaker brutaal is, een nar mal doet. Ik handel hierbij niet op grond van redeneering maar overeenkomstig mijn smaak. En bovendien hoevelen zouden er wel wezen, die aanstoot nemen aan wat mij en u bekoort en boeit, deels omdat ze 't mal, deels omdat ze 't vervelend vinden? Hoevelen die, als er wat wordt voorgelezen, als er wat muziek wordt gemaakt of komedie gespeeld, aanstalten maken om te vertrekken of wel met even groote ergernis achterover gaan zitten in hun stoel als waarmee gij die „monstruositeiten" (zoo noemt gij 't) hebt verduurd? Laten we dus de vermaken van anderen laten passeeren, in de hoop dat men dat ook met de onze doen zal. Vaarwel.

18. *Aan Sabinus.*

Uit uw brief blijkt mij duidelijk met wat een ijver en inspanning gij mijn werkjes hebt gelezen — en u ingeprent. Dus maakt gij 't u zelven moeielijk met mij aan te lokken en uit te noodigen om u zooveel mogelijk van mijn hand te lezen te geven. Goed, maar dan stuk voor stuk en bij wijze van bloemlezing, anders zou ik die zelfde memorie van u, waaraan ik zoo veel verschuldigd ben, door telkens nieuwen aanvoer in verwarring brengen en haar, beladen en bezwaard als ze is, dwingen om wegens de groote menigte de deelen, wegens hetgeen volgt hetgeen vooraf gaat, te laten schieten. Vaarwel.

19. *Aan Ruso.*

Gij hebt, zoo schrijft gij, in een mijner brieven gelezen dat Virginius Rufus op zijn grafmonument heeft laten zetten:

Hier ligt Rufus: hij won, na Vindex te hebben verslagen,
't keizerschap, niet voor zich zelf, maar voor zijn volk en
[zijn land.

Dat hij daartoe order heeft gegeven dat keurt gij af en voegt daaraan toe dat 't dan nog beter was wat Frontinus heeft gedaan nl. verbieden eenig monument voor hem op te richten, en nu vraagt gij mij wat over die twee handelwijzen mijne meening is.

Wel, ik ben beiden vriendschappelijk gezind geweest, maar dengenen, dien gij berispt, dien heb ik meer bewonderd en wel in die mate bewonderd dat ik meende dat hem nooit te groote lof kon worden geschonken; en zie nu verkeert hij in staat van beschuldiging en moet ik zijn zaak bepleiten.

Allen, die iets groots en vermeldingwaardigs hebben verricht, die acht ik niet alleen te verontschuldigen, neen ik acht hen in de hoogste mate te prijzen, wanneer zij de onsterfelijkheid, die zij zich hebben waardig gemaakt, najagen en ook door middel van hun grafschrift er naar streven om den roem van hun naam bij 't nageslacht in stand te houden. En nu ken ik behalve Virginius nauwelijks iemand, wiens bescheidenheid in 't vermelden even groot is geweest als zijn luister in 't verrichten. Ik kan getuigen — en ik ben een vriend van hem geweest met wien hij zeer ingenomen was — dat hij ten mijnen aanhoore er maar eenmaal toe is gekomen om iets omtrent zich zelf te vermelden en dan nog maar alleen wat Cluvius hem heeft gezegd: „Hoor eens Virginius, gij weet hoe groot de waarheidsliefde is die de geschiedenis van ons, geschiedschrijvers, eischt: en dus, houd het mij ten goede wanneer gij in mijn boeken 't een of ander niet zóó behandeld vindt als gij wel zoudt verlangen" en wat hij daarop heeft geantwoord, nl.: „wel, Cluvius, gij weet toch, hoop ik, dat ik, wat ik heb gedaan, met deze bedoeling

heb gedaan dat 't u lieden vrij staan zou te schrijven wat gij wildet."

Welnu, laten wij nu met hem eens Frontinus vergelijken, en wel juist in dat opzicht, waarin gij hem meer bezadigd en ingetogen acht. Hij verbood dat men hem een monument oprichtte, maar in welke bewoordingen deed hij dat? „een monument voor mij dat is een noodelooze uitgave: de herinnering aan mij zal stand houden zoo ik dat door mijn leven heb verdiend."

Vindt gij 't nu soms ingetogener aan de gansche wereld bij geschrifte te verkondigen: „mijn naam zal blijven stand houden," dan in twee versregeltjes te beschrijven wat gij hebt gedaan?

Maar 't is niet mijn doel Frontinus te beschuldigen, ik wil alleen Verginius verdedigen. En hoe kan ik hem meer naar den eisch bij u verdedigen dan door hem te vergelijken met den man, dien gij boven hem stelt? Naar mijn opvatting treft geen van beiden eenig verwijt, beiden hebben met even groot verlangen gestreefd naar roem, maar langs verschillende wegen, de een door te verzoeken om den hem verschuldigden lof, de ander door te kennen te geven dat hij allen lof heeft versmaad. Vaarwel.

20. *Aan Venator.*

Die brief van u . . . wel die was mij te welgevalliger naar mate hij langer was, vooral daar hij van 't begin tot het eind handelde over mijne werkjes. Dat gij daar schik in hebt dat verbaast me niet: gij houdt veel van al wat van mij komt, omdat gij veel houdt van mij. Ik ben op 't oogenblik aan 't wijnoogsten, een schrale oogst maar hij valt toch nog mee . . . als dat ten minste oogsten is, nu en dan een druifje plukken, de pers bekijken, den most uit het vat te proeven en af en toe het stadspersoneel op 't lijf te vallen dat nu het opzicht houdt over mijn volkje van het land en mij overlaat aan snelschrijvers en voorlezers. Vaarwel.

21. *Aan Sabinianus.*

Die vrijgelatene van u, op wien gij volgens uw schrijven zoo boos waart, die is bij me geweest, is mij te voet gevallen, heeft mijn knieen omklemd alsof 't de uwe waren. Hij huilde, hij smeekte, hij was stom van angst, in één woord hij overtuigde mij van zijn berouw. Ik geloof aan zijn bekeering omdat hij voelt dat hij misdreven heeft.

Gij zijt boos op hem, dat weet ik, en gij zijt dat terecht, dat weet ik ook, maar de lof van zachtmoedigheid is te grooter naarmate de toorn gerechtvaardigder is geweest. Gij hebt van den man gehouden, en dat zult hij, hoop ik, weer doen; voor 't oogenblik is het voldoende als gij u laat verbidden. Als hij 't verdient, kunt gij weer boos op hem worden en dat zal men u te minder kwalijk nemen omdat gij u hebt laten verbidden. Denk een beetje aan zijn jeugd, aan zijn smart over hetgeen hij heeft gedaan, pijnig hem niet . . . en pijnig u zelven niet. Want boos wezen dat is voor iemand, zoo zachtzinnig als gij, een pijniging.

't Zal, vrees ik, den schijn hebben dat ik u niet iets vraag maar iets afdwing, als ik zoo mijn beden voeg bij de zijne. Maar dat wil ik te meer en te overvloediger doen naarmate ik hem zelven ernstiger en gestrenger heb onder handen genomen: ik heb hem zeer nadrukkelijk bedreigd dat ik naderhand nooit meer een goed woord voor hem zou doen.

In dien geest heb ik tot hem gesproken, hij moest bang gemaakt worden. Maar met u ga ik anders te werk. Bij u zal ik nog wel eens weer komen vragen en weer mijn zin krijgen. Als 't maar is in iets wat ik mij tot eer kan rekenen te vragen en gij in te willigen. Vaarwel.

22. *Aan Severus.*

Ik verkeer in groote ongerustheid over de ziekte van Passennus Paullus en dat op meer dan één goeden grond: 't is een braaf en rechtschapen man, iemand die mij zeer genegen is. Bovendien: in de literatuur wedijvert hij met

de ouden en volgt hen getrouw en gelukkig na, bovenal Propertius van wien hij afstamt, een nazaat zijn voorvader waardig en hem in dat opzicht bovenal gelijk, waarin hij 't meest heeft uitgemunt. Neemt gij zijn elegieen ter hand, dan krijgt gij een keurig afgewerkt geschrift te lezen, vol gevoel en smakelijk van vorm, alles echt Propertiaansch. Onlangs heeft hij een uitstapje gedaan op het gebied der lyriek, en ook hier geeft hij zoo trouw Horatius weer als in de elegie Propertius. Gij zoudt hem ook voor een verwant van Horatius houden, als ten minste in de kunst verwantschap iets beteekent. Groot is de verscheidenheid zijner lyrische gedichten en groot de smedigheid der taal. Als minnedichter is hij echt, hij is heftig in zijn boosheid, een lofredenaar zoo welwillend, een grappenmaker zoo geestig als men maar kan wenschen, kortom in alle genres bereikt hij een volmaking als of hij maar één genre beoefende.

Zoo'n vriend, zoo'n talent . . . ik *heb* over hem in zorg verkeerd dat ik er ziek van was, ziek van ziel niet minder dan hij van lichaam — maar eindelijk en ten laatste, — hij is weer bijgekomen en ik ben weer tot mij zelven gekomen. Wensch mij daarmee geluk en wensch er de literatuur geluk mee, want die heeft door zijn ziekte in even groot gevaar verkeerd als ze, dank zij zijn herstel, nieuwen lof zal verwerven. Vaarwel.

23. *Aan Maximus.*

Vaak is mij de eer te beurt gevallen dat de Raadsheeren van den Hoogen Raad, na langen tijd hun deftige plechtstatigheid te hebben bewaard, plotseling, als konden ze zich niet langer inhouden, oprezen en gingen applaudisseeren [1]; vaak ben ik uit den senaat terug gekeerd met lof beladen zoo groot ik maar kon wenschen, maar nooit heeft iets me zooveel genoegen gedaan als wat onlangs Cornelius Tacitus mij vertelde.

Hij had namelijk bij de laatste courses gezeten naast een onbekende; die had hem, na allerlei belangrijke ge-

[1]) In de his. staat *laudarentque*, maar dat zal wel *plauderentque* moeten zijn.

sprekken over literatuur, gevraagd: „komt gij uit Italië of uit het buitenland?" daarop had Tacitus geantwoord: „gij kent mij wel, uit uw lectuur." Toen zei de vreemdeling: „Zijt gij dan Tacitus of Plinius?"

Ik kan 't niet onder woorden brengen hoe heerlijk ik 't vind dat onze namen beschouwd worden als 't rechtmatig eigendom der literatuur, als namen niet van personen maar van genres.

Weer iets soortgelijks mocht ik onlangs ondervinden. Naast mij zat de edele Fadius Rufinus, en naast hem weer een stadgenoot van hem, die juist op dien dag voor 't eerst in de stad was gekomen. Rufinus had hem mij aangewezen en gevraagd: „ziet gij dien mijnheer wel?", en daarop uitgeweid over mijn geschriften. Toen had die vreemde gezegd: „o! Plinius!"

Waarlijk ik moet zeggen mijn werk wordt rijk beloond. Of zou ik me niet evenzeer mogen verheugen over de algemeene bekendheid van mijn naam als Demosthenes, toen een oud vrouwtje te Athene op eens, na hem te hebben hooren spreken, uitriep: „dat is Demosthenes"?

Nu, ik verheug er mij dan over, en wil 't wel weten ook dat ik er mij over verheug. Want ik maak me niet ongerust dat 't wat blufferig zal schijnen als ik ter kennis van anderen breng wat men van mij denkt, en niet wat ik van mij zelven denk, vooral niet dat gij daarvan dien indruk krijgen zult, gij die niemand zijn roem misgunt en den mijnen zelfs wel wilt bevorderen. Vaarwel.

24. *Aan Sabinianus.*

't Is goed van u gehandeld dat gij uwen vrijgelatene, met wien gij eertijds zoo ingenomen waart, weer in uw huis en weer in uw hart hebt opgenomen en dat wel omdat mijn brieven hem er in terug brachten. Het zal een reden van vreugde zijn voor u; zeker is het dat voor mij. Vooreerst omdat ik nu weet dat gij zóó handelbaar zijt dat gij zelfs in boosheid naar rede luistert, en ten tweede omdat gij zóó veel om mij geeft dat gij — wat moet ik zeggen? — mijn vermaning opvolgt of mijn verzoek inwilligt?

Maar ik maak bovendien van deze aanleiding gebruik om u den raad te geven om u bij misslagen der uwen niet onverzoenlijk te betoonen — ook al is er niemand, die een goed woord voor hen doet. Vaarwel.

25. *Aan Mamilianus.*

Gij klaagt over uw vele en velerlei bezigheden in het legerkamp en — alsof gij absoluut niets om handen hadt, leest gij mijn prulletjes en malligheidjes, hebt er plezier in, vraagt er om en spoort mij aan meer van dien aard te maken, wat voor mij geen geringe aansporing is. Want dat brengt er mij toe om van dat genre van literatuur niet alleen genoegen maar ook een zekeren roem te verwachten, nu ik uw oordeel er over heb vernomen, het oordeel van een man als gij, zóó ernstig, zóó geletterd en bovenal zóó waarheidlievend.

Op 't oogenblik heb ik 't druk met pleiten, wel niet zoo heel druk, maar toch druk. Als ik daarmee klaar ben, laat ik weer wat uit dezelfde Muzenvolière in uw welwillenden schoot terecht komen! Samen met de adelaars van u en uw gevolg zult gij mijn muschjes en duifjes de vleugels laten groeien . . . als ze ten minste niet alleen aan zich zelve maar ook aan u behagen. Want behagen zij alleen zich zelve, zorg er dan goed voor dat ze de kooi, of wel het nest niet uitkomen. Vaarwel.

26. *Aan Lupercus.*

Ik heb mij eens over een redenaar uit onzen tijd, wiens stijl wel correct en zuiver maar weinig grootsch en weinig georneerd was, aldus uitgelaten: „zijn eenige fout is dat hij geen fout maakt" en dat was, dunkt me, niet kwaad gezegd. Want een redenaar moet zich oprichten, verheffen, soms ook moet hij opbruischen en uitspatten, vaak zelfs geen gevaar duchten, want wat hoog en verheven is daar ligt de afgrond naast. Wie draven, zullen vaker struikelen dan wie kruipen, maar die nooit struikelenden die verwerven in 't geheel geen lof, die anderen eenigen lof ook al struikelen zij. Want wat bij gymnastische toeren het

geval is, dat geldt ook van de welsprekendheid: niets strekt haar meer tot aanbeveling dan het gewaagde. Let eens op die gymnasten die over een touw naar boven loopen: wat wekken ze een toejuiching op als ze op 't punt schijnen van naar beneden te storten. Het meest toch wordt bewonderd wat 't onverwachtst, het gewaagdst en, zooals de Grieken het nog schilderachtiger zeggen, wat het meest „roekeloos" is, want dien zin heeft hun woord parabolon.

Zoo is de verdienste van den zeeman niet zoo groot wanneer hij over een kalme als wanneer hij over een onstuimige zee vaart: in 't eerste geval glijdt hij de haven binnen zonder dat iemand hem prijst of lof toezwaait; maar als het touwwerk giert, de mast buigt, het roer zucht, dan is hij groot, een zeegod gelijk.

Dit schrijf ik u daar ik heb bemerkt dat gij in mijn geschriften 't een en ander hebt gemerkt als gezwollen wat ik verheven vond, als buitensporig wat mij ferm voorkwam, als overdadig wat mij naar den eisch van 't onderwerp leek. En 't maakt een groot onderscheid of gij een kruisje zet bij wat verkeerd of bij wat in 't oog loopend is. Geen mensch of hij merkt op 't geen boven en buiten het gewone peil uitgaat, maar er is scherpe opmerkzaamheid voor noodig om te onderscheiden wat overdreven is en wat grootsch, wat verheven is en wat onzinnig.

Daar hebt gij wel in de eerste plaats Homerus: wien ter wereld treffen niet — hetzij hij ze wil afkeuren of goedkeuren — uitdrukkingen als:

groot was 's wijden hemels trompetgeschal
of: tegen een wolk stond geleund de speer van den god
of wel: zoo schreeuwen zelfs niet de golven der zee.

maar, zooals 't spreekwoord zegt, men moet het op een goudschaaltje afwegen of zulke uitdrukkingen wonderbaarlijk en hol dan wel grootsch, en, waar er over het hemelsche wordt gesproken, passend zijn.

Nu meen ik niet dat ik ooit iets zou hebben gezegd of hebben kunnen zeggen dat daaraan gelijk was, zoo onzinnig ben ik niet, maar ik wilde 't op deze wijze duidelijk maken dat men aan de welsprekendheid den teugel moet vieren en de vaart des geestes niet steeds beperken binnen een eng kringetje.

„Maar," zegt gij, „redenaars verkeeren in een ander geval dan dichters." Alsof Cicero minder vermetel is dan de dichters! Maar over Cicero spreek ik nu niet: omtrent hem vrees ik geen tegenspraak. Demosthenes zelf, het richt- en maatsnoer van den redenaar, houdt die zichzelven in en legt hij zich aan banden waar hij die bekende tirade uitspreekt: „afschuwelijk volk van gelukzoekers en goddeloozen" en dan verder: „niet met rotsblokken of steenen heb ik den staat ommuurd" en dadelijk daarop: „heb ik niet aan de zeezijde Euboea als bolwerk gesteld vóór Attica?" en elders: „ik voor mij, o mannen van Athene, houd me stellig overtuigd dat Philippus dronken is van 't succes zijner ondernemingen." Wat is er vermeteler dan die passage: „een krankheid" enz. En dan deze wendingen, korter dan de vroeger genoemde maar in stoutheid er aan gelijk: „toen Pytho daar dan met zijn brutale taal bij wijze van een gezwollen bergstroom op u afkwam." Van 't zelfde genre is: „maar wanneer iemand gelijk Philippus door oneerlijkheid en gemeenheid machtig is geworden, dan werpt de eerste de beste aanleiding, de kleinste schok hem uit het zadel." In gelijken stijl is dit: „door alle mogelijke in onzen staat geldige bepalingen buiten de deur gezet" en ter zelfder plaatse: „gij zelf hebt alle medelijden verbeurd, of liever te niet gedaan: tracht gij dus niet uw anker uit te werpen bij hen naar wie gij alle havens hebt afgedamd en ontoegankelijk gemaakt"; iets vroeger luidde het „voor hem is, dat weet ik zeker, geen dezer terreinen begaanbaar; 't zijn alles steilten, rotskloven, afgronden." En vervolgens: „men zal, vrees ik, nog eens van u denken dat wie er hier maar een schurk in 't staatsbestuur wil worden, daartoe bij u zijn opleiding kan krijgen," en dat is hem nog niet genoeg, hij voegt er aan toe: „onze vaderen hebben toch, dunkt me, niet daarvoor uwe gerechtshoven gebouwd dat gij daar zulk volkje zoudt opfokken," en dan nog: „maar als hij een koopman in ongerechtigheid, een handelaar, een schacheraar is," en tallooze andere dergelijke uitdrukkingen, om maar niet te spreken van wat Aeschines noemt zijn „marionetten in plaats van woorden".

Maar ik merk dat ik mij zelven een tegenwerping heb

op den hals gehaald. Gij zult namelijk zeggen: „zulke dingen worden ook in Demosthenes afgekeurd." Zeker, maar let nu eens op hoeveel grooter hij is die berispt wordt dan de berisper en wel juist deswege. Want in andere zaken blinkt zijn kracht, maar hierin blinkt zijn grandeur uit. En Aeschines zelf, onthield die zich van wat hij in Demosthenes hekelde? „de stem des staatsmans moet 't zelfde doen hooren als de wet, maar als de wet één en de staatsman een ander geluid doet hooren . . . [1])" Op een andere plaats: „en dan weer verschijnt hij in het volle licht." Weer op een andere: „bij 't aanhooren hem belagend en beloerend drijft gij hem tot zijn onwettige voorstellen." En dat vond hij zóó mooi dat hij het elders herhaalde: „maar even als bij de wedrennen drijft gij hem in de baan van deze kwestie." Of is dit soms beter en eenvoudiger: „gij veroorzaakt wonden" of: „neemt hem gevangen als een zeeroover in de politiek" en meer van dien aard.

Nu verwacht ik dat gij 't een en ander juist in dezen brief, bijvoorbeeld dat: „het roer zucht" en: „aan een zeegod gelijk" evenzeer treft met uw scherpe kritiek als die passages waarover ik schrijf. Want ik bemerk dat ik, terwijl ik wat ik vroeger heb geschreven verdedig, vervallen ben in wat gij afkeurt.

Maar pas uw scherpe kritiek maar toe, als ge maar nu reeds een dag bepaalt waarop we over 't een en over 't ander persoonlijk met elkaar tot een beslissing komen. Dan zult gij mij schroomvallig of ik u brutaal maken. Vaarwel.

27. *Aan Paternus.*

Hoe groot de macht, het aanzien, de majesteit, ja de goddelijkheid der historie is, dat heb ik al vaak te voren ondervonden, maar ook onlangs nog.

Iemand had een voordracht gehouden uit een geschrift, waarin onomwonden de waarheid werd gezegd en een deel er van bewaard voor een anderen dag. En zie, daar kwamen vrienden van een zeker iemand hem bidden en smeeken

---

[1]) Hier en verder op geeft Doering geheel andere Grieksche citaten dan Keil en Kukula.

de rest niet voor te dragen. Zoo schamen zich vaak zij, te hooren wat ze gedaan hebben, die zich niet hebben geschaamd te doen wat hen bij 't aanhooren blozen doet. Nu, die schrijver deed wat hem werd verzocht, hij kon dat doen zonder tegen zijn geweten te handelen. Maar dat geschrift blijft, even zeer als wat daarin wordt beschreven, het zal voortdurend gelezen worden, en dat te meer nu er een tijdje over verloopen is. Want 't is voor de menschen een prikkel iets te vernemen als men hen een poos wachten laat. Vaarwel.

28. *Aan Romanus.*

Ik had in lang geen brief van u gehad, maar nu heb ik er dan ook drie te gelijk gekregen, allerliefste, vriendschappelijke brieven, brieven zooals ik er van u wel krijgen moest, vooral nadat ik er zóó lang verlangend naar had uitgezien.

In één doet gij mij de hoogst aangename opdracht om uw brief te doen bezorgen aan Plotina [1]) die ik zoo hoog vereer; dat zal geschieden. In dien zelfden recommandeert gij mij Pompilius Artemisius: 'k heb hem dadelijk ingewilligd wat hij mij kwam verzoeken. Verder deelt gij mij mede dat uw wijnoogst maar zoo zoo is geweest. Die klacht deel ik met u, al liggen onze goederen ver van elkaar.

In brief no. 2 doet gij mij weten dat gij bezig zijt met van allerlei te dicteeren en te schrijven, wat mijn beeld voor u doet oprijzen. Daar ben ik u dankbaar voor, maar ik zou nog dankbaarder zijn, indien gij mij in de gelegenheid hadt willen stellen te lezen wat gij schrijft en dicteert. En 't zou billijk zijn dat ik met uw geschriften evenzeer kennis maakte als gij met de mijne, ook al was ik er niet bij betrokken, bij die geschriften van u.

Aan 't slot doet gij mij de toezegging dat gij, zoodra gij van mijn plannen op de hoogte zijt, zult wegdrossen uit uw eigen gedoe en u naar mij spoeden. Nu, ik ben al bezig boeien voor u in gereedheid te brengen, die gij onmogelijk zult kunnen verbreken.

---

[1]) Plotina de vrouw van keizer Trajanus.

In uw derden brief staat dat gij mijn pleitrede voor Clarius hebt ontvangen en dat die u uitvoeriger voorkwam dan toen ik haar, in uw aanwezigheid, voordroeg. Dat is ze ook, ik heb er naderhand veel ingevoegd.

Bovendien bericht gij mij dat gij mij nog een brief hebt geschreven, die meer in details ging en vraagt of ik dien heb ontvangen. Dat is, tot mijn grooten spijt, niet het geval. Dus stuur hem bij de eerste de beste gelegenheid, maar met rente; die bereken ik op 1 pct. Kan 't matiger? Vaarwel.

29. *Aan Rusticus.*

't Is zeker beter één ding uitnemend dan vele op middelmatige wijze te doen, maar als je nu niet in staat bent tot één uitnemend ding, dan moet je er maar vele middelmatig verrichten.

Met het oog hierop beproef ik 't maar met verschillende genres, maar voel me in geen van alle sterk. Dus, als gij dit van mij leest, of dat leest, wees dan toegevend voor wat ge in handen hebt, bedenkend: „'t is niet het eenige".

Bij andere bedrijven strekt het aantal voortbrengselen tot verontschuldiging; moet nu in de literatuur een strengere wet gelden, in dat bedrijf dat zooveel zwaarder is?

Maar is 't niet ondankbaar van me als ik tot u spreek van verontschuldiging? Als gij mijn werk, dat ik u nu zend, met even groote inschikkelijkheid ontvangt als mijn vroegere, dan heb ik eer lof te hopen dan genade af te smeeken. Toch ben ik tevreden met de laatste. Vaarwel.

30. *Aan Geminus.*

Gij zijt altijd in uw gesprekken met mij en nu weer in uwe brieven vol lof over uwen vriend Nonius, dat hij toch voor sommige menschen zoo gul is. Dat vind ik ook lofwaardig, als hij 't tenminste niet voor die menschen alleen is. Wie werkelijk vrijgevig is, van dien verwacht ik dat hij wat over heeft voor 't vaderland, voor zijn familie, voor zijn vrienden .... ik bedoel zijn vrienden,

die in behoeftige omstandigheden verkeeren: hij moet niet doen als zij, die bij voorkeur geven aan wie ze weten dat zelf 't best tot geven in staat zijn. Hun geschenken zijn lijmstokken en hengelvoeder: ze halen niet uit hun eigen voorraad, maar grissen uit den voorraad van anderen. Gelijk van aard zijn zij, die den een begiftigen, den ander berooven en door hebzucht den naam van roijaal trachten te verwerven. Nr. 1 is: tevreden zijn met het zijne, nr. 2 allen, wie gij weet dat het 't meest noodig hebben te ondersteunen en er bovenop te helpen en uit zoo'n compagnieschap niemand uit te sluiten. Als die mijnheer Nonius dat alles nakomt, dan is hij absoluut prijzenswaardig, maar, hoewel in mindere mate, is hij ook nog wel prijzenswaardig als hij 't gedeeltelijk betracht. Zoo zeldzaam zijn de voorbeelden ook zelfs van onvolmaakte mildheid. De menschen zijn door zulk een begeerte om te hebben, overweldigd, dat men ze eer bezetenen [1]) dan bezitters zou kunnen noemen. Vaarwel.

31. *Aan Sardus.*

Sedert mijn vertrek verkeer ik niet minder met u dan toen ik bij u aan huis was. Want ik heb uw boek gelezen en nu lees ik bij voorkeur (laat ik er maar voor uitkomen!) nog eens nu en dan over, wat gij geschreven hebt over mij. Nu, daarin zijt gij overvloedig geweest. Wat zegt gij veel en wat zegt gij velerlei, over den zelfde, maar niet het zelfde en toch ook weer niet uiteenloopende dingen!

Zal ik u te gelijkertijd prijzen en danken? Ik kan geen van beiden doen naar den eisch, en als ik 't wel kon, dan zou ik vreezen aanmatigend te handelen door te prijzen vanwege dat, waarvoor ik dank.

Eén ding wil ik hier nog aan toevoegen: 'k heb alles prijzenswaardiger gevonden naar mate het mij aangenamer was, en aangenamer naar mate 't prijzenswaardiger was. Vaarwel.

---

[1]) Ik maak gaarne gebruik van het voorrecht dat onze taal mij hier schenkt, dat ik dit stijlbloemetje nog wat kleuriger en geuriger maken kan.

32. *Aan Titianus.*

Hoe gaat het u en wat gaat gij uitvoeren? Ik leid het genoegelijkst leven dat er bestaat, het leven van iemand, die vrij is van alle verplichtingen. Dus wil ik geen lange brieven schrijven maar ik wil lange brieven lezen, het eerste omdat ik op mijn gemak gesteld ben, het tweede omdat ik vacantie heb. Want luier is er geen wezen denkbaar dan de gemakzuchtige en geen nieuwsgieriger dan een mensch die vacantie heeft. Vaarwel.

33. *Aan Caninius.*

Daar heb ik nu toch eens een onderwerp gevonden dat zuivere waarheid bevat, maar 't lijkt een verzinsel, een onderwerp, ten volle uw levendig, uw diepzinnig, uw dichterlijk talent waardig. Ik ben er op gekomen bij gelegenheid dat er aan tafel allerlei soort van merkwaardige voorvallen werden verteld. De zegsman van dit verhaal is in hooge mate geloofwaardig — maar wat geeft een dichter om de waarheid? Intusschen, de zegsman is iemand wien je geloof zoudt kunnen schenken, ook al wou je geschiedenis gaan schrijven.

In Africa ligt een landstadje Hippo genaamd, kort bij zee en aan een bevaarbaar meer. Dat meer staat door een soort van rivier in verband met de zee. Die rivier loopt bij afwisseling, naarmate de branding haar vooruit of terug dringt, nu eens zeewaarts in, dan weer keert ze in het meer terug.

Daar houden zich menschen van allerlei leeftijd bezig met visschen, met varen, met zwemmen, vooral jongens, aangelokt door de ongestoorde gelegenheid die zij er hebben om zich te vermaken. Hun heldendaad en hun glorie is om zoover mogelijk zee in te gaan: overwinnaar is degene, die 't strand en zijn medezwemmers het verst achter zich laat. In dien wedstrijd ging eens één jongen, brutaler dan de anderen, wat heel ver; daar kwam een dolfijn op hem af: die ging nu eens vóór den knaap uit, dan volgde hij hem, dan zwom hij om hem heen, eindelijk

liet hij hem op zijn rug zitten, zette hem weer neer, dan nam hij hem weer op, droeg hem, hoe raar hij het 't ook vond, eerst naar 't diepe water, dan weer draaide hij om naar 't strand en gaf hem terug aan den beganen grond en aan zijn kameraden.

't Gerucht verspreidde zich onder de bevolking, van alle kanten kwam men toeloopen, men bekeek den jongen als een mirakel, ondervroeg hem, luisterde naar hem en deed hem wederkeerig verhalen.

Den volgenden dag is 't vol aan 't strand, men kijkt naar de zee en naar al wat zoowat zee lijkt. De jongens waren aan 't zwemmen, ook die eene, maar die was nu behoedzamer. De dolfijn is weer op zijn tijd present, komt weer naar den jongen toe. Maar nu gaat de jongen met zijn kameraden aan den haal. De dolfijn, als wou hij hem tot zich lokken, als noodigde hij hem uit, springt op, duikt onder, maakt allerlei kronkelingen en rekt zich weer uit.

Zoo ging 't den tweeden, den derden dag, en verscheiden dagen achtereen, totdat die menschen, van der jeugd af aan met de zee vertrouwd, zich gingen schamen om bang te wezen. Ze komen naderbij, maken bokkesprongen voor het beest, roepen het, ja zelfs raken ze het aan en betasten het: de dolfijn liet ze begaan.

De gewoonte maakt ze vermeteler. In de eerste plaats die jongen, die de eerste ervaring had opgedaan, die springt, toen de dolfijn naderbij kwam, op zijn rug, laat zich heen en terug dragen, verbeeldt zich dat de dolfijn hem herkent, van hem houdt, gaat zelf ook van 't beest houden, geen van beiden is bang of maakt den ander bang, de jongen wordt steeds vermeteler, de dolfijn steeds tammer. Ook andere jongens gaan mee, links en rechts, moedigen aan, waarschuwen.

En, wat ook merkwaardig was, een tweede dolfijn komt er bij, maar alleen als toeschouwer en metgezel. Want die deed niets en liet zich niets doen zooals nr. 1, hij bracht hem alleen weg en weer terug zooals die eene jongen dat gedaan werd door de anderen.

Ongeloofelijk, maar even waar als het voorafgaande is het dat die dolfijn-rijpaard en speelkameraad van de jongens, zich ook op 't land liet lokken en na een poosje

op 't droge zand te hebben gelegen, wanneer hij het te warm kreeg, weer in zee duikelde.

Het bericht vermeldt dat de keizerlijke goeverneur der provincie, eens, toen de dolfijn zich weer op 't strand had laten lokken, er, door bijgeloovige vrees gedreven, reukwerk overheen had laten gieten; door die vreemde geur was de dolfijn op de vlucht gegaan en had zich eerst na verscheiden dagen weer vertoond, maar kwijnend en niet vroolijk; maar hij was spoedig op krachten gekomen, en had, even dartel als voorheen zijn affaire hervat.

Alle overheden uit de provincie stroomden toe om van dat schouwspel getuigen te zijn; maar daar die heeren zoo in menigte kwamen en zoo lang bleven, ging dat gemeentetje, dat toch al niet rijk was, hard achteruit. En 't plaatsje zelf raakt zijn rust en afzondering kwijt. Eindelijk werd in den gemeenteraad besloten de oorzaak van dien toeloop heimelijk uit den weg te ruimen.

Wat kunt gij daarvan een aandoenlijk verhaal maken, een heel boek vol afwisseling en indrukwekkende tirades!

Maar, gij behoeft er niets bij te verzinnen of bij te maken. 't Is voldoende als gij aan wat er werkelijk heeft plaats gehad niet te kort doet. Vaarwel.

34. *Aan Tranquillus.*

Bevrijd mij van mijn zielestrijd. Men zegt dat ik slecht voordraag, althans verzen; oraties meer naar den eisch, maar verzen zooveel te minder. Ik denk er dus over om, als ik een voordracht voor familiare vrienden wil gaan houden, het eens met een van mijn vrijgelatenen te probeeren.

En daarvoor heb ik nu — ook al heel familiaar — een uitgekozen, die ook niet goed voordraagt, maar toch beter dan ik, ten minste als hij niet zenuwachtig is. Want hij is evenzeer een nieuweling in het voordragen als ik in het dichten.

En wat moet ik dan onderwijl doen? daar stil en stom zitten, als iemand die zich verveelt of wel (dat doen sommigen) hem onder 't reciteeren accompagneeren met gemompel, met bewegingen van oogen en handen? Maar

ik ben, geloof ik, even onbedreven in de pantomime als in 't voordragen. Nogmaals: bevrijd mij van mijn zielestrijd en antwoord me (maar zeg dan de waarheid!) wat beter is: dat ik zelf slecht ga voordragen of van die grimassen maken, dan wel of ik dat dan ook maar laten moet. Vaarwel.

35. *Aan Atrius.*

Ik heb uw werk in dank ontvangen. Maar op 't oogenblik ben ik zeer bezet. Dus, hoezeer ik daarnaar ook verlang, gelezen heb ik het nog niet, want ik ben aan de literatuur in 't algemeen en aan uwe geschriften in 't bizonder zooveel eerbied verschuldigd dat ik het zonde vind ze ter hand te nemen, tenzij mijn geest geheel vrij is.

Dat gij uwe werken zoo nauwgezet herziet, dat vind ik best. Maar ook hierin dient maat gehouden te worden, vooreerst omdat al te groote zorgvuldigheid meer schaadt dan verbetert, en dan omdat ze ons afhoudt van wat versch en frisch is en het vroeger begonnene niet afmaakt, maar wel verhindert aan iets nieuws te gaan. Vaarwel.

36. *Aan Fuscus.*

Gij vraagt mij hoe ik 's zomers in Etrurië mijn dag indeel. Ik houd op met slapen ongeveer op de eerste ure soms vroeger, zelden later. De vensters blijven dicht. Door de stilte en de duisternis onttrokken aan hetgeen afleidt, vrij en aan mij zelven overgelaten (gij zoudt 't niet willen gelooven) volg ik niet mijn oogen met mijn geest maar mijn geest met mijn oogen, die 't zelfde zien wat de geest ziet zoo vaak ze andere dingen niet zien. Heb ik iets onderhanden, dan houd ik me daarmede bezig, terwijl ik als 't ware woordelijk schrijf en verbeter, nu minder dan meer al naar mate het onderwerp moeielijk of gemakkelijk te behandelen en vast te houden is. Dan laat ik den snelschrijver roepen, laat 't licht binnen en dicteer wat ik bij mij zelven heb opgemaakt. De snelschrijver gaat weg, wordt weer terug geroepen, krijgt weer order om heen te gaan.

Op de vierde of vijfde ure (zoo heel precies is mijn tijdsindeeling niet), begeef ik me, al naar het weer is, naar de wandelbaan of naar de overdekte galerij en stel daar op en dicteer wat er volgt. Dan stap ik in mijn koets. Hier weer 't zelfde wat ik wandelend of liggend doe. Door de afwisseling wordt mijn werklust opgefrischt en krachtiger gemaakt; dan ga 'k weer een beetje slapen, ga wandelen en reciteer met luider stem en opmerkzaamheid eenige Latijnsche of Grieksche redevoering, dat doe ik niet zoo zeer voor mijn stem, als voor de spijsvertering. [1]) Maar 't is ook voor de stem versterkend.

Dan ga 'k weer wandelen, frotteer me, ga gymnastiek doen en neem een bad.

Aan tafel, wanneer alleen mijn vrouw er bij is, laat ik me uit een boek voorlezen. Na tafel wat komedie-voordracht en wat fluitspel. Dan ga ik met mijn volkje uit wandelen; daaronder zijn eenige geletterden. Met deze houd ik lange avondgesprekken over verschillende onderwerpen, en is de dag, al is hij ook op zijn langst, spoedig ten einde.

Soms wordt er in dien gang van zaken eenige verandering gebracht. Want, als ik wat lang ben blijven liggen of wat lang heb gewandeld dan ga 'k eerst na 't slapen en lezen, niet een toertje maken in een koets, maar paard rijden: dat duurt korter omdat 't gauwer gaat.

Dan komen vrienden uit de buurt mij af en toe bezoeken, nemen een deel van den dag in beslag, en als ik wat moe ben komt hun onderhoud mij zeer te pas. Soms ga 'k jagen, maar nooit zonder notitieboekje om, al maak ik geen buit, toch wat mee tehuis te brengen.

Ook aan mijn boeren wordt eenige tijd afgestaan — niet genoeg naar hun zin. Hun gepraat brengt me tot 't inzicht hoe aangenaam mijn studie wel is en ook mijn ambtbezigheden in de stad. Vaarwel.

37. *Aan Paulinus.*

Het ligt niet in uw aard om van uw vrienden tegen hun zin van die traditioneele en als 't ware ambtelijke

---

[1]) Zie het voorschrift van Celsus I, 8.

plichtplegingen te eischen en onze vriendschap is te hecht dan dat ik bang zou behoeven te zijn dat gij 't minder goed zoudt opnemen wanneer ik u niet op 1 Jan. kom begroeten bij den aanvang van uw consulaat, vooral nu de noodzakelijkheid om mijn landerijen voor verscheidene jaren achtereen te verpachten mij hier houdt. [1]) Want ik moet daarvoor nieuwe maatregelen nemen. Immers, in den vorigen pachttermijn van vijf jaar is, ook na verscheiden kwijtscheldingen, de achterstand aangewassen. Daardoor denken de pachters er niet meer aan om hun schuld te verminderen omdat ze toch geen kans zien die geheel te vereffenen. Ook plunderen ze en maken op wat er groeit; ze denken: „we sparen toch niet voor ons zelf." Al die steeds verergerende misbruiken moet ik tegengaan en genezen: 't eenige geneesmiddel is dat ik verpacht niet voor geld maar voor een deel der vruchten. Trouwens er is geen billijker inkomst dan die men krijgt van aarde, hemel en gewas.

„Maar zoo iets vereischt veel voorzorgsmaatregelen, scherp toezicht en veel handen." 't Is waar, maar ik moet het probeeren: bij een verouderde ziekte moet men heil zoeken in allerlei veranderingen.

Gij ziet hoe ver van genoegelijk de reden is, die mij doet afwezig zijn bij uw plechtige ambtsaanvaarding. Maar door gebeden en vreugdebetoon zal ik er toch een feestdag van voor mij maken. Vaarwel.

38. *Aan Saturninus.*

't Zal wel waar zijn dat ik met onzen Rufus ingenomen ben; niet omdat gij dat zoo gaarne wilt, maar omdat hij het ten volle verdient. Ik heb een geschrift van hem gelezen, in allen opzichte volmaakt. Mijn genegenheid voor den schrijver verhoogt mijn welgevallen in zijn werk. Maar critiek heb ik er toch wel op toegepast. Want niet alleen zij zijn critici, die kwaadwillig lezen. Vaarwel.

---

[1]) De zin is duidelijk. maar dat *ordinatura* kan niet goed zijn.

39. *Aan Mustius.*

Op advies der offerpriesters moet ik den Tempel van Ceres op mijn landgoed laten repareeren en vergrooten. Nu, 't is een oud, bekrompen gebouwtje en daarbij wordt het op vaste tijden druk bezocht. Den 13[den] September stroomt een groote menigte menschen uit die streek er heen, dan is er veel aan de hand, veel geloften worden gedaan, veel worden er vervuld maar er is nergens in de buurt gelegenheid om te schuilen tegen regen of zon. 't Zal dus, dunkt me, een weldaad en een vrome daad van me zijn, als ik een tempel laat zetten zoo prachtig mogelijk en daaraan toevoeg overdekte ruimten, den tempel voor den dienst der godin, die ruimten ten nutte der menschen.

Wees dus zoo goed om voor mij te koopen: vier zuilen van marmer naar uw keus en marmerplaten voor vloer- en wandbedekking.

Ook moet ik laten vervaardigen of koopen een beeld der godin, want dat oude houten dat er stond dat is zoo oud dat de ledematen er van beginnen af te vallen.

Wat die overdekte ruimten betreft, op 't oogenblik komt mij niets in de gedachte wat ik u daaromtrent zou kunnen verzoeken, dan alleen een teekening overeenkomstig den aard van het terrein. Rondom tegen den tempel aangebracht kunnen ze niet worden, want het terrein van den tempel wordt aan den eenen kant omgeven door een rivier met steile oevers, aan den anderen kant door den grooten weg. Maar over dien weg ligt een groot weiland. Daarop kunnen vrij geschikt als pendant van den tempel galerijen worden aangelegd.

Of weet gij er wat beters op? Gij doet niets liever dan door kunst de moeielijkheden, die de natuur van een terrein oplevert, overwinnen. Vaarwel.

40. *Aan Fuscus.*

Zoo, was die brief van mij met die beschrijving van mijn tijdsindeeling gedurende de zomer-vacantie in Etrurie zoo naar uw zin, en wou je nu weten welke veranderingen ik daar 's winters in breng als ik in Laurentum ben?

Niets, alleen dat middagslaapje vervalt, van den nacht gaat een heel stuk af, 't zij vóór 't zij na 't daglicht, en als ik iets noodzakelijks aan de hand heb, dan is er na tafel geen plaats voor komediespeler of muzikant. Dan neem ik nog eens onder handen wat ik heb gedicteerd en door dat voortdurend verbeteren kom ik meteen mijn memorie te hulp.

Nu kent gij mijn gewone levenswijze in zomer en winter. Gij krijgt er nu lente en herfst nog bij, den tijd tusschen zomer en winter in. Dan wordt voor de studie de dag niet ingekort, maar ze krijgt er nog een stukje nacht bij. Vaarwel.